C. IVLII

CAESARIS

DE BELLO GALLICO Commentarii VII.

A. HIRCII de eodem liber octauus.

C. CÆSARIS de bello ciuili Pompeiano Commentarij III.

A. HIRCII de bello Alexandrino lib. I.

DE bello Africano lib. I.

DE bello Hispaniensi lib. I.

Cum scholiis

FRANC. HOTOMANI IVRISC.

FVL. VRSINI ROMANI.

ALD. MANVTII P. F.

LVGDVNI

Apud Bartholomæum Vincentium,

M. D. LXXIIII.

Cum priuilegio Regis ad decennium.

Charles par la grace de Dieu Roy de Frãce,

Aux preuost de Paris, seneschal de Lyon, baillifs d'Orleans & de Berry, ou leurs lieutenans, & à tous nos iuges & officiers qu'il appartiendra, salut. Nostre cher & bien amé maistre François Hotman, Docteur és Droicts, nous a fait exposer qu'ayant sceu & entẽdu de plusieurs amateurs des sciences, combien le trauail qu'il a pris par le passé pour seruir aux amateurs de bonnes lettres, & d'auoir mis en lumiere plusieurs bons & laborieux liures, estoit bien receu : il a continué en ceste mesme volõté, & auec semblable desir il a composé & mis par escrit les liures qui s'ensuyuent : *Franc. Hotomani Commentarij in libros de Feudis: eiusdem Dialecticæ libri* IIII. *eiusdem Quæstionum illustrium lib.* II. *eiusdem Scholia in Commentaria Cæsaris: eiusdem Obseruationum lib.* x. lesquels liures il feroit volontiers pour le bien & vtilité publicque & des amateurs des sciences & bonnes lettres, imprimer. Mais il doute qu'apres que ceux ausquels il aura donné la charge desdites impressions les aurõt imprimez, autres les veuillent faire reimprimer, & par ce moyen frustrer ceux qui aurõt eu ce premier trauail, de leurs labeurs, & fraiz par eux faits pour icelle impression, si par nous ne luy estoit sur ce pourueu. Ce qu'il nous a humblement supplié & requis vouloir faire. NOVS à ces causes, voulans bien & fauorablement traicter ledit Hotman, en faueur de ses estudes, rare & singuliere doctrine : à iceluy pour ces causes & autres à ce nous mouuans, auons permis & permettons qu'il puisse faire imprimer par tels imprimeurs qu'il voudra choisir & eslire, lesdits liures : auec defense à tous autres imprimeurs & libraires de nostre royaume d'imprimer ou faire imprimer, vendre, distribuer, & contreporter iceux sans la permission dudit exposant, de dix ans apres que lesdits liures auront esté paracheuez d'imprimer, sur peine aux contreuenans de confiscation de leurs marchandises, & de tous despens, dommages & interests. SI vous mandons & à chacun de vous, si comme à luy appartiendra, enioignons par ces presentes, que du contenu en icelles vous faites iouyr ledit exposant, sans souffrir y estre contreuenu en aucune maniere, procedant par prise & saisie desdites marchandises, confiscation d'icelles, & autres peines pour ladite contrauention, ainsi que verrez estre à faire par raison. Voulans que mettant par brief le contenu en ces presentes, à la fin ou au commencement desdits liures, qu'elles soyent tenues pour deuement signifiees : car tel est nostre plaisir : nonobstant quelconques lettres à ce contraires. Donné à Amboise le sixieme iour de Ianuier, l'an de grace mil cinq cens soixante & douze, & de nostre regne le douzieme.

Par le Roy, à vostre relation.

Coignet.

GENEROSISSIMO ET SPLENDIDIDISSIMO ADOLESCENTI, GVIDONI COMITI LAVALLIO,

Franc. Hotomanus Iurisc. S. D.

MVnvs tibi affertur à me, Generosissime Comes, quod spero non huic tantùm ætati tuæ, & studiis in quibus nunc versaris, sed etiam in omne posterum vitæ tuæ tempus magnas ad res perutile tibi futurum esse. Commentarij videlicet rerum à C. Cæsare gestarum; quas non testis aliquis ex visu vel auditu commemorat: sed auctor ipse qua manu summas res gessit, eadem res illas immortalitati commendauit: qui denique rebus post hominum memoriam maximis non modò interfuit, verùm etiam cum immortali laude & gloria præfuit. Quòd si magna semper à Sapientibus historiæ vtilitas, magnásque ad res gerendas opportunitas esse iudicata est: tum verò quæ huic nostræ anteponenda sit, nullam inter humanas historias exstare arbitror. Etenim, si verè iudicare volumus, eadem historiæ quæ ceterorum operum omnium ratio est: quorum laus duabus constat rebus, materia & artificio. Nam in annulo (vt tibi ex re peruulgata exemplum edam) quamuis splendida atque illustris gemma sit, tamen nisi singularis quædam artificis accesserit solertia, detractum aliquid de ipsius splendore ac dignitate iudicamus. Simillima historiæ ratio est. Magnũ est argumenti atq; materię, in qua historicus versatur, pondus; magnúmque in omnem partem momẽtum. Itaque quantumuis inculto atq; agresti sermonis genere scripta sit, tamen si res cõplexa est memoratu atque admiratione dignas, auidè illam arripimus. Cuius rei vel historiæ de Caroli Magni rebus gestis, aliorúmque Germanorum Imperatorum, & Francorum Regum annales documento esse possunt: qui tametsi à barbaris & incultis hominibus conscripti sunt, à nobis tamen propter vtilitatem rerum, semel in vita leguntur. Verùm vbi ad præstantiam argumẽti scriptoris etiam accessit elegantia, quod apud Græcos in Herodoto & Thucydide, apud Latinos in Sallustio & Liuio vsuuenit, quanto admirabilius, quantóque præclarius ac magnificentius opus illud existimatur? quanto maiore cum voluptate legitur? propè vt nunquam è studiosorum manibus dimittatur. In hunc numerum si Cæsaris commentarios referendos putem, neminem fore arbitror peritum in hoc genere æstimatorem, à quo meum iudicium reprehendatur. Nam, si argumentum spectemus, priore quidem parte diuturna fortissimę & bellicosissimæ gentis Gallicæ, hoc est maiorum nostrorum bella, varióſque casus, rerúmque publicarum florentissimarum quondam & nobilissimarum interitus complectitur: quæ cùm aduersus Romanorum opes, annos (vt Iosephus testatur) amplius DCCC. de potentatu contendissent, ad extremum fato gentium propè omnium communi conciderunt, atque in illorum seruitutem redactæ sunt. altera parte populi R. gentium propè omnium principis, victoris ac domini, potentissimæque Reipub. & nobilitatæ illius Maiestatis occasum, describit: cui caussam duorum principum discordiæ & contentiones attulerunt: quemadmodũ Galliæ quoque nostræ vsuuenit, quæ cùm duas in partes diuisa esset, quarum vni Ædui, alteri Aruerni præerant, veteratoriis Romani Senatus artibus distractæ, tandémque per amicitię speciem, & societatis consanguinitatísque nomen

oppressa est. Nam cùm Ædui ab Aruernis & Sequanis dissentirent, Romani qui tales exterarum gentium contentiones ad suas rationes accommodatissimas esse animaduertebant, controuersias illas alere instituerunt, Æduísque fratrum & consanguineorum nomen honorificentissimis decretis detulerunt: quibus decretis atque artibus aditum sibi in Galliam nostram, per auxilij ferendi speciem aperuerunt: auxilij, inquam, aduersus eum ferendi, quem paucis antè annis splendidissimo Regis socij atque amici nomine affecerant. Iam verò si scriptoris artificium, hoc est grauitatem, prudentiam, splendorem denique orationis, attendere volumus: ecquis vnquam post hominum genus natum ad scribendam historiam animum appulit, qui cum hoc nostro conferendus videatur? Prudentia in eo cernitur, quòd non modò euenta, verùm etiam euentorum caussas aperit: nihil à proposito alienum, nihil non ordine ac loco, nihil non magnopere necessarium admiscet. Cuius laudis si quis vel Plutarchum, vel Liuium magnopere cupidum fuisse affirmet, cùm in illius quidem Parallelis innumera sint ad philosophi scholam potius, quàm ad institutam historiam pertinentia, in huius autem libris quamplurimæ sint orationes fictæ & commentitiæ (quod figmenti genus grauiter Polybius insectatur) haud scio an illorum existimationis quàm suæ ipsius cupidior sit futurus. Grauitas verò vel ex hoc cognosci potest, quòd leuia quęque prætermittens, summa duntaxat (vt ille ait) fastigia rerum persequitur: neque vel mularum partubus, vel eiusmodi nugis atque ineptiis commemorandis lectoris auidum cognoscendi animum defatigat. Tanta (inquit Quintilianus) in eo vis est, tantum acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat. Postremò, quanta orationis sit dignitas, vel vnius Ciceronis acerrimi in hoc genere æstimatoris testimonium satis esse poterit. Commentarios, inquit, scripsit rerum suarum valde quidem probandos: nudi enim sunt, recti & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, vnde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere: sanos quidem homines à scribendo deterruit. Quæ cùm ita esse iampridem animaduertissem, tanto me huius præstantissimi scriptoris studio captum fuisse fateor, vt quod tempus ab artis meæ professione laboriosissima surripere poteram, libentissimè in his libris, tanquam in porticu, vel ambulatione amœnissima, relaxandi animi causa, consumerem: quo in studio animum etiam ad menda quædam librariorum tollenda, & opera Cæsaris vel in fluminibus transmittendis, vel in opidis oppugnandis, vel in castris muniẽdis, machinásque bellicas cognoscendas adiunxi. Cuius ocij nimiam interdum facultatẽ superioribus annis turbulenta mihi tempora præbuerunt: è quibus vt primùm tanquam è naufragio enatare potui, aliquantum in illis obseruationibus recognoscendis subseciui temporis posui: ne hic quoque noster labor, vt alia non pauca, quæ senectuti meæ subsidio fore sperabam, interiret: sed huius scriptoris studiosis prodesse posset. Quod opus cùm à Typographo paratum, ac iam in publicum emittendum esset, multis de caussis, vt tibi, Generosissime Comes, dicarem, atque inscriberem, sum adductus. Primùm vt te ad institutum studiorum curriculum, currentem quidem, vt spero, cohortarer; in quibus præclaram vsque adhuc operam, posuisti: deinde vt generosum tuum animum ad magnorum euentorum considerationem, ad rerum humanarum vicissitudines, regnorum & Rerumpub. interitus, euersionésque obseruandas excitarem: in quibus certissima Dei potentia & seueritas animaduerti potest: qui (vt ipse in literis sanctis testatur) propter Regum scelera, & perditos mores, regna è gente in gentem tranfert. Quanta, quæso, & quàm vehemens vis diuini numinis in illa toties decantata populi Rom. maiestate sub vnius hominis ditionem subigenda

genda

genda apparuit? Cùm is populus, qui orbis terrarum dominus, victor, triumphator dicebatur, omnésque ferè gentium exterarum Reges, Tetrarchas, Dynastas sibi seruire coegerat, nunc sub vnius hominis dominatum subactus, miserrimam suis posteris eiusdem seruitutis hereditatem reliquit? Nam è Cæsaris successoribus quotusquisque non immanissimi Tyranni potius, quàm Imperatoris, aut patris patriæ nomine dignus fuit? Quinetiam ad infimæ atque abiectæ sortis homines imperium illud peruenisse constat. Commemorantur Pertinax & Macrinus, libertino patre nati: Maximinus terræ filius, miles gregarius è Thracia: Philippus latronum ducis filius: Probus patre agresti genitus, Iustinus bubulci filius, ipse pecoris ineunte ætate custos. Atqui tantæ huic ac tam prodigiosæ vicissitudini nostri huius Cæsaris victoriæ, de quibus ipse his in libris commemorat, viam muniuerunt. Quòd si nouem annorum historiam, quibus arma ipsius in Gallia nostra versata sunt, summatim percurrere volumus; primus quidem annus ingentes Heluetiorum copias, quæ patriis sedibus relictis in fines nostros influebant, repressit: magnáque cæde fusas ac disiectas domum reuerti coegit: Ariouistum Germanorum Regem, ac sæpe iam victorem, qui magna suorum manu Sequanorum sedes occuparat, ibique annos iam XIV. consederat, prœlio superatum è Galliæ finibus expulit. Alter bellicosissimam Belgarum gentem armis oppressam, sub Cæsaris potestatem redegit. Tertius Venetos, Antuates, Vnellos, Aquitanósque eidem parere compulit. Quartus Vsipetes & Tencteros, qui è Germania in fines nostros progressi Rhenum transierant, multis prœliis fractos, domum reuerti coegit. quo anno, victor Cæsar, ponte in Rheno decem diebus extructo in Germaniam, terroris iniiciendi causa, profectus est; paulóque pòst reuersus, & in alteram orbis partem digressus, Britannos sibi & Morinos subegit. Quinto, Pirustas & Britannos rebellantes domuit. Sexto, Neruios, Senones, Carnutes, Menapios, & Treuiros prœliis fractos contudit; iterúmque in Germaniam, altero effecto ponte, transmisit. Sicambros, qui eodem flumine traiecto, in Galliam inuaserant, repulit. Septimo, totius ferè Galliæ rebellionem summa ciuitatum omnium consensione excitatam, compluribus factis prælijs sedauit, vrbésque quamplurimas vi cepit. Octauo, nouos item alios multis Galliæ partibus excitatos fluctus composuit. Extremo autem conquassatam ac defessam tot malis Galliam pacauit, atque in prouinciæ formam redactam, ignauum, (vt ait Eutropius) tributum pendere coegit. Tantis rebus gestis cùm in patriam victor, parta immortali gloria, quiete perfrui, domíque ocium cum dignitate (quod ætas illa summum hominis bonum iudicabat) obtinere posset, in nouos, multóque maiores fluctus ac tempestates incidit: graui oblato aduersario Cn. Pompeio Magno, qui nihilo minorem sibi summis rebus terra maríque gestis gloriam pepererat. Itaque ciuile bellum ingressus, cùm biennij spatio Italiam, Siciliam, Sardiniam, vtramque Hispaniam suam in potestatem redegisset, compluribúsque prœliis victor, fusis aduersariorum copiis, superato fugatóque Pompeio regiam potestatem sub perpetuæ Dictaturæ nomine occupauit. neque ita multo pòst occulta Senatorum amplius LX. coniuratione oppressus in curia, & XXIII. vulneribus confossus est. Has tantarum rerum vicissitudines, animus tuus, Generosissime Comes, contemplans, crebróque in his libris, tanquam in tabula, considerans, ad Maiestatem præpotentis Dei venerandam, admirandum, cogitandam, excitabitur. Neque verò, in hac humanarum rerum varietate consideranda, lamentabilis ille Cn. Pompeij re & cognomento Magni casus prætermittendus est: qui cùm tribus consulatibus, tribúsque triumphis diuinos propè iam honores adeptus videretur, ac per annos quatuor & triginta semper vincere, semper de cæsis hostibus triumphare didicisset: nunc annos vndesexaginta natus,

amiſſo florentiſſimo exercitu, victus, fugatus, in vltimis oris, in Ægyptiorum ſolitudine, per hoſpitij atque amicitiæ ſpeciem trucidatus, miſerandum omnibus ſpectaculum præbuit: cùm abiectum ipſius cadauer tandiu in litore iacuit, dum à ſeruulo, congeſtis nauiculæ fragmentis cremaretur. Iam verò vt alteram tibi huius inſtituti noſtri rationem exponam, non mediocriter me ad hoc conſilium fortiſſimi & præſtantiſſimi viri Franciſci Colinij parentis tui recordatio cohortata eſt: Cuius, ceterorúmque maiorum tuorum tanta in Rempubl. patriámque noſtram merita extiterunt, vt præter ampliſſimos honores, quibus olim à ſuperioribus noſtris Regibus affecti ſunt, etiam quod tibi, ceteríſque illorum poſteris debeatur redundet. Quid dicam de Lauالliorum Comitum maiorum tuorum illuſtri ac vetuſta familia, qui cùm Franciæ Duces eſſent ac dicerentur, non modò ſummis quibuſque atque ampliſſimis honoribus ab antiquis Regibus noſtris affecti fuerunt, verumetiam neceſſitudine cum iis coniuncti, regúmque Hiſpanorum, Arragonenſium, Neapolitanorum, Anglorum & Scotorum affinitatibus honorati? Ex eadē antiquiſſima ſtirpe quot rei militaris duces, quot Galliæ Comeſtabuli, Mareſchalli, equeſtris ordinis magiſtri ac proreges fuerunt? Sed de illorum dignitate, ſummáque in pace iuſticia: in bello, virtute: in omni fortuna, moderatione: aliud, vt ſpero, dicendi tempus dabitur. De patre quidem tuo, magni animi ſummíque conſilij viro, ſine vlla, vt ſpero, aſſentationis ſuſpicione, liquidò affirmare poſſum, illum, ſiue rei militaris laudem, in qua ei deferre palmam etiam aduerſarij ſolebant, ſiue pacis tranquillitatíſque publicæ ac religionis ſtudium ſpectemus; adiuuandæ, ornandæ, illuſtrandǽque patriæ natum fuiſſe. Cuius te veſtigiis incedentem, & cum generoſiſſimis patruelibus in iſta maiorum veſtrorum imitanda virtute conſociatum cùm video, magnam in ſpem adducor fore, vt procerum illorum loco atque amplitudine digniſſimus iudicere. Quod vt Deus Opt. Max. pro ſua perenni ac perpetua in te benignitate faxit, tuámque adoleſcentiam ornamentis omnibus fortunet, ex animo ab eo peto, quæſóque. Vale, Generoſiſſime Comes, & ſalue, X. Kalend. Mart.

M.D.LXXIIII.

FIGVRA PONTIS A CÆSARE DECEM dicbus ad Rhenum traiiciendum effecti. lib.4.cap.4.

Primùm illud ſcire oportet, Cæſarem vnius ſolius iugi opus ac figuram exponere, cùm amplius xx. fuiſſe conſtet. deinde vnamquanque operis partem literis deſignari. Nam

AA ſunt bina tigna ab imo præacuta, machinationibus in flumen impacta: quibus alia item bina è regione reſpondent. AA.

B Trabes tranſuerſariæ bipedales, quibus ea tigna iungebantur interuallo pedũ duorum, ab vtroque latere fibulis infixis.

C Aries, ſiue roſtrum ſublicis in flumen impactis triquetra figura factum, quo fluminis impetus diffindebatur, ne pontem labefaceret.

D Aliæ ſublicæ ſupra pontem mediocri ſpatio in flumen adactæ, quibus tigna vel naues ab hoſtibus immiſſæ ſiſterentur, ne ponti nocerent.

E Trabs bipedalis inter binas tignorum iuncturas immiſſa, quam tranſuerſariæ bipedales trabes commiſſura ſuſtinent.

F Fiſtuca, id eſt machinatio qua tigillum ferratum & fune ſuſpenſum, atque ab aliquot operariis in ſublime tractum, in caput impacti tigni demittitur, vt crebris ictibus impulſum adigatur.

FIGVRA BISONTIS, Lib.6.cap.5.

Biſontis figuram non ad aliorum ſcriptorum aut veterum aut recentium qui mirificè inter ſe diſcrepant, ſed ad ſolius noſtri Cæſaris exemplar expri-

mendam curauimus. Est bisons (inquit: sic enim legendum in Notis ostendimus) cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu existit excelsum: cuius è summo rami tanquam palmæ diffunduntur.

ALCIS FIGVRA Lib.6.cap.5.

In Alcis quoque descriptione solius Cæsaris auctoritatem secuti sumus, repudiatis aliorum omnium commentis. Alcium, inquit, consimilis capris figura est: magnitudine paulo antecedunt: mutilæ cornibus, & crura sine nodis articulísque habent. itaque cùm ad arbores succisas acclinatæ vnà cum iis conciderunt, quòd sese erigere non possunt, capiuntur.

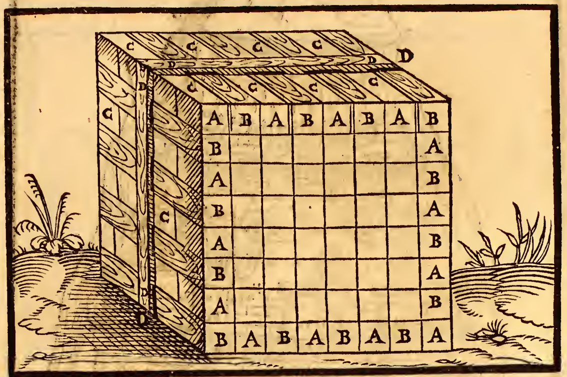
VRI FIGVRA eodem lib.& cap.

Vros describit Cæsar paulo minores elephantis: specie, colore, & figura tauri: feritate tanta, vt ne paruuli quidem excepti mãsuefierent. cornuum ea figura & amplitudine, vt Germani eorum labris argento circunlitis pro poculis vterentur.

FIGVRA

FIGVRA MVRORVM GALLICORVM.

Murorum Gallicorum figuram Cæſar à fronte deſcribit, eadem ſpecie qua opus quod Teſſularium appellant, eſſe ſolet, quod lingua noſtra Eſchiquierium nominamus. nam

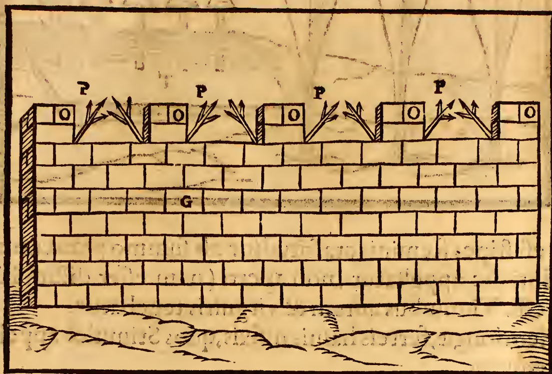
A ſaxum eſt quadratum. B extremum tigni quadrati, eiuſdem magnitudinis: alternáque ſaxa & tigna ita iungebantur, vt ſingula ſaxa tignis quaternis, ſingula tigna quaternis ſaxis concluderētur; omniáque rectis lineis ſuos ordines ſeruarent. Tignum autem cuius vnū extremum verſus foſſam oppidi B litera notauimus, partem reliquam directam intra oppidum habebat. vbi verò complura eodem modo in ſolo poſita & directa fuerant, tum ſuperiniecta verſus alteram extremam eorum partem trabe tranſuerſaria commiſſuris & fibulis introrſus reuinciebantur. Has trabes D litera notauimus. Poſt ſaxum quadratum introrſus agger poſitus erat, inter ſaxa in longitudinem directa interiectus, quem C litera deſignauimus. Vt autem vnicum duntaxat pontis iugū Cæſar lib. IIII. deſcripſerat, ita nunc primam huius muri contexturam ac baſim tantùm expoſuit. ſed huius præclari operis interpreti magno & excellenti viro, cui huius inuentionis laus debetur, placuit integram muri ſpeciem proponere.

A Alesia in colle summo, admodum edito loco.
B Collis summus,
C Duo duabus ex partibus flumina, quibus collis radices alluuntur,
D Prior fossa pedum x x. circiter medium montem contra oppidanorum eruptiones circunducta,
E Spatium pedum c c c c. inter duas fossas, vbi trium generum defensiones positæ sunt, cippi, lilia, & stimuli.
F Altera fossa x v. pedum à duobus montis lateribus, quorum pars inferior ac demissior aqua ex flumine completur. Ita mons duabus fossis manufactis, duabus natiuis quadrati figura circummunitur.
G Agger cum loricis & pinnis & ceruis, quorum figurã separatim exposuimus.
H Turres frequentes toto opere circundatæ.
I Castra Cæsaris, in quibus menstrua sibi cibaria prouidit.
K Agger cum loricis, pinnis & ceruis.
L Fossa x v pedum circunducta.
M Spatium quadringentorum pedum inter duas fossas, vbi trium generum defensiones positæ sunt: cippi, lilia, & stimuli.
N Fossa pedum x x. contra hostes exteriores.

AGGERIS

AGGERIS ET LORICÆ FIGVRA.

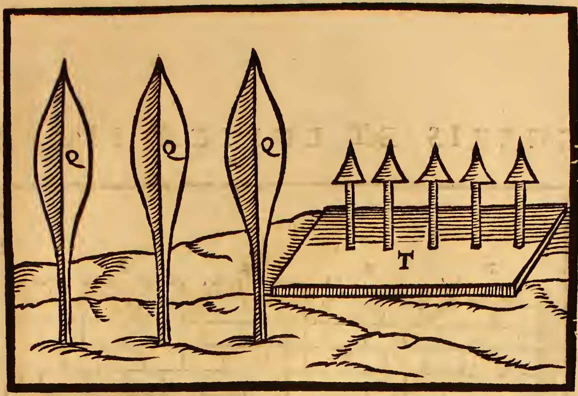
G Agger XII. pedes altus.

O Lorica & pinnæ: quem vulgò Parapettum appellamus: quòd, vt lorica, sic eminentia illa pectus defendat. Pinnæ autem sunt quas Crenellas dicimus. Loricæ autem plerunque ex cratibus & viminibus fiebant; interdum ex pluteis; id est crassis asseribus, & tabulis. Noster lib. 5. cap. 11. Turres contabulātur. pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur. Interdum etiam Loricula est structura, qualis in pontibus aut tectis planis fieri solet: ne qui despicit, labatur. Sic Hircius lib. VIII: Loriculámque pro hac ratione eius altitudinis inædificari. Et mox: Quorum frontes viminea loricula munirentur. Et lib. 7. cap. 8: Pluteósque vallo addere.

P Cerui eminentes ex commissuris pluteorum & aggeris: id est tanquam furcæ tricipites aut quadricipites, instar cornus ceruini, ex ferro, vt opinor, ad impediendum ascensum.

¶¶ 2

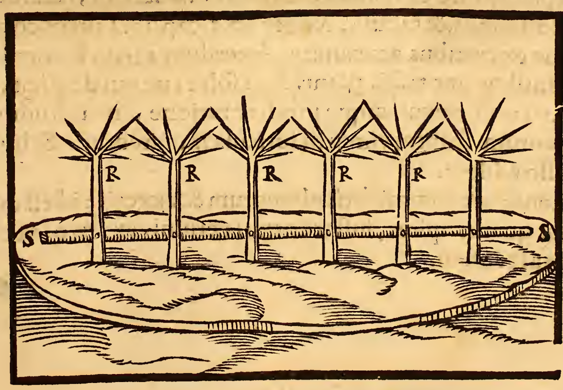
LILIORVM ET TALEARVM FIGVRA.

Q Lilium,id eſt ſtipes fœminis craſsitudine ab ſummo præacutus.Ex ſimilitudine autem floris ſic appellatur, non aperti (nam eſſet diſſimillimum) ſed adhuc compreſſi. Viminibus autem & virgultis tegebatur.

T Taleæ pedem longæ,ferreis hamis infixis,quos Stimulos appellabant. Hodie muricibus vtuntur.

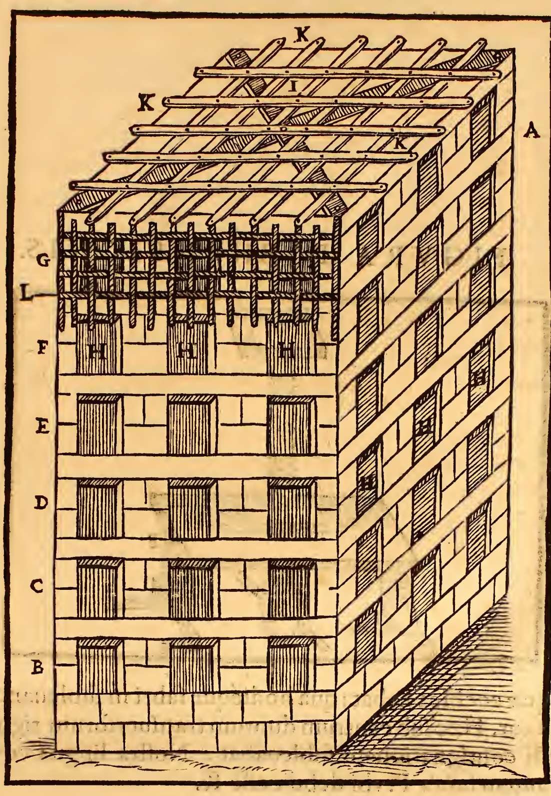
CIPPORVM FIGVRA.

R Cippi,hoc eſt ſtipites tricipites, aut quadricipites, delibratis & præacutis cacuminibus; ab infimo reuincti longurio tranſuerſario.

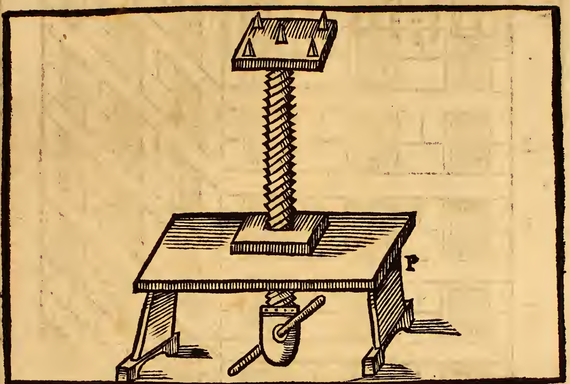
S Longurius commiſſuris & fibulis iniunctus: quo ſtipites in imo reuinciuntur, ne auelli poſſint.

FIGVRA TVRRIS AD MASSILIAM
ex lib. Ciuil. 2. cap. 2.

A Turris quadrata, cuius ſingula latera pedes tricenos quinos patebant.
B Prima. C ſecunda. D tertia. E quarta. F quinta. G ſexta contignatio.
H Feneſtræ ſub ſingulis contignationibus in ſtruendo relictæ.
I Locus tecti, quod erat planum, factum primò ex duobus tignis tranſuerſis, crucis figura: tum ex impoſitis trabibus: quibus primùm aſſeres, tum lateres, poſtremò centones iniecti ſunt.
K Tectum penſile, quod literis diſtinctum à nobis fuit: ſed à fabro prætermiſſæ ſunt.
L Crux, duo ſunt tigna tranſuerſa craſſiora, ſub quorum centro tignum ſubiicitur, quo cochleæ opera ſubleuantur. quinquies autem ſubleuatum eſt.
M Trabes directę tranſuerſæ cruci impoſitæ: aliquanto longiores & eminentiores parietibus quarum ex proiectis ſtoreæ præpendebant.
N Storeæ quatuor pedum craſſitudine, & triginta quinque pedes latæ ex anchorariis funibus factæ.
O Significaret aſſeres, ſiue tabulas trabibus illis infixas.
P Significaret lateres, & lutum aſſeribus impoſitum.
Q Significaret centones lateribus ſuperimpoſitos.

FIGVRA PREHENSIONIS.

Prehensio, quæ cochlea fiebat: qua hodiéque fabri in subleuandis ædificiorum tignis vtuntur. Hæc sub centrum duorum transuersorum tignorum subiecta totam tecti contignationem subleuabat. Nostra lingua vocatur Guindal. Notatur autem litera P. vbi debuit esse R.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. I.

Primi libri capita.

1 *Tripartita Galliæ diuisio. Clandestina Heluetiorum quorundam de Gallia occupanda coniuratio.*

2 *Heluetiorum in Galliam profectio. Cæsaris consilium de iis aditu Galliæ prohibendis.*

3 *Alterum eiusdem consilium de re eadem: & leuia quædam cum Heluetiis prælia.*

4 *Dumnorigis perfidia detecta & condonata. Artificiosa Cæsaris in illum lenitas.*

5 *Præclara rei gerendæ occasio Considij errore amissa. Cæsaris virtute bellum Heluetiorum vno prælio conficitur.*

6 *Heluetij deditionem faciunt, reuertíque in patriam iubentur.*

7 *Gallorum querimoniæ de Ariouisto Germanorum rege, qui dominatum in Æduos & Sequanos occcuparat.*

8 *Legationes Cæsaris ad Ariouistum, & huius ad illas responsio.*

9 *Cæsaris expeditio in Ariouistum, & trepidatio in castris ipsius oratione sedata.*

10 *Cæsaris & Ariouisti apparatus ad colloquium, & variæ in eo colloquio disputationes.*

11 *Vtriusque ad pugnam apparatus & propensio.*

12 *Bellum Germanicum in Gallia vno prælio à Cæsare confectum.*

1 GALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu, atque humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe cōmeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximiqu e sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Heluetij quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, continetúrque Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam à Sequanis, & Heluetiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in Septentriones, & Orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter Occasum solis, & Septentriones. apud Heluetios longe nobilissimus, &

ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone Cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quod vndique loci natura Heluetij continentur, vna ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis diuidit. his rebus fiebat, vt & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum ccxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum, & carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt. in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamãtaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, vt regnũ in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, vt idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse, illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, vt est Heluetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coegerunt. damnatum pœnam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die constituta caussæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominũ millia decem, vndique coegit; & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnũ numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerẽt; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, vt Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. † Post eius 2 mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; vt, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, vti, eodem vsi consilio, opidis suis, vicisque exustis, vna cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, vnum per Sequanos, angustum, & difficile, inter mõtem Iuram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, vt facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atque expeditius: propterea quod inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper Populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isque non nullis locis vado transitur. extremum opidum Allobrogum est, proximumque Heluetiorum

uetiorum finibus Geneua. ex eo opido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in Populum R. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, vt per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio cos. Cæsari cum id nunciatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab vrbe proficisci; &, quam maximis itineribus potest, in Galliam vlteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quam maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia vlteriore Legio vna. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, Legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius Legationis Numeius, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine vllo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod iter haberent nullum aliud: rogare, vt eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque eius ab Heluetiis pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, vt spacium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, Legatis respondit; diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus Apr. reuerterentur. Interea ea Legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, à Lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum decemnouem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit: eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum Legatis, venit, & Legati ad eum reuerterunt, negat se more, & exemplo Populi R. posse iter vlli per prouinciam dare; &, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusque compluribus factis; alij vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. iis cum sua sponte persuadere non possent, Legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, vt eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetiis erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat: itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesque vti inter sese dent, perficit; Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, vt sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renunciatur, Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurũ, vt homines bellicosos, Populi R. inimicos, locis patentibus, maximeque frumentariis finitimos haberet. † Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum Legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasque ibi Legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, &, qua proximum erat iter, per Alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque Legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitũ prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam

3

trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines peruenerant, eorumque agros populabantur. Ædui cum se, suaque ab his defendere non possent, Legatos ad Cæsarem mittũt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, vt pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, opida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo AEdui, Ambarri quoque, necessarij & consanguinei AEduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, possessionesque habebãt, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cęsar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines AEduorũ, & Sequanorum in Rhodanũ influit, incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non possit. id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum Legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quę non dum flumen transierat, eos impeditos, & inopinãtes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas siluas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Cassium Consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem Populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est; quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem, Legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prœlio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendum curat; atque ita exercitum transducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx. ægerrime confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, Legatos ad eum mittunt: cuius Legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacem Populus R. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, vbi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseueraret, reminisceretur & veteris incommodi Populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorum: quod improuiso vnum pagum adortus esset, cum ij qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rẽ, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus, maioribusque suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo, contenderet, aut insidiis niterentur: quare, ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex calamitate Populi R. & internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas Legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito Populi Romani accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque, sine caussa timendum, putaret: quod si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambaros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodẽ pertinere: consuesse enim deos immortales, Quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorũ vlcisci velint, his secundiores *interdũ* res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tam*en si* obsides ab iis sibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Æduis de

iniuriis

iniuriis,quas ipsis,sociisque eorum intulerint,item si Allobrogibus satisfaciãt,sese cum iis pacem esse facturum.Diuico respondit: Ita Heluetios à maioribus suis institutos esse,vti obsides accipere,non dare,consueuerint:eius rei Populum R. esse testem.Hoc responso dato,discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Cæsar facit; equitatumque omnem,ad numerum quatuor milliũ,quem ex omni prouincia,& Æduis,atque eorum sociis coactum habebat,præmittit;qui videant quas in partes hostes iter faciant.qui cupidius nouissimum agmẽ insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt.quo prœlio sublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant,audacius subsistere,non nunquam ex nouissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt.Cæsar suos à prœlio cõtinebat, ac satis habebat in præsentia,hostem rapinis,populationibusque prohibere.ita dies circiter quindecim iter fecerunt,vti inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum non amplius quinis,aut senis millibus passuum interesset. † Interim quotidie Cæsar, AEduos frumẽtum,quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub Septentrionibus,vt ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant,sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus vti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere AEdui; conferri,comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus,quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco,& Lisco, qui summo magistratui præerant,(quẽ Vergobretum appellãt AEdui,qui creatur annuus,& vitæ, necisque in suos habet potestatem)grauiter eos accusat;quod,cum neque emi,neque ex agris sumi posset,tam necessario tempore,tam propinquis hostibus,ab iis non subleuetur,præsertim cum magna ex parte,eorum precibus adductus, bellum susceperit: multo etiam grauius,quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus,quod antea tacuerat,proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud Plebem plurimũ valeat; qui priuatim plus possint, quam ipsi magistratus:hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si iã principatum Galliæ obtinere nõ possent,Gallorum,quã Romanorum,imperia perferre;neque dubitare debeãt,quin, si Heluetios superauerint R.vna cum reliqua Gallia AEduis libertatẽ sint erepturi:ab iisdem nostra cõsilia,quæque in castris gerantur, hostibus enunciari:hos à se coerceri nõ posse:quin etiã,quod necessariam rẽ coactus Cæsari enunciarit,intelligere sese,quanto id cũ periculo fecerit;& ob eam caussam,quã diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigẽ Diuitiaci fratrẽ,designari sentiebat: sed,quod pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter conciliũ dimittit; Liscũ retinet;quærit ex solo ea,quæ in conuentu dixerat. dicit liberius,atque audacius.eadẽ secreto ab aliis quærit:reperit esse vera:ipsum esse Dumnorigẽ, summa audacia, magna apud plebem,propter liberalitatem, gratia,cupidum nouarum rerum; complures annos portoria, reliquaque omnia AEduorum vectigalia paruo pretio redempta habere:propterea quod, illo licente, contraliceri audeat nemo; his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiæ caussa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Heluetiis vxorem habere:sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetiis,propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quod eorum aduentu potentia eius sit deminuta,& Diuitiacus frater in antiquum locũ gratiæ,atque honoris sit restitutus:si quid accidat Romanis,

summam in spem regni obtinendi per Heluetios venire;imperio Populi Romani non modo de Regno,sed etiam de ea, quam habeat,gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod initium fugæ prœlij equestris aduersi paucis ante diebus à Dumnorige,atque eius equitibus factum esset:(nã equitatui,quem auxilio Cæsari Ædui miserant,Dumnorix præerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederent,quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset,quod ea omnia non modo iniussu suo,& ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset,quod à magistratu Æduorum accusaretur,satis esse caussæ arbitrabatur,quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus vnum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in populum R.studium,summam in se voluntatem, egregiam fidem,iustitiam, temperantiam cognouerat. nam, ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, verebatur.itaque, prius quam quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet; &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procilium,principem Galliæ prouinciæ,familiarem suum,cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in Concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta:& ostendit,quæ separatim quisque de eo apud se dixerit:petit, atque hortatur,vt sine eius offensione animi, vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se,illa esse vera:nec quemquam ex eo plus quam se,doloris capere: propterea quod,cum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset; quibus opibus,ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam vteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri: quod si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi à se auerterentur. *Hæc cum pluribus verbis* flens à Cæsare peteret,Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat,finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat,quæ ciuitas queratur,proponit:monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones vitet:præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit:vt,quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit. † Eodem die ab exploratoribus certior factus,hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum Legatum propere cum duabus Legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se à Gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, vt erat ei præceptum à Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, vt vndique vno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prœlioque abstinebat,

5

bat. multo denique die per exploratores Cæsar cognouit, & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo consuerat, interuallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei; quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret; & quod à Bibracte, opido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat: rei frumentariæ prospiciendum existimauit; iter ab Heluetiis auertit; ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitiuos L. Æmilij, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetij, seu quod timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent, siue eo quod re frumētaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. interea, sarcinas in vnum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit, milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi vt, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quod mons suberat circiter CIↃ passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumuenire. conspicati Heluetij, qui in Montem sese receperant, rursus instare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani conuersa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda Acies, vt victis, ac submotis resisteret; tertia, vt venientes sustineret. ita, ancipiti prœlio, diu, atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, vt cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc toto prœlio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela coniiciebant, & nonnulli inter carros, rotasque mazaras ac tragulas subiiciebant, nostrosque vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque vnus è filiis captus est. ex eo prœlio circiter millia hominum CXX. superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: in nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV. peruenerunt; cum, & propter vulnera Militū, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduū morati, eos sequi non potuissent. † Cæsar ad Lingones literas, nūciosque misit, ne eos frumento, ne ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cū omnibus copiis eos sequi cœpit. Heluetij, omnium rerum inopia adducti, lega-

tos de deditione ad eum miserunt: qui cum eum in itinere cõuenissent; seque ad pedes proiecissent; suppliciterque locuti flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum expectare iussisset; paruerunt. Eo postquã Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia VI, eius pagi, qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesque Germanorũ, contenderunt. quod vbi Cæsar resciuit; quorum per fines ierant, his, vti conquirerẽt, & reducerẽt, si sibi purgati esse vellent, imperauit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, vnde erãt profecti, reuerti iussit, & quod, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipsos opida, vicosque quos incenderant, restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, vnde Heluetij discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus AEduis, quod egregia virtute erant cogniti, vt in finibus suis collocarent, concessit, quibus illi agros dederunt; eosque postea in parem iuris, libertatisque cõditionem, atque ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, vt Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium C & X. † Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratularum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis Populus Romanus ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex vsu terræ Galliæ, quam Populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, vt toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem, ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. petierunt, vti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas communi è consensu ab eo petere vellent. ea re permissa, diem consilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enunciaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo consilio dimisso, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petieruntque, vti sibi secreto, & in occulto de sua, omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, vti ea, quæ vellent, impetrarent; propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus AEduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere AEduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Aruernis, Sequanisque Germani mercede accerserentur. horum primo circiter millia XV. Rhenum transisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari

7

ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c & x x millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse: quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & Populi Romani hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à Populo Romano imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione, atque imperio essent: vnum se esse, ex omni ciuitate AEduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur, sed peius victoribus Sequanis, quam AEduis victis, accidisse: propterea quod Ariouistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupasset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum x x i v. ad eum venissent; quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, vti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum Agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariouistum autem, vt semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare, populoque Romano sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerint, vt domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunamque, quæcunque accidat, experiantur, hæc si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine Populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animaduertit Cæsar, vnos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. eius rei quæ caussa esset, miratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab iis sæpius quæreret, neque vllam omnino vocem exprimere posset; idem Diuitiacus AEduus respondit; hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariouisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum opida omnia in potestate eius essent omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis cõfirmauit; pollicitusque est, sibi eam rem curę futuram: magnã se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductũ Ariouistum, finem iniuriis facturum. Hac oratione habita, conciliũ dimisit. & secundũ ea multæ res eum hortabatur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret, in primis, quod AEduos, fratres cõsanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in seruitute atque in ditione videbat Germanorũ teneri, eorũque obsides esse apud Ariouistũ, ac Sequanos intelligebat, quod in tãto imperio Populi R. turpissimũ sibi, & reip. esse arbitrabatur. paulatim autẽ Germanos consuescere Rhenũ transire, & in Galliam magnam eorum

multitudinem venire populo R.periculosum videbat:neque, sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos,existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent,vt ante Cimbri,Teutonique fecissent,in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret.quibus rebus quammaturrime occurrendũ putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus,tantam arrogantiam,sumpserat, vt ferendus non videretur. 8 † quamobrem placuit ei,vt ad Ariouistũ legatos mitteret, qui ab eo postularent,vt aliquem locum medium vtriusque colloquio deligeret:velle sese de rep.& summis vtriusque rebus cum eo agere.Ei legationi Ariouistus respondit,si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere:præterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in vnum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri,quid in sua Gallia,quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R.negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo,populique R. beneficio affectus, cum in consulatu suo rex, atque amicus à senatu appellatus esset, hanc sibi, populoque R.gratiam referret,vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret:deinde,obsides,quos haberet ab Æduis,redderet; Sequanisque permitteret, vt quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neue Æduos iniuria lacesseret, ne ue his, sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoque Romano perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messalla, L. Pisone cos.senatus censuisset, vti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reipublice facere posset, Æduos, ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Æduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit: Ius esse Belli,vt, qui vicissent,ijs,quos vicissent,quemadmodum vellent,imperarent:item Populum R.victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse:si ipse Populo R.non præscriberet, quemadmodum suo iure vteretur,non oportere se à Populo R.in suo iure impediri:Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent,& armis congressi, ac superati essent,stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriã facere,qui suo aduẽtu vectigalia sibi deteriora faceret:Æduis se obsides redditurum nõ esse;neque iis, neque eorũ sociis iniuria bellum illaturum,si in eo manerent,quod conuenissent, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denunciaret,se Æduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. cum vellet, congrederetur; intellecturum,quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis,qui intra annos XIV. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur:& legati ab Æduis,& Treuiris veniebant; Ædui questum,quod Harudes,qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse; Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire conarentur:iis præesse Nasuam,& Cimberiũ fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum veteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. 9 † Cum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est opidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam à suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. namque

omnium rerum, quæ ad bellum vſui erant, ſumma erat in eo opido difficultas: idque natura loci ſic muniebatur, vt magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Alduabis, vt circino circumductum, pæne totum opidum cingit: reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC. qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita vt radices eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido coniungit. huc Cæſar magnis diurnis, nocturniſque itineribus contendit; occupatoque opido, ibi præſidium collocat. dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatuſque cauſſa, moratur, ex percunctatione noſtrorum, vocibuſque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis, eſſe prædicabant; ſæpenumero ſeſe cum iis congreſſos ne vultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe: tantus ſubito timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes, animoſque perturbaret. hic primum ortus eſt à tribunis militum, ab præfectis, reliquiſque, qui, ex vrbe, amicitiæ cauſſa, Cæſarem ſecuti, non magnum periculum miſerabantur; quod non magnum in re militari vſum habebant. quorum alius, alia cauſſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat, vt eius voluntate diſcedere liceret. non nulli pudore adducti, vt timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur: vulgo totis caſtris teſtamenta obſignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim etiã ij, qui magnum in caſtris vſum habebant, milites centurioneſque, quique equitatui præerant, perturbabantur. qui ſe ex his minus timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſiluarum, quę inter eos atque Ariouiſtum intercederent, aut rem frumentariam, vt ſatis commode ſupportari poſſet, timere dicebant. non nulli etiam Cæſari renunciabant, cum caſtra moueri, ac ſigna ferri iuſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos. Hæc cum animaduertiſſet Cæſar, conuocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſauit: primum, quod aut, quam in partem, aut, quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum, aut cogitandum putarent: Ariouiſtum, ſe conſule, cupidiſsime populi R. amicitiam appetiſſe; cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurũ iudicaret? ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionis perſpecta, eum neque ſuam, neque populi R. gratiam repudiaturum; quod ſi, furore, atque amentia impulſus, bellum intuliſſet, quid tandem vererentur? aut cur de ſua virtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? factum eius hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulſis, nõ minorem laudem exercitus, quam ipſe imperator, meritus eſſe videbatur: factum etiam nuper in Italia ſeruili tumultu; quos tamen aliquis vſus ac diſciplina, quam à nobis accepiſſent, ſubleuaret: ex quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni Conſtantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes ſine cauſſa timuiſſent, hos poſtea armatos, ac victores ſuperaſſent: denique hos eſſe eoſdem Germanos, quibuſcum ſæpenumero Heluetij congreſſi non ſolum in ſuis ſedibus, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperaſſent, qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint: ſi quos aduerſum prælium, & fuga Gallorum commoueret, hoc ſi quærerent, reperiri poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouiſtum, cum multos menſes caſtris, ac paludibus ſe continuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes iam de pugna, & diſperſos ſubito adortum, magis ratione ac cõſilio, quam virtute, viciſſe: cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuiſſet, hac ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe: qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiaſque itineris, cõferrent, facere ar-

roganter; cum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere, auderet: hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicātur, nihil se ea re commoueri. scire enim, Quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse coniunctam. suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in lōgiorem diem collaturus fuisset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, vt quamprimum intelligere posset, vtrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret. quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola Decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est, princepsque Decima legio per Tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam cōfirmauit; deinde, reliquæ legiones per Tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vnquā dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris, esse existimauisse.

10 † Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, vt, milliū amplius quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à castris millibus passuum quatuor, & xx abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus Legatos ad eū mittit quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimaret. non respuit cōditionē Cæsar: iamq; eum ad sanitatē reuerti arbitrabatur, cū id, quod antea petenti denegasset, vltro polliceretur: magnamq; in spem veniebat, pro suis tantis, populiq; R. in eū beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, vti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, cū sępe vltro citroque legati inter eos mitterētur, Ariouistus postulauit, ne quē peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: vterque cū equitatu veniret: alia ratione se nō esse veturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suā Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis Decimæ, cui quā maxime cōfidebat, imponere; vt præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, nō irridicule quidam ex militibus Decimæ legionis dixit; plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere; pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco Decimam legionē habiturum: ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris vtriusque aberat. eo, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, vt ex equis colloquerentur, & præter se, denos vt ad colloquium adducerent, postulauit. vbi eo ventum est, Cæsar, initio orationis, sua, senatúsque in eum beneficia commemorauit, quod Rex appellatus esset à senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa. quā rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consueuisse tribui docebat. illum, cum neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. docebat etiā quam veteres, quamque iustæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent; vt omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram

ſtram amicitiam appetiſſent: Populi R. hanc eſſe conſuetudinem, vt ſocios, atque amicos, non modo ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, honore auctiores velit eſſe: quod vero ad amicitiam populi R. attuliſſent, id iis eripi, quis pati poſſet? poſtulauit deinde eadem, que legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum ſociis bellum inferret; obſides redderet; ſi nullam partem Germanorum domum remittere poſſet; at ne quos amplius Rhenum trãſire pateretur. Ariouiſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa prædicauit: tranſiſſe Rhenum ſeſe, non ſua ſponte, ſed rogatum, & accerſitum à Gallis; non ſine magna ſpe, magniſque præmiis domum, propinquoſque reliquiſſe; ſedes habere in Gallia ab ipſis conceſſas: obſides ipſorum voluntate datos; ſtipendium capere iure belli; quod victores victis imponere conſueuerint; non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi bellum intuliſſe: omnes Galliæ ciuitates ad ſe oppugnandum veniſſe; ac contra ſe caſtra habuiſſe; eas omnes copias vno ab ſe prœlio fuſas ac ſuperatas eſſe; ſi iterum experiri velint, paratum ſe decertare; ſin pacem malint, iniquũ eſſe, de ſtipendio recuſare, quod ſua voluntate ad id tempus dependerint. amicitiam populi R. ſibi ornamento, & præſidio, non detrimento, eſſe oportere, idque ſe ea ſpe petiſſe. ſi per populũ R. ſtipendium remittatur, & dediticij ſubtrahantur, non minus libenter ſeſe recuſaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinẽ Germanorũ in Galliã trãſducat, id ſe ſui muniendi, nõ Galliæ oppugnãdę cauſſa facere; eius rei teſtimonium eſſe, quod, niſi rogatus, non venerit, & quod bellũ non intulerit, ſed defenderit. ſe prius in Galliam veniſſe, quam populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ prouinciæ finibus egreſſum. quid ſibi vellet, cur in ſuas poſſeſſiones veniret. Prouinciã ſuam eſſe hanc Galliã, ſicuti illam noſtram. vt ipſi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetũ faceret, ſic item, nos eſſe iniquos, quod in ſuo iure ſe interpellaremus. Quod ex S.C. Æduos appellatos Amicos diceret, nõ ſe tam barbarum, neque tã imperitũ eſſe rerum, vt non ſciret, neque Bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos, in his contentionibus, quas Ædui ſecum, & cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi R. vſos eſſe. debere ſe ſuſpicari, ſimulata Cæſarẽ amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſſa habere: quod niſi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte, habiturũ: quod ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibuſque populi R. gratũ eſſe facturum: id ſe ab ipſis per eorum nũcios cõpertũ habere; quorum omnium gratiam, atque amicitiã eius morte redimere poſſet. quod ſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliæ tranſdidiſſet, magno ſe illũ præmio remuneraturum, & quęcumque bella geri vellet, ſine vllo eius labore, & periculo confecturum. Multa à Cęſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet, & neque ſuam, neque populi R. conſuetudinem pati, vt optime meritos ſocios deſereret, neque ſe iudicare Galliam potius eſſe Ariouiſti, quã populi R. bello ſuperatos eſſe Aruernos, & Rutenos. à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouiſſet; neque in prouinciam redegiſſet; neque ſtipendium impoſuiſſet. quod ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret, populi R. iuſtiſſimum eſſe in Gallia imperium. ſi iudicium ſenatus ſeruari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello victam ſuis legibus vti voluiſſet. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæſari nunciatum eſt, equites Ariouiſti propius tumulum accedere, & ad noſtros adequitare, lapides, telaque, in noſtros coniicere. † Cæſar loquendi finem fecit; ſeque ad ſuos recepit; ſuiſque imperauit, ne quod omnino telum in hoſtes reiicerent. nam etſi ſine vllo periculo legionis delectæ commiſſum cũ equitatu prœliũ fore videbat: tamẽ cõmittendũ nõ putabat, vt, pulſis hoſtibus, dici poſſet eos à ſe per fidẽ in colloquio circũuentos. Poſteaquã in vulgus militũ relatũ eſt, quã arrogãtia in colloquio Ariouiſtus vſus, omni Gallia Romanis interdixiſſet; impetũque in noſtros eius equites feciſſent; eaque res colloquiũ vt diremiſſet: multo maior alacritas, ſtudiũq; pugnãdi maius exercitui inie-

11

ctum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectę essent, agere cũ eo: vti iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquẽ ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, & eo magis, quod pridie eius diei, Germani retineri non poterant, quin in nostros tela coniicerent. Legatum ex suis, sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum, existimabat. commodissimum visum est, M. Valerium Procilium C. Valerij Caburi filium summa virtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiã, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine vtebatur, &, quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere; & M. Titium, qui hospitio Ariouisti vsus erat. his mandauit: vt, quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset; exercitu suo præsente, cõclamauit, quid ad se venirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die castra promouit, & millibus passuum VI. à Cæsaris castris sub monte consedit. postridie eius diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II. vltra eum castra fecit; eo consilio, vti frumento commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V. Cæsar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; vt, si vellet Ariouistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussa, delegerant: cum his in prœliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant, si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, vt, iubis equorum subleuati, cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus DC, vti dictum est, aberat. eo circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, vt ante constituerat, duas acies, hostem propulsare; tertiam, opus perficere iussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partẽ auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris vtrisque copias suas eduxit: paullulumque à maioribus castris progressus, aciem instruxit: hostibusque pugnandi potestatem fecit. vbi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter vtrimque vsque ad vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra eduxit, cum ex captiuis quæreret Cæsar, quaobrem Ariouistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, vt matresfamilias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, vtrũ prœliũ cõmitti ex vsu esset, nec ne: eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouã lunã prœlio cõtendissent. † Postridie eius diei Cæsar

12 præsidiũ vtrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios in cõspectu hostium pro castris minoribus cõstituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostiũ numero valebat, vt ad speciẽ alariis vteretur. ipse, triplici instructa acie, vsque ad castra hostiũ accessit. tũ demũ necessario Germani suas copias è castris eduxerũt generatimq; cõstituerũt, paribusq; interuallis Harudes, Marcomanos,

Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam rhedis, & carris, circũdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quæ, in prœlium proficiscẽtes milites passis manibus, flentes, implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit; vti eos testes suæ quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animaduerterat, prœlium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente, celeriterque procurrerunt, vt spatium, pila in hostes coniiciendi, non daretur. reiectis pilis, comminus gladiis pugnatũ est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: & scuta manibus reuellerent, & desuper vulnerarent. cum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem loborantibus nostris subsidio misit. ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter v. peruenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi, trans nare contenderunt: aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt. in his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Ariouisti vxores, vna Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. vtraque in ea fuga periit. duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procilius, cum à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequentem, incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit; quod hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque eius calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se pręsente, de se, ter sortibus consultum dicebat; vtrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumen. item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti cœperunt; quos vbi qui proxime Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderũt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorẽ Galliam, ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. II.

Libri secundi capita.

1 *Belgarum coniuratio & apparatus belli contra Romanos.*
2 *Belgarum profectio in Rhemorum fines: & Cæsaris eodem tempore aduentus, & Bibracis obsessi liberatio.*
3 *Belgarum apparatus ad pugnam, & rebus desperatis fuga & internecio.*

4 *Sueßionum, Bellouacorum, & Ambianorum deditio.*
5 *Neruiorum virtus, & eorundem ad pugnam apparatus.*
6 *Cæsaris in acie instruenda, cohortandis militibus, & variis negotiis obeundis celeritas.*
7 *Prælii cum Neruiis commißi dubii euentus compluries: & eorundem clades, ac deditio.*
8 *Aduaticorum, qui ex Cimbris ac Teutonis prognati erant, deditio, eorundem rebellio & calamitas.*

CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare; obsidesque inter se dare: coniurandi has esse caussas: primum, quod vererentut, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nō nullis Gallis solicitarentur, partim, qui, vt Getmanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia moleste ferebant; partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperiis studebant; ab non nullis etiam, quod in Gallia potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis literisque commotus Cæsar, II. legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte æstate in vlteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatū misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiorem faciant. hi, constanter omnes nunciauerunt, manus cogi, exercitus in vnum locum conduci: tum vero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusque circiter XV. ad fines Belgarum peruenit, eo cum de improuiso, celeriusque omnium opinione venisset, Rhemi qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent se, suaque omnia in fidem, atque potestatem populi Romani permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Romanum omnino coniurasse, paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & opidis recipere, & frumento, ceterisque rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, vt ne Suessones quidem fratres, consanguineosque suos qui eodem iure, iisdem legibus vtantur, vnum imperium, vnumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat. plerosque Belgas esse ortos à Germanis; Rhenūque antiquitus trāsductos propter loci fertilitatē ibi cōsedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutones, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuissent. qua ex re fieri, vti earū rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusque cōiuncti, quantā quisque multitudinem in cōmuni Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimū inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & hominū numero valere. hos posse cōficere armata millia C, pollicitos ex eo numero lecta millia LX, totiusque belli imperiū sibi postulare. Suessones suos esse finitimos, latissimos, feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regē nostra etiā memoria Deuitiacū, totius Galliæ potentissimum, (qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperiū obtinuerit) nūc esse regem Galbā: ad hūc propter iustitiā, prudentiāque,

summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habere numero x i i: polliceri millia armata quinquaginta; totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint; x v millia Atrebates; Ambianos x millia; Morinos x v millia: Menapios v i i millia: Caletes x millia: Verocasses, & Veromanduos totidem: Catuacos x x i x millia, Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui vno nomine Germani appellantur, arbitrari ad x l. millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Diuitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet, quantopere reipublice communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit. 2 † Postquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit flumen: Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturauit; atque ibi castra posuit. quæ res & latus vnum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque ciuitatibus, vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit; & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum v i. cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum x i i. vallo, fossaque duodeuiginti pedum munire iubet. ab ipsis castris opidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum i i x. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndique in murum lapides iaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumque subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides, ac tela coniiciebant, vt in muro consistendi potestas esset nulli, cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum opido præfuerat, vnus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eo de media nocte Cæsar iisdem ducibus vsus, qui nuncij ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio opidanis mittit. quorum aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: & hostibus eadem de caussa spes potiundi opidi discessit. Itaque paulisper apud opidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cũ omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. quæ castra, vt fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant. 3 † Cæsar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis prœlio supersedere statuit. quotidie tamẽ eque stribus prœliis, quid hostis virtute posset, &, quid nostri auderent, periclitabatur. vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo, quod is collis, vbi castra posita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat: & in fronte leuiter fastigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab vtroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuũ c d. & ad extremas fossas castella constituit. ibique tormenta collocauit, ne, cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, vt, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas v i. legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt.

palus erat non magna inter noſtrum,atque hoſtium exercitum.hãc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant. noſtri autem,ſi ab illis initium tranſeundi fieret, vt impeditos aggrederentur parati in armis erant. interim prœlio equeſtri inter duas acies contendebatur.vbi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundiore equitum noſtrorum prœlio Cæſar ſuos in caſtra reduxit. hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. ibi vadis repertis,partem ſuarum copiarum tranſducere conati ſunt;eo conſilio,vt,ſi poſſent,caſtellũ,cui prȩerat Q.Titurius legatus,expugnarent,ponteque interſcinderent; ſin minus poſſent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis vſui ad bellum gerendum erant, commeatuſque noſtros ſuſtinebant. Cæſar, certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ Numidas, funditores,ſagittarioſque pontem tranſducit,atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum eſt. hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreſſi, magnum eorum numerum occiderunt.per eorum corpora reliquos audaciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui tranſierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. Hoſtes,vbi & de expugnando opido, & de flumine tranſeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt, neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſſa viderũt;atque eos res frumentaria deficere cœpit;concilio conuocato,conſtituerunt optimum eſſe,domum ſuam quemque reuerti,&, quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent,ad eos defendendos vndique conuenire; vt potius in ſuis, quam in alienis, finibus decertarent: & domeſticis copiis rei frumentariæ vterẽtur.ad eã ſententiã,cum reliquis cauſſis,hæc quoque ratio eos deduxit,quod,Diuitiacum quoque,atque Æduos, finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his perſuaderi, vt diutius morarentur, neque ſuis auxilium ferrent, non poterat.Ea re conſtituta,ſecũda vigilia magno cum ſtrepitu,ac tumultu,caſtris egreſſi, nullo certo ordine,neque imperio, cum ſibi quiſque primum itineris locum peteret,& domum peruenire properaret, fecerunt,vt conſimilis fugæ profectio videretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita,inſidias veritus:quod,qua de cauſſa diſcederent, non dum perſpexerat: exercitum, equitatumque caſtris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus,omnem equitatum, qui nouiſſimum agmen moraretur,præmiſit; eique Q.Pedium & L.Aurũculeium Cottam Legatos præfecit.T.Labienum Legatum cum legionibus III. ſubſequi iuſſit. hi nouiſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti,magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt.cum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent: fortiterque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent:priores,quod abeſſe à periculo viderentur,neque vlla neceſſitate,neque imperio continerentur,exaudito clamore, perturbatis ordinibus,omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. ita ſine vllo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt,quantum fuit diei ſpatium;ſub occaſum que ſolis ſequi deſtiterũt;ſeque in caſtra,vti erat imperatum,receperunt. † Poſtridie eius diei Cæſar,priuſquam ſe hoſtes ex pauore,ac fuga reciperent,in fines Sueſſonum,qui proximi Rhemis erant,exercitum duxit;&, magno itinere confecto,ad opidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus,quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ, murique altitudinem,paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis vineas agere,quæque ad oppugnandum vſui erant, comparare cœpit: interim omnis ex fuga Sueſſonum multitudo in Opidum proxima nocte conuenit. celeriter vineis ad Opidum actis,aggere iacto,turribuſque conſtitutis,magnitudine operum,quȩ neque viderant ante Galli,neque audierant,& celeritate Romanorum permoti, Legatos ad Cæſarem,de Deditione,mittunt;&,petentibus Rhemis, vt conſeruarentur,impetrant.Cæſar,obſidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipſius *Galbæ* Regis duobus Filiis,armiſque omnibus ex Opido tranſditis, in deditionem *Sueſſones* accepit;exercitumque in Bellouacos duxit:qui cum ſe,ſuaque *omnia* in Opidum

4

pidum

pidum Bratuſpantium contuliſſent, atque ab eo Opido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum v. abeſſet, omnes maiores natu ex Opido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, & voce ſignificare cœperunt, ſeſe in eius fidem, ac poteſtatem, venire; neque contra Populum R. armis contendere. item cum ad Opidum acceſſiſſet, caſtraque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro paſſis manibus, ſuo More, pacem à Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Æduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba. Bellouacos, omni tempore in fide, atque amicitia Ciuitatis Æduę fuiſſe. impulſos à ſuis principibus qui dicerent, Æduos, à Cæſare in ſeruitutem redactos, omnes indignitates contumeliaſque perferre, & ab Æduis defeciſſe, & Populo Romano bellum intuliſſe. qui huius conſilij principes fuiſſent, quod intelligerent, quantam calamitatem Ciuitati intuliſſent, in Britanniam profugiſſe. petere non ſolum Bellouacos, ſed etiam pro his Æduos, vt ſua clementia, ac manſuetudine in eos vtatur, quod ſi fecerit, AEduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis, atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueuerint. Cæſar, honoris Diuitiaci, atque AEduorum cauſſa, ſeſe eos in fidem recepturum, & conſeruaturum, dixit: ſed, quod erat Ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominũ multitudine, præſtabat, DC. obſides popoſcit. his traditis, omnibuſque armis ex Opido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui ſe, ſuaque omnia, ſine mora, dediderunt. † Eorum fines Neruij attingebant: quorũ de natura, moribuſque Cæſar cum quæreret, ſic reperiebat. Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relangueſcere animos, eorumque remitti virtutem exiſtimarent. eſſe homines feros, magnæque virtutis. increpitare, atque incuſare reliquos Belgas, qui ſe Populo Romano dedidiſſent, patriamque virtutem proieciſſent: confirmare, ſeſe neque Legatos miſſuros, neque vllam cõdicionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo iter feciſſet, inueniebat ex Captiuis, Sabin Flumẽ ab Caſtris ſuis, non amplius millia paſſuum x. abeſſe. trans id Flumen omnes Neruios cõſediſſe; aduentumque ibi Romanorum exſpectare, vna cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis ſuis. nam his vtriſque perſuaſerant, vt eandem belli fortunam experirentur. exſpectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque eſſe in itinere. mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eũ locum conieciſſe, quo propter paludes exercitui aditus non eſſet. Cæſar, his rebus cognitis, Exploratores, Centurioneſque præmittit, qui locum Caſtris idoneum deligãt. cum ex dediticiis Belgis, reliquiſque Gallis, complures, Cæſarem ſecuti, vna iter facerent: quidam ex his, vt poſtea ex Captiuis cognitum eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonſtrarunt inter ſingulas Legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque eſſe quidquã negotij, cum prima Legio in caſtra veniſſet, reliquæque Legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri. qua pulſa, impedimentiſque direptis, futurum, vt reliquæ contra conſiſtere non auderent. adiuuabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus, cum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent) ſed, quidquid poſſunt pedeſtribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatũ, ſi prædandi cauſſa ad eos veniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis, atque inflexis, crebriſque in latitudinem ramis enatis, & rubis, ſentibuſque interiectis, effecerant, vt, inſtar muri, hæ ſepes munimenta præberent; quo non modo non intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. iis rebus cum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium Neruij exiſtimauerunt. loci natura erat hæc, quem locum noſtri Caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter decliuis, ad Flumen Sabin, quod ſupra nominauimus, vergebat. ab eo Flumine pari accliuitate Collis naſcebatur, aduerſus huic, & cõtrarius, paſſus circiter CC. infimus apertus, ab ſuperiore parte ſilueſtris; vt non facilè introrſus perſpici poſſet. intra eas

siluas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum Flumen paucæ stationes Equitum videbātur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, Equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. Legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ Legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum Funditoribus, Sagittariisque Flumen trāsgressi, cum hostium Equitatu prœlium commiserunt. cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus è silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim Legiones VI. quæ primæ venerant, opere dimenso, Castra munire cœperunt.

6 † Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in siluis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prœlij conuenerat, ita, vt intra siluam aciem, ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copiis prouolarunt, impetumque in nostros Equites fecerunt. His facile pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad Flumen decurrerunt; vt, pæne vno tempore, & ad siluas, & in Flumine etiam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso Colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia vno tempore erant agenda. vexillum proponendum, quod erat insigne, cū ad arma cōcurri oporteret. signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paulo longius, aggeris petendi caussa, processerant, accersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dādum. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, & incursus hostium impediebat. iis difficultatibus duæ res erant subsidio, Scientia, atque Vsus militum; quod, superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant; & quod ab opere, singulisque Legionibus, singulos Legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium expectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos Milites, quam in partē sors obtulit, decucurrit: & ad Legionem Decimam deuenit. Milites non longiore oratione est cohortatus quam vti suæ pristinę virtutis memoriā retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent. &, quia non longius hostes aberant, quam quo telum adiici posset; prœlij committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, vt, nō modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partē ab opere casu deuenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu, magis, vt loci natura, deiectusque Collis, & necessitas temporis; quam, vt Rei militaris ratio, atque ordo postulabat. cum diuersis locis Legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sæpibusque densissimis, vt ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset prouideri, neq; ab vno omnia Imperia administrari poterant.

7 † Itaque, in tanta rerum iniquitate, Fortunæ quoque euentus varij sequebantur. Legionis Nonæ, & Decimæ Milites, vt in sinistra parte aciei cōstiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in Flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire Flumen non dubitauerunt; & in locum iniquum progressi, rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prœlio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ Legiones, Vndecima, & Octaua,

Octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. ac totis fere Castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, cum in Dextro Cornu Legio Duodecima, & non magno ab ea interuallo Septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, Duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locũ Castrorum petere cœpit. Eodem tempore Equites nostri, Leuisque armaturæ pedites, qui cum his vna fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in Castra reciperẽt, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & Calones, qui ab Decumana Porta, ac summo iugo collis nostros victores flumen trãsisse conspexerant, prædandi caussa, egressi, cum respexissent, & hostes in nostris Castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebãt, clamor, fremitusque exaudiebatur. aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti Equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilij caussa à Ciuitate missi, ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostium Castra nostra compleri, Legiones premi, & pæne circumuentas teneri, Calones, Equites, Funditores, Numidas, diuersos, dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt. Romanos pulsos, superatosque Castris, impedimentisque eorum hostes potitos, Ciuitati renunciauerunt. Cæsar ab Decimæ Legionis cohortatione ad dextrum Cornu profectus; vbi suos vrgeri, signisque in vnum locum collatis Duodecimæ Legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnã esse impedimento; Quartæ cohortis omnibus Centurionibus occisis, Signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum Cohortium omnibus fere Centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, Primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis, grauibusque vulneribus confecto, vt iã se sustinere nõ posset; reliquos esse tardiores: & non nullos à nouissimis desertos, prœlio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab vtroque latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab nouissimis vni militi detracto (quod ipse eo sine scuto venerat) in primam aciem processit; Centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus Milites, signa inferre; & Manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis vti possent. huius aduẽtu spe illata Militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est. Cæsar, cum Septimam Legionem, quæ iuxta constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, Trib. Mil. monuit. vt paullatim sese Legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent. quo facto, cum aliis alij subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare, cœperunt. interim Milites Legionum duarum, quæ in nouissimo agmine pręsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo Colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, Castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, cõspicatus, Decimam Legionem subsidio nostris misit. qui, cum ex Equitum & Calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & Castra, & Legiones, & Imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt nostri etiam, qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent. tum Calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerũt. equites vero, vt turpitudinem Fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se Legionariis Militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, vt, cum primi eorũ cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, vt ex tumulo tela in nostros coniicerent, pilaque intercepta remitte-

rẽt;vt,non ne quidquam tãtæ virtutis homines iudicari deberent;ausos esse transire latissimum Flumen,adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prœlio facto, & prope ad internecionem gente,ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vna cum pueris, mulieribusque, in æstuaria,ac paludes collectos dixeramus. hac pugna nunciata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium,qui supererant, consensu,Legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt.& in commemoranda Ciuitatis calamitate,.ex DC. ad III.Senatores, ex hominum millibus LX.vix ad D,qui arma ferre possent,sese redactos esse dixerunt.quos Cæsar, vt in miseros,ac supplices vsus misericordia videretur,diligentissime conseruauit; suisque finibus, atque opidis vti iussit; & finitimis imperauit, vt ab iniuria, & maleficio se, suosque prohiberent. † Aduatici,de quibus

8 supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nunciata,ex itinere domum reuerterunt;cunctis opidis,castellisque desertis, sua omnia in vnum Opidum egregie natura munitum contulerunt. quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes,despectusque haberet, vna ex parte leniter accliuis aditus,in latitudinem nõ amplius CC.pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro munierant.tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes,in muro collocarant.ipsi erant ex Cimbris,Teutonisque procreati;qui,cũ iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere,ac portare non poterant,citra flumen Rhenum depositis,custodiæ ex suis,ac præsidio VI.millia hominum vna reliquerunt.hi,post eorum obitum,multos annos à finitimis exagitati,cum alias bellum inferrent;alias illatum defenderent;consensu eorum omnium pace facta,hunc sibi domicilio locum delegerunt, ac, primo aduentu exercitus nostri., crebras ex opido excursiones faciebant, paruulisque prœliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII, in circuitu XV.millium,crebrisque castellis circummuniti,Opido sese continebãt, vbi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt,primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur.quibus nam manibus,aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum, breuitas nostra contẽptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent.vbi vero moueri,& appropinquare mœnibus viderunt,noua,atque inusitata specie commoti,Legatos ad Cæsarem de Pace miserũt: qui ad hunc modum locuti:Non se existimare,Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere,& ex propinquitate pugnare,possent.se,suaque omnia eorum potestati permittere,dixerunt. vnum petere; ac deprecari:si forte,pro sua clementia,ac mansuetudine,quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos,ac suæ virtuti inuidere; à quibus se defendere, traditis armis non possent.sibi præstare,si in eum casum deducerentur,quamuis fortunam à Populo Romano pati,quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.ad hæc Cæsar respondit, Se magis consuetudine sua, quam merito eorum,Ciuitatem conseruaturum:si prius,quam aries murum attigisset,se dedidissent;sed deditionis nullam esse cõdicionem,nisi armis traditis:se id,quod in Neruios fecisset,facturum: finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis Populi Romani iniuriam inferrent.re nunciata ad suos,illi se quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante Opidum,iacta,sic vt prope summam muri, aggerisque altitudinem acerui armorum adæquarent:& tamen circiter parte tertia (vt postea compertum est) celata, atque in opido retenta,Portis patefactis,eo die pace sunt vsi. sub vesperum Cæsar Portas claudi,Militesque ex Opido exire iussit,ne quam noctu Opidani à Militibus iniuriam acciperent,illi,ante inito (vt intellectum est) consilio,quod,deditione

tione facta, nostros præsidia deducturos,aut denique indiligētius seruaturos crediderant,partim cū his,quæ retinuerāt,& celauerant armis;partim,scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis,quæ subito(vt tēporis exiguitas postulabat)pellibus induxerāt: Tertia vigilia,qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur,omnibus copiis repente ex Opido eruptionem fecerunt.celeriter, vt ante Cæsar imperauerat,ignibus significatione facta, ex proximis Castellis eo concursum est;pugnatumque ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos,qui ex Vallo,Turribusque tela iacerēt, pugnari debuit:cum vna in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus I V,reliqui in opidum reiecti sunt.postridie eius diei,refractis Portis, cum iam defenderet nemo,atque intromissis Militibus nostris,sectionem eius Opidi vniuersam Cæsar vendidit.ab his,qui emerant,capitum numerus ad eum relatus est millium L I I I.Eodem tempore à P. Crasso, quem cum Legione vna miserat ad Venetos, Vnellos,Osisinos,Curiosolitas,Sesuuios,Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates,Oceanumque attingūt,certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem,potestatemque Populi Romani esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata,tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata est,vt ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur Legati ad Cæsarem, quæ,se obsides daturas,imperata facturas,pollicerentur.quas Legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumque properabat,inita proxima Æstate, ad se reuerti iussit.Ipse,in Carnutes,Andes,Turones,quæ Ciuitates propinquæ his locis erāt, vbi bellum gesserat, Legionibus in hiberna deductis,in Italiam profectus est. ob easque res,ex literis Cæsaris,dies x v.Supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. III.

Libri tertii capita.

1. *Bellum à Ser.Galba Cæsaris legato cum Antuatibus, Sedunis,& Veragris magno cum periculo confectum.*
2. *Venetorum Gallorum rebellio, & noui belli aduersus Romanos comparatio.*
3. *Oræ Veneticæ & nauticarum rerum descriptio,simulque bellum Veneticum vno nauali prælio confectum.*
4. *Bellum cum Vnellis à Q.Titurio Sabino eodem quo Veneticum,tempore confectum.*
5. *Bellum in Aquitania cum Sontiatibus à P.Crasso eodem fere tempore confectum.*
6. *Bellum in eadem Aquitania cum Docontiis,ab eodem Crasso confectum: & maximæ partis Aquitaniæ deditio.*
7. *Vastatio à Cæsare facta in agris Morinorum & Menapiorum, qui se in syluas abdiderant.*

CVM in Italiam proficisceretur Cęsar,Ser.Galbam cum Legione Duodecima,& parte Equitatus, in Antuates, Veragros, Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum,& Lacu Lemano,& Flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent, caussa mittendi fuit,quod iter per Alpes,quo magno cum periculo, magnisque portoriis Mercatores ire consueuerant, patefieri volebat. huic permisit,si opus esse arbitraretur, vti in iis locis

Legionem, hiemandi caussa, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, Castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum vndique Legatis, Obsidibusque datis, & pace facta, constituit, Cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius Legionis Cohortibus in Vico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hiemare, qui Vicus positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis Montibus vndique cōtinetur. cum hic in duas partes Flumine diuideretur, alteram partem eius Vici Gallis ad hiemandum concessit; alteram, vacuam ab his relictam, Cohortibus attribuit. eum locum vallo, fossaque muniuit. cum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari iussisset, subito per Exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, Montesque qui impenderent à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri. id aliquot de caussis acciderat, vt subito Galli belli renouādi, Legionisque opprimendæ consiliū caperent. primum, quod Legionem, neque eam plenissimam detractis Cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erāt, absentibus, propter paucitatem despiciebant: Tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, cum ipsi ex Montibus in vallem decurrerent, & tela coniicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba; cum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ; neque de frumēto, reliquoque commeatu satis esset prouisum; quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimauerat; concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionē accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset, prope iam desperata salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, vt, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutē contenderent. maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & Castra defendere. breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gessaque in vallum cōiicere; nostri, primo, integris viribus, fortiter repugnare, neque vllum frustra telum ex loco superiore mittere; vt quæque pars Castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc superari, quod, diuturnitate pugnæ hostes defessi, cum prœlio excedebant, alij integris viribus succedebant. Quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, vbi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur. cum iam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarēt, languidioribusque nostris vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, Primipili Centurio, quē Neruico Prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus Tribunus mil. vir & consilij magni, & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque, vnam esse spem Salutis, docent; Si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaque, conuocatis Centurionibus, celeriter Milites certiores facit, paulisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent. post, signo dato, è Castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus Portis eruptione facta, neque cogscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorū Castrorum venerant, vndique circumuentos,

uentos, interficiunt, & ex hominũ millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad Castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in Castra, munitionesque suas recipiunt. quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus eius vici Ædificiis incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem Legionem in Antuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemauit.

2 † His rebus gestis, cum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere, volebat, subitum Bellum in Gallia coortum est. eius belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum Legione VII. proximis Oceano in Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, Præfectos, Tribunosque Militum complures in finitimas Ciuitates, frumenti, commeatúsque petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Vnellos; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Qu. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. huius Ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt; & scientia, atque vsu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari vti consueuerunt, habent vectigales. ab iis fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (vt sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumque retinent; & celeriter missis Legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque ciuitates sollicitant, vt in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem Legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quod ille aberat longius; naues interim longas ædificari in Flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresque comparari, iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per Anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, Legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumque semper fuisset, retentos ab se, & in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime, ea, quæ ad vsum nauium pertinerent, prouidere instituunt; hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant; pedestria esse itinera cõcisa æstuariis, nauigationem impeditam propter inscitiã locorum, paucitatemque portuũ sciebant. neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam, vt omnia contra opinionem acciderent, tamen se, plurimum nauibus posse, Romanos neque vllã facultatem habere nauiũ, neque eorũ locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque nouisse: ac lõge aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo, ac apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consiliis, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportant. naues in Venetiam, vbi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osisinos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quæ contra eas Regiones posita est, accersunt. erant

hæ difficultates belli gerendi, quas ſupra oſtendimus. ſed multa tamen Cæſarem ad id bellum incitabant: iniuriæ retentorum Equitum Romanorum; rebellio facta poſt deditionem; defectio datis obſidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes, idem ſibi licere, arbitrarentur. itaque, cum intelligeret, omnes fere Gallos nouis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter, celeriterque excitari, omnes autem homines natura Libertati ſtudere, & conditionem Seruitutis odiſſe, prius quam plures Ciuitates conſpirarent, partiendum ſibi, ac latius diſtribuendum exercitum putauit. itaque T. Labienum Legatum in Treuiros, qui proximi Rhêno Flumini ſunt, cum Equitatu mittit, huic mandat, Rhemos, reliquoſque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanoſque, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per vim nauibus Flumen tranſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus Legionariis XII, & magno numero Equitatus, in Aquitaniam proficiſci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes coniungantur. Qu. Titurium Sabinum Legatum cum Legionibus III. in Vnellos, Curioſolitas, Lexobioſque mittit, qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem Claſſi, Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquiſque pacatis Regionibus conuenire iuſſerat, præfecit; & cum primum poſſet, in Venetos proficiſci, iubet. ipſe eo pedeſtribus copiis contendit.

3 † erant eiuſmodi fere ſitus Opidorũ, vt poſita in extremis linguis, Promontoriiſque, neque pedibus aditum haberent, cum ex alto ſe æſtus incitauiſſet, quod bis ſemper accidit horarum XII. ſpatio; neque nauibus, quod rurſus minuente æſtu, naues in vadis afflictarentur. ita vtraque re Opidorum oppugnatio impediebatur: ac, ſi quando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere, ac mollibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant: magno numero nauium appulſo, cuius rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant; ſeque in proxima Opida recipiebant. ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. hæc eo facilius magnam partem Æſtatis faciebant, quod noſtræ naues tempeſtatibus detinebantur; ſummaque erat vaſto, atque aperto Mari, magnis æſtibus, raris, ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi. namque ipſorum naues ad hunc modum factæ, armatæque erant. carinæ aliquanto planiores, quam noſtrarum nauium, quo facilius vada, ac deceſſum æſtus, excipere poſſent. Proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempeſtatumque, accommodatæ. naues totæ factæ ex robore, ad quamuis vim & contumeliam perferendam. tranſtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craſſitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, ſiue propter lini inopiam, atque eius vſus inſcitiam; ſiue, quod eſt magis veriſimile, quod tantas tempeſtates Oceani, tantoſque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera nauium regi velis, non ſatis commode arbitrabantur. Cum his nauibus noſtræ Claſſi eiuſmodi congreſſus erat; vt vna celeritate, & pulſu remorum præſtaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora, & accommodatiora. neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adigebatur, & eadem de cauſſa minus incommode ſcopulis continebantur. accedebat, vt cum ſæuire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent facilius, & in vadis conſiſterent tutius, &, ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa, & cautes timerent. quarum rerum omnium noſtris nauibus caſus erat extimeſcendus. compluribus expugnatis Opidis, Cæſar, vbi intellexit, fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam, captis Opidis, reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit exſpectandam Claſſem. quæ vbi conuenit, ac primum ab hoſtibus viſa eſt; circiter CCXX naues eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum onatiſſimæ, è Portu profectæ, noſtris aduerſæ conſtiterunt. *neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat, neque Tribunis Militum, Centurionibuſque, qui-*

bus

bus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut qua ratione pugnæ insisterent. rostro enim noceri non posse cognouerant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat; vt neque ex inferiore loco satis commode tela adiici possent, & missa à Gallis grauius acciderent. vna erat magno vsui res præparata à nostris, Falces præacutæ, insertæ, affixæque longuriis, non absimili forma muralium Falcium. his cum funes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi, adductique erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant; vt cum omnis Gallicis nauibus spes in velis, armamentisque consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute; qua nostri Milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; vt nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim Colles, & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in Mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, vt diximus, antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circumsteterant, Milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam Barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; Fuga salutem petere contenderunt. ac, iam conuersis in eam partem nauibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, vt se loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnauerunt, vt perpaucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere IV. vsque ad Solis Occasum, pugnaretur. quo prælio Bellum Venetorum, totiusque oræ maritimæ, confectum est. nam, cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eo conuenerant: tum nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui neque, quo se reciperent; neque, quemadmodum opida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia, Cæsari dediderunt. in quos eo grauius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à Barbaris Ius Legatorum conseruaretur. itaque, omni Senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

4 † Dum hæc in Venetis geruntur, Qu. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium Ciuitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasque copias coegerat, atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouiique, Senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, Portas clauserunt, seque cum Viridouice coniunxerunt, magnaque præterea multitudo vndique ex Gallia perditorum hominum, latronumque conuenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi, ab Agricultura, & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco Castris sese tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, vt iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum Militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, Legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum, delegit (Gallum) ex iis, quos auxilij caussa secum habebat. huic magnis præmiis, pollicitationibusque persuadet; vti ad hostes transeat; &, quid fieri velit, edocet. qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit. quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet; neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex Castris exercitum educat, & ad Cęsarem, auxilij ferendi caussa, proficiscatur. quod vbi auditum est, conclamāt omnes occasionem negotij bene gerendi amittendā

non esse, ad Castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod fere libenter Homines, id quod volunt, credunt. iis rebus adducti, nō prius Viridouicem, reliquosque duces, ex consilio dimittunt, quam ab his sit concessum arma vti capiant, & ad Castra contendant. qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis, virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad Castra pergunt. locus erat Castrorum editus, & paullatim ab imo accliuis; circiter passus ∞. huc magno cursu contenderunt, vt quam minimum spatij ad se colligendos, armādosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus, signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus Portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, virtute Militum, ac superiorum pugnarū exercitatione, vt ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus Milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos Equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt, sic vno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: Ciuitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam, vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est Animus; sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas Mens eorum est.

5 † Eodem fere tempore, P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars, vt ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, vbi paucis ante annis L. Valerius Præconinus Legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque vnde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria prouisa, auxiliis, Equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt Ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his Regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates, magnis copiis coactis, Equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prœlium commiserunt: deinde, Equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito Pedestres copias, quas in conualle in insidiis collocauerant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, prœlium renouauerunt: pugnatum est diu atque acriter; cum Sontiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, sine reliquis Legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. tandem confecti vulneribus, hostes terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere Opidum Sontiatum oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. illi, alias eruptione intentata, alias cuniculis ad aggerem, vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea, quod multis locis apud eos Ærarie secturæ sunt: vbi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem vt recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte opidi Adcantuānus, qui summam imperii tenebat, cum DC. deuotis, quos illi Soldurios appellant, quorum hæc est condicio, vt omnibus in vita commodis vna cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint. siquid iis per vim accidat, aut eundem casum vna ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitię deuouisset, mori recusaret. cū iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma Milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset,

ſet, repulſus in Opidum eſt. vti tamen eadem deditionis conditione vteretur à Craſſo impetrauit. † Armis, obſidibuſque acceptis, Craſſus in fines Vocontiorum,& Taruſatium,profectus eſt.tum vero Barbari commoti, quod Opidum, & natura loci,& manu munitum,paucis diebus,quibus eo ventum erat,expugnatum cognouerant,Legatos quoquo verſus dimittere,coniurare, obſides inter ſe dare,copias parare,cœperunt:mittuntur etiam ad eas Ciuitates Legati,quæ ſunt Citerioris Hiſpaniæ, finitimæ Aquitaniæ; inde auxilia, duceſque accerſuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate,& magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ij deliguntur,qui vna cũ Q.Sertorio omnes annos fuerant,ſummamque ſcientiam rei militaris hebere exiſtimabantur.ij,con ſuetudine Populi R.loca capere,caſtra munire,commeatibus noſtros intercludere,inſtituunt.quod vbi Craſſus animaduertit, ſuas copias propter exiguitatem nõ facile diduci,hoſtem & vagari,& vias obſidere,& Caſtris ſatis præſidij relinquere, ob eam cauſſam minus commode frumentum, cõmeatumque ſibi ſupportari,in dies hoſtium numerũ augeri; non cunctandũ exiſtimauit,quin pugna decertaret. hac re ad conciliũ delata,vbi omnes idẽ ſentire intellexit,poſterum diem pugnæ conſtituit.prima Luce productis omnibus copiis, duplici acie inſtructa,auxiliis in mediam aciem collocatis; quid hoſtes conſilij caperent,exſpectabat.illi,etſi propter multitudinem,& veterem belli gloriam,paucitatemque noſtrorũ, ſe tuto dimicaturos exiſtimabant; tamen tutius eſſe arbitrabantur,obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine vllo vulnere victoria potiri: &, ſi propter inopiam rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos agmine, & ſub ſarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc conſilio probato ab Ducibus, productis Romanorum copiis,ſeſe Caſtris tenebant.hac re perſpecta,Craſſus, cum ſua cunctatione,atque opinione,timidiores hoſtes, noſtros Milites alacriores ad pugnandum effeciſſet,atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius nõ oportere,quin ad Caſtra iretur;cohortatus ſuos,omnibus cupientibus,ad hoſtium Caſtra contendit.ibi,cum alij foſſas complerẽt; alij multis telis coniectis, defenſores vallo,munitionibuſque depellerent, Auxiliareſque,quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat,lapidibus,teliſque ſubminiſtrandis,& ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem, atque opinionem pugnantium præberent; cum item ab hoſtibus conſtanter,ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent; Equites circuitis hoſtiũ caſtris, Craſſo renunciauerunt, non eadem eſſe diligentia ab Decumana Porta Caſtra munita, facilemque aditum habere. Craſſus, Equitum Præfectos cohortatus, vt magnis præmiis, pollicitationibuſque ſuos excitarent, quid fieri velit, oſtendit. illi, vt erat imperatum,eductis IV.Cohortibus quæ præſidio Caſtris relictæ,integræ ab labore erant,& longiore itinere circumductis,ne ex hoſtium Caſtris conſpici poſſent, omnium oculis,mentibuſque ad pugnam intentis,celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt; atque his perruptis,prius in hoſtiũ Caſtris conſtiterunt, quam plane ab his videri,aut quid rei gereretur,cognoſci poſſet.tũ vero, clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis viribus, quod plerũque in ſpe victoriæ accidere conſueuit,acrius impugnare cœperũt.hoſtes,vndique circumuenti, deſperatis omnibus rebus,ſe per munitiones deiicere,& Fuga ſalutem petere cõtenderunt. quos Equitatus apertiſſimis campis conſectatus, ex millium L. numero, quæ ex Aquitania Cantabriſque veniſſe conſtabat, vix IV. parte relicta, multa nocte ſe in Caſtra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſideſque vltro miſit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Fluſtates, Garites, Auſci, Garumni, Sibutzates, Cocoſateſque. paucæ vltimæ nationes, Anni tempore confiſæ, quod hiems ſuberat, id facere neglexerunt. † Eodem fere tempore Cæſar,etſi prope exacta iam Æſtas erat, tamen quod,omni Gallia pacata,Morini,Menapiique ſu-

pererat,qui in armis essent,neque ad eum vnquam Legatos de Pace misissent,arbitratus id bellum celeriter confici posse,eo exercitum adduxit.qui longe alia ratione, ac reliqui Galli,bellum gerere cœperunt. nam, quod intelligebant; maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas, superatásque esse, continentésque siluas,ac paludes habebant:eo se, suáque omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cum peruenisset Cæsar, Castráque munire instituisset; neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus siluæ euolauerunt; & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt,eósque in siluas repulerunt: &,compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar siluas cædere instituit: & ne quis inermibus, imprudentibúsque Militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat,& pro vallo ad vtrumque latus exstruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, vti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus Milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum Agris, Vicis, Ædificiisque incensis,Cęsar exercitum reduxit,& in Aulercis,Lexobiisque,reliquis item Ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. IV.

Libri quarti capita.

1 *Vsipetum & Tenchtherorum transitus in Galliam per flumen Rhenum: & Sueuorum descriptio.*

2 *Vsipetum cum Cæsare colloquia de nouis eorum sedibus vel retinendis, vel relinquendis.*

3 *Vsipetum perfidia & simulatio à Cæsare vindicata, & simul bellum cum iis confectum.*

4 *Cæsar exercitu per pontem in Rheno factum, traducto, terroréque Germanis ad paucos dies iniecto,in Galliam reuertitur.*

5 *Cæsaris traiectio in Britanniam,& insulanorum,post aliquantum pugnæ deditio.*

6 *Britanni pace petita,postea comperto naues Cæsaris afflictas rebellant.*

7 *Altera Britannorum & Morinorum rebellio,à Cæsare compressa.*

EA, QVAE secuta est, Hieme,qui fuit Annus Cn.Pompeio M. Crasso Cos. Vsipetes Germani,& item Tenchtheri,magna cũ multitudine hominum,Flumen Rhenũ transierunt, non longe à Mari,quo Rhenus influit. caussa transeundi fuit,quod,ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum Pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussa, suis ex finibus educunt. reliqui,qui domi remanserint,se,atque illos,alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque Agricultura, neque ratio,neque vsus Belli intermittitur:sed priuati, ac separati Agri apud eos

nihil

nihil est.neque longius Anno remanere vno in loco,incolédi caussa,licet. neque multum frumento,sed maximam partem lacte,atque pecore,viuunt,multumque sunt in venationibus.quæ res & cibi genere,& quotidiana exercitatione, & libertate vitæ(quod à pueris nullo officio,aut disciplina assuefacti,nihil omnino contra voluntatem faciant)& vires alit,& immani corporum magnitudine homines efficit.atque in eam se consuetudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis, neque vestitus,præter Pelles,habeant;quarum propter exiguitatem,magna est corporis pars aperta; & lauentur in Fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, vt, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant: quam quo vllam rem ad se importari desiderent.quin etiam Iumentis,quibus maxime Galli delectantur, quæque impenso parant pretio Germani importatis non vtuntur;sed, quæ sunt apud eos nata praua,atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt. equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur, equosque eodem remanere vestigio, assuefaciunt: ad quos se celeriter, cum vsus poscit,recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius, habetur, quam Ephippiis vti. itaque ad quemuis numerum Ephippiatorum Equitum quamuis pauci adire audent. vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari, arbitrantur. publice maximam putant esse Laudem, quamlatissime à suis finibus vacare agros: hac re significari,magnum numerum Ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. itaque vna ex parte à Sueuis circiter millia passuum DC. agri vacare dicuntur.Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit Ciuitas ampla,atque florens,vt est captus Germanorum,& paullo, qui sunt eiusdem generis,etiam ceteris humaniores;propterea quod Rhenum attingunt,multique ad eos Mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem,grauitatemque Ciuitatis,finibus expellere non potuissent,tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresque redegerunt. in eadem caussa fuerunt Vsipetes,& Tenchtheri,quos supra diximus;qui, cum plures annos Sueuorum vim sustinuerint,ad extremum tamē,agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapij incolebant,& ad vtraque ripam Fluminis Agros,Ædificia, vicosque habebant.sed tantæ multitudinis aduentu perterriti,ex his Ædificiis, quæ trans Flumen habuerāt, demigrauerūt;& cis Rhenum dispositis præsidiis,Germanos transire prohibebāt. illi,omnia experti,cum,neque vi contendere, propter inopiam nauium; neque, clam transire,propter custodias Menapiorum,possent;reuerti se in suas sedes,regionesque simulauerunt;& Tridui viam progressi,rursus reuerterunt:atque omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesque Menapios oppresserunt:qui,de Germanorum discessu per exploratores certiores facti,sine metu trās Rhenum in suos vicos remigrauerant.his interfectis, nauibusque eorū occupatis,priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, Flumen transierunt;atque omnibus eorum Ædificiis occupatis,reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatē Gallorum veritus,quod sunt in cōsiliis capiendis mobiles,& nouis plerumque rebus student,nihil his committendum existimauit.est autem hoc Gallicæ consuetudinis;vt,& viatores etiam inuitos consistere cogāt;&, quod quisque eorū de quaque re audierit,aut cognouerit, quærant; & Mercatores in Opidis vulgus circūsistat: quibus ex Regionibus veniant, quasque res ibi cognouerint, pronunciare cogant,& his rumoribus,atque auditionibus permoti,de summis sæpe rebus consilia ineunt:quorum eos è vestigio pænitere, necesse est:cum incertis rumoribus seruiant;& plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita;Cæsar,ne grauiori bello occurreret,maturius, quam consueuerat ad exercitum proficiscitur.eo cum venisset,ea,quæ fore suspicatus erat,facta cognouit:

miſſas Legationes à non nullis Ciuitatibus ad Germanos; inuitatoſque eos, vti ab Rheno diſcederent: omniaque, quæ poſtulaſſent, ab ſe fore parata. qua ſpe adducti Germani, latius iam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condruſonum, qui ſunt Treuirorum clientes, peruenerãt. Principibus Galliæ euocatis, Cæſar, ea, quę cognouerat, diſſimulanda ſibi exiſtimauit: eorumque animis permulſis, & confirmatis, Equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit. re frumentaria comparata, Equitibuſque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. 2 † A quibus cum paucorum dierum iter abeſſet, Legati ab iis venerunt quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores Populo R. bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis cõtendant; quod Germanorum conſuetudo hæc ſit à maioribus tradita, Quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere, veniſſe inuitos, eiectos domo: ſi ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis vtiles eſſe amicos; vel ſibi agros attribuãt, vel patiantur eos tenere, quos armis poſſederint: ſeſe viuis Sueuis cõcedere; quibus ne Dij quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint. Ad hæc Cæſar, quæ viſum eſt, reſpõdit. ſed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiã eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent. neque verum eſſe, Qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præſertim multitudini, ſine iniuria poſſint: ſed licere, ſi velint, in Vbiorum finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe, & de Sueuorum iniuriis querantur, & à ſe auxilium petãt: hoc ſe ab Vbiis impetraturum. Legati, hæc ſe ad ſuos relaturos, dixerũt; &, re deliberata, poſt diẽ tertium ad Cæſarem reuerſuros: interea, ne propius ſe Caſtra moueret, petierunt. ne id quiquem Cæſar ab ſe impetrari poſſe, dixit. cognouerat enim, magnam partem Equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi, frumentandique cauſſa, ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. hos exſpectari equites, atque eius rei cauſſa moram interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex Monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum, &, parte quadã Rheni recepta, quæ appellatur Vacalos, Inſulam efficit Batauorum. neque longius ab eo millibus paſſuum LXXX. in Rhenum tranſit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuirorum citatus fertur: &, vbi Ocæano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibuſque Inſulis effectis, quarum pars magna à feris, barbariſque nationibus incolitur: ex quibus ſunt, qui Piſcibus, atque Ouis auium, viuere exiſtimantur; multiſque capitibus in Ocæanum influit. Cæſar, cum ab hoſte nõ amplius paſſuum XII. millibus abeſſet, vt erat conſtitutum, ad eum Legati reuertuntur. qui in itinere congreſſi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cum id non impetraſſent, petebant, vti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret, eoſque pugna prohiberet; ſibique vti poteſtatem faceret, in Vbios Legatos mittendi. quorum ſi principes, ac Senatus ſibi iureiurando fidem feciſſent, ea condicione, quæ à Cæſare ferretur, ſe vſuros oſtendebant. ad has res conficiendas ſibi Tridui ſpatiũ daret. hæc omnia Cæſar eodẽ illo pertinere arbitrabatur, vt, Tridui mora interpoſita, Equites eorum, qui abeſſent, reuerterentur: tamẽ, ſeſe non longius millibus paſſuum IV. aquationis cauſſa, proceſſurum eo die, dixit: huc poſtero die quam frequentiſſimi conuenirent, vt de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad Præfectos, qui cum omni Equitatu anteceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes prœlio laceſſerent, &, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet. At hoſtes, vbi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat V. millium numerus, cum ipſi non amplius DCCC. Equites haberent, quod ij, qui, frumentandi cauſſa, ierant trans Moſam, nondum redierãt, nihil noſtris timentibus, quod Legati eorum paullo ante à Cæſare diſceſſerant, atque is dies Induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter noſtros perturbauerunt; rurſus, reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua, ad pedes deſilierunt, ſuffoſſiſque equis,

quis,compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex Equitibus nostris interficiuntur IV. & LXX. in his, vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius Auus in ciuitate sua Regnum obtinuerat, Amicus ab Senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, seruo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. cum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam prœlio excesserat, procul animaduertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

3 † Hoc facto prœlio, Cæsar neque iam sibi Legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum, atque insidias, petita pace, vltro bellum intulissent. exspectare vero, dum hostium copiæ augerentur, Equitatusque reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes vno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum Legatis, & Quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia & simulatione vsi, Germani frequentes omnibus principibus, maioribúsque natu adhibitis, ad eum in Castra venerunt, simul, vt dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi petiissent, prœlium pridie commisissent; simul, vt si quid possent, de Induciis fallendo impetraret. quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iussit: ipse omnes copias Castris eduxit, Equitatum, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici instructa, & celeriter IIX. millium itinere confecto, prius ad hostium Castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, vt copias ne aduersus hostem educere, an Castra defendere, an Fuga salutẽ petere, nescirent, quid præstaret. quorum timor, cum fremitu, & cõcursu significaretur, Milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in Castra irruperunt. quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimentaque prœlium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos Cæsar Equitatum misit. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex Castris eiecerunt, & cũ ad confluentem Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi Fluminis oppressi, perierunt. nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in Castra receperunt. Cæsar iis, quos in Castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi, supplicia, cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle, dixerunt. iis Cæsar libertatem concessit.

4 † Germanico Bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, vt in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit; cum intelligerent, & posse, & audere Populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars Equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoraui, prædandi, frumentandique caussa, Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorũ se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seque cum iis coniunxerat. ad quos cũ Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, vti sibi dederent, responderunt: Populi R. Imperium Rhenum finire: si, se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse

imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui vni ex transrhenanis ad Cæsarem Legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur; vel, si id facere occupationibus Populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prœlio facto, vt etiam ad vltimas Germanorum nationes opinione, & amicitia Populi Romani tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat; sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi Pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. rationem igitur Pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem Fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, vt secundum naturam Fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra vim atque impetum Fluminis conuersa statuebat: hæc vtraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum Tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt quo maior vis Aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem Fluminis obliquæ adigebantur; quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim Fluminis exciperent; & aliæ item supra Pontem mediocri spatio: vt si arborum trunci, siue naues, deiiciendi operis caussa, essent à Barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu Ponti nocerent. Diebus x. quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad vtramque partem Pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. interim à compluribus Ciuitatibus ad eum Legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, Obsidesque ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo Pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris, atque Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportauerant, seque in solitudinem, ac siluas, abdiderant. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus Vicis, Ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab iis cognouit: Sueuos, postquam per Exploratores Pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, vti de Opidis demigrarent, liberos, vxores, suaque omnia in siluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium fere Regionum earum quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exspectare, atque ibi decertare constituisse. quod vbi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa exercitum transducere constituerat, vt Germanis metum iniiceret, vt Sicambros vlcisceretur, vt Vbios obsidione liberaret: diebus omnino XIIX. trans Rhenū consumptis, satis & ad laudem, & ad vtilitatē profectū arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. † Exigua parte Æstatis reliqua 5 Cæsar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, *maturæ sunt* hiemes, tamē in Britanniā proficisci cōtendit, quod omnibus fere *Gallicis* Bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat; &, si tēpus *Anni* ad bellū gerendum

gerendum deficeret, tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modo Insulam adisset; & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia fere Gallis erãt incognita. neque enim temere præter Mercatores adit ad illos quisquam: neque iis ipsis quidquam, prꝺter Oram maritimam, atque eas Regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaque, conuocatis ad se vndique Mercatoribus, neque, quanta esset Insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ Nationes incolerent, neque quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei Portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. huic mandat, vt, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum reuertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam transiectus. huc naues vndique ex finitimis Regionibus, &, quam superiore Æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. interim, consilio eius cognito, & per Mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius Insulæ Ciuitatibus ad eum Legati veniunt, qui polliceantur, Obsides dare, atque Imperio Populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, vt in ea sententia permanerent, eos domum remisit: &, cum his vna Comiũ, quem ipse, Atrebatibus superatis, Regem ibi constituerat, cuius & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his Regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat Ciuitates; horteturque, vt Populi R. fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis Regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se Barbaris committere non auderet, v. die ad Cæsarem reuertitur: quæque ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum Legati ad eum venerunt, qui se de superioris tẽporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum Populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. hæc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponẽdas iudicabat; magnum his numerum Obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quot satis esse ad duas Legiones transportandas existimabat. quidquid præterea nauium longarum habebat, Quæstori, Legatis, Præfectisque distribuit. huc accedebant XIIX onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum IIX. vento tenebantur, quo minus in eundem Portum peruenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, Legatis, in Menapios, atque in eos Pagos Morinorum, ab quibus ad eum Legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum Legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, Portum tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, Equitesque in vlteriorem Portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus cum paullo tardius esset administratũ, ipse hora circiter diei IV. cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus Collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci hæc erat natura, atque ita Montibus angustis Mare continebatur, vti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eo conuenirent, ad horam IX. in anchoris exspectauit. interim, Legatis. Tribunisque Mil. cõuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset; &, quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, vt rei militaris ratio, maximéque vt res maritimæ postularent, vt quam celerem, atque instabilem motum haberent, ad nutum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. his demissis & ventum, & Æstum vno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum IIX. ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naues constituit. at Barbari, consilio Romanorum cognito, præmis-

so Equitatu,& Essedariis, quo plerunque genere in prœliis vti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. erat ob has caussas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto, cõstitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorũ pressis, simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paullulum in Aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela coniicerent, & equos assuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus vti prœliis consueuerant, vtebantur. quod vbi Cæsar animaduertit, naues lõgas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad vsum expeditior, paullulum remoueri ab onerariis nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium cõstitui, atque inde Fundis, Tormentis, Sagittis, hostes propelli, ac submoueri, iussit: quæ res magno vsui nostris fuit. nam & Nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere Tormentorum permoti, Barbari, constiterunt; ac paullum modo pedẽ retulerunt. at, nostris Militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui x. Legionis Aquilam ferebat, contestatus Deos, vt ea res Legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, Milites, nisi vultis Aquilam hostibus prodere. ego certe meum Reip. atque Imperatori officium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes Aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex primis, proximi nauibus, cum cõspexissent, subsecuti hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab vtrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi, poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. hostes vero, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circunsistebant; alij ab latere aperto in vniuersos tela coniiciebant. quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia Militibus compleri iussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simulatque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt. atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod Equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc vnum ad pristinam fortũnam Cęsari defuit. † Hostes prœlio superati, simul atque

6 se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem Legatos de Pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. vna cum his Legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraueram à Cæsare in Britanniam præmissum. hũc illi è naui egressum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc, facto prœlio, remiserunt; & in petenda Pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; &, propter imprudentiam, vt ignosceretur, petiuerunt. Cæsar, questus, quod, cum vltro, in continentem Legatis missis, Pacem à se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentię, dixit: Obsidesque imperauit: quorum illi partem statim dederunt; partem, ex lõginquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesque vndique conuenere; & se, Ciuitatesque suas Cæsari commendarunt. his rebus Pace firmata, post diem IV. quam est in Britanniam ventũm, naues XIIX. de quibus supra demonstratum est, quæ Equites sustulerant, ex superiori Portu leni vento soluerunt. quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex Castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, vt nulla earũ cursum tenere posset. sed aliæ eodem, vnde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem Insulæ, quæ est propius Solis Occasum, magno sui cum periculo deiicerentur. quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum prouectæ, Continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, vt esset Luna plena, quæ maritimos Æstus maximos in Oceano efficere consueuit: nostrisque

id erat

id erat incognitum. ita vno tempore & longas naues, quibus Cęsar exercitũ transportandum curauerat, quasque in aridum subduxerat, Æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vsui sunt; &, quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat: quibus rebus cognitis, Principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti; cum Equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem Militum ex Castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar Legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, & rem in Hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex Castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi non dum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in Castra quotidie conferebat; &, quæ grauissime afflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur; &, quæ ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. itaque, cum id summo studio à Militibus administraretur, XII. nauibus amissis, reliquis vt nauigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, Legione, ex consuetudine, vna frumentatum missa, quæ appellabatur VII. neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in Agris remaneret, pars etiam in Castra ventitaret, ij, qui pro Portis Castrorum in statione erant, Cæsari renunciarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem Legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij, Cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, iussit. cum paullo longius à Castris processisset; & suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta Legione ex omnibus partibus tela conniici animaduertit. nam, quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua: suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in siluis delituerant. tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul Equitatu, atque Essedis circumdederant. genus hoc est ex Essedis pugnæ. primo, per omnes partes perequitant, & tela coniiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerunque perturbant: & cum se inter Equitum turmas insinuauere, & ex Essedis desiliunt, & Pedites prœliantur. aurigæ interim paullum è prœlio excedunt, atque ita se collocant, vt, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem Equitum, stabilitatem Peditum in prœliis præstant; ac tantum vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad lacessendum hostes, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; &, breui tempore intermisso, in Castra Legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui

erant in Agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt continuos complures dies tempestates; quæ & nostros in Castris continerent, & hostem à pugna prohiberent.

7 † Interim Barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatēque nostrorum Militum suis prædicauerunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuū sui liberandi facultas daretur, si Romanos Castris expulissent, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudine Peditatus, Equitatusque coacta, ad Castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, vt, si essent hostes pulsi, Celeritate periculum effugerent; tamē, nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, Legiones in Acie pro Castris constituit. commisso prœlio, diutius nostrorum Militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tāto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe, lateque Ædificiis incensis, se in Castra receperunt. Eodem die Legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de Pace venerunt. his Cæsar numerum Obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosque in Continentem adduci iussit; quod, propinqua die Æquinoctij, infirmis nauibus hiemis nauigationem subeundam non existimabat. ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit. quæ omnes incolumes ad Continentem peruenerunt. ex his onerariæ II. eosdem Portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi Milites circiter CCC, atque in Castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollēt, arma ponere, iusserunt. cum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia VI. cōuenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex Castris Equitatum suis auxilio misit. interim nostri Milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis IV. fortissime pugnauerunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt, postea vero quam Equitatus noster in conspectum venit; hostes, abiectis armis, terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum Legatum cum iis Legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitates Paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant vsi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, Legati, qui in Menapiorum fines Legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, Ædificiisque incensis, quod Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium Legionum hiberna constituit. eo duę omnino Ciuitates ex Britannia Obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum xx. Supplicatio à Senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. V.

Libri quinti capita.

1 *Cæsar naues parari iubet, Pirustas in Illyrico compescit.*

2 *Induciomari & Cingentorigis, qui de Treuirorum principatu inter se contendebant, deditio.*

3 *Dumnorix*

3 *Dumnorix Aeduus ob rebellionem, Cæsaris imperio, fortiter tamen pugnans, necatur.*
4 *Cæsaris in Britanniam transitus, primáque ipsius cum Britannis pugna.*
5 *Insulæ Britanniæ natura, & simul insulanorum mores describuntur.*
6 *Britannorum ex prælio fuga & calamitas.*
7 *Caßiuellauni ducis oppidum media in sylua capitur: Britanniáque in deditionem recipitur.*
8 *Galliæ totius defectio & tumultus vnum in diem collatus, & ab Ambiorige indicatus.*
9 *Duorum Cæsaris legatorum difficilis consultatio super Ambiorigis indicio.*
10 *Eorundem legatorum, & totius exercitus Rom. internecio.*
11 *Q. Ciceronis castra grauiter à Neruiis oppugnata, inibíque de duorum inimicorum virtute, & defensione mutua.*
12 *Cæsar de Ciceronis periculo certior factus ad eum cum subsidio venit, fusósque hostes profligat.*
13 *Gallorum de rebellãdo consilia Cæsaris prudentia oppressa: & Labieni de Induciomaro Treuirorum principe victoria.*

LVCIO Domitio, Ap. Claudio Cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, Legatis imperat, quos Legionibus præfecerat, vti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, formamque demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro Mari vti consueuimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes Æstuum, magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum trãsportandam paullo latiores, quam quibus in alio mari vti assueuerant. has omnes Actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quę sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ Citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimã partem Prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eo cum venisset, Ciuitatibus Milites imperat: certumque in locum conuenire iubet. qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse demonstant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello Ciuitatem persecuturum, demonstrat. iis ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter Ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari Militũ studio, in summa rerum omnium inopia, circiter D C. eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad Portum Iccium conuenire iubet. quo ex Portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognouerat, circiter millium passuum X X X. transmissum à Continenti. huic rei quod satis esse visum est Militum, relinquit: ipse cum Legionibus expeditis I V. & Equitibus D C C C. in fines Treuirorum proficiscitur: quod hi neque ad Concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc Ciuitas longe plurimum totius Galliæ Equitatu valet, magnasque habet copias Peditum, Rhenumq; vt supra demõstrauimus, tangit. 2 † In ea Ciuitate duo de principatu inter se contendebant. Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatque de Cæsaris, Legionumque aduẽtu cognitum est, ad eum venit; se, suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia Populi R. defecturos, confirmauit; quæque in Treuiris gererentur, ostendit. at Induciomarus Equitatum,

Peditatumque cogere:iisque,qui per ætatem in armis esse non poterāt, in siluam Arduennā abditis,quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à Flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam non nulli principes ex ea Ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam Ciuitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur,Induciomarus,Legatos ad Cæsarem mittit,sese ideirco à suis discedere,atque ad eum venire noluisse, quo facilius Ciuitatē in officio contineret, ne omnis Nobilitatis discessu, Plebs propter imprudētiam laberetur: itaque Ciuitatem in sua potestate esse:seque,si Cæsar permitteret, ad eum in Castra venturū,& suas,Ciuitatisque fortunas eius fidei permissurū.Cæsar,etsi intelligebat,qua de caussa ea dicerentur,quæque eū res ab instituto consilio deterreret; tamen,ne Æstatē in Treuiris cōsumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicū Bellum comparatis, Induciomarum ad se cū cc Obsidibus venire iussit. his adductis,& filio,propinquisque eius omnibus; quos nominatim euocauerat, cōsolatus Induciomarū,hortatusque est,vti in officio permaneret:nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis,eos sigillatim Cingetorigi cōciliauit. quod cum merito eius à se fieri intelligebat:tū magni interesse arbitrabatur,eius auctoritatem inter suos quamplurimū valere,cuius tam egregiam in se voluntatē perpexisset.id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiā inter suos minui; &, qui iam ante inimico in nos animo fuisset,multo grauius hoc dolore exarsit.Iis rebus constitutis, Cæsar ad Portum Iccium cum Legionibus peruenit. ibi cognoscit,x l. naues,quæ in Meldis factæ erant,tempestate reiectas,tenere cursum non potuisse,atque eodem,vnde erant profectæ,relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas,inuenit.Eodē Equitatus totius Galliæ conuenit,numero millium i v.principesque ex omnibus Ciuitatibus; ex quibus perpaucos,quorum in se fidem perspexerat,relinquere in Gallia, reliquos Obsidum loco secum ducere decreuerat:quod,cum ipse abesset,motum Galliæ verebatur.

3 † Erat vna cum ceteris Dumnorix Æduus,de quo à nobis antea dictū est.hunc secum ducere in primis cōstituerat,quod eum cupidum rerum nouarum, cupidū imperij,magni animi,magnæ inter Gallos auctoritatis, cognouerat. Accedebat huc,quod in concilio Æduorum Dumnorix dixerat,Sibi à Cæsare regnum Ciuitatis deferri:quod dictū Ædui grauiter ferebant,neque recusandi, neque deprecandi caussa Legatos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat.ille primo omnibus precibus petere cōtendit, vt in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus nauigandi,mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri.posteaquā id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adēpta,principes Galliæ sollicitare,seuocare singulos,hortarique cœpit,vt in Continenti remanerent;metu territare, non sine caussa fieri,vt Gallia omni nobilitate spoliaretur:id esse consilium Cæsaris,vt,quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere;iusiurandum poscere; vt,quod esse ex vsu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur.qua re cognita,Cæsar,quod tantum Ciuitati Æduę dignitatis tribuebat,coercendum,atque deterrendum quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat,prospiciendum,ne quid sibi, ac Reipub.nocere posset. itaque dies circiter x x v. in eo loco commoratus,quod Corus ventus nauigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit; dabat operam, vt Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. tandem, idoneam tempestatem nactus, Milites, Equitesque conscendere naues iubet. At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum Equitibus Æduorum à Castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nunciata, Cæsar, intermissa profectione,

atque

atque omnibus rebus postpositis, magnam partem Equitatus ad eum insequendũ mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hũc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidẽ implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque, Ciuitatis esse. illi, vt erat imperatum, circunsistunt, hominemque interficiunt. at Ædui Equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. † His rebus gestis, Labieno in Continente cum III. Legionibus, & Equitum millibus II. relicto, vt Portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consiliũ pro tempore, & pro re caperet; ipse cum Legionibus V. & pari numero Equitum, quem in Continente reliquerat, ad Solis occasum naues soluit, &, leni Africo prouectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus Æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam cõspexit. tum rursus, Æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem Insulæ caperet, qua optimũ esse egressum superiore Æstate cognouerat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, grauibusque nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerũt. accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco hostis est visus. sed, vt postea Cęsar ex Captiuis comperit, cum magnæ manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius DCCC. vno erãt visæ tempore, à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco Castris idoneo capto, vbi ex Captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X. ad Mare relictis, & Equitibus CCC. qui præsidio nauibus essent, de III. Vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus nauibus, quod in litore molli, atque aperto, deligatas ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus Qu. Atrium præfecit. ipse, noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. illi Equitatu, atq; Essedis ad Flumẽ progressi ex loco superiore nostros prohibere, & prœlium committere cœperunt: repulsi ab Equitatu, se in siluas abdiderunt, locũ nacti, egregie & natura, & opere munitũ; quem, domestici belli, vt videbatur, caussa, iam ante preparauerant. nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. ipsi ex siluis raris propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at Milites Legionis VII. testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locũ ceperunt, eosque ex syluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni Castrorum tempus relinqui volebat. Postridie eius diei, mane, tripartito Milites Equitesque in expeditionem misit, vt eos, qui fugerant, persequerentur. iis aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in conspectu, Equites à Qu. Atrio ad Cęsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, atque in litus eiectas esse; quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ, gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar Legiones, Equitatúmque reuocari, atque itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nunciis, literisque cognouerat, coram perspicit, sic, vt, amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex Legionibus Fabros deligit, & ex Continente alios accersiri iubet; Labieno scribit, vt, quamplurimas posset, iis Legionibus, quæ sunt apud eum, naues instituat: ipse, etsi res erat multæ operæ, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum Castris vna munitione cõiungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem Militum intermissis. Subductis nauibus, Castrisque egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eodem, vnde redierat,

proficiscitur. eo cum venisset, maiores iam vndique in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. summa imperij, bellique administrandi, communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis Ciuitatibus Flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à Mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis Ciuitatibus continētia Bella intercesserant. sed, nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioque præfecerant. 5 † Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in Insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ba iis, qui, prædæ ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus Ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque Agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaque Ædificia, fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: vtuntur autem Nummo æreo, aut Anulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro Nummo. nascitur ibi Plumbum album in mediterraneis Regionibus, in maritimis Ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur importato. materia cuiusque generis, vt in Gallia, est, præter Fagum, atque Abietem. Leporem, & Gallinam, & Anserem gustare, fas nō putant: hæc tamen alunt, animi voluptatisque caussa. loca sunt temperatiora, quā in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naues appelluntur, ad Orientem Solem, inferior ad Meridiem spectat. huius latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque Occidentem Solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, vt existimatur, quā Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona: Complures præterea minores obiectæ Insulæ existimantur: de quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos XXX. sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quod, certis ex aqua mensuris, breuiores esse Noctes, quam in Continente, videbamus. huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC. millium passuum, tertium est cōtra Septentrionem. cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. hoc millia passuum DCCC. in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis Insula est in circuitu vicies Centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ Regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte, & carne viuunt: pellibusque sunt vestiti: omnes vero se Britanni luteo inficiunt, quod Cæruleum efficit Colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter Caput, & Labrum superius, vxores habent deni, duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parētes cum liberis. sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. Equites hostium, Essedariique acriter prœlio cum Equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, vt nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in siluas, collesque compulerint, sed, cōpluribus interfectis, cupidius insecuti, non nullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione Castrorum, subito se ex siluis eiecerūt; impetuque in eos facto, qui erāt in statione pro Castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusque missis subsidio Cohortibus à Cæsare, atque his primis Legionum II. cum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, Tribunus Mil. interficitur. 6 illi, pluribus submissis Cohortibus, repelluntur. † Toto hoc in genere pugnæ cū sub oculis omnium, ac pro Castris dimicaretur, intellectum est, Nostros, propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderēt, minus aptos esse ad huius generis hostem; Equites autem magno

cum

cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam cõsulto plerumque cederent; &,cum paullulum ab Legionibus nostros remouissent, ex Essedis desilirent,& pedibus dispari prœlio contẽderent.Equestris autẽ prœlij ratio & cedẽtibus,& insequentibus par,atque idem periculum inferebat.Accedebat huc, vt,nunquã conferti,sed rari, magnisque interuallis, prœliarentur, stationesque dispositas haberent,atque alios alij deinceps exciperent,integrique, & recentes defatigatis succederent.postero die,procul à Castris hostes in Collibus constiterunt, rarique se ostendere,& lentius,quam pridie,nostros Equites prœlio lacessere cœperunt.sed Meridie, cum Cæsar pabulandi caussa I I I.Legiones atque omnem Equitatum cum C. Trebonio Legato misisset, repente ex omnibus partibus ad Pabulatores aduolauerunt,sic,vti ab Signis, Legionibusque non absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto,repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi Equites,cum post se Legiones viderent,pręcipites hostes egerunt:magnoque eorum numero interfecto,neque sui colligendi,neque consistendi,aut ex Essedis desiliendi facultatem dederunt.ex hac fuga protinus, quæ vndique conuenerant,auxilia discesserunt,neque post id tempus vnquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.Cæsar,cognito consilio eorum, ad Flumen Thamesim, in fines Cassiuellauni,exercitum duxit:quod Flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc ægre,trãsiri potest.eo cũ venisset,animaduertit,ad alterã Fluminis ripã magnas esse copias hostiũ instructas. Ripa autẽ erat acutis sudibus præfixis munita: eiusdẽque generis sub aqua defixæ sudes Flumine tegebãtur.iis rebus cognitis à Captiuis,Perfugisque, Cæsar, præmisso Equitatu, confestim Legiones subsequi iussit.sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cũ capite solo ex aqua exstarẽt, vt hostes impetũ Legionũ, atque Equitũ sustinere nõ possent,ripasque dimitterẽt, ac se fugæ mãdarent.Cassiuellaunus, vt supra demõstrauimus,omni spe deposita cõtentionis,dimissis amplioribus copiis,millibus circiter I V Essedariorũ retentis,itinera nostra seruabat:paullulũque ex via excedebat, locisque impeditis, atque siluestribus sese occultabat:atque iis Regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat,pecora,atque homines ex Agris in Siluas compellebat:&,cũ Equitatus noster liberius,vastandi,prædandique caussa,se in Agros effunderet,omnibus viis notis,semitisque, Essedarios ex Siluis emittebat; &,magno cum periculo nostrorum Equitum,cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat; relinquebatur,vt neque longius ab agmine Legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis,incendiisque faciendis hostibus noceretur, quãtum lobore,atque itinere Legionarii milites efficere poterant. † Interim Trinobãtes,prope firmissima earum Regionum Ciuitas, ex qua Mandubratius adolescẽs, Cæsaris fidem secutus,ad eum in Continentem Galliã venerat, cuius pater Imanuẽtius in ea Ciuitate Regnum obtinuerat,interfectusque erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem vitauerat,Legatos ad Cæsarem mittunt:pollicenturque sese ei dedituros,& imperata facturos:petunt,vt Mandubratiũ ab iniuria Cassiuellauni defendat; atque in Ciuitatem mittat,qui præsit, imperiumque obtineat. his Cæsar imperat Obsides X L.frumẽtumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: Obsides ad numerum, frumentumque miserunt:Trinobantibus defensis,atque ab omni Militum iniuria prohibitis, quæ Cenimagni,Segontiaci,Ancalites,Bibroci,Cassi,legationibus missis sese Cæsari dediderunt.ab his cognoscit,non longe ex eo loco Opidum Cassiuellauni abesse, Siluis,Paludibusque munitum,quo satis magnus hominum, pecorisque numerus conuenerit. Opidum autem Britanni vocant, cum siluas impeditas vallo, atque fossa munierunt,quo incursionis hostium vitandę caussa,conuenire consueuerũt. eo proficiscitur cum Legionibus:locum reperit egregie natura, atque opere munitum:tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati,Militum nostrorum impetũ non tulerunt; seseque ex alia parte Opidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorũ repertus: multique in fuga sunt cõprehensi,

atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantiũ, quod esse ad Mare, supra demõstrauimus, quibus Regionibus IV. Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nũcios mittit: atque his imperat, vt, coactis omnibus copiis, Castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cum ad Castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione Ciuitatum, Legatos per Atrebatem Comium, de Deditione, ad Cæsarem mittit. Cæsar, cum statuisset hiemare in Continente, propter repentinos Galliæ motus, neque multum Æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, Obsides imperat: & quid in annos singulos vectigalis Populo Romano Britannia penderet, constituit. interdicit, atque imperat Cassiuellauno, ne Mãdubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad Mare, naues inuenit refectas. his deductis, quod & Captiuorum magnum numerum habebat, & non nullæ tempestate deperierant Naues, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, vt ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno vlla omnino Nauis, quæ Milites portaret, desideraretur. at ex iis, quæ inanes ex Continente ad eum remitterẽtur, & prioris commeatus expositis Militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reiicerentur. quas cum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne Anni tempore nauigatione excluderetur, quod Æquinoctium suberat, necessario angustius Milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset vigilia, prima Luce Terram attigit, omnesque incolumes Naues perduxit.

8 † Subductis Nauibus, Concilioque Gallorum Samarobrinæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, Legionesque in plures Ciuitates distribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio Legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno, in cõfinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum Quæstorem, & L. Munatium Plãcum, & C. Trebonium, Legatos, præfecit: vnam Legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & Cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub Imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. his Militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, Legatos, præesse iussit. Ad hunc modũ distributis Legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atque harũ tamen omnium Legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimã & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, quoad Legiones collocasset, munitaque hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua Ciuitate Regnum obtinuerant, huic Cæsar, pro eius virtute, atque in se beneuolentia, quod in omnibus Bellis singulari eius opera fuerat vsus, maiorũ locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex Ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille, veritus, quod ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum Legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hiemare; quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus Legatis, Quæstoribusque, quibus Legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumque hibernis esse munitũ. diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis, ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui, cum ad fines Regni *sui* Sabino, Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportauissent, Induciomari, Treuiri nũciis impulsi, suos concitauerunt; subitoque oppressis lignatoribus,

toribus,magna manu ad Castra oppugnanda venerunt. cum celeriter nostri arma cepissent,vallumque adscendissent; atque, vna ex parte Hispanis Equitibus emissis,Equestri prœlio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese,quæ de re communi dicere vellent; quibus cõtrouersias minui posse sperarent.mittitur ad eos colloquendi caussa C. Carpineius, Eques Romanus,familiaris Q. Titurij,& Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante,missu Cæsaris,ad Ambiorigem ventitare consueuerat:apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est:Sese pro Cęsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere,quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius,& fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici,Obsidũ numero missos,apud se in seruitute,& catenis tenuissent: neque id,quod fecerat de oppugnatione Castrorum, aut iudicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu Ciuitatis:suaque esse eiusmodi Imperia, vt non minus haberet in se iuris multitudo,quam ipse in multitudinem:Ciuitati porro hanc fuisse Belli caussam,quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, vt suis copiis Populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Galliæ cõmune consilium,omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua Legio alteri Legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda communi Libertate consilium initum videretur:quibus quoniam pro pietate satisfecerit,habere se nunc rationem officij:pro beneficiis Cæsaris monere,orare Titurium pro hospitio, vt suæ,ac Militũ saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo:ipsorum esse consilium,velint ne prius,quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis Milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienũ, deducere; quorum alter millia passuum circiter L. alter paullo amplius ab iis absit:illud se polliceri,& iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum; quod cum faciat,& Ciuitati sese consulere,quod hibernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre.Hac oratione habita,discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant,ad Legatos deferunt. illi,repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur,non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permouebantur,quod,Ciuitatem ignobilem,atque humilem Eburonum, sua sponte, Populo Romano bellum facere ausam, vix erat credẽdum. † Itaque ad Conciliũ rem deferunt:magnaque inter eos ex his tot caussis controuersia orta est. L. Aurunculeius,compluresque Tribuni Mil.& primorum Ordinum Centuriones, nihil temere agendum,neque ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum, existimabant: quantasuis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis,docebant:rem esse testimonio,quod primum hostium impetum,multis vltro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint:re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conuentura subsidia:postremo, quid esse leuius,aut turpius,quã, auctore hoste,de summis rebus capere consilium? Cõtra ea Titurius sero facturos,clamitabat,cum maiores manus hostiũ, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum; breuem consulendi esse occasionem;Cæsarem arbitrari profectum in Italiam,neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones,si ille adesset,tanta cum contemptione nostri ad Castra venturos esse; non hostem auctorem,sed rem,spectare; subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras victorias; ardere Galliam, tot contumeliis acceptis,sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloria Rei militaris exstincta; postremo,quis hoc sibi persuaderet,sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in vtramque partem esse tutam: si nihil sit durius, nullo cum periculo ad proximam Legionem

peruenturos; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in Celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quē haberet exitum? in quo si non pręsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in vtramque partem habita disputatione, cum à Cotta, primisque Ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, vt magna pars Militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis cōiuncti, communem cum reliquis belli casum sustineāt. nec reiecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame, intereant. Consurgitur ex Concilio: comprehendunt vtrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo vnum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullā se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tādem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima Luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque Miles circūspiceret, quid secū portare posset, quid ex instrumento hibernorū relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore Militum, & vigiliis periculum augeatur. prima Luce sic ex Castris proficiscuntur, vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, lōgissimo agmine, 10 magnisque impedimentis. † At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserūt, collocatis insidiis, bipartito in siluis, opportuno, atque occulto loco, à millibus passuum circiter II. Romanorum aduentum exspectabant: &, cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis subito sese ostenderunt; nouissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. tum demum Titurius, vti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & cōcursare, Cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque vt eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere cogūtur. at Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re cōmuni saluti deerat; & appellādis, cohortandisque Militibus, Imperatoris; &, in pugna, Militis officia pręstabat. cūque propter lōgitudinē agminis minus facile per se omnia obire, &, quid quoquo loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronunciari, vt impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit. nam & nostris Militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod nō sine summo timore, & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgo Milites ab Signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab Impedimētis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbaris consilium non defuit. nam Duces eorum tota Acie pronunciari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorū esse prædam, atque illis reseruari, quæcumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. erant & virtute, & numero pugnādi pares nostri: tametsi à Duce, & à Fortuna deserebantur: tamen omnem spē salutis in virtute ponebant; & quoties quæque Cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animaduersa, Ambiorix pronunciari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propius accedāt: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus, se ad Signa recipientes, insequātur. quo præcepto ab iis diligentissime obseruato, cum quæpiam Cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti cœperant, & ab iis, qui

qui cesserant,& ab iis,qui proximi steterant,circumueniebantur:sin autem locum tenere vellent,neque virtuti locus relinquebatur, neque à tãta multitudine coniecta tela à confertis vitari poterant. tamen, tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis,resistebant, &, magna parte diei consumpta, cum à prima Luce ad horam VIII. pugnaretur,nihil,quod ipsis esset indignum,committebant. tum T.Baluentio, qui superiore anno Primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis,vtrumque femur tragula traiicitur.Q.Lucanius,eiusdem Ordinis,fortissime pugnans,dum circumuento filio subuenit,interficitur.L.Cotta Legatus, omnes Cohortes, ordinesque adhortans, in aduersum os funda vulneratur.his rebus permotus Q.Titurius,cum procul Ambiorigem suos cohortãtem conspexisset, interpretem suum,Cn.Pompeium, ad eum mittit, rogatum, vt sibi, Militibusque parcat.ille,appellatus,respondit:si velit,secum colloqui, licere;sperare, à multitudine impetrari posse,quod ad Militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se, suamque fidem interponere. ille cũ Cotta saucio communicat,si videatur,pugna vt excedant,& cum Ambiorige vna colloquãtur, sperare se ab eo suam,ac Militum salutem impetrari posse.Cotta,se ad armatum hostem iturum,negat,atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia Tribunos Mil.circum se habebat, & primorum Ordinum Centuriones, se sequi iubet:&,cum propius Ambiorigem accessisset,iussus arma abiicere,imperata facit;suisque,vt idem faciant, imperat. interim, dum de Condicionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur.tum vero,suo more,victoriam conclamant, atque vlulatũ tollunt; impetuque in nostros facto,ordines perturbant.ibi L.Cotta pugnans interficitur cum maxima parte Militum.reliqui se in Castra recipiũt,vnde erant egressi.ex quibus L.Petrosidius Aquilifer,cum magna multitudine hostium premeretur,Aquilam intra vallum proiecit.ipse pro Castris fortissime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem Oppugnationem sustinent:noctu ad vnum omnes, desperata salute,seipsi interficiunt,pauci ex prœlio elapsi incertis itineribus,per siluas ad T.Labienum Legatum in hiberna perueniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

11 † Hac victoria sublatus Ambiorix, statim eum Equitatu in Aduaticos,qui erant eius Regno finitimi,proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit; Peditatumque se subsequi iubet.re demõstrata, Aduaticisque concitatis,postero die in Neruios peruenit: hortaturque,ne sui in perpetuum liberandi, atque vlciscendi Romanos,pro iis,quas acceperint,iniuriis, occasionem dimittant.interfectos esse Legatos duos, magnamque partem Exercitus interisse; demonstrat; nihil esse negotij,subito oppressam Legionem,quę cum Cicerone hiemet, interfici:se ad eam rem profitetur adiutorẽ. facile hac oratione Neruiis persuadet.itaque,confestim dimissis nunciis ad Centrones,Grudios, Leuacos, Pleumosios,Gordunos,qui omnes sub eorum Imperio sunt,quã maximas manus possunt,cogunt; & de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, non dum ad eum fama de Titurij morte perlata.Huic quoque accidit,quod fuit necesse,vt nõ nulli Milites,qui,Lignationis,Munitionisque caussa,in siluas discessissent,repentino Equitum aduentu interciperentur.his circumuentis, magna manu Eburones, Aduatici,Neruii,atque horum omnium socij, & clientes Legionem oppugnare incipiunt.nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt.ægre is dies sustentatur,quod omnem spem hostes in Celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem cõfestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmiis,si pertulissent. obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.noctu ex ea materia, quam Munitionis caussa comportauerant,turres CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur,perficiuntur.hostes postero die,multo maioribus copiis coactis,Castra oppugnãt,fossam complẽt.à nostris eadẽ ratione,qua pridie,resistitur. hoc idẽ deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborẽ intermittitur:non

ægris,non vulneratis, facultas quietis datur. quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. ipse Cicero,cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; vt vltro Militum concursu,ac vocibus,sibi parcere cogeretur. Tunc Duces, principesque Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt.facta potestate,eadem,quæ Ambiorix cum Titurio egerat,commemorant:omnem esse in armis Galliam:Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque,hiberna oppugnari.addūt etiam,de Sabini morte: Ambiorigem ostentant,fidei faciundæ caussa; errare eos dicunt, si quidquā ab iis præsidij sperent,qui suis rebus diffidant; sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, Populumque R.animo,vt nihil,nisi hiberna,recusent,atque hanc inueterascere consuetudinem nolint:licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere,& in quascumque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc, vnum modo respondit: Non esse consuetudinem Populi R.vllam accipere ab hoste armato cōdicionem: si ab armis discedere velint,se adiutore vtantur, Legatosque ad Cæsarem mittāt: sperare se,pro eius iustitia,quę petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Neruij, vallo pedum X I,& fossa pedum X V, hiberna cingunt, hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant; &,quosdam de exercitu nacti Captiuos,ab his docebantur.sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc vsum idonea,gladiis cespites circuncidere,manibus, sagulisque terram exhaurire, cogebantur.qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit.nam minus horis I I I. decem millium passuum circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli,falces,testudinesque, quas iidem Captiui docuerant,parare,ac facere,cœperūt.septimo oppugnationis die,maximo coorto vento,feruentes fusili ex argilla glādes,Fundis,& feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt,&,venti magnitudine, in omnem Castrorum locum distulerunt. hostes,maximo clamore insecuti,quasi parta iam, atque explorata victoria,Turres, Testudinesque agere,& scalis vallum adscendere, cœperunt. at tanta Militum virtus,atque ea præsentia animi fuit,vt,cum vndique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur,suaque omnia impedimenta,atque omnes fortunas,conflagrare intelligerent, non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo,sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime,fortissimeque pugnarent. hic dies nostris longe grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur; vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumque primis vltimi nō dabant.Paullum quidem intermissa flamma,& quodam loco Turri adacta,& contingente vallum, I I I.Cohortis Centuriones,ex eo,quo stabant,loco recesserunt, suosque omnes remouerunt; nutu, vocibusque hostes, si introire vellent,vocare cœperunt:quorum progredi ausus est nemo.tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati,Turrisque succensa est.erant in ea Legione fortissimi viri Cēturiones,qui iam primis ordinibus appropinquarent,T.Pulfio,& L.Varenus.ij perpetuas controuersias inter se habebant,vter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant.ex iis Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur,Quid dubitas,inquit, Varene?aut quem locū probādæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersis iudicabit.Hæc cū dixisset, procedit extra munitiones; &, quæ pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit.ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed, omnium veritus existimationem,subsequitur,mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem transiicit; quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela coniiciunt; neque dant regrediendi

grediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. auertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dexteram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo conuertit, illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio, cominus rem gerit, atque vno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiūt. sic Fortuna in contentione, & certamine vtrumque versauit, vt alter alteri inimicus auxilio, salutique esset; neque diiudicari posset, vter vtri virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, & maxime, quod, magna parte Militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores literæ, nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum Militum cum cruciatu necabatur. erat vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, vt literas ad Cæsarem deferat. has ille in iaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus, ad Cæsarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, Legionisque cognoscit.

12 † Cæsar, acceptis literis circiter hora XI diei statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum Quæstorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte Legionem proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cū nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium Legatum mittit, vt in Atrebatium fines Legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum Legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam: Equites circiter CD. ex proximis hibernis cogit. hora circiter III. ab Antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, Legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, Obsides Ciuitatum literas publicas, frumentumque omne, quod eo, tolerandæ hiemis caussa, deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum Legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde Cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari remittit; quanto cum periculo Legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes Peditatus, Equitatusque copias Treuirorum III. millia passuum longe ab suis Castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, etsi, opinione III. Legionum deiectus, ad II. redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in Celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex Captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. tum cuidā ex Equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, vti ad Ciceronem Epistolam deferat: hanc Græcis conscriptam literis mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab Hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, vt tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abiiciat. in Literis scribit, se cum Legionibus profectum celeriter affore: hortatur, vt pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad Turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa. tertio die à quodam Milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in Conuentu Militum recitat; maximaque omnes lætitia afficit. tum fumi incēdiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationē aduentus Legionū expulit. Galli, re cognita per Exploratores, obsidionē relinquūt, ad Cęsarē omnibus copiis cōtendūt. eæ erant armatorū circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallū ab eodem Ver-

ticone, quem supra demonstrauimus, repetit, qui Literas ad Cæsarem deferat; hunc admonet, iter caute, diligenterque faciat; perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem conuertisse, quibus Literis circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandũ animo cõfirmat. postero die Luce prima mouet Castra; & circiter millia passuum IV. progressus trans vallem magnam, & riuum, Hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittẽdum de celeritate existimabat. consedit, &, quam æquissimo loco potest, Castra communit: atque hæc etsi erant exigua, per se vix hominum millium VII. præsertim nullis cum Impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contemptionem Hostibus veniat. interim, Speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. eo die paruulis equestribus prœliis ad aquam factis, vtrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ non dum cõuenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione Hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, vt pro Castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, vt, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem, riuumque transiret. prima Luce hostium Equitatus ad Castra accedit, prœliumque cum nostris Equitibus committit. Cæsar cõsulto, Equites cedere, seq; in Castra recipere iubet; simul, ex omnibus partibus Castra altiore vallo muniri, Portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quam maxime concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus Hostes inuitati, copias transducunt, Aciemque iniquo loco constituunt: nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt; Præconibúsque circummissis, pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam III. ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, vt, obstructis in speciem Portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere, inciperent. tunc Cæsar, omnibus Portis eruptione facta, Equitatuque emisso, celeriter Hostes in fugam dat, sic, vt omnino pugnandi caussa resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exsuit, longius prosequi veritus, quod siluæ, paludesque intercedebant: neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat: omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit. institutas turres, Testudines, munitionesque hostiũ admiratur: Legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictum Militem sine vulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum virtute, sint res administratæ: Ciceronẽ pro eius merito, Legionemque collaudat: Centuriones sigillatim, Tribunosque Mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottæ certius ex Captiuis cognoscit: postero die, Concione habita, rem gestã proponit; Milites consolatur, & cõfirmat: quod detrimentum culpa, & temeritate Legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quod, beneficio Deorũ immortaliũ, & virtute eorum expiato incõmodo, neque hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cęsaris fama perfertur, vt, cum ab hibernis Ciceronis millia passuũ L. abesset, eoque post horã IX. diei Cæsar peruenisset, ante mediã noctẽ ad Portas Castrorũ clamor oriretur; quo clamore significatio victorię, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. † Hac fama ad

13 Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die Castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabiũ cũ *Legione* in sua remittit hiberna: ipse cũ III. Legionibus circũ Samarobrinã *trinis hibernis* hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totã *hiemẽ ipse ad* exercitum manere, decreuit. nam, illo incõmodo de Sabini morte *perlato*, omnes fere

fere Galliæ Ciuitates de bello consultabant, Nuncios, Legationesque in omnes partes dimittebant; &,quid reliqui consilij caperent, atque, vnde initiũ belli fieret,explorabant; nocturnaque in locis desertis Concilia habebant: neque vllum totius Hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de Cõciliis,& motu Gallorum,nuncium acciperet.in his ab L. Roscio Legato, quẽ Legioni XIII.præfecerat,certior est factus, magnas Gallorum copias earum Ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, conuenisse. neque longius millia passuum IIX. ab hibernis suis abfuisse; sed nuncio allato de victoria Cæsaris,discessisse,adeo vt Fugæ similis Discessus videretur. At Cæsar, Principibus cuiusque Ciuitatis ad se vocatis,alias territando, cum se scire, quæ fierent,denunciaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit:tamen Senones, quæ est Ciuitas in primis firma,& magnæ inter Gallos auctoritatis,Cauarinum,quem Cæsar apud eos Regem constituerat, cuius frater Moritasgus,aduẽtu in Galliam Cæsaris,cuiusque maiores Regnum obtinuerant, interficere publico Consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, vsque ad fines insecuti; Regno,domoque expulerunt,&,missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa Legatis, cũ is omnem ad se Senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines Barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi,tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; vt præter Æduos, & Rhemos,quos præcipuo semper honore Cæsar habuit,alteros pro vetere, ac perpetua erga Populum,R.fide; alteros,pro recentibus Belli Gallici officiis,nulla fere fuerit Ciuitas non suspecta nobis.idque adeo haud scio,mirandum ne sit, cum compluribus aliis de caussis,tũ maxime,quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur,tantum se eius opinionis deperdisse, vt Populi R. imperia perferrent, grauissime dolebant. Treuiri vero,atque Induciomarus totius Hiemis nullum tẽpus intermiserunt, quin trans Rhenum Legatos mitterent; Ciuitates sollicitarẽt; pecunias pollicerentur:magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen vlli Ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu:non esse fortunã amplius tentaturos.Hac spe lapsus Induciomarus,nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exsules,damnatosque Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum Legationes concurrerent; gratiam,atque amicitiam publice, priuatimque peterent. vbi intellexit,vltro ad se veniri: altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Neruios, Aduaticosque bellum Romanis parare:neque sibi voluntariorum copias defore,si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum Concilium indicit.hoc more Gallorum est initium belli,quo,Lege communi, omnes puberes armati conuenire coguntur; &, qui ex his nouissimus venit,in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo Cõcilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat; bonaque eius publicat.his rebus confectis,in Concilio pronũciat,accersitũ se à Senonibus, & Carnutibus,aliisque compluribus Galliæ Ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius,quam id faciat, Castra Labieni oppugnaturum:quæque fieri velit,præcipit.Labienus,cum & loci natura, & manu munitissimis Castris sese contineret, de suo, ac Legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerẽdæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas Ciuitates,Equitesque vndique cõuocat. iis certam diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cũ omni Equitatu Induciomarus sub Castris eius vagabatur, alias vt situm Castrorũ cognosceret, alias colloquendi, aut territandi caussa. Equites plerunque omnes tela intra

vallum coniiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat. cum maiore in dies cõtemptione Induciomarus ad Castra accederet, nocte vna intromissis Equitibus omnium finitimarum Ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra Castra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri, posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad Castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; Equites tela coniiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. nullo à nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum, dispersi, ac dissipati, discedunt. subito Labienus duabus Portis omnem Equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes vnum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret, quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit Cohortes Equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; &, cum vnum omnes peterent, in ipso Fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur; caputque eius refertur in Castra. redeuntes Equites, quos possunt, consectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. VI.

Libri sexti capita.

1 *Cæsar Neruios, Senones, Carnutes, & Menapios armis ipsius territos in deditionem accipit.*
2 *Labienus Treuiros prælio vicit, eorúmque ciuitatem ex defectione recipit.*
3 *Cæsaris in Germaniam transitus.*
4 *De factionibus, religione, moribus, & institutis Gallorum.*
5 *Germanorum mores, & aliquot Hercinia syluæ feræ describuntur.*
6 *Cæsar in Galliam reuersus, Basilium aduersus Ambiorigem mittit, qui suæ saluti fuga consulere cogitur.*
7 *Sicambri Rheno traiecto, Eburones diripiunt, & Q. Ciceronis castra oppugnant.*
8 *Sicambri domum redeunt. Cæsar Eburonibus vastatis de Accone supplicium sumit.*

MVLTIS de caussis Cæsar maiorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, Legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio Proconsule petit, Quoniam ipse ad vrbem cum Imperio Reipublicę caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia Consulis sacramento rogauisset, ad Signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copiis posset. quod cum Pompeius & Reipub. & Amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, III. ante exactam hiemem & constitutis, & adductis

& adductis Legionibus, duplicatoque earum Cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & Celeritate, & Copiis docuit, quid Populi Romani disciplina, atque opes possent. Interfecto Inducioınaro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. illi, finitimos, atque Germanos sollicitare, & pecuniā polliceri, non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, vlteriores tentant: inuentis non nullis Ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant: Obsidibusque de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate, & fœdere, adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cum vndique bellum parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisque Ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris Legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putauit. itaque, non dum Hieme cōfecta, proximis IV. Legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorū contendit; &, prius, quā illi aut cōuenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominū numero capto, atque ea præda Militibus concessa, vastatisque Agris, in deditionem venire, atque Obsides sibi dare coegit. eo celeriter confecto negotio, rursus Legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo Vere, vt instituerat, indicto, cum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treurosque, venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia postponere videretur, Concilium in Lutetiā Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, Ciuitatēque Patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc Concilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodē die cum Legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius cōsilij fuerat, iubet in Opida multitudinem cōuenire: conantibus, prius quā id effici posset, adesse Romanos nūciatur: necessario sentētia desistunt, Legatosque, deprecādi caussa, ad Cæsarē mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide Ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod Æstiuum tempus instantis belli, nō quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus impetratis c. hos Æduis custodiendos tradit. eodem Carnutes Legatos Obsidesque mittunt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit Concilium Cęsar, Equitesque imperat Ciuitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente, & animo in Bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum Equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio Ciuitatis motus exsistat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse concertaturū, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, siluisque muniti, qui vni ex Gallia de Pace, ad Cæsarem Legatos nunquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienū in Treuiros mittit, duasque Legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum Legionibus expeditis v. in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in siluas, paludesque confugiūt; suaque eodē cōferunt. Cæsar, partitis copiis cū C. Fabio Legato, & M. Crasso Quęstore, celeriterque effectis Pōtibus, adiit tripartito Ædificia, vicosque incēdit; magno pecoris, atque hominū numero potitur. quibus rebus coacti Menapij, Legatos ad eū, Pacis petendæ caussa, mittūt. ille, Obsidibus acceptis, hostiū se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius Legatos, finibus suis recepissent. his cōfirmatis rebus, Comium Atrebatem cum Equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. † Dum hæc à Cæsare geruntur, Treuiri, magnis coactis Peditatus, Equitatusque copiis, Labienum cum vna Legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iāque ab

eo non longius Bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis Castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, Hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; v. Cohortium præsidio Impedimẽtis relicto cum xxv. Cohortibus, magnoque Equitatu, contra Hostem proficiscitur; &, ∞ passuum intermisso spatio, Castra communit. Erat inter Labienum, atque Hostem, difficili transitu Flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in Concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas, exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima Luce Castra moturum. celeriter hæc ad Hostes deferuntur, vt ex magno Gallorum Equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu Tribunis Mil. primisque Ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quo facilius Hostibus Timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu, quam Populi Romani fert consuetudo, Castra moueri iubet. his rebus Fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per Exploratores ante Lucem in tanta propinquitate Castrorum ad hostes deferuntur. vix agmen nouissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prędam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, vt tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam, adoriri non audeant; Flumen transire, & iniquo loco prœlium committere, non dubitãt. quæ fore suspicatus Labienus, vt omnes citra Flumen eliceret, eadem vsus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum, præmissis paullum Impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, Milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito, atque iniquo loco tenetis; præstate eandem nobis Ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitissis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem cõuerti, Aciemque dirigi, iubet: &, paucis Turmis præsidio ad Impedimenta dimissis, reliquos Equites ad latera dispenit. celeriter Nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciunt. illi, vbi præter spẽ, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetũ modo ferre nõ potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas siluas petiuerunt: quos Labienus Equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus Ciuitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuirorum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Induciomari, qui Defectionis auctores fuerant, comitati eos ex Ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demõstrauimus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenum trãsire cõstituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his cõstitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere Põtem instituit. nota atque instituta ratione, magno Militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad Pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, Equitatumque transducit. Vbij, qui ante Obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum Legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua Ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam; petunt, atque orant, vt sibi parcat, ne, communi odio Germanorum, Innocentes pro Nocentibus pœnas pendant. si amplius Obsidum vellet, dare pollicentur. cognita Cæsar caussa, reperit, ab Sueuis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionem accepit: aditus, viasque in Sueuos perquirit. Interim, paucis post diebus, fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes in vnum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt Imperio, denunciare, vt auxilia, Peditatus, Equitatusque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, Castris idoneum locum deligit. Vbiis imperat, vt

pecora

pecora deducant; suaque omnia ex Agris in Opida conferant; sperans, Barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi condicionē posse deduci. mandat, vt crebros Exploratores in Sueuos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuncij de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis, sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Sueuosque à Cheruscis, iniuriis, incursionibusque prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse.

4 † Quoniam ad hunc locum peruentum est, nō alienum esse videtur de Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. IN GALLIA non solum in omnibus Ciuitatibus, atque pagis, partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitriū, iudiciumque summa omnium rerum, consiliorumque redeat. idque eius rei caussa antiquitus institutum videtur, ne quis ex Plebe contra potentiorem auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur; neque aliter si faciat, vllam inter suos habet auctoritatem. hæc eadē ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes Ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. ij cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariouistum, sibi adiunxerant, eosque ad se magnis iacturis, pollicitationibusque perduxerant. prœliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, vt magnam partem Clientium ab Æduis ad se transducerent; Obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; & partem finitimi Agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi caussa, Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus Cliētelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis; quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore condicione, atque imperio æquiore se vti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis coniungi poterant, se Rhemis in Clientelam dicabant. hos illi diligēter tuebantur: ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, vt longe principes haberētur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam Plebs pæne seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant Nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ Dominis in Seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitū. Illi rebus diuinis intersunt. sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretātur; ad hos magnus Adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit; magnoque ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis, publicis, priuatisque, constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de Hæreditate, de Finibus cōtrouersia est, iidem discernunt, præmia, pœnasque constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum Decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab iis omnes decedunt, aditum eorum, sermonemque defugiunt, ne quid

ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos vllus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; non nunquam etiam de Principatu armis contendunt. ij certo Anni tempore in finibus Carnutum, quæ Regio totius Galliæ media habetur, considunt, in loco consecrato. huc omnes vndique, qui controuersias habent, conueniunt; eorumque iudiciis, Decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerunque illo, discendi caussa, proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neque tributa vna cum reliquis pendunt; Militiæ vacationẽ, omniumque rerum habent immunitatem; tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusque mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque non nulli annos vicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus Græcis literis vtãtur. id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memorię studere; quod fere plerisque accidit, vt præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittãt. in primis hoc volunt persuadere, Non interire Animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putãt, metu Mortis neglecto. multa præterea de Sideribus, atque eorum motu, de Mundi, ac Terrarum magnitudine, de Rerum natura, de Deorum immortalium vi, ac potestate disputant, & iuuentuti transdunt. Alterum genus est Equitum. ij, cum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur; atque eorum, vt quisque est genere, copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. hanc vnam gratiam, potentiamque nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita Religionibus, atque ob eam caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in prœliis, periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur; quod pro vita Hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur; publiceque eiusdem generis habent instituta Sacrificia. alij immani magnitudine Simulacra habent; quorum contexta viminibus membra viuis hominibus cõplent; quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur. sed, cum eius generis copia defecit, etiam ad Innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima Simulacra: hunc omnium inuentorem Artium ferunt: hunc viarũ, atque Itinerum ducem; hunc ad Quæstus pecuniæ, Mercaturásque habere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruã. de his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, Morbos depellere; Mineruam, Operum, atque Artificiorum initia transdere; Iouem, Imperium Cælestium tenere; Martem, Bella regere. huic, cum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumque deuouent; quæ superauerint, animalia capta immolant; reliquasque res in vnum locum conferunt. multis in Ciuitatibus harum rerum exstructos cumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, vt, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicãt: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero Dierum, sed Noctium, finiunt, & dies Natales, & Mensium, & Annorum initia sic obseruant,

ſeruant, vt Noctem Dies ſubſequatur. in reliquis vitæ inſtitutis hoc fere ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, vt munus Militiæ ſuſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patiantur; filiumque in puerili ætate in publico, in conſpectu Patris aſſiſtere turpe ducunt. viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis, æſtimatione facta, cum Dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructuſque ſeruantur. vter eorum vita ſuperarit, ad eum pars vtriuſque cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. viri in Vxores, ſicuti in Liberos, vitæ, neciſque habent poteſtatem; & cum Paterfamilias, illuſtriore loco natus, deceſſit, eius propinqui conueniunt; & de morte, ſi res in ſuſpicionem venit, de vxoribus in ſeruilem modum quæſtionẽ habent; &, ſi compertum eſt, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera ſunt pro cultu Gallorum magnifica, & ſumptuoſa; omniaque quæ viuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt, etiam Animalia; ac paullo ſupra hanc memoriam, Serui & Clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat, iuſtis funeribus confectis, vna cremabantur. quæ Ciuitates commodius ſuam Remp. adminiſtrare exiſtimantur, habent Legibus ſancitum, ſi quis quid de Repub. à finitimis rumore, aut fama acceperit, vti ad Magiſtratum deferat, ne ve cum quo alio communicet: quod ſæpe homines temerarios, atque imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occultãt; quæque eſſe ex vſu iudicauerint, multitudini produnt. de Republica niſi per Concilium loqui nõ conceditur. † GERMANI multum ab hac conſuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus diuinis præſint; neque Sacrificiis ſtudent: Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis Rei Militaris conſiſtit: ab paruulis duritiei, ac labori ſtudent. qui diutiſſime impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem: hoc ali ſtaturam, ali hoc vires, neruoſque confirmari, putant; intra annum vero XX. feminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cuius rei nulla eſt occultatio; quod & promiſcue in Fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumẽtis vtuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non ſtudent; maiorque pars victus eorum in Lacte, & Caſeo, & Carne conſiſtit: neque quiſquam Agri modum certũ, aut fines proprios habet; ſed Magiſtratus, ac Principes in Annos ſingulos gentibus, cognationibuſque hominum, qui vna coierunt, quantum eis, & quo loco viſum eſt, attribuunt Agri; atque anno poſt alio trãſire cogunt. eius rei multas afferunt cauſſas; ne, aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belli gerendi Agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant; ne accuratius, ad frigora, atque æſtus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, diſſenſioneſque naſcuntur, vt animi æquitate Plebem contineant, cum ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari videat. Ciuitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimis circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere. ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. cum bellum Ciuitas aut illatum defendit, aut infert: Magiſtratus, qui ei bello præſint, vt vitę neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. in pace nullus communis eſt Magiſtratus; ſed principes Regionum, atque Pagorum inter ſuos ius dicunt, controuerſiaſque minuunt. latrocinia nullam habent infamiã, atque extra fines cuiuſque Ciuitatis fiunt: atque ea iuuẽtutis exercendæ, ac deſidiæ minuẽdæ, cauſſa fieri prædicãt. atque, vbi quis ex Principibus in Concilio ſe dixit Ducẽ fore, qui ſequi velint, profiteantur; cõſurgunt ij, qui & cauſſam, & hominẽ probant, ſuumque auxiliũ pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum, ac proditorũ, numero ducuntur: omniumque rerum iis poſtea fides abrogatur. hoſpites violare,

fas non putant: qui quaque de caussa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & vltro Bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, Agrique inopiam, trãs Rhenum Colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Herciniam Siluam, quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant vulgo, Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. nunc, quod in eadem inopia, egestate, patientiaque Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & Transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque vsus largitur, paullatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Huius Hercyniæ Siluę, quæ supra demonstrata est, latitudo IX. dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque Fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartiũ. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à Flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinẽ attingit. neque quisquã est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initiũ eius Siluæ dicat, cum dierũ iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarũ nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est Bos Cerui figura: cuius à media frõte inter aures vnum Cornu exsistit excelsius magisque directum his, quæ nobis nota sunt, Cornibus. ab eius summo sicut Palmæ, Ramique late diffunduntur. eadem est Feminæ, Marisque natura, eadem forma, magnitudoque Cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum est consimilis Capris figura, & varietas Pellium, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilæque sunt Cornibus, & Crura sine nodis, articulisque habent, neque quietis caussa procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare, possunt. his sunt Arbores pro Cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paullum modo reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigiis cum est animaduersum à venatoribus, quo se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut abscidunt arbores tantum, vt summa species earum stantiũ relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque vna ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ij sunt magnitudine paullo infra Elephantos; specie, & colore, & figura Tauri. magna vis est eorum, & magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam cõspexerunt, parcunt. hos studiose foueis captos interficiunt. hoc se labore durant Adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum Cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mãsuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo Cornuum, & figura, & species multum à nostrorum Boum Cornibus differt. hæc studiose conquisita ab labris argento circuncludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur.

6 † Cæsar postquam per Vbios Exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, vt supra demonstrauimus, minime omnes Germani Agriculturæ student, constituit, non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui Barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem vltimam Pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC. rescindit; atque in extremo ponte Turrim Tabulatorum IV. constituit, præsidiumque Cohortium XII. Pontis tuendi caussa, ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco, prę sidioque, C. Volcatium Tullum Adolescentem præfecit: ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam *Siluam*, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusque Tr*euirorum* ad

Neruios

Neruios pertinet, millibusque amplius D. in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni Equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in Castris prohibeat; ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius, vt imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem cõfecto itinere, multos in Agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem cõtendit, quo in loco cum paucis Equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in Re militari Fortuna potest. nam magno accidit casu, vt in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret; priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur. sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, Rhedis, Equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc quoque factum est, quod, Ædificio circũdato Silua, (vt sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerumque Siluarum, ac Fluminum petunt propinquitates) comites, familiaresque eius angusto in loco Equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. iis pugnãtibus, illum in Equum quidam ex suis intulit: fugientem siluæ texerunt. sic & ad subeundũ periculum, & ad vitandum, multum Fortuna valuit. Ambiorix, an copias suas iudicio non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, & repentino Equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per Agros nunciis, sibi quemque cõsulere iussit: quorum pars in Arduennam Siluam, pars in continẽtes Paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in Insulis sese occultauerunt, quas Æstus efficere consuerũt. multi, ex suis finibus egressi, se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus, Rex dimidiæ partis Eburonum, qui vna cũ Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, Taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimauit. Segni, Condrusique, ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Treuirosque, Legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in Hostium numero duceret, ne ve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse vnã iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione Captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerẽtur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum, negauit. tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium Legionum ad Vatucã contulit. id Castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum finibus, vbi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi caussa, consederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris Anni munitiones integræ manebãt, vt Militum laborem subleuaret. præsidio impedimentis Legionem XIV. reliquit, vnam ex iis III. quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. ei Legioni, Castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, CC. que Equites attribuit. partito Exercitu, T. Labienum cum Legionibus III. ad Oceanũ versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari Legionum numero ad eam Regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse, cum reliquis tribus ad Flumen Scaldium, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis Equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem VII. sese reuersurum, confirmat: quam ad diem ei Legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniũque hortatur, si Reipublice commodo facere possint, ad eam diem reuertãtur; vt, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initiũ belli capere possint. erat, vt supra demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non Opidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: vbi cuique aut vallis abdita, aut locus siluestris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, consederat. hæc loca vicinatibus erant nota, ma-

gnamque res diligentiam requirebat,non in summa exercitus tuenda,(nullum enim poterat,vniuersis perterritis,ac dispersis,periculum accidere) sed in singulis Militibus conseruādis; quæ tamen ex parte res ad salutem Exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat; ac siluæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant.si negotium confici, stirpemque hominū sceleratorum interfici vellet,dimittendæ plures manus,diducendique erant Milites.si continere ad signa Manipulos vellet, vt instituta ratio, & consuetudo Exercitus R.postulabat; locus ipse erat præsidio Barbaris; neque ex occulto insidiādi,& dispersos circumueniendi singulis deerat audacia.Et in eiusmodi difficultatibus,quantum diligentia prouideri poterat,prouidebatur:vt potius in Nocendo aliquid omitteretur,etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento Militum noceretur. Cæsar ad finitimas Ciuitates nuncios dimittit,omnes euocat spe prædæ,ad diripiendos Eburones; vt potius in Siluis Gallorum vita,quam Legionariorum,periclitaretur; simul vt,magna multitudine circumfusa pro tali facinore,stirps, ac nomē Ciuitatis tollatur. magnus vndique numerus celeriter conuenit.hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat VII.quem ad diem Cæsar,ad Impedimenta,Legionemque reuerti,constituerat.

7 † Hic,quantum in bello Fortuna possit, & quātos afferat casus, cognosci potuit.dissipatis,ac perterritis hostibus,vt demonstrauimus,manus erat nulla, quæ paruam modo timoris caussam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque vltro omnes ad prædam euocari. cogunt Equitum II.millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsipetes, supra docuimus:transeuntes Rhenum nauibus,ratibusque, XXX. millibus passuum infra eum locum, vbi Pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt,magno Pecoris numero,cuius sunt cupidissimi Barbari, potiuntur.inuitati præda,longius procedunt. non hos Palus, in bello,latrociniisque natos,non Siluæ morantur:quibus in locis sit Cæsar,ex Captiuis quærūt; profectum longius reperiunt,omnemque exercitum discessisse,cognoscunt:atque vnus ex Captiuis,Quid vos,inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? III. horis ad Vatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas Exercitus Romanorum contulit:præsidij tantum est,vt ne murus quidem cingi possit,neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe,Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi ad Vatucam contendunt,vsi eodem Duce,cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in Castris continuisset,ac ne Calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset,VII.die,diffidens,Cęsarem de numero Dierum fidem seruaturum,quod longius eum progressum audiebat,neque vlla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus,qui illius Patientiam, pæne Obsessionem appellabant; siquidem ex Castris egredi non liceret; nullum eiusmodi casum exspectās, quo,IX.oppositis Legionibus,maximoque Equitatu,dispersis,ac pæne deletis hostibus,in millibus passuum III.offendi posset; V. Cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter,& Castra vnus omnino Collis intererat. complures erant in Castris ex Legionibus ægri relicti:ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant circiter CCC sub vexillo vna mittuntur:magna præterea multitudo Calonum,magna vis Iumentorum,quæ in Castris subsederat, facta potestate, sequitur.hoc ipso tempore,& casu Germani Equites interueniunt.protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana Porta in Castra irrūpere conantur: nec prius sunt visi obiectis ab ea parte siluis,quam Castris appropinquarent,vsque eo, vt qui sub vallo tenderent Mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur:ac vix primum impetum Cohors in statione sustinet.circumfunduntur hostes ex reliquis partibus,si quem aditum reperire

rire possent: ægre nostri Portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit; totis trepidatur Castris, atque alius ex alio caussam tumultus quærit: neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta Castra pronũciat; alius, deleto exercitu, atque Imperatore, victores barbaros venisse cõtendit; plerique nouas sibi ex loco religiones fingũt; Cottæque, & Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint Castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, cõfirmatur opinio Barbaris, vt ex Captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrũpere nituntur, seq. ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui Primum pilum apud Cęsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prœliis fecimus; ac diem iam v. cibo caruerat. hic, diffisus suæ, ac omniũ saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in Porta cõsistit. sequuntur hũc Centuriones eius Cohortis, quæ in statione erat. paullisper prœlium vna sustinẽt. relinquit animus Sextiũ, grauibus acceptis vulneribus. deficiens, ægre, per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum vt in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant. interim, cõfecta frumentatione, Milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrũt Equites; quãto res sit in periculo, cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque vsus militaris imperiti ad Tribunum Mil. Centurionesque ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Barbari, signa procul cõspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primo Legiones credunt, quas longius discessisse, ex Captiuis cognouerant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulũ procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in Signa, Manipulosque coniiciunt. eo magis timidos perterrẽt Milites. alij, cuneo facto, vt celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint Castra: & si pars aliqua circumuẽta ceciderit, at reliquos seruari posse cõfidunt: alij, vt in iugo consistant, atque eundẽ omnes ferant casum. hoc veteres non probant Milites, quos sub vexillo vna profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, Equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad vnum in Castra perueniunt omnes. hos subsecuti Calones, Equitesque eodem impetu, Militum virtute seruantur. at ij, qui in iugo constiterant, nullo etiã nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, cõsilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in Castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus Ordinibus reliquarum Legionum caussa virtutis, in superiores erant Ordines huius Legionis trãsducti, ne ante partam Rei militaris laudẽ amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in Castra peruenit; pars, à Barbaris circumuenta, periit. †Germani, desperata expugnatione Castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbãt, cũ ea præda, quam in Siluis deposuerant, trãs Rhenum sese receperũt. ac tantus fuit etiam post discessum hostiũ terror, vt ea nocte, cũ C. Volusenus missus cum Equitatu ad Castra venisset, fidẽ non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic omniũ animos timor præoccupauerat, vt, pæne alienata mẽte, deletis omnibus copiis, Equitatũ se ex fuga recepisse dicerẽt; neque, incolumi exercitu, Germanos Castra oppugnaturos fuisse cõtenderent. quem timorem Cæsaris aduẽtus sustulit. Reuersus ille, euẽtus belli nõ ignarus, vnum, quod Cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidẽ casu locũ relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo, Portisque Castrorũ Barbaros auertissẽt. quarũ

8

omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad Castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis Ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia Ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tãta multitudine Iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam Anni tempore, atque imbribus procubuerant: vt, si qui etiam in pręsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sępe in eum locum ventũ est, tanto in omnes partes diuiso Equitatu, vt non modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent Captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; vt, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatẽ defuisse videretur; atque ille latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non maiore Equitum præsidio, quam IV. quibus solis vitã suam committere audebat. tali modo vastatis Regionibus, exercitum Cæsar, duarum Cohortium damno, Durocortum Rhemorum reducit; Concilioque in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronunciata, more Maiorum supplicium sumpsit. nõ nulli, iudicium veriti, profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset, II. Legiones ad fines Treuirorum, II. in Lingonibus, VI. reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitui prouiso, vt instituerat, in Italiam ad Conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. VII.

Libri septimi capita.

1 *Nouus Galliæ motus & rebellio aduersus Ro. Vercingetorige duce facta.*
2 *Cæsar Galliæ subsidio accurrit, multósque qui defecerant in deditionem accipit.*
3 *Vrbes Biturigum omnes Vercingetorigis consilio præter Auaricum incenduntur, quod à Cæsare oppugnatur.*
4 *Cæsar ad hostium castra profectus, iniquitate loci à pugnando deterretur. Vercingetorix proditionis insimulatus se purgat.*
5 *Auarici expugnatio, & in eo cædes hominum circiter quadraginta millium.*
6 *Vercingetorix copias redintegrat. Cæsar exortam in AEduis dissensionem extinguit.*
7 *Cæsar Gergouiam prope à Vercingetorigis castris obsidet. AEduorum consilium de Cæsare relinquendo, & Aruernis adiuuandis.*
8 *Cæsar AEduorum partem sibi conciliat: trinísque hostium castris in cliuo Gergouiæ positis potitur.*
9 *Aliquot Ro. temeritas in oppugnanda iniussu Cæsaris Gergouia, & huius ad illos reprehensio.*
10 *Nouo Galliæ motu Nouiodunum ad Ligerim à Gallis diripitur: Cæsar Ligerim, qui iam ex niuibus creuerat, vado transit.*

11 *Labieni cum Parisiis, eorúmque duce Camulogeno prælium, eiusdémque victoria.*
12 *Defectione ab Aeduis facta, summa Imperij ad Vercingetorigem defertur: isque commisso cum Cæsare prælio superatur.*
13 *Pugna Cæsaris ad oppidum Alexiam, & mira eiusdem castrorum munitio.*
14 *Auxilia vndique ex Gallia mittuntur ad Alexiam obsessam: vnde ciues inedia coacti excedunt.*
15 *Duo Cæsaris prælia secunda, vnum cum quatuor ducibus externis, alterum cum iis qui oppido excesserant.*
16 *Gallis magno prælio à Cæsare deuictis, oppidum ei Alexia, vnáque Vercingetorix deditur.*

QVIETA Gallia, Cæsar, vt constituerat, in Italiam ad Conuentus peragendos proficiscitur. vbi cognoscit de P. Clodij cæde; de Senatusque consulto certior factus, vt omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. addũt ipsi, & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se Populi R. imperio subiectos dolerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ Cõciliis, siluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clãdestina consilia efferãtur; vt Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile; quod neque Legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad Legiones peruenire possit: postremo, in Acie prȩstare interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque, quam à Maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum, communis salutis caussa, recusare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; & quoniam in præsentia de Obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, vt iureiurando, ac fide sanciatur, petunt, collatis Militaribus signis, quod more eorum grauissima cærimonia continetur, ne, facto initio belli, à reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab Concilio disceditur. vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno Ducibus, desperatis hominibus Genabin, dato signo concurrunt; Ciuesq. Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanum, qui Rei frumẽtariæ, iussu Cæsaris, præerat, interficiunt; bonaq. eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ Ciuitates fama perfertur. nam, vbi maior atque illustrior incidit res, clamore per Agros, Regionesque, significant; hinc alii deinceps excipiunt, & proximis tradũt; vt tunc accidit. nam, quæ Genabi Oriente Sole gesta essent, ante primam confectã vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est milliũ passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potẽtiæ adolescens, cuius pater principatũ Galliæ totius obtinuerat, & ob eã caussam, quod Regnum appetebat, ab Ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur, ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex opido Gergouia, non tamen desistit; atque in Agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu, quoscũque adit ex Ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, vt, communis libertatis caussa, arma capiãt: magnisque coactis copiis, aduersarios suos, à quibus paullo ante erat eiectus,

expellit ex Ciuitate; Rex ab suis appellatur; dimittit quoquo versus Legationes; obtestatur, vt in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur Imperium. qua oblata potestate, omnibus iis Ciuitatibus Obsides imperat, certum numerum Militũ celeriter ad se adduci iubet. armorum quantum quæque Ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. in primis Equitatui studet: summæ diligentię summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; vt sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summę hominem audaciæ, cum parte copiarum, in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, Legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio Legatorum, quos Cæsar ad Exercitũ reliquerat, copias Equitatus, Peditatusque, subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad Flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque Flumen transire ausi, domũ reuertũtur: Legatisque nostris renũciant, se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id cõsilij fuisse cognouerint, vt si Flumen transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id ea ne de caussa, quã Legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendũ. Bituriges eorũ discessu statim se cum Aruernis coniungunt. 2 † His rebus in Italiam Cæsari nũciatis, cum iam ille virtute Cn. Pompeij vrbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Trãsalpinam Galliã profectus est. eo cũ venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad Exercitum peruenire posset. nã, si Legiones in prouinciã accerseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. si ipse ad Exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tẽpore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucterius Cadurcus, in Ruthenos *missus*, eam Ciuitatem Aruernis conciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos, *ab vtrisque* Obsides accipit, &, magna coacta manu, in prouinciam Narbonem *versus*, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus *consiliis* anteuertendum existimauit, vt Narbonem proficisceretur. eo cum *venisset*, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex prouincia, supplemẽtumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi Mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durissimo tempore Anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue VI. in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo Militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, vt muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini vmquam eo tempore Anni semitæ patuerant; Equitibus imperat, vt, quam latissime possent, vrgentur, & quammaximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt: atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, neu se ab Hostibus diripi patiatur; præsertim cum videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, Castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. At Cæsar Biduum in iis locis moratus, quod, hæc de Vercingetorige vsu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi, Equitatusque cogendi, ab Exercitu discedit; *Brutum* adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, vt in omnes partes *Equites* quã latissime peruagẽtur: daturum se operã, ne lõgius Triduo ab Castris *absit*. his

constitutis

constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quā maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem Equitatum, quē multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorū in Lingones contendit, vbi II. Legiones hiemabant; vt, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in vnum locum omnes cogit, quam de eius aduētu Aruernis nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum opidum, quos ibi, Heluetico prœlio victos, Cęsar collocauerat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendū afferebat, si reliquam partem hiemis vno in loco Legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret; quod nullum in eo Amicis præsidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab Re frumentaria duris subuectionibus laboraret. præstare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum volūtates alienare. itaque cohortatus Æduos de supportando cōmeatu, prçmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque, vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici Legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad Opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret; quo expeditiore Re frumentaria vteretur, oppugnare instituit. idque Biduo circūuallauit. tertio die missis ex Opido Legatis de Deditione, arma proferri, iumenta produci, DC. Obsides dari, iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium Legatum relinquit. ipse, vt quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. huc Biduo Cæsar peruenit; &, Castris ante Opidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem vsui sint, Militibus imperat; &, quod Opidum Genabin Pons Fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex opido profugerent, II. Legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex Opido egressi, flumen transire cœperūt. qua re per Exploratores nunciata, Cæsar Legiones, quas expeditas esse iusserat, Portis incensis, intromittit; atque Opido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod Pontis, atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. Opidum diripit, atque incendit; prædam Militibus donat, Exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, vbi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille, Opidum Biturigum, positum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex Opido, cum Legati ad eum venissent, oratum, vt sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; vt celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, Obsides dari, iubet. parte iam Obsidum transdita, cum reliqua administrarentur, Centurionibus, & paucis Militibus intromissis, qui arma, iumentaque conquirerent, Equitatus hostium procul visus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque Opidani conspexerunt, atque in spem auxilij venerunt; clamore sublato, arma capere, Portas claudere, murum complere, cœperunt. Centuriones in Opido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilij intellexissent, gladiis districtis Portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex Castris Equitatum educi iubet, prœliumque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CD. submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus Opidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera Plebem concitatam existi-

m[illegible] ad Cæſarem perduxerunt,ſeſeque ei dediderunt.Quibus rebus cōfectis,
Cæſar ad Opidum Auaricum,quod erat maximum, munitiſſimumque in finibus
Biturigum,atque Agri fertiliſſima regione,profectus eſt, quod,eo Opido recepto
3 Ciuitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat. † Vercingeto-
rix,tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, ſuos
ad Concilium conuocat. docet,longe alia ratione eſſe bellum gerendum, atque
antea ſit geſtum:omnibus modis huic rei ſtudendum,vt pabulatione,& commea-
tu Romani prohibeantur:id eſſe facile,quod Equitatu ipſi abundent:& quod An-
ni tempore ſubleuentur,pabulum ſecari non poſſe,neceſſario diſperſos hoſtes ex
Ædificiis petere:hos omnes quotidie ab Equitibus deleri poſſe: præterea, ſalutis
cauſſa, rei familiaris commoda negligenda,vicos, atque Ædificia incendi opor-
tere,hoc ſpatio à Boia quoquo verſus,quo pabulandi cauſſa adire poſſe videātur:
harum ipſis rerum copiam ſuppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur,
eorum opibus ſubleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum
periculo longius à Caſtris progreſſuros,neque intereſſe,ipſos ne interficiant, im-
pedimentis ve exſuant,quibus amiſſis bellum geri non poſſit;præterea,Opida in-
cendi oportere,quę non munitione,& loci natura ab omni ſint periculo tuta:neu
ſuis ſint ad detrectandam militiam receptacula,neu Romanis propoſita,ad copiā
commeatus,prædamque tollendam:hæc ſi grauia,aut acerba videantur, multo il-
la grauius æſtimari debere,Liberos,coniuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfi-
ci; quæ ſit neceſſe accidere victis.Omnium conſenſu hac ſententia probata, vno
die amplius x x vrbes Biturigum incendūtur.hoc idem fit in reliquis Ciuitatibus.
in omnibus partibus incendia conſpiciuntur: quæ etſi magno cum dolore omnes
ferebant, tamen hoc ſibi ſolatij proponebant,quod ſe, prope explorata victoria,
celeriter amiſſa recuperaturos confidebant.deliberatur de Auarico in communi
Concilio,Incendi placeret,an defendi.procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bi-
turiges,ne pulcherrimam prope totius Galliæ vrbem,quæ & præſidio, & ornamē-
to ſit Ciuitati,ſuis manibus ſuccendere cogerentur:facile ſe loci natura defenſu-
ros dicunt,quod prope ex omnibus partibus Flumine, & Palude circumdata, v-
num habeat,& peranguſtum aditum.datur petentibus venia, diſſuadente primo
Vercingetorige,poſt concedente, & precibus ipſorum,& miſericordia vulgi. de-
fenſores idonei Opido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæſarem itineri-
bus ſubſequitur,& locum Caſtris deligit,Paludibus,Siluiſque munitum, ab Aua-
rico longe millia paſſuum x v.ibi per certos Exploratores in ſingula diei tempora,
quæ ad Auaricum agerētur,cognoſcebat; &,quid fieri vellet,imperabat:omnes
noſtras pabulationes,frumentationeſque obſeruabat, diſperſoſque cum longius
neceſſario procederent,adoriebatur,magnoque incommodo afficiebat:etſi,quā-
tum ratione prouideri poterat,ab noſtris occurrebatur,vt incertis temporibus,di
uerſiſque itineribus iretur.Caſtris ad eam partem Opidi poſitis,Cæſar,quæ inter-
miſſa à Flumine,& Palude aditum,vt ſupra diximus,anguſtum habebat,aggerem
apparare,vineas agere,turres duas conſtituere cœpit:nam circumuallare loci na-
tura prohibebat:de Re frumentaria Boios, atque Æduos adhortari non deſtitit:
quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adiuuabant; alteri non
magnis facultatibus,quod Ciuitas erat exigua, & infirma,celeriter, quod habue-
runt,conſumpſerunt.ſumma difficultate Rei frumentariæ affecto exercitu,tenui-
tate Boiorum,,indiligentia Æduorum,incendiis Ædificiorum,vſque eo, vt com
plures dies Milites frumento caruerint,&,pecore è lōginquioribus vicis adacto,
extremam famem ſuſtentarent,nulla tamen vox eſt ab iis audita Populi Romani
maieſtate,& ſuperioribus victoriis indigna.quinetiam Cæſar,cum in opere ſingu-
las Legiones appellaret,&,ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugna-
tionem diceret; vniuerſi ab eo,ne id faceret,petebant:ſic ſe complures annos,il-
lo imperante, meruiſſe, vt nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re
diſcederent; hoc ſe ignominiæ laturos loco,ſi inceptam oppugnationem reliquiſ
ſent:

lent:præstare,omnes perferre acerbitates,quam nō Ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interiissent, parentarent.hæc eadem Centurionibus, Tribunisque Mil.mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent Turres,ex Captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum,atque ipsum,cum Equitatu,expeditisque qui inter Equites prœliari consuessent, insidiarum caussa eo profectum; quo nostros postero die Pabulatum venturos arbitrabatur. 4 † Quibus rebus cognitis, media nocte silētio profectus,ad hostium Castra mane peruenit.illi, celeriter per Exploratores aduētu Cæsaris cognito,Carros, Impedimentaque sua, in arctiores siluas abdiderunt,copias omnes,in loco edito,atque aperto, instruxerunt.qua re nunciata,Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri,iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuis:hunc ex omnibus fere partibus Palus difficilis,atque impedita,cingebat,non latior pedibus L.hoc se Colle, interruptis Pontibus Galli fiducia loci continebant,generatimque distributi in Ciuitates, omnia vada, ac saltus eius Paludis certis custodiis obtinebant,sic animo parati, vt, si eam paludem Romani perrumpere conarentur,hæsitantes premerēt ex loco superiore:vt qui propinquitatem loci viderent,paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem condicionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare, cognoscerent. indignantes Milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto,& signum prœlij exposcentes,edocet,quāto detrimento,& quot virorum fortium morte necesse esset cōstare victoriam: quos cū sic animo paratos videret,vt nullum pro sua laude periculum recusarent,summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic Milites consolatus,eodem die reducit in Castra; reliqua,quæ ad oppugnationem Opidi pertinebant,administrare instituit. Vercingetorix, cum ac suos redisset,proditionis insimulatur, quod Castra propius Romanos mouisset, quod cum omni Equitatu discessisset,quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate,& celeritate venissent,non hæc omnia fortuitu,aut sine consilio,accidere potuisse:Regnum illum Galliæ malle Cæsaris cōcessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quod Castra mouisset,factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: Quod propius Romanos accessisset,persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: Equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse vtilem, quo sint profecti: Summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse,ne is multitudinis studio ad dimicādum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem,studere omnes videret,quod diutius laborem ferre non possent:Romani si casu interuenerint,Fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habēdam gratiam,quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui,dimicare non ausi,turpiter se in Castra receperint: Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset,quæ iam esset sibi,ac omnibus Gallis,explorata:quin etiam,ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere, videantur: hæc vt intelligatis, inquit, sincere à me pronunciari, audite Romanos Milites. producit seruos, quos in Pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciauerat.ij, iam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, Milites se esse Legionarios dicunt: fame,& inopia adductos, clam ex Castris exisse, si quid frumenti,aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi,nec iam vires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione Opidi profecisset, Triduo exercitū deducere.hæc à me,inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis:cuius opera,sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex fuga recipientem,ne qua Ciuitas suis finibus recipiat,à me prouisum est.Conclamat omnis multitudo, & suo more

arm oncrepat : quod facere in eo conſueuerunt , cuius orationem approbant.
ſummum eſſe Vercingetorigem ducem,nec de eius fide dubitandum ; nec maio-
ri ratione bellum adminiſtrari poſſe.ſtatuunt , vt x. millia hominum delecta ex o-
mnibus copiis in opidum ſubmittantur:nec ſolis Biturigibus communem ſalutem
committendam cenſet ; quod pæne in eo,ſi Opidum retinuiſſent,ſummam victo-
riæ conſtare intelligebant. † Singulari Militum noſtrorū virtuti conſilia cuiuſ-
quemodi Gallorum occurrebant , vt eſt ſummæ genus ſollertiæ , atque ad omnia
imitanda,atque efficienda, quæ ab quoque tradūtur,aptiſſimum.nam & Laqueis
Falces auertebant,quas cum deſtinauerant, Tormentis introrſus reducebant, &
Aggerem cuniculis ſubtrahebant,eo ſcientius,quod apud eos magnæ ſunt Ferra-
riæ,atque omne genus cuniculorum notum,atque vſitatum eſt.totum autem mu-
rum ex omni parte Turribus contabulauerant,atque has Coriis intexerant. tum
crebris diurnis,nocturniſque eruptionibus,aut aggeri ignem inferebant , aut Mi-
lites occupatos in opere adoriebantur ; & noſtrarum Turrium altitudinem, quā-
tum has quotidianus agger expreſſerat , commiſſis ſuarum Turrium malis , adæ-
quabant; & apertos Cuniculos præuſta,& præacuta materia,& Pice feruefacta,&
maximi ponderis ſaxis morabantur , mœnibuſque appropinquare prohibebant.
Muri autem omnes Gallici hac fere forma ſunt.Trabes directæ,perpetuæ, in lon-
gitudinem,paribus interuallis,diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur.
eæ reuinciuntur extrorſus,& multo aggere veſtiuntur.ea autem,quæ diximus, in-
teruall*a* grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. iis collocatis , & coagmentatis, a-
lius inſuper ordo adiicitur,vt idem illud interuallum ſeruetur,neque inter ſe con-
tingant Trabes,ſed,paribus intermiſſæ ſpatiis,ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis ar-
cte contineantur. ſic deinceps omne opus contexitur , dum iuſta muri altitudo
expleatur. hoc cum in ſpeciem, varietatemque opus deforme non eſt , alter-
nis Trabibus , ac Saxis , quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant:tum , ad vtilitatem,
& defenſionem Vrbium , ſummam habet opportunitatem , quod & ab incendio
lapis,& ab ariete materia defendit , quæ , perpetuis trabibus pedes quadragenos
plerumque introrſus reuincta,neque perrumpi,neque diſtrahi poteſt. iis tot rebus
impedita Oppugnatione,Milites cum toto tempore,frigore, & aſſiduis imbribus
tranſderentur,tamen continenti labore omnia hæc ſuperauerunt,& diebus x x v
aggerem , latum pedes c c c x x x , altum pedes L x x x extruxerunt . cum is mu-
rum hoſtium pæne contingeret,& Cæſar ad opus conſuetudine excubaret , Mili-
teſque cohortaretur , ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur , paullo
ante I I I .vigiliam eſt animaduerſum,Fumare aggerem,quem cuniculo hoſtes ſuc
cenderant.eodemque tempore toto muro clamore ſublato , duabus Portis ab v-
troque latere Turrium eruptio fiebat.alij Faces,atque aridam materiem de muro
in aggerem eminus iaciebant ; Picem , reliquaſque res , quibus ignis excitari po-
teſt,fundebant ; vt,quo primum curreretur , aut cui rei ferretur auxilium , vix ra-
tio iniri poſſet,tamen,quod inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro Caſtris ex-
cubabant,duæque partitis temporibus in opere erant,celeriter factum eſt , vt alij
Eruptionibus reſiſterent , alij Turres reducerent, Aggeremque interſcinderent,
omnis vero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret.cum in omnibus
locis , conſumpta iam reliqua parte Noctis, pugnaretur,ſemperque hoſtibus ſpes
victoriæ redintegraretur,eo magis,quod deuſtos Pluteos Turrium videbant, nec
facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant , ſemperque ipſi recentes
defeſſis ſuccederēt,omnemque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam
arbitrarentur;accidit inſpectantibus nobis,quod , dignum memoria viſum , præ-
termittendum non exiſtimauimus. Quidam ante Portam Opidi Gallus per ma-
nus Seui ac Picis tranſditas Glebas in ignem è regione Turris proiiciebat : Scor-
pione ab Latere dextro tranſiectus,exanimatuſque concidit.hunc ex proximis v-
nus iacentem tranſgreſſus , eodem illo munere fungebatur : eadem ratione ictu
Scorpionis exanimato altero,ſucceſſit tertius,& tertio quartus:nec ille prius eſt à
propu-

propugnatoribus vacuus relictus locus; quam,restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus,finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli,quod res nulla successerat,postero die,consilium ceperunt,ex Opido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige.id silentio noctis conati,non magna iactura suorum sese effecturos sperabant:propterea quod neque longe ab Opido Castra Vercingetorigis aberant; & Palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat.iamque hoc facere Noctu apparabant, cum Matresfamilias repente in publicum procurrerunt,flentesque,proiectæ ad pedes suorum,omnibus precibus petierunt,ne se,& communes liberos Hostibus ad supplicium dederent,quos ad capiendam fugam natura,& virium infirmitas,impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quod plerunque in summo periculo Timor Misericordiam non recipit,conclamare,& significare de fuga Romanis cœperũt. quo timore perterriti Galli,ne ab Equitatu Romanorum viæ præoccuparentur,consilio destiterunt. postero die Cæsar promota Turri, perfectisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit,&,quid fieri vellet,ostendit.Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus,vt aliquando pro tantis laboribus fructũ victoriæ perciperent,iis,qui primi murum adscendissent,præmia proposuit, Militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter cõplerũt.Hostes, re noua perterriti,Muro, Turribusque deiecti,in Foro, ac locis patentioribus,cuneatim constiterunt; hoc animo, vt,si qua ex parte obuiam contra veniretur,Acie instructa,depugnarent, vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes Fugæ tolleretur,abiectis armis,vltimas Opidi partes continenti impetu petiuerunt:parsque ibi,cum angusto exitu Portarum se ipsi premerent, à Militibus; pars,iam egressa Portis, ab Equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui prædæ studeret.sic,& Genabensi cæde,& labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt.denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium,vix DCCC.qui,primo clamore audito,se ex Opido eiecerant,incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt.quos ille, multa iam nocte,silentio ex fuga excepit,veritus,ne qua in Castris ex eorum concursu,& misericordia vulgi seditio oriretur; vt procul in via dispositis familiaribus suis Principibusque Ciuitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret. quæ cuique Ciuitati pars Castrorum ab initio obuenerat. 6 † Postero die Concilio conuocato,consolatus, cohortatusque est,ne se admodum animo demitterent, ne ve perturbarentur incommodo: non virtute,neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam,& scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti:errare,si qui in bello omnes secundos rerum euentus exspectent:sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum,vti hoc incommodum acciperetur:id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam,quæ ab reliquis Gallis Ciuitates dissentirent,has sua diligentia adiuncturum; atque vnum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensui,ne Orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope iam effectum habere:interea ęquum esse,ab iis communis salutis caussa impetrari, vt Castra munire instituerent, quo facilius Hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo,neque se in occultum abdiderat, neque cõspectum multitudinis fugerat,plusque animo prouidere,& præsentire existimabatur,quod,re integra, primo incendendum Auaricum, post deserendum, censuerat.itaque,vt reliquorum Imperatorum res aduersę auctoritatem minuũt; sic huius ex contrario dignitas,incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant,eius affirmatione,de reliquis adiungendis Ciuitatibus: primum-

quę eo tempore Galli Castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, vt omnia, quæ imperarentur, sibi patienda, & perferenda, existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas Ciuitates adiungeret, atque earum Principes donis, pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos, vestiendosque curat. simul vt deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum Militum Ciuitatibus, quem, & quam ante diem in Castra adduci velit; Sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti, iubet. his rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. interim Teutomatus, Ollouiconis filius, Rex Nitiobrigum, cuius Pater ab Senatu nostro Amicus erat appellatus, cum magno Equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum, ex labore, atque inopia, refecit. iam prope hieme confecta, cum ipso Anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset; siue eum ex Paludibus, siluisque elicere, siue obsidione premere, posset; Legati ad eum Principes Æduorum veniunt, oratum, vt maxime necessario tempore Ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod, cum singuli Magistratus antiquitus creari, atque Regiam potestatem Annum obtinere consuessent; duo Magistratum gerant; & se vterque eorum Legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentē, & illustrem adolescentem; alterum Cotū, antiquissima familia natū, atque ipsum hominē summæ potentię, & magnæ cognationis; cuius frater Vedeliacus proximo Anno eundē Magistratū gesserit: Ciuitatē omnē esse in armis: diuisum Senatū, diuisum Populū, suas cuiusque eorū Clientelas. quod si diutius alatur controuersia, fore, vti pars cū Ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Cæsar, etsi, à bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen nō ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam cōiuncta Populo R. Ciuitas, quā ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descēderet; atque ea pars quę minus sibi cōfideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei præuertendum existimauit; &, quod, Legibus Æduorum, iis, qui summum Magistratum obtinerent, excedere ex finibus nō liceret; ne quid de iure, aut Legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, Senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. Cum prope omnis Ciuitas eo conuenisset; doceretur que, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatū; cum Leges, duos ex vna familia, viuo vtroque, non solum Magistratus creari vetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberent; Cotum Magistratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per Sacerdotes, more ciuitatis, intermissis Magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc Decreto interposito, cohortatus Æduos, vt controuersiarum, ac dissensionum, obliuiscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se deuicta Gallia exspectarent, Equitatumque omnem, & Peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis Rei frumentariæ caussa disponeret, Exercitum in duas partes diuisit, IV. Legiones in Senones, Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI. ipse in Aruernos, ad Opidum Gergouiam secundum Flumen Elauer duxit; Equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius Fluminis Pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; cum vterque vtrique esset Exercitui in conspectu, fereque è regione Castris Castra poneret: dispositis Exploratoribus, necubi effecto Ponte Romani copias transducerent. erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem Æstatis partem Flumine impediretur; quod non fere ante Autumnum Elauer vado transiri soleat. itaque

ne id

ne id accideret,siluestri loco Castris positis,è regione vnius eorum Pontium,quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum II. Legionibus in occulto restitit; reliquas copias,cum omnibus Impedimentis,vt consueuerat,misit, demptis quartis quibusque Cohortibus, vti numerus Legionum constare videretur, iis,quam longissime possent,progredi iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam caperet,in Castra peruentum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat,Pontem reficere cœpit.celeriter effecto opere,Legionibusque transductis,& loco Castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita,ne contra suam volũtatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. † Cæsar ex eo loco quintis Castris Gergouiam peruenit; Equestrique prœlio eo die leui facto, perspecto Vrbis situ, quæ, posita in altissimo Monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit:de obsessione nõ prius agendum constituit,quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix,Castris pro Opido in Monte positis,mediocribus circum se interuallis,separatim singularum Ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius Iugi Collibus occupatis,qua despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum Ciuitatum,quos sibi ad consilium capiendum delegerat,prima Luce ad se quotidie conuenire iubebat; seu quid communicandum,seu quid administrandum videretur : neque vllum fere diem intermittebat, quin, Equestri prœlio interiectis Sagittariis,quid in quoque esset animi, ac virtutis suorũ,periclitaretur. Erat è regione Opidi Collis sub ipsis radicibus Mõtis egregie munitus, atque ex parte circuncisus:quem si tenerẽt nostri,& Aquę magna parte,& pabulatione libera prohibituri Hostes videbãtur. sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar,ex Castris egressus, prius quam subsidium ex Opido venire posset,deiecto pręsidio,potitus loco,duas ibi Legiones collocauit,fossamque duplicem duodenum pedum à Maioribus Castris ad Minora perduxit: vt tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Æduus, cui Magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus,sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus,atque eius fratres, amplissima familia nati adolescẽtes.cum iis primum communicat, hortaturque eos, vt se liberos,& imperio natos meminerint: vnam esse Æduorum Ciuitatem,quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore:esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, vt iustissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere.cur enim potius Ædui de suo Iure, & de Legibus ad Cæsarem disceptaturi,quam Romani ad Æduos, veniant? Celeriter Adolescentibus, & oratione Magistratus, & præmio deductis,cum se vel principes eius consilij fore profiterentur; ratio perficiendi quęrebatur:quod Ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse,non confidebant. placuit, vt Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret,fratresque eius ad Cæsarem præcurrerent.reliqua,qua ratione agi placeat,constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter xxx ab Gergouia abesset,cõuocatis subito Militibus,lacrymans, Quo proficiscimur,inquit,Milites?omnis noster Equitatus,Nobilitas omnis interiit: Principes Ciuitatis,Eporedorix, & Virdumarus, insimulati proditionis, ab Romanis, indicta caussa,interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite,qui ex ipsa cæde fugerunt.nã ego,fratribus,atque omnibus propinquis meis interfectis,dolore prohibeor, quæ gesta sunt,pronunciare.Producuntur ij,quos ille edocuerat,quę dici vellet:atque eadem,quę Litauicus pronunciauerat,multitudini exponunt:omnes Equites Æduorum interfectos,quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem Militum occultasse,atque ex media cæde profugisse. Conclamant Ædui,& Litauicum obsecrant,vt sibi consulat.quasi vero,inquit ille,Consilij sit res,

ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit Ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia vna erant. continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate Æduorum dimittit: in eodem mendacio, de cæde Equitum, & Principum, permanet: hortatur, vt simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & vna Virdumarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in Equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de Principatu contentio; & in illa Magistratuum cõtrouersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto, summis opibus pugnauerat. ex iis Eporedorix, cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur, Ciuitatem prauis Adolescentium consiliis ab Amicitia Populi R. deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum Hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque Ciuitas leui momento æstimare posset.

8 † Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum Ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, Legiones expeditas IV. Equitatumque omnem ex Castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda Castra; quod res in Celeritate posita esse videbatur. C. Fabium Legatum, cum Legionibus II. Castris præsidio relinquit. fratres Litauici, cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus Milites, ne necessario tempore itineris labore permoueãtur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen AEduorũ conspicatus immisso Equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter Equites versari, suosque appellare, iubet. iis cognitis, & Litauici fraude perspecta, AEdui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis Cliẽtibus, quibus nefas, more Gallorum, est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiã profugit. Cæsar, nunciis ad Ciuitatem AEduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerẽt, quos Iure Belli interficere potuisset, III. que horis Noctis Exercitui, ad quietem, datis, Castra ad Gergouiã mouit. medio fere itinere, Equites, à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis Castra oppugnata demonstrãt, cum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem Castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse Tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis Portis, obstruere ceteras, Pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio Militum, ante Ortum Solis in Castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, AEdui, primis nunciis à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios Auaritia, alios Iracundia, & Temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, vt leuem auditionem habeãt pro re comperta. bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt; in seruitutem abstrahũt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemque ad furorem impellit, vt, facinore admisso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium Tribunum Mil. iter ad Legionem facientem, fide data, ex Opido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus Impedimentis exsuunt; repugnantes diem noctemque obsident: multis vtrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes

eorum

corũ Milites in poteſtate Cæſaris teneri,cõcurrunt ad Ariſtium : nihil publico factum cõſilio,demonſtrant:quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litauici,fratrumq; bona publicãt:Legatos ad Cæſarem,ſui purgandi gratia,mittunt: hæc faciunt,recuperandorũ ſuorum cauſſa.ſed cõtaminati facinore, & capti cõpendio ex direptis bonis,quod ea res ad multos pertinebat,& timore pœnæ exterriti,con ſilia clã de bello inire incipiunt,Ciuitateſq; reliquas Legationibus ſollicitãt. quæ tametſi Cæſar intelligebat; tamen,quam mitiſſime poteſt,Legatos appellat:nihil ſe propter inſcientiã,leuitatemq; vulgi,grauius de Ciuitate iudicare, neq; de ſua in Æduos beneuolentia deminuere.ipſe,maiorem Galliæ motum exſpectans, ne ab omnibusCiuitatibus circumſiſteretur,cõſilia inibat,quemadmodũ à Gergouia diſcederet,ac rurſus omnẽ exercitũ cõtraheret; ne Profectio,nata à timore defectionis,ſimilis Fugæ videretur.hæc cogitãti accidere viſa eſt facultas bene rei gerendæ.nã cum Minora in Caſtra,operis perſpiciẽdi cauſſa veniſſet,animaduertit, Collẽ,qui ab hoſtibus tenebatur,nudatũ hominibus, qui ſuperioribus diebus vix prę multitudine cerni poterat.admiratus,quærit exPerfugis cauſſam, quorũ magnus ad eũ quotidie numerus cõfluebat. cõſtabat inter omnes,quod iã ipſe Cęſar per Exploratores cognouerat,dorſũ eſſe eius iugi prope æquũ,ſed ſilueſtrẽ, & anguſtum,qua eſſet aditus ad alteram partem Opidi: vehementer huic illos loco timere,nec iam aliter ſentire,vno Colle ab Romanis occupato, ſi alterũ amiſiſſent, quin pæne circumuallati,atque omni exitu, & pabulatione intercluſi viderentur: ad hunc muniendũ locũ omnes à Vercingetorige euocatos.Hac re cognita, Cæſar mittit cõplures equitũ turmas eo de media nocte:ijs imperat,vt paullo tumultuoſius omnibus in locis peruagarẽtur:prima Luce, magnũ numerũ Impedimentorum ex Caſtris detrahi,mulioneſque cũ caſſidibus, Equitum ſpecie, ac ſimulatione,Collibus circumuehi iubet.his paucos addit Equites, qui latius oſtẽtationis cauſſa vagarentur.longo circuitu eaſdẽ omnes iubet petereRegiones.hæc procul ex Opido videbantur,vt erat à Gergouia deſpectus in Caſtra:neque tanto ſpatio, certi quid eſſet,explorari poterat.Legionẽ vnam eodẽ iugo mittit, & paullũ progreſſã inferiore loco cõſtituit,ſiluiſq; occultat.augetur Gallis ſuſpicio,atq; omnes illo munitionũ copiæ tranſducũtur.vacua Caſtra hoſtiũ Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum,occultatiſque ſignis militaribus, raros Milites, ne ex Opido animaduerterentur, ex maioribus Caſtris in minora tranſducit: Legatiſque quos ſingulis Legionibus præfecerat, quid fieri vellet, oſtendit:in primis monet, vt cõtineant Milites,ne ſtudio pugnãdi,aut ſpe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi,propõnit:hoc vna Celeritate poſſe vitari:occaſionis eſſe rem,non prœlij.his rebus expoſitis, ſignũ dat, & ab dextera parte alio adſcenſu eodẽ tempore Æduos remittit. Opidi murus ab planicie, atque initio adſcenſus,recta regione,ſi nullus amfractus intercederet, ∞cc paſſus aberat.quidquid huic circuitus ad molliẽdum cliuum acceſſerat,id ſpatium itineris augebat.à medio fere Colle in longitudine,vt natura Montis ferebat,ex grandibus ſaxis VI. pedũ murum,qui noſtrorũ impetum tardaret,produxerant Galli; atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorẽ partẽ Collis vſque ad Murum Opidi denſiſſimis Caſtris cõpleuerant. Milites, ſigno dato, celeriter ad munitionem perueniunt,eamq; trãſgreſſi,trinis Caſtris potiuntur.ac tanta fuit in capiẽdis Caſtris celeritas,vt Theutomatus,Rex Nitiobrigũ,ſubito in tabernaculo oppreſſus, vt meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix ſe ex manibus prædantium Militum eriperet. conſecutus id,quod animo propoſuerat,Cæſar receptui cani iuſſit:Legioniſque Decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere.at reliquarum Milites Legionum,nõ exaudito Tubæ ſono,quod ſatis magna vallis intercedebat,tamen à Tribunis Militum,Legatiſque, vt erat à Cæſare præceptum, retinebantur.ſed, elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumque temporum ſecundis prœliis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant,quod non virtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fe-

cerunt,quam muro Opidi, portiſque appropinquarũt. tum vero ex omnibus vrbis partibus orto clamore,qui longius aberant,repentino tumultu perterriti,cum hoſtes intra Portas eſſe exiſtimarent,ſeſe ex Opido eiecerunt.Matres familias de muro veſtem Argentumque iactabant; & pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, vt ſibi parcerent; neu, ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem, atque infantibus,abſtinerent.non nullæ de muris per manus demiſſæ,ſeſe Militibus tranſdebãt. † L.Fabius, Centurio Legionis IIX.quẽ inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat,Excitari ſe Auaricẽſibus præmiis, neque commiſſurum,vt prius quiſquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus Manipulares, atque ab iis ſubleuatus, Murum adſcendit.eos ipſe rurſus ſingulos exceptãs,in Murum extulit.interim ij,qui ad alteram partẽ Opidi,vt ſupra demonſtrauimus, munitionis cauſſa,conuenerant,primo exaudito clamore inde etiam crebris nunciis incitati,Opidum ab Romanis teneri,præmiſſis Equitibus magno concurſu eo cõtenderunt.eorum vt quiſque primus venerat, ſub Muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat.quorũ cum magna multitudo conueniſſet,Matreſfamilias,quæ paullo ante Romanis de Muro manus tendebant,ſuos obteſtari, &, more Gallico,paſſum capillũ oſtentare, liberoſq; in conſpectum proferre,cœperunt. erat Romanis nec loco,nec numero æqua contentio:ſimul, & curſu, & ſpatio pugnæ defatigati,non facile recentes,atque integros ſuſtinebant. Cæſar,cum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium Legatum, quem minoribus Caſtris præſidio reliquerat, mittit, vt Cohortes ex Caſtris celeriter educeret, & ſub infimo Colle ab dextero latere hoſtium conſtitueret, vt,ſi noſtros depulſos loco vidiſſet,quo minus libere hoſtes inſequerentur,terreret. ipſe paullum ex eo loco cum Legione progreſſus, vbi conſtiterat,euentũ pugnæ exſpectabat.cum acerrime cominus pugnaretur; hoſtes loco,& numero; noſtri virtute confiderent:ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextera parte alio adſcẽſu, manus diſtinendæ cauſſa, miſerat. ij ſimilitudine Armorum vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animaduertebãtur,quod inſigne pacatis eſſe cõſueuerat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa Milites ab hoſtibus factũ exiſtimabant. Eodem tempore L.Fabius Centurio,quique vna murum adſcenderant, circumuenti, atque interfecti,de muro præcipitantur.M.Petreius, eiuſdem Legionis Cẽturio,cũ Portas exſcindere conatus eſſet,à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis iam vulneribus acceptis,Manipularibus ſuis,qui illũ ſecuti erant,Quoniam inquit,me vna vobiſcũ ſeruare non poſſum,veſtræ quidẽ certe ſaluti proſpiciã,quos cupiditate gloriæ adductus,in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis conſulite.ſimul irrupit in medios hoſtes; duobuſq; interfectis, reliquos à Porta paullum ſubmouit.conãtibus auxiliari ſuis,Fruſtra, inquit, meæ vitæ ſubuenire conamini,quem iam ſanguis,vireſque deficiũt.proinde hinc abite, dũ eſt facultas,voſque ad Legionẽ recipite,ita pugnans poſt paullũ cõcidit, ac ſuis ſaluti fuit. noſtri, cum vndique premerentur,XLVI. Centurionibus amiſſis,deiecti ſunt loco. ſed intolerantius Gallos inſequentes Legio X.tardauit, quæ pro ſubſidio paullo æquiore loco conſtiterat.hanc rurſus XIII.Legionis Cohortes exceperunt; quæ ex Caſtris minoribus eductæ,cum T.Sextio Legato ceperant locum ſuperiorem.Legiones,vbi primum planiciem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus Collis ſuos intra munitiones reduxit. eo die Milites ſunt paullo minus DCC. deſiderati poſtero die Cæſar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemque Militum reprehendit; quod ſibi ipſi iudicauiſſent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent, neque à Tribunis Mil. Legatiſque retineri potuiſſent: expoſuit, quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Auaricum ſenſiſſet, cum, ſine duce, & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet:

ret:quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non Castrorum munitiones, non altitudo Montis,non murus Opidi tardare potuisset, tantopere licentiam,arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam Imperatorem, de victoria,atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in Milite modestiam,& continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis Militibus, ne ob hanc caussam animo permouerentur,neu,quod iniquitas loci attulisset,id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, Legiones ex Castris eduxit, Aciemq; idoneo loco cōstituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui facto Equestri prœlio, atque eo secundo, in Castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam,Militumque animos confirmandos factum existimans,in AEduos Castra mouit .ne tum quidem insecutis hostibus,I I.die ad Flumen Elauer Pontem refecit,atque Exercitum transduxit.ibi à Virdumaro,atque Eporidorige AEduis appellatus, discit,cum omni Equitatu Litauicū ad sollicitandos AEduos profectum:opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam Ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam AEduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem Ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his breuiter sua in AEduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepisset,compulsos in Opida, multatos agris, omnibus ereptis sociis, imposito stipendio,Obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam,quamque in amplitudinem deduxisset,vt non solum in pristinum statum redissent,sed omnium temporum dignitatem,& gratiam antecessisse viderentur.his datis mandatis,eos ab se dimisit. † Nouiodunum erat Opidum AEduorum,ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes Obsides Galliæ,frumentum, pecuniam publicam,suorum atque exercitus Impedimentorum magnam partē contulerat: huc magnum numerum equorū,huius belli caussa in Italia, atque Hispania coemptorum,miserat. eo cum Eporedorix, Virdumarusque venissent,& de statu Ciuitatis cognouissent, Litauicū Bibracte ab AEduis receptum, quod est Opidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem Senatus ad eum conuenisse, Legatos ad Vercingetorigem, de Pace, & Amicitia concilianda, publice missos; non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. itaque interfectis Nouioduni Custodibus,quique eo, negotiandi, aut itineris caussa, conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; Obsides ciuitatum Bibracte ad Magistratum deducendos curauerunt; Opidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis,incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum Flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis Regionibus copias cogere,præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, Equitatūque omnibus locis, iniiciendi timoris caussa,ostētare cœperunt; vt,ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quod Liger ex Niuibus creuerat,vt omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit,si esset in perficiendis Pontibus periclitandum, vt prius, quam essent maiores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam vt commutato consilio iter in Prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciendū existimabat, cum infamia,atque indignitas rei,& oppositus Mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adiungi Labieno, atque iis Legionibus, quas vna miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis,contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadoque per Equites inuento, pro rei necessitate, opportuno, vt brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito

Equitatu,qui vim Fluminis refringeret, atque hostibus primo adſpectu perturbatis,incolumem exercitum transduxit,Frumentumque in Agris, & copiam pecoris nactus,repleto ijs rebus Exercitu,iter in Senones facere instituit. † Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio,cum IV. Legionibus Lutetiam proficiscitur.id est Oppidum Parisiorum, positum in Insula Fluminis Sequanæ.cuius aduentu ab hostibus cognito,magnæ ex finitimis Ciuitatibus copiæ conuenerunt.summa Imperij transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate,tamen, propter singularem scientiam Rei militaris,ad eum est honorem euocatus.is,cum animaduertisset,perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque trāsitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus,atque aggere paludem explere,atque iter munire conabatur. postquā id difficilius confieri animaduertit,silentio è Castris III. vigilia egressus, eodem, quo venerat itinere Melodunum peruenit.id est Opidum Senonum in Insula Sequanæ positum, vt paullo ante Lutetiam diximus.deprehensis Nauibus circiter L,celeriterq; coniunctis,atque eo Militibus impositis,& rei nouitate perterritis Opidanis,quorum magna pars erat ad bellum euocata,sine cōtentione Opido potitur. refecto Ponte, quem superioribus diebus Hostes resciderant, Exercitum trāsducit, & secundo Flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes, re cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, Pontesque eius Opidi rescindi iubent.ipsi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni Castra considunt. iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur; Gallique in colloquijs, interclusum itinere, & Ligere Cæsarem,inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere,atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium,atque antea senserat, intelligebat. neque iam, vt aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret,sed vt incolumem exercitum Agendicum reduceret,cogitabat.namque altera ex parte Bellouaci,quæ Ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis,instabāt:alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat.tum Legiones, à præsidio, atque Impedimentis interclusas, maximum Flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat:itaque,sub vesperum Concilio conuocato,cohortatus, vt ea, quæ imperasset,diligenter, industrieque administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat,singulas Equitibus Romanis attribuit; &, prima confecta vigilia, IV. millia passuum secundo Flumine progredi silētio, ibique se expectari, iubet.v. Cohortes,quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, Castris præsidio relinquit: v. eiusdem Legionis reliquas de media nocte cum omnibus Impedimentis aduerso Flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam Lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cum III. Legionibus,eum locum petit,quo naues appelli iusserat. eo cum esset ventum, Exploratores hostium, vt omni Fluminis parte erant dispositi,inopinantes,quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. Exercitus,Equitatusque Equitibus Romanis administrantibus,quos ei negotio præfecerat,celeriter transmittitur.vno fere tempore sub Lucem hostibus nuntiatur, In Castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari,& magnum ire agmen aduerso Flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri,& paullo infra Milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire Legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam ; & præsidio è regione Castrorum relicto, & parua manu

Metio-

Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima Luce & nostri omnes erant transportati, &hostium Acies cernebatur. Labienus, Milites cohortatus, vt suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prœlij. primo concursu, ab Dextero Cornu, vbi VII. Legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab sinistro, quem locum XII. Legio tenebat, cum primi Ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. ac, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum VII. Legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in Sinistro Cornu gererentur, post tergum hostium Legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectique sunt. eãdem fortunam tulit Camulogenus. at ij, qui præsidio contra Castra Labieni erant relicti, cum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt, Collemque ceperunt, neque nostrorum Militum, victorumque impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non Siluæ Montesque texerunt, ab Equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: vbi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde, cum omnibus copijs, ad Cæsarem peruenit.

12 † Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas Ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Ædui, vt ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, vt ipsis summa Imperij transdatur: &, re in controuersiam deducta, totius Galliæ Concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragijs res permittitur. ad vnum omnes Vercingetorigem probãt Imperatorem. ab hoc Concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Ædui ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiã in se requirũt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis Ciuitatibus Obsides. denique ei rei cõstituit diem: huc omnes Equites, XV. millia numero, celeriter conuenire iubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque Acie dimicaturum; sed, quoniam abundet Equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus, Pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpãt, Ædificiaque incendãt; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, X. millia Peditum imperat. huc addit Equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet: altera ex parte Gabalos, proximosque Pagos Aruernorum, in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volgarum, Aremicorũque depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nuncijs, Legationibusque Allobroges sollicitat; quorum mentes non dum à superiore bello resedisse, sperabat. horum Principibus pecunias, Ciuitati autem Imperiũ totius Prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia Cohortium duarũ & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare Legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prœlio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, prĩcipe Ciuitatis, cõpluribusq; alijs interfectis, intra Opida Murosq; cõpelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanũ dispositis præsidijs, magna cũ cura, & diligẽtia,

suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes Equitatu superiores esse intelligebat, &, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas Ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: Equitesque ab his accersit, & Leuis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis vtebantur, à Tribunis Mil. reliquisque Equitibus Romanis, atque Euocatis equos sumit, Germanisque distribuit. Interea, dum hæc gerũtur, Hostium copiæ ex Aruernis, Equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum x. ab Romanis trinis Castris Vercingetorix consedit; conuocatisque ad Concilium Præfectis Equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Prouinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium, parum profici. maioribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur. si Pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse: sin, id quod magis futurum confidebat, relictis Impedimentis, suæ saluti consulant, & vsu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri: nam de Equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro Castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant Equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad iusiurãdum adactis, postero die in tres partes distributo Equitatu, duæ se Acies à duobus lateribus ostendunt: vna à primo agmine iter impedire cœpit, qua re nunciata, Cæsar suum quoque Equitatũ, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur vna omnibus in partibus: consistit agmen: Impedimenta inter Legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, Aciemque conuerti iubebat. quæ res & Hostes ad insequẽdum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes vsque ad Flumen, vbi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. qua re animaduersa, reliqui, ne circũuenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, Præfectus Equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis Comitiis habuerat; & Cauarillus, qui post defectionem Litauici, Pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo Duce ante aduentum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

13 † Fugato omni Equitatu, Vercingetorix copias suas, vt pro Castris collocauerat, reduxit; protinusque Alexiam, quod est Opidũ Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque Impedimenta ex Castris educi, & se subsequi, iussit. Cęsar, Impedimentis in proximum Collem deductis, duabusque Legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter III. millibus Hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam Castra fecit. perspecto vrbis situ, perterritisque Hostibus, quod Equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem Milites, Alexiã circumuallare instituit. ipsum erat Opidum in Colle summo, admodum edito loco, vt, nisi obsidione, expugnari nõ posse, videretur. cuius Collis radices, duo duabus ex partibus Flumina subluebant. ante id Opidum planicies circiter millia passuum III. in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus Colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, Opidum cingebant. sub muro, quæ pars Collis ad Orientem spectabat, hunc omnem locũ copiæ Gallorum compleuerant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum produxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI ∞ passuũ tenebat. Castra

opportunis

opportunis locis erant poſita, ibiq; Caſtella x x I I I. facta, in quibus Caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito irruptio fieret. hæc eadem Noctu excubitoribus, ac firmis præſidiis tenebãtur. opere inſtituto, fit Equeſtre prœlium in ea planicie, quam intermiſſam Collibus I I I. millium paſſuum in longitudinem patere, ſupra demonſtrauimus. ſumma vi ab vtriſque contenditur. laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſubmittit, Legionesq; pro Caſtris cõſtituit, ne qua ſubito irrũptio ab hoſtium Peditatu fiat. præſidio Legionũ addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam cõiecti, ſeipſi multitudine impediũt; atque, anguſtioribus Portis relictis, coartantur. Germani acrius vſque ad munitiones ſequũtur. fit magna cædes: non nulli, relictis equis, foſſam tranſire, & maceriam tranſcendere, conantur. paullum Legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoueri iubet. non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in Opidum irrumpunt. Vercingetorix iubet Portas claudi, ne caſtra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem à ſe Equitatum noctu dimitere. diſcedentibus mandat vt ſuam quiſque eorum Ciuitatem adeat; omnesq; qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant: ſua in illos merita proponit; obſteſtaturq; vt ſuæ ſalutis rationem habeant; neu ſe de cõmuni libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX. delecta ſecum interitura demonſtrat: ratione inita, frumentum ſe exigue dierum XXX. habere, ſed paullo etiam longius tolerare poſſe, parcendo. his datis mandatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, Secunda vigilia ſilentio Equitatum dimittit; frumentum omne ad ſe referri, iubet; capitis pœnam ijs, qui non paruerunt, conſtituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulſa copia, viritim diſtribuit, frumentũ parce, & paullatim, metiri inſtituit; copias omnes, quas pro Opido collocauerat, in Opidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum adminiſtrare, parat. quibus rebus cognitis ex Perfugis, & Captiuis, Cæſar hæc genera Munitionis inſtituit. foſſam pedũ xx. latã directis lateribus duxit; vt eius ſolum tantundem pateret, quantum ſumma labra diſtabant. reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedibus CD. reduxit: id hoc conſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum opus Militum corona cingeretur; ne ve de improuiſo, aut noctu ad munitiones hoſtiũ multitudo aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos coniicere poſſent. hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas, XV. pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem compeſtribus, ac demiſſis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. poſt eas aggerem, & vallum XII. pedum extruxit. huic loricã, pinnasq; adiecit, grandibus ceruis, eminentibusq; ad commiſſuras pluteorum, atque aggeris, qui adcenſum Hoſtium tardarent: & Turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX. inter ſe diſtarent. erat vno tempore & Materiari, & Frumentari, & tantas munitiones fieri, neceſſe, deminutis noſtris copiis, quæ longius ab Caſtris progrediebantur: & nonnumquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex Opido pluribus Portis facere, ſumma vi conabantur. quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putauit, quo minore numero Militum munitiones defendi poſſent. itaque truncis arborum, haud admodum firmis ramis acciſis, atque horum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi ſtipites demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant. quini erant ordines coniuncti inter ſe, atque implicati; quo qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis, ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim anguſtiore ad ſummum faſtigio. huc teretes ſtipites, feminis craſſitudine, ab ſummo præacuti, & præuſti, demittebantur; ita, vt non amplius IV. digitis ex terra eminerent. ſimul, confirman-

di, & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus, ac virgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine Floris Lilium appellabant. ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusq; intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant. His rebus perfectis, Regiones secutus, quam potuit æquissimas, pro loci natura XIV. millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit: vt ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent, neu cum periculo ex Castris egredi cogerentur: dierum XXX. pabulum, frumentumq; habere omnes conuectum iubet.

14 † Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli, Concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique Ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere, possent. imperant Æduis, atque eorum Clientibus, Segusianis, Ambuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia XXXV. parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, Velaunijs, qui sub Imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Ruthenis; Carnutibus XII. millia; Bellouacis X. totidē Lemouicibus; octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluetiis; Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis, Cenomanis totidem; Atrebatibus IV. millia; Bellocassis, Lexouijs; Aulercis, Eburonibus, terna; Rauracis, & Boijs XXX. vniuersis Ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismi, Lemouices, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suū numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos. Rogati tamen à Commio, pro eius auspicio II. millia miserunt. huius opera Commij, ita vt antea demonstrauimus, fideli, atque vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis Ciuitatem eius immunē esse iusserat; iura, legesq; reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen vniuersę Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neq; beneficijs, neque amicitiæ memoria, mouerentur; omnesq; & animo, & opibus, in id bellum incumberent, coactis Equitum IIX. millibus, & Peditum circiter CCXL. hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusque inibatur: Præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Virdumaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Aruerno, consobrino Vercingetorigis, summa Imperij transditur. ijs delecti ex Ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes, alacres, & fiduciæ pleni, ad Alexiam proficiscūtur: nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantę multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prœlio; cum ex Opido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ Equitatus Peditatusque cernerentur. at ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectauerant, consumpto omni frumento, inscij, quid in Æduis gereretur, Concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac varijs dictis sententijs, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant. non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam Seruitutem Deditionis nomine appellant; neque hos habendos Ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs Mihi res sit, qui Eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, Inopiam paulisper ferre non posse. qui se vltro morti

morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem. nam apud me multum Dignitas potest, si nullam, præterquam vitæ nostræ, iacturam fieri viderem. sed in cõsilio capiendo omnem Galliã respiciamus, quam ad nostrum auxilium cõcitauimus. quid, hominum millibus LXXX. vno loco interfectis, propinquis, consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaueribus prœlio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussa suum periculũ neglexerint; nec stultitia, ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide cõstantiaque dubitatis? quid ergo Romanos in illis vlterioribus munitionibus, animi ne caussa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis cõfirmari non potestis, omni aditu præsepto, ijs vtimini testibus, appropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur, quid ergo mei consilij est? facere, quod nostri Maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumque fecerunt; qui, in Opida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerauerunt, neque se hostibus transdiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis caussa institui, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam, quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt, Iura, Leges, Agros, Libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognouerunt, horum in Agris, Ciuitatibusque considere, atque his æternam iniungere seruitutẽ? neque enim vmquam alia conditione bella gesserunt. quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ, in prouinciam redacta, Iure & Legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis, constituunt, vt, qui valetudine, aut ætate, inutiles sunt bello, Opido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius vtendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam Deditionis, aut Pacis subeundam conditionem. Mandubij, qui eos Opido receperant, cum liberis, atque vxoribus, exire coguntur. ij, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, vt se, in seruitutẽ receptos, cibo iuuarent. hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. interea Commius, & reliqui Duces, quibus summa Imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiam perueniunt, &, Colle exteriore occupato, non longius D. passibus à nostris munitionibus considunt. postero die Equitatu ex Castris educto, omnem eam planiciem, quam in longitudinem III. millia passuum patere demonstrauimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus cõstituunt. erat ex Opido Alexia despectus in Campum. concurritur, his auxilijs visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur: itaque, productis copijs, ante Opidum considunt; & proximã fossam cratibus integunt, atque aggere explẽt; seque ad eruptionẽ, atque omnes casus, comparant. Cæsar, omni exercitu ad vtranq; partem Munitionũ disposito, vt, si vsus veniat, suũ quisque locũ teneat, & nouerit, Equitatũ ex Castris educi, & prœliũ cõmitti, iubet. erat ex omnibus Castris, quæ summũ vndiq; iugũ tenebant, despectus; atque omniũ Militum intenti animi pugnę euentũ exspectabant. Galli inter Equites, raros Sagittarios, expeditosque leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum Equitum impetum sustinerẽt. ab his complures de improuiso vulnerati, prœlio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur; & ij, qui ad auxilium conuenerant, clamore, & vlulatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; vtrosque

& Laudis cupiditas,& Timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cum à Meridie prope ad Solis Occasum dubia victoria pugnaretur, Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam coniectis, Sagittarij circumuenti,interfectique sunt.item ex reliquis partibus nostri cedentes vsque ad Castra insecuti,colligendi facultatem non dederunt. at ij, qui ab Alexia processerant,mæsti,prope victoria desperata,se in Opidum receperunt. vno die intermisso, Galli,atque hoc spatio,magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex Castris egressi, ad campestres munitiones accedũt.subito clamore sublato,qua significatione, qui in Opido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent,crates proiicere , fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare,reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent,administrare.eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex Opido educit.nostri, vt superioribus diebus suus cuique erat locus attributus,ad Munitiones accedunt; fundis libralibus, sudibusque, quas in opere disposuerant,ac gladibus Gallos perterrent.Prospectu Tenebris adempto, multa vtrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M.Antonius,& C.Trebonius, Legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant,qua ex parte premi nostros intellexerãt,iis auxilio ex vlterioribus Castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant:postea quam propius successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut, in scrobes delapsi, transfodiebantur; aut ex vallo, & turribus transiecti, pilis muralibus interibant. multis vndique vulneribus acceptis,nulla munitione perrupta,cum lux appareret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus Castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores,dum ea,quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in ijs rebus administrandis morati,prius suos discessisse cognouerunt,quam munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in Opidum reuerterunt.Bis magno cum detrimento repulsi Galli,quid agant, consulunt:locorum peritos adhibent:ab his superiorum Castrorum situs,munitionesque cognoscunt. erat à Septemtrionibus Collis,quem quia, propter magnitudinem circuitus,opere circumplecti non potuerant, nostri, necessario pæne iniquo loco, & leniter decliui,Castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus,& C. Caninius Rebilus,Legati,cum II. Legionibus obtinebant. cognitis per Exploratores Regionibus,duces Hostium LX.millia ex omni numero deligunt earum Ciuitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant; quid,quoque pacto agi placeat,occulte inter se cõstituunt.adeundi tempus definiunt, cum Meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Aruernum,vnum ex IV.Ducibus,propinquum Vercingetorigis, præficiunt.ille ex Castris prima vigilia egressus, prope confecto sub Lucem itinere,post Montem se occultauit, Militesque ex nocturno labore sese reficere iussit: cum iam Meridies appropinquare videretur, ad ea Castra, quæ supra demonstrauimus,contendit; eodemque tempore Equitatus ad Campestres munitiones accedere,& reliquæ copiæ sese pro Castris ostendere cœperunt Vercingetorix ex Arce Alexiæ suos conspicatus,ex Opido egreditur; è Castris longurios,musculos,falces,reliquaque,quæ eruptionis caussa parauerat, profert. pugnatur vno tempore omnibus locis,atque omnia tentãtur. quæ minime visa pars firma esset,huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit Clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit,quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque,quæ absunt, vehementius hominũ mentes perturbant. Cæsar,idoneum locum nactus,quid quaque in parte geratur,cognoscit,laborantibus submittit, vtrisque ad omnia occurrit: vnũ illud esse tempus, prædicat,quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint Munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant.

exſpectant.maxime ad ſuperiores munitiones laboratur, quo Vergaſillaunũ miſſum demonſtrauimus. exiguum loci ad decliuitatem faſtigium magnum habet momentum.alij tela coniiciunt,alij,teſtudine facta,ſubeunt. defatigatis inuicem integri ſuccedunt.Agger ab vniuerſis in munitionem coniectus,& adſcenſum dat Gallis,& quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma noſtris, nec vires, ſuppetunt. his rebus cognitis, Cæſar Labienum cum Cohortibus VI.ſubſidio laborantibus mittit; & imperat, ſi ſuſtinere non poſſit, deductis Cohortibus eruptione pugnaret; id, niſi neceſſario, non faciat. ipſe adit reliquos: cohortatur,ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die,atque hora docet conſiſtere. interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem Munitionum,loca prærupta ex adſcenſu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex Turribus propugnantes deturbant:aggere,& cratibus,aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam, reſcindunt. Cæſar mittit primo Brutum adoleſcentem cum Cohortibus VI. poſt cũ aliis VII.Fabium Legatum: poſtremo ipſe, cum vehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit.reſtituto prœlio, ac repulſis Hoſtibus, eo, quo Labienũ miſerat,contendit; Cohortes IV. ex proximo Caſtello educit: Equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores Munitiones, & ab tergo Hoſtes adoriri iubet. Labienus,poſtquam neque aggeres,neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant, coactis vna de quadraginta Cohortibus,quas ex proximis præſidiis deductas ſors obtulit,Cæſarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet. accelerat Cæſar,vt prœlio interſit. eius aduentu ex colore veſtitus cognito, quo inſigni in prœliis vti conſueuerat,Turmiſque Equitum,& Cohortibus viſis, quas ſe ſequi iuſſerat,vt de locis ſuperioribus hæc decliuia, & deuexa,cernebantur, hoſtes cõmittũt prœlium.vtrimque clamore ſublato,excipitur rurſus ex vallo, atq; omnibus Munitionibus Clamor. noſtri, emiſſis pilis, gladiis rem gerunt. repente poſt tergum Equitatus cernitur: Cohortes aliæ appropinquant: hoſtes terga vertunt: fugientibus Equites occurrunt:fit magna cædes. Sedulius Dux, & Princeps Lemouicum occiditur: Vergaſillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: ſigna militaria LXXIV. ad Cæſarem referuntur. pauci, ex tanto numero, ſe incolumes in Caſtra recipiunt,conſpicati ex Opido cædem,& fugam ſuorum, deſperata ſalute, copias à Munitionibus reducunt.fit protinus, hac re audita, ex Caſtris Gallorum fuga.quod niſi crebris ſubſidiis,ac totius diei labore Milites fuiſſent defeſſi, omnes Hoſtium copiæ deleri potuiſſent.de media nocte miſſus Equitatus nouiſſimum agmen conſequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in Ciuitates diſcedunt.poſtero die Vercingetorix,Concilio conuocato,id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed cõmunis libertatis, cauſſa demonſtrat; &, quoniam ſit Fortunæ cedendum, ad vtramque rem ſe illis offerre,ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere,ſeu viuum trãſdere velint.Mittuntur de his rebus ad Cæſarem Legati.iubet arma trãſdi,principes produci. ipſe in munitione pro Caſtris conſedit:eo Duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proiiciuntur. reſeruatis Æduis, atque Aruernis, ſi per eos Ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis Captiuis toto exercitui capita ſingula, Prædæ nomine, diſtribuit.his rebus cõfectis,in Æduos proficiſcitur; Ciuitatẽ recipit. eo Legati ab Aruernis miſſi,quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. imperat magnum numerum Obſidum:Legiones in hiberna mittit: Captiuorum circiter XX. millia Æduis, Aruerniſque reddit:T.Labienum cum II.Legionibus & Equitatu in Sequanos proficiſci iubet:huic M.Sempronium Rutilum attribuit: C.Fabium, & L.Minucium Baſilium cum II.Legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant:C.Antiſtium Reginum in Ambibaretos,T.Sextium in Bituriges,C.Caninium Rebilum in Rhutenos,cũ ſingulis Legionibus mittit:Q.Tullium Ciceronem,& P.Sulpicium Cabilloni, & Matiſconæ in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ cauſſa,collocat:ipſe Bibracte hiemare conſtituit. Huius Anni rebus cognitis,Romæ dierum XX. Supplicatio indicitur.

A. HIRTII; vel, OPPII;

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. IIX.

Libri octaui capita.

1 *Nouus Galliæ motus, primùm in Biturigibus, mox in Carnutibus à Cæsare repressus.*
2 *Bellouacorum motus, & leues aliquot equestres pugnæ cum Cæsarianis.*
3 *Bellouacorum ignibus oppositis fuga, & mox prælium aduersum, quo dux illorum Corbeus occisus, & bellum confectum est.*
4 *Dummacus dux Andium in Pictonibus ad ripas Ligeris à Fabio legato superatur.*
5 *Fabius Carnutes & ciuitates Armoricas in deditionem recipit. Cõmius Lucterium & Drapetem in Carducorum finibus vincit.*
6 *Cæsar de Guturnato Carnute supplicium sumit. Vxellodunum cuius incolæ siti premebantur, in deditionem recipit.*
7 *Drapetis mors. Lucterius capitur. Aquitaniæ & mox Commij deditio.*
8 *Cæsar obita citeriore Gallia, in vlteriorem redit, eámque præsidiis firmat. mox in Italiam reuersus, de aduersariorum consiliis cognoscit.*

COACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsque ad exitum nõ quidem Ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos vtinam qui legent, scire possint, quam inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ, atque arrogantiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarum Scriptotibus deesset: adeoque probãtur omnium iudicio, vt prærepta, non præbita, facultas Scriptoribus videatur. cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quam bene, atque emendate; nos, etiam quam facile, atq; celeriter, eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicãdorum. Mihi ne illud quidem accidit, vt Alexandrino, atque Africano Bello interessem. quæ bella quanquam ex parte Nobis Cæsaris sermone sint nota: tamẽ aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, Militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore Ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesque facere. cuius rei verisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque, vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent Ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum, habiturum Exercitum Populi R. ad omnia persequenda: non esse

esse autem alicui Ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatē. quæ ne opinio Gallorū confirmaretur, Cæsar M. Antoniū Quæstorē suis præfecit hibernis: ipse, Equitatus præsidio, Pridie kal. Ianuarij ab Opido Bibracte proficiscitur ad Legionem x i i. quā non longe à finibus Æduorū collocauerat in finibus Biturigū, eiq; adiungit Legionē x i. quæ proxima fuerat. binis Cohortibus ad Impedimenta tuenda relictis, reliquū exercitum in copiosissimos Agros Biturigū ducit: qui cum latos fines, & cōplura opida, haberent, vnius Legionis hibernis non poterant contineri, quin bellū pararent, cōiurationesq; facerēt. repentino aduētu Cæsaris, accidit, quod imparatis disiectisq; fuit necesse, vt, sine timore vllo rura colentes prius ab Equitatu opprimerentur, quam cōfugere in Opida possent. namq; etiā illud vulgare incursionis signū Hostium, quod incēdiis Ædificiorū intelligi cōsueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatū: ne aut copia pabuli, frumētiq;, si lōgius progredi vellet, deficeret; aut hostes incēdiis terrerētur. multis hominū millibus captis, perterriti Bituriges, qui primū aduentū effugere potuerāt Romanorū, in finitimas Ciuitates, aut priuatis hospitiis confisi, aut societate cōsiliorum, confugerāt frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat vlli Ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica, salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione proposita, Bituriges, cū sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq; Ciuitates sine vlla pœna dedisse Obsides, atque in fidē receptas esse, idem fecerunt. Cæsar Militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos Sestertios, Centurionibus i i. millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: Legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die x l. Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum Legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes; quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius x. & i i x. dies in hibernis esset commoratus, Legiones x i v. & v i. ex Hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore Commentario demonstratum est. ita cum i i. Legionibus, ad persequendos Carnutes, proficiscitur. cum fama Exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis, Opidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem Ædificiis, incolebant, (nuper enim deuicti complura Opida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire Milites nollet, in Opido Carnutum Genabo Castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partim coniectis celeriter stramentis, quæ tentoriorum integendorum gratia erant inædifiacata, Milites contegit. Equites tamen, & Auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec Siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas Ciuitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus Æstiuorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum i i. Legionibus, quas secum habebat, in Hibernis Genabi collocauit: † ipse, cum crebris Legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasque præstabant, finitimasque iis Ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, & Cōmio Atrebate, exercitum cōparare, atque in vnum locū cogere, vt omni multitudine in fines Suessionū, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutē suam iudicaret, nullam calamitatē socios optime de Rep. meritos accipere; Legionem ex

hibernis euocat rursus XI; literas autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Suessionum Legiones II. quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem Legionibus expeditionum onus iniungebat. his copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur; Castrisque in eorum finibus positis, Equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus Hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant paucos in Ædificiis esse inuentos; atque hos, non qui Agrorum incolendorum caussa remãsissent, (namque esse vndique diligenter demigratum) sed qui speculãdi gratia essent remissi. à quibus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodque esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in vnum locum conuenisse; itẽque Ambianos, Aulercos, Caletes, Velliocassos, Atrebates locum Castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in vlteriores Siluas contulisse; complures esse Principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quod ei summo odio esset nomen Populi R. intellexissent: paucis ante diebus, ex his Castris Commium discessisse ad auxilia Germanorũ adducenda, quorũ & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium Principũ consensu, summa Plebis cupiditate, vt, si diceretur Cæsar cum III. Legionibus venire, offerrent se ad dimicandum, ne, miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto Exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quẽ delegissent; pabulatione autem, quæ propter Anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus plurimis cognouisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius Hostes contempta suorum paucitate, prodirent in Aciem. singularis enim virtutis veterrimas Legiones VII. IIX. & IX. habebat, summæ spei, delectæque iuuentutis XI. quæ, octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. itaque, consilio aduocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes III. Legionum numero posset elicere ad dimicandum, Agminis ordinem ita constituit; vt Legio VII. IIX. IX. ante omnia iret Impedimenta; deinde omnium Impedimentorum Agmen, (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret XI. ne maioris multitudinis species accidere Hostibus posset quam ipsi depoposcissent. hac ratione pæne quadrato Agmine instructo, in conspectum Hostium celerius opinione eorum, exercitum adducit. quas Legiones repente instructas velut in Acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilij, copias instruunt pro Castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tãtam multitudinem Hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patẽte, Castra Castris Hostium cõfert. hæc imperat vallo pedum XII. muniri, coronisque pro hac ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. Tabulatorum, Pontibus transiectis, constratisque coniungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, vt Hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex Pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusque tela promitteret; alter, quo propior hostem in vallo collocatus esset, Ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit. huius Munitionis duplex erat cõsilium. namque & Operum magnitudinem & Timorem suum sperabat fiduciam Barbaris allaturum; & cum pabulatũ, frumentatũque longius esset proficiscendum, paruis copiis

copiis Castra Munitione ipsa videbat posse defēdi. interim, crebro paucis vtrimque procurrentibus, inter bina Castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem non numquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumque transibant: acriusque hostes insequebantur: aut vicissim Hostes, eodem trāsgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisque ex Ædificiis pabulum conquireretur) vt impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorũ nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat Barbarorũ, atque eo magis, quod Cōmius, quem profectum ad auxilia Germanorũ accersenda dixeram, cum Equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant Quingētis: tamen Germanorũ aduentu Barbari inflabantur. Cæsar, cum animaduerteret Hostē cōplures dies Castris palude, & loci natura munitis se tenere; neq; oppugnari Castra eorũ, sine dimicatione perniciosa, nec locũ Munitionib. claudi, nisi à maiore exercitu, posse; literas ad Treboniũ mittit, vt quam celerrime posset, Legionē XIII, quæ cum T. Sextio Legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita cum III. Legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse Equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum reliquarũque Ciuitatum, quorum magnum numerũ euocauerat, præsidio Pabulationibus mittit, qui subitas Hostiũ incursiones sustinerent. quod cũ quotidie fieret, ac iam Cōsuetudine Diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta manu Peditum, cognitis stationibus quotidianis Equitum nostrorũ, siluestribus locis insidias disponunt; eodēque Equites postero die mittũt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur. cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungēdi muneribus obuenerat. namque ij, cum repente Hostium Equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem cōtempsissent, cupidius insecuti à Peditibus vndique sunt circundati: quo facto perturbati, celerius, quã consuetudo fert Equestris prœlij, se receperunt amisso Vertisco, Principe Ciuitatis, Præfecto Equitum: qui cum vix equo propter ætatem posset vti, tamen, Cōsuetudine Gallorũ neq; ætatis excusatione in suscipienda Præfectura vsus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflantur, atque incitãtur Hostium animi secundo prœlio, Principe, & Præfecto Rhemorum interfecto, nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentē insequi Hostem. non intermittũtur interim quotidiana prœlia in cōspectu vtrorumque Castrorũ, quæ ad vada, transitusque fiebant Paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar ttansduxerat Rhenum, vt Equitibus interpositi prœliarentur, cum constantius vniuersi Paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpitur fugerunt; nec prius finem Fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in Castra suorum reciperent; aut nonnulli, pudore coacti, longius profugerēt. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, vt vix iudicari posset, vtrum secundis, minimisque rebus insolentiores; an aduersis, mediocribusque timidiores essent.

3 † Compluribus diebus iisdem in Castris, consumptis, cum propius accessisse Legiones, & C. Trebonium Legatum cognouissent; Duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaque reliqua Impedimenta: quorum perturbatũ, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, copiis armatorum, Castrorum vias instrunt; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen Impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto Collis adscensu lacessendos iudicabat; neq; non vsque eo Legiones admouēdas, vt discedere ex eo loco sine periculo Barbari Militibus instantibus nō possent. ita cũ Paludem

impeditam à Castris Castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans Paludem, pæne ad Hostium Castra pertineret, mediocri valle à Castris eorum intercisum animaduerteret; Pontibus Palude constrata, Legiones transducit, celeriterque in summam planiciem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi Legionibus instructis ad vltimum iugum peruenit: Aciemque eo loco constituit, vnde tormento missa tela in Hostium cuneos coniici possent. Barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire Collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in Acie permanserunt. quorum pertinacia cognita Cæsar, xx. Cohortibus instructis, Castrisque eo loco metatis, muniri iubet Castra. absolutis Operibus, Legiones pro vallo instructas collocat: Equites frenatis equis in Stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine Cibariis eodem loco possent, tale consiliũ sui recipiendi inierunt. Fasces, vbi consederant (nam, in Acie sedere Gallos consuesse, superioribus Commentariis declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in Castris copia, inter se transditos, ante Aciẽ collocauerunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, vno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum: quod vbi accidit, Barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendiis oppositis; tamen, id consilium cum fugæ caussa initum suspicaretur, Legiones promouet; & Turmas mittit ad insequendum: ipse, veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi priores partes aduerterent; equorum insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, Fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine vllo detrimento, millia non amplius x. progressi hostes, munitissimo loco Castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidiis Equites, Peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in Pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex Captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum Ducem, fortissimorum millia vi. Peditum delegisse, Equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos Pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, Legiones plures, quam solebat, educit; Equitatumq; qua consuetudine Pabulatoribus mittere pręsidio consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum Legionibus quã potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, Siluis vndique impeditissimis, aut altissimo Flumine, velut indagine, munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato Hostium consilio, ad prœliandum animo, atque armis parati, cum, subsequentibus Legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatã occasionẽ rei gerendæ existimaret, primus cum paucis se ostendit, atque in proximas Turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in vnum locum conueniunt; quod plerumque Equestribus prœliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis Turmis inuicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erũpunt ceteri, Corbeo prœliante, ex Siluis. fit magna cõtentione diuersum prœliũ: quod cum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex Siluis instructa multitudo procedit Peditũ, quæ nostros cogit cedere Equites: quibus celeriter subueniũt Leuis armaturę pedites quos ante Legiones missos docui; Turmisq; nostrorũ interpositi, cõstanter prœliantur. pugnatur aliquãdiu pari cõtentione:
deinde

deinde, vt ratio postulabat prœlij, qui sustinuerant primos impetus insidiarũ, hoc ipso fiunt superiores, quod nullũ ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentũ. accedunt propius interim Legiones: crebrique eodem tẽpore & nostris & hostibus nuncij afferũtur, Imperatorẽ instructis copijs adesse. qua re cognita, præsidio Cohortium confisi nostri, acerrime prœliantur; ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum Legionibus viderentur. Hostes concidunt animis; atque itineribus diuersis fugam quærunt, nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, ijs ipsi tenebantur: victi tamen, perculsique, maiore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt: partim siluis petitis; partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prœlio, Siluasque petere, haud inuitantibus nostris ad Deditionem, potuit adduci, quin, fortissime prœliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela coniicere. Tali modo re gesta recentibus prœlij vestigiis, ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum Castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX. millibus passuum dicebantur, tametsi Flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæque Ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui Siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso Equitatu, & fortissimis Peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, Concilio repente cantu Tubarum conuocato, conclamant, vt Legati Obsidesque ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem Legatos, petuntque vt ea pœna sit contentus Hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes Equestri prœlio Bellouacorum esse: delectorum Peditum multa millia interiisse, vix refugisse nuncios cædis; tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo prœlio commodum esse consecutos, quod Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis esset interfectus: numquam enim Senatum tantum in Ciuitate, illo viuo, quantum imperitam Plebem, potuisse. Hæc orantibus Legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasque Galliæ Ciuitates, suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, Caussam Peccati facillime Mortuis delegari: neminẽ vero tantum pollere, vt inuitis Principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnãtibus, infirma manu Plebis, bellũ concitare, & gerere, posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi cõtraxissent. Nocte insequenti Legati responsa ad suos referunt, Obsides conficiunt. Concurrunt reliquarũ Ciuitatum Legati, quæ Bellouacorũ speculabantur euentũ: Obsides dant: imperata faciunt: excepto Commio, quem timor cohibebat, cuiusquam fidei suam cõmittere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia Citeriore ius dicente, cum Commium cõperisset sollicitare Ciuitates, coniurationẽ contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in Castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquij, curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit Centuriones. cum in Colloquium ventum esset, &, vt conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset; Centurio, velut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauiter tamẽ primo ictu gladio caput percussit. cũ vtrimq; gladij districti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium; nostrorũ, quod mortifero vulnere Commiũ credebãt affectũ; Gallorum, quod, insidijs cognitis,

plura quam videbant, extimescebant.quo facto statuisse Cōmius dicebatur,numquam in cōspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar,cum videret nullam iam esse Ciuitatem,quæ bellum pararet, quo sibi resisteret,sed nonnullos ex Opidis demigrare, ex Agris effugere, ad præsens imperiū euitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit:M. Antonium Quæstorem,cum Legione x i, sibi coniungit:C.Fabium Legatū, cum Cohortibus xxv, mittit in diuersissimam partem Galliæ; quod ibi quasdam Ciuitates in armis esse audiebat,neque C. Caninium Rebilum Legatum,qui in illis Regionibus præerat, satis firmas i i. Legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: Legionemque x i i. quæ cum eo fuerat in Hibernis,in Togatam Galliam mittit, ad Colonias Ciuium Romanorum tuēdas; ne quod simile incommodum accideret de incursione Barbarorum,ac superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppressi: ipse ad deuastandos, depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat,adeo fines eius vastare Ciuibus, Ædificijs, Pecore, vt odio suorū Ambiorix,si quos Fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in Ciuitatem. cum in omnes fines partium Ambiorigis aut Legiones, aut Auxilia dimisisset,atque omnia cædibus,incendijs, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto,Labienum, cum i i. Legionibus, in Treuiros mittit; quorum Ciuitas,propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis,cultu, & feritate,non multum à Germanis differebat:neque imperata vnquam,nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C.Caninius Legatus,cum magnam multitudinem conuenisse Hostium in fines Pictonum, literis, nunciisque Duracij cognouisset,qui perpetuo in amicitia Romanorū permanserat, quod pars quædam Ciuitatis eius defecisset, ad Opidum Lemouicum contendit. quo cum aduentaret; atque ex Captiuis certius cognosceret,multis hominū millibus, Dumnaco duce Andium,Duracium clausum,Lemouicum oppugnari: neque infirmas Legiones Hostibus committere auderet,Castra munito loco posuit.Dumnacus,cum appropinquare Caninium cognouisset, copiis omnibus ad Legiones conuersis,Castra Romanorum oppugnare instituit.cum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento,nullam partem munitionum conuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit.Eodem tempore C.Fabius Legatus complures Ciuitates in fidem recipit, Obsidibus firmat, literisque C. Caninij certior fit,quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferēdum.ac Dumnacus, aduentu Fabij cognito,desperata salute,si tempore eodem coactus esset & Romanorum, & externum sustinere hostem,& respicere, ac timere Opidanos; repente eo ex loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi Flumen Ligerim, quod erat Ponte, propter magnitudinem, constratum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat Hostium, neque se cum Caninio coniunxerat; tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, Hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem Pontem contendit; Equitatumque tantum procedere ante agmen imperat Legionum,quantum cum processisset,sine defatigatione equorum in eadē se reciperet Castra.Consequuntur Equites nostri, vt erat præceptum: inuaduntque Dumnaci agmen:& fugientes,perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in Castra. insequenti nocte Fabius Equites præmittit,sic paratos,vt confligerent,atque omne agmen morarentur,dū consequeretur ipse.cuius præceptis,vt res gereretur,Q. Titatius Varus,Præfectus Equitum, singularis & animi,& prudentiæ vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, Turmas partim idoneis locis disponit, partim Equitum prœlium committit. consistit audacius Equitatus *hostium* succe-

ſuccedentibus ſibi Peditibus, qui, toto agmine ſubſiſtentes, Equitibus ſuis cõtra noſtros ferunt auxilium. fit prœlium acri certamine. namque noſtri, contemptis pridie, ſuperatiſque hoſtibus, cum ſubſequi Legiones meminiſſent, & pudore cedendi, & cupiditate per ſe conficiendi prœlij, fortiſſime contra Pedites prœliantur; Hoſteſque nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, vt pridie cognouerant, delendi Equitatus noſtri nacti occaſionem videbantur. cum aliquandiu ſumma contentione dimicaretur, Dumnacus inſtruit Aciem; quæ ſuis eſſet Equitibus inuicem præſidio. tum repente confertæ Legiones in conſpectum hoſtiũ veniunt. quibus viſis perculſæ Barbarorum turmæ, ac perterritæ Acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, diſcurſuque paſſim fugæ ſe mandant. At noſtri Equites, qui paullo ante cum reſiſtentibus fortiſſimè conflixerant, lætitia victoriæ elati magno vndique clamore ſublato, cedentibus circumfuſi, quantum Equorum vires ad proſequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. itaque amplius millibus x i i. aut armatorũ, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur Impedimentorum. qua ex fuga, cum conſtaret, Drapetem Senonẽ, (qui, vt primum defecerat Gallia, collectis vndique perditis hominibus, ſeruis ad libertatem vocatis, exſulibus omnium Ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum i i. millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnaque conſilium cum eo Luterium Cadurcum cœpiſſe, quem in ſuperiore Commẽtario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluiſſe, cognitum eſt; Caninius Legatus, cum Legionibus i i. ad eos perſequendos contendit; ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquaſque proficiſcitur Ciuitates, quarũ eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ; dato vero ſpatio, ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. qua in re ſumma felicitas, celeritaſque in recipiendis Ciuitatibus Fabium conſequitur. nam Carnutes, qui, ſæpe vexati, numquam Pacis fecerant mentionem, datis Obſidibus, veniunt in deditionem; ceteræque Ciuitates, poſitæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij, Legionumque, imperata ſine mora faciunt. Dumnacus, ſuis finibus expulſus, errans, latitãſque ſolus extremas Galliæ regiones petère, coactus eſt. At Drapes, vnaque Luterius, cum Legiones, Caniniumque adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarẽt Prouinciæ fines intrare poſſe; nec iam liberam vagandi, latrocinandique facultatem haberent, cõſiſtunt in Agris Cadurcorum. ibi cum Luterius apud ſuos Ciues quondam, integris rebus, multum potuiſſet; ſemperq; auctor nouorũ conſiliorum, magnam apud Barbaros auctoritatem haberet; Opidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat ſuis & Drapetis copijs; Opidanoſque ſibi con iungit. quo cum confeſtim C. Caninius veniſſet, animaduerteretque omnes Opidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adſcẽdere eſſet difficile; magna autem Impedimenta Opidanorum videret; quæ ſi clamdeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo Equitatum, ſed ne Legiones quidem, poſſent: tripartito Cohortibus diuiſis, trina excelſiſſimo loco Caſtra fecit; à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in Opidi circuitu ducere inſtituit. quod cum animaduerterent Opidani, miſerrimaque Alexiæ memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur; maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, rationem frumenti eſſe habendam; conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. eo conſilio probato, proxima nocte, i i. millibus armatorũ relictis, reliquos ex Opido Drapes, & Luterius, edu-

cunt: ij, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. non numquam autem expeditionibus nocturnis Caſtella noſtrorum adoriuntur. quam ob cauſſam C. Caninius toto Opido munitiones circumdare conatur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia. magna copia frumẽti comparata, cõſidunt Drapes, & Luterius non longius ab Opido x. millibus paſſuum, vnde paullatim frumentum in Opidum ſupportarent: ipſi inter ſe prouincias partiuntur. Drapes Caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit. Luterius agmen iumentorũ ad Opidum adducit: diſpoſitis ibi præſidiis, hora noctis circiter x. ſilueſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in Opidum inſtituit. quorum ſtrepitũ vigiles Caſtrorum cum ſenſiſſent; Exploratoreſque miſſi, quæ agerentur, renunciaſſent; Caninius celeriter cum Cohortibus armatis ex proximis Caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. ij, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ noſtri vt viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in Caſtra. re bene geſta, Caninius ex Captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in Caſtris intra millia paſſuum x. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe; magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminẽ ex cæde refugiſſe in Caſtra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. ſed, cum in experiundo periculum nullum videret, Equitatum omnem, Germanoſque Pedites ſummæ velocitatis omnes ad caſtra hoſtium præmittit. ipſe Legionem vnam intra Caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. cum propius hoſtem acceſſiſſet, ab Exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit, Caſtra eorum, vt Barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas Fluminis eſſe demiſſa. at Germanos, Equiteſque imprudentibus omnibus de improuiſo aduolaſſe, & prœlium commiſiſſe. qua re cognita, Legionem armatam inſtructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. quod vbi accidit, Germani, Equiteſque, ſignis Legionis viſis, vehementiſſime prœliantur. confeſtim omnes Cohortes vndique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipſe eo prœlio Drapes. Caninius, feliciſſime re geſta, ſine vllo pæne Militis vulnere, ad obſidendos Opidanos reuertitur; externoque hoſte deleto, cuius timore augere præſidia, & munitione Opidanos circumdare prohibitus erat, opera vndique imperat adminiſtrari. venit eodem cũ ſuis copijs poſtero die C. Fabius, partemque Opidi ſumit ad obſidendũ. 6 †Cæſar interim M. Antonium Queſtorẽ cum Cohortibus xv. in Bellouacis reliquit; ne qua rurſus nouorum conſiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipſe reliquas Ciuitates adit; Obſides plures imperat; timentes omnium animos conſolatione ſanat. Cum in Carnutes veniſſet, quorum conſilio in Ciuitate ſuperiore Commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quod præcipue eos, propter conſcientiam facti, timere animaduertebat; quo celerius Ciuitatem metu liberaret, Principem ſceleris ipſius, & concitatorem belli Guturnatum ad ſupplicium depoſcit. qui etſi ne Ciuibus quidem ſuis ſe committebat; tamen celeriter, omnium cura quæſitus, in Caſtra perducitur. cogitur in eius ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo Militum conſenſu; qui omnia pericula, & detrimẽta belli à Guturnato accepta referebant; adeo vt verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur. ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Luterio geſta eſſent, quoque in conſilio permanerent Opidani. quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam iudicabat; ne vniuerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam, putaret; ne ue hoc exemplo ceteræ Ciuitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam

esse vnam æstatem suæ Prouinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum vltra periculum vererentur. itaque Q. Galenum Legatum cum Legionibus II. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni Equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. cum, contra exspectationem omnium, Cæsar Vxellodunum venisset; Opidumque operibus clausum animaduerteret; neque ab oppugnatione recedi videret vlla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare Opidanos, ex Perfugis cognosceret; aqua prohibere hostẽ tentare cœpit. Flumen infimam vallem diuidebat, quæ pæne totum Montem cingebat, in quo positum erat præruptum vndique Opidum Vxellodunum. hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus Montis ferebatur, vt nullã in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autẽ Opidanis difficilis, & præruptus eo descensus, vt, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire Flumen, neque arduo se recipere posset adscẽsu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, Sagittariis, Funditoribusque dispositis, Tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descẽsus collocatis, aqua Fluminis prohibebat Opidanos, quorum omnis postea multitudo Aquatum vnum in locum cõueniebat. sub ipsius enim Opidi murum magnus Fons prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC. interuallo Fluminis circuitu vacabat. hoc Fonte prohiberi posse Opidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret, non sine magno periculo è regione eius, vineas agere aduersus Montem, & aggeres struere, cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. Opidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo prœliantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen Milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput Fontis. quod genus operis sine vllo periculo, & sine suspicione hostium, facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum IX. collocatur in eo Turris X. Tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare Fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad Fontis aditus; nec sine periculo possent aquari Opidani; non tantum Pecora, atque Iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti Opidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore acerrime prœliantur, vt ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma existit. quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri quanquam periculoso genere prœlij, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque vtrimque clamor oriebatur: ita vt quisque poterat, maxime insignis, quo notior, testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammæque se offerebat. Cæsar, cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus Opidi partibus Cohortes Montem adscendere, &, simulatione mœnium occupandorum, clamorem vndique iubet tollere. quo facto perterriti Opidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri, sine prœlij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent Opidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis venæ Fontis intercisæ sunt, atque auersæ. quo facto repente Fons perennis exhaustus, tantam attulit Opidanis salutis desperationem, vt id non hominum consilio, sed Deorum voluntate, factum putarent. itaque, necessitate coacti, se transdiderunt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos re-

liquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, vitamque
7 concessit; quo testatior esset pœna improborũ. † Drapes, quem captũ esse à Canino
docui, siue indignatione, & dolore vinculorum, siue timore grauioris supplicij,
paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius,
quem profugisse ex prœlio, scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Aruerni,
(crebro enim mutandis locis, multorum fidei se cõmittebat, quod nusquam diutius
sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum
deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus, Amicissimus Populi
R. sine dubitatione vlla vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treuiris
Equestre prœlium secundum facit; compluribusque Treuiris interfectis, & Germanis
qui nullis aduersus R. auxilia denegabant, principes eorum viuos in suam
redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis summã
nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Ea
re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, iudicaretque
superioribus Æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam
ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum II. Legionibus
in eam partem est profectus, vbi extremum tempus consumeret Æstiuorũ.
quam rem, sicut cetera, celeriter, feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniæ
Ciuitates Legatos ad eum miserunt, Obsidesque ei dederũt. quibus rebus gestis,
ipse cum Equitum præsidio Narbonem profectus est, Exercitum per Legatos
in Hiberna eduxit, IV. Legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio,
& P. Vatinio, & Q. Tullio Legatis; II. in Æduos misit, quorum in omni
Gallia summam esse auctoritatem sciebat; II. in Treuiris ad fines Carnutum posuit,
quæ omnem Regionem coniunctam Oceano continerent; II. reliquas in Lemouicum
fines, non lõge ab Aruernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset.
paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes cõuentus percurrisset;
publicas controuersias cognouisset; bene meritis præmia tribuisset, (cognoscẽdi
enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in Remp. fuisset
totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxiliis Prouinciæ illius)
his rebus confectis, ad Legiones in Belgium se recipit. hibernauitque Nemetocennæ.
ibi cognoscit, Commium Atrebatem prœlio cum Equitatu suo contendisse.
nam, cum Antonius in Hiberna venisset, Ciuitasque Atrebatum in officio
maneret; Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoraui,
semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus
auctor armorum, duxque deesset, parente Romanis Ciuitate, cum suis
Equitibus se, suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures,
qui comportabantur in Hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus
Antonio Præfectus Equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret.
hunc Antonius ad pesequendum Equitatum hostium mittit. Volusenus autẽ
ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat,
quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque dispositis insidiis, sæpius eius
Equites aggressus, secunda prœlia faciebant. nouissime, cum vehementius contenderetur,
ac Volusenus ipsius intercipiendi Commij cupiditate pertinacius cũ
cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset;
repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera,
perfidia interposita, paterentur inulta; conuersoque equo, se à ceteris incautius
permittit in Præfectum. faciunt idem omnes eius Equites, paucosque nostros conuertunt,
atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo
Quadrati, lanceaque infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. Præfecto
vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostem pellere. quod vbi
accidit, complures Hostium, magno nostrorum impetu pulsi vulnerantur, & partim
in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod vbi malum Dux equi velocitate
cuitauit; grauiter vulneratus Præfectus, vt vitæ periculum aditurus videretur,

retur, refertur in Castra. Commius autem, siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorũ, Legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, vbi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, Obsidibus datis firmat: vnum illud orat, vt timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. quam postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit; Obsides accepit.

8 † SCIO, Cæsarem singulorum Annorum singulos Commentarios fecisse: quod ego non existimaui Mihi esse faciendũ: propterea quod insequens annus L. Paullo, & C. Marcello Cos. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, Exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque huic Commentario statui

CAESAR, cum in Belgio hiemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia Ciuitates, nulli spem, aut caussam dare Armorum. nihil enim minus volebat, quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum Exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. itaque honorifice Ciuitates appellando, Principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera noua imponendo, defessam tot aduersis prœliis Galliam conditione parendi meliore, facile in Pace continuit. ipse, Hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, vt Municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonij, Quæstoris sui, commendaret Sacerdotij petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Cæsaris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi caussam Municipia, & Colonias adeundi existimauit, vt iis gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum, Antonio præstitissent, simulque se & honorem suum insequentis anni commẽdaret petitione; propterea quod insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum Cos. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent, ereptum Ser. Galbæ Consulatum, cum is multo plus gratia, suffragiisque valuisset, quod sibi coniũctus & familiaritate, & necessitudine Legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus Municipiis, & Coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo vniuersæ Galliæ Bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum Portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum Liberis omnis multitudo obuiam procedebat. hostiæ omnibus locis immolabantur: Tricliniis stratis Fora, Templaque occupabantur, vt vel exspectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes Regiones Galliȩ Togatæ Cæsar percurrisset, summa celeritate ad exercitũ Nemotecennã rediit; Legionibusq; ex omnibus hibernis ad fines Treuirorũ euocatis, eo profectus est, ibique Exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore cõmendatione conciliaretur ad Consulatus petitionẽ. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satisesse ad mutationẽ locorum, propter salubritatem, existimabat. ibi quamquã crebro audiebat, Labienũ ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, vt, interposita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra Senatus auctoritatem, vt aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententiis Patrum Conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, Tribunus pl. cum Cæsaris caussam, dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus; Si quem timor armorum Cæsaris læderet, &, quoniam Pompeij dominatio, atque arma, non minimum terrorem Foro inferrent, discederet vterque

ab armis, exercituſque dimitteret: fore eo facto liberam, & ſui iuris Ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus eſt, ſed etiam per ſe diſceſſionem facere cœpit. quod ne fieret, Conſules, Amicique Pompeij iuſſerunt; atque, ita rem moderando, diſceſſerunt. magnum hoc teſtimonium Senatus erat vniuerſi, conueniensque ſuperiori facto. nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Cæſaris dignitatem, contra Legem Pompeij, & Craſſi, retulerat ante tempus ad Senatum, de Cæſaris prouinciis: ſententiiſque dictis, diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris inuidia quærebat, Senatus frequens in alia omnia tranſiit. quibus non frangebantur animi inimicorũ Cæſaris, ſed admonebantur, quo maiores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet Senatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent. Fit deinde S. C. vt ad bellum Parthicum Legio vna à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare, mitterentur. neque obſcure hæ duæ Legiones vni Cæſari detrahuntur. nam Cn. Pompeius Legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæſari eam tanquam ex ſuo numero dedit. Cæſar tamen, cum de voluntate aduerſariorum ſe exſpoliari nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio Legionem remiſit, & ex ſuo numero XV, quam in Gallia Citeriore habuerat, ex S. C. iubet tranſdi. in eius locum XIII. Legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidiis XV. deducebatur: ipſe exercitum diſtribuit per Hiberna; C. Trebonium, cum Legionibus IV. in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. ſic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet, Exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam profectus eſt. quo cum veniſſet, cognoſcit, per C. Marcellum conſulem Legiones II. ab ſe remiſſas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas, atque in Italia retentas eſſe. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur: tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, Iure potius diſceptandi, quam Belli gerendi.

C. IV.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIB. I.

Capita libri primi de bello ciuili.

1 *Motus in vrbe ob decretum Senatus, vt ante certam diem Cæsar exercitum dimittat.*

2 *Populus per S. C. ad arma vocatur: qua de caussa Tribuni pl. ad Cæsarem confugiunt: Cæsar suorum animos confirmat.*

3 *Consulum & Pompeij ad Cæsarem, & vicissim huius ad illos de communi ocio mandata.*

4 *Cæsar compluribus Italiæ vrbibus occupatis terrorem ciuitati affert. Consules & plerique magistratus Capuam profugiunt.*

5 *Cæsar Corfinio potitus, senatores senatorúmque filios incolumes dimittit: milites sibi adiungit.*

6 *Pompeius Brundusio, Cæsaris oppugnatione territus, in Africam profugit.*

7 *Cæsar occupata per suos Sardinia & Silicia Romæ in Senatu de pace & mittendis ad Pompeium legatis agit.*

8 *Cæsar Massiliam oppugnare instituit, eíque negotio Trebonium legatum præficit.*

9 *Cæsaris in Hispaniam profectio, & anceps prælium legatorum Cæsaris cum Afranio Pompeij legato ad Ilerdam.*

10 *Cæsaris ad idem oppidum varium certamen cum eodem Afranio.*

11 *Gallorum aliquot aduersa ibidem pugna cum Afranianis: & Cæsaris in annona subleuanda industria.*

12 *Nauale prælium ad Massiliam fœliciter à Cæsarianis administratum.*

13 *Afranij in Celtiberiam discessus, & Cæsaris in suis trans Sicorim traducendis virtus.*

14 *Vtriusque exercitus ad Iberum occupandum iter, & Cæsaris in anteuertendo celeritas.*

15 *Cæsar suos à pugnando, Petreius suos à deficiendo comprimit.*

16 *Cæsar spe deditionis prudenter suos à prælio continet.*

17 *Afranius & Petreius venia à Cæsare impetrata, & Hispaniã & suum exercitũ dimittũt.*

1 LITERIS à Fabio C. Cæsaris Consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa Tribunorum pl. cõtentione, vt in Senatu recitarẽtur. vt vero ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Consules de Rep. in Ciuitate. L. Lentulus Consul Senatui Reiq.pub. se nõ defuturum pollicetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus; se sibi cõsilium capturum, neque Senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, Reip. non deesse, si Senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat aliquis le-

niorem ſententiam,vt primo M. Marcellus, ingreſſus in eam orationem, non oportere ante de Rep. ad Senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conſcripti,eſſent; quo præſidio, tuto, & libere, Senatus, quæ vellet, decernere auderet: vt M. Calidius, qui cenſebat, vt Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur; ne qua eſſet Armorum cauſſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo I I. Legionibus, ne ad eius periculum reſeruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui ſententiam Calidij, paucis fere mutatis verbis,ſequebatur. ij omnes,conuicio L. Lentuli Conſulis, correpti exagitabantur. Lentulus ſententiam Calidij pronunciaturum ſe omninò negauit. Marcellus, perterritus conuiciis, à ſua ſententia diſceſſit. ſic vocibus Conſulis, terrore præſentis Exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulſi, inuiti, & coacti, Scipionis ſententiam ſequuntur; Vti ante certam diem Cæſar exercitum dimittat; ſi non faciat, eum aduerſus Remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Caſſius, Tribuni pl. Refertur confeſtim de Interceſſione Tribunorum. dicuntur ſententiæ graues. vt quiſque acerbiſſime, crudeliſſimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæſaris collaudatur. miſſo ad veſperum Senatu,omnes,qui ſunt eius Ordinis, à Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in poſterum confirmat:ſegniores caſtigat, atque incitat. multi vndique in veteribus Pompeij exercitibus, ſpe præmiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus Legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare, accerſuntur. Completur vrbs ad Ius Comitiorum. Tribunos pl. C. Curio euocat. omnes amici Conſulum, neceſſarij Pompeij,atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæſare gerebant,coguntur in Senatum: quorum vocibus, & concurſu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; pleriſque vero libere poteſtas decernendi eripitur. pollicetur L. Piſo Cenſor, ſeſe iturum ad Cæſarē; item L.Roſcius Prætor; qui de his rebus eum doceant.VI. dies ad eam rem conficiendā ſpatij poſtulant.dicuntur etiam à non nullis ſententiæ,vt Legati ad Cæſarē mittantur, qui voluntatē Senatus ei proponāt. omnib. his reſiſtitur; omnibuſq; oratio Cōſulis, Scipionis,Catonis opponitur.Catonē veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ.Lētulus æris alieni magnitudine,& ſpe exercitus,ac prouinciarum, & Regum appellandorum largitionibus mouetur: ſeq; alterū fore Syllam,inter ſuos gloriatur,ad quē ſumma imperij redeat.Scipionem eadem ſpes prouinciæ, atque exercituum impellit; quos ſe, pro neceſſitudine,partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul Iudiciorum metus, Adulatio,atque Oſtentatio ſui,& potētium,qui in Rep. Iudiciiſq; tum plurimum pollebant.ipſe Pompeius,ab inimicis Cæſaris incitatus, quod neminem dignitate ſecum exæquari volebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipſe maximā partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari.ſimul,infamia II.Legionum permotus,quas ab itinere Aſiæ,Syriæque ad ſuam potentiam,dominatumque conuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. † His de cauſſis aguntur omnia raptim, atq; turbate; neque docendi Cæſaris propinquis eius ſpatium datur; nec Tribunis pl.ſui periculi deprecandi,neque etiam extremi iuris interceſſionem retinendi,quod L. Sylla reliquerat,facultas tribuitur; ſed de ſua ſalute die V I I. cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus Tribuni pl. I I X. deniq; menſe ſuarū actionum reſpicere,ac timere conſueuerant. decurritur ad illud extremum atque vltimum S.C.quo,niſi pæne in ipſo vrbis incendio, atque deſperatione omnium ſalutis,latorum audacia,numquam ante diſceſſum eſt; dent operam Conſules,Prætores,Tribuni pl.quique Proconſules ſunt ad vrbē,ne quid Reſp.detrimenti capiat. Hæc S.C.perſcribuntur ad V I I.Id. Ianuarij.itaque V. primis diebus, quibus haberi Senatus potuit,qua ex die Conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto Comitiali,& de Imperio Cæſaris, & de ampliſſimis viris Tribunis pl. grauiſſime acerbiſſimeq; decernitur. profugiūt ſtatim ex vrbe Tribuni pl. ſeſeq; ad Cæſarē conferūt.

is eo tempore erat Rauennæ, expectabatque suis leuissimis postulatis responsa; si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; Senatus virtutem, constantiamque collaudat; copias suas exponit; Legiones habere sese paratas x; præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem Milites, neque iis posse persuaderi, vti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota vt Italia delectus habeatur; Faustus Sylla propræt. in Mauretanam mittatur. pecunia vti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de Rege Iuba, & vt Socius sit, atque Amicus. Marcellus vero, passurum se in præsentia, negat. De Fausto impedit Philippus Tribunus pl. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, Prouinciæ priuatis decernuntur; duæ Consulares, reliquæ Prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus, & Marcellus priuato consilio prætereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur. in reliquas Prouincias Prætores mittuntur. neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum Imperio ad Populum referatur; Paludatique, votis nuncupatis, exeunt. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoresque habent in vrbe, & Capitolio priuatim, contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à Municipiis exiguntur, & è Fanis tolluntur; omnia diuina, & humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud Milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat; à quibus & inductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atque obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorque fuerit. nouum in Rep. introductum exemplum queritur, vt Tribunicia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta: Syllam, nudata omnibus rebus Tribunicia potestate, tamen Intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur, bona etiam, quæ ante habuerat, ademisse: quotiescunque sit decretum, Darent Magistratus operam, ne quid Resp. detrimenti caperet; qua voce, & quo S. C. Populus R. ad arma sit vocatus; factum in perniciosis Legibus, in vi Tribunicia, in Secessione Populi, Templis, locisque editioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exẽpla expiata Saturnini, atque Gracchorum casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem. nulla Lex promulgata, non cum Populo agi cœptum, nulla Secessio facta. hortatur, cuius Imperatoris ductu IX. annis Rep. felicissime gesserint, plurimaque prælia secũda fecerint, omnem Galliam, Germaniamque pacauerint, vt eius existimationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant Legionis XII, quæ aderat, Milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui, Tribunorumque pl. iniurias defendere. † Cognita Militum voluntate, Ariminum cum ea Legione proficiscitur: ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas Legiones ex Hibernis euocat, & subsequi iubet. Eo L. Cæsar adolescens venit: cuius Pater Cæsaris erat Legatus. is, reliquo sermone cõfecto, cuius rei caussa venerat, habere se à Pompeio ad eũ priuati officij mandata demonstrat; velle Pompeium, se Cæsari purgatum: ne ea, quæ Reip. caussa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se Reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam Reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, Reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem fere, atque eisdẽ de rebus Prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniã Pompeij mandata ad se detulerint, ne

grauentur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi paruo labore magnas controuerſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſent: ſibi ſemper Reip. primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem; doluiſſe ſe, quod Populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque ſemeſtri Imperio, in vrbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis Comitiis Populus iuſſiſſet; tamen hanc honoris iacturam ſui Reip. cauſſa æquo animo tuliſſe: cum literas ad Senatum miſerit, vt omnes ab Exercitibus diſcederēt; ne id quidem impetrauiſſe: tota Italia delectus haberi, retineri Legiones I I. quæ ab ſe, ſimulatione Parthici belli, ſint abductæ: Ciuitatem eſſe in armis: quonam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati Reip. cauſſa: proficiſcatur Pompeius in ſuas Prouincias: ipſi Exercitus dimittantur; diſcedant in Italia omnes ab Armis; metus è Ciuitate tollatur; libera Comitia atque omnis Reſp. Senatui Populoque R. permittatur: hæc quo facilius, certiſque conditionibus fiant, & iureiurando ſanciantur; aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore vti per colloquia omnes controuerſiæ componantur. Acceptis mandatis, Roſcius, cum L. Cæſare Capuam peruenit; ibique Conſules, Pompeiumque inuenit; poſtulata Cæſaris renunciat. Illi, re deliberata, reſpondent; ſcriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat ſumma: Cæſar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pōpeium in Hiſpanias iturum. interea, quoad fides eſſet data, Cæſarem facturū, quæ polliceretur, non intermiſſuros Conſules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio, poſtulare, vt Cęſar Arimino excederet, atque in Prouinciā reuerteretur; ipſum & Prouincias, & Legiones alienas tenere: Exercitum Cęſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in prouinciam iturum; neque, ante quem diem iturus ſit, definire: vt, ſi, peracto Cæſaris Conſulatu, Pōpeius profectus non eſſet, nulla tamen mendacij religione obſtrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri, magnā pacis deſperationem afferebat.

4 † Itaq; ab Arimino M. Antoniū cum Cohortibus v. Arretiū mittit: ipſe Arimini cum I I. Legionibus ſubſiſtit. ibique delectum habere inſtituit: Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis Cohortibus occupat. Interea certior factus, Tignium Thermum Prætorem Cohortibus v. tenere, Opidum munire, omniumque eſſe Tigniorum optimam erga ſe voluntatem, Curionem cum I I I. Cohortibus, quas Piſauri, & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffiſus Municipij voluntati Thermus, Cohortes ex vrbe educit, & profugit: Milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum reuertuntur: Curio, omnium ſumma voluntate, Tigniū recipit. Quibus rebus cognitis, confiſus Municipiorum voluntatibus Cæſar, Cohortes Legionis X I I I. ex Præſidiis deducit, Auximumq; proficiſcitur: quod Opidum Actius, Cohortibus introductis, tenebat, delectumque toto Piceno, circūmiſſis Senatoribus, habebat. Aduētu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Axium Varum frequentes conueniunt: docet, ſui iudicij rem non eſſe; neque ſe, neque reliquos Municipes, pati poſſe, C. Cæſarem, Imperatorem bene de Rep. meritū, tantis rebus geſtis, Opido, mœnibuſque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis & periculi ſui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præſidium, quod introduxerat, ex Opido educit, & profugit. hunc ex primo Ordine pauci Cæſaris conſecuti Milites, conſiſtere cogunt: commiſſoque prœlio, deſeritur à ſuis Varus: non nulla pars Militum domum diſcedit: reliqui ad Cæſarem perueniunt: atque vna cum iis deprehenſus L. Pupius, Primipili Centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in Exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar Milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, ſeque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuaſit, vt, cū Lentulus Conſul ad aperiendum Ærarium veniſſet, ad Pecuniam Pompeio ex S.C. proferendam, protinus, aperto ſanctiore Ærario, ex vrbe profugeret. Cæſar enim

enim aduentare, iam iamque adesse eius Equites falso nunciabantur. hunc Marcellus Collega, & plerique Magistratus, consecuti sunt. Cn. Pompeius, Pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad Legiones habebat, quas, à Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorum caussa, disposuerat. delectus intra vrbem intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt; delectumque Colonorum, qui L. Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; Gladiatoresque, quos ibi Cæsar in Ludo habebat, in Forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem Agrum Picenum percurrit. cunctæ earum Regionum Præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod Opidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificauerat, ad eum Legati veniunt; quæque imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea Legio XII. Cæsarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id Opidum Lentulus Spinther X. Cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex Opido; Cohortesque secum abducere conatus, à magna parte Militum deseritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in Agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, Milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis Regionibus, quas potest, contrahit Cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum, cum VI. Cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, XIII. efficit: cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Cæsaremque adesse cum Legionibus II. nuntiat. Domitius per se circiter XX. Cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab Regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri Milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet: ipse vnum diem ibi, rei frumentariæ caussa, moratus, Corfinium contendit. eo cum venisset, Cohortes V. præmissæ à Domitio ex Opido, Pontem Fluminis interrumpebant, qui erat ab Opido millia passuum circiter III. ibi cum Antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani, à Ponte repulsi, se in Opidum receperunt. Cæsar, Legionibus transductis, ad

5 Opidum constitit, iuxtaque murum Castra posuit. † Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos Regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit; qui petant, atque orent, vt sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se, Cohortesque amplius XXX. magnumque numerum Senatorum, atque Equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam vrbis attribuit: Militibus in Concione Agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro rata parte Centurionibus, Euocatisque. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod Opidum à Corfinio VII. millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed à Q. Lucretio Senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id Opidum VII. Cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum Legionis IIX. Cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, Portas aperuerunt; vniuersique & Opidani, & Milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius, & Actius de muro se deiecerunt. Actius, ad Antonium deductus, petit, vt ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum Cohortibus, & Actio, eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas Cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actiumque incolumem dimisit. Cæsar III. primis diebus Castra magnis operibus munire, & ex finitimis Municipiis frumentum

comportare,reliquasque copias exspectare,instituit.eo Triduo legio I I X. ad eum venit, Cohortesque ex nouis Galliæ delectibus X X I I, Equitesque à Rege Norico circiter C C C. quorum aduentu altera Castra ad alteram Opidi partem ponit. iis Castris Curionem præfecit: reliquis diebus Opidum vallo, castellisque circummunire instituit.cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius, dissimulans, in Consilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque vsui ad defendendum Opidum sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur; consiliumque Fugæ capere constituit. Cum vultus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius, timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis, consultandi caussa,secreto,præter consuetudinem, colloqueretur, consilia, conuentusque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in Opidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. id ne fieri posset, Obsidione, atque Opidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, Milites, qui erant Corfinij, prima vespera secessionem faciunt, atque ita inter se per Tribunos mil. Centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe, atque fiducia permanserint, proiectis omnibus,Fugæ consilium capere; debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque Opidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio exstitit,vt manum conserere,atque armis dimicare, conarentur. post paullo tamen, internunciis vltro citroque missis, quæ ignorabant,de L. Domitij fuga cognoscunt: itaque omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; Legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt; sese paratos esse Portas aperire, quæque imperauerit facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem transdere. Quibus rebus cognitis,Cæsar,etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum Opido potiri,Cohortesque ad se in Castra transducere,ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis; quod sæpe in Bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, veritus, ne Militum introitu, & nocturni temporis licentia, Opidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat,atque in Opidum dimittit. Portas, Murosque asseruari iubet: ipse iis operibus,quæ facere instituerat, Milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo,sed perpetuis vigiliis,stationibusque,vt contingant inter se,atque omnem munitionem expleant: Tribunos mil. & Præfectos circummittit; atque hortatur,non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent.neque eorum tã remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat summa rerum exspectatio,vt nullus in aliam partem mente, atq; animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis, accideret, qui quosque euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de Muro cum vigiliis,custodibusque nostris colloquitur,velle,si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate,ex Opido mittitur; neque ab eo prius Domitiani Milites discedunt,quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, orat atque obsecrat,sibi vt parcat; veteremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quod per eum in Collegium Pontificum venerat; quod Prouinciam Hispaniam ex Prætura habuerat; quod in petitione Consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar interpellat: se, non maleficij caussa, ex Prouincia egressum, sed vti se à contumeliis

ini-

inimicorum defenderet; vt Tribunos pl. ea re ex Ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; vt se, & Populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in Opidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos non nullos, vt suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar vbi illuxit, omnes Senatores, Senatorumque liberos, Tribunos mil. Equitesque Romanos ad se produci iubet. erant Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus Quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitij, alijque complures adolescentes, & magnus numerus Equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex Municipiis Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumeliis Militum, conuiciisque prohibet: pauca apud eos loquitur; Quod sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. H-S LX, quod Aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II. viris Corfiniēsibus, Domitio reddit; ne continentior in vita hominū, quam in pecunia, fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die Castra mouet: iustūque iter conficit, VII. omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam peruenit. 6 † Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundusium: copias vndique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atq; his equos attribuit: ex iis circiter CCC. Equites conficit. L. Manlius Prætor Alba cum Cohortibus VI. profugit: Rutilius Lupus Prætor Tarracina cum III. quæ, procul Equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto Prætore, signa ad Curium transferūnt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus non nullæ Cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in Equites, incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, Præfectus fabrum Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis; quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundusium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundusium cum Legionibus VI. peruenit, veteranis IV. reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim Cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte Exercitus; Pompeium remanere Brundusij cum Cohortibus XX. neque certum inueniri poterat, obtinendi ne caussa Brundusij ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus, regionibúsque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex vtraque parte bellum administrare posset, an inopia Nauium ibi restitisset: veritusque ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundusini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum XXX, è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra, atque aggere contegebat. ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab vtroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium, incendiisque defenderet. · Contra hæc Pompeius Naues magnas onerarias, quas in Portu Brun-

dusino deprehenderat, adornabat. ibi turres cũ ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis,& omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat,vt rates perrumperet,atque opera disturbaret. sic quotidie vtrimque eminus fundis,sagittis,reliquisque telis,pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, vt conditiones Pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur,Magium quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata,etsi impetus eius,consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat.itaque Caninium Rebilum, Legatum, familiarem,necessariumque Scribonij Libonis,mittit ad eum, colloquij caussa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, vt ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat:magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta,fore,vt æquis conditionibus ab armis discedatur:cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam,si, illo auctore, atque agente,ab armis sit discessum. Libo,à colloquio Cauinij digressus, ad Pompeium proficiscitur:paullo post renunciat,quod Consules absint, nihil sine illis de cõpositione agi posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat,& de bello agendum.prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, Naues à Consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundusium reuertuntur.Pompeius siue operibus Cæsaris permotus,siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu Nauium profectionẽ parare incipit:&, quo facilius impetum Cæsaris tardaret,ne sub ipsa profectione Milites Opidum irrũperent,Portas obstruit, vicos plateasque inædificat,fossas transuersas viis perducit, atque ibi sudes, stipitesque præacutos defigit.hæc lenibus cratibus,terraque inęquat.aditus autem,atque itinera duo,quæ extra murum ad Portum ferebant,maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsæpit. his paratis rebus, Milites silentio Naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittariis, funditoribusque raros in muro,turribusque disponit; hos certo signo reuocare constituit, cum omnes Milites Naues conscendissent; atque iis expedito loco actuaria Nauigia *relinquit.* Brundusini, Pompeianorum Militum iniuriis, atque ipsius Pompeij *contumeliis* permoti,Cæsaris rebus fauebant.itaque,cognita Pompeij profectione concursantibus illis,atque in ea re occupatis,vulgo ex tectis significabant.per quos re cognita, Cæsar scalas parari,Militesque armari iubet,ne quam rei gerendæ facultatem dimittat.Pompeius sub Noctem naues soluit. qui erant in muro custodiæ caussa collocati,eo signo,quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad Naues decurrunt. Milites,positis scalis,muros adscendunt; sed, moniti à Brundusinis,vt vallum cæcum, fossasque caueant,subsistunt; &,longo itinere ab iis circumducti, ad Portum perueniunt,duasque Naues cum Militibus,quæ ad moles Cæsaris ad-

7 hæserant,scaphis,lintribusque deprehendunt, deprehẽsas excipiunt. † Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotij maxime probabat,coactis Nauibus,Mare transire,& Pompeium sequi prius quam ille sese Transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei eius moram,temporisque longinquitatem,timebat; quod, omnibus coactis Nauibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur,vt ex longinquioribus Regionibus Galliæ,Picenique, & à Freto Naues essent exspectandæ:sed id, propter Anni tempus, longum,atque impeditum, videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamque tentari se absente,nolebat.itaque in præsentia Pompeij *insequendi* rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II. viris Municipiorum omnium imperat, vt Naues conquirant, Brundusiumque deducendas curẽt. *mittit* in Sardiniam cum Legione vna Valerium Legatum, in Siciliam Curionẽ *Proprætorẽ* cum Legionibus III. eundem,cum Siciliã recepisset, protinus *in Africam* transdu-

transſducere Exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam ſorte Turbero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt, non dum profecto ex Italia, ſua ſponte ex Opido Cottam eiiciunt. ille, perterritus, quod omnem prouinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia Naues longas veteres reficiebat, nouas Ciuitatibus imperabat: hæc magno ſtudio agebat: in Lucanis, Brutiiſque, per Legatos ſuos, Ciuium R. delectus habebat: Equitum Peditumque certum numerum Ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in Concione, ſeſe proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; &, ab ſe, reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta, ac parata confirmauiſſet. Hæc in concione queſtus, ex Prouincia fugit. Nacti vacuas ab Imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum Exercitibus eo perueniunt. Tubero, cum in Africam veniſſet, inuenit in Prouincia cum Imperio Actium Varum, qui ad Auximum, vt ſupra demonſtrauimus, amiſſis Cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam ſua ſponte vacuam occupauerat; delectuque habito, II. Legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & vſu eius Prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex Prætura eam prouinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum Nauibus Tuberonem Portu, atque Opido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur; ſed, ſublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæſar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, Milites in proxima Municipia deducit: ipſe ad vrbem proficiſcitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, ſe nullum extraordinarium honorem appetiſſe, ſed, exſpectato legitimo tempore Conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus Ciuibus pateret: latum ab x. Tribunis pl. contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & priſtina conſuetudine dicendi mora dies extrahente, vt ſui ratio abſentis haberetur, ipſo Conſule Pompeio: qui ſi improbaſſet, cur fieri paſſus eſſet? ſin probaſſet, cur ſe vti Populi beneficio prohibuiſſet? patientiam proponit ſuam, cum de Exercitibus dimittendis vltro poſtulauiſſet; in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipſe facturus eſſet. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent, atque omnia permiſceri mallent, quam imperium, exercituſque dimittere. iniuriam in eripiendis Legionibus prædicat, crudelitatem, & inſolentiam in circumſcribendis Tribunis pl. conditiones à ſe latas, & expetita colloquia & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat, ac poſtulat, Remp. ſuſcipiant, atque vna ſecum adminiſtrent. ſin timore defugiant, illis ſe oneri non futurum, & per ſe Rempub. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium, de Compoſitione, mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in Senatu paullo ante Pompeius dixiſſet, Ad quos Legati mitterentur; iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, ſignificari: tenuis, atq; infirmi hæc animi videri: ſe vero, vt operibus ante ſtuduerit, ſic Iuſtitia, & Æquitate, velle ſuperare. Probat rem Senatus de mittendis Legatis: ſed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris cauſſa pro ſe quiſque id munus Legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedēs ab vrbe in Senatu dixerat, eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in Caſtris Cæſaris fuiſſent. ſic Triduum diſputationibus, excuſationibuſque extrahitur. ſubiicitur etiam L. Metellus Tribunus pl. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat; reliquaſque res, quaſcumque agere inſtituerat, impediat.

8 † Cuius cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot cōſumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere deſtinauerat, ab vrbe proficiſcitur, atque in vlteriorem Galliam peruenit. quo cum veniſſet, cognoſcit, miſſum in Hiſpaniā à Pompeio Vibulliū Rufum, quem paucis diebus ante, Corfinii captum, ipſe dimiſerat: profectū item Domitiū ad occupan-

dum Massiliam nauibus actuariis VII. quas, Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas, seruis, libertis, Colonis suis compleuerat: præmissos etiam Legatos Massilienses domum nobiles adolescentes; quos ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses Portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, Montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocauerant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus Castellis, in vrbem conuexerant: armorum officinas in vrbe instituerant: muros, classem, & Portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorũ sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum Legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: intelligere se, diuisum esse Populum R. in partes duas: neque sui iudicij, neque suarum esse virium, discernere, vtra pars iustiorem habeat caussam: principes vero esse earum partium, Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos Ciuitatis; quorum alter Agros Volgarum, Arecomicorum, & Heluorum publice iis concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorũ contra alterũ iuuare, aut vrbe, aut Portibus recipere. Hæc dũ inter eos aguntur, Domitius Nauibus Massiliam peruenit; atque, ab iis receptus, vrbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias Naues, quas vbique possunt, deprehendunt, atque in Portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasque vtuntur: frumẽti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatusque ad obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniuriis permotus Cæsar, Legiones III. Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero XII. facere instituit. quibus effectis, armatisque diebus XXX. à qua die materia cæsa est, abductisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium Legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

9 † Dum hæc parat, atque administrat, C. Fabium Legatũ cum Legionibus III. quas Narbone, circũque ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio Legato præsidiis tenebantur: Legiones reliquas, quæ longius hiemabãt, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro, Legati Pompeij, quorum vnus III. Legionibus Hispaniam Citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam II. Legionibus, tertius ab Ana Vectonum Agrum, Lusitaniamque pari numero Legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; vt Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, Legionibus omnem vlteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, Equites, auxiliaque totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperãtur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdã, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, vt supra demonstratum est, Legiones Afranii III. Petreij II. præterea scutatæ Citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ Cohortes circiter LXXX. Equitum vtriusque prouinciæ circiter V. millia. Cæsar Legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI. millia peditum, Equitum III. millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem

quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus Ciuitatibus, nobilissimo, & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis hominū ex Aquitanis, montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniā cum Legionibus iter in Hispaniā facere, confestimq; esse venturū. simul à Tribunis mil. Centurionibusque mutuas pecunias sumpsit, has Exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos Centurionū deuinxit, & Largitione Militum voluntates redemit. Fabius finitimarum Ciuitatum animos literis, nunciisque tentabat. in Sicore Flumine Pōtes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his Pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra Flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus Duces faciebant; crebroq; inter se Equestribus prœliis contendebant. huc cum quotidiana cōsuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio Legiones Fabianæ II. Flumen transissent; Impedimentaque, & omnis Equitatus sequeretur; subito, vi iumentorum, & aquæ magnitudine, Pons est interruptus, & reliqua multitudo Equitum interclusa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quæ Flumine ferebantur: celeriter Ponte Afranius, quem Opido, Castrisque coniunctū habebat, Legiones IV. Equitatumque omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit Legionibus. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui Legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamque Aciem in duas partes constituit; ne ab Equitatu circumueniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus Legionum Equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II. Legionum procul ab vtrisque conspiciuntur; quas C. Fabius vlteriore Ponte subsidio nostris miserat; suspicatus fore id, quod accidit, vt Duces aduersariorū occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos vterentur: quarum aduētu prœlium dirimitur, ac suas vterque Legiones reducit in Castra. Eo Biduo Cæsar cum Equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in Castra peruenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, Ponti, Castrisque præsidio VI. Cohortes reliquit, atque omnia Impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub Castris Afranij constitit: &, ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio Colle sub Castris constitit. Cæsar, vbi cognouit per Afranium stare, quo minus prœlio dimicaretur; ab infirmis radicibus Montis, intermissis circiter passibus CD, Castra facere constituit: &, ne in opere faciendo Milites repentino Hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat; sed à fronte contra hostem pedum XV. fossam fieri iussit. prima, & secunda Acies in armis, vt ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto Acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio Castra muniri. sub vesperum Cæsar intra hanc fossam Legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaque latera Castrorum singulis attribuit Legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas Legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas Montis radices producunt, & prœlio lacessunt. neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio Legionum III. & munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in Castra reducunt. III. die Cæsar vallo Castra communit: reliquas Cohortes, quas in superioribus Castris reliquerat, Impedimentaque ad se transduci iubet.

10 † Erat in Opido Ilerda, & proximo Colle, vbi castra Petreius, atq; Afranius habe-

bant, planicies circiter passuum c c c. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab Opido, & Ponte, & commeatu omni, quem in Opidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. hoc sperans, Legiones i i i. ex Castris educit: Acieque in locis idoneis instructa, vnius Legionis Antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum, iubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro Castris erant Afranij Cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locũ mittuntur. contenditur prœlio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis præsidiis, terga vertere, seque ad signa Legionum recipere, coguntur. genus erat pugnæ Militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locũ caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, nõ turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnæ assuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis Miles inueterauerit, vti multum earum regionum consuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis Antesignanis, Legio, quæ in eo Cornu cõstiterat, locum non tenuit, atque in proximum Collem sese recepit. Cæsar, pæne omni Acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, Legionem i x. subsidio ducit: hostem insolentem, atque acriter nostros insequẽtem, supprimit, rursusque terga vertere, seque ad Opidum Ilerdã recipere, & sub muro consistere cogit. sed i x. Legionis Milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub Montem, in quo erat Opidum positum, succedunt. hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præruptus locus erat, vtraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, vt tres instructæ Cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque Equites laborantibus vsui esse possent: ab Opido autem decliui fastigio vergebat, in longitudinem passuũ circiter c d. hac nostris erat receptus; quod eo, *incitati studio*, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus Montis constiterant, vt nullum *frustra* telum in eos mitteretur: tamẽ virtute, & patientia nitebantur, atq; omnia vulnera sustinebant. Augebãtur illis copiæ; atque ex Castris Cohortes per Opidum crebro summittebantur; vt integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: vt, summissis in eundem locum Cohortibus, defessos reciperet. hoc cum esset modo pugnatum continenter horis v. nostrique grauius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus Montem in Cohortes faciunt; paucisque deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum Cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in Opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atque inter duas Acies perequitans commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter l x x. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato Legionis x i v. qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus Ordinibus in eum locum peruenerat: vulnerantur amplius d c. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, Primi pili Centurio, &, præter eum, Centuriones i v, Milites amplius c c. sed hæc eius diei præfertur opinio, vt se vtrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, cominus tamẽ diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum, tumulumque tenuissent, quæ caussa

pugan-

pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod, iniquo loco, atque impari congressi numero, v. horis prœlium sustinuissent, quod Montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coegissent, atque in Opidum compulissent: illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum Biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, vt numquam illis locis maiores Aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus Montibus Nix profluit, ac summas ripas Fluminis superauit; Pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ res magnas difficultates Exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, vt supra demonstratum est, cum essent inter Flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium xxx; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque Ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiã accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi Fluminibus, reuerti; neq; maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaq; veniebant, in Castra peruenire poterant. tempus erat difficillimũ, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac Ciuitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumẽtum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cęsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secũdum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ Ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi caussa progressi, hos Leuis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati Citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat procliue, transnare Flumen; quod consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multũ erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine vllo periculo Pons Ilerdæ præbebat, & loca trans Flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt Aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere Pontes: sed nec magnitudo Fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ Cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere, erat facile, tum ipsius Fluminis natura, atque Aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo Flumine opera perficere, & tela vitare.

11 † Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad Flumen constitisse. venerant eo Sagittarij ex Ruthenis, Equites ex Gallia cum multis carris, magnisque Impedimentis, vt fert Gallica consuetudo. erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter v i. cum seruis, liberisque, sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio vteretur, atque omnes sine timore iter facerent, vsi superiorum temporum, atque itinerũ licentia. Erant complures honesti adolescentes, Senatorum filij, & Equestris ordinis: erant Legationes Ciuitatum: erant Legati Cæsaris. hos omnes Flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni Equitatu, i i i. que Legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis Equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli Equites expediunt, prœliumque cõmittunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum Hostiũ numerum pauci sustinuere; sed, vbi signa Legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in Montes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die Sagittarij circiter c c. Equites pauci, Calonum, atque Impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri tẽporis timore ingrauescere consueuit. iamq; ad Denarios L. in singulos Modios annona peruenerat, & Militũ vires inopia frumenti deminue-

rat; atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis Ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; Calones ad longinquiores Ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque vberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: vt pæne bellũ confectum videretur. Quibus literis, nuncijsque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alij, vt principes talem nuncium attulisse; alij, ne euentum belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. Cum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis Militibus, Equitibusque obsiderentur; nec Pontes perfici possent: imperat Militibus Cæsar, vt naues faciant, cuius generis eum superioribus annis vsus Britanniæ docuerat. carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus Nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à Castris XXII. Militesque his Nauibus Flumen transportat; continentemque ripæ collem improuiso occupat, hunc celeriter, prius quam ab Aduersariis sentiatur, communit. huc Legionem postea trãsducit; atque ex vtraque parte Pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, & eos qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die Equitum magnam partem Flumen transiecit: qui, inopinantes pabulatores, & sine vllo dissipatos timore aggressi, quammaximum numerum iumentorum, atque hominum, intercipiunt: Cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alij, vt prædæ subsidio sint; alij, vt venientibus resistant, atque eos propellant: vnamque Cohortem, quæ temere ante ceteras extra Aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniũt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem Ponte in Castra reuertuntur.

12 † Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitij consilio, Naues longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI. tectæ. multa his minora nauigia addunt; vt ipsa multitudine nostra Classis terreatur: magnum numerum Sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit Naues Domitius, atque has Colonis, Pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa Classe, magna fiducia ad nostras Naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad Insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero Nauium Brutus: sed delectos ex omnibus Legionibus fortissimos viros Antesignanos, Centuriones Cæsar ei Classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones, parauerant; magnoque numero pilorum, tragularũ, reliquorumque telorum, se instruxerant. ita, cognito Hostium aduẽtu, suas Naues ex Portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum vtrimque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ij, modo digressi à Massiliensibus, recẽtem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: &, quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus Nauibus adoriri singulas, aut remos trãscurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus vtebantur;

tur; qui repente ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate Nauium impediebantur. factæ enim subito ex humida materia, non eundem vsum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis Nauibus obiiciebant: atque, iniecta manu ferrea, & retenta vtraque Naue, diuersi pugnabāt, atque in Hostium naues transcendebāt; & magno numero Albicorum, & Pastorū interfecto, partem Nauium deprimunt, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in Portum compellunt. Eo die Naues Massiliensium cum ijs, quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nunciatur.

13 † Simul, perfecto Ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti virtute Equitum, minus libere, minus audacter vagabātur. alias, non longo ab Castris progressi spatio, vt celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationesque Equitum vitabāt; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul Equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo etiam plures intermittere dies, &, præter consuetudinē omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses, & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum Legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgauonenses, qui Flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, vt se frumento iuuent. pollicentur, atque omnibus vndique conquisitis iumentis, in Castra deportant. transit etiam Cohors Illurgauonensis ad eum, cognito Ciuitatis consilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit cōmutatio rerum, perfecto Ponte, magnis V. Ciuitatibus ad amicitiā adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis Legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur. multæ longinquiores Ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per Pōtem Equitatus esset mittēdus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX. in altitudinem cōplures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumq; in eo Flumine efficeret. his pæne effectis, magnū in timorem Afranius, Petreiusque perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq; intercluderentur; quod multum Cæsar Equitatu valebat: itaque constituunt ipsi, locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quę superiore bello cum L. Sertorio steterant, Ciuitates victæ nomen, atque imperium absentis timebāt: quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis affectæ beneficiis eum diligebant; Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos Equitatus, magnaque auxilia exspectabant; & suis locis bellum in hiemē ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto Flumine Ibero Naues conquirere, & Octogesam adduci iubent. id erat Opidum positum ad Iberum, milliaque passuum à Castris aberat XX. ad eum locū Fluminis, Nauibus iunctis, Pontem imperant fieri: Legionesque II. Flumen Sicorim transducunt: Castraque muniunt vallo pedū XII. qua re per exploratores cognita, summo labore Militum Cæsar continuato diem noctemque opere in Flumine auertendo, huc iam rem duxerat, vt Equites, etsi difficulter, atque ęgre fiebat, possent tamen atque auderent Flumen transire, Pedites vero tātum modo humeris, ac summo pectore, exstarent; vt tum altitudine aquæ, tum etiā rapiditate Fluminis ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore Pons in Ibero prope effectus nunciabatur: & in Sicori vadum reperiebatur. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, II. auxiliaribus Cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II. Legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, Castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vti Equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; vt multo breuiore itinere illi ad Iberum per-

uenire possent. Equites, ab eo missi, Flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petreius, atque Afranius Castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt; &, magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt. Prima Luce, ex superioribus locis, quæ Cæsaris Castris erant cōiuncta, cernebatur, Equitatus nostri prœlio nouissimos illorum premi vehementer, ac non numquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, alias inferri signa, & vniuersarum Cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis vero Castris Milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: Centuriones, Tribunosque militum adire, atque obsecrare, vt per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese: posse, & audere ea transire Flumen, qua transductus esset Equitatus. quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis Flumini exercitum obiicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. itaque infirmiores Milites ex omnibus Centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum Legione vna præsidio Castris relinquit: reliquas Legiones expeditas educit: magnoque numero iumentorum in Flumine supra, atque infra constituto, transducit Exercitum. pauci ex his Militibus, vi fluminis abrepti, ab Equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque Aciem ducere incipit: ac tantum fuit in Militibus studium, vt, millium VI. ad iter addito ad vadum circuitu, magnaque Fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX. consequerentur. † Quos vbi

14 Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, Aciemque instruit. Cæsar in campis Exercitum reficit; ne defessum prœlio obiiciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, Castra ponunt: (suberant enim Montes, atque à millibus passuum V. itinera difficilia, atque angusta, excipiebant. hos intra Montes se recipiebant; vt Equitatum effugerent Cæsaris; præsidiisque in angustiis collocatis, Exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) &, totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo Colle Castra ponit. media circiter nocte iis, qui, Adaquandi caussa, longius à Castris processerāt, ab Equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, Duces aduersariorum silentio copias Castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab Equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in Castris continent. Postero die Petreius cum paucis Equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex Castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo, cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renunciat; V. millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera & montuosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alij, quod pridie noctu conclamatum esset in Castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri: circumfundi noctu Equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque Prœlia esse vitanda, quod perterritus Miles in Ciuili dissensione Timori magis, quam Religioni, consulere consueuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum mil. & Centurionum præsentiam afferre: quibus rebus coerceri Milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendū: etsi, aliquo accepto detrimento; tamen, summa

ma Exercitus salua locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in Concilio sententia; & Prima Luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, Exploratis Regionibus, albente cælo, omnes copias Castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere Exercitum ducit. nam quæ itinera ad Iberum, atque Octogesam pertinebant, Castris Hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant: vt arma per manus necessario transderentur; Milites que inermes, subleuatique alij ab aliis magnam partem itineris conficerent; sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento probibere potuissent. Ac primo Afraniani Milites, visendi caussa, læti ex Castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atq; ad Ilerdam reuerti. erat enim iter à proposito diuersum; contrariamq; in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se Castris tenuissent. multumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine Iumentis, Impedimentisque ad iter profectos videbant; vt non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. sed, vbi paullatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt; iamque primos superare Regionem Castrorũ animaduerterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin, statim Castris exeundum, atque occurrendum, putaret. Conclamatur ad arma; atq; omnes copiæ, paucis præsidio relictis Cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere, contendũt. Erat in Celeritate omne positum certamen, vtri prius angustias, Montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranij copias Equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, vt, si priores Montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent: Impedimenta totius Exercitus, Cohortesque, in Castris relictas, seruare non possent; quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar: atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra Hostem Aciem instruit. Afranius, cum ab Equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se Hostem videret, Collem quendam nactus, ibi constitit. ex eo loco IV. Cetratorum Cohortes in Montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare; eo consilio, vti ipse eodem omnibus copiis contenderet, &, mutato itinere, iugis Octogesam perueniret. hunc cum obliquo itinete Cetrati peterent; conspicatus Equitatus Cæsaris, in Cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis Equitum vim Cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumuenti, in
15 conspectu vtriusque exercitus interficiuntur. † Erat occasio bene gerendæ rei. neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitũ sustinere non posse, præsertim circumdatũ vndique Equitatu, cum in loco æquo atque aperto, cõfligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant Legati, Centuriones, Tribunique mil. ne dubitaret prœlium cõmittere; omnium esse Militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis nõ subuenissent; quod de Colle non recederent; quod vix Equitũ incursus sustinerent; collatisque in vnum locũ signis cõferti, neq; ordines, neq; signa, seruarent. quod si iniquitatẽ loci timeret, datũ iri tamen aliquo loco pugnandi facultatẽ; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spẽ venerat, se, sine pugna & sine vulnere suorũ, rem conficere posse; quod re frumentaria aduersarios interclusisset. cur, etiam secundo prœlio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se Milites? cur deniq; fortunã periclitaretur? præsertim cũ non minus esset Imperatoris, Cõsilio superare, quã Gladio. mouebatur etiã misericordia Ciuiũ, quos interficiẽdos videbat: quibus saluis, atq; incolumibus, rẽ obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites vero palam

inter se loquebantur; Quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. ille in sua sententia perseuerat; & paullum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersariis minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in Castra sese referunt. Cæsar, præsidiis Montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest Hostium Castris Castra communit. Postero die Duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nunciatur, Aquatores ab Equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt Equitum, & Cohortium Alariarum; Legionariasque interiiciunt Cohortes; vallumque ex Castris ad Aquam ducere incipiunt; vt intra munitionem & sine timore, & sine stationibus Aquari possent. id opus inter se Petreius, atque Afranius, partiuntur: ipsique perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; &, quem quisque in Castris notum, aut Municipem, habebat, conquirit, atque vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio viuere: deinde Imperatoris fidem quærunt, recte ne se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreij, & Afranij vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; Legatosque de Pace primorum Ordinum Centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alij suos in Castra, inuitandi caussa, adducunt; alij ab suis adducuntur; adeo, vt vna Castra iam facta ex binis viderentur. compluresque Tribuni militum, & Centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit à Principibus Hispaniæ; quos illi euocauerant, & secum in Castris habebant Obsidum loco. ij suos notos, hospitesque quęrebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adolescens de sua, & Parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpitium Legatum, agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in Castra recipit; sic paratus, vt videbatur, vt, quicumque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius vero nõ deserit sese; armat familiam; cum hac, & Prætoria Cohorte Cetratorum, barbarisque Equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueuerat, improuiso ad vallum aduolat; colloquia Militum interrumpit; nostros repellit ab Castris; quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter se; &, repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosque distringunt, atque ita se à Cetratis, Equitibusque defendunt, Castrorum propinquitate confisi; seque in Castra recipiunt; & ab ijs Cohortibus, quę erant in statione ad Portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius Manipulos circuit; Militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem, Imperatorem suum, aduersariis ad supplicium transdant, obsecrat. fit celeriter concursus in Prætorium. Postulant, vt iurent omnes, se exercitum, ducesque non deserturos, neque proditurus, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba iurat: ipse ad idem iusiurandum adigit Afranium. subsequuntur Tribuni militum, Centurionesque. Centuriatim producti Milites idem iurant: edicũt, penes quem quisque sit Miles Cæsaris, vt producatur. productos palã in Prętorio interficiunt. sed plerique, *quos* ceperant, celant, noctuque per vallum emittunt. sic terror oblatus à *Ducibus*, Crudelitas in supplicio, vana religio iurisiurandi, spem præsentis *deditionis sus*tulit,

tulit, mentesque Militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar Milites aduersariorũ, qui in Castra per tempus colloquij venerant, summa diligentia conquiri, & remitti, iubet. sed ex numero Tribunorum militum, Centurionumque, non nulli sua voluntate apud eum remãserunt: quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones, amplіorisque ordinis Equites Romanos in Tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani Pabulatione; Aquabantur ægre; Frumenti copiam Legionarij non nulli habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: 16 † Sed ex propositis cõsiliis duobus explicitius videbatur, ad Ilerdam reuerti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium expleturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex Castris proficiscuntur. Cæsar, Equitatu præmisso, qui nouissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum Legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus quin extremi cum Equitibus prœliarentur. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ Cohortes nouissimũ agmen claudebant: pluresque in locis campestribus subsistebant. si Mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. cum vallis, aut locus decliuis suberat; neque ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; Equites vero ex loco superiore in aduersarios tela coniiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, vt, cum eiusmodi esset locis appropinquatum, Legionum signa cõsistere iuberent, magnoque impetu Equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles vniuersi demitterent, atque ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab Equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, vt eos, superioribus perterritos prœlijs, in medium reciperent agmen, vltroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab Equitatu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo; lente, ac paullatim proceditur; crebroque, vt sint auxilio suis, subsistunt, vt tum accidit. millia enim progressi IV. vehementiusque peragitati ab Equitatu, Montem excelsum capiunt: ibique vna fronte contra Hostem Castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi Cæsaris Castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos Equites pabulandi caussa animaduertere; sese subito proripiunt hora circiter VI. eiusdem diei; &, spem nacti moræ, discessu nostrorum Equitum, iter facere incipiunt. qua re animaduersa, Cæsar, relictis iis munitionibus, subsequitur; præsidio Impedimentis paucas Cohortes relinquit: hora X. subsequi Pabulatores, Equitesq; reuocari iubet. celeriter Equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, vt pæne terga conuertant: compluresque Milites, etiam non nulli Centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque vniuersum imminebat. Tum vero, neque ad explorãdum idoneum locum Castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario; & procul ab aqua, & natura iniquo loco, Castra ponunt. sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. illi, animaduerso vitio Castrorum, tota nocte munitiones proferunt, Castraque Castris conuertunt. hoc idem postero die à prima Luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & Castra protulerant, tanto aberant ab Aqua longius; & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. prima Nocte, Aquandi caussa, nemo egreditur ex Castris. proximo die, præsidio in Castris relicto, vniuersas ad Aquam copias educũt; Pabulatum emittitur nemo. his eos supplices malis Cæsar neces-

ſariam ſubire deditionem,quam prœlio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo,foſſaque circumuenire; vt quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur:quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabant.illi,& inopia pabuli adducti,& quo eſſent ad id expeditiores,omnia ſarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, conſiliiſque biduum conſumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis cauſſa fiebat, hora circiter I I X.ſigno dato,Legiones educunt,Aciemque ſub Caſtris inſtruunt.Cęſar ab opere Legiones reuocat,Equitatum omnem conuenire iubet, Aciem inſtruit. contra opinionem enim Militum, famamque omnium,videri prœlio diffugiſſe,magnum detrimentum afferebat.ſed eiſdem de cauſſis,quæ ſunt cognitæ, quo minus dimicare vellet,mouebatur; atque hoc etiam magis, quod ſpatij breuitas,etiam in fugam coniectis aduerſariis,non multum ad ſummam victoriæ iuuare poterat. non enim amplius pedũ millibus II.ab Caſtris Caſtra diſtabant.hinc duas partes Acies occupabant,tertia vacabat, ad incurſum, atque impetum Militum relicta. ſi prœlium committeretur, propinquitas Caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſſa conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prœlio non laceſſere.

17 † Acies erat Afraniana duplex:Legio V.& I I I.in ſubſidiis locum Alariæ Cohortis obtinebat: Cæſaris triplex: ſed primam Aciem quaternæ Cohortes ex V.Legione tenebant:has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cuiuſque Legionis,ſubſequebãtur; Sagittarij,Funditoreſque media continebantur acie:Equitatus latera cingebat. Tali inſtructa Acie, tenere vterq; propoſitum videbatur; Cæſar,vt,niſi coactus,prœlium non committeret; ille, vt opera Cæſaris impediret. producitur tamen res; Acieſque ad Solis Occaſum continentur: inde vtrique in Caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere; illi vadum Fluminis Sicoris tentare,ſi tranſire poſſent.Qua re animaduerſa,Cæſar Germanos Leuis armaturæ, Equitumque partem Flumen tranſiicit, crebraſque in ripis cuſtodias diſponit. tandem, omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, Aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquiũ petunt; &, id ſi fieri poſſit,ſemoto à Militibus loco.vbi id à Cæſare negatum, &,palam ſi colloqui vellent, conceſſum eſt; datur obſidis loco Cæſari filius Afranij.venitur in eum locum, quem Cæſar deligit.audiente vtroque Exercitu,loquitur Afranius: Non eſſe aut ipſi,aut Militibus ſuccenſendum, quod fidem erga Imperatorem ſuum Cn.Pompeium conſeruare voluerint:ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatiſque ſupplicij tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc vero, pæne vt feminas circummunitos,prohiberi Aqua, prohiberi Ingreſſu, neque corpore dolorem,neque animo ignominiam ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare, atque obſecrare,ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad vltimum ſupplicium progredi neceſſe habeant. Hæc quam poteſt demiſſiſſime, atque ſubiectiſſime, exponit. Ad ea Cæſar reſpondit. Nulli omnium has partes, vel Querimoniæ, vel Miſerationis, minus conueniſſe: reliquos enim omnes ſuum officium præſtitiſſe; ſe,qui,etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo, confligere noluerit,vt quam integerrima eſſent ad pacem omnia; exercitum ſuúm, qui, iniuria etiam accepta,ſuiſque interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, conſeruarit, & texerit; illius denique exercitus Milites, qui per ſe de concilianda Pace egerint; qua in re omnium ſuorum vitæ conſulendum putarunt; ſic omnium Ordinum partes in miſericordia conſtitiſſe:ipſos duces à Pace abhorruiſſe: eos neque Colloquij, neque Induciarum,iura ſeruaſſe; & homines imperitos,& per colloquium deceptos crudeliſſime interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia,atque arrogantia accidere ſoleat,vti eo recurrãt, & id cupidiſſime petant,quod paullo ante contempſerint:neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus,quos cõtra ſe multos iam annos aluerint,velle dimitti: neque enim

VI. Legiones alia de caussa missas in Hispaniam, Septimamque ibi conscriptam, neque tot, tantasque Classes paratas, neque summissos Duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad vsum Prouinciæ prouisum, quæ, propter diuturnitatem Pacis, nullum auxiliũ desiderarit: omnia hæc iampridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui; vt idem ad Portas vrbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas Prouincias absens tot annos obtineat: in se iura Magistratuum commutari, ne ex Prætura, & Consulatu, vt semper, sed per paucos probati, & electi, in Prouincias mittantur: in se Ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, vt, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamẽ omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, vt ab illis abductum Exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se vti possint: proinde, vt esset dictum, Prouinciis excederent, Exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc vnam, atque extremam Pacis esse cõditionem. Id vero Militibus fuit pergratum, & iucundum, vt ex ipsa significatione potuit cognosci; vt, qui aliquid victi incommodi exspectauissent, vltro inde præmium Missionis ferrent. nam, cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque, omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in vtramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, vt ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum Flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad Flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, vt, si quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes Milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: Militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus soluit. quascunque postea controuersias inter se Milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius, atque Afranius cum Stipendium ab Legionibus, pæne seditione facta, flagitaretur, cuius illi diem non dum venisse dicerent; Cæsar vt cognosceret, postulatum est; eoque vtrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia Exercitus eo biduo dimissa, II. Legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; vt non longo inter se spatio Castra facerent: eique negotio Q. Fusium Calenum Legatum fræfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum Flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars Exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIB. II.

Libri secundi capita.

1 *Cæsarianorum secunda pugna naualis ad Maßiliam.*
2 *Miræ machinationes Cæsarianorum, quibus Maßilienses territi inducias exposcunt.*
3 *Maßilienses impetratis per fraudem induciis, iisque violatis, ad deditionem coguntur.*
4 *Varronis qui vlteriori Hispaniæ præerat defectio ad Cæsarem: Carmonæ, Gadium, & Cordubæ deditio.*

5 *Maßiliæ deditio, & C. Curionis Cæsaris Legati nauigatio in Africam cum exercitu, eiúsque trepidatio.*
6 *Deliberatio de summa rerum in castris Curionis, & ipsius ad milites oratio & confirmatio.*
7 *Curionis cum Varo prælium secundum: & eiusdem temeritas in oppugnando Sabura, Iubæ regis præfecto.*
8 *Curionis cum Sabura & Iuba rege prælium aduersum, in quo ipse occiditur: & fuga reliquorum in Siciliam.*

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius Legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad Opidum agere instituit. vna erat proxima Portui, Naualibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atq; Hispania ad id Mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III. Opidi partibus Mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditũ habet à Terra. huius quoque spatij pars ea, quæ ad Arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita, longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque Hominum multitudinem ex omni Prouincia vocat: vimina, materiamque comportari iubet. quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX. exstruit. sed tanti erant antiquitus in Opido omnium rerum ad Bellum apparatus, tantaque multitudo Tormentorũ, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, Porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat Testudo pedum LX. æquandi loci caussa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo Muri, atque Turrium, multitudo Tormẽtorum omnem administrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex Opido; ignesque Aggeri, & Turribus inferebantur. quę facile nostri repellebant Milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in Opidum reiiciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe Nauium XII. in quibus paucæ erant Æratæ, L. Domitio, Massiliensibusque subsidio missus, Freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur: appulsisque Messanam Nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, Principũ, ac Senatus fuga facta, ex Naualibus eorum vnam deducit. Hac adiuncta ad reliquas Naues, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam Nauicula, Domitium, Massiliensesque de suo aduẽtu certiores facit; eosque magnopere hortatur, vt rursus cum Bruti Classe, additis suis auxilijs, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex Naualibus productas Naues refecerant, summa industria armauerant, (remigum, gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, vt essent ab ictu telorum Remiges tuti. has Sagittariis, Tormentisque compleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, virginum precibus, & fletu excitati, vt extremo tempore Ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerãt, Naues conscendunt. Communi enim fit vitio Naturæ, vt inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehemẽtiusque exterreamur, vt tum accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & voluntate Ciuitatem cõpleuerat. nacti idoneum ventum, ex Portu exeunt, & Taurenta, quod est Castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibique Naues expediunt: rursusque se ad configendum animo confirmant; & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto Nauium numero. nam ad eas, quæ

quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant v i. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque, suos cohortatus, quos integros superauissent, vt victos contemneret, plenus spei bonę, atque animi, aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex Castris C. Trebonij, atque omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuuetus, quæ in Opido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque vxoribus, publicisque custodiis, aut ex Muro ad cælum manus tenderent; aut Templa Deorum immortalium adirent, & ante Simulacra proiecti victoriam ab Diis exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi, nominatim euocati, atque obsecrati, Naues conscēderant; vt, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis de salute vrbis confiderent. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed, memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum Ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset Belli fortuna patienda: deductisque nostris paullatim Nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati Nauium locus dabatur; & si quando nostri, facultatem nacti, ferreis iniectis manibus, Nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albici cominus pugna deficiebant: neque multum cedebāt virtute nostris. simul ex minoribus Nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebant. conspicatæque Naues triremes I I. Nauem D. Bruti, quæ ex signo facile agnosci poterat, I I. ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantum re prouisa, Brutus celeritate Nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatæ, conflixerunt, vt vehemētissime vtræq; ex concursu laborarēt; altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti Classe Naues erant, in eas impeditas impetū faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ Naues nulli vsui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. non enim has aut conspectus Patriæ, aut Propinquorum pręcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque ex eo numero Nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium Classe v. sunt depressæ, I V. captæ, I. cum Nasidianis profugit; quæ omnes Citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis vna præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab Hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt.

2 † Est animaduersum ab Legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris Hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro Castello, ac receptaculo, Turrim ex Latere sub Muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruamque fecerunt. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes xxx. sed parietum crassitudo pedum v. postea vero, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem Turris elata. id hac ratione perfectum est. vbi turris altitudo perducta est ad contabulationē; eam in parietes instruxerunt, ita vt capita tignorum extrema parietum structura tegerētur; ne quid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper cōtignationem, quātum tectum plutei, ac vinearū passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum Tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspende-

ret eam contignationem, quæ Turri tegumento esset futura: supraque ea Tigna directo transuersas Trabes iniecerunt, easque Asseribus religauerunt: has Trabes paullo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; vt esset, vbi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellēdos, dum intra eam contignationem Parietes extruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constrauerunt; ne quid ignis Hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt; ne aut Tela, tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut Saxa ex catapultis Latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum Turris, latas IV. pedes, fecerunt: easque ex III. partibus, quæ ad Hostes vergebant, eminentibus trabibus circum Turrem præpendentes religauerunt. quod vnum genus Tegumenti aliis locis erant experti nullo telo, neque tormēto, transiici posse. vbi vero ea pars Turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu Hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: Turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere, cœperunt; vbi, quantū storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, Parietes Lateribus extruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: vbi tempus alterius contabulationis videbatur, Tigna item vt primo tecta, extremis Lateribus instruebant; exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque eleuabant. ita tuto, ac sine vllo vulnere, ac periculo VI. tabulata exstruxerunt: fenestrasque quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. vbi ex ea Turri, quæ circū essent, opera tueri se posse confisi sunt; Musculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem à Turri latericia ad Hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius Musculi hæc erat forma. Duæ primum Trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV. collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se Capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eo super Tigna bipedalia iniiciunt; eaque laminis, clauisque religant; ad extremum Musculi Tectum, Trabesque extremas: quadratas regulas IV. patentes digitos, defigunt; quæ lateres, *qui super Musculo* struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, vt Trabes *erant in* Capreolis collocatæ, Lateribus, Lutoque Musculus, vt ab *igne*, *qui ex muro iaceretur*, tutus esset, contegitur. supra Lateres Coria inducuntur; *ne canalibus* aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, *ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur*, Centonibus conteguntut. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam Turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus Hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad Turrim Hostium admouent, vt ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito Opidani, saxa quam maxima possunt vectibus promouent, præcipitataque Muro in Musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio Musculi delabitur. Id vbi vident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt; easque de Muro in Musculum deoluunt. inuolutæ labuntur; delapsæ, ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere remouentur. interim sub Musculo Milites vectibus infima saxa Turris Hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex Turri latericia à nostris, telis, tormentisque defenditur: Hostesque ex Muro, ac Turribus submouentur: non datur libera Muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, Turri subductis, repentina ruina pars eius Turris concidit,
3 pars reliqua consequens procumbebat. † Tum Hostes, Turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese Porta foras vniuersi proripiunt; ad Legatos, atque Exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: Militesque auersi à prœlio, ad studium audiendi, & *cognoscendi*

feruntur.

feruntur. vbi Hostes ad Legatos, Exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proiiciunt: orant, vt aduentus Cæsaris exspectetur; captam suam vrbem videre, Opera perfecta, Turrem subrutam: itaque à defensione desistere; nullam exoriri moram posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino Turris concidisset, non posse Milites contineri, quin spe prædę in vrbem irrumperent, vrbemque delerent. hæc, atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti Legati, Milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cęsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim Opidum expugnari pateretur; ne grauius permoti Milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diuturno labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin Opidum irrumperent: grauiterque eam rem pertulerunt; quod stetisse per Trebonium, quo minus Opido potirentur, videbatur. At Hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli, quærunt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita, contectaque essent; Portis se foras erumpunt; secundo magnoq; vento ignem operibus inferunt. hūc sic distulit ventus, vti vno tempore Agger, Plutei, Testudo, Turris, Tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. alij ex Castris sese incitant. fit in Hostes impetus eorum: sed Muro, Sagittis, Tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub Murum se recipiunt; ibique Musculum, Turrimque latericiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, Hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram Turrem, aggeremque eruptione pugnauerunt; multumque ignem intulerunt. sed, vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in Opidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio Militum administrare, & reficere instituit. nam, vbi tantos suos labores, & apparatus, male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe, lateque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis, aggerem noui generis, atque inauditum ex latericiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. &, quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto Miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcumque vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia, & virtute Militum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur. quod vbi Hostes viderunt, ea quæ diu, longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, vt nullus perfidiæ, neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi Militibus, aut Igni operibus noceri posset; eodēque exēplo sentiunt totā vrbē, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusq; circumiri posse; sic,

vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; cum pæne ædificata in muris ab Exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu coniicerentur; suorumque tormentorum vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione è Muro, ac Turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt; ad easdem Deditionis conditiones recurrunt.

4 † M. Varro in vlteriore Hispania, initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: Præoccupatum sese Legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus; neque se in vllam partem mouebat. postea vero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atque exspectatione, & consentire omnem Citeriorem Prouinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius, atque inflatius Afranius perscribebat; se quoque ad motum Fortunæ mouere cœpit; delectum habuit tota Prouincia; Legionibus completis II, Cohortes circiter XXX. Alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio, Petreioque mitteret; Naues longas X, Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniaque ornamenta ex Fano Herculis in Opidum Gades contulit. eo VI. Cohortes, præsidij caussa, ex Prouincia misit: Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eo, procurandæ hæreditatis caussa, venerat, missus à Domitio, Opido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica, in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex Tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo Militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritis Ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sibi ad Remp. administrandum H-S CXC. millia, & Argenti pondo XX. millia, Tritici modios CXX. millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas Ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua, & Pompeij verba per iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in Citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat Belli, vt secum II. Legiones Gadis conferret, Naues, frumentumque omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. in Insula, frumento, Nauibusque comparatis, bellum duci, non difficile exictimabat. Cæsar, etsi multis, necessariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod, magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in Citeriore prouincia, sciebat. itaque, duabus Legionibus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pl. ipse cum Equitibus DC. magnis itineribus, progreditur; Edictumque præmittit, ad quam diem Magistratus, Principesque omnium Ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. quo Edicto tota prouincia peruulgato, nulla fuit Ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullus ve Ciuis Romanus paullo notior, quin ad diem conueniret. simul ipse Cordubę conuentus per se Portas Varroni clausit; custodias, vigiliasque in Muro, Turribusque disposuit. Cohortes II. quæ Collonicę appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi Opidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quę est longe firmissima totius Prouincię Ciuitas, deductis III. in Arcem Opidi Cohortibus à Varrone præsidio, per se Cohortes eiecit, Portasque pręclusit. Hoc vero magis propera-

properare Varro, vt cum Legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere, aut transiectu intercluderetur. tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas Prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paullo longius literæ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de Edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos Principes cum Tribunis Cohortium, quæ esset ibi in præsidio, vt Gallonium ex Opido expellerent, vrbem insulamque Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. Legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex Castris Varronis, adstante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in Foro, & Porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus Ciues Romani comprobauerunt, vt domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuerso, sese Ilipam Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse Portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, Legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita Legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; & quod vbique habeat frumenti, ac Nauium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; Ciuibus Romanis, quod Opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; Tribunis mil. Centurionibusque qui eo præsidij caussa venerant; quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognouerat, Tributis quibusdam publicis, priuatisque præmiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in priuatam domum referri in Templum iubet, Prouinciæ Q. Cassium præficit; huic IV. Legiones attribuit: ipse ijs Nauibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere Citerioris Prouinciæ Legationes Cæsaris aduentum exspectabant. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam Ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, Legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido Prætore, cognoscit. † Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus, (Panico enim veteres, atque Hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta Turri, labefacta magna parte Muri, auxiliis Prouinciarum, & Exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude cōstituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, Nauibus III. cōparatis, ex quibus II. familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ Naues, quæ, missu Bruti, consuetudine quotidiana, ad Portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex iis vnum ipsius Nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum Nauium, sese in Portum receperunt. Massilienses arma, tormentaque ex Opido, vt est imperatum proferunt: Naues ex Portu, Naualibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se Ciuitatis, conseruans, II. ibi Legiones præsidio relinquit; ceteras

in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Atij Vari despiciens, II. Legiones ex IV. quas à Cæsare acceperat, & D. Equites transportabat: biduoque, & noctibus III. nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum XXII. millia, habetque non incommodam Æstate stationem, & duobus eminentibus Promontoriis continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum X. lōgis Nauibus ad Clupeam præstolans, (quas Naues, Vticæ ex Prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli caussa, curauerat) veritusque Nauium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. id Opidum C. Considius Longus, vnius Legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris Naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor Nauibus XII, quas præsidio onerariis Nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore Nauem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum Classe redit. Curio Marcium Vticam Nauibus præmittit: ipse eodem cum Exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad Flumen Bagradam peruenit: C. Caninium Rebilum Legatum cum Legionibus relinquit: ipse cum Equitatu antecedit ad Castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus Castris habebatur. id autem est iugum directum eminens in Mare, vtraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. abest directo itinere ab Vtica paullo amplius passus ∞. sed hoc itinere est Fons, quo Mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI. millium circuitu in Opidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio Castra Vari conspicit, Muro Opidoque coniuncta ad Portam, quæ apellatur Bellica, admodum munita natura loci, vna ex parte ipso Opido Vtica, altera Theatro quod est ante Opidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad Castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa vndique portari, atque agi plenissimis viis, quæ, repentini tumultus timore, ex Agris in vrbem conferebantur. Huc Equitatum mittit, vt diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemque tempore his rebus subsidio DC. Equites Numidæ ex Opido, Peditesque CD. mittuntur à Varo; quos auxilij caussa Rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebat; quod Tribunus pl. Legem promulgauerat, qua Lege Regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt Equites inter se. neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in Castra ad Opidum receperunt. Interim, aduentu longarum Nauium, Curio pronunciari onerariis Nauibus iubet; quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se in Hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad Castra Corneliana vela duxisset. Qua pronunciatione facta temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, &, quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit Exercitum. His rebus gestis, Curio se in Castra ad Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur. postero die Vticam Exercitum ducit, & prope Opidum Castra ponit. non dum opere Castrorum perfecto, Equites ex statione nunciant, magna auxilia Equitum, Peditumque ab Rege missa, Vticam venire. eodemque tempore vis magna pulueris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit Equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis Legionibus, Aciem instruit: Equitesque committunt prœlium: & prius, quam plane Legiones explicari, & consistere possent; tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore, iter fecerant, in fugā se coniiciunt: Equitatuque omni fere incolumi, quod se per Litora celeriter in Opidum recepit, magnū Peditum nume-

numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi II. ex Castris Curionis, cum Manipularibus suis XXII. ad Atium Varum perfugiunt: ij, seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt; (nam, quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius Exercitus animos alienos esse à Curione; maxime opus esse in conspectum Exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane Legiones ex Castris educit. facit idem Curio: atque, vna valle non magna interiecta, suas vterque copias instruit. Erat in Exercitu Vari Sex. Quintilius Varus; quem fuisse Corfinij, supra demonstratũ est. Hic, dimissus à Cęsare, in Africam venerat: Legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo, vt paucis mutatis Centurionibus, iidem Ordines, Manipulique constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius circumire Aciem Curionis, atque obsecrare Milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vsi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliam Perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atque Atium secuti essent, exspectare deberet. Hac habita Oratione, nullam in partem ab Exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas vterque copias reducit. At in Castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquisque enim opinione fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, atque alius alij transdiderat; plures auctores eius rei videbantur. Ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, & sequi, quod vellent; Legiones eæ, quæ paullo ante apud aduersarios fuerant, (nam etiam Cęsaris beneficiũ mutauerat Consuetudo) quæ offerrentur; Municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neq; enim ex Marsis, Pelignisque veniebant, vt qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesque non nulli grauiores sermones Militum vulgo durius accipiebant. non nulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.

6 † Quibus de caussis Concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, Castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi Militum consiliis Otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna Belli fortunam experiri; quam, desertos, & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent, de tertia vigilia in Castra Corneliana recedendum; vt, maiore spatio temporis interiecto, Militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine Nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, vtrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ Fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere, & natura loci munitissima Castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione Castrorum discedimus? quasi non & Felicitas rerum gestarum, Exercitus beneuolentiam Imperatoribus; & Res aduersæ Odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem Fugam, & desperationem omnium, & alienationem Exercitus? nam neque Prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque Improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam Timor augeat, nostris Studia deminuat. Quod si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de Exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non, vti Corporis vulnera, ita Exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem ad-

uersariis augeamus? At etiam, vt media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque huiusmodi res aut Pudore, aut Metu tenentur: quibus rebus Nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, vt sine spe Castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitrer; magnaque ex parte iam Me vna vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso Concilio, Concionem aduocat Militum: commemorat, quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar; vt magnam partem Italiæ, beneficio, atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps Municipia sunt secuta; neque sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prœlio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar Me, quem sibi carissimum habuit, Prouinciã Siciliam, atque Africam, sine quibus vrbem, atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam vno tempore & nos circumuenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid, irati, grauius de vobis sentire possunt, quam, vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos Exercitus? duos superatos Duces? duas receptas Prouincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectu aduersariorum venerit Cæsar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem, incerta victoria, Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini? cum vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt; & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem Fuga petiuit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? cum proiectis Fascibus, & deposito Imperio, priuatus, & captus, ipse in alienam venisset potestatem. Relinquitur noua religio, vt eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis, & Capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis: qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leuiora. sed tamen sui laboris Milites semper, euentu Belli, præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam? An pænitet vos, quod saluum, atque incolumem exercitum, nulla omnino Naue desiderata, transduxerim? quod Classem Hostium primo impetu aduenicns profligauerim? quod bis per biduum equestri prœlio superauerim? quod ex Portu, sinuque aduersariorum CC. Naues onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, vt neque pedestri itinere neque Nauibus commeatu iuuari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia, sequimini? Equidem me Cęsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellauistis. Cuius si vos pænitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meũ restituite nomen; ne ad contumeliam Honorem dedisse videamini. Qua Oratione permoti Milites, crebro etiam dicentem interpellabant; vt magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex Concione, vniuersi cohortãtur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, & suam fidem, virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in Acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue sollicitandi Milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

† Erat

7 † Erat vallis inter duas Acies, vt ſupra demonſtratum eſt, non ita magno, aut difficili,& arduo adſcenſu. hanc vterque,ſi aduerſariorum copiæ tranſire conarentur, exſpectabat; quo æquiore loco prœlium committeretur. ſimul à ſiniſtro Cornu P. Atij Equitatus omnis,& vna Leuis armaturæ interiecti complures,cum ſe in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio Equitatum, & duas Marrucinorum Cohortes mittit: quorum primum impetum Equites hoſtium non tulerunt; ſed, admiſſis equis, ad ſuos refugerunt: relicti ab iis, qui vna procurrerant, Leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab noſtris.Huc tota Vari conuerſa Acies,ſuos fugere, & concidi,videbat.Tum Rebilus, Legatus Cæſaris,quem Curio ſecū ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vſum in Re militari ſciebat; Perterritum, inquit, Hoſtem vides, Curio:quid dubitas vti Temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent Milites ea, quæ pridie ſibi confirmaſſent, ſequi ſeſe iubet,& præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis,vt in adſcenſu, niſi ſubleuati à ſuis, primi non facile eniterentur.ſed, præoccupatis animis Atianorum Militum timore, & fuga, & cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant; omneſque iam ſe ab Equitatu circumueniri arbitrabantur.itaque prius, quam telum abijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari Acies terga vertit, ſeque in Caſtra recepit.qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis Ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus,magna voce Varum nomine appellans requirebat; vti vnus eſſe ex eius Militibus,& monere aliquid velle, ac dicere videretur. vbi ille, ſæpius appellatus,adſpexit,ac reſtitit; &,quis eſſet, aut quid vellet, quæſiuit; humerum apertum gladio appetit: paullumque abfuit,quin Varum interficeret, quod ille periculum,ſublato ad eius conatū ſcuto,vitauit. Fabius, à proximis Militibus circumuentus,interficitur, ac fugientium multitudine, ac turba, Portæ Caſtrorum occupantur; atque iter impeditur; pluresque in eo loco ſine vulnere, quam in prœlio,aut fuga,intereunt. neque multum abfuit, quin etiam Caſtris expellerentur: ac non nulli protinus eodem curſu in Opidum contenderunt.ſed,cum loci natura, tum munitio Caſtrorum aditum prohibebat: quod ad prœlium egreſſi Curionis Milites, iis rebus indigebant,quæ ad oppugnationem Caſtrorum erant vſui. itaque Curio Exercitum in Caſtra reducit,ſuis omnibus præter Fabium incolumibus,ex numero aduerſariorū circiter DC.interfectis, atque vulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis,multique præterea, per ſimulationem vulnerum, ex Caſtris in Opidum,propter timorem,ſeſe recipiunt.Qua re animaduerſa, Varus, & terrore exercitus cognito,Bucinatore in Caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis,de tertia vigilia ſilentio Exercitum in Opidum reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, & vallo circummunire inſtituit.Erat in Opido multitudo inſolens belli,diuturnitate otij; Vticenſes,pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis,illi amiciſſimi; conuentus,qui ex variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus prœliis magnus.itaque de Deditione omnes palam loquebantur; & cum P.Atio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, nuncij,præmiſſi ab Rege Iuba, venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent,& de cuſtodia,ac defenſione vrbis hortarentur.quæ res eorum perterritos animos confirmauit.Nunciabantur hæc eadem Curioni, ſed aliquandiu fides fieri non poterat.tantam habebat ſuarum rerum fiduciam.Iamque Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nunciis, ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus ſublatus,nihil contra ſe Regem auſurum exiſtimabat. ſed, vbi certis auctoribus comperit,minus V,& XX. millibus longe ab Vtica eius copias abeſſe; relictis Munitionibus, ſeſe in Caſtra Corneliana recepit. huc Frumentum comportare, Caſtra munire,materiam conferre, cœpit. ſtatimque in Siciliam miſit, vti II. Legiones, reliquuſque Equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima,natura,& loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & ſalis

copia:cuius magna vis iam ex proximis erat ſalinis eo congeſta.non materia multitudine arborum,non Frumentum, cuius erant pleniſſimi Agri,deficere poterat. itaque,ſuorum omnium cōſenſu, Curio reliquas copias exſpectare,& bellum ducere,parabat.His conſtitutis rebus,probatiſque conſiliis, ex Perfugis quibuſdam Opidanis audit Iubam,reuocatum finitimo bello,& controuerſiis Leptitanorum, reſtitiſſe in regno; Saburam, eius Præfectum, cum mediocribus copiis miſſum, Vticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, & prœlio rem committere conſtituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat Adoleſcentia, magnitudo animi,ſuperioris temporis prouētus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus, Equitatum omnem prima nocte ad Caſtra Hoſtium mittit, ad Flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed Rex cum omnibus copiis inſequebatur, & VI. millium paſſuum interuallo à Sabura, conſederat. Equites miſſi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes Hoſtes aggrediuntur.Numidæ enim,quadam barbara conſuetudine,nullis ordinibus paſſim conſederāt.hos oppreſſos ſomno, & diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt:multi perterriti profugiunt.quo facto,ad Curionem Equites reuertuntur, Captiuoſque ad eum reducūt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat,Cohortibus V. Caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum VI. Equites conuenit; rem geſtam cognouit; ex Captiuis quærit,quis Caſtris ad Bagradam præſit; reſpondent, Saburam; reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque reſpiciens ſigna, Videtis ne, inquit, Milites,Captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abeſſe Regem, exiguas eſſe copias miſſas,quæ paucis Equitibus pares eſſe non potuerunt. proinde ad prędā,ad gloriam,properate; vt iam de præmiis veſtris,& de referenda gratia,cogitare incipiamus. Erant per ſe magna, quæ geſſerant Equites, præſertim cum eorum exiguus numerus cum tāta multitudine Numidarū conferretur.hæc tamē ab ipſis inflatius cōmemorabantur; vt de ſuis Homines laudibus libenter prædicant. multa præterea ſpolia præferebantur. capti Homines,Equiteſque producebātur: vt,quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita ſpei Curionis Militum ſtudia non deerant, Equites ſequi iubet ſeſe; iterq; accelerat, vt quammaxime ex fuga perterritos adoriri poſſent. At illi, itinere totius noctis confecto, ſubſequi non poterant: atque alij alio loco reſiſtebant. ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur. † Iuba, certior factus

8 à Sabura,de nocturno prœlio,II.millia Hiſpanorum, & Gallorum Equitum,quos, ſuæ cuſtodiæ cauſſa,circum ſe habere conſueuerat, & Peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ ſubmittit:ipſe cum reliquis copiis,Elephantiſque XL. lentius ſubſequitur; ſuſpicatus,præmiſſis Equitibus, ipſum affore Curionem. Sabura copias Equitum, Peditumque inſtruit: atque his imperat, vt, ſimulatione timoris, paullatim cedant, ac pedem referant: ſeſe, cum opus eſſet, ſignum prœlij daturum; &, quod rem poſtulare cognouiſſet, imperaturum. Curio, ad ſuperiorem ſpem addita præſentis temporis opinione, Hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in Campum deducit. Quibus ex locis cum longius eſſet progreſſus,confecto iam labore Exercitu, XVI. millium ſpatio, conſiſtit. dat ſignum ſuis Sabura,Aciem conſtituit, & circuire ordines, atque hortari,incipit:ſed Peditatu dumtaxat procul ad ſpeciē vtitur; Equites in Aciem mittit. Non deeſt negotio Curio:ſuoſque hortatur, vt ſpem omnem in virtute reponant. nec Militibus quidem, vt defeſſis; neque Equitibus, vt paucis, & labore confectis,ſtudium ad pugnandum,virtuſque deerat.ſed ij,numero CC, (reliqui in itinere ſubſtiterant) quamcumque in partem impetum fecerant, Hoſtes loco cedere cogebant:ſed neque longius fugientes proſequi,nec vehementius equos incitare poterant. At Equitatus hoſtiū ab vtroque Cornu circumire Aciē noſtram, & auerſos proterere incipit. Cum Cohortes ex Acie procurriſſent, Numidæ integri ce-

qui celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, & ab Acie excludebant. sic neque in loco manere, Ordinesque seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ, summissis ab Rege auxiliis, crebro augebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ij, qui vulnera acceperant, neque Acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota Acies Equitatu Hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consueuerunt, aut suam mortē miserabantur, aut parentes suos cōmendabant, si quos ex eo periculo Fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio vbi perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquā Salutis esse arbitratus, proximos Colles capere vniuersos, atque eo inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus à Sabura Equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perueniunt; & partim fugientes ab Equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, Præfectus Equitum, cum paucis Equitibus circumsistēs, vt Fuga salutem petat, atque in Castra contendat; & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam amisso Exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurū, confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen, Equorum reficiendorum caussa, substitisse demonstratum est, fuga totius Exercitus procul animaduersa, sese incolumes in Castra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus Quæstor, in Castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, vt in Siciliam Nauibus reportentur. pollicetur: Magistrisque imperat Nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant: sed tantus fuit omnium terror, vt alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum Legionibus instare Varum, iamque se puluerem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem Hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in Classe erant, proficisci properabant. horum fuga Nauium onerariarū magistros incitabat. pauci lenūculi ad officium, imperiumque conueniebāt. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; vt multitudine, atque onere non nulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, vt pauci Milites, Patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia, valerent, aut Naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ missis ad Varum noctu, Legatorum numero, Centurionibus, sese ei dediderūt. quorum Cohortes Militum Iuba postero die ante Opidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in Regnum remisit. cum Varus, suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: ipse, equo in Opidum vectus, prosequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperauit: diebusque æque post paucis, se in Regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIB. III.

Tertii libri capita.

1 *Cæsaris Dictatoris diligentia in vrbanis rebus constituendis, & Pompeij copiarum ingens magnitudo.*

2 *Cæsar in Pharsaliam traiicit: eius aliquot inanes naues Bibulus incendit. Salonenses sese ab Octauij obsidione fortiter liberant.*

3 *Cæsaris ad Pompeium legatio de pace, & eius in illo consequendo celeritas.*

4 *Colloquia de pace Pompeianorum insolentia impedita.*

5 *Motus vrbanus à Senatu repressus, & Milonis, Cœliique Prætoris nece extinctus.*

6 *Naualis Cæsarianorum pugna secunda: item eiusdem tyronum ignauia, & veteranorum virtus.*

7 *Cæsar & Pompeius statiua castra mouent. Scipionis auaritia & crudelitas in pecuniis ab Asiaticis exigendis.*

8 *Scipionis & Domitij leues aliquot pugnæ equestres.*

9 *Cæsar & Pompeius castris propè positis leuibus præliis inter se contendunt.*

10 *Cæsarianorum patientia in penuria rei frumentariæ perferenda.*

11 *Aduersum prælium Pompeij ad castra Cæsaris, & aliquot Cæsarianorum militum virtus.*

12 *Cæsar Pompeium ad prælium prouocat. Pompeius pabuli inopia laborat. ad eum Allobroges duo perfugiunt.*

13 *Pompeij prælium secundum aduersus Marcellinum Cæsaris Quæstorem.*

14 *Cæsaris pugna secunda: & vicißim Pompeij victoria insignis.*

15 *Cæsar habita oratione suos confirmat: magnisque itineribus emensis, cum eum Pompeius sequeretur, Domitij se copiis ad Thessaliam coniungit.*

16 *Thessalia Cæsari adiungitur. Pompeiani coniunctis Scipionis copiis, de Cæsarianorum bonis inter se partiendis deliberant.*

17 *Vtriusque exercitus comparatio ad pugnam, & simul Imperatorum ad milites cohortatio.*

18 *Cæsaris de Pompeio victoria Pharsalica, & summa eiusdem in persequenda victoria celeritas.*

19 *Caßius Cæsariana classe ad Messanam incensa, in fugam cõpellitur. Cæsar Pompeium persequitur, qui ad Ptolemeum Regem profugus perfidiosè interficitur.*

20 *Portenta Cæsaris victoriam indicantia, & eiusdem industria in Alexandria & Rege occupando.*

21 *Cæsar Pharum prehendit, & Alexandriæ partem aduersus Achillæ copias communit.*

1 DICTATORE habente Comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat Annus, quo per Leges ei Consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur, per eos fierẽt æstimationes Possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad timorem nouarum Tabularum tollendum, minuendumque, qui fere Bella, & Ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad Debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimauit. item, Prætoribus, Tribunisque pl. Rogationes ad Populum ferentibus,

rentibus, non nullos, Ambitus Pompeia Lege damnatos, illis temporibus, quibus in vrbe præsidia Legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus Iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio Ciuilis belli obtulerant, si sua opera in Bello vti vellet; perinde æstimās, ac si vsus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio Populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo Populi beneficio videretur. His rebus, & Feriis Latinis, Comitiisque omnibus perficiundis XI. dies tribuit: Dictaturaque se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, Brundusiumque peruenit: eo Legiones XII, Equitatum omnem venire iusserat. sed tantum Nauium reperit, vt anguste XV. millia Legionariorū militum, & D. Equites transportare possent. hoc vnum, Inopia Nauium, Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis Autumnus in Apulia, circumque Brundusium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispanię Regionibus, omnem Exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, Anni spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atq; ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque Insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto Classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curauerat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, Regionibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ Populis pecuniam exegerat; magnam societates earum Prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat Ciuium Romanorum IX; V. ex Italia, quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, Gemellā appellabat; vnam, ex Creta, & Macedonia, ex veteranis Militibus; qui dimissi à superioribus Imperatoribus, in iis Prouinciis consederant; II. ex Asia, quas Lentulus Consul scribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in Legiones distribuerat. His Antonianos Milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria Legiones II, Sagittarios, ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque Ciuitatibus III. millia numero habebat, Funditorum Cohortes VI. mercenarias II. Equites VII. millia: ex quibus DC. Gallos Deiotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia CC. erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D. ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij caussa apud Regem Ptolemeum reliquerat, Pompeius filius cum Classe adduxerat; DCCC, quos ex seruis suis, Pastorumque suorum coegerat; CCC, Tarcundarius, Castor, & Donilaus, ex Gallogræcia dederāt. horum alter vna venerat, alter Filium miserat. CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his, plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & Ciuitatum adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumēti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque Regionibus cōparauerat. hiemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibusque Opidis maritimis constituerat, vt Mare Cæsarē transire prohiberet: eiusq; rei caussa omni in Ora maritima Classem disposuerat. præerat Ægyptiis Nauibus Pōpeius Filius, Asiaticis, D. Lęlius, & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus, cum C. Pomponio; Liburnicę, atque Achaicę Classi, Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus prępositus cuncta administrabat: ad hunc summa Imperij respiciebat. 2 † Cæsar, vt Brundusium venit, concionatus apud Milites, quoniam prope ad finem laborum, ac periculorum esset peruentū, æquo animo Mancipia, atque Impedimenta in Italia relinquerent; ipsi

expediti,Naues cõſcenderent,quo maior numerus Militũ poſſet imponi; omniaque ex victoria,& ex ſua liberalitate,ſperarent; cõclamantibus omnibus,imperaret,quod vellet; quodcumque imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos; pridie non.Ian.Naues ſoluit, impoſitis, vt ſupra demonſtratum eſt, Legionibus v I I. poſtridie terram attigit Cerauniorum.ſaxa inter,& alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem & Portus omnes timens,quos teneri ab aduerſariis arbitrabatur,ad eum locum, qui appellatur Pharſalus, omnibus Nauibus ad vnam incolumibus, Milites expoſuit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & Minucius Rufus cum Aſiaticis Nauibus x I I x. quibus iuſſu D.Lælij præerant,M.Bibulus cum Nauibus c x. Corcyræ.ſed neque ij,ſibi confiſi,ex Portu prodire ſunt auſi; cum Cæſar omnino x I I. Naues longas præſidio duxiſſet; in quibus erat & ipſe:neque illi Bibulus, impeditis Nauibus diſperſiſque remigibus,ſatis mature occurrit: quod prius ad cõtinentem viſus eſt Cæſar,quam de eius aduentu fama omnino in eas Regiones perferretur. Expoſitis Militibus,Naues eadem nocte Brunduſium à Cæſare remittuntur; vt reliquæ Legiones,Equitatuſque tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus,Legatus, qui celeritatẽ in tranſportandis Legionibus adhiberet.ſed ſerius à terra prouectæ Naues, neque vſæ nocturna aura, in redeũdo offenderunt. Bibulus enim,Corcyræ certior factus de aduentu Cæſaris,ſperans ſe alicui parti onuſtarum Nauium occurrere poſſe,inanibus occurrit; &,nactus circiter x x x,in eas diligẽtię ſuæ,ac doloris iracundia erupit, omneſque incendit; eodemque igne Nautas, dominoſque Nauium interfecit, magnitudine pœnę reliquos deterrere ſperans.Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici Portum ſtationes,litoraq; omnia longe,lateq; Claſſibus occupauit: cuſtodiiſq; diligẽtius diſpoſitis,ipſe grauiſſima hieme in Nauibus excubabat,neque vllum laborẽ,aut munus deſpiciens,neque ſubſidiũ exſpectans,ſi in Cęſaris conſpectũ veniret.Sed poſt diſceſſum Liburnarũ,ex Illyrico M.Octauius cũ iis,quas habebat, Nauibus Salonas peruenit; ibique concitatis Dalmatis,reliquiſque barbaris,Hiſſam à Cæſaris amicitia auertit:conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere poſſet, Opidũ oppugnare inſtituit. eſt autem Opidũ & loci natura,& Colle munitũ.ſed celeriter Ciues Romani,ligneis effectis Turribus, ſeſe munierunt:&,cum eſſent infirmi ad reſiſtendũ,propter paucitatem Hominũ, crebris confecti vulneribus,ad extremum auxiliũ deſcenderũt: ſeruoſque omnes puberes liberauerunt:&,præſectis omnium mulierum crinibus,Tormenta effecerunt. Quorum cognita ſententia, Octauius quinis Caſtris Opidum circumdedit; atque vno tẽpore Obſidione,& Oppugnationibus eos premere cœpit.Illi, omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabãt. qua de re miſſis ad Cęſarẽ Legatis,auxilium ab eo petebant:reliqua,vt poterant, per ſe incommoda ſuſtinebãt: &,longo interpoſito ſpatio,cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet,nacti occaſionem meridiani tẽporis, diſceſſu eorum, pueris, mulieribuſque in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur, ipſi manu facta,cum iis,quos nuper manumiſſos liberauerant,in proxima Octauij Caſtra irruperunt.His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta,& deinceps reliqua: omnibuſque eos Caſtris expulerunt; &,magno numero interfecto, reliquos, atque ipſum Octauium in Naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque Hiems appropinquabat; &,tantis detrimentis receptis, Octauius, deſperata oppugnatione Opidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit. † Demonſtratum eſt, L.Vibullium Rufum, Pompeij prętectum,bis in poteſtatem perueniſſe Cæſaris,atque ab eo eſſe dimiſſum,ſemel ad Corfinium,iterum in Hiſpania. Hunc pro ſuis beneficiis Cæſar iudicauerat idoneum,quem cum Mandatis ad Cn.Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hęc ſumma Mandatorũ: Debere vtrumque Pertinaciæ finem facere,& ab armis diſcedere, neque amplius

amplius Fortunam periclitari; satis esse magna vtrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, vt reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duobusque Hispaniis, & Cohortibus in Italia, atque Hispania Ciuium Romanorum c. atque xxx. se morte Curionis, & detrimento Africani Exercitus tanto, Militumque deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac Reip. parcerent, quantumque in bello Fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento; hoc vnum esse tempus de Pace agendi, dum sibi vterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset Fortuna, non esse vsurum conditionibus Pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones Pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu, & à Populo peti debere: interea & Reip. & Ipsis placere oportere, si vterq; in Concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisque armis, auxiliisq;, quibus nunc cõfideret, necessario Populi Senatusque iudicio fore vtrumque contentum: hæc quo facilius Põpeio probari possent, omnes suas terrestres, vrbiũque copias dimissurũ. Vibullius, his expositis à Cæsare, nõ minus necessariũ esse existimauit, de repẽtino aduentu Cæsaris Pompeiũ fieri certiorẽ, vti ad id consiliũ capere posset, ante quam de Mãdatis agi inciperet: atq; ideo, continuato, & nocte, & die itinere, atq; mutatis ad celeritatẽ iumentis, ad Pompeium contẽdit; vt, adesse Cæsarẽ omnibus copiis, nunciaret. Põpeius erat eo tẽpore in Candauia; iterq; ex Macedonia in Hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiũque, habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniã petere cœpit; ne Cæsar Oræ maritimæ Ciuitates occuparet. At ille, expositis Militibus, eodẽ die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset; L. Torquatus, qui iussu Põpeij Opido præerat, præsidiumq; ibi Parthinorũ habebat, conatus Portis clausis Opidum defendere; Græcos Murũ adscẽdere, atque arma capere, iubet. illi autẽ cum se contra Imperium Populi R. pugnaturos esse negarent; Opidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis, Portas aperuit; & se, atque Opidum Cæsari dedidit; incolumisque ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito; L. Straberius, qui ibi præerat, Aquam comportare in Arcem, atque eam munire, Obsidesque ab Apolloniatibus exigere, cœpit. Illi vero daturos se negare; neque Portas Consuli præclusuros; neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia, Populusque R. iudicauisset. Quorum cognita volũtate clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem Legatos mittunt, Opidoque recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ Ciuitates, totaque Epirus; &, Legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnisque itineribus, contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius Exercitui, quod properans Noctẽ Diei cõiunxerat, neq; iter intermiserat, vt pene omnes in Epiro, finitimisque Regionibus signa relinquerẽt; complures arma proiicerent; ac Fugæ simile iter videretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, Castraque metari iussisset; perterrito etiam tũ Exercitu, Princeps Labienus procedit; iuratque se eũ non deserturũ, eundẽque casum subiturũ, quemcumq; ei Fortuna tribuisset. Hoc idẽ reliqui iurant Legati. hos Tribuni mil. Centurionesque sequuntur; atque idẽ omnis Exercitus iurat. † Cæsar

4 profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: Castraq; ad Flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium; vt vigilijs, Castellisque benemeritæ Ciuitates tutæ essent: ibique reliquarũ ex Italia Legionũ aduentum exspectare, & sub pellibus hiemare, constituit. hoc idem Pompeius facit; &, trans Flumen Apsum positis Castris, eo copias omnes, auxiliaq; conduxit. Calenus, Legionibus, Equitibusque Brundusij in Naues positis, vt erat præceptum à Cæsare, quantum

M

Nauium facultatem habebat, Naues soluit; paullumque à Portu progressus, literas à Cæsare accipit; quibus est certior factus, Portus, Litoraque omnia Classibus Aduersariorum teneri. Quo cognito, se in Portum recipit, Nauesque omnes reuocat. Vna ex ijs, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine Militibus, priuatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad vnum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius Exercitus salus constitit. Bibulus, vt supra demonstratũ est, erat cum Classe ad Oricum: & sicut Mari, Portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earũ Regionum prohibebatur. præsidiis enim dispositis, omnia Litora à Cæsare tenebantur; neque Lignandi, neque Aquandi, neque Naues ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque Angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo, vt cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita Ligna, atque Aquam, Corcyra Nauibus onerariis supportare: Atque vno tempore accidit, vt, difficilioribus vsi tempestatibus, ex Pellibus, quibus erant tectæ Naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patiēter, & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda Litora, & relinquendos Portus existimabant. Sed, cum essent in quibus demonstraui angustiis; ac se Libo cum Bibulo coniunxisset; loquuntur ambo ex Nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco Legatis: quorum alter Opidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei confirmandæ caussa, vt de Compositione acturi viderentur. Interim postulant, vt sint Indutiæ; atque ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæsarē id summe sciebant cupere; &, perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, existimabatur. Cæsar eo tempore cum Legione vna profectus erat ad recipiendas vlteriores Ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur. Erat autē ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli, Legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. eo cum venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex Ædilitate, & Prætura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei, maximæque vtilitatis eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper voluntatem, vt componeretur, atque ab armis discederetur: sed potēstatem se eius rei nullam habere; propterea quod de Consilij sententia summam belli, rerumq; omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua perfecturũ, hortantibus ipsis: interea manerent Indutiæ, dum ab illo rediri posset; ne ve alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis, auxiliisque suis. Quibus rebus neq; tum respondendum Cæsar existimabat: neque nunc, vt memoriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cęsar, vt Legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idq; ipsi fore reciperēt, aut acceptos per se ad eum perducerēt; quod ad Indutias pertineret, sic Belli rationem esse diuisam; vt illi Classe Naues, auxiliaque sua impedirent; ipse vt Aqua, Terraque eos prohiberet; &, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoq; id retenturũ: nihilominus tamen agi posse de Compositione, vt hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque Legatos Cæsaris recipere, neque periculum prędstare eorum, sed totā rem ad Pompeium reiicere: vnum instare de Indutiis, vehementissimeque cōtendere. Quos vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque inopiæ vitādæ caussa omnē Orationē instituisse, neq; vllam spē, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies Terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cũ neq; curari posset, neq; susceptũ officium deserere vellet, vim morbi sustinere nō potuit. Eo

mortuo

mortuo,ad neminem vnũ summa Imperij redit:sed separatim suam quisque Classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, vbi primũ,rursus adhibito Libone, & L. Lucceio,& Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat,de Mandatis Cęsaris agere instituit.eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid Mihi, inquit, aut vita, aut Ciuitate opus est,quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit,nisi cum in Italiam,ex qua profectus sum,reductus existimabor,bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerũt. conatus tamen nihilominus est aliis rationibus per Colloquia de Pace agere. Inter bina Castra Põpeij, atque Cæsaris vnum Flumen tantum intererat Apsus:crebraq; inter se colloquia Milites habebant:neque vllum interim telum per pactiones Colloquentium trãsiiciebatur. Mittit P. Vatinium Legatum ad ripam ipsam Fluminis; qui ea, quæ maxime ad Pacem pertinere viderentur,ageret; & crebro magna voce pronunciaret,liceret ne Ciuibus ad Ciues de Pace Legatos mittere; quod etiam Fugitiuis ab saltu Pyrenæo,Prædonibusque licuisset; præsertim, vt id agerent, ne Ciues cum Ciuibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, vt de sua, atque omnium salute debebat,silentioque ab vtrisque Militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri,se altera die ad Colloquium venturum,atque vna etiam vtrimque admodum tuto Legati venire,&, quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cũ esset postero die ventum; magna vtrimque multitudo conuenit; magnaque erat eius rei exspectatio:atque omnium intenti animi ad Pacem esse videbãtur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit,summissa oratione loqui de Pace,atque altercari cũ Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito Tela immissa; quæ ille obtectus armis Militum vitauit.vulnerantur tamen complures,in his Cornelius Balbus,M.Plotius,L.Tiburtius,Centuriones,Militesq; non nulli.Tũ Labienus, Desinite ergo de Cõpositione loqui.nam nobis,nisi Cæsaris capite relato,Pax esse nulla potest. † Iisdem tẽporibus Romæ M.Cœlius Rufus Prætor,caussa Debitorum suscepta,initio Magistratus Tribunal suũ,iuxta C.Trebonij,Prætoris vrbani,sellã collocauit; &,si quis appellasset de Æstimatione, & de Solutionibus, quæ per arbitrium fierent,vt Cæsar pręsens constituerat,fore auxilio pollicebatur.sed fiebat æquitate Decreti,& humanitate Trebonij,qui his temporibus clementer, & moderate ius dicendũ existimabat,vt reperiri non posset, à quibus initiũ Appellandi nasceretur.nam fortasse inopiã excusare,& calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri,& difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi:integras vero tenere Possessiones,qui se debere fateantur, cuius animi,aut cuius impudentiæ est?itaque,qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cœlius.&, ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam videretur, Legem promulgauit, vt sexies seni dies sine vsuris creditæ pecuniæ soluantur. Cum resisteret Seruilius Consul, reliquique Magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia,sublata priore Lege, duas promulgauit; vnam, qua Mercedes habitationum annuas conductoribus donauit; aliam Tabularum nouarum:impetuque multitudinis in C.Trebonium facto; & non nullis vulneratis,eũ de Tribunali deturbauit:de quibus rebus Seruilius Cõsul ad Senatũ retulit: Senatusq; Cœliũ ab Rep.remouendũ censuit.Hoc Decreto eũ Cõsul Senatu prohibuit,& cõcionari conantẽ de Rostris deduxit.Ille ignominia,& dolore permotus,palã se proficisci ad Cæsarẽ simulauit,clã nũciis ad Milonẽ missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus datis,Gladiatoriæ familiæ reliquias habebat,sibi coniunxit; atque eũ in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse,cum Cassilinum venisset,vnoque tempore

signa eius Militaria, atque arma Capuę essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio Opidi appareret; patefactis cōsiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum Hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo, dimissis circum Municipia literis, ea, quæ faceret, iussu, atque imperio facere Pompeij, quæ Mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex Ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. eo cum à Q. Pedio Prætore cum Legione lapide ictus esset ex Muro, periit: & Cœlius profectus, vt dictitabat, ad Cęsarem peruenit Turios: vbi, cum quosdam eius Municipij sollicitaret, Equitibusque Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui eo præsidij caussa missi erant, pecuniã polliceretur, ab ijs est interfectus. itaq; magnarum initia rerũ, quæ occupatione Magistratuum, & temporum sollicitam Italiam habebãt, celerem, & facilem exitum habuerunt.

6 † Libo, profectus ab Orico cum Classe cui præerat, Nauium L. Brundusium venit; Insulamque quæ contra Brundusium Portum est, occupauit; quod præstare, vnum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium Litora, ac Portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, Naues onerarias quasdam nactus, incendit; & vnam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorẽ iniecit; &, noctu Militibus, & Sagittariis in Terram expositis, præsidium Equitum deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeium literas mitteret, Naues reliquas, si vellet, subduci, & refici iuberet; sua Classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusij; qui, virtuti Militum confisus, scaphas Nauium magnarum circiter LX. cratibus, pluteisque contexit; eoque Milites delectos imposuit; atque eas in Litore pluribus locis separatim disposuit; Nauesque triremes II. quas Brundusij faciendas curauerat, per caussam exercendorum remigum ad fauces Portus prodire iussit. has cum audacius progressus Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quæ cum Nauibus nostris appropinquassent; nostri veterani in Portum refugiebant; illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in Hostes incitauerunt; primoque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, vt, Equitibus per Oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundusio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi iam Menses transierant; & Hiems præcipitauerat; neque Brundusio Naues, Legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nō nullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flauerant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui Classibus præerant; maiorẽque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirẽt: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabãt. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundusiũ ad suos seuerius scripsit, vt, nacti idoneum ventum, ne occasionem nauigandi dimitterent; & ad Oricum, siue ad Litora Apolloniatium, cursum dirigerent; quod eo Naues eiicere possent. Hæc à custodibus Classium loca maxime vacabãt; quod se longius Portibus cōmittere non auderent. Illi, adhibita audacia, & virtute, administrãtibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multũ ipsis Militibus hortãtibus, neq; vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrũ Naues soluunt; atq; altera die Apolloniã, Dyrrhachiũque præteruehũtur. qui cũ essent ex continenti visi; Q. Coponius, qui Dyrrhachij Classi Rhodiæ præerat, Naues ex Portu educit; &, cum iã nostris, remissiore vẽto, appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob

se ob eam caussam conatu desistebat, sed labore, & perseuerantia Nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; præteruectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. nostri, vsi Fortunæ beneficio, tamen impetum Classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti Portum, qui appellatur Nymphæum, vltra Lyssum millia passuũ III. eo Naues introduxerunt: qui Portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leuiusque tempestatis, quam Classis, periculum existimauerunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem Fortunæ videre licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus Portus recipiebat: qui nostris Nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, Tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, vt ad vnam constratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; &, ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domum remisit. nostræ Naues II, tardius cursu confecto, in Noctem coniectæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. has, scaphis, minoribusque nauigiis cõpluribus sumptis, Oracilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat: simul de Deditione eorum agebat, & incolumitatem Deditis pollicebatur. Harum altera Nauis ducẽtos viginti ex Legione Tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quãtum esset hominibus præsidij in Animi fortitudine. Tirones enim, multitudine Nauium perterriti; &, salo, nauseaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros Hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ Legionis Milites, item conflictati & tempestatis, & sentinæ vitiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt; sed, tractandis Conditionibus, & simulatione Deditionis extracto primo Noctis tempore, gubernatorẽ in Terram Nauem eiicere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam Noctis partẽ ibi confecerunt, & Luce prima, missis ad eos ab Otacilio Equitibus, qui eam partem Oræ maritimæ asseruabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; &, non nullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto Conuentus Ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod Opidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, sibi timẽs, Opido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarũ erat summa veteranorũ III. Legionum, vniusq; Tironum, & Equitum DCCC. plerasque Naues in Italiam remittit, ad reliquos Milites, Equitesq; transportandos: Pontones, quod est genus Nauiũ Gallicarum, Lyssi reliquit; hoc consilio, vt si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eo transiecisset exercitũ, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendũ facultatem haberet: nunciosq; ad eum celeriter mittit, quibus Regionibus exercitum exposuisset, & quid Militum transuexisset.

7 † Hoc eodem fere tempore Cæsar, atque Põpeius cognoscunt. nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq; Naues viderant: ipsi iter secundũ eas terras direxerãt: sed quo essent eæ delatę, primis diebus ignorabãt: cognitaq; re, diuersa sibi ambo consilia capiũt; Cæsar, vt quamprimum se cum Antonio cõiungeret; Põpeius, vt venientibus in itinere se opponeret, &, si imprudẽtes ex insidiis adoriri posset. Eodẽq; die vterque eorũ ex Castris statiuis à Flumine Apso Exercitũ educunt, Põpeius clam, & noctu, Cæsar palam, atque interdiu. sed Cæsari circuitu maiore, iter erat longius, aduerso Flumine, vt vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere Flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit: atque, vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: suosque omnes Castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset eius

aduentus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille, miſſis ad Cæſarem nunciis, vnum diem ſeſe Caſtris tenuit. altero die ad eum peruenit Cæſar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur Exercitibus, ex eo loco diſcedit, omnibuſque copiis ad Aſparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco Caſtra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibuſdam circa Montem Amanum acceptis, ſeſe Imperatorem appellauerat. Quo facto Ciuitatibus, Tyranniſque magnas imperauerat pecunias: item à publicanis ſuæ prouinciæ debitam biēnij pecuniam exegerat, & ab eiſdem inſequētis anni mutuam præceperat: Equiteſque toti Prouinciæ imperauerat. Quibus coactis, finitimis Hoſtibus, Parthis poſt ſe relictis, qui paullo ante M. Craſſum Imperatorem interfecerāt, & M. Bibulum in obſidione habuerant, Legiones Equiteſque ex Syria deduxerat: ſummaque ſollicitudine, ac timore Parthici belli in Prouinciam cum veniſſet; ac non nullæ Militum voces audirentur, ſeſe, contra Hoſtem ſi ducerentur, ituros; contra Ciuem, & Conſulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletiſſimas vrbes in Hiberna Legionibus maximas largitiones fecit; & confirmandorum Militum cauſſa, diripiendas iis Ciuitates dedit. Interim acerbiſſime imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebantur. Multa præterea generatim ad Auaritiam excogitabantur. in capita ſingula Seruorum, ac Liberorum Tributum imponebatur. Columnaria, Oſtiaria, Frumentum, Milites, Remiges, Arma, Tormenta, vecturæ imperabantur. cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias videbatur. non ſolum vrbibus, ſed pæne vicis, Caſtelliſque ſinguli cum Imperio præficiebantur. qui horum quid acerbiſſime, crudeliſſimeque fecerat, is & vir, & Ciuis optimus habebatur. erat plena Lictorum & Imperiorum Prouincia, conferta Præfectis, atque Exactoribus: qui, præter imperatas Pecunias, ſuo etiam priuato imperio compendio ſeruiebant. dictitabant enim, ſe, domo, patriaque expulſos, omnibus neceſſariis egere rebus; vt honeſta præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc grauiſſimæ vſuræ, quod in Bello plerunque accidere conſueuit, vniuerſis imperatis pecuniis: quibus in rebus Prolationem diei Donationem eſſe dicebant. Itaque Æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum eſt. nec minus ob eam cauſſam Ciuibus Romanis eius Prouinciæ, ſed in ſingulos Conuentus, ſingulaſque Ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur: mutuaſque illas ex S.C. exigi dictitabant: Publicanis, vti in ſorte fecerant, inſequentis anni vectigal pro mutuo. Præterea Epheſi à Fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceteraſque eius deæ ſtatuas. Cum in Fanum ventum eſſet, adhibitis compluribus Senatorij Ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, Mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem; properaret ad ſe cum Exercitu venire, omniaque poſthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipſe iter in Macedoniā parare incipit: paucisq; poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſię pecuniæ ſalutē attulit. Cęſar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico Legione, quam tuēdæ Oræ maritimæ cauſſa poſuerat, tentandas ſibi Prouincias, longiuſque procedendum exiſtimabat; &, cum ad eum Legati veniſſent ex Theſſalia, Ætoliaque, qui præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium Ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum Legione Tironum, quæ appellabatur XXVII. atque Equitibus CC. in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabinum cum Cohortibus V. pauciſque Equitibus in Ætoliam miſit: maxime eos, quod erant propinquæ Regiones, de re frumentaria, vt prouiderent, hortatus eſt. Cn. Domitium Caluinum cum Legionibus II, XI. & XII. & Equitibus D. in Macedoniam proficiſci iubet. Cuius prouinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum Regionum miſſus Legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur. Ex his Caluiſius, primo aduentu, ſumma omnium Ætolorum receptus voluntate, præſidiis aduerſariorum Calidone, & Naupacto reiectis, omni Ætolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum Legione

peruenit.

peruenit. hic, cum essent factiones duæ, varia voluntate Ciuitatum vtebatur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pōpeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorū opibus Cæsarem enixe iuuabat. Eodemq; tempore Domitius in Macedoniam venit: &, cū ad eum frequentes Ciuitatum Legationes cōuenire cœpissent, nunciatū est, adesse Scipionem cum Legionibus, magna & opinione, & fama omniū. nam plerumq; in Nouitate Fama antecedit. † Hic nullo
8 in loco Macedoniæ moratus, magno impetu cōtendit ad Domitiū; & cum ab eo millia passuum xx. abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; vt simul, adesse, & venire, nunciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad Flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum Cohortibus IIX. præsidio Impedimentis Legionum reliquit, Castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore Equitatus Regis Cotti ad Castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliā esse consueuerat. Tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisque Equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad Montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum Legionibus adesse, nec se præsidium, vbi constitutus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio, iterque commutat; Cassium sequi desistit; Fauonio auxilium ferre contendt. Itaque, die ac nocte cōtinuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi Antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in Castris statiuis biduo moratus, ad Flumē, quod inter eum, & Domitij Castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima Luce exercitum vado transducit; &, Castris positis, postero die mane, copias ante frontem Castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis Legionibus; prælio decertaret. sed, cum esset inter bina Castra campus, circiter millium passuum VI. Castris Scipionis Aciem suam subiecit. ille à vallo non discedere perseuerauit. attamen, ægre retentis Domitianis Militibus, est factum, ne prœlio contenderetur; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, Castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemq; pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia Castris se contineret, qui cum magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitū; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, Flumen transit; atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope Flumen edito natura loco Castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias Equitū collocauit: quo in loco superioribus fere diebus nostri Pabulari consueuerant. & cum, quotidiana consuetudine, Q. Varus, præfectus Equitum Domitij, venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterque ad suos quisque ordines rediit; atque vltro vniuersi in Hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX. interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis, in Castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustiis rei frumentariæ adductum, Castra mouere; vasisque Militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo, & occulto omnē exercitum, Equitatumque collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, Equitatum, magnamque partem Leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, præmisit. qui cum essent progressi, primæque Turmæ insidias intrauissent; ex fremitu Equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, Præfectus Equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos

ad Domitium deduxerunt. Deductis Oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, vt supra demonstratum est, III. Cohortes Orici, Opidi tuendi caussa, reliquit; iisque custodiam Nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio, Opidoque præerat Acilius Legatus. Is Naues nostras in interiorem partem post Opidum reduxit, & ad terram deligauit; faucibusque Portus Nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit; super qua Turrim effectam ad ipsum introitum Portus opposuit, & Militibus compleuit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeij filius, qui Classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque Nauim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram Nauem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus Nauibus, in quibus ad libram fecerat Turres, vt ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & Classe mœnia Opidi tentans, vt aduersariorũ manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisque defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerant, etiam Nauem expugnauit: eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ pæne Insulam contra Opidum effecerat: IV. biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. ita, ex vtraque parte Naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV. ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium, ab Asiatica Classe abductum, reliquit, qui commeatus Hellide, atque Amantia importari in Opidum prohibebat; ipse, Lyssum profectus, Naues onerarias XXX, à M. Antonio relictas, intra Portum aggressus, omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus Ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, Militibusque, quos præsidij caussa miserat Cæsar, Triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. 9 † Cæsar, postquã Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum Exercitu profectus, & expugnato in itinere Opido Parthinorum, in quo Põpeius præsidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum Castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, Acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in Castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili, angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperãs, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem cõmeatum, totiusque Belli apparatum eo contulisset, vt accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea Regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per Exploratores certior factus, postero die Castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, Militesque adhortatus, vt æquo animo laborem ferrent, parua parte Noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur; atque ibi Castra posuit. Põpeius, interclusus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet Nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, Castra communit: eo partem Nauium longarum conuenire, frumentum, commeatumque ab Asia, atque omnibus Regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia Litora à Pompeianis tenebantur, Classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum, rei frumentariæ caussa, L. Canuleium Legatum misit: quodque hæ Regiones aberant longius, locis certis Horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis Ciuitatibus descripsit. item Lysso Parthinisque, & omnibus Castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, cum ipsius Agri natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumque vtuntur frumento importato; tum

to; tum, quod Pompeius hæc prouiderat; & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis, effossisque eorum domibus, per Equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum Castra Pompeij permulti editi, atque asperi Colles. hos primum præsidijs tenuit; Castellaque ibi communit. inde, vt loci cuiusque natura ferebat, ex Castello in Castellum perducta munitione circumuallare Pompeium instituit: hæc spectās, quod angusta re frumētaria vtebatur, quodque Pompeius multitudine Equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum, commeatūque Exercitui supportare posset: simul, vt Pabulatione Pompeium prohiberet, Equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, vt auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare. Pompeius neque à Mari, Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatum Belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque Exercitui Nauibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur; vt, extremam rationem Belli sequens, quamplurimos Colles occuparet, & quamlatissimas Regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quammaxime posset, distineret: idque accidit. Castellis enim XXIV. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim Iumenta pascerentur. atque, vt nostri perpetuas munitiones videbāt, perductas ex Castellis in proxima Castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumuenire, possent. sed illi operibus vincebant; quod & numero Militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non constituerat, tamen suis locis Sagittarios, Funditoresque mittebat, quorum magnū habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur: magnusque incesserat timor sagittarum; atque omnes fere Milites aut ex Subcoactis, aut ex Centonibus, aut ex Coriis Tunicas, aut Tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupādis præsidiis magna vi vterque vtebatur; Cęsar, vt quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, vt quamplurimos Colles quammaximo circuitu occuparet. crebraque ob eam caussam prœlia fiebant. In his, cum Legio Cæsaris IX. præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, & contrarium Collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere cœpit: &, cum vna ex parte prope æquum aditum haberet, primum Sagittariis, Fūditoribusque circumiectis, postea Leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, Munitiones impediebat. neque erat facile nostris, vno tempore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. erat per decliue receptus: illi autē hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod, timore adducti, locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento Legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra Hostem proferri, & aduersas locari: intra has mediocri latitudine fossam, tectis Militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis Funditores instruxit, vt præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, Legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare cœperunt; Cratesque pro munitione obiectas, propulerūt, vt fossas transcenderēt. Quod cum animaduertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed

reiecti,videretur, maiusque detrimentum caperetur, à medio fere ſpatio ſuos per Antonium,qui ei Legioni præerat,cohortatus,Tuba ſignum dari,atque in Hoſtes impetum fieri iuſſit.Milites Legionis IX. ſubito conſtipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduerſus Cliuum incitati curſu, præcipites Pompeianos egerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriјque obiecti, & inſtitutæ foſſæ magno impedimento fuerunt.Noſtri vero,qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere,compluribus interfectis,V.omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperũt; paulloque circa eum locum morati,aliis comprehenſis Collibus,munitiones per-
10 fecerunt. † Erat noua & inuſitata belli ratio,cum tot Caſtellorũ numero,tantoque ſpatio,& tantis munitionibus, & toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus.nam,quicumque alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atque infirmos Hoſtes adorti,aut prœlio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerũt, cum ipſi numero Militum, Equitumque præſtarent. Cauſſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſueuit,vt Frumento Hoſtes prohibeantur. at tum integras, atque incolumes copias Cæſar inferiore Militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent.quotidie enim magnus vndiq; Nauium numerus conueniebat,quæ commeatum ſupportarent: neque vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberet.ipſe autem,conſumptis longe,lateque frumentis,ſummis erat in anguſtiis.ſed tamen hæc ſingulari patientia Milites ferebant.recordabantur enim, eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, & patientia maximum bellum confeciſſe. meminerãt,ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos,multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarũ ſe gentium victores diſceſſiſſe.non,illis hordeum cum daretur,non legumina recuſabant: pecus vero,cuius rei ſũma erat ex Epiro copia, magno in honore habebãt.Eſt etiam genus Radicis,inuentum ab iis qui fuerant cum Valerio,quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte multum inopiam leuat.id ſimilitudinem Panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos Panes,cum in colloquiis Pompeiani famem noſtris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, vt ſpem eorum minuerent. Iamque frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat; quod celeriter ſe habituros copiam confidebant.crebroque voces Militum in vigiliis, Colloquiiſque audiebãtur,prius ſe cortice ex arboribus victuros, quam Põpeium è manibus dimiſſuros.frequenter etiam ex Perfugis cognoſcebant, Equos eorum vix tolerari,reliqua vero Iumenta interiſſe; vti autem ipſos valetudine non bona, cum anguſtiis loci,& odore tætro,& multitudine cadauerum,& quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos. omnia enim Flumina, atque omnes riuos,qui ad Mare pertinebãt,Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atque, vt erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ vallium, has,ſublicis in terrã dimiſſis, præſepſerat; terramque aggeſſerat; vt aquam continerent.itaq; illi neceſſario loca ſequi demiſſa,ac paluſtria, & puteos fodere, cogebantur:atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdam præſidiis aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima valetudine, ſummaque Aquæ copia vtebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat:quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouæ ab vtriſque bellandi rationes reperiebantur. illi, cum animaduertiſſent ex ignibus, Nocte Cohortes noſtras ad Munitiones excubare, ſilentio aggreſſi vniuerſas in multitudinem ſagittas coniiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri,vſu docti, hæc reperiebant remedia, vt
11 alio loco ignes facerent,alio excubarent. †Interim certior factus P.Sylla,quem diſcedens Caſtris præfecerat Cæſar,auxilio Cohorti venit cum Legionibus II:cuius aduentu facile ſunt repulſi Pompeiani.neque vero conſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt:primiſque deiectis, reliqui ſe verterunt, & loco ceſſerunt. ſed

inſequen-

insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt Legati partes, atque Imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, à Cæsare Castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne Imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterāt. si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. neque multum ad Solis Occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotij prope in Noctem rem deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius Tumulum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro Castello, vt telum, tormentum ve missum adigi non posset. Hoc consedit loco, atque eum communiit: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura Castella Pompeius pariter, distinendæ manus caussa, tentauerat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. vno loco Volcatius Tullius impetum Legionis sustinuit cum Cohortibus III; atque eam loco depulit. altero Germani, Munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita vno die VI. prœliis factis, III. ad Dyrrhachium, III. ad Munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosque Centuriones complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui Prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI. militaria relata. nostri non amplius XX. omnibus sunt prœliis desiderati. sed in Castello nemo fuit omnino Militum, quin vulneraretur; quatuorque ex vna Cohorte Centuriones oculos amiserunt. &, cum laboris sui, periculique testimonium afferre vellent, millia Sagittarum circiter XXX, in Castellum coniecta Cæsari renunciauerunt: scutoque ad eum relato Scæuæ Centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, vt erat de se meritus, & de Rep. donauit millibus ducentis Æris: atque ab octauis ordinibus ad Primipilum se transducere, pronunciauit. eius enim opera Castellum conseruatū esse, magna ex parte, constabat. Cohortemque postea duplici stipendio, frumento ve, & speciariis, militaribusque donis amplissime donauit. Pompeius, Noctu magnis additis Munitionibus, reliquis diebus Turres exstruxit; &, in altitudinem pedum XV. effectis operibus, vineis eam partem Castrorum obtexit; &, V. intermissis diebus, alteram Noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus Castrorum Portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio Exercitum eduxit, & se in antiquas Munitiones recepit. † Ætolia, Acarnania, Amphilochis, per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, vt demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cęsar: itaque eo Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum Cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, vt Achaia Fusiū prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de voluntate ipsarum Ciuitatum recepit: non nullas vrbes per vim expugnauit: reliquas Ciuitates, circummissis Legationibus, amicitia Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cęsar Exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet; vt pæne Castris Pompeij Legiones subiiceret: tantumque à vallo eius prima Acies aberat, vti ne in eam telo, tormento ve adigi posset. Pompeius autem, vt famam, & opinionem hominū teneret, sic pro Castris Exercitum constituebat, vt III. Acies vallum contingeret, omnisque eius instructus Exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. Hæc cum in Achaia, atque apud Dyrrhachiū gererentur, Scipionēque in Macedoniā venisse, constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar,

mittit ad eum Clodium ſuum, atque illius familiarem; quem ab illo tranſditum initio, & commendatum, in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum: quorum hæc erat ſumma: Seſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos eſſe auctores eius rei voluiſſet; quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea auctoritate eſſe, vt non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere poſſet: præeſſe autem ſuo nomine Exercitui; vt præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod ſi feciſſet, quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, ſalutem Imperij vni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad Colloquium non admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, vt poſtea, cõfecto bello, reperiebamus; infectaque re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar, quo facilius Equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtrauimus, magnis operibus præmuniuit: Caſtellaque his locis poſuit. Pompeius, vbi nihil proficere Equitatum cognouit, paucis intermiſſis diebus, rurſum eum Nauibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, vt foliis ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis Equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare, quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus Equitatum tolerare. ſed, poſtquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque deſectæ, ſed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex Equitum numero Allobroges duo fratres, Roſcillus, & Ægus, Adbucilli filij, qui principatum in Ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari virtute homines, quorum opera Cæſar omnibus Gallicis bellis optima, fortiſſimaque erat vſus. his domi, ob has cauſſas, ampliſſimos Magiſtratus mandauerat; atque eos extra ordinem in Senatum legendos curauerat: Agroſque in Gallia ex Hoſtibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; Locupleteſque ex Egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud Exercitum cari habebantur. ſed, freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati, deſpiciebant ſuos, ſtipendiumque Equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti, vniuerſi Cæſarem adierunt; palamque de eorum iniuriis ſunt queſti; & ad cetera addiderunt, falſum ab his Equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent. Cęſar neque tẽpus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens, rem diſtulit totam, illos ſecreto caſtigauit, quod quęſtui Equites haberent; monuitq; Equites, vt ex ſua amicitia omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omnes attulit. idque ita eſſe, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atque animi conſcientia, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunam, nouaſque experiri amicitias, conſtituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt Præfectum Equitum, C. Voluſenum, interficere, vt poſtea, bello confecto, cognitum eſt; vt cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur: poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere, & fraudata reſtituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilij participes habebant. quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoque comitatu

mitatu, & multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodque nouum, & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentauit. nam ante id tempus nemo aut Miles, aut Eques à Cæsare ad Pompeium transierat; cum pæne quotidie à Pompeio ad Cæsarē perfugerent. vulgo vero vniuersi in Epiro, atque Ætolia conscripti Milites, earumque Regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus Rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum vera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia

13 detulerunt. † Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis Milites ex viminibus facere atque aggerem comportare, iubet. His paratis rebus, magnum numerum Leuis armaturæ, & Sagittariorum, Aggeremque omnem noctu in Scaphas, & Naues actuarias, imponit; & de media nocte Cohortes LX, ex maximis Castris, præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad Mare, longissimeque à maximis Castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, Aggere, & Leuis armaturæ Militibus completas, quasque ad Dyrrhachium Naues longas habebat, mittit; &, quid à quoque fieri velit, præcepit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum Quæstorem cum Legione IX. positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra Hostem, in altitudinem pedum X. tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum DC, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne Nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; vt, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XIIX. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra Mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges Perfugas; magnumq; nostris attulit incommodum. nam, vt ad Mare nostræ Cohortes IX. Legionis excubuerant, accessere subito prima Luce Pompeiani exercitus: nouusque eorum aduentus exstitit: simulque Nauibus circumuecti Milites in interiorem vallum tela iaciebant: fossæque aggere complebantur: & Legionarij, interioris Munitionis defensores, scalis admotis, Tormentisque cuiusque generis, Telisque terrebant: magnaque multitudo Sagittariorū ab vtraque parte circumfundebatur. multum autē ab ictu lapidum, quod vnum nostris erat Telum, viminea Tegumēta Galeis imposita defendebāt. itaque, cum omnibus rebus nostri premerētur, atque ægre resisterent; animaduersum est vitium Munitionis, quod supra demonstratum est; atq; inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per Mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt; atque ex vtraque Munitione deiectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus Cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quæ ex Castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu cōfirmare potuerunt, neque ipsæ Hostium impetū tulerunt. itaque, quodcūque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorē, & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prœlio, cum graui vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeret, cōspicatus equites nostros, Hāc ego, inquit, & viuus multos per annos magna diligētia defendi, & nūc moriēs eadem fide Cęsari restituo. nolite, obsecro, cōmittere, quod ante in exercitu Cęsaris nō accidit, vt Rei militaris dedecus admittatur; incolumēque ad eū referte. hoc casu Aquila cōseruatur, omnib. primę Cohortis Cēturionibus interfectis, pręter Principē prio-

rem. iamque Pompeiani magna cæde nostrorum, Castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis Cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum Cohortibus XII. descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosque firmauit, vt se ex maximo timore colligerent. neque multo post Cæsar, significatione per Castella fumo facta, vt erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam Cohortibus ex præsidijs, eodem venit. 14 † Qui cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra Munitiones egressum, Castra secundum Mare, vt libere pabulari posset, nec minus aditum Nauibus habere, commutata ratione Belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione, animaduersum est à Speculatoribus Cæsaris, Cohortes quasdam, quod instar Legionis videretur, esse post Siluam, & in vetera Castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se IX. Legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copiis, atque opera, vt demonstrauimus, circummuniret, Castra eo loco posuit. Hæc siluam quandam contingebant, neque longius à Mari passibus CD. aberant. post, mutato consilio, quibusdã de caussis, Cæsar paullo vltra eum locum Castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; &, quod eo loco plures erat Legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat Munitionem. ita minora Castra, inclusa maioribus, Castelli, atque Arcis locum obtinebant. Item ab Angulo Castrorum sinistro Munitionem ad Flumen perduxerat, circiter passus CD. quo liberius ac sine periculo Milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant Castra: Munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo Legionis illato, Speculatores Cæsari renuntiauerunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam Castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij Castris circiter passus D. Hanc Legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere Cohortes II. quæ speciem Munitionis præberent: ipse, diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas Cohortes, numero XXXIII, in quibus erat Legio IX, multis amissis Centurionibus, deminutoque Militum numero, ad Legionem Pompeij, Castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & peruenit prius, quam Pompeius sentire posset; & tametsi erant Munitiones Castrorum magnæ, tamen sinistro Cornu, vbi erat ipse, celeriter aggressus, Pompeianos ex vallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paullisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi Castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonij, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque Eritio, primo in maiora Castra, post etiam in Castellum, quod erat inclusum maioribus Castris, irruperunt, &, quod eo pulsa Legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt. sed Fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in Bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, vt tum accidit. Munitionem, quam pertingere à Castris ad Flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris Cornu Cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum Portam quærerent Castrorum, quod eam Munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum, coniunctam esse Flumini; protinus his Munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster Equitatus eas Cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & re nunciata, V. Legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tẽpore Equitatus eius nostris Equitibus appropinquabat: & Acies instructa à nostris, qui Castra occupauerãt, cernebatur: omniaq; sunt subito mutata. Põpeiana enim Legio, *celeri* spe subsidij cõfirmata, ab Decumana Porta resistere conabatur, atq; vltro *in nostros* impetũ faciebat: Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere ꝑ aggeres *adscẽdebat*,

bat,receptui suo timens, initium Fugæ faciebat: dextrum Cornu, quod erat à Sinistro seclusum, terrore Equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias inciderent, x. pedum Munitionis sese in fossas præcipitabāt: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum, pariebant. Sinistro Cornu, Milites, cum ex vallo, Pompeium adesse, & suos fugere, cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra, & intus Hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, vt, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius, insidias timēs, credo, quod hæc præter spem acciderant eius, qui paullo ante ex Castris fugiētes suos conspexerat, Munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; Equitesque eius, angustiis, Portisque Cæsaris Militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita paruæ res magnum in vtramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, à Castris ad Flumen perductæ, expugnatis iam Castris Pompeij; propriam, & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his vnius diei prœlijs Cæsar desiderauit Milites DCCCCLX. & notos Equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis; M. Sacratiuirum, Capua; Tribunos mil. L, & Centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & Fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine vllo vulnere interijt, signaque sunt militaria XXXII. amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est. sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in Fascibus insignia Laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, vt sibi Captiuos transdi iuberet, omnesque deductos, ostentationis, vt videbatur, caussa, quo maior Perfugis fides haberetur, Commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerent ne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione Belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum Militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis Castris, & ancipitem terrorem intra, extraque Munitiones, non abscissum in duas partes Exercitum, cum alter alteri auxiliū ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum; sibique ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimētum, quam ab Hoste accepissent. non denique communes Belli casus recordabantur, quorum quam paruulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa Ducis, vel Tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si virtute vicissent, neque vlla cōmuatio rerum posset accidere, per Orbem terrarum, fama, ac literis, victoriam eius diei concelebrabant. † Cæsar, à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam Belli rationem existimauit. itaque vno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in vnum locum Exercitu, Concionem apud Milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, grauiter ferrent, ne ve his rebus terrerentur, multisque secundis prœliis vnum aduersum, & id mediocre, opponerent: habendam Fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacauissent; quod finitimas, frumētariasque Prouincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua facilitate inter medias Hostium Classes, oppletis nō solum Portubus, sed etiam Litoribus, omnes incolumes

essent transportati:si non omnia cederent secunda, Fortunā esse Industria subleuandam:quod esset acceptum detrimenti, cuiusuis potius, quam suæ culpæ, debere tribui:locum securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se Hostium Castris; expulisse, ac superasse pugnantes:sed,siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis,siue etiam Fortuna partam iam, præsentemque victoriam interpellassent, dandam omnibus operam,vt acceptum incommodum virtute sarciretur:quod si esset factum,detrimentum in bonum verteret,vti ad Gergouiam accidisset,atque ij,qui ante dimicare timuissent, vltro se prœlio offerrent. Hac habita Concione, non nullos Signiferos ignominia notauit,ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut Tribuni, aut Centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores; simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam Ordinis non nulli, Oratione permoti, manendum eo loco, & rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis Militibus perterritis confidebat, spatiūque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque Munitionibus, magnopere Rei frumētariæ timebat. itaque,nulla interposita mora,sauciorum modo,& ægrorum habita ratione, Impedimenta omnia silētio prima nocte ex Castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his vna Legio missa præsidio est. His explicitis rebus,duas in Castris Legiones retinuit. reliquas de I V. vigilia compluribus Portis eductas,eodem itinere præmisit; paruoque spatio intermisso, vt & Militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur,conclamari iussit; statimque egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu Castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit; sed,eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, Exercitum è Castris eduxit, Equitatumque præmisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed, cum ventum esset ad Flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus Equitatus nouissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar Equites opposuit; expeditosque Antesignanos admiscuit CD. qui tantum profecere, vt Equestri prœlio commisso, pellerent omnes, complurésque interficerent, ipsique incolumes se ad Agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque Exercitu Flumen Genusum, veteribus suis in Castris contra Asparagum consedit; Militesque omnes intra vallum Castrorum continuit; Equitatumque per caussam Pabulandi emissum, confestim Decumana Porta in Castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus Castris ad Asparagum consedit,eiusque Milites, quod ab opere, integris Munitionibus, vacabant, alij Lignandi, Pabulandique caussa longius progrediebantur; alij, quod subito consilium Profectionis ceperant, magna parte Impedimentorum, & Sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum Castrorum, depositis in contubernio armis,vallum relinquebant. Quibus ad sequendū impeditis, Cæsar quod fore prouiderat,meridiano fere tempore,signo Profectionis dato, Exercitum educit; duplicatoque eius diei itinere, I IX. millibus passuū ex eo loco procedit.quod facere Pompeius discessu Militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima Nocte Impedimentis, de I V. vigilia ipse egreditur; vt, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito Exercitu subiret.Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, vt altissimis Fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, I V. die finem sequendi fecit,atque aliud sibi cōsilium capiendum existimauit. Cæsari

ad saucios deponendos, Stipendium Exercitui dandũ, socios confirmandos, præsidium vrbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne aduentu Pompeij preoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, vt, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum à Mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachij comparauerat, Frumento, ac Commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omnia Maritima Ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, præmissis nunciis, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ Cohortibus IV, Lyssi I, III. Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, vt subsidium Scipioni ferret; si ab Ora maritima, Corcyraque discedere vellet, quod Legiones, Equitatũque ex Italia exspectaret, ipse vt omnibus copiis Domitiũ aggrederetur. Iis de caussis vterque eorum Celeritati studebat, vt suis esset auxilio, &, ad opprimendos aduersarios, ne occasio tẽporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Põpeius per Candauiã iter in Macedoniã expeditum habebat. Accessit etiã improuiso aliud incõmodum, quod Domitius, qui dies cõplures Castris Scipionis Castra collata habuisset, Rei frumentariæ caussa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quę est subiecta Cãdauiæ, iter fecerat; vt ipsa Fortuna illum obiicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, Ciuitatesque dimissis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pæne omnibus copiis amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc Ciuitates non nullas ab eius amicitia auerterant. Quibus accidit rebus, vt, pluribus dimissi itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter cõficere possent. Sed Allobroges, Roscilli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere Exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod vna in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, vt erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt. à quibus Domitius certior factus, vix IV. horarum spatio antecedens, Hostium beneficio periculum vitauit, & ad Æginium, quod est obiectum, oppositumque Thessaliæ, Cæsari veniẽti occurrit.

16 † Coniuncto Exercitu, Cęsar Gomphos peruenit: quod est Opidum primum Thassaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante diebus vltro ad Cæsarem Legatos miserat, vt suis omnibus facultatibus vteretur, præsidiumque ab eo Militum petierat. sed eo fama iam præcurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaq; Androsthenes, Prætor Thessaliæ, cũ se victoriæ Pompeij comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex Agris multitudinem seruorum, ac liberorum in Opidum cogit, Portasque præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumque nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant: se confidere Munitionibus Opidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu Exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam Legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, Castris munitis, scalas, musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus Milites docuit, quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri Opido pleno, atque opulento; simul reliquis Ciuitatibus vrbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent. itaque, vsus

ſingulari Militum ſtudio,eodem,quo venerat,die,poſt horam IX, Opidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante Solis occaſum expugnauit; & ad diripiendum Militibus conceſſit; ſtatimque ab Opido Caſtra mouit, & Metropolim venit,ſic,vt nuncios expugnati Opidi,famamque antecederet. Metropolitæ,eodem primum vſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, Portas clauſerunt, Muroſque armatis compleuerunt: ſed poſtea, caſu Ciuitatis comprehenſis ex Captiuis cognito, quos Cæſar ad Murum producendos curauerat, Portas aperuerunt. Quibus diligentiſſime conſeruatis, collata fortuna Metropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit Ciuitas,præter Lariſſæos,qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur,quin Cæſari pareret, atque imperata faceret.ille,ſegetis idoneum locũ in Agris nactus,quæ prope iam matura erat, ibi aduentum exſpectare Pompeij, eoque omnem rationem Belli conferre conſtituit. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit: concionatuſque apud cunctum Exercitum,ſuis agit gratias:Scipionis Milites cohortatur,vt, parta iam victoria, prædæ, ac præmiorum velint eſſe participes:receptiſque omnibus in vna Caſtra Legionibus,ſuum cum Scipione honorem partitur; Claſſicumque apud eum cani, & alterum illi iubet Prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij,duobuſque magnis exercitibus coniunctis,priſtina omnium confirmatur opinio,& ſpes victoriæ augetur, adeo,vt,quidquid intercederet temporis,id morari reditum in Italiam videretur; &,ſiquando quid Pompeius tardius,aut cõſideratius faceret, vnius eſſe negotium diei,ſed illum delectari Imperio, & Conſulares, Prætorioſque Seruorum habere numero, dicerent. Iamque inter ſe palam de præmiis, ac ſacerdotiis, contendebant; in annoſque Conſulatum definiebant. alij domos, bonaque eorum, qui in Caſtris erant Cæſaris,petebant:magnaque inter eos in conſilio fuit controuerſia, oporteret ne L. Hirtij,quod is à Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis Comitijs Prætorijs abſentis rationem haberi: cum eius neceſſarij fidem implorarent Pompeij, vt præſtaret, quod proficiſcenti promiſiſſet; ne, per eius auctoritatem, deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recuſarent.Iam de Sacerdotio Cęſaris Domitius,Scipio,Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauiſſimas verborum contumelias palam deſcenderunt: cum Lentulus Ætatis honorem oſtentaret; Domitius vrbanam gratiam, dignitatemque iactaret; Scipio affinitate Pompeij confideret. Poſtulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpania diceret. & L. Domitius in Conſilio dixit, Placere ſibi bello confecto,ternas Tabellas dari ad iudicandum iis,qui Ordinis eſſent Senatorij,Belloque vna cum ipſis interfuiſſent,ſententiaſque de ſingulis ferrent, qui Romæ remanſiſſent, quique inter præſidia Pompeij fuiſſent, neque operam in Re militari præſtitiſſent:vnam fore Tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent; alteram,qui capitis damnarent; tertiã qui pecunia multarent.poſtremo omnes aut de honoribus ſuis,aut de præmiis pecuniæ, aut de perſequendis inimicis, agebãt. nec,quibus rationibus ſuperare poſſent; ſed, quemadmodum vti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatiſque Militibus, & ſatis longo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermiſſo, quod ſatis perſpectum habere videretur, tentandum Cæſar exiſtimauit, quidnam Pompeius propoſiti, aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex Caſtris Exercitum eduxit, Aciemque inſtruxit, primum ſuis locis, paulloque à Caſtris Pompeij longius; continentibus vero diebus, vt progrederetur à Caſtris ſuis, Collibuſque Pompeianis Aciem ſubiiceret.Quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat Exercitum. ſuperius tamen inſtitutum in Equitibus, quod demonſtrauimus, ſeruabat, vt, quoniam numero multis partibus eſſet inferior,adoleſcentes,atque expeditos,ex Anteſignanis electos Milites ad pernicitatem, armis inter Equites prœliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine vſum quoque eius generis prœliorum perciperent.

His

His erat rebus effectum, vt Equites ∞ apertioribus etiam locis VII. millium Pompeianorum impetum, cum adesset vsus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque vnum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam, interfecit. Pompeius, quia Castra in Colle habebat, ad infimas radices Montis Aciem instruebat; semper, vt videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti Castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, vt, mouendis Castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simulque, in itinere vt aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. 17 † His constitutis rebus signo iam profectionis dato tabernaculisque detesis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse Aciem Pompeij progressam; vt non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, cum iam esset Agmen in Portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pōpeius quoque, vt postea cognitū est, suorum omnium hortatu, statuerat prœlio decertare. namque etiam in Concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerēt Acies, fore, vt Exercitus Cæsaris pelleretur. id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. persuasi Equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, vt, cum propius sit accessum, dextrū Cęsaris Cornu ab latere aperto aggrederentur; vt, circumuēta ab tergo Acie, prius perturbatum Exercitum pellerent, quam à nobis telū in Hostem iaceretur. ita sine periculo Legionum, & pæne sine vulnere, bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantum Equitatu valeamus. simul denunciauit, vt essent animo parati in posterum; & quoniam fieret dimicandi potestas, vt sæpe cogitassent, ne vsu, manuq; reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, vt, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamque deuicerit. omnibus interfui prœliis, neque temere incognitam rem pronūcio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit: quod accidere tot prœliis fuit necesse, multos Autumni pestilentia in Italia cōsumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an non audistis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, Cohortes esse Brundusij factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum Annorum in Citeriore Gallia sunt refectæ; & pleræque sunt ex Coloniis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit. Hæc cum dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in Castra non reuersurum: reliquosque vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in Concilio, magna spe, & lætitia omnium discessum est. ac iam animo victoriam percipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, cum Pompeij Castris appropinquasset, ad hunc modum Aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro Cornu Legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex S.C. quarum vna Prima, altera Tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediā Aciem Scipio cum Legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis Legio coniuncta cum Cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro Cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter Aciem mediam, Cornuaque interiecerat: numeroque cohortes CX. expleuerat. hæc erāt millia LV. Euo-

catorum circiter duo millia:quæ ex beneficiariis superiorum Exercituum ad eum conuenerant:quæ tota Acie disperserat. reliquas Cohortes VII. Castris, propinquisque Castellis præsidio disposuerat.dextrum Cornu eius riuus quidam,impeditis ripis,muniebat. quam ob caussam cunctum Equitatum, Sagittarios, Funditoresque omnes in sinistro Cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, X. Legionem in Dextro Cornu, IX. in Sinistro collocauerat: tametsi erant Dyrrhachinis prœliis vehemẽter attenuatæ:& huic sic adiunxit IIX. vt pæne vnã ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in Acie LXXX. constitutas habebat.quæ summa erat ∞ .XXII.Cohortes II. Castris præsidio reliquerat. Sinistro Cornu Antonium,Dextro P.Syllam, media Acie Cn. Domitium præposuerat.ipse contra Pompeium constitit. Simul,his rebus animaduersis,quas demonstrauimus,timens,ne à multitudine Equitum dextrum Cornu circumueniretur,celeriter ex Terna Acie singulas Cohortes detraxit; atque ex his Quartam instituit,Equitatuique opposuit; &,quid fieri vellet,ostẽdit; monuitque, eius diei victoriam in earum Cohortium virtute cõstare; simul Tertiæ aciei, totique Exercitui imperauit,ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.Exercitum cum,militari more,ad pugnam cohortaretur,suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, testibus se Militibus vti posse,quanto studio Pacem petisset; quæ per Vatiniũ in Colloquiis, quæ per A.Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis Legatis contendisset: neq; se vmquam abuti Militum sanguine, neque Remp.alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita Oratione, exposcentibus Militibus,& studio pugnę ardentibus, Tuba signum dedit. Erat Crastinus Euocatus in Exercitu Cæsaris,qui superiore anno apud eum Primum pilum in Legione X.duxerat,vir singulari virtute.Hic,signo dato,Sequimini me,inquit,Manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis operam date. vnum hoc prœlium superest: quo confecto,& ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus.simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo, gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex Dextro Cornu procurrit:atque eum Milites electi circiter CXX. voluntarie eiusdem Centuriæ sunt prosecuti. Inter duas Acies tantum erat relictum spatij,vt satis esset ad concursum vtriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat, vt Cæsaris impetum exciperent,ne ve se loco mouerent; Aciemq; eius distrahi paterentur.idque admonitu C.Triarij fecisse dicebatur; vt primus excursus, visque Militum infringeretur:Aciesque distenderetur, atque, suis Ordinibus dispositi, dispersos adorirentur; leuiusq; casura pila sperabat,in loco retentis Militibus,quã si ipsi immissis telis occurrissent:.simul fore, vt duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur:propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent.neque frustra antiquitus institutũ est, vt signa vndiq; concinerẽt,clamoremq; vniuersi tollerẽt.quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. † Sed nostri Milites,dato signo,cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurri à Pompeianis,vsu periti,ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt. & ad medium fere spatium constiterunt,ne,consumptis viribus, appropinquarent; paruoque intermisso temporis spatio,ac rursus renouato cursu,pila miserunt, celeriterque vt erat præceptum à Cæsare,gladios strinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum Legionum tulerunt, & Ordines conseruauerunt; pilisque missis,ad gladios redierunt. Eodẽ tempore Equites à Sinistro Pompeij Cornu, vt erat imperatum, vniuersi procurrerunt: omnisque multitudo Sagittariorum se profudit:quorum impetum noster Equitatus nõ tulit, sed paullum loco

18

loco motus cessit: Equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, Aciemque nostram à latere aperto circuire cœperunt. quod vbi Cæsar animaduertit, IV. aciei, quam instituerat ex Cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeij Equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati Fuga Montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes Sagittarij, Funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu Cohortes sinistrum Cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in Acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore III. Aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cum recentes, atque integri defessis successissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. neque vero Cęsarem fefellit, quin ab ijs Cohortibus, quæ contra Equitatum in IV. acie collocatæ essent initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortandis Militibus pronuntiauerat. ab his enim primum Equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes Sagittariorum, atque Funditorum: ab iisdem Acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atque initium Fugæ factum. Sed Pompeius, vt Equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, alijs diffisus, Acie excessit, protinusque se in Castra equo cõtulit, & ijs Centurionibus, quos in statione ad Prætoriam portam posuerat, clare, vt Milites exaudirent, Tueamini, inquit, Castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas Portas circumeo, & Castrorum præsidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in Prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, Milites cohortatus est, vt beneficio Fortunæ vterentur, Castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad Meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à Cohortibus, quæ ibi præsidio erãt relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisque auxilijs. nam, qui acie refugerant Milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de Castrorum defensione, cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerũt; sed, confecti vulneribus, locum reliquerunt; protinusque omnes, ducibus vsi Centurionibus, Tribunisq; mil. in altissimos Montes, qui ad Castra pertinebant, confugerunt. in Castris Pompeij videre licuit Triclinia strata, magnum Argẽti pondus expositum, recentibus cęspitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & non nullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quę nimiam luxuriam & victoriæ fiduciam designarent; vt facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. atque ij miserrimo, ac patientissimo Exercitui Cæsaris Luxuriem obiiceiebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius iam cum intra vallum nostri versarentur, Equum nactus, detractis insignibus Imperatoriis, Decumana Porta se ex Castris eiecit; protinusque Equo citato, Larissam contendit. neque ibi constitit; sed, eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu Equitum XXX. ad Mare peruenit, Nauemque frumentariam conscendit; sæpe, vt dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, vt, à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugæ facto, pæne proditus videretur. Cæsar, Castris potitus, à Militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, Montẽ opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is Mõs erat sine Aqua, diffisi ei loco, relicto Monte, vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt. Qua spe animaduersa, Cæsar copias suas dimisit; partemque Legionum in Castris Pompeij remane-

re iussit,partem in sua Castra remisit:1 v.secum Legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit:&,progressus millia passuum v i, Aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam Monte constiterunt. Hunc montem Flumen subluebat.Cæsar,Milites cohortatus,etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen Munitione Flumen à Monte seclusit,ne noctu Pompeiani Aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de Deditione, missis Legatis, agere cœperunt. pauci Ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant,nocte Fuga salutem petierunt.Cæsar prima Luce omnes eos,qui in Monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque arma proijcere,iussit.quod vbi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, proiecti ad terram, flentes,ab eo petierunt salutem: consolatus, consurgere iussit; &, pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; Militibusque suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia,ex Castris sibi Legiones alias occurrere,& eas,quas secum duxerat, inuicem requiescere,atque in Castra reuerti iussit: eodemque die Larissam peruenit.in eo prœlio nõ amplius cc.Milites desiderauit; sed Centuriones, fortes viros,circiter xxx. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neque id fuit falsum,quod ille,in pugnam proficiscẽs,dixerat.sic enim Cæsar existimabat,eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum iudicabat.Ex Pompeiano Exercitu circiter millia x v. cecidisse videbantur. sed in deditionem venerunt amplius millia x x i v. namque etiam Cohortes,quæ præsidio in Castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderũt.multi præterea in finitimas Ciuitates refugerunt. Signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata clxxx, & Aquilæ l i x. L.Domitius,ex Castris in Montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab Equitibus est interfectus. 19 † Eodem tempore D. Lælius cum Classe ad Brundusium venit; eademque ratione,qua factum à Libone antea demonstrauimus,Insulam obiectam Portui Brundusino tenuit.Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat,tectis,instructisque scaphis,elicuit Naues Lælianas; atque ex his lõgius productam vnam quinqueremem, & minores duas in angustiis Portus cepit:itemque per Equites dispositos Aqua prohibere Classiarios instituit. sed Lælius,tempore anni commodiore vsus,ad nauigandum onerariis Nauibus Corcyra,Dyrrhachioque Aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque, ante prœlium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum Nauiũ,aut necessariarum rerum inopia, ex Portu,insulaque expelli potuit.Iisdem fere temporibus Cassius,cum Classe Syrorum,& Phœnicum,& Cilicũ, in Siciliam venit:&,cũ esset Cæsaris Classis diuisa in duas partes,& dimidiæ parti præesset P. Sulpicius Prętor Vibone ad Fretũ,dimidię M.Põponius ad Messanã,prius Cassius ad Messanã Nauibus aduolauit,quam Põponius de eius aduẽtu cognosceret:perturbatũque eũ nactus,nullis custodiis,neq; ordinibus certis,magno vento,& secũdo cõpletas onerarias naues tæda,& pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad Incendia, in Pomponianam Classem immisit,atque omnes Naues incendit xxxv, in quibus erant xx. constratæ:tantusque eo facto timor incessit, vt, cum esset Legio præsidio Messanæ,vix Opidum defenderetur:&, nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria per dispositos Equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse,vt amitteretur.sed,opportunissime nũcijs allatis, Opidum fuit defensum : Cassiusque ad Sulpicianam inde Classem profectus est Vibonem : applicatisque nostris ad terram Nauibus,propter eundem timorem, pari, atque antea,ratione egerunt.Cassius, secundum nactus ventum, onerarias Naues circiter xl,præparatas ad incendium immisit:&, flamma ab vtroque Cornu comprehensa,Naues sunt combustæ v.Cumque ignis,magnitudine venti,latius serperet; Milites,qui ex veteribus Legionibus erant relicti præsidio Nauibus, ex numero ægrorum,

rum, ignominiam non tulerunt, ſed ſua ſponte Naues conſcenderunt, & à terra ſoluerunt; impetuque facto in Caſſianam Claſſem, quinqueremes 11, in quarum altera erat Caſſius, ceperunt. ſed Caſſius, exceptus ſcapha, refugit. Prætereа duæ ſunt deprehenſæ triremes. neque multo poſt de prœlio facto in Theſſalia cognitum eſt; vt ipſis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à Legatis, Amiciſque Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Caſſius cum Claſſe diſceſſit. Cæſar, omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompeium exiſtimauit, quaſcumque in partes ex fuga ſe recepiſſet; ne rurſus copias comparare alias, & bellum renouare poſſet: &, quantum itineris Equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: Legionemq; vnam minoribus itineribus ſubſequi iuſſit. Erat Edictũ Pōpeij nomine Amphipoli propoſitũ, vti omnes eius Prouinciæ iuniores, & Græci, Ciueſque R. iurandi cauſſa conuenirent. ſed, vtrum auertendæ ſuſpicionis cauſſa Pompeius propoſuiſſet, vt quamdiutiſſime longioris fugæ conſilium occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat. Ipſe ad anchoram vna nocte conſtitit; &, vocatis ad ſe Amphipoli Hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognito Cæſaris aduentu, ex eo loco diſceſſit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempeſtate retentus, Nauibuſque alijs, additis actuarijs, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antiochenſium, Ciuiumque R. qui illic negotiarentur, Arcem ante captam eſſe, excludēdi ſui cauſſa; nuncioſque dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas Ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno Conſul fuerat, & P. Lentulo Cōſulari, ac non nullis alijs acciderat Rhodi. nam, quicumque ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in Inſulā veniſſent, Opido, ac Portu recepti non erant: miſſiſque ad eos nuncijs, vt ex ijs locis diſcederent, contra voluntatem ſuam Naues ſoluere iubebantur. Iamque de Cæſaris aduentu fama ad Ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, & à quibuſdam priuatis ſumpta, & Æris magno pondere ad Militarē vſum in Naues impoſito, duobuſq; millibus hominũ armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quoſq; ex ſuis quiſque ad hanc rē idoneos exiſtimabat, Peluſiũ peruenit. ibi caſu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante Menſibus per ſuos propinquos, atque amicos, Regno expulerat: Caſtraque Cleopatræ non longo ſpatio ab eius Caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, vt pro hoſpitio, atque amicitia Patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo miſſi erant, confecto Legationis officio, liberius cum Militibus Regis colloqui cœperunt, eoſque hortari, vt ſuum officium Pompeio præſtarent, ne ve eius fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeij Milites; quos, ex eius Exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam tranſduxerat, belloque confecto apud Ptolomæum, Patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis rebus, Amici Regis, qui, propter ætatem eius, in procuratione erant Regni; ſiue timore adducti, vt poſtea prædicabant, ne, ſollicitato exercitu Regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; ſiue, deſpecta eius fortuna, vt plerumque in calamitate ex Amicis Inimici exiſtunt, ijs, qui erant ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt, eumque ad Regem venire iuſſerunt: ipſi, clam conſilio inito Achillam, Præfectum Regium, ſingulari hominem audacia, & L. Septimium Tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus, &, quadam notitia Septimij productus, quod bello Prædonum apud eum Ordinem duxerat, Nauiculam paruulam conſcendit, cum paucis ſuis. & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in cuſtodia necatur.

20 † Cæſar, cum in Aſiam veniſſet, reperiebat T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianæ; eiuſque rei cauſſa, Senatores omnes ex Prouincia euocaſſe, vt, ijs teſtibus, ſumma pecuniæ vteretur; ſed interpellatum aduentu Cæſaris profugiſſe. ita duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item conſtabat, Elide in Templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prœlium ſecundum feciſſet Cæſar, Simulacrum victoriæ, quod ante ipſam Mineruam collocatum erat, & ad Simulacrum Mineruæ ſpectabat, ad valuas ſe Templi, Limenque conuertiſſe. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus Exercitus clamor, & ſignorum ſonus exauditus eſt, vt in Muris armata Ciuitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis Templis, quo, præter Sacerdotes, adire fas non eſt, quæ Græci Ἄδυτα appellant, Tympana ſonuerunt. Item Trallibus, in Templo Victoriæ, vbi Cæſari Statuam conſecrauerant, Palma per eos dies in Tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exſtitiſſe oſtendebatur. Cæſar, paucos dies in Aſia moratus, cum audiſſet, Pompeium Cypri viſum, coniectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines Regni, reliquaſque eius loci opportunitates, cum Legionibus, vna quam ex Theſſalia ſe ſequi iuſſerat, & altera, quam ex Achaia à Fuſio Legato euocauerat, Equitibuſque DCCC, & Nauibus longis Rhodijs X, & Aſiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant Legionibus hominum III. millia, CC. reliqui, vulneribus ex prœlijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Cæſar, confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitauerat; atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoſcit: atque, ibi primum è Naui egrediens, clamorem Militum audit, quos Rex in Opido, præſidij cauſſa reliquerat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod Faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maieſtatem Regiam minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluresque Milites huius vrbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduerſis, Legiones ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex Pompeianis Militibus confecerat. ipſe enim neceſſario Eteſiis tenebatur; qui Alexandria nauigantibus ſunt aduerſiſſimi venti. Interim controuerſias Regum ad Populum R. & ad ſe, quod eſſet Conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo conuenire, quod ſuperiore Conſulatu cum Patre Ptolemæo, & Lege, & S. C. ſocietas erat facta, oſtendit ſibi placere, Regem Ptolemæum, atque ſororem eius Cleopatram Exercitus, quos haberent, dimittere; & de controuerſiis iure apud ſe potius, quam inter ſe armis, diſceptare. Erat in procuratione Regni, propter ætatem pueri, nutricius eius Eunuchus, nomine Photinus. is primum inter ſuos queri, atque indignari cœpit, Regem ad dicendam cauſſam euocari: deinde, adiutores quoſdam conſcios ſui nactus ex Regiis amicis, Exercitum à Peluſio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius ſupra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum ſuis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis, nuncijſque edocuit. In Teſtamento Ptolemæi Patris heredes erant ſcripti ex duobus Filiis Maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc vti fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ feciſſet, eodem Teſtamento Ptolemæus Populum R. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, vnæ per Legatos eius Romam erant allatæ, vt in Ærario ponerentur, (eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obſignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæſarem; iſque maxime vellet pro communi amico, atque arbitro controuerſias Regum componere: ſubito Exercitus Regius, Equitatuſque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ, vt eis, extra Opidum ſi eſſet dimicandum, confideret.

relinque-

relinquebatur, vt se suis locis Opido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: Regemque hortatus est, vt ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, Legatos ad Achillam mitteret; &, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo Legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici iussit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem vt in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque Regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & vt potius priuato paucorum, & Latronum consilio, quam Regio, susceptum bellum videretur. † Erant cum Achilla copiæ, vt neque numero, neque genere hominum, neque vsu Rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim xx. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis Militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ, venerant, & nomen, disciplinamque Populi R. dedidicerant, vxoresque duxerant, ex quibus plerique Liberos habebant. Huc accedebant collecti ex Prædonibus, Latronibusque Syriæ, Ciliciæque Prouinciæ, finitimarumque Regionum. Multi præterea, capitis damnati, exsulesque conuenerant: fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, vt, dato nomine, Militum essent numero: quorum si quis à Domino comprehenderetur, concursu Militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere; stipendij augendi caussa, Regis domum obsidere; Regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea Equitum millia II, qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum Patrem in Regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. hunc vsum Rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque Militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam: præterea Opidi partem, quam Cæsar cum Militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias Cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad Portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, deductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine. Naues longas occupare Hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pompeiũ: quæ, prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erãt, aptæ, instructæq; omnibus rebus ad nauigãdũ. Præter has, XXII erãt, quæ præsidij caussa Alexandriæ esse consueuerant, constratæ omnes. quas si occupassent, Classe Cæsaris erepta, Portũ, ac Mare totũ in sua potestate haberent: commeatu, auxiliisq; Cæsarem prohiberent. itaque tãta est cõtentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerẽ in ea re victoriã, hi salutẽ suã cõsistere viderẽt. sed rẽ obtinuit Cæsar; omnesq; eas Naues, & reliquas, quæ erant in Naualibus, incendit; quod tã late tueri tam parua manu non poterat, cõfestimque ad Pharum Nauibus Milites exposuit. Pharus est in Insula Turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab Insula accepit. Hæc insula, obiecta Alexandriæ, Portum efficit: sed à superioribus Regionibus, in longitudinem passuum DCCCC in Mare iactis molibus, angusto itinere, & Ponte cum Opido coniungitur. In hac sunt Insula domicilia Ægyptiorum, & vicus, Opidi magnitudine: quæque vbique Naues imprudentia, aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more Prædonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, nõ potest esse, propter angustias, Nauibus introitus in Portum. Hoc tũ veritus Cæsar, Hostibus in pugna occupatis, Militibusque expositis, Pharum apprehendit,

O

atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, vti tuto frumentum, auxiliaque Nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circum omnes propinquas Regiones; atque inde auxilia euocauit, reliquis Opidi partibus sic est pugnatum, vt æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiæ loci) paucisque vtrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, Noctu præmunit: hoc tractu Opidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipse, habitandi caussa, initio erat inductus, & Theatrum coniunctum domui, quod Arcis tenebat locum, aditusque habebat ad Portum, & ad reliqua Naualia. Has Munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro Muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis, vacuam possessionem Regni spectans, ad Achillam se ex Regia transiecit, vnaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de Principatu controuersia orta; quæ res apud Milites Largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud Hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator Regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, ne ve animo deficeret, indicatis, deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, *vel,* OPPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIB. VNVS.

Libri de bello Alexandrino capita.

1 *Alexandrinorum apparatus contra Cæsarem: & huius diligentia in aqua dulci qua ferè prohibebatur, inuenienda.*

2 *Cæsaris naualia duo prælia secunda cum Alexandrinis.*

3 *Cæsar Pharo per vim potitus magna clade ab Alexandrinis afficitur.*

4 *Rex Ptolemæus à Cæsare per blanditias dimissus nauali eum prælio superat. statimque à Mithridate duce qui magna Cæsari auxilia adduxit, & postea à Cæsare ipso superatur.*

5 *Rege nauali prælio interempto Cæsar AEgypto & Alexandria potitus nouos reges substituit.*

6 *Domitius Asiæ à Cæsare præfectus Deiotari impulsu cum Pharnace prælium committit, ab eóque superatur.*

7 *Illyricum à Cæsarianis post aliquot prælia, quorum in vno Gabinius perijt, pacatur.*

8 *Odium Cassij in Hispania, vbi proprætor à Cæsare relictus, & coniuratione facta vulneratus supplicium de coniuratis sumit.*

9 *Cassij & Marcelli, quorum vterque Cæsaris nomine abutebatur, cõtentiones in Hispania, & illius in Iberi ostio interitus.*

10 *Cæsar in Syriam profectus res omnium illarum prouinciarum constituit, Deiotaróque Regi abiecto & supplici vestitum restituit.*

11 *Pharnacis Regis blanda legatio ad Cæsarem, & fuga ex prælio aduerso. Cæsaris victoris post receptum Pontum & prouincias constitutas in vrbem reditus.*

BELLO

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar, Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque omnem Classem accersit; ex Creta Sagittarios, Equites ab Rege Nabatheorum Malco euocat; Tormenta vndique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes Opidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, Testudinibus, atque Musculis aptantur: ex Ædificiis autem per foramina in proxima Ædificia arietes immittũtur; quantũque aut ruinis deijcitur, aut per vim recipitur loci, in tantũ munitiones proferuntur. nam incẽdio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione, ac materia, sunt Ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, vt, quam angustissimam partem Opidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc, operibus, vineisque agendis, à reliqua parte vrbis excluderet; illud spectans, primum, vt, cum esset in duas partes vrbs diuisa, Acies vno consilio, atque imperio administraretur; deinde, vt laborantibus succurri, atque ex altera Opidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, vt aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodque vtrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio vlla, aut mora, inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Ægypti, Regnũque pertinet, Legatos, Cõquisitoresque, delectus habẽdi caussa, miserant; magnumque numerum in Opidum telorũ, atque tormentorum, conuexerãt & innumerabilem multitudinẽ adduxerant, nec minus in vrbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque prębebãt. hac multitudine disposita, munitiones semotarũ partium tuebãtur. veteranas Cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant; vt, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. omnibus viis, atque Angiportis triplicem vallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quæque partes vrbis inferiores erant, has altissimis Turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem Tabulatorum confixerant; subiectisque eis rotis, funibus, iumentisque obiectis directis plateis in quamcumque erat visum partem mouebant. vrbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, vt nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant: vnoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas denfendebant: atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, Populum R. paullatim in consuetudinem eius Regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum Exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis; neque morte Pompeij quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex Regno prouinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter Anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano Exercitui præerat, & Arsinoen, Regis Ptolemæi minorem filiam, vt supra demonstratum est, cum vterque vtrique insidiaretur, & summam Imperij ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillam interficit. hoc occiso, ipsa sine vllo socio, & custode, omne Imperium obtinebat; Exercitus Ganymedi transditur. is, suscepto officio, lagitionem in Milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit, ac subsidit. hac vti domini Ædificiorum, atque eorum

Familiæ consueuerunt. nam, quæ Flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida, vt multos, variosq; morbos efficiat. sed ea Plebs, ac multitudo contenta est necessario, quod Fõs vrbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nõstros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarũm caussa vicatim, ex priuatis Ædificiis specubus, & puteis extracta aqua vtebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. intersæptis enim specubus, atque omnibus vrbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex Mari rotis, ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat, quamobrem salsior præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs; magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis, aqua dicerent vti atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior iam, salsiorque reperiebatur. Quo facto, dubitatione sublata, tantus incessit timor, vt ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alij morari Cæsarem dicerent, quin Naues conscendere iuberet; alij multo grauiorem extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus, atque insequentibus, vllus in Naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo Opidanorum in parte Cæsaris: quam domicilijs ipsorum non mouerat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur: vt, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cum vero vno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat, nam puteis fossisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim Litora naturaliter Aquæ dulcis venas habere: quod si alia esset Litoris Ægyptij natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam Mare libere tenerent; neque Hostes Classem haberent, prohibere sese non posse, quo minus quotidie Aquam Nauibus peterent, vel à sinistra parte à Paratonio, vel à dextra ab Insula; quæ diuersæ nauigationes nunquam vno tempore aduersis ventis præcluderentur; fugæ vero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus Hostium aduersos ex Munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram, & difficultatem adscensum in Naues habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque & ædificiorum notitiam: hos præcipue in victoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora, atque Ædificia occupaturos; ita fuga, Nauibusque nostros prohibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse vincendũ cogitarent. Hac Oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, vt, reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos animum conferant, ne ve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna vna nocte vis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non lõgi temporis labore, occursum est.

2 † Eo biduo Legio XXXVII. ex dediticijs Pompeianis Militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in Naues à Domitio Caluino, ad Litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. hæ Naues Euro, qui multos dies continenter flabat, Portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa Regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premeren-

premerentur, Nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, vt per se consilium caperet, quid faciendum videretur, Nauim conscendit, atque omnem Classem sequi iussit, nullis nostris Militibus impositis; quod, cum longius paullo discederet, Munitiones nudare nolebat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherrhonesus; Aquandique caussa remiges in terram exposuissent, non nulli ex numero, cum longius à Nauibus prædatum processissent, ab Equitibus Hostium sunt excepti: ex ijs cognouerunt, Cæsarem ipsum in Classe venisse, nec vllos Milites in Nauibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem Fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque Naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, Propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum Classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quod & nullos Milites in Nauibus habebat, & post horam x. diei res agebatur, Nox autem alatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum: quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis Naues, quas potuit, Cæsar ad Terram detraxit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat vna Nauis Rhodia in dextro Cæsaris Cornu, longe ab reliquis collocata. hanc conspicati Hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV. ad eam constratæ Naues, & complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu cōtumeliam acciperet; quamquam, si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat. Prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prœlium secundissimum est factum. capta est vna Hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis Nauibus propugnatorū est interfecta. quod nisi Nox prœliū diremisset, tota classe Hostium Cęsar potitus esset. Hac calamitate perterritis Hostibus, aduerso vēto leniter flante, Naues onerarias Cęsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute propugnatorum, sed scientia Classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, vt vix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obiicerent, quod nostræ Classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. ijdem, postea quam Ganymedes in Concilio cōfirmauit, sese & eas, quę essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia veteres reficere Naues, accuratiusque huic rei studere, atque inseruire, instituerunt: at, tametsi amplius cx. Nauibus longis in Portu, Naualibusque amiserant, non tamen reparandæ Classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si Classe ipsi valerent. Pręterea nautici homines, & vrbis & Regionis maritimæ, quotidianoque vsu à pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum bonum refugere cupiebant; & quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam Classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorij caussa dispositæ. Naues veteres erant in occultis Regię naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerant remi: Porticus, Gymnasia, Ædifia publica, detegebant: asseres, remorum vsum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud vrbis copia, subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso Portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V. confecerunt. ad has minores, apertasque complures adiecerunt: &, in Portu periclitati remigio, quid quęque earum efficere posset, idoneos Milites imposuerunt, seque ad confligēdum omnibus rebus para-

uerunt. Cæsar Rhodias Naues IX. habebat, (nam, X. missis, vna in cursu litore Ægyptio defecerat) Ponticas IIX. Lycias V. ex Asia XII. ex his quinqueremes V. erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. tamen, virtute Militum confisus, cognitis Hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, vt sibi vterque eorum confideret; Cæsar Pharon Classe circumuehitur, aduersasque Naues hostibus constituit: in dextro Cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD. passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas Naues videbatur. post hunc ordinem reliquas Naues subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini Classem producũt, atque instruunt; in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum Nauigiorum, & scapharũ producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas Classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad Regionem Africæ. sic enim prædicãt, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab vtris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, ad explicandam Classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbãtur. Rhodiis Nauib. præerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus quam cum Græcis, comparandus. hic, ob notissimam sciẽtiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui Imperium Classis obtineret. qui, vbi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus Nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam Classem possis explicare. nobis rem committe. nos prœlium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. progressas vltra vadum IV. Rhodias Naues circumsistunt Alexandrini; atque in eas impetum faciunt. sustinent illi atque arte, sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit; vt in dispari numero nulla transuersa Hosti obiiceretur, nullius remi detegerentur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandrinus fuit quisquam aut nostrorum, aut Opidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusq;, & votis victoriã suis ab Dijs immortalibus exposceret. Minime autẽ erat par prœlij certamen. nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent Nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum videbatur, perpaucos de summa ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; vt hoc maiori animo contenderẽt, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, vt neque maritimis, nauticisque sollertia, atque ars prçsidium ferret; neque numero Nauium præstãtibus multitudo prodesset; neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinqueremis vna cum defensoribus, remigibusque; & deprimuntur tres nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad Opidum capiunt: quas produxerunt ex molibus, atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt.

† Hoc

† Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, vt Insulam, molemque ad Insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in Opido, & illã, & vrbem vno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, Cohortes x, & Leuis armaturæ electos, quos idoneos ex Equitibus Gallis arbitrabatur, in Nauigia minora, Scaphasque imponit: alteram Insulæ partem, distinendæ manus caussa, cum constratis Nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus Insulam cepisset. ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & Litora armati defendebant; quo propter asperitatem loci, nõ facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, Nauibusque longis v. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed, vbi, locis primum cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in Litore constiterunt; atque hos sunt alij subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetũ fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia Portus relicta, ad Litora, & vicum applicauerunt; seque ex Nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neque vero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ genus Ædificiorum: (vt minora maioribus conferantur) Turresque editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed Terror Hominibus mentem, consiliumque eripit, & membra debilitat; vt tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx. pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seque per molem in Mare præcipitauerunt, & DCCC. passuum interuallo ad Opidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti, interfectique sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit DC. Cæsar, præda Militibus concessa, Ædificia diripi iussit; Castellumque ad Pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque Opido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem Nauigiorum excursum, & repentina latrocinia, sublatum iri videbatur. iamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, Tormentis è Nauibus, Sagittisque depulerat, atque in Opidum redegerat; & Cohortium III. instar in Terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in Nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat Pontem aduersus Hostem preuallari, &, qua exitus Nauibus erat fornice exstructo, quo Pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui. quorum altero opere effecto, vt nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex Opido se eiecere, & contra munitiones Pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueuerant nauigia per Pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex Ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus Pontem, & ex Nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, Militesq; hortante, remigum magnus numerus, & Classiariorum ex longis Nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum Nauigia Hostium lapidibus, ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam vltra eum locum, ab latere eorũ aperto, ausi sunt egredi ex Nauibus Alexandrini pauci; vt sine signis, certisque Ordinibus sine ratione prodierant, sic temere in Naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini, ex Nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. simul qui in Nauibus longis remanserant, scalas rapere, Nauesque à terra repellere, properabant; ne Hostes Nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati Milites nostri, Cohortium trium, quæ in Ponte, ac prima mole constiterãt, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi

sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu Nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem, in Pontem institutam, reliquerunt, & magno cursu incitati ad Naues contenderunt. quorum pars, proximas nacta Naues, multitudine hominum, atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est; non nulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras Naues consecuti, incolumes discesserunt; pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima Nauigia adnatarunt. Cæsar, quo ad potuit, cohortando suos ad Pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam vniuersos cedere adnimaduertit, in suum Nauigium se recepit. quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet; neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex Nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, Naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, non nullos conseruauit. Nauigiũ quidem eius, multitudine depressum Militum, vna cum hominibus interiit. hoc prœlio desiderati sunt ex numero Legionariorum Militum circiter CD, & paullo post eum numerum Classiarij, & Remiges. Alexãdrini eo loco Castellum magnis munitionibus, multisque Tormentis confirmauerunt, atque, egestis ex Mari lapidibus, libere sunt vsi postea ad mittenda Nauigia. Hoc detrimento, Milites nostri tantum abfuerunt vt perturbarentur, vt incensi potius, atque incitati, magnas accessiones fecerint. nam in operibus Hostium expugnandis, in prœlijs quotidianis, quandocumque sors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis Militum. nec diuulgata Cæsaris cohortatio subsequi Legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. † Alexandrini, cum Romanos

4 & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, vt coniectura consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant prȩsidiis, aut suopte consilio, per occultos nuncios Regis probato, Legatos ad Cæsarem miserunt, vt dimitteret Regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario Regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod Rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare veniam, vtile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere vellent, splendidius, atque honestius sese contra Regem, quam contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque Regem cohortatus, vt consuleret Regno paterno, parceret præclarissimæ Patriæ, quæ turpissimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem Populo R. sibique præstaret; cum ipse tantum ei crederet, vt ad Hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. at Regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim Regnum ipsum sibi conspectu Cȩsaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore cum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, vt ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cȩsarem acriter bellum gerere cœpit, vt lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cȩsaris Legati, amici, Centuriones, Militesque lætabantur; quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi vero id Cæsar, bonitate tantum adductus,

adductus, & non prudentissimo consilio, fecisset. Cum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterēt; eludentibusque Militibus Regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaque adduci; (quod nō dum Cæsari auditum erat) interea commeatum, qui nostris Mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque, expeditis Nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis Nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod vbi Cæsari nunciatum est, Classem iubet expediri, atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscūtur in ea classe Rhodiæ Naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla vmquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At Fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur. nam, cum ad Canopum ventum esset; instructaque vtrimque Classis confluxisset: & sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset; & illic triremem Hostium perforasset, ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit; siue quod in ipso satis præsidij pro virtute, ac felicitate eius putarent esse; siue quod ipsi sibi timebant. itaque vnus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit. solus cum sua quatriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis (quas celeriter, & propensissima Ciuitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Ægyptus Syriæ Pelusium adduxit: idque Opidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut Claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defessisque subijciebat, & perseuerantia, constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem; præsidiumque ibi suum collocauit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas Regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, placarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, nō ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine Literæ cepit. nam pars quædam Fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo à mari coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatē Rex cognouisset; & transeundum ei Flumen sciret; magnas aduersus eū copias misit, quibus vel superari, delerique Mithridatē, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ Flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra Castris vallatis, sustinuit. cum vero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interficit, quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in Naues, quibus Flumen transierant recepissent; funditus deleti essent. qui vt paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperūt. Mittitur à Mithridate nuncius Cęsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, Rex. ita pæne sub idē tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore Fluminis Nili nauigatione Rex est vsus, in qua magnam, & paratam Classem habebat. Cæsar eodem

itinere vti voluit; ne Nauibus in Flumine dimicaret: sed circumuectus eo Mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi Exercitu recepit. consederat cum copiis Rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planicies ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. vnum latus erat adiectum Flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, vt partem Castrorum obtineret; tertium Palude cingebatur. Inter Castra Regis & Cæsaris iter Flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab Regis Castris millia passuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, Equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id Flumē misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quæ res incēdit dolore Milites, Equitesque nostros; quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem Tempore Equites Germani dispersi, vada Fluminis quærētes, partim demissioribus ripis Flumen transnarunt; & Legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, Flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt Hostes, vt in Fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta. † Cæsar, re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturū, protinus victor ad Regis Castra pertendit. hæc cum & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac prœliando Milites ad oppugnanda Castra succedere noluit; itaque, non magno interuallo relicto ab Hoste, Castra posuit. Postero die Castellum, quod Rex in proximo vico non longe à suis Castris muniuerat, brachiisque cum opere Castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quod id minori numero Militum consequi, difficile factu putaret; sed vt ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus Castra Regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex Castello in Castra sunt Milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus prœliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; vna, qua liberum accessum haberi demonstraui; altera, quæ mediocre interuallum inter Castra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant Hostes in repellendis, vulnerandisque nostris, qui in Regione Fluminis Nili propugnabāt. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo Castrorum, auersique ex Flumine, in quo multæ naues instructæ Funditoribus, & Sagittariis nostros impugnabant. Cæsar, cum videret Milites acrius prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumque animum aduerteret, excelsissimū locum Castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; Cohortes illo circuire Castra, & summum locū aggredi, iussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo vt ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra Militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore, & prœlio perterriti Alexandrini trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, vt pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum Castrorum caperent. ex quo decurrentes, magnam multitudinem Hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partem, quæ Flumini erat adiuncta.

horum

horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorē fugam habuerunt. constat fugisse ex Castris Regē ipsum, receptumque in Nauē, & multitudine eorum, qui ad proximas Naues, adnatabāt, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum Equitibus contendit; atque eam partem Opidi victor introiit, quæ præsidio Hostium tenebatur. neque eum cōsilium suum fefellit, quin Hostes, eo prœlio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum aduenīens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo Opidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos Regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidē receptos consolatus, per Hostium munitiones in suam partem Opidi magna gratulatione venit suorum, qui nō tantum bellum ipsum, ac dimicationem; sed etiā talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar, Ægypto, atque Alexandria potitus, Reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat Populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori transdidit Regnum, maiori ex duabus filiæ Cleopatræ, quæ manserat in fide, præsidijsque eius, minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex Regno statuit; ne qua rursus noua dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI. secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorū Regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus Reges constituti. simul ad Imperij nostri dignitatem, vtilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidiis eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidiis coerceri. sic, rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

6 † Dum hæc in Ægypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam finitimasque Prouincias administrandas trāsdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, Regnum suum, ne ve Cappadociā, Regnum Ariobarzanis, possideri, vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persoluere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus Rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe Populo R. & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, Regna Sociorum, atque Amicorum, ab externo rege occupari, nuncios cōfestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaque decederet, ne ve, occupatione Belli Ciuilis, Populi R. ius, maiestatemque tentaret. hanc denunciationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas Regiones cum Exercitu accessisset; ad Legiones profectus, vnam ex tribus XXXVI. secum ducit, II. in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa adiungit Cn. Domitius Legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, Equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium Quæstorem, vt Legionem adduceret: quæ ex tumultuariis Militibus in Ponto confecta erat, Quinctumque Patiscū in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim Legati à Pharnace responsum referunt; Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet; deniq; eius Regni caussa integra Cæsari seruaretur: paratū enim se facere quod is statuisset. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subiectā suo Regno, quam

Cappadociam,lõgius remotam; quodque omnes III. Legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum II. ad Cæsarẽ missas audisset, audaciusq; in Armenia substitisset,perseuerare cœpit,vt eo quoque Regno decederet: neq; enim aliud ius esse Cappadociæ,atq; Armeniæ:nec iuste eum postulare,vt in Cæsaris aduentum res integra differretur:id enim esse Integrum,quod ita esset,vt fuisset.His responsis datis,cũ iis copiis,quas supra scripsi, profectus est in Armeniã; locisque superioribus iter facere instituit.nam ex Ponto à Comanis iugum editum siluestre est,pertinens in Armeniam minorem,quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere Hostium poterat,& quod Cappadocia,his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim Legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, Regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquã fore antiquius, quam dignitatem Populi R.& Regna Sociorum recuperare, Legatis respõdebat. Magnis,& continuis itineribus cõfectis,cum aduentaret ad Nicopolim,quod Opidum in Armenia minore positũ est,plano ipsum loco, Montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis,satis magno interuallo ab Opido remotis Castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII.Quibus ex Castris, cum locus angustus,atq; impeditus esset trãseundus,Pharnaces in insidiis delectos pedites, omnesque pæne disposuit Equites.magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit,paganosque & Opidanos in iis locis obuersari: vt si amicus Domitius eas angustias transiret,nihil de insidiis suspicaretur,cum in agris & pecora, & homines animaduerteret versari,tãquam amicorum aduẽtu: sin vero vt in Hostium fines veniret; præda diripienda,Milites dissiparentur,dispersique cæderentur. Hæc cum administraret,numquam tamen intermittebat Legatos de Pace,atque amicitia mittere ad Domitiũ: cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes Pacis Domitio in eisdẽ Castris morãdi attulit caussam. ita Pharnaces,amissa proximi temporis occasione,veritus,ne cognoscerẽtur insidiæ, suos in Castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit,Castraque Opido contulit.quæ dum muniunt nostri, Pharnaces Aciem instruxit suo More, atque instituto.in fronte enim, simplici directa Acie, Cornua trinis firmabantur subsidiis.eadem ratione hæc media collocabantur Acie,duobus dextra,sinistraq; interuallis,simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptũ Castrorum opus Domitius,parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis Tabellariis,qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari,flagitareque à Domitio,vt quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriã per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces victoriæ loco ducebat,si trahere tempus posset; cum discedẽdum celeriter Domitio putaret.itaque ab Opido, quam facillimũ accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II.directas, non ita magno medio interuallo relicto, IV.pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere Aciem.inter has fossas Aciem semper instruebat. Equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat,& multum numero anteibat nostrum Equitatum. Domitius autem,cum Cæsaris magis periculo,quam suo commoueretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones,quas reiecerat,rursus appeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis Castris in Aciem Exercitum eduxit. XXXVI. Legionem in Dextro Cornu collocauit,Ponticam in Sinistro:Deiotari Legiones in mediam Aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis Cohortibus in subsidiis collocatis.sic vtrimque,Acie instructa, processum est ad dimicandum.Signo sub idem tempus ab vtroque dato concurritur,acriter varieque pugnatur. nam XXXVI. Legio, cum extra fossam in Equitatum Regis *impe-*

tum

tum fecisset, adeo secundum prœliũ fecit, vt mœnibus Opidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrederetur. at Pontica ex altera parte Legio, cũ paullulũ auersa Hostibus cessisset, fossam autẽ circuire Acies secundo conata esset, vt aperto latere aggrederetur Hostem; in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari vero Legiones vix impetũ sustinuerunt. ita victrices Regis copiæ Cornu suo Dextro, mediaque Acie conuerterunt se ad XXXVI. Legionem: quæ tamen fortiter vincẽtium impetũ sustinuit; magnis copiis Hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica Legione pæne tota amissa magna parte Deiotari Militum interfecta, XXXVI. Legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL. desideratis. ceciderunt eo prœlio splendidi, ac illustres viri nonnulli Equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociã se in Asiam recepit.

7 † Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Põtum omnibus copiis occupauit: ibique & victor, & crudelissimus Rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa Opida expugnauit; bona Ciuium Romanorum, Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationẽ habebant, eaque, quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum Regnũ se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodũ acceptum: quæ Prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiã cum laude erat. namque eo missus æstate cum II. Legionibus Qu. Cornificius, Cæsaris quæstor, proprætor, quamquam erat Prouincia minime copiosa ad Exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. namque, & Castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas Castellanos impellebat ad decursiones faciẽdas, & bellum inferendum, expugnauit; eaque præda Milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim virtute parta. & cum Octauius ex fuga Pharsalici prœlij magna Classe in illum se sinum contulisset, paucis Nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare cõstiterat officium, dispersis Octauianis Nauibus erat potitus; vt vel Classe dimicare posset, adiunctis captiuis Nauibus sociorum: cum diuersissima parte Orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cęsar sequeretur; compluresque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, vti cum Legionibus Tironũ, quæ nuper erant conscriptę, proficisceretur in Illyricum: coniunctisque copiis cum Qu. Cornificio, si quod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea nõ magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam Legiones adduceret. omnem enim illam partem, Regionemque, viuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore Anni, ac difficili, siue copiosiorem Prouinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute, & scientia sua confisus, quam sæpe in Bellis periclitatus, magnas res, & & secundas ductu, ausuque suo gesserat; neque Prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque Nauibus, intercluso Mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tẽpestatibus, propter inopiam, Castella, aut Opida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à Barbaris contemptus, vt, Salonã se recipiens in Opidum maritimum, quod Ciues Romani fortissimi, fidelissimique incolebant in agmine dimicare sit coact⁹. Quo prœlio duobus millibus Militũ amplius amissis, Cẽturionibus XXXIIX, Tribunis IV, cum reliquis copiis Salonã se recepit; sum-

maque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis Mensibus morbo periit. cuius & infelicitas vini, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit Prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & Fortuna, quæ plurimum in Bellis potest, diligentiaque Cornificij, & virtus Vatinij versari passa non est. Vatinius Brundusij cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur; & M. Octauium audiret cum Barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum Militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per Barbaros; etsi, graui valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum Naturæ, difficultatesque Hiemis, & subitæ præparationis. nam, cum ipse paucas in Portu Naues longas haberet, literas in Acaiam ad Qu. Calenum misit, vti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant; Nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam non satis iusta ad prœliandum, Rostra imposuit. has adiunctas Nauibus longis, & numero Classis aucto, Militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus Legionibus, qui numero Ægrorum relicti erant Brundusij, cum Exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas Ciuitates, quæ defecerant, Octauioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætereuehebatur: nec sibi vllius rei moram, necessitatemque iniungebat, quin, quamcelerrime posset ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantē Epidaurū terra, marique, vbi nostrum erat præsidiū, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit; præsidiumque nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium Classem magna ex parte confectā ex Nauiculis actuariis habere cognouisset, confisus sua Classe, substitit ad Insulā Thauridem; qua Regione Vatinius insequens nauigabat, nō quod Octauium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset, distensis suis Nauibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio Hostis, repente aduersam ad se venientem Nauem, antennis ad mediū malū dimissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod vbi conspexit, celeriter vela subduci: demittique antennas iubet, & Milites armari: & vexillo sublato, quo pugnādi dabat signum, quæ primæ Naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repēte oppressi: parati deinceps Octauiani ex Portu procedebāt. Instruitur vtrimque acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior Militum animis Vatiniana. Vatinius, cum animaduerteret, neque Nauium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, Fortunæ rem committere maluit: itaque primus sua quinqueremi in quadriremē ipsius Octauij impetum fecit. celerrime, fortissimeque contra illo remigante, Naues aduersæ Rostris cōcurrunt adeo vehementer, vt Nauis Octauiana, Rostro discusso, ligno cōtineretur. Cōmittitur acriter reliquis locis prœlium; concurriturque ad duces maxime. nā, cum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto Mari prœlium factū est: quantoque coniunctis magis Nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis Nauibus in Hostium Naues transire non dubitabant; & dimicatione ęquata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut Rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in Nauibus iugulantur, partim in Mare pręcipitātur: ipse Octauius se in Scaphā cōfert: in quā plures cū cōfugerēt, depressa Scapha, vulneratus tamē adnatat ad suū Myoparonē. Eo receptus, cū prœlium Nox dirimeret; tēpestate magna velis profugit. sequuntur hunc suæ Naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus, in eum se Portum victor recepit, quo ex

Portu

Portu Classis Octauiana ad dimicandum processerat. capit ex eo prœlio pentiremem I, triremes II. dycrotas IIX. compluresque remiges Octauianos: posteroque ibi die fuit, dum suas captiuasque Naues reficeret. Post diem III. contendit in Insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octauiũ. erat nobilissimũ Regionum earum Opidum, coniunctissimumque Octauio. quo vt peruenit, Opidani supplices se Vatinio dediderũt. comperitque ipsum Octauium, paruis, paucisque Nauigiis, vento secundo, Regionem Græciæ petisse, inde vt Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita breui spatio, re præclarissime gesta, Prouincia recepta, & Cornificio reddita, Classe Aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundusiũ, incolumi Exercitu, & Classe, recepit.

8 † His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & prœlio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania Proprætor, Prouinciæ vlterioris obtinendæ caussa, relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illã Prouinciam susceperat. Quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod vel ex cõscientia sua, cum de se mutuo sentire Prouinciã crederet, vel initis signis, & testimoniis eorũ, qui difficulter odia dissimulãt, animaduertere poterat, & compẽsare offensionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaque, cum primum in vnũ locum Exercitum conduxit, H-S cẽtena Militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam Opidum, Montemque Herminium, expugnasset, quo Medebregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum H-S centenis Milites donauit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat: quæ speciosum reddebant præsentẽ Exercitus amorem; paulatim tamen, & occulte Militarem disciplinam, seueritatemque minuebant. Cassius, Legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea Æs alienum grauissimis oneribus Prouinciæ, constituit exsoluere; &, vt Largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabãtur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregẽ locupletium simultatum caussæ tenues coniiciebantur; neque vllum genus quæstus, aut magni, & euidẽtis; aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturã facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de caussis accidit, vt, cum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat Quæstor, similia rursus de morte eius Prouinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares eius: qui, cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibique quod rapuerãt, acceptum ferebãt; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabãt. v. Legionem nouam cõscribit: augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ Legionis. complentur Equitũ III. millia: maximisque onerantur impensis: nec Prouinciæ datur vlla requies. Interim literas accepit à Cæsare, vt in Africam Exercitum trãsiiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi nouarum Prouinciarũ, & fertilissimi Regni tãta oblata esset facultas. Itaq; ipse in Lusitaniã proficiscitur, ad Legiones accersendas, auxiliaque adducẽda; certis hominibus dat negotium, vt frumentum, Nauesque c. prępararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarẽtur; ne qua res, cũ redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omniũ opinione. nõ enim labor, aut vigilãtia, cupiẽti pręsertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in vnum locũ, Castris ad Cordubã positis, pro Cõcione Militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; polliceturq; iis, cũ in Mau-

ritaniam transiecisset, H-S centena se daturum: v. fore in Hispania Legionem. ex
Concione se Cordubam recepit; eoque ipso die, meridiana hora, cum in Basilicã
iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilij, libellum, quasi aliquid ab eo postula-
ret, vt Miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nã is latus Cassij tegebat) quasi re-
sponsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eũ,
dextraq; bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à cõiuratis impetus vniuersis. Mu-
natius Plancus proximũ gladio transiicit Lictorem. hoc interfecto, Qu. Cassiũ Le-
gatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum Munici-
pem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Lici-
nius Squillus inuolat, iacentẽque leuibus sauciat plagis. Cõcurritur ad Cassiũ de-
fendendum. semper enim Berones, compluresque vocatos cum telis secum habe
re consueuerat. à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendã subseque-
bantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. Minu-
cius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur; &, relato ad domũ
Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert,
dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset. L. Laterensis, cũ id non du-
bitaret, accurrit lætus in Castra; Militibusque vernaculis, & Secundæ Legionis,
quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in
Tribunal, Prætor appellatur. nemo enim in Prouincia natus, aut vernaculæ Le-
gionis Miles, aut diuturnitate iam factus Prouincialis, quo in numero erat II. Le-
gio, nõ cũ omni Prouincia cõsenserat in odio Cassij. nã Legiones XXX, & XXI, pau-
cis Mensibus in Italia scriptas, Cęsar attribuerat Longino. v. Legio ibi nuper erat
confecta. Interim nunciatur Laterensi viuere Cassiũ. Quo nuncio, dolore magis
permotus, quã animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassiũ visendum profi-
ciscitur. Re cognita, XXX. Legio signa Cordubã infert, ad auxilium ferendũ Impe-
ratori suo. facit hoc idẽ XXI. subsequitur has v: cum II. Legiones reliquæ essent in
Castris; secũdani, veriti ne soli relinquerẽtur, atq; ex eo, quid sensissent, indicare-
tur, secuti sunt factũ superiorum. permansit in sentẽtia Legio vernacula, nec vllo
timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet
comprehendi: Legionẽ v. in Castra remittit, Cohortibus XXX. retentis. indicio Mi-
nucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterẽsem, & Annium Scapulam, maximæ di-
gnitatis, & gratiæ prouincialẽ hominẽ, sibique tã familiarẽ, quã Laterẽsem, & Ra-
cilium in eadẽ fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorẽ suum, quin eos inter-
fici iubeat. Minucium Libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Sal-
uianum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum auget, vere, vt qui-
dã existimant, vt nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mer-
gilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecu
nia redemerunt. nã palã H-S c c I ɔ ɔ cum Calpurnio paciscitur, & cum Qu. Sex-
tio L ɔ ɔ ɔ. qui, etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, do-
lorque vulnerum, pecunia remissus, Crudelitatem cum Auaritia certasse signi-
ficabat. † Aliquot post diebus literas à Cæsare missas accipit; quibus cogno-
scit, Pompeium in Acie victum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita mistam
dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum
bellum licentiam temporum intercludebat. sic erat dubius animus, vtrum ni-
hil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui si-
bi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas iubet referri, quibus parum vi-
debatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. æqua autem ratione
delectũ instituit: quos ex omnibus Conuentibus Coloniisque conscriptos, transf-
marina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum
hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum E-
xercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad
Traiectum: ipse, Classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit: ibique
moratur,

moratur: propterea quod Edictum tota Prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quę euocatio vehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tribunus mil. Legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama, Legionem xxx, quam Qu. Cassius Legatus simul ducebat, cum Ilurgim ad Opidum Castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebātur, discessisse, & ad II. Legionē cōtendisse, quę ad Fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cū v. Cohortibus vndeuicesimanorū egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carnionam contendit. hic, cū Legio xx, & xxi. & Cohortes iv. & v. Legio, totusque conuenisset Equitatus, audit iv. Cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse Legionem, omnesque ibi se coniunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Qu. Cassium Legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conuentū Cordubensē ab eo defecisse; Marcellumq; aut voluntate, aut necessitate adductū, (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus; II. Cohortes Legionis v. quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, mouet Castra, & postero die Segouiam ad Flumen Silicēse venit. Ibi habita Concione, Militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cęsari Prouincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres Legiones adducit: ac, ne dissentionis initium natum seditiosa Militum, suaque videretur, natura; simul, vt contra Qu. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus viribus vti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se Prouinciam recuperare velle, palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij: cuius nomen multum poterat apud eas Legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: Milites adeo fatebantur, vt Cn. Pompeij nomen in Scutis inscriptum haberent, frequens Legionibus Conuentus obuiā prodit, neque tantū virorum, sed etiā Matrū familias, ac Prætextatorū; deprecaturque, ne hostili aduētu Cordubā diriperēt: nā se contra Cassiū sentire cū omnibus; contra Cæsarē ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lachrymis Exercitus commotus, cū videret ad Cassium persequēdum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq; omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio, neque se conuentū, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pōpeij ex Scutis detraxerūt; Marcellū, qui se Cæsaris caussam defensurū profitebatur, ducē adsciuerunt, Prætoremque appellarunt; & sibi conuentū adiunxerunt; Castraque ad Cordubā posuerunt. Cassius eo biduo circiter iv. millia passuum à Corduba, citra Flumen Bætim, in Opidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum Proconsulem in Hispaniā Citeriorem mittit, subsidio sibi, Prouinciæque Cæsaris caussa quamprimum veniret. Ipse, hostili modo, Cordubensium agros vastat, Ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, Legiones, quæ Marcellum sibi ducē ceperant, ad eū concurrerūt; vt in Aciem educerentur, orāt; priusq; confligendi sibi potestas fieret, quā cū tanta cōtumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flāmaque consumerētur. Marcellus, cum Cōfligere miserrimū putaret, quod & victoris, & victi detrimentū ad eundē Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, Legiones Bætim transducit, atque Aciem instruit. Cum Cassium contra pro Castris suis Aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus Militibus persuadet, vt se in Castra recipiant: itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse

ſciebat,aggreſſus Equitatu Legionarios ſe recipientes, complures nouiſsimos in Fluminis ripis interfecit. Cum hoc detrimento, quid tranſitus Fluminis vitij,difficultatiſque haberet,cognitum eſſet, Marcellus Caſtra Bætim transfert: crebroque vterque Legiones in Aciem educit;neque tamen confligitur,propter locorũ difficultates.Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas Legiones, multiſque prœliis expertas. Caſsius fidei magis,quam virtuti Legionum,confidebat.itaque,cum Caſtra Caſtris collata eſſent; & Marcellus locum idoneum Caſtello cepiſſet,quo prohibere aqua Caſsianos poſſet; Lõginus, veritus,ne genere quodam obſidionis clauderetur in Regionibus alienis, ſibique infeſtis,noctu ſilentio ex Caſtris proficiſcitur,celerique itinere Vllam contendit; quod ſibi fidele eſſe Opidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit mœnibus Caſtra, vt & loci natura, (namque Vlla in edito Monte poſita eſt) & ipſa munitione vrbis,vndique ab oppugnatione tutus eſſet.hunc Marcellus inſequitur,&,quã proxime poteſt Vllam, Caſtra Caſtris confert:locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus: vt neque confligeret; cuius ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis Militibus non poterat; neque vagari Caſſium latius pateretur; ne plures Ciuitates ea paterentur,quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operibuſque in circuitu Opidi con tinuatis, Vllam, Caſsiumque munitionibus clauſit. Quæ prius quã perficerentur, Longinus omnem ſuum Equitatum emiſit:quem magno ſibi vſui fore credebat,ſi pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione, & inutilis neceſſarium conſumeret frumentum. Paucis diebus literis Caſsij acceptis, Rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei Legionẽ quam ſecum adduxerat, compluresque Cohortes auxiliarias Hiſpanorum. namque,vt in Ciuilibus diſſenſionibus accidere conſueuit, ita temporibus illis in Hiſpania non nullæ Ciuitates rebus Caſsij ſtudebant,plures Marcello fauebant.Accedit cum copiis Bogud ad dexterioresMarcelli munitiones.pugnatur vtrimque acriter, crebroque vt accidit, fortuna ſæpe ad vtrumque transferente victoriam: nec tamen vnquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex Citeriore Prouincia cum Cohortibus Legionariis xxxv,magnoque numero Equitum, &reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vllam,vt ſine vllo ſtudio contentiones Caſsij, Marcellique componeret. huc venienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit,atque offert,Caſſiuscontra ſuis ſe tenet præſidiis, ſiue eo, quod plus ſibi iuris deberi, quam Marcello exiſtimabat; ſiue eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio aduerſarij, verebatur.ponit ad Vllam Caſtra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam diuiſi: ne pugnetur, interdicit:ad exeundũ Caſſium inuitat; fidemque ſuam in re omni interponit. Cum diu dubitaſſet Caſſius, quod ſibi faciẽdum, quidve Lepido eſſet credendum; neque vllum exitum conſilij ſui reperiret,ſi permaneret in ſentẽtia; poſtulat, vti munitiones diſiicerentur, ſibique liber exitus daretur. non tantum indutiis factis, ſed prope iam conſtituta opera,cum complanarent,cuſtodiæque munitionum eſſent deductę; auxilia Regis in id Caſtellum Marcelli, quod proximum erat Regiis Caſtris, neque opinantibus omnibus, ſi tamen in omnibus fuit Caſsius, (nam de huius conſcientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi Milites oppreſſerunt. quod niſi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, prœlium eſſet diremptum; maior calamitas eſſet accepta. Cum iter Caſſio patefactum eſſet; Caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcelluſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur. Narbonem ſub idem tempus Trebonius Proconſul ad Prouinciam obtinendam venit. de cuius aduentu vt cognouit Caſſius, Legiones, quas ſecum habuerat,Equitatumq; in hiberna diſtribuit:ipſe,omnibus ſuis rebus celeriter correptis,Malacam contẽdit; ibique aduerſo tẽpore nauigandi Naues conſcendit, vt ipſe prædicabat, ne ſe Trebonio, & Lepido,& Marcello cõmitteret; vt amici

eius

eius dictitabant, ne per eã Prouinciã minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, vt hiberna, tempestate, cum in Iberum Flumen, Noctis vitandæ caussa, se contulisset, inde, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio Fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere Nauem propter vim Fluminis, neque directam tãtis fluctibus tenere posset,
10 demersa Naui, periit. †CVM in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eũ, cognosceret, litterisque vrbanis animaduerteret, multa Romæ male, & inutiliter administrari, neque vllã partem Reip. satis commode geri; quod & contẽtionibus Tribuniciis perniciosæ seditiones orirentur; & ambitione, atque indulgentia Tribunorũ militum, & qui Legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemque Militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisque essent; eaque omnia flagitare aduẽtum suum videret; tamẽ præferendum existimauit, quas in Prouincias, Regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesque acciperent, & externorum Hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ Prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Nõ enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus Ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controuersiis veteribus cognoscit, ac statuit Reges, tyrannos, dynastas Prouinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & Populo R. amicissimos. paucis diebus in ea Prouincia cõsumptis, Sex. Cæsarem, amicum, & necessarium suum, Legionibus Syriæ præfecit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius Prouinciæ Ciuitates omnes euocat Tarsum: quod Opidum fere totius Ciliciæ nobilissimũ, fortissimumque est. ibi, rebus omnibus Prouinciæ, & finitimarum Ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendũ non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ Templum, quod tanta religione colitur, vt sacerdos eius Deæ Maiestate, Imperio, & potẽtia secundus à Rege cõsensu gentis illius habeatur: id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui, Regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorũ suorum, mutationemque generis, iure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus vterque eorum de Rep. esset, ne aut Regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut hæres Regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius Imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Cum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, vt sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarũ, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, Exercitibus imperiisque in Cn. Pompeij Castris fuisset: neque enim se Iudicem debuisse esse controuersiarum Populi R. sed parere præsentibus Imperiis. Contra quẽ Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ Consul ei Decretis publicis tribuisset; cumque defensionem eius, nullam posse excusationẽ eius imprudẽtiæ recipere, coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis vrbẽ, Italiamque tene-

ret; vbi Senatus, Populusque R. vbi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum Consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hominis, precibus eorũ, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari, ad deprecãdum: de controuersiis Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit; Regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere Ciuium suorum Deiotarus, natura disciplinaque nostra constitutam, habebat, Equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit. † Cum in Pontum venisset, copiasque omnes in vnum locum coegisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim Legione VI, quam secum adduxerat, Alexandria veteranam, multis laboribus, periculisque functam, multisque Militibus, partim difficultate itinerum, ac Nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, vt minus ∞ hominum in ea esset; reliquæ erant III. Legiones, vna Deiotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) Legati, à Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimũ Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, vt solebat, mitibus verbis Legatos, ne aut Deiotarum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque Prouinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: idipsum, quod commemorassent, officium vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dij immortales victoriam tribuissent: itaque se magnas, & graues iniurias Ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte Ciues Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorũ remitteret; ceteraque restitueret sociis Ciuibusque Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis, Imperatores ab amicis accipere cõsueessent. miserat enim Pharnaces Coronam auream. His responsis datis, Legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum, festinantem, ac properãtem Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius, honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad vrbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedẽdi diẽ postulare longiorẽ, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, vt celerius omnium opinionẽ manum consereret. Zela est Opidum in Ponto, positu ipso, vt in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndique fastigio sustinet murũ. circũpositi sunt huic Opido magni, multique intercisi vallibus colles: quorũ editissimus vnus, qui, propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumque Exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pæne coniunctis Opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longior millibus passuum III. abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium Castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupauit. Cæsar cum ab Hoste millia passuum V. Castra posuisset; videretque eas valles, quibus Regia Castra munirentur, eodẽ interuallo sua Castra munituras; si modo ea loca hostes priores nõ cepissent, quæ multo erant propiora Regis Castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, Legionibus omnibus

expe-

expeditis,impedimentiſque in Caſtris relictis,prima luce,non opinantibus Hoſtibus,eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecūdum prœliū aduerſus Triarium fecerat.huc omnem comportari aggerem è Caſtris,ſeruitiaque agi iuſſit; ne quis ab opere miles diſcederet; cū,ſpatio non amplius ∞ paſſuum,interciſa vallis Caſtra Hoſtium diuideret ab opere incepto Cæſaris Caſtrorum. Pharnaces,cū id repente prima luce animaduertiſſet, copias ſuas omnes pro Caſtris inſtruxit, quas,interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis peruulgata Militari credebat inſtrui Cęſar,vel ad opus ſuum tardandum,quo plures in armis tenerentur,vel ad oſtentationem Regiæ fiduciæ,ne munitione magis,quam manu, defendere locum Pharnaces videretur;itaque deterritus non eſt,quo minus, prima Acie pro vallo inſtructa, reliqua pars Exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulſus ſiue loci felicitate,ſiue auſpiciis,& religionibus inductus,quibus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus; ſiue paucitate noſtrorum, qui in armis erant, comperta,cum more operis quotidiani, magnam illam ſeruorum multitudinem, quæ aggerem portabat,Militum eſſe credidiſſet; ſiue etiam veterani fiducia Exercitus ſui,quem cum Legione XXII in Acie conflixiſſe,& viciſſe Legati eius gloriabantur; ſimul contemptu Exercitus noſtri,quem pulſum à ſe, Domitio Duce, ſciebat; inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta valle cœpit.cuius aliquādiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, & eo loco Militum cohortationem, quem in locum nemo ſanus Hoſtis ſubiturus eſſet: cum interim Pharnaces eodē gradu,quo in prœlium deſcenderat, vallem adſcendere aduerſus arduum Collē inſtructis copiis cœpit; Cæſar incredibili eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans, imparatuſque oppreſſus,eodem tempore Milites ab operibus vocat, arma capere iubet, Legiones opponit, Aciem inſtruit. cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris,nondū ordinibus inſtructis.falcatæ Regiæ Quadrigæ permiſtos Milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur.inſequitur has Acies hoſtium; &,clamore ſublato,confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortaliū benignitate: qui cum omnibus caſibus Belli interſunt, tū pręcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. Magno atque acri cominus prœlio facto, dextro Cornu, quo veterana Legio VI. erat collocata, initium victoriæ natū eſt ab ea parte,cum in procliui detruderentur Hoſtes, multo tardius,ſed tamen iiſdem Diis adiuuantibus,ſiniſtro cornu,mediaque Acie, totæ profligātur copiæ Regis. quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate. itaque,multis Militibus partim interfectis,partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant,armis tamen proiectis,vallem trāſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant.at noſtri, victoria elati, ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis Cohortibus Caſtra,quas Pharnaces præſidio reliquerat,celeriter Caſtris Hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni,aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis Equitibus profugit. cui niſi Caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, viuus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali victoria toties victor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quod maximū bellū tanta celeritate cōfecerat: eratque,ſubiti periculi recordatione, lætior,quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Pōto recepto,præda omni Regia Militibus cōdonata, poſtero die cū expeditis Equitibus ipſe proficiſcitur: Legionē VI.decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet:auxilia Deiotari domum remittit:II. Legiones cum Cœlio Vintiano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque in Aſiam iter facit: omniumque earum Prouinciarum de controuerſiis cognoſcit,& ſtatuit iura in Tetrarchas, Reges,Ciuitates diſtribuit.Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter, celeriterque geſtam in Ægypto ſupra ſcripſimus,Regio genere ortum,diſciplinis etiam Regiis educatum, (nam eum Mithri-

dates,Rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in Castra,multosque tenuerat annos) Regem Bosphori constituit,quod sub Imperio Pharnacis fuerat; Prouinciasque Populi R.à Barbaris,atque inimicis Regibus,interposito amicissimo Rege,muniuit.Eidem Tetrarchiam,Legibus Gallogræcorum,iure gentis,& cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis à Deiotaro.Neque tamen vsquam diutius moratus est,quam necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur.Rebus feliciſſime,celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII, *vel*, OPPII,

COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIB. VNVS.

Libri de bello Africano capita.

1 *Cæsaris in Africam reditus ex Sicilia & leues aliquot pugnæ ad oppidum Adrumetum, cui Considius præerat.*

2 *Cæsaris calliditas in fiducia simulanda, eiusdémque secundum cum Labieno, Petreio & Pisone prælium.*

3 *Scipionis & Pompeij filij apparatus contra Cæsarem: & Labieni Petreíque cum Scipione coniunctio.*

4 *Regnum Iubæ à Cæsarianis inuaditur. Cæsar dum Africæ vastatæ auxilium accersit, sese in castris continet.*

5 *Labienianorum aliquot defectio ad Cæsarem, & eiusdem secunda cum aduersarijs pugna. & fortitudo centurionis cuiusdam Cæsariani.*

6 *Grando saxea in Cæsaris castris, eiusdémque binæ aduersus Labienum pugnæ secundæ.*

7 *Adductis ex Sicilia auxilijs Cæsar disciplinam militarem restituit: equestríque prælio infeliciter primùm, postridie feliciter cum Scipione depugnauit.*

8 *Cæsaris celeritas in persequendis hostibus, & eiusdem in castris tuto loco ponendis prudentia.*

9 *Cæsaris diligentia in suis exercendis, eiusdémque fœlicitas in prælio aduersus Labienum, & altero aduersus Scipionem.*

10 *Prælij à Cæsaris militibus iniussu Imperatoris initi fœlix euentus, & illustris de Scipione victoria.*

11 *Vticæ vrbis clades. Catonis voluntaria nex. Iubæ Regis, itémque Petreij, Considij, Fausti, & Scipionis interitus, Cæsarísque in Italiam profectio.*

1 CÆSAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermiſſo, ad XIV. Kal. Ian. Lilybeum peruenit: statimque ostendit, sese naues velle conscendere; cum non amplius Legionem Tironum haberet vnam, Equitesque vix DC. Tabernaculum secundum Litus ipsum constituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo cõsilio fecit, nequis moræ quidquam fore speraret, & vt omnes in dies, horasque parati essent. Incidit per id tempus, vt tempestates ad

tes ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in Nauibus remiges, Militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; cũ præsertim ab incolis eius Prouinciæ nunciarentur Aduersariorum copiæ, Equitatus infinitus, Legiones Regiæ IV, Leuis armaturæ magna vis, Scipionis Legiones X, Elephanti CXX, Classesque esse complures. tamen non deterrebatur, animoque, & spe cõfidebat. Interim in dies & Naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem cõcurrere, & Legiones Tironum conuenire, in his veterana Legio V, Equitum ad II. millia. Legionibus collectis VI, & Equitum II. millibus, vt quæque prima Legio venerat, in Naues longas imponebatur, Equites autem in onerarias. ita maiorem partem Nauium antecedere iussit, & Insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lilybæo, ibique commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno Prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus pręcipit, & de reliquo Exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse Nauem conscendit ad VI. Kal. Ian. & reliquas Naues statim est consecutus. ita, vento certo, celerique nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis Nauibus in conspectum Africæ venit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vẽto dispersæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam Classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea Castella, & Opida nõ longe à Mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, vbi pręsidium erat Aduersariorũ, cui pręerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum Equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter III. millibus apparuit. Ibi paullisper Cæsar ante Portum commoratus, dum reliquæ Naues conuenirent, exponit Exercitum. cuius numerus in præsentia fuit peditum III. millium, Equitum CL. Castrisque ante Opidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetque omnes à præda. Opidani interim muros armatis complent. ante Portum frequentes considunt ad se defendendũ. quorum numerus II. Legionũ intus erat. Cæsar circũ Opidũ vectus, natura loci perspecta, redit in Castra. non nemo culpæ eius, imprudentiæque assignabat, quod neque certum locũ gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, vt mos ipsius, consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore iis perlectis, locum certum peterent vniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. namque nullũ Portum terræ Africæ, quo Classes, decurrerent, pro certo tutum ab Hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim Legatus petit à Cęsare, vt sibi daret facultatem cum Considio agẽdi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, literas conscribit, & eas Captiuo dat perferendas in Opidum ad Considium. Quo simul atque Captiuus peruenisset, literasque vt erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius, quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum Captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore Populi R. deinde in conspectu suo Captiuum statim interfici iubet: literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, vna nocte, & die ad Opidum consumpta, neque responsum vllum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque Equitatu abundabat; & ad Opidũ oppugnandũ non satis copiarũ habebat, & eas Tironum; neque primo aduentu conuulnerari Exercitum volebat; & Opidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna Equitatus Opidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum Opidum commorandi; ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab Equitatu Hostium laboraret. itaque, Castra cum mouere vellet, subito ex Opido erupit multitudo: atque Equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: Castraque, vnde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito

Legionarij consistunt,& Equites,quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, vt Equites minus xxx. Galli, Maurorum Equitum II. millia loco pellerent, vrgerentque in Opidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cum sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab Equitibus in Opidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte Equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab Opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex Opidis, & Castellis Legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. † Itaque eo die Castra posuit ad Opidum Ruspinam Kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad Opidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex Opido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, Centurionibus ad Portas Opidi, & custodiis impositis, ne quis Miles in Opidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab Opido secundum Litus facit Castra. Eodem Naues onerariæ, & longæ nōnullæ casu aduenerunt. reliquæ, vt est ei nunciatum, incertæ locorum Vticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à Mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, Equitatumque in Nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vastarentur: aquam in Naues iubet comportari. Remiges interim qui aquatum è Nauibus exierant, subito Equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidiis cum equis inter conualles, & subito exeunt, non vt in Campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim Nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundũ commeatum accersendum mittit. Interim cum x. Nauibus longis ad reliquas naues onerarias cōquirendas, quæ deerrassent, & simul Mare tuendũ ab Hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum Prætorem ad Cercinnam insulam versus, quam Aduersarij tenebant, cum parte Nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque vnicuique præcipiebat, vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, nec morã tergiuersatio. ipse interea, ex Perfugis, & incolis cognitis cōditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim Equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, vt mallent Regis esse vectigales, quam cum Ciuibus in Patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III Non. Ian. Castra mouet: Leptique VI. Cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; Opidanisque imperat, vt plaustra, iumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima Opida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad Classis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo Opido reliquerat cum Legione, iubet comportari ligna in Opidum quamplurima: ipse cum Cohortibus VII, quæ ex veteranis Legionibus in Classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex Opido Ruspina egressus, proficiscitur ad Portum, qui abest ab Opido millia passuum II: ibique Classem sub vesperum cum ea copia conscendit. omnibus in Exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium magno metu, ac tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia, & ea Tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, Equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatij in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animaduertebant,

nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate. animum enim altū, & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabāt. Cæsar, in Nauibus vna nocte consumpta, iam cælo albescente, cum proficisci conaretur, subito Nauium pars, de qua timebat, ex errore eodē cōferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de Nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in Litore reliquos aduenientes Milites exspectare. Itaque sine mora Nauibus eis in Portum receptis, & aduectis Militum, Equitumque copiis, rursus ad Opidum Ruspinam redit, atque, ibi Castris cōstitutis, ipse cum Cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium; illum cum Classe Nauibus onerariis, quæ decerrassent, subsidio ire, clam Hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ Naues in Classem Aduersariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti Milites fuissent; ne, propter suorum paucitatem, & Hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, cum iam Cæsar progressus esset è Castris circiter millia passuum III, per Speculatores, & Antecessores Equites nunciatur ei, copias Hostium haud longe à se visas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet, Equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia nō magnam, & Sagittarios, quorum paruus è Castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul Hostis conspici posset, Milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit xxx Cohortium, cum Equitibus CD, & Sagittariis. & Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non Peditum, sed Equitum confertam: & inter eos Leuis armaturæ Numidas, & Sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum Cornu magnis Equitum copiis firmauerant. Interim Cæsar Aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatem: Sagittarios ante Aciem constituit: Equites dextro, sinistroque Cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent, ne multitudine Equitatus Hostium circumuenirentur. existimabat enim se cū pedestribus copiis, Acie instructa, dimicaturum. Cum vtrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se remoueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim Hostium artificio magis, quam viribus, decertandum videret; subito aduersariorum Equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, Collesque complecti, & Cæsaris Equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani Equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidæ Leuis armaturæ cum Equitibus procurrunt, & inter Legionarios pedites iacula coniiciunt. hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum Equites refugiebant: Pedites interim resistebant, dum Equites rursus, concursu renouato, Peditibus suis succurrerent. Cæsar, nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (Pedites enim dū Equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, Equites autē Hostium pilum Militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis Miles à signis IV. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine Hostium defessi, Equis conuulneratis, paullatim cedere: Hostis, magis, magisque instare. ita, puncto temporis omnibus Legionariis ab Hostiū Equitatu circumuentis, Cæsariisque copiis in orbē cōpulsis, intra cācellos omnes cōiecti pugnare cogebātur. Labienus in Equo, capite nudo, versari in prima Acie, simul suos cohortari, nō numquā Legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, Miles Tiro, iam feroculus es? vos quoq; iste verbis infatuauit. in magnū mehercule vos periculū impulit. misereor vestri. Tū Miles,

Non ſum,inquit, Tiro, Labiene,ſed de Legione x.veteranus. Tum Labienus,Nõ agnoſco, inquit, ſigna Decumanorum. Tum miles. Iam me, quis ſim, intelliges. Simul caſſidem de capite deiecit, vt cognoſci ab eo poſſet; atque ita pilum viribus contortum,dum in Labienũ mittere contendit,Equi grauiter aduerſo pectori affixit; & ait: Labiene, Decumanum Militem,qui te petit,ſcito eſſe. omnium tamen animi in terrorem coniecti,& maxime Tironum.circumſpicere enim Cæſarem,neque amplius facere,niſi Hoſtium iacula vitare. Cæſar interim, conſilio Hoſtium cognito,iubet Aciem in longitudinem quammaximam porrigi, & alternis conuerſis Cohortibus,vt vna poſt alteram ante ſigna tenderet.ita coronã Hoſtium dextro,ſiniſtroque cornu mediam diuidit; & vnam partem ab altera excluſam, Equitibus intrinſecus adortus, cum Peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progreſſus, veritus inſidias,ſe ad ſuos recipit. idẽ altera pars Equitum,Peditumque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul Hoſtibus repulſis,conuulneratiſque ad ſua præſidia ſeſe,vt erat inſtructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius,& Cn. Piſo cum Equitibus Numidis ∞ c. electis, Peditatuque eiuſdem generis ſatis grandi, ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At Cohortes, ſuis ex terrore firmatis,rurſuſque renouatis animis,Legionarios,conuerſis Equitibus, ſe recipientes,nouiſſimos adoriri,& impedire cœperunt, quo minus ſe in Caſtra reciperent.Hac re animaduerſa,Cæſar iubet ſigna conuerti,& medio cãpo redintegrari prœlium.Cum ab Hoſtibus eodẽ modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæſariſque Equites,iumentaque ex nauſea recenti, ſiti, languore,paucitate, vulneribus defatigata ad inſequendum Hoſtem, perſeuerandumque curſum tardiorem haberent; dieique pars exigua iam reliqua eſſet; Cohortibus, Equitibuſque circumdatis,imperat,vt vno iactu contenderent,neque remitterent, donec vltra vltimos Colles Hoſtes repuliſſent; atque eorum eſſent potiti. itaque, ſigno dato, cum iam Hoſtes languide, negligenterque tela mitterent, ſubito immittit Cohortes,Turmaſque ſuorum:atque puncto temporis, Hoſtibus nullo negotio campo pulſis, poſt Collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paulliſper commorati,ita vt erant inſtructi,leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones:itemque aduerſarij,male accepti,tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt. Interim, ea re geſta,& prœlio dirempto,ex aduerſariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti Hoſtium complures Equites, Pediteſque ex quibus cognitum eſt Hoſtium cõſilium, eos hac mente,& conatu veniſſe,vt nouo,atque inuſitato genere prœlij Tirones,Legionariique pauci perturbati,Curionis exemplo ab Equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixiſſe pro Concione; tantam ſeſe multitudinem auxiliorum aduerſariis ſubminiſtraturum, vt etiam cedendo in ipſa victoria fatigati vincerentur,atque à ſuis ſuperarẽtur: quippe non illorum ſibi confideret,primum quod audierat Romę Legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire,deinde, quod triennio in Africa ſuos Milites conſuetudine retentos, fideles iam ibi effeciſſet; maxima autem auxilia haberet Numidarum, Equitumque Leuis armaturæ.Præterea ex fuga,prœlioque Pompeiano,quos ſecum à Brundiſio tranſportauerat,Equites Germanos, Galloſque,ibique poſtea ex Hybridis libertinis, ſeruiſque conſcripſerat, armauerat, Equoque frenato vti condocuerat.præterea Regia auxilia,elephantes cxx,Equitatuſque innumerabilis: deinde Legiones conſcriptæ ex cuiuſque modi generis amplius x i i millibus. Hac ſpe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum Equitibus Gallis,Germaniſque d c c c,Numidarum ſine frenis iix.Millibus,præterea Petreiano auxilio adhibito Equitibus ∞ c,peditum ac leuis armaturæ quater tantis ſagittariis; ac funditoribus, hippotoxotiſque compluribus,his copiis pridie non.Ian.poſt diem tertium,quam Africam attigit, in campis planiſſimis, puriſſimiſque ab hora diei quinta vſque ad Solis occaſum eſt decertatum. *In eo* 3 prœlio Petreius grauiter ictus ex Acie receſſit. † Cæſar interim Caſtra *munire*

diligentius,

diligentius,præsidia firmare maioribus copiis, vallumque ab Opido Ruspina vsque ad Mare deducere, & à Castris alterum eodem; quo tutius vltro, citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex Nauibus in Castra comportare, remigum partem ex Classe, Gallorum, Rhodiorumque, Epibatarumque armare,& in Castra euocare; vti,si posset,eadem ratione, qua aduersarij, Leuis armatura interiecta inter Equites suos interponeretur. sagittariisque ex omnibus Nauibus Ithyreis, Syriis, & cuiusque generis ductis in Castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias suas cũ Labieno,& Petreio coniungere.cuius copiæ Legionum IIX. & Equitum IV. millium esse nunciabãtur. officinas ferrarias instruere; sagittasque, & tela vti fierent cõplura,curare,glandes fundere,sudes comparare; literas in Siciliã, nunciosque mittere,vt sibi crates,materiemque congererent ad Arietes,cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum,plumbumque mitteretur. etiam animaduertebat, frumento se in Africa nisi importato vti non posse: priore enim Anno, propter aduersariorum delectus,quod stipendiarij aratores Milites essent facti,Messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca Opida,& bene munita comportasse. omnemque Regionem Africæ exinanisse frumento: Opida,præter pauca,quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant,reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse.Hac necessitate Cæsar coactus,priuatos ambiendo,& blande appellando,aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parce vtebatur.Opera interim ipse quotidie circumire,& alternas Cohortes in statione habere propter Hostium multitudinem.Lanus saucios suos, quorũ numerus maximus fuit,iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur incertæ locorum, atque Castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant,atque expugnauerant. Hac re nunciata Cæsari,Classes circum Insulas,Portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset.M.Cato interim,qui Vticę præerat,Cn. Pompeium Filiũ multis verbis,assidueque obiurgare non desistebat.Tuus, inquit, Pater,istius ætatis cum esset,animaduertisset, Remp.ab audacibus, sceleratisque Ciuibus oppressam,bonosque,aut interfectos,aut exsilio multatos, patria, ciuitateque carere; gloria,& animi magnitudine elatus,priuatus, atque adolescẽtulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus, & deletam Italiam, vrbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem,quæ est per gentes clarissima,notissimaque, conciliauit; adolescentulusque,atque Eques Romanus,triumphauit. atque ille, nõ ita amplis rebus Patris gestis,neque tã excellẽti maiorũ dignitate parta, neque tantis cliẽtelis,nominisque claritate præditus,in Rẽp.est ingressus.tu cõtra, & Patris nobilitate,& dignitate,&per te ipse satis animi magnitudine,diligẽtiaque præditus,nõ ne eniteris,& proficisceris ad paternas clientelas,auxiliũ tibi,Reique publicæ,atque optimo cuique efflagitatũ? His verbis hominis grauissimi incitatus adolescẽtulus, cum nauiculis cuiusque modi generisque XXX, inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, Regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque Exercitu numero seruorum, liberorum II.millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad Opidum Ascurum accedere cœpit: in quo Opido præsidium fuit Regium. Pompeio adueniente, Opidani vsque eò passi propius eum accedere, donec ad ipsas Portas, ac Murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, perterritosque Pompeianos in Mare passim, Nauesque compulerunt. Ita, re male gesta, Cn. Pompeius Filius Naues inde auertit, neque postea Litus attigit; Classemque ad Insulas Baleares versus conuertit.

Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstrauimus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti Castra ponit; deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreij, & Labieni copiis se coniungit; atque, vnis Castris factis, III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallũ progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæsariani graui annona sunt conflictati; ideo quod nondũ neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in Mari Classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI. terræ Africæ quoquo versus tenebant; pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani Milites, Equitesque, qui multa terra, marique bella confecissent, & periculis, inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga è Litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumẽtis esurientibus data, vitam eorum producebant. † Dum hæc ita fierent, Rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augẽdarumque eius opum. itaque comparatis Equitum magnis, Peditumque copiis, subsidio suis, egressus è Regno, ire contendit. P. Sitius interim, & Rex Bogud, coniunctis suis copiis, cognito Regis Iubæ egressu, propius eius Regnum copias suas admouere: Cirtamque, Opidum eius Regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo Opida Getulorum, quibus cum conditionẽ ferrent, vt Opido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. inde progressi Agros Opidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque Regno subsidio ire, quã dũ alios adiuturus proficisceretur, ipse suo Regno expulsus, forsitan vtraque re expelleretur. itaq; rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisque rebus timens; elephantisque XXX. relictis, suis finibus, Opidisque suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in Prouincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem Legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis literis circum Prouinciam, omnes Ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis Opidis profugere, & in Castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate crudilitateque commemorare cœperunt. quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis Castris, æstate inita cunctis copiis, auxiliisque coactis, bellum cum aduersariis suis gerere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catascopum missis, vt sine mora, aut vlla excusatione Hiemis, ventorumque, Exercitus sibi quamcelerrime transportaretur, Africam Prouinciam perire, funditusque euerti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuentum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidiisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, vt postero die, quam misisset literas, nunciumque in Siciliam, Classem, Exercitumque morari diceret, noctes, diesque oculos, mentémque ad Mare dispositos, directosque haberet. nec mirum. animaduertebat enim villas exuri, Agros vastari, pecus diripi, trucidarique, Opida Castellaque dirui, deserique, Principesque Ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum Obsidum nomine in seruitutem abripi: his se miseris suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, Castra, munire, Turres, Castella facere, molesque iacere in Mare non intermittere. Scipio interim Elephantes hoc modo cõdocefacere instituit. II instruxit Acies, vnam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret;

mitteret: deinde in ordinem Elephantos constituit. post illos autem Aciem suam instruxit: vt, cum ab aduersariis lapides mitti cœpissent, & Elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua Acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum Hostem: quod ægre, tardeque fiebat. audere enim Elephanti multorum annorum doctrina, vsuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in Aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab vtrisque Ducibus administrantur, C. Virgilius Petronius, qui Thapso, Opido maritimo, præerat, cum animaduertisset Naues singulas cum Exercitu Cæsaris, incertas locorum, atque Castrorum suorum, vagari, occasionē nactus, Nauim, quam ibi habuit actuariam, complet Militibus, & Sagittariis: eidem scaphas de Nauibus adiungit; ac singulas Naues Cæsarianas consectari cœpit: & cum, plures adortus, pulsus, fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in Nauem, in qua erant duo Titi Hispani, adolescentes, Tribuni Legionis v, quorum Patrem Cæsar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus, Centurio Legionis eiusdem, qui M. Messallam Legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est vsus, idemque & pecuniam, & ornamenta Triumphi Cęsaris retinenda, & custodienda, curauerat. & ob has caussas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit Adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque, deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cum duceretur ad necem, petisse dicitur maior Titus à Centurionibus, vti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim Equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtrisque ducibus quotidie mutuis prœliis inter se pugnare non intermittunt. nonnunquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris Equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte Equitatus Leptim Opidum, cui præerat Saserna cum Cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem Opidi, & Tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere Equitatus sæpius non intermittebat; & cum forte ante Portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum Decurione percusso, & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in Castra recipiūt. Quo facto postea sunt deterriti Opidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis Castris passibus CCC instruere Aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in Castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris Castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante Aciem instructis, quam latissime potuit porrecta Equitum, Peditumque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris Castris constitit in Campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet Milites, qui extra munitiones processerāt, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiā muniēdi gratia vallum petierāt, quæque ad eandē rē opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab Hoste missum Telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperēt. alij quoque Equitatui edicit, vti quisq; suo loco paratus, armatusq; præsto esset. at hæc non ipse per se corā, cū de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellādi, in Prætorio sedēs, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animaduertebat enim, quamquā magnis essent copiis aduersarij freti, tamē sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque, & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus nunquā tanta suppeteret ex ipsorū inertia, conscientiaque animi victoriæ fiducia, vt Castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte, eorum

Exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones Castrorum, & valli, fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum aduersariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter Exercitus sui præsentis paucitatem, & Tirocinium præparauerat: non Hostium vi, & metu commotus, sapientem se, timidumque Hostium opinioni præbebat. neque iccirco copias, quamquam erant paucæ, Tironumque, non educebat in Aciem, quod victoriæ suorũ diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque Exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat, exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum Legionũ pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paullisper, vt ante dixi, in eo loco commoratus, vt quasi despexisset Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in Castra; &, Concione aduocata, de terrore suo, desperationeque Exercitus Cæsaris verba facit; &, cohortatus suos, victoriã propriã se eis breui daturũ pollicetur. Cęsar iubet milites rursus ad opus redire, &, per caussam munitionũ, Tirones in labore defatigare nõ intermittit: Interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex Castris Scipionis, & partim in Regnum se cõferre, partim, quod ipsi, maioresque eorum beneficio C. Marij vsi fuissent, Cæsaremque eius affinem esse audiebant, in eius Castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos Ciues datis, cohortatus, vt, manu facta, se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, Legati ex Acilla, Ciuitate libera, etiam vndique ad Cæsarem veniunt; seq; paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicẽtur: tantum orare, & petere ab eo, vt sibi pręsidium daret, quo tutius id, & sine periculo, facere possent: se & frumentum, &, quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium, Ædilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II. Legionibus, & Equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum IIX. Cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum Cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad vrbem cum copiis accessisset, & animaduertisset, præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit; deinde, paucis post diebus, Equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillitanos, Castris positis, obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum Classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduẽtu C. Decius, Quæstorius vir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum Nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim Prætor, à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, Naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in Castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim Proconsul è Lilybæo in Naues onerarias imponit Legiones XIII, XIV, & Equites Gallos DCCC, Funditorum, Sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ Naues, ventum secundum nactæ, IV. die in Portum ad Ruspinam, vbi Cæsar Castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar, duplici lætitia, ac voluptate vno tempore auctus, frumento, auxiliisque, tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit Legiones; Equitesque ex Nauibus egressus, iubet ex langore, nauseaque reficere; dimissos in Castella, munitionesque disponit. † Quibus rebus Scipio, *quique* cum eo essent Comites mirari, & requirere C. Cæsarem: qui vltro *consuesset* bel-

lum

lum inferre, ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis, pollicitationibusque propositis pro Perfugis speculandi gratia in Cæsaris Castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes Ciues Romani, qui sunt in Legione IV. & VI. ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis Equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, vt perspiceremus, non quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante Castra, portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos Perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namque postero die ex Legionibus iis, quas Getuli nominauerunt, Milites Legionarij complures à Scipione in Castra Cæsaris perfugerunt. Dũ hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in Castra submittere nõ intermittit. Legati interim ex Opido Tisdro; in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, à negotiatoribus Italicis, aratoribusque ad Cęsarem venere; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, vt sibi pręsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suę conseruentur. Quibus Cęsar in præsentia gratias agit; præsidiumque breui tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos Ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cum copiis Numidiæ fines ingressus, Castello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando, est potitus. Cæsar, postquam Legionibus veteranis II. Equitatu, Leuique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, Naues VI. onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportãdum proficisci: ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima, imperat, Speculatores, Apparitoresque omnes vt sibi præsto essent. itaque omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes Legiones ex Castris educi, atque se consequi ad Opidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit. inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte Campi, propter Mare Legiones educit. hic campus mirabili planicie patet millia passuum XV. quem iugum ingens à Mari ortum, neque ita præaltum, velut Theatri efficit speciem. in hoc iugo Colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ Turres, Speculæque singulę peruetere erant collocatæ: quarum apud vltimam præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cęsar ad iugum, de quo docui, adscendit; atque in vnumquemque Collem Turres, Castellaque facere cœpit, atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab vltimo Colle, Turrique fuit, quæ proxima fuit Castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, Equitatu in statione disposito, Legionibus opus attribuit; brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, vsque ad eum, vnde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod postquam Scipio, Labienusque animaduerterunt, Equitatu omni ex Castris educto, Acieq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremque copiam in secunda Acie, minus passus CD. à Castris suis, constituunt. Cęsar in opere Milites adhortari, neque aduersariorum copiis moueri. iam, cum non amplius passuum M D inter Hostium Aciem, suasque munitiones esse animaduertisset; intellexissetque ad impediendos Milites suos, & ab o-

pere depellēdos Hostem propius accedere; necesseque haberet Legiones à munitionibus deducere; imperat Turmæ Hispanorum, vt ad proximum Collem propere accurrerent, prę̨sidiū inde deturbarent, locumque caperent; eodemque iubet Leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos Equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animaduértit, quo celerius iis auxilium ferret, ex Acie instructa Equitatus sui prope totum dextrum Cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod vbi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abscessisse; Equitatus sui Alam sinistram ad intercludendos Hostes immisit. Erat in eo Campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, IV. Turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere, ab Equitatu Cæsaris se intercludi. itaquè non prius vidit turmas Iulianas, quam suos cædi à tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso Equitatu Numidarum, recta in Castra fugere contendit. Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circumuenti fortiterque resistentes, conciduntur vniuersi. Quod vbi Legiones Scipionis, quæ pro Castris erant instructæ, animaduerterunt; metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus Portis in sua Castra fugere cœperunt. Postea, Scipione, eiusque copiis Campo, Collibusque exturbatis, atque in Castra compulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, Equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, Campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim, pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Corionis prœlio capti conseruatique parem gratiam in fide parienda præstare voluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudineque, cæsa toto Campo, ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis Cohortes deducit, atque omnes suas copias in Campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa Acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iamque minus ∞ passuum ab Opido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant Legiones Iulianæ; cum Scipio, veritus, ne Opidum amitteret, vnde Aquari, reliquisque rebus subleuari eius Exercitus consueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici Acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, Elephantisque turritis interpositis, armatisque, suppetias ire contendit. Quod vbi Cæsar animaduertit, arbitratus, Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quem paullo ante commemoraui, ante Opidum consistit, suamque Aciem mediam eo Opido texit. dextrum, sinistrumque Cornu, vbi Elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope Solis occasum Cæsar expectauisset, neque ex eo loco, quo constituerat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quā in Campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad Opidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, Hostesque mediam Aciem suam Opido texisse; sibique difficili factu esse intellexit, simul & Opidum vno tempore oppugnare, & in Acie in Cornu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore loco, pugnare, præsertim cum Milites à Mane diei, ieiuni sub armis stetissent defatigati. itaque reductis suis copiis in Castra, postero die propius eorum Aciem instituit exporrigere Munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & IIX. Cohortes stipendiarias Numidis, Getulisque obsidebat, vbi C. Messius Cohortibus præerat, diu, multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab Opidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cuius in Castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per Regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus,

tus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, Nauis vna, in qua fuerat Qu. Commius & L. Ticidia, Eques Romanus, ab residua Classe, cum errauisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis, nauiculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera Nauis triremis ex eadem Classe, errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à Classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua Milites veterani cum vno Centurione, & nonnulli Tirones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris impulsu, & Imperio coactos, Ciues, & optimum quemque nefarie cōsectari. quos quoniā Fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, & pecuniam, donare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Cēturio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque, Belli iure capto, polliceris. & forsitan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Cæsarem, Imperatorem meum, apud quem Ordinem duxi, eiusque Exercitum, pro cuius dignitate, victoriaque amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatusque consistam? neque ego istud facturus sum, & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus ante expertus es, licet nunc cognoscas: elige ex tuis Cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis Commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X. sumam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc Centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit Cēturionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes Centurionem interfecit; reliquosque veteranos à Tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos; & cæde Ciuium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter Legiones dispertiri, & Commium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis Nauibus apud Thapsum custodiæ caussa esse iusserat, vt suis onerariis, longisque Nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab Exercitu, grauissimumque in eos Edictum proponendum curauit.

6 † Per id tempus fere Cæsaris Exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cęsar non, more superiorum Imperatorum, in Hibernis Exercitum continebat, sed in tertio, quartoque die procedendo, propiusque Hostem accedendo, Castra communiebat; opereque faciendo, Milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia Exercitum transportauerat, vt, præter ipsum Militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, quæ vsu Militi esse consueuit, in Naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam nō acquisierant, aut parauerant; sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parta consumpserant. Quibus rebus atenuati, Opido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, coriisque contectis, permanebant. itaque subito imbre, grandineque consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus corruptis, per Castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v. Legionis pilorum cacumnia sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri

prœlio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem literis, Præfecto Sabura
cum parte Exercitus contra Sitium relicto, ne secum ipse aliquid auctoritatis ha-
beret, Exercitus Scipionis à terrore Cæsaris cum III. Legionibus, Equitibusque
frenatis CD, Numidis sine frenis, peditibusque eius armaturæ grandi numero, E-
lephantisque XXX egressus è Regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eũ
peruenit, Castris Regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoraui, haud
ita longe à Scipione consedit. Erat in Castris Cæsaris superiori tempore magnus
terror; &, exspectatione copiarum Regiarum, Exercitus eius magis suspensione
animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam vero Castra Castris con-
tulit; despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. ita quam antea absens ha-
buerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intel-
lectu, Scipioni additũ animum, fiduciamque Regis aduentu. nam postero die vni-
uersas suas, Regisque copias cũ Elephãtis LX productas in Aciẽ, quã speciosissime
potuit, instruxit; ac paullo lõgius progressus à suis munitionibus, haud ita diu cõ-
moratus, se recepit in Castra. Cæsar, postquã animaduertit Scipioni auxilia fere,
quæ expectasset, omnia conuenisse, neque morã pugnandi vllã fore, per iugũ sum-
mũ cũ copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & Castella munire, pro-
piusque Scipionẽ capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magni-
tudine copiarũ confisi, proximum Collem occupauerũt, atque ita lõgius sibi pro-
grediẽdi eripuerũt facultatẽ. eiusdẽ Collis occupãdi gratia Labienus cõsilium ce-
perat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat Conuallis, satis
magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modũ subrutis:
quæ erant transeunda Cæsari ante, quã ad eum Collẽ, quem capere volebat, per-
ueniretur: vltraque eam Conuallem Oliuetum vetus, crebris arboribus conden-
sum. Hic cum Labienus animaduertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupa-
re, prius necesse Conuallem, Oliuetum transgredi, eorum locorũ peritus, in insi-
diis cum parte Equitatus, Leuique armatura consedit: & præterea post Montem,
Collemque Equites in occulto collocauerat; vt, cum ipse ex improuiso Legiona-
rios adortus esset, ex Colle se Equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæ-
sar, eiusque Exercitus neque retro regrediundi, neque vltra procedendi oblata
facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, Equitatu ante præmisso, inscius in-
sidiarum, cum ad eum locum venisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, si-
ue veriti, ne in fossa ab Equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire,
& summa petere Collis. Quos Cæsaris Equites consecuti partim interfecerunt,
partim viuis sunt potiti. deinde protinus Collem petere contenderunt, atque eũ,
decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte Equitum
vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per Equites gesta, Cæsar Legionibus opera
distribuit, atque in eo Colle, quo erat potitus, Castra muniuit. deinde ab suis maxi-
mis Castris per medium Campum, è regione Opidi Vzitæ, quod inter sua Castra,
& Scipionis in planicie positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia insti-
tuit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum, sinistrumque eius Opidi conueni-
rent. is hac ratione opus instruebat, vt, cum propius Opidum copias admouisset,
oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab Equita-
tus multitudine circũuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea, quo faci-
lius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accide-
bat magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. voluit etiam
experiri, cum propius Hostem accessisset, haberet ne in animo dimicare. Acce-
debat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi non-
nulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta vtebatur. Dum hæc opera,
quæ ante dixi, fiebant à Legionibus, interim pars Aciei ante opus instructa sub Ho-
ste stabat. Equites barbari, Leuisque armaturæ, prœliis minutis cominus dimi-
cabant. Cęsar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in Castra reduceret, ma-
gno

gno incursu, cum omni Equitatu, Leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in Legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, ex vi vniuersæ, subitæque Hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt; quæ res aliter aduersariis cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, Equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, aduentu Legionum animo addito, conuersis Equis in Numidas cupide insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in Castra Regia repulerũt, multosque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem prœlium esset coniectum; puluisque vento flatus omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; Equitatusque cum Leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex Legionibus, IV, & VI, Scipionis Milites diffugere, partim in Castra Cæsaris, partim in quã quisque poterat Regionem peruenire. itemque Equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusque copiis, complures se eodem conferebant. 7 † Dum hæc circum Vzitam ab vtriusque ducibus administrantur, Legiones duæ, IX. & X. ex Sicilia Nauibus onerariis profectæ, cum iam non longe à Portu Ruspinæ abessent, conspicatæ Naues Cæsarianas quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in Aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, Classem inciderent, imprudẽtes vela in altum dederunt; ac, diu, multumque iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiaque confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus Legionibus expositis, memor in Italia pristinæ Licentiæ Militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Cęsar, quod Auienus Tribunus mil. X. Legionis Nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neque Militem vnum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium Legionum Tribunis, Centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. sed, quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum More Militari constituam. C. Auiene, quod in Italia Milites Populi R. contra Remp. instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi Reiq. pub. inutilis fuisti; & pro Militibus tuam familiam iumentaque in Naues imposuisti: tuaque opera, Militibusque tẽpore necessario Resp. caret. ob eas res, ignominiæ caussa, ab Exercitu meo te remoueo: hodieque ex Africa abesse, &, quantum potes, proficisci iubeo. itemque te, A. Fontei, quod Tribunus mil. seditiosus, malusque Ciuis fuisti, ab Exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum Ordines in meo Exercitu beneficio, non virtute, cõsecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni, aut vtiles fueritis; & magis in seditione, concitandisque Militibus, aduersariorum nostrorum Imperatoris, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo Exercitu ordines ducatis; missosque facio, &, quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos Centurionibus; &, ad singulos non amplius singulis additis seruis, in Naui imponẽdos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos Ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt; contraque Regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis; quas contra Cæsarem adduxerat, VI. Cohortes in fines Regni sui mittit, qui essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eo vsque, vt telum ex Opido abiici non posset, Castra munit: balistis, scorpionibusque crebris ante frontem Castrorum, contraque Opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque V. Legiones ex superioribus Castris deducit. Qua facultatẽ oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid vtilitatis

haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex Equitatu Regio nobiliores, Equitumque Præfecti, (quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hiempsalis Regis erāt potestate dati) occasione capta, nocte iā luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris Castra, quæ erant in Campo proximo Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, Nil attinere, eum cum aduersariis colloqui, cum nihilominus eius sermonem nuncius ad se referret, diceretque, ne reliqua, quæ vellet, perageret. viator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiēte Saserna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuncio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit Regi. vsu venisse hoc Ciui Romano miror, & ei, qui à Populo R. honores accepisset, incolumi Patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis eiusdem partis Ciuibus, incolumen reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruumque Senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. nam cum Scipio sagulo purpureo ante Regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, nō oportere illū eodē vti vestitu, atque ipse vteretur. itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ homini superbissimo, inertissimoque, obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de Castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti, non longe à Cæsaris Castris Aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque, iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in Campo, constituit; sine dubio existimans, vltro aduersarios, cum tam magnis copiis, auxiliisque Regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. & equo circumuectus, Legionesque cohortatus, signo dato, accessum Hostiū aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus longius sine ratione non procedebat; quod in Opido Vzita, quod Scipio tenebat, Hostium erant Cohortes armatæ. Eidem autem Opido ad dextrum latus eius Cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset ex Opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante Aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum Exercitus vtriusque fuerunt in Aciem instructi. Scipio hoc modo Aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Iubæ Legiones; postea autem Numidas in subsidiaria Acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse Acies à Legionariis Militibus videretur. in Cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephātos dextro, sinistroque Cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem Elephantos Armaturas leues, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum vniuersum in suo dextro Cornu disposuerat. sinistrum enim Cornu Opido Vzita claudebatur, neque erat spatium Equitatus explicādi. propterea Numidas, Leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dexteram partem suæ Aciei opposuerat, fere interiecto non minus ∞ passuum spatio, & ad Collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copiis promouebat: id hoc consilio, vt, cū Acies II. inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius Equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua Exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi. Cæsaris autem Acies hoc modo fuit collocata, vt ab Sinistro eius Cornu ordiar, & ad Dextrum perueniam. Habuit Legionem IX, VII. in Sinistro Cornu, XXX, XXIX, XIII, XIV, XXIIX, XXVI, in media Acie: ipsum autem Dextrum Cornu, secundam Aciem fere, in earum Legionum parte Cohortium colloca

collocauerat. Præterea ex Tironum Legionibus paucas adiecerat. Tertiam autē Aciem in sinistrum suum Cornu contulerat, & vsque ad Aciei suæ mediam Legionē porrexerat, & ita collocauerat, vti sinistrū suū Cornu triplex esset. id eo cōsilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem Equitatus Hostium multitudini resistere posset. eodemque suum omnē contulerat Equitatum: &, quod ei parum confidebat, præsidio his Equitibus Legionē v. præmiserat; Leuemque armaturam inter Equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in Cornibus collocauerat. Sic vtrorumque Exercitus instructi, non plus passuum c c c. interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, à Mane vsque ad horam x. diei perstiterunt. Iamque Cæsar dum Exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito vniuersus Equitatus vlterior Numidarum, Getulorumque sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frenati autem Labieni Equites in loco permanere, Legionesque distinere: cum subito pars Equitatus Cæsaris cum Leui armatura cōtra Getulos iniussu, ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem Hostium sustinere pauci non potuerunt; Leuique armatura deserti, ac pulsi, conuulneratique, vno Equite amisso, multis equis sauciis, Leuis armaturæ xxvi. occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Cæsar cum parte Equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in itinere prædatores Equites Numidas, Getulosque ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorum potiti sunt. † Cæsar

8 interim quotidie Legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque, & fossam per medium Campum ducere, aduersariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilominus Equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus Classem, quam antea Vticæ, Hiemis gratia, subduxerat, cognito Legionis v i i, & i i x. ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibique Getulis Remigibus, Epibatisque complet; insidiandique gratia progressus, Adrumetum cum l v. Nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe xxvii Nauium ad Thapsum versus in stationem, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itemque Qu. Aquilam cum xiii. Nauibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius, quo erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, Promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cū classe se longius à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis Remigibus, passimque in Litore vagantibus, partim in Opido, victus sui mercandi gratia progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus, Varus ex Perfugis cognitis, occasionē nactus, vigilia secunda, Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim vniuersa classe vectus, Naues onerarias, quæ longius à Portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnāte cœpit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cū opera circuiret, certior factus, quę aberant à Portu millia passuū vi, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes vt se Naues consequerentur, primum ipse Nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquillam, multitudine Nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus, Hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris, audaciaque motus, cum vniuersa classe, conuersis Nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum iv. consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam Hostium custodibus cxxx in ea Naue captis, triremem Hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onu-

ſtam remigum, epibatarumque cepit.reliquę Naues Hoſtium Promontorium ſuperarunt,atque Adrumetum in Cothonem ſe vniuerſæ contulerunt. Cæſar eodē vento Promontorium ſuperare non potuit; atque, in ſalo in anchoris ea nocte commoratus,prima luce Adrumetum accedit; ibique Nauibus onerariis, quæ erant extra Cothonem,incenſis,omnibuſque reliquis aliis aut ſubiectis, aut in Cothonem compulſis,paulliſper commoratus,ſi forte vellēt Claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in Caſtra.in ea Naue captus eſt P. Veſtrius,Eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat; & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum venerat.Quem ob periurium,perfidiamque Cęſar iuſſit necari.P. Veſtrio autē,quod eius Frater Romę pecuniam imperatam numerauerat,& quod ipſe ſuam cauſſam Cæſari probauerat,ſe Naſidij Claſſe captum,cum ad necem duceretur,beneficio Vari eſſe ſeruatum,poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignouit. Eſt in Africa conſuetudo Incolarū,vt in Agris, & in omnibus fere villis ſub terra ſpecus,condendi frumenti gratia,clam habeant,atque id propter bella maxime,Hoſtiumque ſubitum aduentum præparent. Qua de re Cæſar certior per indicem factus;tertia vigilia Legiones II.cum Equitatu mittit à Caſtris ſuis millia paſſuum X; atque inde magno numero frumenti onuſtos recepit in Caſtra. Quibus rebus cognitis,Labienus,progreſſus à ſuis Caſtris millia paſſuum VII per iugum, & Collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi Caſtra duarum Legionum facit; atque ipſe quotidie exiſtimans Cęſarem eadem ſæpe frumentandi gratia commeaturum,cum magno Equitatu, Leuique armatura inſidiaturus, locis idoneis conſedit.Cæſar interim,de inſidiis Labieni ex Perfugis certior factus,paucos dies ibi commoratus,dum Hoſtes quotidiano inſtituto,ſæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, ſubito mane imperat Porta Decumana Legiones ſe IIX veteranas cum parte Equitatus ſequi: atque,Equitibus præmiſſis,neque opinantes inſidiatores ſubito,in Conuallibus latentes,Leui armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpiſſimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerſo Equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit.cuius vim multitudinis cum Equites pauci Cæſariani iam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas Legiones Hoſtium copiis oſtēdit.Quo facto,perterrito Labieno,ac retardato, ſuos Equites recepit incolumes. Poſtero die Iuba Numidas eos,qui, loco amiſſo, fuga, ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit. Cæſar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in Caſtra conducit; atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acillæ relicto, Ciſpio, Aquilæque Claſſe trāſdita,vt alter Adrumetū, alter Thapſum Mari obſiderēt,ipſe,Caſtris incēſis,IV.noctis vigilia, Acie inſtructa, impedimētis in ſiniſtra parte collocatis,ex eo loco proficiſcitur,& peruenit ad OpidūAgar;quod à Getulis ſæpe antea oppugnatū,ſummaque vi per ipſos Opidanos erat defenſum. ibi in Cāpo Caſtris vnis poſitis,ipſe frumētatū circū villas cū parte Exercitus profectus, magno inuēto hordei,olei,vini,fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, rediit in Caſtra. Scipio interim,cognito Cæſaris diſceſſu, cum vniuerſis copiis per iugum Cæſarē ſubſequi cœpit; atque ab eius Caſtris millia paſſuū VI,longe trinis Caſtris diſpartitis copiis,cōſedit.Opidū erat Zetta,quod aberat à Scipione millia paſſuū X,ad eius Regionē,& partē Caſtrorū collocatū. à Cæſare autem diuerſum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia paſſuum XIIX. huc Scipio Legiones II, frumentandi gratia,miſit. Quod poſtquam Cæſar ex Perfugis cognouit, Caſtris ex Campo in Collem,ac tutiora loca,collocatis,atque ibi pręſidio relicto,ipſe IV. vigilia egreſſus præter Hoſtium Caſtra proficiſcitur cum copiis, & Opido potitur:Legiones Scipionis comperit Longius in Agris frumentari: &,cum eo contēdere conaretur,animaduertit copias Hoſtiū iis Legionibus occurrere ſuppetias. quæ res eius impetum retardauit. Itaque, capto C.Biotio Regino, Equite R. Scipionis familiariſſimo, qui ei Opido præerat, & P.Atrio,Equite Rom. de conuentu Vticen

tu Vticensi, & Camelis XXII Regis adductis, præsidio ibi cum Oppio Legato relicto, ipse se recipere cœpit ad Castra. Cum iã nõ longe à Castris Scipionis abesset, quę eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque, cũ omni Equitatu, Leuique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerũt, atque ex Collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, Equitibus suis Hostiũ vi oppositis, sarcinas Legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa Hostibus inferre. Quod postquã cœptum est fieri; primo impetu Legionis, Equitatus, & Leuis armatura Hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de Colle. Cum iam Cæsar existimasset Hostes pulsos, deterritosque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis Collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris Legionarios impetum faciunt Numidæ, Leuisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter Equites pugnabant, & vna, pariterque cum Equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ vterentur; eosque iaculis conuulnerare satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, vt se cogerent Castra in eo loco ponere, vbi omnino Aquæ nihil esset; vt exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia vsque ad horam x. diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad Solis occasum esset, & non totos c. passus in horis IV. esset progressus, Equitatu suo, propter Equorum interitum, extremo agmine remoto, Legiones inuicem ad extremum agmẽ euocabat. ita vim hostium, placide, leniterque procedens, per Legionarium Militem commodius sustinebat. Interim Equitum Numidarum copiæ dextra, sinistraque per Colles percurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quatuor Milites veterani, si se conuertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius II. millium ad vnum terga vertebant; ac rursus ad Aciem passim, conuersis equis se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in Legionarios coniiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in Castris incolumes, sauciis x. factis, reduxit. Labienus circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim Legiones productas cum Elephantis, quos ante Castra in Acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in Castra. † Cæsar contra eiusmodi Hostium genera, copias suas, non vt Imperator Exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed vt Lanista Tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab Hoste, & quemadmodum obuersi aduersariis, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice enim Hostium Leuis armatura anxium Exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & Equites deterrebat prœlium inire, propter Equorum interitum; quod eos iaculis interficiebant; & Legionarium Militem defatigabant, propter velocitatem. grauis enim armaturæ Miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur: quia quodcumque prœlium, quoties erat commissum, Equitatu suo, sine Legionario Milite, Hostium Equitatui, Leuique armaturæ eorũ nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nondum Hostiũ Legiones cognouerat, & quonã modo sustinere se posset ab eorum Equitatu, Leuique armatura, quæ erat mirifica, si Legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod Elephantorum magnitudo, multitudoque Militum animos detinebat in terrore, cui vni rei tamẽ inuenerat remediũ. nãque Elephãtos in Italiam transportari iusserat: quo & Miles noster speciemque, & virtutem bestiæ

9

cognoſceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi poſſet; ornatuſque, ac loricatus Elephantus cum eſſet, quæ pars eius corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, vt eo tela coniicerentur; præterea vt iumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine captarum, non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat conſecutus. nam & Milites beſtias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoſcebant: Equiteſque in eos pila præpilata coniiciebant, atque in cõſuetudinem Equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſſas quas ſupra commemoraui, ſollicitabatur Cæſar, tardiorque, & conſideratior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine, celeritateque exceſſerat, nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas, locis campeſtribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeque inſidioſos; qui per virtutem, non per dolũ, dimicare conſueuerunt. tũ autem erat ei laborandũ, vt conſuefaceret Milites, Hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere, & quid ſequi, quid vitare conueniret. itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, vt Legiones non in vno loco contineret, ſed, per cauſſam frumentãdi, huc, atque illuc raptaret: ideo quod Hoſtiũ copias ab ſe, ſuoque veſtigio, non diſceſſuras exiſtimabat. atque poſt diẽ I I I. productas accuratius ſuas copias, ſicut inſtruxerat, propter Hoſtium Caſtra prætergreſſus, equo loco inuitat ad dimicandum. Poſtquã eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum Legiones in Caſtra. Legati interim ex Opido Vacca, quod finitimum fuit Vzitę, cuius Cæſarem potitum eſſe demonſtrauimus, veniunt; petunt, & obſecrant, vt ſibi præſidium mittat; ſe res complures, quæ vtiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tempus de eorum voluntate, ſtudioque erga Cæſarem Transfuga ſuos Ciues facit certiores, Iubam Regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Cęſaris præſidium eo perueniret, ad Opidum accurriſſe, atque, adueniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque eius Opidi incolis ad vnum interfectis, dediſſe Opidum diripiẽdum, delendumque Militibus. Cæſar interim, luſtrato exercitu, ad X I I Kal. Apr. poſtero die productis vniuerſis copiis, proceſſus à ſuis Caſtris millia paſſuum V, à Scipione circiter I I. millium interiecto ſpatio, in Acie conſtitit. Poſtquam ſatis, diuque aduerſarios à ſe ad dimicandum inuitatos, ſuperſedere pugnę animaduertit, reducit copias. Poſtero die Caſtra mouet, atque iter ad Opidum Sarſuram, vbi Scipio Numidarum habuerat præſidium, frumentumque comportauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, cum Equitatu, Leuique armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atque ita lixarum, mercatorumque, qui plauſtris merces portabant, interceptis ſarcinis addito animo, propius, audaciuſque accedit ad Legiones; quod exiſtimabat, Milites, ſub onere, ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non fefellerat. namque expeditos ex ſingulis Legionibus CCC. Milites eſſe iuſſerat. itaque eos, in Equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus, conuerſis equis ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſime contendit fugere, multis eius occiſis, compluribus vulneratis. Milites Legionarij ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire cœperũt. Labienus per iugum ſummũ Collis dextrorſus procul Milites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam Cæſar ad Opidum Sarſurã venit, inſpectantibus aduerſariis, interfecto præſidio Scipionis, cum ſuis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione Euocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumuento, interfectoque, Opido potitur; atque, ibi frumento Exercitui dato, poſtero die ad Opidum Tiſdram peruenit, in quo Conſidius per id tempus fuerat cum grandi præſidio, Cohorteque ſua Gladiatorũ. Cæſar, Opidi natura perſpecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia paſſuum IV, ad Aquã fecit Caſtra; atque inde IV. die egreſſus, redit rurſus ad ea Caſtra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua Caſtra copias reducit. Thabenenſes interim, qui ſub ditione, & poteſtate Iubæ eſſe conſueſſent, in extrema eius Regni Regione maritima locati,

cati, interfecto Regio præsidio, Legatos ad Cæsarem mittunt; rem male gestam docent; petunt, orantque, vt suis fortunis præsto, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum Cohorte, & Sagittariis, Tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex Legionibus omnibus Milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, Equites CD, Funditores, Sagittariique ∞ vno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus Legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX. millibus passuum à suis Castris, ab Scipionis vero IV. millibus passuum, longe constitit in Campo. Erat Opidum infra Castra Scipionis, nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter CD. habere consueuerat. eo Equitatu dextra, sinistraque directo ab Opidi lateribus, ipse, Legionibus ex Castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non lõgius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in Acie constitit. Postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar Equitum turmas suorum iubet in hostium Equitatum, qui ad Opidum in statione erat, facere impressionem; Leuemque armaturam, Sagittarios, Funditoresque eodem submittit. Quod vbi cœptum est fieri; & equis concitatis, Iuliani Impetum fecissent; Pacidius suos Equites exporrigere cœpit in longitudinem, vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilominus fortissime, acerrimeque pugnare. Quod vbi Cæsar animaduertit, CCC, quos ex Legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima Legione, quæ ei prœlio in Acie constiterat, iubet Equitatui succurrere. Labienus interim suis Equitibus auxilia Equestria summittere, sauciisque, ac defatigatis integros, recẽtioribusque viribus Equites subministrare. Postquam Equites Iuliani CD. vim Hostium, ad IV. millia numero, sustinere non poterant, & à Leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram Alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati vniuersi in Hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per III. millia passuum, vsque in Colles Hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horã X. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua Castra recepit omnibus incolumibus. in quo prœlio Pacidius grauiter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratique sunt. † Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locum descenderent, Legionumque periculum facerent; neque ipse propius Hostem Castra ponere, propter Aquæ pænuriam, se posse animaduerteret; aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. pridie non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cum grãdi præsidio præerat, Castra ponit, Opidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea, opportunaque complura præsidiis occupare; ne Hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, Confestim Cęsarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX. à Thapso binis Castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & Mare, angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cęsarem non fefellerat. namque Pridie in eo loco Castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis Castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cælo albescente non longe à Castris, præsidioque, quod supra commemorauimus, ∞ D. passibus, ad Mare versus consedit, & Castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, Milites ab opere deductos, Castris præsidio Asprenate Proconsule cum Le-

gionibus II. relicto; ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; Classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas Naues iubet post Hostium tergum quammaxime ad Litus appelli, signumque suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso Hostibus auersis incuterent terrorem; vt, perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar peruenit, & animaduertit Aciem pro vallo Scipionis Castris, Elephantisque dextro sinistroque Cornu collocatis, & nihilominus partem Militum Castra non ignauiter munire; ipse, Acie triplici collocata, Legione x, secundaque dextro Cornu, IIX, & IX. sinistro, oppositis v. Legionibus, in quarta Acie ante ipsa Cornua quinis Cohortibus contra bestias collocatis, Sagittariis, Funditoribus in vtriusque Cornibus dispositis, Leuique armatura inter Equites interiecta; ipse pedibus circum Milites concursans, virtutesque veteranorum, prœliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in Acie dimicassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere. itaque in circumuendo Exercitum, animaduertit Hostes circa vallum trepidare, atque vltro, citroque pauidos concursare, & modo se intra Portas recipere, modo inconstanter, immoderateque prodire. Cumque idem à pluribus animaduerti cœptum esset; subito Legati, Euocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à Diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam Aciem sustentante, subito Dextro Cornu, iniussu Cæsaris, Tubicen, à Militibus coactus, canere cœpit. Quo facto ab vniuersis Cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum Centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent Milites, ne iniussu Imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis Militum animis resisti nullo modo posse; signo felicitatis dato, equo admisso in Hostem contra principes ire contendit. A Dextro interim Cornu Funditores, Sagittariique concita tela in Elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore Fundarum, Lapidumque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosque proterere, & in Portas valli semifractas ruere contendunt. Item Mauri Equites, qui in eodem Cornu cum Elephantis erant, præsidio deserti, Principes fugiunt. ita, celeriter bestiis circuitis, Legiones vallo Hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in Castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute Militis veterani v. Legionis. nam, cum in sinistro Cornu Elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantique, stridore maximo premeret, atque enecaret; Miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret. quem postquam Elephantus ad se telo infesto venire animaduertit; relicto cadauere, Militē proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus Elephantus, Milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim, Thapso qui erant præsidio, ex Opido eruptionem Porta maritima faciunt; &, siue vt suis subsidio occurrerent; siue vt, Opido deserto, Fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per Mare vmbilici fine ingressi, terram petebant: qui à seruis, puerisque, qui in Castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in Opidum receperūt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto Campo fugientibus, confestim Cæsaris Legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea Castra, quæ petebant, perfugerunt, vt, refectis Castris, rursus sese defenderent; ducem

ducem aliquem requirunt,quem respicerent,cuius auctoritate, Imperioque rem gererent. qui postquā aduerterunt,neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abiectis,in Regia Castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute,in quodam Colle consistunt; atque,armis demissis, salutationem More Militari faciūt.quibus miseris ea res paruo præsidio fuit.namque Milites veterani,ira & dolore incensi,non modo,vt parcerent Hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo Exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus Quæstorius: qui, pilo transiectus consulto à Milite,interiit.item Pompeius Rufus,brachium gladio percussus,nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset,interfectus esset. Quo facto, complures Equites R. Senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt; ne à Militibus,qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque omnes Scipionis Milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à Militibus deprecante, eis vti parcerent,ad vnū sunt interfecti.Cæsar,trinis Castris potitus, occisisque Hostiū x. Millibus,fugatisque cōpluribus,se recipit,L.Militibus amissis,paucis sauciis in Castra: ac statim ex itinere ante Opidū Thapsum constitit; Elephātosque LXIV.ornatos,armatosque cū Turribus ornamētisque capit,captos ante Opidū instructos cōstituit: id hoc cōsilio,si posset & Virgilius,quique cum eo obsidebantur,rei male gestæ suorum iudicio à pertinacia deduci.deinde ipse Virgiliū appellauit,inuitauitque ad deditionē, suamque lenitatem & clementiam commemorauit.quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab Opido recessit. postero die, diuina re facta,Concione aduocata, in cōspectu Opidanorum Milites collaudat: totumque Exercitum veteranorum donauit præmiis,ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. † Ac statim inde digressus, C. Rebilo Proconsule cum III.ad Thapsum Legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdræ,vbi Considius præerat,ad obsidendum relictis,M.Messala Vticam ante præmisso, cum Equitatu ipse eodem iter facere contendit.Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant,cum Vticam versus iter facerent, perueniunt ad Opidum Paradam. vbi,cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcurrisset; vi Opido potiti, in medio Foro lignis coacceruatis, omnibusque rebus eorum congestis,ignem subiiciunt,atque eius Opidi incolas cuiusque generis, ætatisque,viuos, constrictosque in flammam coniiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio:deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato,quod Vticensibus,propter beneficium Legis Iuliæ,parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem Opido eiecerat, & ante Portam, belli caussa,Castris,fossaque paruula dumtaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis,habitare coegerat: Senatum autem Opidi custodia tenebat. Eorum Castra ij Equites adorti,expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris fauisse sciebant,vt,eis interfectis,eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur. Vticenses,animo addito ex Cæsaris victoria,lapidibus,fustibusque Equites repulerūt. itaque, postquam Castris non potuerant potiri, Vticam se in Opidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt; domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum Opidum defenderent,& cæde,rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia singulis H-S c.diuisit. Idem Sylla Faustus fecit,ac de sua pecunia largitus est: vnaque cum iis ab Vtica proficiscitur, atque in Regnum ire contendit.Complures interim ex fuga Vticam perueniunt.quos omnes Cato conuocatos, vna cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant,hortatur,vt seruitia manumitterent, Opidumque defenderēt. Quorum cum partem assentire,partem animum,mentemque perterritam,atque

in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, Nauesque iis attribuit,vt,in quas quisque partes vellet,proficisceretur. ipse,omnibus rebus diligentissime constitutis,liberis suis L.Cęsari,qui cum ibi Proquæstor fuerat, commendatis,& sine suspicione,vultu, atque sermone,quo superiore tempore vsus fuerat,cum dormitum isset,ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit.qui dum, anima nondum exspirata,concidisset; impetu facto in cubiculum,ex suspicione medicus, familiaresque continere, atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime diuellit, atque animo præsenti se interimit. Quem Vticenses quamquam oderant partium gratia,tamē, propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat,Turresque auxerat, sepultura afficiunt.Quo interfecto, L.Cæsar, vt aliquod sibi ex ea re auxilium pararet,conuocato Populo,Concione habita,cohortatur omnes,vt portæ aperirentur: se in Cęsaris clementia magnam spem habere. Itaque, Portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari Imperatori obuiam proficiscitur.Messala,vt erat imperatum, Vticam peruenit,omnibusque Portis custodias ponit.Cæsar interim à Thapso progressus, Vscetam peruenit; vbi Scipio magnum frumenti numerum,armorum,telorum,ceterarumque rerum cum paruo præsidio habuerat.hoc adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento,pecuniaque considerata,Qu.Ligario,C.Considij filio,qui tum ibi fuerat,vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus,Liuincio Regulo ibi cum Legione relicto, Vticam ire contēdit: cui in itinere fit obuius L.Cæsar,subitoque se ad genua proiecit, vitamque sibi,nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facile, & pro sua natura, & instituto concessit.item Cæcinæ,Ceteio,P. Atio,L. Cellæ, patri, & filio,M.Eppio,M.Aquino,Catonis filio,Damasippique liberis ex sua consuetudine,tribuit; circiterque noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra Opidum ea nocte mansit. postero die mane Opidum introiit; Concioneque aduocata, Vticenses incolas cohortatus,gratias pro eorum studio erga se agit; Ciues autem Romanos negotiatores,& eos,qui inter c c c pecunias cōtulerant Varo, & Scipioni,multis verbis accusatos,& de eorum sceleribus lōgiori habita oratione,ad extremum,vt sine metu prodirent,edicit: se eis dumtaxat vitam concessurū,bona quidē eorū se venditurum, ita tamen, vt, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum vēditionem indicturum, & pecuniam,multo nomine relaturum, vt incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus,subito oblata salute,libentes, cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare,vt vniuersis c c c. vno nomine pecuniam imperaret.itaque bis millies H-S.his imposito, vt per triennium sex pensionibus Populo R. soluerent, nullo eorum recusante,ac se eodem die demum natos prædicantes,læti gratias agunt Cæsari.Rex interim Iuba,vt ex prœlio fugerat,vna cum Petreio interdiu in villis latitando,tandem,nocturnis itineribus confectis, in Regnum peruenit; atque ad Opidum Zamam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberosque habebat,quo ex cuncto Regno omnem pecuniam,carissimasque res comportauerat,quodque inito bello operibus maximis munierat,accedit. Quem antea Opidani,rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas Opido prohibuerunt, quod, bello contra Populum R. suscepto, in Opido Zama, lignis congestis,maximam in medio Foro pyram construxerat; vt,si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc Ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis,igne subiecto,tum demum se ipse insuper interficeret,atque vna cum liberis,coniugibus,Ciuibus,cunctaque gaza Regia cremaretur.Postquam Iuba ante Portas diu,multumque primo minis,pro Imperio, egisset cum Zamensibus; deinde, cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, vti se ad suos Deos Penates admitterent; vbi eos in sententia perstare animaduer-

tit, nec

tit, nec minis, nec precibus suis moueri, quo magis se reciperet; tertio petit ab eis vt sibi coniuges liberosque redderent, vt secum eos asportaret. Postquam sibi nihilo omnino Opidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque Equitibus se confert. Zamenses interim Legatos de iis rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, vti ante, quam Rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, Opidum, seque ei reseruare. Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suũ aduentum prænunciare. Ipse, postero die Vtica egressus, cum Equitatu ire in Regnum contendit. Interim in itinere ex Regiis copiis duces complures ad Cæsarẽ veniunt, orantque, vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaque, propemodum omnes Regni Equites Zamam perueniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu, periculoque liberati. Dum hæc vtrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique & Legionum aduentu perterritus, desperata salute, Opidum deserit, seque clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in Regnum fugere contendit. quem Getuli, sui comites, in itinere, prędæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam, terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto Exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodessent, à Caninio Proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & Opidum Procõsuli transdit, Rex interim Iuba, ab omnibus Ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cũ conaretur gladio trãsiicere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, vt se interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso Exercitu Saburæ, Præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant. & erant numero circiter ∞ D. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos Equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium, & Faustum viuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus, dissentione in Exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Plætorio Rustiano Nauibus longis diu, multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem Regium deferuntur, vbi Classis P. Sitij per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circumuenta Nauigia deprimuntur. ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominaui, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione Regia facta, bonisque eorum venditis, qui Ciues Romani contra Populum R. arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque Regiis abrogatis, ex Regnoque Prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio Populi Romani Proconsule cum Imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis H-S xx millia conuentui eorum H-S xxx millia, Adrumetanis H-S xxx millia, conuentui eorum H-S L millia, multæ nomine, imponit. Ciuitates, bonaque eorum ab omni iniuria, rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus Annis Iuba bona diripuerat, & ad Senatum questi per Legatos, atque arbitris à Senatu datis,

ſua receperat,xxx.centenis millibus ponderis Olei in annos ſingulos multat, ideo quod initio,per diſſenſionem Principum, ſocietatem cum Iuba inierant,eumque armis,Militibus, Pecunia iuuerant. Tiſdritanos, propter humilitatem Ciuitatis certo numero Frumenti multat. His rebus geſtis,Idibus Iun. Vticæ Claſſem conſcendit, & poſt diem III. Carales in Sardiniam peruenit.Ibi Sulcitanos,quod Naſidium,eiuſque Claſſem receperant,copiiſque iuuerant,H-S c millibus multat; & pro Decumis Octauas pendere iubet: bonaque paucorum vendit: & ante diem III.Kal. Quinct. Naues conſcendit; & à Caralibus ſecundum terram prouectus, duodetrigeſimo die,eo quod tempeſtatibus in Portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.

A. HIRTII, *vel*, OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI LIB. VNVS.

Libri de bello Hiſpanienſi capita.

1. *Reditus Cæſaris in Hiſpaniam, & eius liberandæ initium ab eodem factum aduerſus Cn. Pompeij filios.*
2. *Cæſar leuibus aliquot præliis ad oppidum Ateguam factis,tandem oppidanos in deditionem recipit, & vrbe potitur.*
3. *Ateguanorum perfidia, & pœna: leuis pugna Cæſaris ſecunda,itémque altera à duello inſtituta.*
4. *Cæſaris victoria ex prælio, & cædes Pompeianorum magna, Labieníque & Vari interitus.*
5. *Cn. Pompeij adoleſcentis interitus, & caput ludibrio prolatum: oppidorúmque multorum deditio.*

1 PHARNACE ſuperato, Africa recepta, qui ex iis prœliiis cũ Adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent; cum & vlterioris Hiſpaniæ potitus eſſet,dum Cæſar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius prȩſidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuſcuiuſque Ciuitatis confugere cœpit. ita, partim precibus,partim vi, bene magna comparata manu, Prouinciã vaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ Ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant: item nonnullæ Portas claudebant.ex quibus, ſi qua Opida vi ceperat, cum aliquis ex ea Ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus Ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinẽ aliqua ei inferebatur cauſſa, vt, eo de medio ſublato, ex eius pecunia Latronum largitio fieret.ita paucis commodis Hoſte hortato,maiores augebantur copiæ.ideoque crebris nunciis in Italiam miſſis,Ciuitates contrariæ Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant.C. Cæſar Dictator III, deſignatus IV, multis itineribus ante confectis,cum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam conueniſſet, Legati Cordubenſes,qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obuiam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore Opidum

dum Cordubam capi posse: quod, nec Opinantibus Aduersariis eius Prouincia potitus esset: simulque, quod Tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos Legatos ante Exercitui præfecerat Quintum Pedium, & Quintum Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt, quem sibi Equitatum ex Prouincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque vt ipse voluit Equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat: quod eius Prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius Adolescens Vllam Opidum oppugnabat, & fere iam aliquot Mensibus ibi detinebatur. Quo ex Opido, cognito Cæsaris aduentu, Legati clam præsidio Cn. Pompeij, Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam Ciuitatem omni tempore optime de Populo R. meritam esse sciebat, XI. Cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parique Equites numero: quibus præfecit hominem eius Prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Paciecum. Qui cum ad Cn. Pompeij præsidia venisset; incidit idem temporis, vt tempestate aduersa, vehementique vento afflictaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset. Cuius incommodum summam vtilitatem ipsis præbebat. Ita, cum ad locum venerunt, iubet binos Equites incedere, & recta per Aduersariorum præsidia ad Opidum contendere. mediisque ex præsidiis cum quæreretur, qui essent; vnus ex nostris respondit; vt sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, vt Opidum capiant, & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad Portam appropinquassent; signo dato, ab Opidanis sunt recepti; & Pedites, Equitesque clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in Aduersariorum Castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominũ, qui in iis Castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contẽdit: exque itinere loricatos viros fortes cum Equitatu ante præmisit. qui simul in conspectum Opidi se dederunt in equis, recipiuntur. Hoc à Cordubẽsibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex Opido bene magna multitudo ad Equitatum concidendum cum exisset; loricati vt supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt, sic, vt ex infinita hominum multitudine pauci in Opidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, vt celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cum ad Flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem Fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper Ponte facto, copias ad Castra tripartito transduxit. Tenebant aduersus Opidum è Regione Pontis Trabes, vt supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex aduerso pari ratione Castra ponit. Cæsar, vt eũ ab Opido, commeatuque excluderet, brachium ad Pontem ducere cœpit. Pari idem Cõditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contẽtio, vter prius Pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, vt modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res cum ad maiorẽ contentionẽ venisset, ab vtrisque cominus pugna iniqua, dũ cupidius locũ student tenere, propter Pontẽ coangustabantur, & Fluminis ripis appropinquãtes coangustati præcipitabãtur. hic alteri alteris nõ solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Cum animaduer-

teret aduersarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, vt in æquum deduceret; copiis Flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex Perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosque lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cuius rei Pompeio cum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, præsidij caussa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub Equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, vt matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & Equitũ turmis circumcludũt Cæsaris Equites, & cõcidunt, sic, vt vix in ea cæde pauci effugerẽt. Insequẽti nocte castra sua incendit Põpeius, & trans Flumẽ Salsam per Conualles castra inter duo Opida, Ateguã, & Vcubim in Monte cõstituit. Cæsar in munitionibus ceterisq; quæ ad Opidũ oppugnandũ opus fuerunt, aggerẽ, vineasque agere instituit. Hęc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem Militarẽ, quę planicie diuiduntur Salso Flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad Flumen sint circiter passuum duo Millia. ex ea Regione Opidi in Montibus Castra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorumque Opidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII. Legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ ferunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & vna facta ex Colonis, quæ fuerunt in his Regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quã secũ adduxerat. relique ex fugitiuis auxiliares consistebant. nã, de Leui armatura, & Equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, vt longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nã fere totius vlterioris Hispaniæ Regio, propter terræ fecunditatem, inopem, difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter Barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab Opidis remota, Turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur, simulque in his habent speculas, &, propter altitudinem, longe, lateque prospiciunt. Item Opidorum magna pars eius Prouinciæ Montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, vt simul aditus, adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: vt Ciuitates Hispaniæ non facile ab Hostibus capiantur: quod in hoc cõtigit bello. nam, vbi inter Ateguam, & Vcubim, quæ Opida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum Opidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. Grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana. ibi præsidij caussa Castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, &, quod Flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, vt laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere cœperunt; vti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III. Legionibus est profectus, &, cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exsuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum Equitatu venit. is Signa Saguntinorum retulit V. quæ ab Opidanis cepit. suo loco perterritus est, quod Equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum Equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen Aduersariorum insequitur, à ver-

2 à vernaculis Legionariis exceptus est, & interfectus. † Postero die Equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad Castra Pompeij ex Opido portabant, ex iis capti L. cum iumentis, ad nostra adducti sunt Castra. Eodem die Qu. Marcius Tribunus mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in Opido acerrime pugnatum est; ignemque multum miserunt, sic vt & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, Eques Romanus ex Castris Aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex Legione vernacula Milites sunt capti ab Equitibus nostris duo, qui dixerunt, se Seruos esse. Cum venirent, cogniti sunt à Militibus, qui antea cum Fabio, & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à Militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti Tabellarij qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad Castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex Opido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in Legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt, quorum vis repressa à nostris, etsi Opidani superiore loco defendebantur, L. cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute Militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis vulneribus affecti in Opidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex Castris suis brachium cœpit ad Flumen Salsum facere: & cum nostri Equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, Senatoris filius, cuius frater in Castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, Equum conscendit, & fugit. Speculator de Legione secunda Pompeiana captus à Militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta; quo die ad Opidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & Opidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris Muri pars deiecta est. quo facto, ab Opidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos facere loricatos: quique præsidij caussa præpositi Opido à Pompeio essent orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consueuisse. Qui cum in Opidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare, pro muro toto cœperunt, propter quod fere magna pars hominum, qui in Castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime. simulque balista missa à nostris Turrem deiecit: qua Aduersariorum, qui in ea Turre fuerant, V. deiecti sunt, & Puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans Flumen Salsum Castellum constituit: neque à nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadem consuetudine, dum longius prosequitur, quo loco Equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum Equitum, simulque Leui armatura inter turmas Aduersariorũ protritæ. Hoc in conspectu vtrorumque Castrorũ gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, vt consuessent, ex simili virtute clamore facto, aduersati sunt prœlium facere. Fere apud Exercitus hęc est Equestris prœlij consuetudo, cũ Eques ad dimicandũ, dimisso Equo, cum Pedite progreditur, nequaquã par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cũ Pedites ex Leui armatura lecti ad pugnã Equitibus nostris nec opinãtibus venissent; idq; in prœlio animaduersũ esset; cõplures Equites descenderunt. ita exiguo tempore Eques pedestre, Pedes eque-

S

ſtre prœlium facere cœpit; vſque eo, vt cædem proxime à vallo fecerint. in quo prœlio Aduerſariorum ceciderunt CXXIII, complureſque armis exſuti, multi vulneribus affecti in Caſtra ſunt redacti, noſtri ceciderunt III, ſaucij XII Pedites, & Equites V. Eius diei inſequenti tempore, priſtina conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque noſtris defendentibus inieciſſent; nefandum, crudeliſſimumque facinus ſunt aggreſſi, in conſpectuque noſtro hoſpites, qui in Opido erant, iugulare, & de Muro præcipites mittere, cœperunt, ſicut apud Barbaros: quod poſt hominum memoriam numquam eſt factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad noſtros Tabellarius eſt miſſus, vt ea nocte Turres, Aggeremque incenderent, & III. vigilia eruptionem facerent. ita igne telorumque multitudine facta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, Portam, quæ è regione, & in conſpectu Pompeij Caſtrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt; ſecumque extulerunt calcatas ad foſſas complendas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentis ab noſtris, Hibernorum cauſſa, ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea Argentum, & veſtimenta, vt, dum noſtri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præſidia Pompeij ſe reciperent. nam, quod exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota vltra ibat Flumen Salſum in Acie. Quod factum licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum; tamen virtute freti repulſos multiſque vulneribus affectos, Opido repreſſerunt, prædaque, & armis eorum ſunt potiti, viuoſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodemque tempore Transfuga nunciauit ex Opido, Iunium, qui in cuniculo fuiſſet, iugulatione Opidanorum facta, clamaſſe facinus ſe nefandum, & ſcelus feciſſe: nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos ſuos recepiſſent; eoſque hoſpitium ſcelere contaminaſſe: multa præterea dixiſſe: qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe. Ita poſtero die Tullius Legatus cum Catone Luſitano venit, & apud Cæſarem verba fecit. Vtinam quidem Dij immortales feciſſent, tuus potius Miles, quam Cn. Pompeij, factus eſſem; & hanc virtutis conſtantiam in tua victoria, non in illius calamitate, præſtarem, cuius funeſtæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt Ciues R. indigentes præſidij, & propter patriæ luctuoſam perniciem dedamur Hoſtium numero: qui neque in illius proſpera Acie primam fortunam, neque in aduerſa ſecundam obtinuimus victoriam: qui Legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis, diurniſque operibus gladiorum ictus, telorumque miſſus exſpectantes, victi, & deſerti à Pompeio, tua virtute ſuperati ſalutem à tua clementia depoſcimus; petimuſque, vt, qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in Ciuium deditione præſtes. Remiſſis Legatis, cum ad Portum veniſſet Ti. Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet, reuerſus eſt ad Portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, ſimulque pugionem eduxiſſet, manum eius incidit. Ita refugerunt ad Cæſarem. Eodemque tempore Signifer de Legione Prima transfugit; & nunciauit, quo die equeſtre prœlium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines XXXV. neque licere Caſtris Cn. Pompeij nunciari, neque dici periiſſe quemquam. Seruus, cuius dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, vxoremque, & filium in Opido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam à Cæſaris præſidiis in Pompeij Caſtris diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in Opido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, cum in Opidum reuerſi eſſent, qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius Concionem habuiſſet: quoniam Opido ſubſidio non poſſet venire, noctu ex Aduerſariorum conſpectu ſe deducerent ad Mare verſum: vnum reſpondiſſe, vt potius ad dimicandum deſcenderent, quam ſignum fugæ oſtenderent: tum qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem

tempore

tempore Tabellarij eius deprehensi, qui ad Opidum veniebant, quorum literas Cæsar Opidanis obiecit, &, qui vitam sibi peteret, iussit Turrem ligneam Opidanorum incendere: id si fecisset; ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, vt eam Turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab Opidanis est occisus. Eadem nocte Transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione Opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum Turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsque ad Tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro Muro pugnatum acerrime, & Turrim nostram, vt superiorem, incenderunt. iccirco, quod ventum Opidani secundum habuerunt. Insequenti luce Materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, vt vna transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore Tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum: L. Minucius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore Opidanorum Legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die Opidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemque præstaturum. ita, ante diem XI Kalendarum Martij Opido potitus, Imperator est appellatus. † Et Pompeius, ex Perfugis cum deditionem Opidi factam esse sciſſet, Castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca Castella disposuit, & munitionibus se contineri cœpit. Cæsar mouit, & propius Castra Castris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex Legione vernacula ad nos transfugit, & nunciauit, Pompeium Opidanos Vcubenses conuocasse, eisque imperauisse, vt, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in Opido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus dominum iugulasse. is viuus est combustus. Eodemque tempore Centuriones loricati II X. ad Cæsarem trāsfugerunt ex Legione vernacula, & Equites nostri cum Aduersariorum Equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex Leui armatura. Ea nocte Speculatores prehensi serui III, & vnus ex Legione vernacula. Serui sunt in crucem sublati, Militi ceruices abscissæ. Postero die Equites, cum Leui armatura ex Aduersariorum Castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI. Equites ad Aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios viuos adduxerunt. Ex Equitibus capti sunt equites II X. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV. qui dicebātur esse fautores Cæsaris victoriæ; reliquos in Opidum iussit deduci; ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in Opido Ategua Bursauolenses capti sunt, Legati profecti sunt cum nostris, vti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites iugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidij caussa ab his reciperentur. Qui cum ad Opidum venissent, nostri, qui fuissent Equites Romani & Senatores, non sunt ausi introire in Opidum, præter quam qui eius Ciuitatis fuissent. Quorum responsis vltro, citroque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra Opidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersione Legatos iugularunt. duo reliqui qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & Speculatores ad Opidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent Legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab Opidanis concursu facto, eum, qui Legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. ita, vix periculo liberatus, petiit ab Opidanis, vt ei liceret Legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset,

& nocturno tempore per fallaciam in Opidum esset receptus, iugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent interfectis, Opidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, Serui transfugæ nunciauerunt, Opidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Iccirco, quod ex quo die Opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi vllam spem victoriæ propositam habere, vt si quis ex nostris transfugerit, in Leuem armaturam coniici, eumque non amplius XVI accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad Flumen salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco Aduersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, vt ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex Legione V. Flumen transgredi duo, restituerunt Aciem, acriterque eximia virtute plures, cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, cum is compar prœlium facere cœpisset, & cum vndique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu passim audito, cum complures Aduersariorum concursum facerent, Equites nostri transgressi interiore loco Aduersarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à Turmis, & Leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, vt Equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in queis etiam Clolius Aquitius. inter quos ita cominus est pugnatum, vt ex nostris, præter II. Centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria vtræque conuenire copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteret, Castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum V distat, hæc res necessario vocabat, vt ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, vsque eo, vt necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum vtrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium; vndique autem cedentibus Aduersariis, nostri magna in cæde versabantur. quibus Mons, non virtus, saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex Leui armatura CCCXXIV, ex Legionariis CXXXIIX. præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie II. Centurionum internecio hac Aduersariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter Equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, Equitum copiæ concursus facere cœperunt. simulque vociferantibus Legionariis, cum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili Conualle bene longe sunt egressi, & Planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex Aduersariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, vt fertur, Achillis, Memnonisque congressus. Qu. Pompeius Niger, Eques Romanus Italicensis, ex Acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas Antistij omniũ mẽtes conuerterat ab opere ad spectãdum, Acies sunt dispositæ. nam inter bellatores, principesque dubia erat posita victoria, vt prope videretur finem bellandi duorũ dirimere pugna. ita auidi, cuipidique suarũ quisque partiũ, expertorũ virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum

dum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter Equitum concessum, vt supra demonstrauimus, Leui armatura præsidij caussa non longe ab opere castrorum constitissent, vt nostros Equites in receptu, dum ad Castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. vniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita, metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in Castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII, & Præfecto Torques aureos II, & Leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius, Equites Romani Astenses, argento prope tecti Equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciauerunt, Equites Romanos coniurasse omnes, qui in Castris Pompeij essent, vt transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia Aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed Exercitum Tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis, bellum ducunt. nam singulas Ciuitates circumsident, inde sibi commeatus capiunt. Quare & Ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primoquoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, Equites in Oliueto, dum Lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt ad III Nonarum Martij prœlium affore ad Soritiam, quo factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Atium Varum circum Castella præesse. † Eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in Oliueto constitit. Cæsar prius, quam eodem est profectus, Luna hora circiter VI. visa est. ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit, vt incenderent, & deusto Opido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte Opidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium castra posuit. Pompeius Opidum, quod contra sua præsidia Portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in Campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab Speculatoribus, Pompeium de III. vigilia in Acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Versaunensium Ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in Conuallem descendere, quod maiorem partem Exercitus Tironum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes Opidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius Opidi munitione, vbi castra habuit constituta. Namque, vt superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum V, vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, Opidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summum efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum Aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, vt locus illa planicie Equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas, vt mirificum, & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere,

re,quod in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur,vt, quidquid post horam castris fieret,in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicādum procedunt, id quod Aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione Opidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco,aut ab Opido,discederent. Nostri pede presso propius riuum cum appropinquassent, Aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat Acies XIII Aquilis constituta, quæ lateribus Equitatu tegebatur, cum Leui armatura millibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX Cohortibus,& IIX. millibus Equitū. Ita,cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus Hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum à Cæsare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admitteretur,eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste, & acerbe accipiebant, se impediri quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora Aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant,vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum Cornu dextrum tenebant, sinistrum III.& V. Legio,itemque cetera auxilia, & Equitatus. prœlium,clamore facto,committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, Aduersarij loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumque missus concursus, sic, vt prope nostri diffiderent victoriæ. congressus enim,& clamor, quibus rebus maxime Hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex vtroque genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit Aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus Decumanos Cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno Aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco Hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium, ne ab latere Nostri occuparentur, Legio Aduersariorum transduci cœpta sit ad Dextrum. Quæ simul est mota, Equitatus Cæsaris sinistrum Cornu premere cœpit: at ij eximia virtute prœlium facere incipiunt, vt locus in Acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita,cum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic,vt ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma, Aduersariosque vehementissime pugnantes Nostri agere cœperunt. quibus Opidum fuit subsidio. ita ipsis Liberalibus fusi,fugatique non superfuissent,nisi in eum locum confugissent,ex quo erant egressi. in quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid amplius; præterea Labienus, Atius Varus: quibus occisis vtrisque funus est factum: itemque Equites Romani partim ex vrbe, partim ex Prouincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum ∞,partim Peditum,partim Equitum, saucij ad D. Aduersariorum Aquilæ sunt ablatæ XIII,& signa,& fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum Opidum Mundam sibi constituissent præsidium; nostri cogebantur necessario eos circumuallare. Ex Hostium armis,pro cespite cadauera collocabantur, scuta,& pila pro vallo, insuper occisis,& gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad Opidum conuersa vniuersa Hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisque Opidum ex Hostium cadaueribus complexi,oppugnare cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis Equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset,rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos Equites, quod pecuniæ secum habuit,eis distribuit,& Opidanis dixit, se de Pace ad Cæsarem proficisci, &

secunda

ſecunda vigilia ab Opido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum Equitibus paucis, nonnulliſque Peditibus ad Nauale præſidium parte altera contendit Carteiam, quod Opidum abeſt à Corduba millia paſſuum CLXX. Quod ad octauum milliariũ veniſſet, P. Caluicius, qui caſtris antea Pompeij præpoſitus eſſet, eius verbis nuncium mittit, cum minus belle haberet, vt mitteret Lecticam, qua in Opidum deferri poſſet. Literis miſſis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores eſſent conueniũt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati ſunt clanculum veniſſe, vt ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cũ frequentia conueniſſet, de Lectica Pompeius eorũ in fidẽ confugit. Cæſar ex prœlio munitione circumdata Cordubam venit, qui ex cæde eo refugerant, Pontem occupauerunt. Cum eo eſſet ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prœlio paucos ſupereſſe, quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt de Ponte. Cæſar Flumen tranſiecit, & Caſtra poſuit. Scapula, totius ſeditionis Familiæ, & Libertinorum caput, ex prœlio Cordubam cum veniſſet, Familiam, & libertos conuocauit. Pyram ſibi extruxit, cœnam afferri quam optimam imperauit. item, optimis ſuper additis veſtimentis, pecuniam & argentũ in præſentia Familię donauit. Ipſe de tempore cœnauit; vinum, & nardum idẽtidem ſibi infundit. Ita nouiſſimo tempore Seruum iuſſit, & Libertum, qui fuiſſet eius Concubinus, alterum ſe iugulare, alterum Pyram incendere. Opidani autẽ, ſimul Cæſar caſtra contra id Opidum poſuit, diſcordare cœperũt; vſque eo, vt clamor in caſtra noſtra perueniret, quę fere inter Cæſarianos, & inter Pompeianos erant. Hic Legiones, quæ ex Perfugis conſcriptæ, partim Opidanorum ſerui, qui erãt à Sex. Pompeio manumiſſi, tunc in Cæſaris aduentũ deſcendere cœperũt. Legio XIII Opidũ defendere cœpit: nã cum iam repugnarent, Turres, ex parte, & murũ occuparunt. Denuo Legatos ad Cæſarẽ mittunt, vt ſibi Legiones ſubſidio intromitteret. Hoc cũ animaduerterent homines fugitiui, Opidũ incendere cœperunt. Qui ſuperati à noſtris ſunt, & interfecti hominũ millia XXII, præterquam extra murũ qui perierunt. Ita Cæſar, Opido potitus, dum hic detinetur ex prœlio, quos circummunitos ſuperius demonſtrauimus, erup tionemfecerunt: & bene multis interfectis, in Opidum ſunt redacti. Cęſar Hiſpalim cum cõtendiſſet, Legati deprecatum venerunt Ita, cum Opidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium Legatum cum præſidio intromittit. Ipſe caſtra ad Opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præſidium, quod Cæſaris præſidium receptum indignabatur, clam cuidamPhiloni, illi, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Luſitania notiſſimus ierat. Hic, clam præſidio in Luſitaniam proficiſcitur, & Cæcilium nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Rurſus in Hiſpalim Opidum denuo noctu per murum recipitur, præſidium, vigileſque iugulant. Portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hęc geruntur, Legati Carteienſes renunciarunt, quod Pompeium in poteſtate haberent; quod ante Cæſari Portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpalim oppugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar cum animaduerteret, ſi Opidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita conſilio habito noctu, patitur Luſitanos eruptionem facere, id quod conſulto non exiſtimabant fieri. ita, irrumpendo Naues, quæ ad Bætim Flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab Equitibus conciduntur. Quo facto, Opido recuperato Aſtam iter facere cœpit. ex qua Ciuitate Legati ad deditionem venerunt, Mundenſeſque, qui ex prœlio in Opidum confugerant, cum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, cum eſſent in Legionem diſtributi, coniurant inter ſe, vt noctu ſigno dato, qui in Opido fuiſſent, eruptionem facerent. Illi cædem in caſtris adminiſtrarent. Hac re cognita, inſequenti nocte, vigilia tertia, teſſera data, extra vallum omnes ſunt conciſi Mundenſes duces. Cæſar in itinere reliqua Opida oppu-

gnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars erat quæ Legatos ad Cæsarem miserat; pars qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius Naues XXX occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis Classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim Peditatibus, & partim Equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius Classe occurrit, Naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit; & locum quendam, munitum natura, occupat. Equites, & Cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, Speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, vt etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita Lectica à Turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus More Militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter Equitatu, Cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam iccirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur Aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autẽ, & celeri festinatione circum Munitiones in iugo dirigunt, vt æquo pede cum Aduersariis congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, vt supra domonstrauimus, saucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum. Itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. 5 † Cædes à nostris vndique administrabatur, exclusa Munitione amissisque auxiliis. Ad Conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, vt à nostris non facile inueniretur, nisi Captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, Pridie Id. Aprilis caput allatum, & Populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio Adolescente Didius, quem supra demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit Castello, nonnullasque Naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huc etsi non aberat diligentia ad Naues tuendas, tamen nonnumquam ex Castello propter eorum crebras excursiones, eiiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erant parati, qui Naues incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. ij sic depositi erant, vt à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, cum ex Castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, Naues incenduntur, simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna Scaphas, quæ ad Litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad Naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quę res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, Hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad Opidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod Opidum magna munitione continebatur, sic, vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod Aqua, præterquam in ipso Opido, non erat: nam circumcirca riuus

ca riuus nuſquam reperiebatur propius millia paſſuum I I X. Quæ res magno erat, adiumento Opidanis. Tum præterea accedebat, vt agger, materieſque vnde ſolitæ ſunt Turres agi, propius millia paſſuum V I non reperiebantur. Ac Pompeius, vt Opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum Opidum ſuccisam intro congeſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri, vt à Munda, quam proxime ceperant, materiam illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrſaonem, Cæſar, cum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, Concione aduocata, commemorat, initio Quæſturæ ſuæ eam Prouinciam ex omnibus Prouinciis peculiarem ſibi conſtitiſſe, &, quę potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe. Inſequenti Prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petiſſe, & eis pecuniis Prouinciam liberaſſe: ſimulque patrocinio ſuſcepto, multis Legibus ab ſe in Senatum inductis, ſimul publicas, priuataſque cauſſas multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in Conſulatu abſentem, quæ potuiſſet commoda Prouinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe & immemores, & ingratos in ſe, & in Populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognoſſe. Vos iure gentium, inquit, & Ciuium R. inſtitutis cognitis, More Barbarorum Populi R. Magiſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe & ſæpius attuliſtis, & luce clara Caſſium in medio Foro nefarie interficere voluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, vt nullo tempore Legiones deſint Populi R. in hac Prouincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem vllo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius Adoleſcens à vobis receptus, Faſces, Imperiumque ſibi arripuit. Multis interfectis Ciuibus, auxilia contra Populũ R. comparauit: agros, veſtramque Prouinciam veſtro impulſu depopulauit. In quo vos victores exiſtimabatis? An me deleto, non animaduertebatis, x. habere Legiones Populum R. quæ non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam cælum diruere poſſent? quarum laudibus, & virtute

Deſunt nonnulla.

FRANC. HOTOMANI

IVRISC. IN COMMENT. Cæsaris Notæ.

COMMENTARIORVM.] Plutarchus ἐφημερίδας appellat. καῖσαρ, inquit, ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν. Melius Strabo ὑπομνήματα, lib.4. Nam Cicero in epistola quadam ad Atticum, quod sui Consulatus commentarium initio appellarat, idem paulò pòst ὑπόμνημα nominat. Est autem Commentarius, siue Commentarium, (nam vtrunque promiscuè dicitur) propriè scriptum, quod domi cõtinetur, nec in vulgus effertur. Itaque Cicero in ea pro Sylla, vbi de sui Consulatus commentariis loquitur, ait eos priuata sua custodia contineri. Sic Cõmentarij Pontificum sæpe: Cõmentarij Cęsaris de Repub. interdum in Philippicis appellantur, in quibus quæ ad magistratus sui & Reip. rationẽ pertinebant, perscripserat. Cic. Verr. VII. Audite decretum mercenarij Prætoris ex ipsius commentario. Recita commentarium. Idem V. de finibus: Duo genera librorũ sunt: vnum populariter scriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant: alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt. Postea verò consuetudine sensim factum est, vt libri omnes Cõmentarij dicerẽtur: quasi qui ab initio instituti essent, vt domi continerentur, neque in vulgus ederentur. Cuius rei exempla passim apud Ciceronem extant.

CAP. I.

GAllia omnis.] Imò, non omnis certè. Nã omnis in partes quatuor diuiditur, quartáque pars quæ ab Allobrogibus ad Pyrenæum montem extenditur, & Narbonensis appellatur, prætermissa est. Quinetiam Cæsar Heluetios Gallorum nomine aliquoties appellat. vt mox: Heluetij, inquit, reliquos Gallos virtute præcedunt. Item: Non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. Partem quoque Italiæ propè mediam Galliæ nomine appellatam, & à Gallis Regum Romanorum tempore occupatã, nemo nescit. sed intelligendũ est, Cæsarem eam solam Galliã, quæ ipsius tẽpore verè Gallia erat, id est Gallis parebat, hoc loco descripsisse: quæ verò in populi R. potestatem venerat, prętermisisse. quam modò pręcisè *Prouinciam*, modò coniunctè *Galliam prouinciam* (item vt Cic.) appellat. Sic Plin. Gallia, inquit, omnis, Comata vno nomine appellata, in tria populorũ genera diuiditur: amnibus maximè distincta. à Scalde ad Sequanam, Belgica: ab ea ad Garumnam, Celtica, eadémque Lugdunensis: inde ad Pyrenæi mõtis excursum, Aquitania. Quinetiam in lib. Aimoini Monachi, I. cap. 5. locus hic ita exscriptus est: Gallia igitur omnis, sed ea Comata, diuiditur in partes tres. Neq; enim Ammiano assentior lib. XV ita scribenti: Temporibus priscis, inquit, cum laterẽt hæ partes, vt barbaræ, tripartitæ fuisse creduntur: in Celtas, eosdem Gallos, diuisę, & Aquitanos & Belgas: lingua, institutis, legibúsque discrepantes. Quasi verò vel Cæsar, vel Plinius propter obscuritatẽ partem illam Narbonẽsem prætermiserit. Neque prætermittendũ est, quod Galli de prouincia, quasi de alia quadam Gallia loquebantur. velut Critognatus, lib. 7. cap. 14. Respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute.

Aliam Aquitani.] Magis placeret, *Alteram*: vt ęst apud Aimoinum.

Ipsorum lingua Celtæ.] Dio libro 39. scribit, nationes quæ cis & trãs Rhenum incolunt, antiquitus vno Celtarum nomine appellatas. postea verò, qui ad dextram habitarũt, Gallos: qui ad læuam, Germanos esse nuncupatos.

Lingua, institutis.] Idem Ammianus lib. XV. Nõ eadem igitur omnes Galli lingua vtebantur. Treuiros quidem Germanica vsos lingua, intelligitur ex præfatione Hierony-

mj in Epist.ad Galatas. Præterea Belgæ à Germanis erant orti, & nonnulli inter eos adhuc Germani vocabantur, vt infrà lib. 2.cap.1.Aduatici autem ex Cimbris & Teutonis lib. 2. cap.8. Strabo lib. 4. οἱ ἀκουΐζονϑ διαφέρειν τῷ γαλατικῷ φύλου κατά τε τὰς τῶν σωμάτων κατασκευὰς καὶ κατὰ τὴν γλῶτταν.

Fortißimi Belgæ.] Infrà lib. 2.scribit, plerosque Belgas à Germanis esse ortos, Rhenúmque antiquitus traductos.

Humanitate prouinciæ.] Sic omnes libri, in queis etiam Aimoinicus. Videri tamen posset vox *Prouinciæ* superare. Nam Ammianus locum sic exscripsit: Horum omnium apud veteres Belgæ dicebantur esse fortissimi, ea propter quod ab humaniore cultu longè discreti, nec aduentitiis effœminati delitiis, diu cum Transrhenanis certauere Germanis. Sed conferendus alter & Cæsaris & Ammiani locus. vbi ex contrario scribunt, Aquitanos propter propinquitatem prouinciæ moribus ad mollitiem lapsis superari. assuefactos tandem, sub Romanorum imperium redactos fuisse. Denique veterum hæc opinio fuit, propter Massiliæ præsertim ciuitatis cultum. Nam Iustin. lib.43. Ab his, inquit, (de Massiliensibus loquitur) Galli & vsum vitæ cultioris, deposita & mansuefacta barbaria, & agrorum cultus, & vrbes mœnibus cingere didicerunt.

Qua de caussa.] Insignis locus: Germanos virtutis militaris caussam & Belgis, & Heluetiis præbuisse. quod etiam de Heluetiis P.Orosius testatur. Totus autem hic locus nota parenthesis includendus est: ne descriptionem Aimoini sequamur: qui paginæ propè vnius locum immutauit: in quo tamen non tam rerum fortasse, quàm auctoris huius ordinem conturbauit.

Eorum vna pars.] Huius pronominis ratio erat, vt ad proximos, id est Belgas referretur. Itaque rectissimè locum Aimoinus sic interpretatur: Eorum vna pars, qui specialiter Galli dicuntur, &c.

Inferiorem partem Rheni.] Sic Aimoinus. nonnulli *Interiorem.* quod absurdum est. Nam inferiorem appellat, quæ in mare influit. Itaque Strabo, μέχρι, inquit, τῶν ἐκϐολῶν τοῦ ῥήνου.

Et eam partem.] Aimoinus: *Et ad eam.* quod placet.

Ad Pyrenæos.] Aimoinus: *Vsque ad Pyrenæos,* quod abiudico.

Partem Oceani.] Ita placet, cùm apud Aimoinum vox *Oceani* desit.

Ciuitati persuasit.] Obscurissimus locus. nam si ciuitati Heluetiorum persuasit, regula iuris est, vt referatur ad vniuersos, quod publicè fit per maiorem partem. Quomodo igitur, quod ciuitas probauit, postea in crimen & supplicium vocasset? Hoc mihi obscurum esse fateor: cogitandúmque arbitror, ecquid potius legendum sit, *Ei*, vel *Eis*, vel *Eis ita.* præsertim cùm in antiquis libris mox sequatur, *Cum omnibus suis copiis.* vt de nobilitate tantùm & eorum clientelis coniuratio intelligatur. Dio tamen lib.38. & alij complures hanc migrationem vniuersæ gentis Heluetiæ communi consilio susceptam existimant. Verùm id post Orgetorigis mortem publico consilio factum oportet. Ciuitas autem nomen est ex eorũ numero (vt ait Gellius) quæ πολύσημα & multiplicia sunt. nam & vrbem, & ciuium multitudinem, & ius ciuitatis significat. Apud Cæsarem autem plerunque ponitur pro gente, quæ cum eadem lingua, tum etiam eodem iure iisdémque legibus vtitur, & vnum imperium, vnúmque magistratum habet. vt cùm infrà nominatur Ciuitas Biturigum, Suessionum, AEduorum, Aruernorum. Sic libr. Ciuil. 1. cap.2. Ciuitatem esse in armis: cùm Populum R. significet.

Virtute præstarent.] Notandum etiam quod infrà Cæsar scribit, Heluetios florentissimis rebus domos suas reliquisse: ne quis eos putet inopia coactos ad hoc consilium descendisse.

Tuti continentur.] Vox *Tuti*, abest tum à nostro exemplari veteri, tum ab eo codice antiquissimo, quem mihi Henricus Stephanus vir longè doctissimus commodauit. Rectè autem abest. non enim iccircò illos emigrasse scribit, quòd tuti continerentur: sed iccircò vagari & grassari bellicosos homines non potuisse, quod vndique natura loci, tanquã feræ carceribus, continerentur. Nam *Continerentur* legendum arbitror. Sic infrà cap.9. Idque natura loci sic muniebatur, &c. Et lib. 3. cap.1. Qui vicus altissimis montibus vndique cõtinetur. Et li.6.cap.1. Perpetuis paludibus syluisque muniti. Vox igitur *Tuti* sub verbo *Muniti* pro glossa subscripta in contextum irrepsit. Et hoc idem video Faernum & Vrsinum obseruasse.

Prouinciam nostram ab Heluetiis.] Nunc Allobroges significat. Itaque perperam Aimoinus locum hunc de ora maritima, & vetere prouincia interpretatur.

Lege confirmant.] Legem hoc loco publicè totius ciuitatis consilio, & ex ciuitatis auctoritate sancitam, intelligere non possumus. alioqui factum lege probatum in crimen nõ vocaretur. Legem igitur modò pactionem & fœdus coniuratorum dicit.

Cum proximis ciuitatibus.] Hæc clandestinò fieri potuisse, mirum est. nam fœdera ciuitatum nomine non nisi publico consilio fiunt. Sed tamen cùm in crimen vocatum sit, priuata hæc consilia fuisse necesse est.

Lege confirmant.] Rursus Legem pro fœdere & pa-

& pactionibus clandestinis intelligi oportet.

Amicus appellatus.] Mirum est, tantam Senatus populíque Romani potentiam apud exteras gentes fuisse, vt Reges satis stabilem suam fortunam non putarent, nisi Senatum R. sui imperij auctorem haberent. Itaque magnis iacturis & largitionibus eã sibi auctoritatem comparabant. De more autem appellandorum Regum, scripsi in Manilianam Ciceronis.

Vt idem conaretur persuadet.] Et hoc *Persuadet*, & illa quæ mox sequuntur *Illis probat*, è glossa interpretum sumpta arbitramur.

Suæ ciuitatis imperium.] Imò *Exercitus*, qui ex Heluetiis excessurus erat.

Regno occupato.] Videri possent abundare. sed Regnum modò non pro regionibus, sed pro imperio & regia dignitate posuit: quasi dixisset, Si Regiam dignitatem occupent.

Potentissimos ac firmissimos.] Noster antiquus, *Fortissimos.* quod idem video in libro Romæ centum abhinc annis impresso. Sic sup. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ. Tres autem populos dicit, Heluetios, AEduos, & Sequanos: quorum hi duo totius Galliæ principatum obtinebant. de principatu certè omnibus annis inter se contenderant. vt lib.6.cap.4. Sequanos enim pro Aruernis, & vicissim hos pro illis, Cæsar interdum appellat: vt alibi diximus.

Omnem suam familiam.] Qui vel in possessionibus ipsius, ac rusticis rebus, vel in vectigalibus exercendis operas dabant. Nam hunc Heluetiorum vectigalia eodem modo redempta habuisse, vt Dumnorigem apud AEduos, consentaneum videtur.

Clientes obæratósque suos.] Liber Henric. Stephani: Oberratorésque suos. quod etsi absurdum videtur, tamen testari nihil fuit incommodi. Tacitus lib.3: Aliud vulgus, obæratorum aut clientium arma cepit.

Per eos.] Cùm iudicibus arma intentarent.

CAP. II.

Post eius mortem.] Mirum est plus Orgetorigis mortui quàm viui consilium apud Heluetios potuisse. Nunc enim publicum consilium ad illam priuatorum coniurationem accessisse, intelligendum est.

Sibi vnumquenque.] Codex Henr. Stephani eruditissimi viri, *Sibi quenque.* Sic etiam Aldinus.

Oppida sua omnia.] His adducti verbis, omnes quos videre licuit, historici, Plutarchus, Appianus, Dio, Tacitus, Florus, Orosius confidenter affirmarunt, vniuersam gentem Heluetiam publico consilio, vastatis agris, patriísque sedibus relictis, in Galliam cum vxoribus ac liberis demigrasse: vacuámque totam illam regionem reliquisse. Ego dubitandi caussas habeo non paucas. Primùm enim si verum hoc fuisset, cui dubium est, quin Romani, qui pauculis antè annis finitimam Allobrogũ regionem occuparant, confestim in illam vacuam possessionem inuasissent? Deinde superiùs Cęsar dixit, migrationis istius cõsiliũ à nobilitate tantùm, & clàm atque arcanò captum fuisse: partémque plebis aliquam bellandi cupidam clandestinis consiliis concitasse. Præterea cui probabitur in tantis Heluetiorum finibus oppida tantummodò fuisse XII: indigenásque omnes patriæ deserendæ animum habuisse? cùm in permultis regionis illius partibus agros feracissimos maximéque frumentarios esse constet: ac paulò pòst cap.7. Cæsar dilucidè scribat, res Heluetiorum hoc tempore florentissimas fuisse. Caussæ igitur suæ Cæsar seruit, quem Suetonius scribit, in hoc Gallico imperio, nulla quantumuis iniusti ac periculosi belli occasione abstinuisse: gentésque feras vltrò lacessisse: adeò vt nonnulli in Senatu Gallis eum dedendum censuerint. Veritatis tamen indicia multis supersunt horum librorum locis: sed præsertim apud Ciceronem lib. Epist. ad Att. I. ep. 17. Atque, inquit, in Rep. nunc quidem maximè Gallici belli versatur metus. nam AEdui fratres nostri pugnant, Sequani malè pugnarunt: & Heluetij sine dubio sunt in armis, excursionésque in prouinciam (id est Allobrogas) faciunt. Senatus decreuit, vt Consules duas Gallias sortirentur: delectus haberetur: vacationes ne valerent: legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliæ ciuitates: daréntque operam, ne eæ cũ Heluetiis se iungerent. Quibus ex verbis perspicuum est, primum inter AEduos Sequanósque (qui in ditione & fide Aruernorũ erant) bellum fuisse: quod Cæsar planiùs exponit, hoc ipso lib. cap.7. & lib.6. cap.4. Idque adeò diuturnum fuisse, vt Ariouistus qui à Sequanis conductus, subsidio eis venerat, quatuordecim iam annos in iis locis consedisset. Deinde cùm Allobrogum fines Romani per vim nuper occupassent, quorum AEdui amici socij ac fratres erãt, Heluetios tam propinqua latronũ vicinitate permotos, sese Aruernis iunxisse, excursionésq; in Allobrogicam prouinciam aduersus Romanorum præsidia facere cœpisse. Quo tumultu Romam nuntiato, perterritum Senatum, ea quæ Cicero scribit, & summi terroris indicia fuerunt, decreuisse. Iam verò cùm idem addit Senatum

metuisse, ne Galliæ ciuitates sese cum Heluetiis coniungerent, ánnon perspicuè ostendit, Heluetios non patriæ deserendæ, sed belli Romanis inferendi consilio manus illas coegisse? Quod autem Cæsar aliquoties scribit, Heluetios in animo habuisse in Santonum fines proficisci: intelligendum est, Santones Aruernorū clientes, ac proinde Sequanorum socios fuisse: cúmque ab Aeduis premerentur, idē quod Sequanos fecisse: externáque auxilia ex Heluetiis conduxisse, qui partim bonitate agrorum illecti, partim à Santonibus inuitati vxores ac liberos secum eduxerant: vt quemadmodum Germani in Sequanorum finibus sedes fixerāt, sic illi in Santonum agros emigrarent: ibíque suas sedes, domiciliáque collocarent. Nam incolis vastatam Galliam fuisse, etiam illud argumento est, quòd Heluetico bello confecto, AEdui tamen Boios deuictos retinuerunt, eósque in suis finibus aduersus Aruernorum potentiam præsidio sibi collocarunt. Quod autem de incensis oppidis, vicis & frumentis Cæsar scribit: primum verisimile nō videtur, propter illam causam quam superiùs exposui: quòd Romani celeriter in illam regionē irruissent: deinde si quid incendiorum fuit, probabile est id à nobilibus & præfectis militaribus accidisse: qui cùm à magistratibus suis prohiberentur timidis, consideratis, & Romanos crabrones irritare metuentibus, vi è finibus suis perruperunt, & in oppida ædificiáque aduersariorū grassati sunt. Denique multis ex locis posterius intelligetur, Heluetios AEduorum agros populatos esse: Sequanos nulla re violasse: Cæsarem commeatu & frumento ab AEduis subleuatum: magnáque ex parte eorum precibus adductum, bellum suscepisse: itáque Sequanorum opes fregisse, eósque domitos ac subactos in Aeduorum ditionem redegisse. quod lib.6.cap.4. dilucidè testatur. Quam occupandæ Galliæ occasionē Romani vnicam & opportunissimam habuerunt.

Boios qui trans Rhenum.] Satis constat, Boiorum gentem multas terrarum oras peruagatam, multis in locis memoriam sui nominis reliquisse. Sed hoc quoque loco Boios eos intelligi apparet, qui Heluetiis vicini erant. Omnis enim iste exercitus ex finitimis Heluetiorum coactus est. quanquam trans Rhenum incolebant, vt scribit Cæsar. Tacitus lib. de morib. Germ. Inter Herciniam syluam Rhenúmque & Mœnū Heluetij, vlteriora Boij, Gallica vtraque gens, tenuere. Dicit autem, Incoluerant: quasi nunc non incolant. Tunc enim erant in Gallia, & in Noricum vsque agrum pro fecti, Noriciam vrbem oppugnarant: eósque sibi socios Heluetij adiunxerant.

Vix quò singuli carri.] Nō dubito quin sit corrigēdum Quà. Cicero pro Cæcina: Omnes introitus, quà adiri poterat in eum fundū.

Nuper pacati.] Corrigendum vt in aliis plerísque antiquis, & in Aldino: *Nuper Populo R. pacati erant.* Erroris caussam notæ præbuerunt: *Nuper p.r. pacati, &c.* Deest tamē in lib. Henr. Stephani.

Inter fines Heluetiorum.] V.C. Heluetiorum inter fines & Allobrogum.

Per prouinciam nostram.] Non veterem prouinciam: quæ propriè Gallia prouincia dicitur. sed per fines Allobrogum, qui (vt modò dixit) nuper pacati Pop.R. fuerant.

Quàm maximum potest militum.] Vox *Potest* abest à nostro antiquo & à Romano, centum abhinc annis edito. ídque mihi probabilius videtur.

Maximis itineribus.] Plutarchus octo dierū spatio tantum itineris confectum scribit.

Rogaréntque vt eius.] Quantò cōcinnior antiqui nostri & Romani lectio, *Rogare vt eius?*

Nullum aliud iter haberent.] V.C. Aliud iter haberent nullum. Aldus, Iter haberent nullum aliud. Vetus placet.

L. Cassium.] Appian. in Celtico scribit, hoc idem à Claudio Paulo relatum in suis Annalibus. Extat historia in Epit. Liu. 65. & apud Oros. lib.5. cap.17.

Ad idus Apr.] Faernus: *Ante diem iduum Aprilium*: quam locutionem antiquam & vsitatam esse fateor: sed tum, opinor, vsurpari solitam, cùm is diem præfinit, qui eam infecta re abire nollet. Dies autem ad mediam noctem producebatur. Sic lib. Ciu. 1. cap. 1. Vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. Et eod. lib. Polliceri se in prouinciam iturum, neque ante quam diē iturus sit, definire. Sallust. in Catil. Ceteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere. Et noster lib.7. Imperat certum militum numerum ciuitatibus, quem & quam ante diem in castra adduci velit. Et cap.1. Armorum quantum quæque ciuitas domi, quódque ante tempus efficiat, constituit. At Cæsar hoc loco ita diem præfinit, vt intelligatur, nihil ad illum pertinere, vtrum ea obeatur, nécne. Quinetiam vsitata hæc locutio est: vt lib. ciu. 2. cap. 4. Edictúmque præmittit, ad quam diem magistratus sibi præsto esse vellet. Item lib.7. cap. Labienum Treboniúmque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur.

Qui in flumen Rhodanum.] Hoc dictum indefinitè falsum est. non enim lacus in Rhodanum, sed contra Rhodanus in lacum influit. Ab inferiore tamē parte lacus in Rhodanum influit, vel potius confluit. Itaque legen-

legendum arbitror *Quà*: præsertim vt lacus vnde perduci murus cœpit, notetur. non enim à superiore, sed inferiore lacus parte opus institui cœpit: propè à ponte Geneuæ vrbis. Nam quod Glareanus legendum putabat, Quem flumen Rhodanum influit, primùm à Cæsaris consuetudine alienum est: qui sexcentis locis Rhodanum virili genere pronuntiat, neutro nunquam. sexcẽtis locis *Influere in*, Influere Rhodanum nunquam. Deinde historiæ rationem conturbat, vt non intelligatur, qua lacus parte duci maceria cœpta sit: summa, media, an infima. Cæsar lib. 7. Perpetuam esse paludem quæ influeret in Sequanam. Sic inf. Flumen Arar in Rhodanũ influit. Et lib. 3. In flumine Ligeri, quod influit in Oceanum. Et lib. 4. Rhenus in Oceanum influit. Et mox: Rhodanus multis capitibus influit in Oceanum. Iam de *Quà* hæc exempla sunt. infrà cap. 9. Quà flumen intermittit. & cap. 3. Quà proximũ iter erat per Alpes. & lib. 2. in fi. Quà minimè arduus ascensus videbatur. Mirum est autem, quod Ammianus lib. 15 scribit, & accolæ cõfirmant, Rhodanum aquis illius paludis non misceri: sed altrinsecus, inquit, summitates vndæ præterlabentem segniores, viam sibi impetu moliri. Quod idem Pompon. Mela lib. 2. affirmat.

Aliis vadis.] Mendum perspicuum. nusquã enim aliorum meminit. Itaque in Antiquo nostro & Romano & Steph. perspicuè legitur *Alij*. vt facilè appareat similem vocem paulò superius deesse, locúmque ita corrigendum: Heluetij ea spe deiecti, alij nauibus iunctis ratibúsque factis, alij vadis Rhodani, &c. Placet etiã Antiqu⁹ noster & Romanus, Ratibúsque compluribus factis.

Murum perducit.] Mirum est, tam multos eruditos illius muri vestigia etiam nunc propè Geneuam inuestigare. Nam murum Cæsar pro maceria posuit, quę sine cemento est. Sic lib. 7. ca. 8. A medio colle ex grandibus saxis sex pedum murum perduxerãt Galli. At eod. lib. ca. 13. Fossámque, inquit, & maceriam sex in altitudinem pedũ perduxerant. Sic inf. lib. 2. cap. 8. Quem locum duplici altissimo muro munierãt, tum magni ponderis saxa & præacutas trabes in muro collocarant. Et lib. 6. cap. pen. Præsidij tantum est, vt ne murus quidem cingi possit. vbi de vallo castrorum loquitur.

Exemplo Populi R.] Freq̃ues locutio est, More & exemplo. sed, Exemplo Populi R. non memini me legisse. Cicero pro Cæcina: Prætor quemadmodum more & exemplo opitulari possit, non habebit. Et Verr. 5. Hoc iniecto metu iudicibus, nullo more, nullo exemplo, ecquã rem putatis esse, &c. Præterea si populus iussisset, quid fuisset à moribus populi R. alienum? Videndum igitur, ecquid verbum *Iniussu* desit: vt sic legatur: Negat se more & exemplo, populi R. iniussu posse, &c. Cicero in Pisonem: Bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi ac senatus accedere. Itẽ: Præsidium tu populi R. custodiã prouinciæ, iniussu populi senatúsque dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses?

Eo deprecatore.] Atqui hoc tempore Sequani Aeduorum hostes erant, eósque de principatu Galliæ deiecerant. lib. 6. cap. 4. Intelligendum est igitur, Dumnorigem Aeduum suis infidelem fuisse, Sequanorúmq; partes clanculum secutum esse: vt aliquantò pòst cognoscetur. Itaque Heluetij cùm in Aeduorum fines peruenerunt, eorum agros populati sunt.

In Santonum fines.] De quibus non prætermittendum est, quod Cæsar scribit paulò pòst: Heluetios delegisse locum ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum. Nam hæc nunc quoque solo Santonico laus tribuitur.

CAP. III.

IN *Sebusianos.*] Apud Cicer. Ptolemæum, Plinium, Strabonem, Segusiani dicuntur. itémque apud nostrum infrà lib. 7. cap. 12. Aeduorum autem clientes appellantur lib. 7. cap. 14.

Ita se de Populo R. meritos.] Caussam Strabo exponit lib. 4. οἱ δὲ ἔδουοι καὶ συγγενεῖς ῥωμαίων ὀνομάζοντο, καὶ πρῶτοι τῶν ταύτῃ προσῆλθον πρὸς τὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν.

Incredibili lenitate.] Vidi qui *Leuitate* mallẽt, propter versum Lucretij: Quod superest vbi tam volucri hæc leuitate feruntur: & quia nimia leuitate fit, vt visus fallatur. quasi verò non etiã lentitudine nimia fallatur. vt in vmbra solarij, & in gnomone horologij. Aimoinus quoque hanc scripturam retinens, ita subiunxit: Quod nos quoque perspeximus, ac admirati sumus tantæ magnitudinis fluuium tam tardo motu profluentem.

Inopinantes aggressus.] Paucis quoque pòst versibus scribit, se hoc prælio priuatas iniurias vltum esse. vt mirum sit Plutarchũ scripsisse, non Cæsarem, sed Labienum ipsius legatum hoc primo prælio cum Heluetiis decertasse. Idem tamen video ab Appiano relatum in suo Celtico.

Ciuitas Heluetia.] Infrà tamen dixit Bellum Heluetiсum. Sallust. apud Nonium: Duæ Galliæ mulieres conuentum vitantes: pro Gallicæ.

In quatuor pagos.] Pagus duo significat. nam modò pro præfectura, regione & vicinitate ponitur. vt lib. 6. cap. 5. vbi de Sueuis loquitur: Principes regionum atque pago-

rum inter suos ius dicunt. Eodem lib. cap. 4. In Gallia non solùm in omnibus ciuitatibus atque pagis partibúsque. Modò pro parte ciuitatis & hominum multitudine. vt hoc lib. cap. 8. Pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse. Item lib. 4. cap. 1. Sueuorum centum pagos nominat. Mirũ autem videtur, quatuor tantùm Heluetiæ, centum Sueuiæ pagos numerari. nisi fortè *Quatuordecim* legendum sit, aut alio loco mendum subsit. Sic Strabo lib. 4. scribit, Belgas esse εἰς πεντεκαίδεκα ἔθνη διῃρημένους. Tacit. de morib. Germ. Nullas Germanorũ populis vrbes habitari satis notum est: ne pati quidem inter se iunctas sedes. Colunt discreti ac diuersi, vt fons, vt campus, vt nemus placuit.

Cæsarem vno die fecisse.] Pro *Cæsarem* antiquus noster & Steph. & Romanus *Illum*. quod magis probo.

De tertia vigilia.] Vigilias ad clepsydram in partes quatuor diuidebant, vt non amplius tribus horis standum esset. Eas circuitores crebri obseruabant. Tubicines autem locabant: Cornicines reuocabant. Plura Veget. lib. 3. cap. 8.

Virtute quàm dolo.] Sic de Gallis apud Hirciũ de bello Afric. Bellare consuetos contra Gallos, homines apertos, miniméque insidiosos, qui per virtutem, non per dolũ dimicare consueuerunt.

Aut memoriam proderet.] Sic V.C. Dum autem *Ac* pro *Aut* legatur, omnia quadrabunt: Nomen loci memoriã prodet. Faernus, & secundum eum Vrsinus corrigebat, Memoriæ proderetur. Sed non loca ipsa, verùm res in iis gestæ prodũtur. Cic. Verr. 6. Imagines ad memoriã posteritati prodendam. Et lib. de Offic. 2. Vt hos beneficiis afficiamus, quorum memoria liberis posterísque prodatur. Et in Epist. Cœlij ad Cic. lib. Fam. 8. Aliquot ex tam multis tuis monimentis extare, quod nostræ amicitiæ memoriam posteris quoque prodat, velim.

L. Pisonis auum.] Sueton. in Iulio: Sub idem tempus Calpurniam L. Pisonis filiam, successuri sibi in Consulatu duxit vxorem.

Consuesse Deos.] Sumptum videtur ex vetere Poeta, cuius versus Aristot. profert Rhet. 2.

„ πολλοῖς ὁ δαίμων οὐ κατ' εὔνοιαν φέρων
„ μεγάλα δίδωσιν εὐτυχήματ' ἀλλ' ἵνα
„ τὰς συμφορὰς λάβωσιν ἐπιφανεστέρας. Eandẽ sententiam eleganter Claudianus versibus est persecutus, lib. 1. Ex quo illud est peruulgatum: Tolluntur in altũ, vt lapsu grauiore ruant.

Populum R. esse testem.] Milites enim qui Cassiano prælio superauerant, obsidibus datis dimidia rerum omnium parte pacti sunt. Liu. epit. 65.

Rapinis populationibúsque.] Liber Henr. Steph. & noster & Romanus hoc amplius: Rapinis, pabulationibus, populationibúsque.

CAP. IIII.

Magistratui præerant.] Mirum est duos nominari, qui hunc Magistratum gerant, cùm lib. 7. cap. 6. scribat, summo in periculo Aeduorum ciuitatem fuisse, quòd cùm singuli magistratus antiquitus creari consuessent, duo tum Magistratum gererent. Itaque *Præerat* singulari numero, legendum putarem: vt solus Liscus ei Magistratui præfuerit. Cùm hæc multis ab hinc annis scripsissem, vidi Manutij doctissimi adolescentis scholia, in quibus testatur idem Nicasio Ellebodio placuisse.

Vergobretum.] Germani notionem Germanici nominis obseruant. *Oberest*, primus, princeps. *Vverg*, opera. quasi Magister operum. Locus ostendit, hanc Galliæ partem magnam cum Germanis linguæ affinitatem habuisse. Huius autem Magistratus etiam nunc vestigia Augustoduni manent: vbi qui summum in ciuitate honorẽ gerit, Vverg appellatur.

Obtinere non possent.] Videtur legẽdum *Possint*: vt sit sensus: Etsi sine Cæsare cõtra Sequanos tueri principatũ nõ posint, quem beneficio Cæsaris adepti erant, tamen satius esse Gallis Sequanis, quàm exteris Romanis parere. Sequanis autem ademptum principatum, & Aeduis à Cæsare traditum, patet ex lib. 6. cap. 4.

Portoria.] Notandũ Principes viros in Gallia publicanorum munus exercuisse.

Siquid accidat Romanis.] Vidi qui nomẽ *Grauius* interponerent: vt paulò pòst, Quod siquid ei à Cæsare grauius accidisset. Sed hæc præcisio est antiquis vsitata, & ominis caussa ita loquebantur, vt in Comment. de verb. iur. docuimus.

Obtinendi per Heluetios.] Codex H. Stephani, Per Heluetios regni obtinẽdi. Faerni, Regni per Heluet. obt.

Quod prælium equestre.] Non abest suspicio mendi. Sunt qui ex vetusto libro sic restituant: Reperiebátque inquirendo Cæsar, initium fugæ prælij equestris aduersi paucis antè diebus à Dumnorige atque eius equitibus factum esse. Sed & immodica mutatio est, neque Cæsar superiùs fugæ mentionem fecerat. Valde sic placeret: Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, prælio equestri aduerso, quod paucis antè diebus esset factum, initium fugæ factum à Dumnorige, &c. Sed satius est melioris Codicis auctoritatem expectare. Vulgata certè lectio non omnino improbanda est. Vetus quidem H. Steph. codex sic habuit, vt est in vulgatis: sed noster Antiquus & Romanus hoc

hoc modo: Quod prælium equestre aduersum paucis antè diebus esset factum, initiũ eius fugæ factum à Dumnorige atque eius equitibus. nam equitatui, &c.

Non modò iniussu suo.] Quæri potest cur eius rei veniã Dumnorix à Cæsare petere debuerit: cùm neque Aedui in prouinciam redacti essent, neque Cæsar imperium in eos haberet. opinor, quia S.C. factũ erat, vti quicunque Galliam prouinciã obtineret, Aeduos ceterósq; amicos populi R. defenderet. lib.1.ca.13. deinde, quia Cæsar Aeduos in principatum Galliæ restituerat, ac propterea illorũ Patronus erat. li.6.cap.4.

Condonare dicit.] Verbum *Dicit* glossema esse non dubitaturos arbitror, qui in antiquis auctoribus versati sunt.

CAP. V.

Labienum legatum propere.] Qui ex veteri libro *Propratorem* restituunt, vel hoc vno quantum ipsis credendũ sit, declarant. Sic tamen in Stephanico quoq; legebatur: sed perspicuè absurdum est.

Quiq; in exercitu.] Steph. codex, *Et in exercitu.*

A Gallicis armis atque insignibus.] Insignia militum dicebantur, quibus ornati erant, vt à ceteris internosci possent: vt dicetur lib.2.cap.6. Placet autem Romani, & Faernini & Stephanici libri scriptura, Gallicis armis, sine particula A.

Heluetios castra mouisse.] Noster antiquus, Romanus & Steph. *Hostes.* quod non displicet.

Decurionis equitum.] In turma equites sunt duo & triginta: qui iis præest, Decurio dicitur. Vegetius.

Primum suo.] Ancipiti prælio, inquit Suetonius, equos dimittebat, & in primis suum, quo maior permanẽdi necessitas imponeretur, auxilio fugæ erepto. Et de Catilina eodem modo Sallust. Dein remotis omniũ equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instituit.

Phalange facta.] Phalangem paulò pòst demonstrat à se dici, cùm acies conferta ita sublatis in caput scutis, iísque inter se cõtingentibus tegitur, vt pilis ab hostibus emissis offendi non possit: vt dicetur infrà cap.vlt. Sed hanc rem optimè Orosius describit, li.6. Hinc illud Iuuenalis, Iunctæq; vmbone phalanges. Hanc Romani Testudinem appellabant. Itaque Dio Nicæus in Octauio vbi Testudinem describit, φάλαγγα & χελώνην pro eodem posuit. Mirum est autem quod scribit, supra eam testudinem non modò homines aut equos incedere, verùm etiam vehicula: Indéq; Testudinis nomen sumptum. Græci dicũt συνασπίζειν. Liuius lib.34. Sublatis deinde supra capita capita scutis, continuatísque ita inter se, vt non modò ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant.

Ictu pilorum transfixis.] Sic quoque Polybius pilum quo Romani vtebantur bicubitali longitudine describit, crassitudine digitali, spiculo ita præacuto, vt primo iactu inflecteretur, nec euelli posset.

Gallis magno ad pugnam.] Iterum notandum, Gallorum nomine Heluetios appellari.

Bipartitò intulerunt.] Locus ostendit legendum esse *Tripartitò.* nam triplex acies instructa est.

Victis ac summotis resisteret.] Ne regredi in Romanos possent. Paulò pòst autem noster antiquus & Romanus pro *sustineret*, apertè scriptum habent *Exciperet.*

Ad vesperum.] Faernus & Romanus Ad vesperam. vtrũque dici fateor. sed illud Cæsari familiarius: vt infrà cap.vlt. Acriter vtrinque ad vesperum pugnatum est. Et de bel.ciu.2. Magistris imperat nauium, vt primo vespere scaphas ad littus impulsas habeant.

Mazaras ac tragulas.] Nonnulli, *Materas.* Vrsini & Stephani codex, *Mataras.* quod Gallici teli genus fuisse docuerunt alij ex scriptoribus antiquis. Itaque vnum addam ab illis prætermissum locũ ex lib. ad Her. 4. Vt siquis Macedones appellaret, hoc modo: Non tam citò Sarissæ Græcia potiti sunt: aut idem Gallos significans, dicat: Nec tam facilè ex Italia Materis transalpina depulsa est.

In nullam partem noctis.] Faernus & Vrsinus, *Nulla parte.* Mendosè omnes. legendum vt in veteribus nostris libris, Nullam partem. Nam hæc vetus locutio est, nota eruditis omnibus. Sic lib.4.cap.1. Sed maximam partem lacte atque pecore viuunt. Sed exemplorum plena sunt omnia.

CAP. VI.

Nocte intermissa.] Mirè dictum pro Nocte interueniente, vel Noctis interuentu. nam Intermittere, omittere est. vt modò paulò antè, Nullam partem noctis itinere intermisso. Inf. dixit, Solis occasu, cap.vlt. Acriter vtrinque vsque ad vesperum pugnatũ est: Solis occasu suas copias Ariouistus in castra reduxit.

Millia perterriti, inducti.] Notanda locutio, cùm ad sensum, nõ ad verba res referatur.

Prima nocte.] Sic noster Antiq. & Steph. Faerninus tamen & Romanus, Prima noctis vigilia. Sed quemadmodum Cęsar Prima luçe dicere consueuit, pro Diluculo, quídni etiam Prima nocte, dictum ab illo putem⁹, pro Crepusculo? vt apud Plaut. in Curcul. Prima vespera. Siue, inquit, media nox.

est, siue prima vespera. Et apud hunc nostrum, Primo vespere: De bell ciu.2. Magistris imperat nauium, vt primo vespere scaphas ad littus impulsas habeant. Denique sic loquitur Aemilius Probus in Eumene: Hísque præcipit, vt prima nocte quàm latissimè possint, ignes faciant. Sic noster li. Ciu.3. Postero die Cęsar similiter, præmissis prima nocte impedimentis, &c.

Boios.] Boij vt Cæsar superiùs dixit, trans Rhenum incoluerant: nunc cùm Rhenum omnibus copiis transissent, bello confecto sedes in Gallia intra Aeduorum fines ponunt. Itaque Ciuitas illorum appellatur à Cæsare lib.7.cap.4.

Petentibus Æduis.] Opinor, vt eos Germanis, qui in Sequanis sedes Ariouisto duce fixerant, opponerent. nam sine graui caussa pauci tanta liberalitate non vtuntur.

In parem libertatis conditionem.] Libertatē quidem Boiis reliquerunt, quæ ad eorum personam pertinebat. At quantum ad fortunas, stipendium illis annuum imposuerūt. lib.7.cap.2. Quod autem sequitur Acceperunt, in omnibus nostris antiquis rectiùs legitur Receperunt.

Literis Græcis confectæ.] Id est forma Græcarum literarum, sed Heluetio sermone: vt omnes de quibus adhuc audire licuit, interpretantur. Sed veterum auctorum omnium atque adeò nostri huius consuetudo reclamat. Hanc (inquit lib.3. cap.12.) Græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Aut igitur locum aliquem eruditi viri proferat, in quo Græcis literis conscribere, vsurpatum sit, pro literarum formas exarare: aut fateantur hūc locum eodem vt illum modo interpretandum. Cic. de fin. 1. Cùm quæ Philosophi Greco sermone tractauissent, ea Latinis literis mādaremus. Tacitus de morib. Germ. Monumenta & tumulos quosdam Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ Rhetiæque adhuc extare. Sallust. Catil. Literis Græcis & Latinis docta, psallere & saltare elegantiùs quàm necesse est probæ. Liu. lib.9. Vulgò tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Hetruscis literis erudiri solitos. Idem in fi. lib.28. propter Iunonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit: ibíque aram condidit: dedicauítque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo Punicis Græcísque literis insculpto. Idem lib.40. Literis Latinis Græcísque vtraque arca inscripta erat. Cic. de Diuin. L. Tarutius in primis Chaldaicis literis eruditus. Idem tamen καθ' ὑπερβολὴν Verr. 5. Quod iste si vnam Græcam literam scisset, nō sustulisset. Ne multis morer, quemadmodum & nostra, & patrum maiorúmque memoria innumeri fuerunt in Heluetia qui Latinè scriberent: ita non dubito, quin Cæsaris tempore nonnulli fuerint aut nobiles, aut sacerdotes, qui in adolescentia Græcam linguam, Massiliæ fortasse, didicissent: eáque maiores atque illustriores res ad suum vsum priuatum conscripsissent. Denique isto sensu veteres nō dixissent Græcis literis scribere: sed Græcarum literarum forma. vt apud Tacit. lib. 11. Nouas literarum formas addidit: comperto Græcam literaturam non simul cœptam absolutámque. Et mox: Et formæ literis Latinis quæ veterrimis Græcorum. Atque hæc quidem hactenus. Quod autem Strabo lib.4 scribit Gallos vsque adeò φιλέλληνας fuisse, vt etiam pacta & conuenta Grecè scriberent: nihil planè huc pertinet. primùm quia de Gallis, iísque Massiliæ finitimis disertè loquitur: deinde quia rem illam tanquam nouam & suo tempore vsurpari cœptam commemorat.

Ex his qui arma.] Summa omnium est ad trecenta sexaginta octo millia: in quibus erant duntaxat nonaginta duo millia, qui arma ferre possent.

Millium C. & X.] Superfuerunt ex prælio CXXX millia. Rebellarunt atque in hostiū numero habiti sunt ad sex millia. Reliqui omnes in deditionem accepti sunt. Remissi sunt ergo CXXIIII millia. Ponamus in itinere quatuor millia deperiisse: tamen supererant CXX millia. quomodo scripsisse Cæsarem arbitramur. Verùm, vt vt sit, ista vulgata ratione perierūt ad CCLVIII millia. At Strabo lib.4. περὶ τετταράκοντα, inquit, μυριάδες σωμάτων διεφθάρησαν. τοὺς δὲ λοιποὺς σώζεσθαι μεθῆκεν εἰς ὀκτακισχιλίους, ὅπως μὴ τοῖς γερμανοῖς, ὁμόροις οὖσιν, ἔρημον τὴν χώραν ἀναφῇ. Circiter quadraginta millia perierunt: reliquos incolumes domum remisit ad octo millia, ne Germanis qui illorum finitimi sunt, vacuos agros relinquerent. Orosius quoque non amplius CLVII millibus numerat, qui domo exierant. qui bello occubuerint, XLVII millibus. Neque aliam soluendi nodi rationen video, nisi culpam in librarios, potiùs quàm in summum ac diligentissimum auctorem conferamus.

Millia nonaginta duo.] Plutarchus hoc amplius, Millia centum nonaginta: quod mihi sanè probabilius videtur. καὶ πλῆθος ὁμαλῶς, τεσσαράκοντα μὲν αἱ πᾶσαι μυριάδες ὄντες, εἴκοσι δὲ αἱ μαχόμεναι μιᾶς δέουσαι. Malè autem qui sic verterunt: Atque ex his XIX millia ad pugnam apti. Nam vox μυριάδες repetenda erat.

CAP. VII.

Secretò atque in occulto.] Tres postremæ voces absunt à nostro & Faerni atq; Vrsini lib. & item Romano. Stephanicus autem

tem eas retinet. Potest certè & prima tolli: vt ceteræ relinquãtur. vt paulò pòst, Quod soli ne in occulto quidem queri auderent. Et suprà cap. 4. Eadem secretò ab aliis quærit.

Ex vsu terræ Galliæ.] Vidi, qui vocem *Terræ* tollendam existimabant. imperitè. Sic enim veteres loquebantur. Liuius lib. 39. Si quis eorum qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, &c.

Vnos ex omnibus Sequanos.] Hoc planè incredibile videtur: Sequanos, qui diuturna bella cum AEduis gesserant, & Ariouistum subsidio euocarant, in illo AEduorum cõsilio interfuisse, & de Ariouisto expellendo Cæsarem rogasse. Quare necesse est, vnum aut alterum tantùm è Sequanis, eósque perfugas interfuisse: quemadmodum superiùs dictum est Dumnorigem AEduũ tamen Sequanorum partibus studuisse: suorúmque ciuium cõsiliis aduersatũ esse.

Alterius Aruernos.] Infrà libro 6. cap. 4. Sequanos nominat: mox coniunctim vtrosque Aruernos & Sequanos. Quantum autem ex Cæsaris historia licet intelligi, Aruerni alterius quidem factionis principatum tenebant, sed Sequani in fide & clientela Aruernorum erant, & non suo, sed Aruernorum nomine bellum contra AEduos gerebant. Mirus autem erat Sequanorum principatus: qui cùm Germanorum ope dominatum illum obtinuissent, nunc illórum seruitutem perferrent: vt mox sequetur.

Amicitia Populi R.] De AEduorum fraternitate suprà dictum est, cap. 3.

Romam venisse.] Idem lib. 6. cap. 4. Quia necessitate adductus Diuitiacus auxilij petendi caussa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat.

Cimbri Teutoníque.] Cimbrorum arma primũ audita sunt anno DCXL. Cæcilio Metello, & Papyrio Carbone Coss. inquit Tacitus lib. de morib. Germ. Postea crebrò in Galliam venerunt, ac tandem à C. Mario quartùm & item quintùm Consule in Italia ad flumen Athesin superati sunt, anno DCLII. Valer. lib. 5. Plutarchus in Mario. Epit. LXVIII. Iul. Obsequens & Orosius.

Reliquis tamen fugæ.] Rectissimè Manutius. cùm in aliis impressis propè omnibus legatur *Tantum.* quanuis in nostro antiquo, atque adeò in Romano scriptum sit *Tamen.* quod cùm huic nostro, tùm etiam Ciceroni vsitatissimum esse constat.

Obtemperaturos.] Sic Stephan. & alij complures: vt pronomen *Sibi* ad Cæsarem referatur. Magis tamen aliorum lib. scriptura placet, *Temperaturos*: vt pronomen ad Germanos pertineat. Sic enim sup. cap. 2. Temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat.

CAP. VIII.

LOcum deligeret.] Comiter hæc sua mandata Cæsar narrat. Longè aliter Florus lib. 3. Cùm legati, inquit, dicerent, Veni ad Cæsarem. Quis est autem Cæsar? & si vult, veniat, inquit: & quid ad illum quid agat nostra Germania? non ego me interpono Romanis.

Siquid à se velit.] Rectè Faern. Siquid se velit. & ita est in nostro antiq. & Romano, & Stephanico.

Atque emolumento.] Fœdus error: & quem tandiu in his libris hæsisse planè indignum est. Corrigendum, *Molimento*: quo verbo Liuius & alij vtuntur, pro magno labore, opera & molitione. Hæc me ante decennium scripsisse testes habeo innumeros. Pòst verò Faerni editæ sunt notæ, in quibus hoc idem ab illo animaduersum cognoui. Itaque ab exemplis proferendis supersedebo.

Rex atque amicus.] De hac populi R. consuetudine scripsimus in Manilianam Ciceronis. Nunc illud obseruandum est, cùm AEdui fratres & consanguinei toties à Senatu R. appellati essent, tamen Ariouistũ, qui armis illos oppresserat, Regem & amicum ab eodem Senatu appellatum fuisse. Qua ex re de fideli Romanorum amicitia existimari potest, quibus nihil iucundius erat, quàm gentes exteras armis inter se conflictari, & diuturnis bellis atteri.

Senatus censuisset.] Ex hoc igitur S. C. belli huius gerendi auctoritatem Cæsar sumpsit, eámque πρόφασιν habuit: quod tamen Dio lib. 38. non attendit: cum facit milites Cæsari obiicientes, bellum sine lege, aut S. C. inferri: Cæsarem autem respondentem, bella quædam lege lata, quædam sine lege ex tempore & subita necessitate geri.

Ceteró sque amicos.] At obiici Cæsari potuit, Ariouistum in hoc numero fuisse, & aliquot antè annis Regem, amicum ac sociũ appellatum fuisse.

Dicendum sibi & cognoscendum. Faernus, *Discendum.* Sed sic locutus est, quasi dixisset: Dicendum & audiendum. Nam colloquium & communicatio quam Cæsar postulabat, dicendo & audiendo, id est sermonibus vltrò citróque habendis, consumitur.

Longè ab his fraternum.] Sic noster, & Steph. Faernus & Vrsinus: Lõgè futurum fraternum nomen populi R. Sed vsitata placet.

CAP. IX.

IN eo manerent, quod conuenissent.] Sine dubio corrigendum est *conuenisset*: singula-

ri numero: vt in aliis quos vidi omnibus. Nam Conuenisset, pro Conuentum esset, modò dixit. Et locutio est vsitatissima: neque exemplorum res indiget.

Intra annos XIIII.] Placet scriptura lib. Stephanici, *Inter.* nam Inter annos Antiqui dicebant pro *Per annos.* vt in Verr. 2. iampridem notauimus. Cicero in Quintiana: Qui inter tot annos ne appellarit quidem Quintium, &c. Titinnius apud Non. Marcellum: Quæ inter decem annos nequisti vnam togam detexere.

Nasuam & Cimberium.] Noster antiquus & Roman. Cimbreum. Non dubito quin Nasuam dicat, qui nunc Nasouius: & Cimbreum, qui nunc Zimber. Sic alio loco Duracium in Pictonibus numerat: quæ familia hodiéque viget.

In eo oppido difficultas.] Sic noster & Stephan. & Romanus. Sed *Facultas* iampridem in multis impressis rectissimè restitutum est. Nunc enim pro copia vsurpatur. vt infrà lib. 6. Tantas Italiæ facultates.

Alduasdalis.] Placet nostri Antiq. & Romani scriptura, Alduasdusius.

Hunc murus circundatus arcem efficit] Notandum pro Hic muro circundatus.

Dicebant ferre potuisse.] Placet Faerni sententia, vt *Dicebant* tollatur. præsertim libris antiquis auctoribus.

Non magnum in re militari.] Ante hæc verba Codex Stephan. habuit, Magnum periculum miserabantur. quæ tamen in multis impressis rectè prætermissa fuisse, cùm ex loci sententia, tum ex Vaticani libri auctoritate, quam Vrsinus protulit, intelligitur.

Æquitate conditionis.] Placet Faerni emendatio: vt *Conditionum* legatur.

Testamenta obsignabantur.] Florus sic: Vt testamenta passim & in principiis scriberentur: id est etiam à primorum ordinum militibus.

Ad id concilium adhibitis.] Nam in conciliũ adhibebantur tantùm, qui in exercitu imperium, aut potestatem habebant: Concio ad milites habebatur. Noster Ciuil. libr. 2. Dimisso concilio, concionem aduocat militum.

A. C. Mario pulsis.] Auctores paulò superiùs produximus. Quod autem exercitui C. Marij parem atque ipsi Imperatori laudem tribuit, ea caussa est, quod die pugnæ inter ipsum & hostes constituto, cæsa sint hostium centum quadraginta millia: capta, sexaginta. Notandum est autem Ciceronem Gallorum nomine Cimbros & Teutonos appellasse. Nam in Orat. de prou. consul. Ipse ille, inquit, C. Marius, cuius diuina atque eximia virtus magnis populi R. luctibus funeribúsque subuenit, influentes in Italiam Gallorum maximas copias repressit.

Quam ipse Imperator.] C. Marius. vt quiuis Latinè peritus, facilè perspicit. Sed Plutarchus vel imperito vtens interprete, vel ipse minùs peritus, ita Cæsaris sententiam peruertit: μήτε κρείττοσι μέλλων κίμβροις μάχεσθαι πολεμίοις, μήτε αὐτὸς ὢν μαρίου χείρων στρατηγός.

Seruili tumultu.] De quo Epitom. Liu. 97. M. Crassus Prętor primũ cum parte fugitiuorum quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnauit: cæsis inimicorum XXXV millibus: & duce eorum Granico. Quod idem Plutarchus in Crasso scribit. Tumultus autem initium ex gladiatorum familiis natum est: quorum cõplures Germanos fuisse locus hic apertè ostendit. De Germanis etiam bestiariis memorabile est quod Seneca lib. Epist. 10. ita scribit: Nuper in ludo bestiariorum vnus è Germanis cùm ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus. nullum aliud illi dabatur sine custode secretum. ibi lignum id quod ad emungenda obscœna adherente spongia positum est, totum in gulam farsit, & præclusis faucibus spiritũ elisit.

Quos tamen.] Subaudiendum, Seruos. & hoc Cæsari familiare est.

Denique Germanos.] Probo scripturam quã in libro Stephani reperio: Denique hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero, &c.

Ac victores.] Claudio legato, & Varinio prætore, & Lentulo, & C. Crasso Coss. superatis. Flor. lib. 3 Epit. 95.

Inermes.] Vide Flor. lib. 3.

Hoc si quærerent, reperiri posse.] Sic Aldus. sed rectiùs Stephani liber & multi peruulgati: Hos, si quærerent, reperire posse.

Defatigatis Gallis.] Nihil mutandum. tametsi Defatigatos Gallos in quarto casu postulare consuetudo videatur. Sed aliis locis non paucis ita locutus est. vt paulò infrà: Committendum non putabat, vt pulsis hostibus dici posset eos à se circumuentos.

Ratione ac consilio.] Dolo & insidiis.

Cui rationi.] Mendosè in peruulgatis à superiore seiungitur. nam sensus est, Dolo & arte superatos Gallos: quo dolo capi quidem Galli barbari & imperiti potuerint. at Romani vsu periti & callidi, tanto præsertim ductore non possint.

Præscribere auderent.] Ita placet: quanuis in Romano & Aldi & Faerni libris scriptum sit, Viderentur.

Perpetua vitæ felicitate.] Neque vtrique superiori respondet, neque felicitatis perpetuitas in omni vita ad bellicam fortunam pertinet. Sic igitur legẽdum arbitramur:

mur: Suam innocentiam, perpetua vita: felicitatem, bello Heluetiorum esse perspectam. Innocentiam autem auaritiæ opposuit. Sed bene habet. video nunc Manutium in suo libro ita emendasse: & impresisse.

Repræsentaturum.] Sunt qui *Tentaturū* corrigendum putant: & Beroaldū auctorem laudāt. Imperitè. Nam Repræsentare verbum est Iuris, pro Ante diem præstare, aut facere, aut soluere. Cuius rei exēpla multa in Comment. verb. Iur. exposuimus. Itaque mihi dubium non est, quin apud Hirtium de bell. Alex. mendum sit eo loco vbi sic legitur: Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Legendum enim arbitror, Re præstaturus esset.

Decima legione.] Hunc locum Dio lib. 38. explicans subiungit, moris fuisse, vt Romanæ legiones ex delectuum ordine appellarentur. Frontinus autem lib. Stratag. 1. C. Cæsar, inquit, aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimæ legionis vsurum: quo consecutus est, vt decimam tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogeret, & ceteros puderet, ne penes alios gloria virtutis esset.

Prætoriam cohortem.] Cohors prætoria dicebatur manus peditum, quos Dux belli, sui præsidij caussa, circum se habebat.

Primorum ordinum centuriones.] Hi sunt Centurio primipili, Primus princeps, Primus hastatus, quorum maxima erat dignitas in legione.

CAP. X.

A*Riouisti copias à nostris.*] Ita legendum est auctoribus omnibus antiquis. nam mendosè quidam nuper *Castris* reposuerunt.

In eos legionarios milites.] Veteres lib. in queis Steph. Legionario, eo milites. quod sine dubio rectum est.

Ad equum rescribere.] In omnibus antiquis, Nunc ad equum rescribere. Est autem militare hoc verbum. Nam scribi legiones dicuntur, cùm instituuntur. Rescribi verò cùm ordo earum mutatur: vt si ex pedestribus copiis equestres fiant. Liuius lib. 8. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditū, equitibus in singulas legiones trecenis. Idē li. 9. Delectus propè omniū volūtariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite nouæ legiones: ductúsque ad Candium exercitus. Valer. Max. lib. 2. cap. 7. Decreuerunt, vt ex iis qui equo meruerunt, peditum numero militarent: qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.

A castris Ariouisti & Cæsaris.] Videò esse qui reponant *A Castris vtriusque.* quod si codicem antiquum auctorem haberemus, non displiceret. Sed Stephan. & alij vulgatam retinent.

Munera amplissimè missa.] Dixi de hoc more in Manilianam.

Et à Romanis pro maximis.] Liber antiquus Henrici Stephani: Et pro magnis hominum, &c. Sic Liuius libro 40. Nominis eius honorem pro magnis erga se Regum meritis dare populum Romanū consuesse.

Auctores velit esse.] *Auctos* reponit Faernus ex antiquo libro: quod idem & de meo testificor.

Omnes Galliæ ciuitates.] Elatoriè & militariter dictum, cùm ab iis demum oppugnatus sit, quæ in fide & clientela AEduorum erant.

Fines ingressum.] Emendo, *Finibus egressum*: vt in nostro antiquo & Stephanico, & Aldino, & Romano. quamuis in quamplurimis peruulgatis ita legatur, quasi Galliam bracchatam dicat: quo nihil ineptius fingi potest. nam Galliā prouinciam veteres coniunctè dicebant, cum eam partem quæ Populo Romano pacata erat, significabant. vt superius dictum est.

Bello Allobrogum proximo.] De quo in Epit. 60.

Quos Ædui secum.] Vocem *Ædui* ex glossa in contextum irrepsisse arbitror.

Debere se suspicari.] Verbum *Debere*, Faernus auctoribus antiquis libris tollendum putabat. Ego ex *Eare* conflatum arbitror. quo modo restituendum locum putarem. Vsitatam autem esse hanc locutionem pro *Iccirco*, nemo eruditus ignorat.

Eius morte redimere.] Pro *Emere.* vt Verrina 5. Hæc verò quæ vel vita redimi rectè possent, pecunia æstimare non queo.

Fabio Maximo.] Vnde Allobrogicus dictus. qua de re cognosce ex Epit. 61. Strabone lib. 4. Plinio libro septimo, Velleio libro 2.

In prouinciam.] In prouinciæ formam redigi dicebantur, quæ vectigal pendere iubebantur, quibusque suæ leges adimebantur, vt in eas iuris dicendi caussa quotannis Magistratus à populo Romano cum summo imperio mitterentur: vt eodem illo anno de Narbonensi prouincia factum est. Quæ verò suis legibus vtebantur, Liberæ dicebantur: vt mox tribus versibus interiectis.

Aruernos.] Rectè Aruernos nominat. nam eorum in fide & clientela erant Sequani, quorum in finib. Ariouistus consederat.

Ad nostros adequitare.] Placet Vrsiniani libri scriptura, vt vox, Ad, deleatur. Sic enim antiqui dicebant, Arbitrum adigere.

Per fidem in colloquio circunuentos.] Vetus Codex, Perfidè. quod vt non facilè repudiandum, ita nec temere recipiẽdum est. Quid si, Per fidem colloquij? vt lib. Ciuil. 2. Homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse. Sallust. in Iugurth. Quòd ei per maximam amicitiã maxima copia fallendi erat. Est autem locus communis de fide hosti seruanda. Nõ seruauit tamẽ Labienus, Cæsaris legatus, cùm per colloquij simulationem Comium Atrebatem interficere conatus est: vt infrà lib. 8. cap. 3. Non seruauit Cn. Domitius, qui Bituitum Aruernorum Regem per colloquij simulationem accersitum vinxit, & Romam naui deportandum curauit. Valerius lib. 9. cap. 6.

CAP. XI.

Commissum cum equitatu prælium.] Faernus & Vrsinus vocem *Commissum*, vt superua caneam, reiiciunt: quibus Stephanicus & Romanus astipulantur. Posset quidem ita defendi, quasi ordo hic esset: Nam etsi videbat prælium legionis delectæ cum equitatu cõmissum fore sine periculo. Sed deterius mendum subesse arbitror, sub illis vocibus, *Cum equitatu.* Nam legio quoque in equos imposita fuerat: atque vtrinque prælium equestre futurum erat. Itaque cogitandum videtur, ecquid particula *Cum* sublata, loco sua sententia constare possit. Nam equestre prælium sine dubio rectissimè conueniret. Sic autem infrà cap. 12. Reliquos omnes equitatu consecuti nostri, &c. Et lib. 4. cap. 1. Omni hoc itinere equitatu vna nocte confecto.

In vulgus militum relatum.] Noster antiquus, & Romanus *Elatum*. quod magis placet. Cicer. de Orat. 1. Peto à vobis, ne has meas ineptias efferatis.

Peccandi locus.] Id est, nullo prætextu lædi poterat: nulla eius lædendi occasio prætexi poterat. Sic Cic. Verr. III. Non est, nõ est in hoc homine cuiquam peccandi locus. Id est, Qui Verrem absoluerit, nulla præscriptione suum crimen tegere poterit: vt Cæsar alibi loquitur.

Ariouistus vtebatur.] Propter annorũ XIIII cõsuetudinem. Locus hic eorum errorem coarguit, qui tradunt, Gallicam linguam eandem cùm Germanica fuisse. Quã tamẽ in disputatione semper meminisse oportet, quod Cæsar de principio tradidit, triũ Galliæ partium singulas sua ac propria lingua & sermone vsas fuisse.

Pedites velocissimi.] Sic Tacitus: Eóque mixti præliabantur apta & congruente ad equestrem pugnã velocitate peditum, quos ex omni iuuentute delectos ante aciem locãt. Hanc Germanicam industriam Cæsar postea imitatus est in bello ciuili: vt patet lib. 3. cap. 16. Adolescentes expeditos electos ad pernicitatem armis inter equites præliari iubebat, &c. Item lib. 8. cap. 3.

Nostros deterrerent.] Omnes antiqui Perterrerent. quod rectum puto.

Velocissimi ac fortissimi.] Fortitudo plerunque ad animum, sed hoc loco ad vires & robur corporis refertur. vt fortissimos dixerit, pro valentissimis ac robustissimis. Sic Cic. Offic. 1. Neque vlla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, vt in equis, in leonibus. Sic noster ligna fortissima dixit, lib. de Bell. ciuil. 2.

Sortibus ac vaticinationibus.] Quis non miretur Plutarchũ legisse *vorticibus*? ἔτι δὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἤμβλυνε τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαιρόμεναι προεθέσπιζον οὐκ ἐῶσαι μάχην τίθεσθαι. Ego tamen *Sortibus* retineo. de quibus Corn. Tacitus in lib. de mor. German. Ex hoc autem sortilegarum genere fuit illa Velleda, de qua in eod. Taciti libro, & lib. XX. Ea virgo nationis Bructeræ latè imperitabat, vetere apud Germanos more: quo plerasque fœminarum fatidicas, & augescente superstitione arbitrentur Deas. Vorticibus tamen vsos Germanos in quibusdam diuinationibus & sortilegiis, docuimus in Disputat. Feud. cap. penult.

CAP. XII.

Postridie eius diei.] Ergo, vt Plutarchus quoque obseruauit, ex Germanorum superstitione pugnandi occasionem Cæsar arripuit. Itaque Frontinus stratagematis loco factum hoc numerat. lib. 2. cap. 1.

Generatímque constiterunt.] Non permixtis & confusis gentibus, sed suo cuique genti ordine constituto: vt Harudes à Marcomannis, & deinceps alij ab aliis distincti essent. Sic lib. 7. Hoc se colle Galli continebant, generatímque distributi in ciuitates, omnia vada, &c.

Singulos legatos.] Sex igitur legatos hoc bello Cæsar habuit. Nam superius sex legiones nominauit.

Passis manibus flentes.] Noster antiquus *Crinibus*, cui Romanus codex astipulatur. Vtra melior sit, satis constituere non possum. Gallicis quidẽ mulieribus vtrunque hunc morem vsitatum fuisse, patet ex lib. 7. cap. 8. & cap. 9. Et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos. Et mox: Matresfa. quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari,

ſtari,& more Gallico paſſum capillum oſtentare cœperunt. Videtur conſuetudo fuiſſe vt in exteris rogādis,paſsis manibus: in ſuis,paſsis crinibus vterentur. Tacit.in libell. de mor. Germ. Quódque præcipuū, inquit, fortudinis incitamentum eſt, non caſus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, ſed familiæ & propinquitates, & in proxima pignora. vnde fœminarum vlulatus audiri,vnde vagitus infantium. Memoriæ proditur quaſdam acies inclinatas iam & labantes à fœminis reſtitutas conſtantia precum, & obiectu pectorum, & moſtrata cominus captiuitate, quam longè impatientiùs fœminarum ſuarum nomine timent.

Pila in hoſtes coniiciendi.] Nihil ſine vetuſti libri auctoritate mutandum cenſeo. Planiùs tamen *Noſtris* pro *In hoſtes* legeretur.

Phalange facta.] Quam coacto in vnū agmine (ait Oroſius) ſcutíſque ſupra capita cōtextis ad irrumpendam Romanorum aciē tuti vndique præſtrinxerunt. Sed poſtquā aliqui Romanorum militum ſupra obductam ſaliere teſtudinem, ſcutíſque ſigillatim velut ſquamis reuulſis deſuper nudos deprehenſorum delectorúmque humeros perfoderunt,&c.

Circiter quinque.] Ego, *Quinquaginta* libris omnibus repugnantibus corrigendum arbitror.primùm quoniā hunc numerū vetus Oroſij impreſſus liber prodit. deinde quia Plutarc. τετρακοσίους σταδίους poſuit. Nā cùm octo ſtadia milliarium vnum conficiant, ſequitur vt quadringenta efficiant milliaria quinquaginta. Neque me mouet,quòd in vulgatis Plutarchi libris legitur, τετρακοσίους.Nam & vetus interpres Quadringēta poſuit,& Henr. Stephan. Græcæ linguæ peritiſsimus, & harum rerum obſeruator diligētiſsimus, τετρακοσίους in aliis libris legi teſtatus eſt. Itaq; Beato Rhenano ſummo ac ſingulari viro aſſentiri non poſſum, qui prælium hoc commiſſum putat ad ædem Apollinaris, quæ milliare vnum Germanicum à Baſilea & Rheno diſtat. Nam paulò ſuperiùs Cæſar ſcribit eo ſe loco caſtra habuiſſe,quo à Sequanis & Heduis cōmeatus ſupportaretur. Neque mirum videri oportet, ſi quinquaginta paſſuum millia fugientes fecerint: cùm Cæſaris exercitus interdum vno die x x. interdum x x v millia confeciſſe conſtet. vt lib.5.cap.12 & lib.7.cap.6. Vegetius autem lib. 1. ſcribat, tyrones horis quinq; æſtiuis vinginti aut viginti quatuor paſſuum millia militare, aut pleno gradu conficere.

Scuta reuellerent.] Locus hic oſtendit,phalangem dici, cùm milites ſcutis in caput ſublevatis confertam aciem ita contegunt,vt propè teſtudo videatur. Idque Florus lib. 3.de hac pugna loquens, oſtendit: Qui calor (inquit) in prēliādo militum R. fuerit, nullo magis exprimi poteſt, quàm quòd elatis ſuper caput ſcutis, cùm ſe veluti teſtudine barbarus tegeret, ſuper ipſa Romani ſcuta ſalierūt, & inde in iugulos gladiis deſcendebant. Idémque ſcribit Dio lib.38.extremo.

In his fuit Ariouiſtus.] At hūc lib.5.cap.9.mortuū ſcribit. Vel igitur accepto vulnere, vel animi mœrore paucis pòſt diebus interiit.

Reliquos omnes.] Plutarchus ſcribit,cæſa hoc prœlio non minùs octoginta millia,quod idem tradit Appian.in Celtico.

Quos vbi qui proximi.] Ex lib.4, & locis aliis innumeris reſtituēdum arbitror, *Quos cùm Vbij qui proximè Rhenum incolunt.* Nam & hi proximè Rhenum incolebant,& veteres inimicitias cum Sueuis gerebant.Hæc cùm multis antè annis ſcripſiſſem, animaduerti nunc Beatū Rhenanum virum doctiſsimū lib.3.Rer. Germ.in eadem ſententia fuiſſe.

Ad conuentus agendos.] Verbum iuris,de quo in Commentario noſtro dictum eſt. Liu. lib. 41. Siculorum ciuitatibus Syracuſas, aut Meſſanam,aut Lilybæum indicitur cōcilium. Prætor Romanus conuentus agit. eò imperio euocati conueniunt. excelſo in ſuggeſtu ſuperba iura reddentem ſtipatum lictoribus vident. virgæ tergo, ſecures ceruicibus imminent, & quotannis alium atque alium dominum ſortiuntur.

Qui ripas Rheni incolunt.] Nonnulli Codices: *Qui cis Rhenū incolunt.* de quibus lib.6.ca.6.

Vnum imperium.] Paucis pòſt verſibus, Regium imperium nominat,ſub Rege Galba.

Liber II.

CAP. I.

Ab nonnullis etiam quòd in Gallia à potentioribus.] Legendum arbitror, *Ab nonnullis enim potentioribus.* Nam qui nouis imperiis ſtudebant, potentioribus qui regna occupare conabantur, ſuam operam nauare cupiebant.

Regna occupabantur.] Regna ergo tum dicebantur quæ in Perſide Satrapiæ: poſtea Ducatus, Comitatus, Marchiæ dictæ ſunt.

Imperio noſtro conſequi.] Cod. Stephanicus,In imperio. quod placet.nam & in Ald.ita eſt.

Ineunte æſtate.] Idem liber & alij complures Inita: de quo nihil affirmo.

Qui ripas Rheni incolunt.] Noſter & Romanus,& Stephanicus, *Qui cis Rhenum incolūt.* quod verum eſſe poſtea conſtabit.

Et vnum imperium.] *Et* à Steph. libro abeſt: rectè, meo iudicio.

Ingredi prohibuiſſent.] Idem liber, *Prohibue-*

rint:quod non improbo.

Proximi Galliæ.] Ei parti quæ propriè Gallia dicitur.

Regem Galbam.] Ergo apud Dionem lib.39, mendũ est, vbi Adra Rex iste nominatur.

Summam totius belli.] Stephan. & Romanus, Prudentiámque suam totius belli summã. Aldin.& noster, Suam summam totius belli. Sed pronomen *suam* delendum arbitror.

Morinos x v.] Steph. x v. Quod Paul. Orosius confirmat: qui in superioribus numerum vbique seruat.

Menapij v i i.*millia.* Orosius, i x ∞.

Catuacos x i x.*millia.*] Legendum Atuaticos, vt apud Orosiũ. & mox, *Cercesos Cenomanos.* Summa autem apud Orosium non conuenit, c c l x x x v milium. Nam isto modo conficiuntur c c x c v i millia.

Obsides adduci.] Legendum *Obsides ad se adduci*: vt in Steph.& Ald.

Cæsar Rhemos.] Ad summam igitur Belgæ conficiunt hominum c c x c v i millia.

Suas copias introduxerint.] Vidi qui *Induxerint* corrigendum putarent. imperitè. nam & paulò pòst ita locutus est: Et quorum in fines primùm Romani exercitum introduxerint, &c.

Gallorum eadem atque Belgarum.] Ordinis ratio postulare videtur, Belgarum eadem atq; Gallorũ. Nã de Belgis nunc loquitur.

CAP. II.

AD se venire.] In Steph. Rom. & nostro: Ad se venire vidit. quod propter librorum consensionem retinuimus. Et iam idem in Manutianis videmus: quos typographo imitandos dedimus.

Nam tanta multitudo.] Stephan. Nam cùm tanta multitudo lapides ac tela coniicerẽt, in muro consistẽdi potestas erat nulli. Sed Ald.& vsitata probabiliores videtur.

Oppido præerat.] Steph. Oppido processerat, vnum ex iis, &c. nuntium ad eos mittit. Sed vsitata melior est.

Testudine facta.] Obscurus locus. Nam Testudinẽ hoc loco accipere pro machina subruendis muris accommodata, locus alter lib.5.cap. prohibet: vbi sic scribit: Turres ad altitudinem valli, falces, testudinésque, quas iidem captiui docuerant, parare ac facere cœperũt. Quo ex loco intelligitur, Gallos tùm demum cœpisse testudines instituere. deinde ad murum subruendum, cur portis successissent? id est, ad portas cõcurrissent. Locus (vt dixi) obscurus est. Quòd si de testudine, quam alio loco Phalangem appellari docuimus, locum accipiamus: cùm milites densatis super capita scutis constipantur. Rursus illud aduersabitur, quòd subitam muri deiectionem Cæsaris sententia postulat: quam effossio manufacta non patitur. neque hodie qui mantelletis vtũtur, tã celeriter muros subruunt. Quamobrem cogitandum, an mirã Cæsar Gallorum agilitatem & industriam in muris subeundis hoc loco describat: & pro *Subruunt* legendum sit, *Subeunt*. vt Testudinem intelligat phalangem fastigiatã, in quam agiliores milites ascendant, & vel ipsi murũ subeant, vel ascendentibus subiectis humeris ascensum prębeant. Nam de hoc Testudinis fastigiatæ genere Liuius lib.44: Quadrato agmine facto, inquit, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertiis magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedũ spatio distantes duo armati procurrebant, comminatíque inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta, cùm euasissent: nunc velut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in media inter se concurrẽtes, haud secus quàm stabili solo, inter se persultabant. Amm. Marcell. lib.26. Cõiunctis tribus nauigiis, testudinem hac specie superstruxit. Densatis cohærentes supra capita scutis, primis transtris instabant armati: alij post hos semet curuantes humiliùs, tertiis gradatim inclinatis summissè, ita vt nouissimi suffraginibus insidentes formam ædificij fornicati monstrarent. Quod machinæ genus contra murales pugnas ideo figuratur hac specie, vt missilium ictus atque saxorum per decursus cadẽtes labiles instar imbriũ euanescant. Hæc ille. Quòd autẽ ad portas subeundi muri caussa concurrebant, argumento est, fossam ante portas non fuisse. quod etiam alter locus ostendit lib.7. cap. 9: M. Petreius eiusdem legionis centurio, cùm portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, &c. Cùm hæc iampridẽ scripsissem, nũc animaduerti locum in lib. 7.cap. 14, qui nostrã cõiecturam adiuuat. Nam vbi de Gallis qui partem quãdam castrorum Romanorum oppugnabãt, loquitur, Alij, inquit, tela conniiciunt, alij testudine facta subeunt.

Eò de media nocte.] Vox *Eò* mihi suspecta est. Veteres libri consulendi.

Cum omnibus copiis.] *Cum*, auctore Steph. tollendum. Sic infrà cap.5. Subsequebatur omnibus copiis.

CAP. III.

QVid nostri auderent, periclitabatur.] Vrsi. & alij testãtur in suis libris scriptũ ita esse: Sollicitationibus exquirebat. Quod imperiti interpretis scholiũ esse nemo nõ videt. Sic locutus est li.7: *Neq; vllũ ferè diem intermittebat, quin equestri prę*lio,

lio, quid in quoque esset animi periclitaretur.

Leuiter fastigiatus.] Ald. & aliquot veteres, *Fastigatus*. Apud Liuium legitur etiam, *Fastigiatus*. Fastigare quidem poetæ dixerunt: vt Fastigatus retinendum videatur. Nam Castigatus, quod nonnulli obtrudunt, planè absurdum est. In Stephan. tamen legitur, *Leniter castigatus*: quorum prius vehementer arridet.

Vt si quo opus esset subsidio.] Corrigendum arbitror, *Vt si quid opus esset, subsidio duci possent*.

Sin minus possent.] Verbum, possent, glossema esse non dubito. In Stephan. legitur, Potuissent.

Commeatúsque nostros sustinebant.] Sic Aldin. Noster autem & Steph. & Romanus: Commeatúsque nostros prohiberent. Aldina probabilior est: nam de agris loquitur, nō de Rhemis.

Vndique conuenirent.] Conuenire, in infinitiuo, magis placeret. quam scripturā video etiam quosdam secutos. Et omnino Manutianus sic habet.

Diuitiacum quoque.] Vox *Quoque* tollenda est, auctoribus Faerni & Stephani codicibus. nam planè superuacanea est.

Quò non modò non intrari.] Fortasse *Quà* rectius legeretur.

Non omittendum sibi consilium.] Consulendi libri veteres, sicubi vel *occasionem*, vel Rei gerendæ consilium, vel tale aliquid insuper legatur.

Post eas.] Hanc eandem agminis rationem Hirtius exponit lib. 8. cap. 2.

Ab extremo agmine.] Ald. & alij complures: Ad extremum agmen.

Sibi subsidium posuerunt.] Omnes veteres & scripti & impressi, *Præsidium*. quod cur mutetur, caussam non video.

CAP. IIII.

Ex *pauore ac fuga.*] Noster *Terrore*. cui Stephanicus, Faerninus & Romanus astipulantur.

Ex itinere oppugnare.] Ex itinere oppugnare, est cùm sine machinis celeriter, scalis tantùm admotis ascēsus tentatur. vt sup. cap. 2. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt.

Vineas agere.] Non dubito legendum esse *Aggerem*, quo fossas replerent: vt suo loco docuimus. Sic lib. 7. cap. 3. Aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit.

Castris munitis.] Castrorum munitio sic fiebat: Cespitibus è terra excisis à fronte fossa fiebat. à tergo murus ex lignis, & iisdem glebis ac cespitibus: vallíque, id est stipites interiiciebantur, & frondes ne terra laberetur. Is propriè Agger & vallum dicebatur, supráque lorica & pinnæ ad similitudinem muri struebantur. Plura Veget. lib. 1. cap. 24. & lib. 3. cap. 8.

Exercitum duxit.] Stephanicus, *Deduxit*: quod placet.

CAP. V.

Sub *sarcinis adoriri.*] Sub sarcinis adoriri, est cùm milites præter arma, vallo & cibariis suis onerati sunt. Nam cùm sine his sarcinis sunt, Expediti appellātur. vt paulò infrà hoc capite. Cicero Tuscul. 2. Nostri exercitus primùm vnde nomen habeāt, vides. deinde qui labor, quantus agminis. ferre plus dimidiati mensis cibaria. ferre, si quid ad vsum velint: ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerāt, quàm humeros, lacertos, manus. Sic inf. lib. 3. cap. vlt. Impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Sic lib. Ciuil. 1. Veriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur. Et de bell. Afric. Milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare nō posse. Et sic lib. Ciuil. 1. Sub armis morari: sub armis conquiescere. Virgil.

„ *Non secus ac patriis acer Romanus in armis,*
„ *Iniusto sub fasce, viam dum carpit, & hostem*
„ *Antè expectatū positis stat in agmine castris.*

Teneris arboribus.] Hæc eadem Strabo lib. 4. generatim Morinis, Atrebatibus, Eburonibus & Menapiis attribuit. κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐφόδους συμπλέκοντες τὰς τῶν θάμνων λύγους, βατώδεις ὄντας, ἀνέφραττον τὰς εἰσόδους. ἔστι δὲ ὅπου καὶ σκόλοπας κατέπηττον. αὐτοὶ δὲ κατέδυον εἰς τὰ βάθη πανήκιοι, νησίδια ἔχοντες ἐν τοῖς ἕλεσι.

Porrecta ac loca aperta.] In quibusdam *Ad* pro *Ac*: mendosé. Suspicor tamen *Aperta* glossam esse verbi Porrecta.

CAP. VI.

Vexillum *proponendum.*] Sic Ciuil. 3: Ne iniussu suo concurrerent. se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Et de bell. Alexand. Demittíque antemnas iubet, & milites armari, & vexillo sublato, quo pugnādi dabat signum, idem vt facerent, significabat. Item in lib. de bell. Hispan. Hoc nuntio allato vexillum proposuit. Hoc autem ex antiqua consuetudine: de qua est apud Virgil.

„ *Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce*
„ *Extulit.* Seruius quoque: Si esset tumultus, inquit, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum Roseum, quo pedites: alterum Cæruleum, quo equites: dicebat,

Qui Rempub.saluam esse vult, me sequatur. Ammianus autem lib. 20. Flammeum hoc vexillum fuisse ostēdit. Signo, inquit, per flammeum erecto vexillum, circunuaditur ciuitas. Purpureum quoque sagum pugnandi signum Romanis fuisse, Plutarchus in Pompeio testatur. Etiam illud addendum: Cohortes in centurias diuidebantur: Earum vnicuique suum attribuebatur vexillum. id numerorum literis notabatur: vt milites in tumultu ad eas intuentes ad suum quisque vexillum protinus reciperet. Plura Veget lib. 2. cap. 13.

Signum dandum.] Est quidem, vt opinor, superuacaneum: cùm modò dixerit: *Signū tuba dandum.* Sed hoc fortasse argumentum esse voluit tumultuariæ scriptionis, cuiusmodi multa passim argumenta extant. Cogitandum tamen an Signum hoc loco non de Tuba, sed de Aquila potiùs sit intelligendum. Neque enim verum est, quod vulgò tradunt, idem esse signum, quod vexillum. Signum erat simulacrum Aquilæ aureum, vnum vni legioni attributum. Vexillum verò, velum literis notatum & centuriæ cuique assignatum.

Galeas induendas.] Ita placet: quamuis in Faerni & Stephani libris legatur *Inducendas.*

Fors obtulit, decurrit.] Decucurrit, vt aliàs sæpe, habent meus, Stephanicus, & Romanus.

Pugnantibus tanta fuit.] Stephan. Pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, &c. Quæ scriptura probabilis est: sed multo probabilior hoc modo: His pugnantibus occurrit. Tempotis enim tanta, &c.

Insignia accommodanda.] Locus est in lib. 7. vnde intelligitur alia fuisse insignia, alia signa. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatísque signis militaribus, &c. Ergò Insignia dicebantur ornamenta, quibus Duces, præfecti, ceteríque insigniores notabantur, vt internosci possent. veluti, cùm Centuriones transuersis & argentatis galearum cristis vtebantur: item signiferi galeis vrsinis pellibus tectis. Veget. lib. 2. cap. 13. & cap. 17.

Quam quisque in partem ab opere.] Stephan. Quam quisque ab opere in partem. quòd valde arridet.

CAP. VII.

Rursus regressos & resistentes.] Ita placet: quamuis in Faerni & Stephani libris duæ voces *Regressos & absint.*

Castris nudatus.] Sic lib. 3. cap. 1. Vt quæque pars castrorum nudata defensoribus.

P. Sextio Baculo.] *Bibaculo* Codex meus antiquus: quod melius esse arbitror. Fuit & Furius Bibaculus, de quo Valerius Maximus lib. 1. cap. 1. Itémque Furius Bibaculus, poeta nobilis. Posteriùs etiam Romanus liber Bibaculi nomen perpetuò retinet.

Fremitúsque exaudiebantur.] Faerninus, Stephanicus, & Vrsinus, Oriebatur. sed nihil muto.

Esse impedimento: quartæ.] Stephanicus & Aldinus, *Impedimento vidit, quartæ, &c.* quod tamen verbum posterius occurret: vt vulgatam improbare, hanc repudiare facilè non possim.

Ubi suos vrgeri.] Omnia hæc pendent à verbo Vidit, satis longinquo, nisi fortè aliud eiusmodi aliquod absit.

Scuto vni militum detracto.] Florus libro 3. hunc fugientem appellat. Hic cùm multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius Ducis: quòd nutante in fugam exercitu, rapto fugientis è manu scuto, in primam volitans aciem, manu prælium restituit.

Pro se quisque.] *Per se*, reponebat amicus quidam meus. sed vetus locutio est, quæ idem valet, vt Pro sua virili parte. Liuius lib. 2. Cum hostes adessent, pro se quisque in vrbē ex agris demigrauit. Sic noster lib. Ciuil. 1. cap. Maximéque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat.

Cursu incitato.] Forsan, Incitati, legendum: nisi quid aliud vitij subsit. Nam incitato cursu collem petere videbantur.

Ut ex tumulo.] Quasi ex tumulo: vt in coaceruatis cadaueribus insistentes pugnarent. Malim tamen Et his deiectis.

Ausi quod essent.] Omnes antiqui: Ausos esse. quorum auctoritatem sequor: repudiatam ab iis, qui loci elegantiam non viderunt. Nam illinc admirationis initium exorditur. Cicero Verrina 3: Ausum esse in æde Castoris audaciæ suæ monimentum sempiternum relinquere. Quod cùm ita sit, arbitror iis abunde satisfactum, qui *Deberet* singulari casu reponēdum putabant.

Ex sexcentis ad tres.] Plutarchus, Ex quadringentis. In aliis, numerus cōuenit. At Epit. 104. ita loquitur. Donec ex sexaginta millibus armatorum, trecenti superessent: ex nonaginta quinque Senatoribus, tres tantummodo euaderent.

CAP. VIII.

Teutonísque procreati.] Omnes ad vnum & veteres & impressi *Prognati.* quod retinendum censeo.

Per prouinciam nostram.] Corrigendum arbitror, In prouinciam. quod loci sententia declarat.

declarat. De iis autem dictum est lib.1.Sed iam ita video in Manutiano libro impressum.

Custodiæ ex suis ac præsidio.] Liber Stephan. Custodiam ex suis ac præsidium. quod repudiandum non videtur.

In circuitu x v *millium.*] Deest vox *Passuum*. Moris fuit, vt qui obsessionem instituerēt, circum oppidum fossam ducerent, paulo longiùs à mœnibus quàm quò adigi telū posset. Vnde Circumuallandi verbum. Veget.lib.4.cap.28. Et hoc frequenter apud hunc nostrum occurrit:

Plerunque omnibus Gallis.] Sic loquutus est in fin.lib.5. Equites plerunque omnes intra vallum tela coniiciebant. Vtrobique autē, Plerique omnes, magis placeret.

Magnitudine corporum suorum.] Sic Hircius lib. de bell.Afric.cap.5. Cæsar campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorúmque. Et paulò pòst: Horum corpora mirifica specie cæsa toto campo iacebant. Multa Liuius in eandem sententiam multis locis.

Sine ope deorum.] Steph.Ope diuina.

Facere dixerunt.] Fortasse *Facturos* meliùs legeretur.

Quàm aries murum attigisset.] Hoc videtur ex Feciali iure sumptum, quo (vt Cic.in Offic. testatur) belli æquitas descripta erat. Et cùm iis, inquit, quos deuiceris, consulendum est: tum ij qui armis positis ad Imperatoris fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt.

Sectionem vendidit.] Verbum hoc in Commentar. de verb. iur. exposuimus. Cic. de Inuent.1. Hoc commodè reprehenditur, si dici posit ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sectio non venierit: id est, quā Quæstor non vendiderit.

Dies quindecim supplicatio decreta.] Hoc idem Plutarch.scribit in huius vita: & Suetonius: Prosperè (inquit) cedentibus rebus & sæpius & plurium quàm quisquam vnquam dierum supplicationes impetrauit. Cicero de prou.consul. C.Cæsari supplicationem decreuistis, numero, vt nemini vllo ex bello: honore, vt omnino nemini. Decernebātur autē supplicationes ad Deorum puluinaria, feriis indictis, magna totius populi celebratione & lætitia. Cic.Catil.3: Quāobrem, Quirites, quoniā ad omnia puluinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus & liberis vestris.

In deditionem potestatémque.] In ditionem, potestatémque multis locis legi: hoc modo legere non memini.

Liber III.

CAP. I.

VEragros Sedunósque.] Orosius, Veragrados Edunósque. mendosè, vt ex Plinio & Strabone constat.

Ser. Galbam.] Hic est Ser. Galba, Cæsaris legatus, cui Hircius libro octauo extremo scribit, ereptum Consulatum, quòd Cæsari coniunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset.

Itineris caussa.] Steph.Itinerum: quod placet.

His rebus colloquendis.] Sic omnes quos vidi: præter Romanum in quo legitur *Collocandis.* nullo sensu. Rara est & notanda locutio.

Gesa.] Gesum fuit genus teli Gallici. Itaque Virg.li.8.Gallis illud attribuit, Duo quisque Alpina coruscant, Gesa manu. Seruius: Id est, Hastas viriles. nam etiam viros fortes Galli Gesos vocant. Hinc fortasse, quod vulgo dicimus, Gue, vel Guay: pro alacri, & strenuo.

Ex loco superiore mittere. Postulare locus videtur *Inferiore.* nam hostes superiora loca occupasse, & armatis complesse dixit.

Sex.Baculus.] Bibaculus restituendum, vt dictum est lib.2.cap.7. Pacuuius autem legitur apud Orosium

CAP. II.

In Andibus hiemabat.] Lib.Steph.Hiemarat. quod sine dubio rectum est.

Ceteros antecedunt.] Idem lib.Reliquos.

Frumenti commeatúsque petendi.] Duo posteriora desunt in nostro, Stephan. & Romano: vt suspicari aliquis posit, *Frumentandi* scriptū fuisse, & subscriptum, Id est, commeatus petendi.

Perferre malint.] Noster, & Steph.& Roman. *Mallent.*

Reliquæque ciuitates.] Iidem omnes, Reliquęque item ciuitates.

Vastissimo ac apertissimo.] Duę posteriores voces absunt à lib. Stephan. sed sic quoq; aliquanto pòst locutus est.cap.seq.

Frumenta in Venetiā.] Nihil muto: præsertim quia sic scriptū est in omnibus, quos vidi. Scio tamen consuetudinem Cæsaris postulare *Venetis.* Et idem alibi diximus de Belgio, pro Belgis.

CAP. III.

EXtremis linguis.] Lib.Steph.Lingulis, vt Romanus & alij complures. Linguam tamen apud Plin.reperimus.

Magnā partē æstatis.] Nihil muto, sed propter consuetudinem Cæsaris, si quis vetus codex scriptum haberet, Magnam partē, facilè hanc scripturam cum illa commutarem. Sed iam nihil dubitandum video. Nam codex Stephanicus & impressus Manutianus perspicuè ita scriptum habebāt. Cicero pro Sylla: Totum illum annū querelas senatus, luctum bonorum, Italiæ gemitum pertulerunt. Noster lib. 5: Quòd Corus ventus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis tēporis in his locis flare consueuit.

Ipsorum naues.] Operæpretium est Strabonis verba cum his Cæsaris conferre. οὔτε γὰρ παχέα τὰ ξύλα, ἀλλ' ἀνέμῳ φερομένων ἐπ' αὐτὸν κατέσπων οἱ ῥωμαῖοι τὰ ἱστία δορυδρεπάνοις. οὔτε γὰρ σκύτινα, διὰ τὴν βίαν τῶν ἀνέμων, ἁλύσεις δ' ἔτεινον ἀντὶ κάλων. πλατυπύγα δὲ ποιοῦσι, καὶ ὑψήπρυμνα καὶ ὑψόπρωρα διὰ τὰς ἀμπώτεις, δρυΐνης ὕλης, ἧς ἐστιν εὐποεία. διόπερ οὐ συνάγουσι τὰς ἁρμονίας τῶν σανίδων ἀλλ' ἀρεώματα καταλείπουσι. ταῦτα δὲ βρύοις διανάττουσι, τοῦ μὴ κατὰ τὰς νεωλκίας καπυροῦσθαι τὴν ὕλην, ἢ νοτιζομένην, τοῦ μὲν βρύου νοτιωτέρου ὄντος τῇ φύσει, τῆς δὲ δρυὸς ξυρᾶς καὶ ἀληποῦς.

Vim contumeliámque.] Contumeliam dixit pro ictu quo naues affliguntur.

Posse arbitrabantur.] Arbitrantur, videtur rectius. verbum autem *posse* quod ab omnibus antiquis retineri video, deest in Manutiano.

Telum adiiciebatur.] Nonnulli, *Adigebatur.* Sed Cæsar vtrunque vsurpat, vt mox: Satis commode tela adiici possent.

Rostro nocere non posse.] Quia barbarorū naues (inquit Orosius) solido robore intextæ saxorum modo adactos rostratarum ictus retundebant.

Muralium falcium.] Sic Stephan. Aldin. & plerique omnes. Sunt quibus *Ruralium* magis placeret. quasi verò non etiam murales, æquè vt nauales, propter rusticarū falcium similitudinem ita nominentur. præterea non animaduertunt similitudinem de qua Cæsar scribit, non ad ipsa falcium ferramenta, sed ad longuria & affixionem pertinere. quasi dixisset, nauales istas falces ea re muralium similes fuisse, quòd vt illæ longis trabibus, ita hę longioribus cōtis insertę affixęq; essent. Dio hāc historiā lib. 49. commemorans δορυδρέπανα nominat. δορυδρέπανα πόῤῥωθεν σφίσιν οἱ ῥωμαῖοι ἐπέφερον, καὶ τάτε σχοινία αὐτῶν διέτεμνον, καὶ τὰ ἱστία διέσχιζον. Veget. lib. 4. cap. vlt. Falx (de nauali loquitur) dicitur acutissimum ferrum, curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorios funes, quibus antemna suspenditur, repente præcidit, collapsísque velis, liburnā pigriorem & inutilem reddit. De muralibus autem, noster infrà lib. 7. ca. 5. Laqueis falces auertebant. & cap. 14. Longurios, musculos, falces. Item, Falcibus vallum ac loricam rescindunt. Et Veget. lib. 4. cap. 14. & aliis multis locis. Hunc autem locum Orosius sic exscripsit: Falces acutissimas non pertinaciter contis præfixas, funibus autem subnexas parauerat: quibus, cùm opus esset, apprehensos eminus rudentes, subductis hostilibus per funē falcem subtrahendo succiderent. His celeriter expeditis, disrumpi hostilium antemnarum armamenta præcepit. Ita antemnis ruentibus complures illico naues velut captas immobiles reddidit. De falcibus muralibus locus est insignis etiam apud Liuium lib. 38.

Minùs incommodè scopulis continebantur.] Sic vnus Manutianus habebat: cùm in aliis omnibus scriptum sit, Minùs commodé. Vtrocumque modo locus mihi obscurus est. vidi qui legendū putabat, Scalis conscendebantur. Ego *Copulis* legendū suspicor. vt Copulæ sint ferramenta quæ in proximam nauim retinendi caussa iniiciuntur. Variis tamen nominibus appellantur. Liuius lib. 26. Itaque ex vtraque parte signo dato, cùm rostris concurrissent, neque retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauē erat, ferrea iniecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, &c. Item lib. 30. Postremò asseres ferreo vnco præfixi (harpagones vocant milites) ex Punicis nauibus iniici in Romanas cœpti. Item lib. 37. Nam cum rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa è naue sua, vnco dente velut manu ferrea iniecta alligauit alterius proram. At noster lib. de bell. ciuil. 2. Et siquando nostri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant.

Statuit expectare classem.] Noster, & Steph. & Rom. Expectandam.

Quam rationem pugnæ insisterent.] Sic omnes præter Romanum: in quo Qua ratione scriptū est. magis placet, quod in eo mox ita legitur, *Tantum tamen has, &c.*

Absente, qui summam.] C. Cæsare.

Legato.] Qui exercitum ab Imperatore fidei commissum accepit: vt alibi loquitur.

Tanta malacia.] Plus tamen malaciam esse, quàm trāquillitatem, Senecę illud indicat, lib. epist. 9: Sed in otio inconcusso iacere, non est tranquillitas: malacia est. Nauticū vocabulum videtur, tractum ex μαλακία, quæ Græcis animi mollitiam & remissionem significat. quanquam obseruatū est Malacos etiam à Latinis dictos, molles: & à Plauto in Bacchidib. Malacum pallium. Pellaciam tamen Lucretius dixit libro 2.

Sub-

Subdola cùm ridet placidi pellacia ponti. & lib.5. Nec poterat quenquam placidi pellacia ponti Subdola pellicere in fraudem ridentibus vndis.

Sub corona.] Vide Gell.li.7.ca.4. Ego dispositos fuisse seruos arbitror in orbem, coronæque in modum: quo faciliùs ab emptoribus considerari possent. Hircius de bell. Afric. Coronęque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, &c. Sic Pedianus Coronam populi in caussis audiẽdis interpretatur, quod circum subsellia iudicũ coronam faceret. Sic Corona oppidum cingere frequenter legimus apud Liuium. Captiui ergo interdum sub hasta vendebantur, conferti: interdum sub corona, in orbem dispositi.

CAP. IIII.

S*Armentis virgultísque.*] Hic est locus, in quo Hircius lib.8.cap.3. scribit, Cæsarem dixisse, Gallos in acie sedere solitos in fascibus stramentorum ac virgultorũ. Quod tamen non facilè quisquam præter Hirciũ diuinasset. Dio verò lib.39. locum hunc nihilo magis quàm alios complures intellexit: ac mirum alicui videri posſit, & illũ & Plutarchum toties allucinatos. Frontinus autem lib. Stratag.3. cap. 17. Barbari, inquit, oblata victoriæ spe cõcitati, lignis sarmentísque se onerauerunt, quibus fossas complerent: ingentíque cursu castra nostra in colle posita petiuerunt: vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias, multísque Gallorum cæsis, plurimos in deditionem accepit.

CAP. V.

Q*Væ pars.*] Suspectus mihi locus. nam vox *Pars* quorsum pertineat, non dispicio.

L. Valerius Legatus.] Neque L. Valerij, neque L. Manlij in Gallia cæsi recordor. Video tantùm in hist. anni DCXLVIII. Rutilio & Manilio Coss. M. Aurelium legatũ in Gallia captum & interfectum: Manilium Cos. & Q. Seruilium procos. prælio victos, binísque castris exutos esse. De quibus si Cæsar loqueretur, pro *Valerius* reponendum esset *Aurelius*: & pro *L. Manlius procos. C. Manilius Consul*. Rem in medio relinquam. Historiam tantùm ex Orosio subscribam. Anno ab V.C. DCXLII. C. Manlius, & Q. Cæpio procons. aduersus Cimbros, Teutones, Tigurinos, Ambrones, Gallorum gentes missi, prouincias sibi Rhodano flumine medio diuiserunt. Ibi dum inter se grauissima inuidia & contentione disceptant, cum magna ignominia & periculo Romani nominis victi sunt. Siquidem in ea pugna M. Aurelius Consularis captus atque interfectus est. Duo filij Consulis cæsi. LXXX millia Romanorũ sociorúmque ea tẽpestate trucidata. LX millia calonum atque lixarum interfecta, Antias scribit. Ita ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines, qui miserum nuntium reportarent, superfuisse referuntur. Eandem historiam attingit Salust. in Iugurth. extremo.

Cuniculis.] Locum hunc Florus lib.3. sic interpretatur, vt id commemorare propemodũ me pudeat. Aquitani, inquit, callidum genus in speluncas se recipiebant: iussit includi: Mox dilabebantur in syluas: iussit incendi. nemo tantùm feroces dixerit Gallos: fraudibus agunt. Intelligendum est igitur, Aquitanos cuniculos egisse, vt aggerem subtraherent. Sic enim noster hic idẽ lib.7. cap.5. Et aggerem cuniculis subtrahebant, eò sciẽtiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque vsitatum est.

Soldurijs.] Vox Germanis & Gallis veteribus communis: quæ vsque ad hanc diem à nostris retinetur. Radeuicus lib 3. cap. 20. Vt largitione pecuniæ milites qui Solidarij vocantur, colligeret. Cæsar Latinè Clienteis appellat lib. 7. cap.8. Athenæus autem hæc eadem ferè ex Nicol. Damasc. commemorat. vt iam video ab aliis esse proditum.

Quid sine Imperatore.] Aliæ sunt legati partes, aliæ Imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summam rei consulere debet. lib. de bell. ciuil.3. cap.11.

Mori recusaret.] Sic lib.7. cap.8. Clientibus Gallorum nefas esse, etiam in extrema fortuna, deserere patronos. Valerius idẽ tribuit Celtiberis, vtpote è Gallia translatum lib.2. cap.6. & Tacitus Germanis, in lib. de mor. Germ.

CAP. VI.

Q*. Sertorio.*] Cui ea pars Aquitaniæ fauebat. Vnde illud Cicer. in Maniliana: Cn. Pompeius Gallis iter in Hispaniam legionibus R. prohibentibus eorum internecione patefecit.

Duplici acie instructa.] Steph. Instituta.

Obsessis viis.] Sic Aldinus. In ceteris omnibus abest vox, *Obsessis*.

Cunctatione atque opinione.] Vidi qui *Ostentatione* reponendum disputarent. Sed intelligendum est, Opinionem passim à Cæsare vsurpari, pro auctoritate & existimatione. Crassus autem illa repetita productione auctoritatem sibi pepererat. Sic lib. 4. Tantum esse nomen atque opinionem exercitus R. Ariouisto pulso, & nouissimo prælio facto, vt etiam ad vltimas Germanorum nationes opinione & amicitia

populi R. tuti esse possint. Cicero pro Sylla: Non solùm studium ad defendendas caussas, verùm opinionis aliquid & auctoritatis afferre. Subauditur autem *Virtutis.* quod etiam interdum additur. vt infrà lib. 7. cap. Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis.

Vix quarta parte relicta.] Itaque Orosius cæsa numerat XXXVIII. millia.

CAP. VII.

SVb pellibus.] Vetus locutio, pro Sub tectoriis, quæ pellibus cōstabant. Valer. lib. 2. ca. 7. Néve tentorium ex pellibus haberet. Tacitus lib. 13. Retentúsque omnis exercitus sub pellibus, quamuis hieme sæua, adeò, vt obducta glacie, nisi effossa humus tentoriis locum non præberet. Hircius de bell. Africo: Perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Liuius lib. 23. Vbi primùm sub pellibus haberi cœpti sunt.

Liber IIII.

CAP. I.

CEntum pagos.] Pagi sunt conuentus hominum non oppidatim, sed pagatim habitantium. id est in ædificiis non coniunctis, sed magno spatio intermisso separatis: quales fuisse Germanorum habitationes, Tacitus lib. de moribus eorum testatur. Plura diximus in lib. 1. cap. 2.

Singula millia.] Ac proinde quotannis centena millia.

Se atque illos alunt.] Vrsinus ex Antiquo libro: Reliqui qui domi manent, pro se atque illis colunt. Quod mihi vehementer arridet. eíque quod mox sequitur magnopere cōgruit: Sic neq; agricultura deseritur. *Manserunt* tamen reperio in libro Stephanico. quod placet.

Præter pelles habeāt.] Noster, & Faernic. & Stephanicus, & Romanus hoc amplius: Præter pelles habeant quicquam. quod sine dubio rectum est.

Nullo officio aut disciplina.] In eandem sententiam Procopius lib. 1. scribit Gottos noluisse suos liberos literis & magistris operam dare: quòd qui ferulæ metu affecti essent, lanceas & gladios nunquam contemnerent.

Priuati agri.] Hæc eadem de vniuerso Germanorum genere propè totidē verbis scribit lib. 6. cap. 5.

Impenso parat pretio.] Vrsinus, *Immenso.* quod non placet. Sic enim etiam Liuius locutus lib. 11. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu ademptum priuatis.

Non amplius octingentos.] Vrsinus, ∞ DCCC. Sed hunc numerum Plutarchus seruat.

Parua atque deformia.] Noster, Steph. & Rom. *Praua.* Tacitus quoque: Equi, inquit, non forma, non velocitate perspicui: sed nec variare gyros in morem nostrum docentur.

Millia sexcenta.] Hoc planè absurdum est. Itaque sexaginta restituendum arbitror.

Et ceteris humaniores.] Legendum sic arbitrarer: Qui paulò sunt ceteris eiusdem gentis humaniores.

Propter prouinciæ propinquitatem.] Delenda vox Prouinciæ, auctoribus antiquis libris, in his etiam Romano, & rei veritate postulante. Nō enim prouinciæ, sed Galliæ propinquitatem dicit.

Infirmioré sque redegerunt.] Faernus, *Reddiderunt.* sed nihil muto, Aldini & Stephanici & Romani libri auctoritate confirmatus.

Quod Gallicis.] Particula Quod, videtur redundare.

Sueuorum vim sustinuerint.] Legendum arbitror, sustinuissent. Stephan. codex Sustinuerunt.

Infirmitatem Gallorum.] Infirmitatem passim pro Leuitate & perfidia vsurpat Sic infrà capite 3. Cognita Gallorum infirmitate.

Quod quisque.] Aimoinus, *Quid quisque.* quod magis placet. Et mox *Quibusque.* Item, *Quasque* ibi res.

His rumoribus.] Rectè sic: cùm in Aimoini libro corruptè legatur, His rebus. vt mox, Moribus, pro Rumoribus: lib. 1. cap. 9.

CAP. II.

LEgati ad eum venerunt.] Corrigendum ex Stephanico & aliis: Legati ab iis venerunt.

Insulam Batauorum.] De quibus legendus Tacitus Annal. lib. 20. & de his omnibus Plin. lib. 4.

In Rhenum transit.] Demiror ita impressum à Manutio: cum in omnibus quos videre licuit, legatur in Oceanum influit. Tacitus lib. 2: Nam Rhenus vno alueo continuus, aut modicas insulas circunueniens, apud principium agri Bataui, velut in duos amnes diuiditur: seruátque nomen & violentiam cursus, quà Germaniam præteruehitur, donec Oceano misceatur: ad Gallicā ripam latior & placidior affluens, verso cognomento Vahalem Accolæ dicūt: mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, eiusque immenso ore eūdem in Oceanū effunditur. Quibus etiam ex verbis nō *Vacalos*, sed *Vahalis* hoc loco legendum, intelligimus.

Piscibus.] Placet Aimoini lectio, Solis piscibus.

bus, atque ouis. Et ex illis insulis, Carthusianorum coloniæ.

Fidem fecissent.] Notanda locutio, Fidem facere, pro Fidem dare. nisi fortè Dedissent, vetus aliquis codex haberet.

Induciis dictus erat ab his petitus.] Vox *Dictus*, abest à nostro antiquo, itémq; à Steph. & Aldi libris. Et iam video Manutium quoque illam omisisse. quod probo.

Suffossisque equis.] Non suis, sed Romanorum.

Ipse equo vulnerato.] Video in Vrsini & Manutij libris editum *Seruo* vulnerato. contra omnium lib. auctoritatem, & historiæ rationem.

Pristini diei.] Pristinus dies pro eo qui proximè antecedit, quem vulgus Pridianum diceret. Hoc idem animaduerti apud Ciceronem lib. de Orat. I. Ibi vt ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, &c. Nam ibi pridianum sine dubio significat.

CCCCXXX.] Plutarchus *CCCC.* tantùm ponit.

CAP. III.

Conditiones accipiendas.]Codex Stephani, cui multi consentiunt, Legationes. vitiosè vt cuiuis perspicuum est.

Communicato, ne quem.] Subaudiendum est, *Et capto.* nam ita inter se deliberauerant, vt primo quoque tempore hostes adorirentur.

Simul, vt dicebatur.] Non memini me vocem *Simul* isto modo, ante omnia positam vidisse. Præterea quarto post versu quorsum vox *Ipse* pertineat, cum modò Cæsarem nominarit, non dispicio. Quare videndum est, an in illius prouocabuli locum nostrũ istud *Simul* reponendum sit. nam quadrare quidem, nemo non videt.

Oblatos gauisus eos retineri iussit.] Stephan. liber, & alij complures: *Grauius.* Sed vulgata probabilior est, & Aldino libro confirmatur. Pertinet autẽ hic locus ad quæstionẽ, An perfidia in perfidum vti ius sit. quod Labienum quoque fecisse scribit Hircius lib. 8. cap. 3. Plutarchus quidẽ scribit Catonem vehementer hanc in Senatu Cæsaris perfidiam accusasse, ac censuisse illum Germanis dedendum esse, vt ciuitas scelere liberaretur.

Acie triplici instructa.] Steph. Instituta, vt suprà lib. 3. cap. 5.

Germani sentire.] Vox *Germani*, planè superuacanea est, meóque iudicio adulterina.

Discessu suorum.] Mirè dixit, pro Retentione suorum.

Salutem petere præstaret.] Sic liber Steph. Aldus & alij cóplures hoc amplius: Salutem petere nescirent, quid præstaret. quod abiudico.

Ad quos consectandos.] *Conseruandos* aliquando legendum existimaui, ne Cæsar de sua ipse in pueros & mulieres sæuitia testaretur. vt tamen Conseruari dixisset ea sententia, qua Cicero pro Flacco dixit Iudæorum gentem victam & seruatam.

Discedendi potestatem fecit.] Hoc puto scripsisse Cæsarem sui purgandi caussa: cùm hac de re à Catone accusatus fuisset, vt superiùs dictum est.

CAP. IIII.

Rhenum transeundum.] Quod primus Romanorum fecit, vt Suetonius & Plutarchus in eius vita testantur. Et de Britannia, idem scribit Tacitus in Agric.

Exercitus Romani.] Stephanicus, Eius exercitus.

Rationem pontis.] Quæ cum attentè legenti, valdè perspicua sit, tamen vix dici potest, quantum ab ea Iucundus, Budæus, Cardanus, Buteo, & Turnebus discesserint. Illud autem in primis attendi oportet, Cæsarem vnius duntaxat arcus siue iugi figuram exponere. cùm amplius viginti fuisse cõstet.

In flumine defixerat.] Faerni & Stephani libri, In flumen.

Fistucis.] Fistuca interdum dicitur instrumentum ligneum in imo ferratũ, & vtrinque in medio ansatum, quo vulgò pauitores, aut qui palos in terram defigunt, vtuntur. Interdum verò instrumentum quo tigillum ferratum & fune suspensum, atque ab aliquot operariis in sublime tractum, in caput infixi tigni demittitur: vt crebris ictibus impulsum adigatur. Illud superius qui putant hoc loco à Cæsare significari, ridẽdi materiã suppeditãt. Quod verò Buteo Fistucas interpretatur, palos præacutos, qui in Rheni vado ad imam tignorum partem infigebantur, vt tigna constipata firmiora essent, primùm absurdũ est: quia tanta Rheni altitudo est, vt pali sub illo adigi non possint: deinde Latina Cæsaris oratio ab illo sensu abhorret. Nam Adigere tigna, est impellere, & penitus in vadũ infigere. Alioqui dicendum fuisset, Fistucis & palis constiparat. Sed hoc planè absurdum est. ac melius videtur Fistucæ figuram proponere.

Non sublicæ modo.] Sublica tignum ab imo præacutũ, & directo ad perpendiculum in vadũ fluminis adactum. vt lib. 7. ca. 7: Iisdẽ sublicis, quarum pars remanebat, pontem reficere cœpit. vnde pons sublicius. quod ex vitruuij locis intelligitur.

Directa ad perp. sed prona ac fastigiata.] Ita legendũ est: vt in nostro & Aldino: quamuis in Steph. & Romano legatur directæ, pro-

næ, fastigiatæ.

Fastigiata.] Inclinata, procumbentia, paululum accliuia. vt lib.2. cap.3. Leuiter fastigiatus paulatim ad planitiem redibat.

Secundum naturam fluminis.] Cæsar perspicuè has locutiones opponit, Secundum naturam, & Contra vim & impetum fluminis. Cùm autem vis & impetus fluminis sit in parte superiore, relinquitur priora duo tigna in inferiore fluminis parte defixa fuisse.

Ab inferiore parte.] Id est in ipso solo atque vado fluminis.

Iunctura distabat.] Interuallo duorum pedũ, vt suprà dixit.

In contrariam partem.] Nam trabs bipedalis vi in commissuras (quas nos *Mortesias* appellamus) adacta impellebat tigna, & ab iis constringebatur.

Binis vtrinque fibulis.] Fibulas appellat, clauos trabales, quas *Cheuillas* Gallicè dicim⁹: quibus trabes quinquepedales transuersariæ figebantur. Quod autẽ Buteo ex quaternis trabibus quadratũ efficit, quo extrema tignorum & trabis immissæ pars, quasi fibula ferrea quadrata coercentur, hoc quid sit, ne diuinando quidem assequi potui. Et verò, vt ita sit, tamen vbi erit axiculus?

Bipedalibus trabibus immissis distinebātur.] Vetustissimus Codex, Bipedales trabes immissæ distinebant. Sed vtriusque lectionis eadem sententia est. Vna autem trabs quatuor illis tignis imponebatur. quod cùm Turnebus non videret, ita scripsit: Inter tigna immissæ erant trabes quæ tignorum interuallum ab imo fluminis vado vltra summam altitudinem eius implebant. At Cæsar non dicit Ab imo ad summum, sed *Insuper immissæ.*

Distinebantur.] Verbum vim quandam significans. nam bipedalis trabs vtroque suo cauo contraria tigna distinebat: id est vtrique incumbens, quodammodo propellebat. Sic de bel. ciuil. lib.1. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur.

Disclusis.] Binis tignis contrariis discludere, est quod modò dixit, Distinere.

Reuinctis] Cauum enim cauo iniunctum, iuncturam faciebat: eóque cõplexu coërcebat.

Rerum natura.] Id est, compactura. Naturaliter accidebat, vt quæ vis atque impetus Rheni infimas priorum tignorum partes, ac proinde superimpositam trabem impelleret, eadem vis altera quoque bina tigna contraria propelleret: quæ quòd prona ac fastigiata erant, contra impulsum illum nitebantur.

Obliquè adigebantur.] Volo esse aduerbium, vt hæ sublicæ directæ ad perpendiculum infixæ essent, sed earum ordo arcuatus & obliquus esset. ita tamen vt contra vim fluminis acies siue cuneus extaret, qui vim illam perrumperet. Qua de caussa Arietem ex similitudine nominat. Plutarch. ζεῦγμα προβόλων appellat. ἀλλὰ ταῦτα προβόλοις ξύλων μεγάλων διὰ τοῦ πόρου καταπεπηγότων ἀναδεχόμενος καὶ γαληνώσας τὸ προσπῖπτον ῥεῦμα τῷ ζεύγματι, &c.

Ad inferiorem partem.] Hoc à me non intelligi ingenuè fateor. nisi *superiorem* reponamus, vnde vis fluminis exoriebatur. quid enim aries ad inferiorẽ fluminis partem?

Pro ariete.] Faernus, *Pro pariete.* Sed puto dictum esse pro, loco arietis. Nam vt aries ad trianguli figuram accedebat, ita hæc propugnacula triquetra esse solent. vt aries impetu suo murum frangit, ita hæc propugnacula Rhenum findebant. cuiusmodi ferè ratione Rostrum Cicero dixit. Nam lib. de Leg.2: Vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter, &c. Buteo verò absurdissimè interpretatur pro ariete, id est, ante arietem. Nam vt aries murum oppositum, sic rostrum istud vim fluminis irrumpentem findit ac perrumpit. Denique quem hîc Arietem, mox Defensorem appellat. Hoc idem in pontibus lapideis fieri solere, nemo nescit. Galli *Sperones* appellant. Formam tamen non trianguli, sed semicirculi hos arietes habuisse, superiùs dictum est.

Supra pontem.] Versus impetum fluminis, circiter decem pedes supra locum pontis.

His defensoribus.] Defensor in fœminino, sæpe apud Iurisconsultos. Plutarchus dixit προβόλοις.

Diebus decem.] Magnum opus. sed tamen hæc Cæsarem adiuuerunt: primùm, tempus æstatis, quo Rhenus aliquanto est angustior. deinde aggerum & riparum sectura, fossæque ingentes, quas Cæsaris milites auertendi & minuendi fluminis caussa faciebant. tertiò magnus sublicarum & palorum numerus transuerso flumine in vadum defixus, qua obstructione & quasi repagulis reiecta vis fluminis in illas fossas restagnabat. quartò innumerabilis fabrorum multitudo, quos in exercitu Cæsar habebat. nam milites omnes aut in fodiẽdo, cùm vsus esset, aut in fabricando, aut in remigãdo, aut in demetendo frumento, aliisve operibus faciendis laborem nullum recusabant. deinde fabros & fabrûm præfectos habebat. Eò accedebat multitudo nauium, quarum ædificatio, quàm facilis militibus Romanis fuerit, ex aliis Cæsaris locis intelligitur.

Liberaliter respondit.] Blandè & comiter: vt verborum quoque liberalitas dicatur. vnde locus

de locus ille Ciceronis, Plenum modium verborum.

Frumentisque succensis.] Ita legitur in Stephanico & Aldino, & ceteris propè omnibus. Sed cur dixisset Aedificiis incēsis, frumentis succensis? Itaque *Succisis* sine dubio legendum est, vt hoc ipso lib. in fine: Omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiísque incensis, &c. Virgil. At rubicūda Ceres medio succiditur æstu. Paulò pòst, Demessa frumenta dixit. Sed iā video ita esse in Manutiano emendatum. quod placet.

CAP. V.

Qvod omnibus bellis.] At longè aliā Suetonius rationem affert. Britanniam, inquit, petiisse spe margaritarum, quarum amplitudinem conferētem interdum sua manu exegisse pondus.

Priùs quàm periculum faceret.] Lego *Priùs, qui.* Non enim Volusenum misit, vt ipse postea periculum faceret. Itaque ordo est: Arbitratus C. Volusenum idoneum esse, qui priùs periculum faceret. Sic alibi sæpe locutus est.

Breuissimus in Britanniam traiectus.] Dio lib. 39. numerat stadia CCCCL: id est, millia passuum sex & quinquaginta.

Regem ibi constituerat.] Cæsar ergo superatis quibusdam ciuitatibus Regē imponebat. Sic lib. 5. cap. 3. Dumnorix Aeduus regnum suæ ciuitatis sibi à Cæsare deferri dictitabat. Sed huic loco aduersari videtur, quod inf. lib. 7. cap. 4. scribit, se in huius Commij gratiam ipsius ciuitati, iura legésque reddidisse, eámque immunem esse iussisse. Respondendum igitur, ita Regem ex suis impositum, vt illos suis legibus & recepto iure gubernaret.

Sibi fidelem arbitrabatur.] Ita loquitur, quia plus apud Commiū charitas patriæ, quàm Cæsaris beneficium potuit. Rebellauit enim contra Cæsarem, sed victus posteà se dedidit. lib. 8. cap. 7.

Tantarum rerum occupationes.] Aldinus, Tantularum: quod sine dubio rectum est.

Nauibus circiter LXXX.] Steph. DCCCLXXX. mendosé. Nam illum numerum Orosius retinet.

Vt quàm celerem.] Locus perspicuè mendosus, qui commodissimè sic legeretur: Monuítque vt quoniam rei militaris ratio, maximéque res maritimæ celerem atque instabilem motum haberent, &c. Sed ne tanta mutatio temeritatem habere videatur, vocem *Quàm* tantummodo in *Quoniā* mutemus: & sic corrigamus: Monuítq; (vt rei militaris ratio, maximéque res maritimæ postulabant) vt quoniam celerem, &c. Nam isto modo Postulabant, corrigendum erit.

Ad nutum & ad tempus.] Puta dictum, pro Ad punctum temporis.

Essedariis.] Vnde iocus Ciceronis in Epistola ad Trebatiū Iurisc. Tu qui ceteris cauere didicisti, in Britānia ne ab essedariis capiaris, caueto. Pomp. Mela lib. 3. Dimicant non equitatu modò, & pedite: verùm & bigis & curribus, Gallicè armati. Couinos vocant, quorum falcatis axibus vtuntur.

Assuefactos.] Noster & Romanus, Insuefactos.

Deserite, milites.] Nonnulli, Desilite, inquit, milites: nisi vultis aquilam hostibus prodere. Non malé. Sed & vehementem habet hæc vulgata sententiam, & multorum auctoritate librorum præponderat. Præterea confirmatur illa contentione sui & militum: Deserite, milites; Ego certé. Quinetiam pertinet ad insignem Romanorum militum consuetudinem: de qua sic Liuius lib. 34: Q. Victorius primipili centurio, & C. Atinius Tribunus militum, (rem in asperis præliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerūt. Et rursus lib. 6: Emissum etiam signū Camilli iussu in aciem hostium ferunt: ídque vt repeteretur, concitatos antesignanos.

Ex proximis primis nauibus.] Alij, Ex primis proximis. Alij, in primo casu, Proximi. neutra placet. putóque vocem *Primis* superuacaneam & adulterinam esse.

Cursum tenere.] Id est, rectè nauigare, & in portum appellere. nam ab illis paulò tardiùs administrata res est, vt paulò antè dixit.

Insulam capere.] Portum in insula capere, paulò pòst dicturus est.

CAP. VI.

Oratoris modo Cæsaris mandata deferret.] Sic noster & Stephanicus, & Romanus, aliíque impressi complures. sed Aldina magis arridet, quam multi secuti sunt: Cùm ad eos Imperatoris mādata perferret. Nusquam enim illo modo locutum Cæsarem animaduerti. Et nunc sic video Manutium Aldi nepotem hunc locum edidisse.

Paucis pòst diebus.] Demiror ita Manutium edidisse: quū vox *Post* in nullo vel antiquo, vel impresso reperiatur. Sic lib. 4. cap. 1. Neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent.

Cæsari commendarunt.] Ita placet, vt est in Aldino: quanuis in nostro, & Stephanico, & Romano legatur, Commēdare cœperunt.

Ad reficiendas eas vsui sunt.] Et hoc quoque demiror: cùm alij omnes constanter sic habeant, Ad reficiendas naues essent vsui.

Ad eas quæ iusserat Cæsar facienda conuenerat.] Sanè magnum mihi scrupulum hæc Ma-

nutiana editio exemit. Nam quod in aliis ad vnum omnibus legebatur, *Ad Cæsarem conuenerāt*, valde vitiosum esse animaduertebam. Vtrum autem ex libro vetere, an ex ingenio hanc emendationem Manutius habeat, magni interesse arbitror. Nam in scholiis nullam eius mentionem facit.

Reditu interclusis.] Imò *Aditu*. Non enim reditum in Galliam intercludere, sed aditu in suam insulam prohibere conabantur.

In metendo occupatos.] Et hoc quoque alibi notatum est: Cæsaris milites frumentum demetere, naues facere, ceteráque munia omnia obire solitos.

Et pedites præliantur.] *Pedibus* corrigendum: vt est in Steph. Sic enim suprà cap. 1. Sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur.

Ita se collocant.] Alij *Currus collocant*. Fortasse vtrunque coniungendum: sic, Ita se & currus collocant. Nam certè currus secum ex acie subducebant.

Expeditum ad suos receptum.] Imò *Ad eos*, id est ad aurigas.

Circiter triginta.] Valde mirum, equos solos triginta nactum prælium committere voluisse. Fortasse x x x. scriptū fuit, pro c c c. vel potiùs 30. pro 300.

Hiemis nauigationem subeundam.] Vrsini liber, Hiemi nauigationem subiiciendam. quod eodē modo Stephanicus codex scriptum habebat: & sanè rectius videtur. Nā Subire nauigationem hiemis, est hieme nauigationem instituere. quod à Cæsaris instituto fuit alienissimū. At Subiicere hiemi nauigationem, est classem suam tandiu in ora Britanniæ retinere, dum hiems veniat. Hoc Cæsar facere nolebat. itaque obsides post se abduci iussit. ipse cōtinuò pòst naues soluit.

Orbe facto.] Orbem facere dicebantur, cùm vndique circunuenti cōfertim se conglomerabant, & densatis scutis in orbem consistebant. quod non tā oppugnandi, quàm resistendi ac propugnandi consilio fiebat. Sic lib. 5. cap. 10. Iusserunt pronuntiari, vt impedimenta relinquerēt, atque in orbem consisterent. Liu. lib. 42. Ibi cùm in orbem milites coegisset, vt dēsatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorum sese tuerentur. Idem lib. 2. Quo magis se hostis inferebat, cogebantur breuiore spatio & ipsi orbem colligere.

Propter siccitates paludum.] Quia Romani ab iis consectandis paludum limo non prohibebantur.

Liber V.

CAP. I.

Subductionésque paulò.] Ita est in nostro & Stephan. & Romano. Alij *Subductiores paulóque*. Quod non intelligo. cùm Subduci naues frequentissimè dicantur, quæ in interiorem portus partem, interdum etiam in aridum, vel refectionis vel munitionis caussa propelluntur. vt lib. 4. cap. 6. Et longas naues quas in aridum subduxerat, æstus complebat. Et lib. Ciuil. 3. Naues reliquas si vellet, subduci & refici iuberet. Item hoc ipso lib. cap. 4: Commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitione coniungi. Liuius lib. 23: Castris communitis, nauibúsque subductis, & vallo circundatis, &c.

Magis magnos.] Aldinus, Minùs magnos. Itáque Vrsinus restituit: & locus Cæsaris apertè postulat.

In reliquis vtimur maribus.] Ita scriptum est in nostro, & Romano, itemque in Stephan. & Faern. vt ipse testatur: docétque Priscianum ita hunc locum protulisse, lib. 7. Aldinus & ceteri hoc modo: Quibus in alio mari vti assueuerunt. quam lectionem Manutium secutum miror.

Accepta oratione.] Liber Steph. & Romanus, *Percepta*. Vrsinus autem, *Ratione*. neutrum placet. Et legatorum oratio propriè dicitur.

Vti imperauerat.] Has duas voces adulterinas esse arbitror. superuacaneas quidem esse, nemo in huius auctoris libris versatus negauerit. Nam satis fuit dixisse, Ad diem.

Qui litem æstiment.] Qui æstiment, quanti sit damnum, quod quisque acceperat, vt tāti, qui dederit, damnetur.

Collaudatis militibus.] Notandum, quod aliis locis monuimus, Cæsarianos milites fabriles artes, cùm vsus poscebat, exercuisse: & naues ædificasse. Sic Ciuil. 1. cap. 5. Imperat militibus Cæsar, vt naues faciant.

Ad portum Icium.] Strabo lib. 4. de Morinis loquens: παρ' οἷς, inquit, ἐςὶ καὶ τὸ Ἴτιον ᾧ ἐχρήσατο ναυστάθμῳ καῖσαρ ὁ θεὸς διαίρων εἰς τὴν νῆσον.

Transmissum à continenti.] Traiectus & Transmissus in eadem re ponuntur à Cæsare: vt infrà cap. 5. Pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. Quare perspicuum esse arbitror, hoc loco alterutrum duorum redūdare, vocemque *Traiectum* sub hac altera pro glossa subiecta tandem in contextum irrepsisse. Hæc cùm multis antè annis scripsissem, animaduerti Faernum testari in suo libro abesse vocē *Transmissum*.

Ab eo petere cœperunt.] Obscurus mihi locus. Fortasse hic sensus est, Quoniam in commune consulere non poterāt, suis quisque priuatim rationibus consulebat: & à Cæsare

ſare, vt ſuis agris atque ædificiis parceret, petebant.

CAP. II.

INduciomarus.] Hoc eodem nomine appellatur apud Ciceronem in Orat. pro Fonteio, is qui ſuo teſtimonio maximè omniū Fonteium lædebat, à Gallis quibuſdā miſſus. Verùm is Allobrogum Dux nominatur. Quòd ſi, inquit, tātas auxiliorum noſtrorum copias Induciomarus ipſe deſpexerit, dux Allobrogum, ceterorúmque Gallorum, &c.

Quæ in Meldis erant.] Imò *In Belgis.* vt habent libri nonnulli, & ex ſuperioribus planè intelligitur.

CAP. III.

DVmnorix Æduus.] Lib. I. cap. 3.

Grauiter ferebant.] Nam Aedui retinere libertatem cupiebāt, vt ſuo loco diximus.

Religionibus impediri.] Fortaſſe, quòd vel votum obeundum eſſet, vel iuſta ſoluenda.

Impeditis animis] Notanda locutio, pro Occupatis.

Pro ſano facturum.] Tanquam ſanum, vel, vt ſanum & prudentem facere par erat. Sic de bell. ciuil. 3. Iſque maximè vellet pro communi amico atque arbitro cōtrouerſias Regum componere.

Illa autem.] Faerni liber, *Ille enim*: cui liber Steph. aſtipulatur. Et rectè Vrſinus docuit aſſertionis eſſe iam, non rationis. Plautus in Perſa, Enim non ibis nunc viciſſim, niſi ſcio.

Liberum liberæq; ciuitatis.] Liberum ſibi eſſe Cæſarem ſequi, aut non ſequi. Aeduorum ciuitatem neque Regi parere, neque à Romanis in prouinciæ formam redactā eſſe.

Rei frumentariæ prouideret.] Noſter, & Steph. & Romanus, Rem frumentariam. quod propter Cæſaris conſuetudinem probabilius videtur. Sic lib. 6. cap. 3: His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet.

CAP. IIII.

AD ſolis occaſum.] Strab. lib. 4. νύκτωρ δ' ἀνήχθη, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ κατῆρε περὶ τετάρτην ὥραν τ' καὶ εἴκοσι σταδίους τοῦ διάπλου τελέσας.

Eam partem inſulæ caperet.] Nihil muto. nam ſuperiùs quoque dixit, Inſulam capere. Quanquam ſiquis vetus codex ſcriptum haberet *Eum portum*, non dubitarem hanc cum illa ſcripturam commutare. nam ſic quoque ſuperiùs locutus eſt.

Meridiano ferè tempore.] Florus lib. I. In Britanniam tranſit mira celeritate: quippe qui tertia vigilia Morino ſoluiſſet à portu, minùs quàm medio die inſulam ingreſſus eſt. Videtur legendùm *Monino*, vt eius inſulæ portum ſignificet, quā Cæſar paulò pòſt Monam appellat.

Ex captiuis comperit.] Steph. Cognouit.

Vno erant viſæ tempore.] Sic omnes quos vidi & manuſcripti, & impreſsi libri. Faernus, Vnà erant viſæ, timore. quod propter librorum diſſenſionem non recipio: etſi per ſe non diſplicet.

Crebris arboribus ſuccîſis.] Has Concædes nominant Auctores. Tacit. lib. I: Frontem ac tergum vallo, latera concædibus munitus. Gregor. Turon. lib. 2. cap. 9. Franci enim ſimulato metu ſe in remotiores ſaltus receperant, concædibus per extrema ſyluarum procuratis. Mendoſè legitur Concidibus.

In litus eiectas.] Faerni lib. In litore. quod idem in Stephani codice reperio.

Itinere deſiſtere.] Stephan. In itinere reſiſtere. quod veriſsimum eſſe paucis pòſt verſibus cognoſcetur.

Quamplurimas poſſet.] *Poſſit*, ratio ſermonis poſtulat.

Multæ operæ.] Sic placet: propter cōſenſionem noſtri antiqui, & Stephanici, & Aldini: cùm in aliis ſit, Multi operis.

Eaſdem copias, quæ antea præſidio nauibus fuerāt, relinquit.] Ineptè. quanto illa Stephanici & Aldini librorum concinnior: Eaſdem copias, quas antè, præſidio nauibus relinquit.

Memoria proditum.] Sic omnes lib. Memoriæ tamen, caſu tertio, video & apud hunc, & apud alios, vbique.

Ex Belgio tranſierant.] Sic omnes lib. Ego tamen Cæſaris conſuetudinem attendens, *Belgis* legendum eſſe non dubitarem. Nā vbique & de ſingulis populis ita loquitur. Quinetiam lib. Ciuil. I. Cæſaris, inquit, erat in Barbaris nomen obſcurius.

Bello illato ibi remanſerant.] Stephan. Eo permanſerant. Neutrum placet. Non enim illato bello, ſed confecto potiùs permanſerunt. Obſcurus mihi locus. ac vereor ne multa ſint adulterina: ac Cæſar ita ſcripſerit: Quibus orti ex ciuitatibus bello illato eo peruaſerunt. Sed ſine veteris auctoritate libri nihil mutandum eſt.

Minores obiectæ inſulæ.] Sic quoque Aldinus. ſed noſtri & Stephanici & Romani & vulgarium conſenſus præponderat, vbi legitur *Subiectæ.*

CAP. V.

NVmo æreo.] Codex Steph. Minimo ære, aut auro, aut aliis ferreis. Ego legendum ſic putarem: Minimo ære aut auro aut laminis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Nam Tacitus in Agricola ita ſcribit: Fert Britannia aurū, & argentum, & alia metalla.

Quam in Gallia.] Belgica, ſubaudiendum arbitror.

Leporem & Gallinam.] Lōgè his diſsimilia, Dio Nicæus, & Herodianus in Seuero.

Inſula natura triquetra.] Strabo lib.4: ἡ δὲ βρεττανικὴ, τρίγωνος μέν ἐστι τῷ σχήματι. & multa in Cæſaris ſententiam. Legendus etiam Tacitus in vita Iulij Agricolæ.

Ibernia dimidio minor.] At Mela lib.3: Super Britanniam, inquit, Ibernia eſt penè par ſpatio, ſed vtrinque æqualis. Videtur exſcriptus hic locus, & apud Melam corruptus.

Dies x x x.] Mela eodem loco: In ea, inquit, quòd ſol longè occaſurus exurgit, breues vtique noctes ſunt. Sed per hyemem, ſicut alibi obſcuræ, æſtate lucidæ. quòd per id tempus iam ſe altiùs euehens, quanquam ipſe non cernatur, vicino tamen ſplendore, proxima illuſtrat: per ſolſtitium verò nullæ: quòd tùm iam manifeſtior non fulgorem modò, ſed ſui quoque partem maximam oſtē tat. Tacitus in vita Agricolæ: Dierum ſpatia vltra noſtri orbis menſurā, & nox clara, & extrema Britanniæ parte breuis, vt finem atque initiū lucis exiguo diſcrimine internoſcas. Quòd ſi nubes nō officiāt, aſpici per noctem ſolis fulgorem, nec occidere & exurgere: ſed tranſire affirmant.

Eſſe arbitrantur.] Steph. Exiſtimatur. cui video Faerni librum ſuffragari.

DCC millium paſſuum.] Non congruit numerus Dionis Nicæi in Seuero, quem conferre qui volet, poterit.

Vicies centena.] Legendum, *Centenum* in ſecundo caſu.

Glaſto inficiunt.] Noſter antiquus, itémque Stephanicus, *Vltro inficiunt*. Quod etiam apud Pomp. Melam ſeruatum eſt. Incertum, inquit, ob decorem, an quid aliud, vltro corpora infecti. vbi de Britannis loquitur. Romanus, & alij nonnulli, *Vltro glaſto inficiunt*. Incredibile dictu eſt, quàm variæ doctiſsimorum hominum coniecturæ proferantur: cùm alij Vitro, alij Nitro, alij Glaſto, alij Luteo, alij Glauco, alij alio modo emēdent. Mouet me Pomponij Melæ & veterum librorum conſenſus, in quibus *Vltro* conſtanter ſcriptum eſt, vt cōtra omnium ſententiam reponēdum arbitrer, *Lutro*, mutatione perexigua. propterea quod Dioſcorides Lyſimachiam ſcribit à nonnullis Lytron appellari. Valere autem Lyſimachiam ad cęruleum colorem, Ruellius & alij confirmant: vt dubitari etiam poſsit, an pro Luteum, quod eſt apud Plinium & Vitruuium, fortaſſe legendum ſit, Lutrum. de quo tamen nihil affirmo. Vitruuiùs lib.7. cap.14: Qui nō poſſunt chryſocolla propter raritatem vti, herba quæ luteum appellatur, cæruleum inficiūt. Plin. lib.33. cap.5. Luteam putant à Lutea herba dictam, quum ipſam cæruleo ſubtritam, pro chryſocolla inducunt. Tantam autem de Lyſimachia & Luteo vel Lutea herba diſſenſionē animaduerti inter Ruellium, Fuſchiū, & alios eruditos viros, vt vel vnus ille Dioſcoridis locus variis ipſorū diſputationibus facilè præponderet. Nitrū quidem ad cæruleum colorem valere, Vitruuius ſcribit lib.7. cap.11. ſed neque ſolum, verùm arena contuſum, & æri cyprio mixtum: neque ad corpus hominis inficiendū, quod vſus oſtendit: ſed ad opera, de quibus apertè Vitruuius ibi loquitur. Luteum autem hoc loco Victorius reponebat Variar. lib.19. cap.3. Nitrum, Turneb. Aduerſ. 6. cap.17.

Horribiliore adſpectu.] Sic Aldinus: & ita magis placet: cùm in aliis omnibus legatur *Horridiore*. Nam ſic idem hic noſter infrà lib.7: Qua deſpici poterat, horribilem ſpeciem præbebat.

Virgines ductæ.] Steph. Quo primùm virgo deducta eſt. Noſter & Romanus, Adducta eſt. Quod valde arridet. Nam vna tantùm ſignificatur. Quid igitur ſi plures eadem pepererit? cuius erit ſecundus, aut tertius, aut quartus? Sanè ex verbis Cæſaris reſponderet aliquis, fore omnium communem: & hanc eſſe Platonicam cōfuſionem.

Inter ſe conſtitiſſent.] Non dubito duas primas voces ex gloſſa ſumptas, & tollendas eſſe. nam legiones propter terrorem intermiſſo aliquanto ſpatio conſtiterant.

Per medios audaciſſimè.] Scripſiſſe Cæſarem arbitror, Per medios hoſtes audaciſsimè.

CAP. VI.

CVm periculo dimicare.] Noſter, Steph. & Romanus, Cum periculo prælio dimicare.

Pedibus tranſiri.] Notandū, pro Vado tranſiri.

In agros effunderent.] Steph. Eiicerent. quod non æquè placet. Nam terroris cauſſa latè vagabantur.

In continentem Galliam venerat.] Vocem Galliam propter Cæſaris conſuetudinem ſuſpicor ex Gloſſa ſumptam fuiſſe.

Pecorúmque numerus.] Faernus *Pecoris*. Idem noſter, & Steph. & Aldin. & Romanus.

Noſtri acriter.] Praua interpunctio locum corruperat. nam hinc periodi initium eſt.

CAP. VII.

OPpidum Britanni vocant.] Strabo lib.4. πόλεις δ᾽ αὐτῶν εἰσὶν οἱ δρυμοί. περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι καταβεβλημένοις, εὐρυχωρῆ κύκλον καὶ αὐτοὶ ἐνταῦθα καλυβοποιοῦνται, καὶ τὰ βοσκήματα καταςαθμεύουσιν, οὐ πρὸς πολὺν χρόνον.

Numerus

Numerus pecorum repertus.] Noster & Steph. *Pecoris*.

Nobili duce Cingetorige.] Stephan. *Lugotorige.* nam Cingetorigem paulò antè Regem nominarat.

Facilè extrahi posse.] Id est, Casſiuellaunum facilè morarum cauſſas poſſe fingere, & diem ex die ducere.

Et prioris.] Particula, *Et*, ſententiam deprauat, ac ſine dubio delenda eſt.

Locum caperent.] Obſcura mihi ſententia, niſi forte locũ capere dicantur naues, quæ curſum tenent.

Per Atrebatem Comium.] At hîc in exercitu Cæſaris erat anno ſuperiore, à Britannis remiſſus. lib. 4. cap. 5. Priùs ergo Comium fide publica euocarant, & eius opera in hac compoſitione vſi erant.

CAP. VIII.

Q. Ciceroni.] Marci fratri, & Cæſaris legato. Dio lib. 40.

His militibus] Vox *Militibus* ſuperuacanea eſt: ac Cæſar ſuperiùs ſemper Legionibus præfectos dixit.

Tres in Belgio.] Steph. Belgis: quod ſine dubio rectum eſt. Et vbique hoc puto ſeruãdum. Nam hæc Cæſaris conſuetudo eſt in populis omnibus.

Ambiorige & Catiuulco.] Hi Reges quiſque dimidiæ partis Eburonum nominantur. lib. 6. cap. 6.

Sabino Cottaq;.] Eodem loco, Caſtellum Vatuca nominatur, in mediis Eburonum finibus: vbi duo iſti legati hyemandi cauſſa conſederant.

In Gallia morari.] Hoc eſt, ſuam in Italiam profectionem differre. Morabatur autem in Belgis, &, vt opinor, Samarobrinæ.

Inimici palàm multis etiã ex ciuitate auctoribus.] Steph. & Faern. lib. Inimicis iam multis palàm ex ciuitate, & his auctoribus. Legendũ arbitror, vnica tranſpoſita vocula: Inimici multis etiam ex ciuitate palàm auctoribus, interfecerunt. Nam alioqui poſtremum hoc verbum quò referatur non habebit.

Ex Belgio.] Iterum reſtituendum arbitror, Ex Belgis: propter aſsiduam Cæſaris conſuetudinem.

Ad caſtra oppugnanda.] Noſter & Faerninus & Romanus, & Steph. Caſtra oppugnatũ. quod placet.

Controuerſias minui.] Minuere controuerſias, pro Tollere, & extinguere. Sic lib. 6. cap. 5. Principes regionum inter ſuos ius dicunt, controuerſiáſque minuunt. Sic Cicero Offic. 1. Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores eſſe quàm vrbanas, minuenda eſt hæc opinio: id eſt, tollenda. Sic Academ. 2. Sed vt minuam controuerſiam, videte quieto, &c.

Non minùs haberet in ſe iuris multitudo.] Hanc veram ac ſtabilẽ eſſe Principatus formam, multi diſputant. Nam aut vi, & in inuitos occupatus eſt, aut multitudinis voluntate delatus. prior confeſsione omniũ eſt Tyrannicus. alter certis legibus & conditionibus delatus: vnde vltrò citróque obligatio naſcitur. Eiuſmodi Feudorum iura fuerunt, vt quibus de cauſsis à Vaſallo feudum, iiſdem à Patrono amitteretur.

Humilitate ſua.] Nota Humilitatem non virtutem eſſe, quę vulgò modeſtia dicitur, ſed tenuitatem & infirmitatem.

Subſidio venire.] Faern. & Stephan. *Subuenire.*

Ipſorum eſſe conſilium.] Id eſt, licere illis conſilium capere, ac deliberare vtrum malit. Sic Cicero: Veſtrum iam conſiliũ eſt, quid vobis ſit faciendum.

CAP. IX.

Inter eos exiſtit controuerſia.] Sic noſter Stephan. & Romanus. Aldinus, Inter eos ex his tot cauſsis controuerſia orta eſt. Vetus placet. nam ex verbo *Exiſtit* mendoſè factũ eſt, *Ex his tot.* deinde à ſciolo quopiã ſubiectum, *cauſſis*, & *Orta eſt.*

Ariouiſti mortem.] At hunc lib. 1. cap. vlt. fuga ſibi ſalutem reperiſſe ſcripſit. vel igitur ex vulnere accepto, vel ex animi mœrore Ariouiſtum mortuum eſſe oportet.

Vltrò illatis.] Non citrò acceptis.

Vnam eſſe in celeritate.] Magis placeret, *Vna*: ſexto caſu: Vna eſſe in celeritate poſitam ſalutem.

Amplius ab ijs abſit.] Sic Stephanicus. Placet tamen Faerni liber: Amplius abſit.

Quantaſuis magnas.] Sic omnes lib. Vſitatum tamen puto, Quantumuis magnas. vel, Quantaſuis copias.

Quem haberet exitum.] Inſignis locus: ex quo intelligitur, Conſilium dici exitum habere, cùm in alterutram partem tutum habet euentum: non habere verò, cùm neutram in partem habet: & eſt, vt Dialectici loquuntur, ἐκ τῶν ἀπόρων. Itaque Titurius ſuum, in vtranque partem tutum eſſe diſputat: Cottæ verò, in neutram. Cicero ad Attic. 7. ep. 11. Videtur hoc conſilium exitum habiturum. Hircius de bell. Alexãdrino, Neque vllum exitum conſilij ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia, &c.

Vincite.] Diſputando & altercando, ſcilicet. quaſi dicat, Diutius non contendam. Valeat veſtra ſententia.

Hi ſapienter ſi quid.] Placet Stephan. & Ald. & aliorum ſcriptura: Hi ſapient: & ſi quid. Pro, Hi milites conſilium capient. Horum erit iudicium.

Communem cum reliquis belli casum.] vox *Belli* abest ab omnibus quos vidi & antiquis, & recentioribus. quorum consensum huic singulari antepono.

Dat manus.] Dare manus, cedere, victum se fateri. Translatum ab iis qui bello capti sese dedunt. Cic. de Amicitia: Qui litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus. Sic ad Att. 2. ep. 22. Primo sanè die multa contrà: ad extremum autẽ manus dedisse.

Impedimentis. at hostes.] In aliis omnibus post vocem *Impedimentis*, subiectum est verbũ *Incedunt.* vtraque placet. sed librorum cõsensionem potiorem arbitror.

CAP. X.

IN *orbem consisterent.*] Dixi sub finem lib. 4. In orbem consistere dici milites, qui nõ hostem adoriendi, sed sui tantùm defendendi consilio densi cuneis se quisque coactis agglomerant: vt Vergilius cecinit. Idque paucis versibus insequentibus apparebit. Salustius dicere videtur Grege facto. Nam in Iugurt. Ex omni, inquit, multitudine non amplius XL. memores nominis Romani grege facto locum cepere, &c.

Id factum.] De impedimentis, & auro relicto: vt Florus loquitur.

Et numero pugnandi pares nostri.] Faernus ex ingenio reponit, *Pugnantium.* quod placet. Simul ex Stephanico lib. ita locus distinguendus est, vt post *pares* punctum notetur. Tum alterius sententiæ initium hoc sit: Nostri tametsi à Duce & à fortuna deserebantur, &c. Nonnulli autem pro *numero* reposuerunt *animo*: quod eorum temeritatem simul & inscitiam coarguit.

Tela à confertis vitari poterant.] Sic Aldus. At Stephanicus & noster multò rectiùs, Tela conferti vitare poterant.

Se suámq; fidem interponere.] Sic Aldus & vulgati. mendosissimé. Nam sine coniunctione legendum est, vt in Steph. Se suam fidẽ interponere. Et sic alibi, Fidem interponere, Iusiurandum interponere.

Suam ac militum salutem.] Sic Ald. Rectiùs Faerni & Steph. libri: De sua ac militum salute.

CAP. XI.

HIc *quoque accidit.*] Corrigendum videtur, *Hic.*

Virtuti locus relinquebatur.] Id est, pugnandi.

Hanc adepti victoriam.] Ita placet: neque sine libri veteris auctoritate quicquam mutari paterer. sed tamen scripsisse Cæsarem *Hac adepta victoria,* in sexto casu, ex Latinæ linguæ consuetudine suspicarer.

Turres CXX.] In Steph. & Romano, & multis aliis: Turres admodum CXX. Suspicor de mendo. Nam neque tam magno turrium numero vsquam legi vel Romanos ipsos esse vsos: præterea vna nocte tot ædificari turres potuisse, non puto. denique posteriùs turres excitatas fuisse, mox intelligetur. Non placet diuinare. sed probabilius est de aggere ex materia extructo Cæsarem scripsisse. vt aliis multis locis.

Oppugnationem opus sunt.] Cùm de Romanis perspicuè loquatur, corrigẽdum putarem *Propugnationem.*

Pinnæ, loricæq;.] Loricas dicit, quas vulgò *Parappettos* appellamus, quasi pectoris tegumenta. vt lib. 7. docebimus.

Mittuntur ad Cæsarem literæ.] Qui tum erat in Belgis, Samarobrinæ.

Sese tamen scire] Vox *Scire* tollenda est, auctore Stephan. lib. & loci sententia postulante.

Manibus sagulísque.] Video esse qui *Furculis* vel *Sarculis* reponant. Sed vsitata lectio in veteribus omnibus reperitur: & ad Neruiorum imperitiam demonstrandam aptissima est: & (quod caput est) Paulum Orosium auctorem habet. denique modò dixit eos ferramentis destitutos fuisse: hoc est, bidentibus, ligonibus, palis, rastris, alueis, cophinis, qualis. vt est apud Veget. li. 1. cap. 24. & lib. 3. cap. vlt.

Exhaurire cogebantur.] Sic noster & Aldin. At Stephan. Videbantur: pro Nitebãtur, quod in Romano est.

Minus horis tribus decem millium passuum.] Legendum XV. vt in lib. Steph. & apud Orosium. Valli autem & fossæ spatium superiùs Cæsar exposuit: & Orosij numerus congruit,

Copia quæ esset] Non dubito quin legendum sit, *Cùm esset.*

Fusili ex argilla.] Quid sit Argilla fusilis, ignorare me fateor. Quid si *Aruina* legeretur, vt pro seuo poneretur? Orosius locum sic expressit: Testas fundis feruentes intorsere, flammatáque tela focis: ac mox concepto igne rutilantia intra castra iecerunt. Pseudeutropius autem sic: Testas feruentes intorsere fundis. Sed necesse est, in testis picem, aut seuum, aut aliquid eiusmodi fuisse, quo ignis excitari solet. vt libro 7. cap. 4. Picem, reliquásque res, quibus ignis excitari potest, fundebant. Item: Quidam Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem proiiciebat. Salluft. in Iugurth. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, sudes, pila, præterea picem sulphure & tæda mistam ardenti mittere. Tacitus lib. 18. Dum faces, & glandes, & missilẽ ignẽ in obsessos iaculantur. Cogitandum etiam, ecquid ita emendari possit: Feruentes sulphure ex argilla glandes. Vel sic: Feruentes fictili ex argilla. Vel sic:

sic: Fusiles feruenti ex argilla glãdes. Hirc. li. de bel. Afr. Officinas ferrarias instruere, sagittásque & tela, vti fierent, complura curare, glandes fundere, sudes comparare.

Demigrandi caussa.] Loci deserẽdi, & ad impedimenta currendi. Demigrare, est de loco decedere cum animo non reuertendi.

Vt se sub ipso] Legendum puto Ita se. Nã tot cædium & vulnerum caussam hanc affert: quòd hostes tam cupidè ad vallũ accedebant: ita conferti ac stipati erant, vt nullum frustrà telum adiiceretur.

In eam erumpit.] Omnes alij, *Irrumpit.* quorum consensionem probo.

Turri adacta.] Turri Gallorum ad Romanorum vallum admota. Nam de Turri, non de flamma verbum Adigendi intelligendum est.

Turris succensa est.] Turris Gallorum ambulatoria ignibus in eam à Romanis militibus coniectis succensa est.

Illum veruto transfixum.] Noster, Stephan. & Romanus, pro hoc versu scriptum habent: Illic verò occursat ocyùs gladio, comminúsque rem gerit Varenus. Ego non dubito vtrunque retinendum: & post verbum *Arbitrantur* hæc subiungenda.

Vtrunque versauit.] Sic Stephan. & Ald. & alij complures. Nonnulli *Seruauit*, quod abiudico.

Vnus inter Neruios.] Stephan. & Aldin. *Intus*, quod sine dubio rectum est.

Cuidam ex equitibus Gallis.] Dio lib. 40. locum hunc obseruans, notat Cæsarem non putasse hoc negotiũ Verticonis seruo cõmittendum, ne patriæ charitate adductus magnum Romanis detrimentum afferret. & obsessorum calamitatem & pericula exponere potuisset. Sed tamen hunc equitem Gallum fuisse, Cæsar testatur. An pro Dione respondendum est, hunc alterius ciuitatis fuisse, non Neruium? Ego non hãc caussam Cæsari fuisse credere: nam eundem quoque Neruium seruum remisit, vt paulò pòst intelligetur. Sed quo tutior res esset, duos Cæsar mittendos putauit.

CAP. XII.

GRæcis literis.] Hoc idem totidem verbis Dio commemorat. Docet hic locus, quàm absurdum sit, existimare, Gallos Græca lingua vulgò vsos esse. Sed tamen negare nonnullos literarum studio deditos, eius linguæ peritos fuisse, æquè absurdum est. Idem Dio & Suetonius scribunt, aliis in negotiis eũ per notas scripsisse, ita structo literarum ordine, vt nullum verbũ effici posset. quæ si quis inuestigare vellet, quartam Elementorum literam id est D pro A permutaret.

Periculum veritus.] Tela Romanorũ veritus. Itaque quasi vnus ex hostibus eminùs pugnans tragulam adiecit: vt Dio scribit: sed non dedita opera turri infixit: vt idem affirmat. Nam casu id factũ Cæsar testatur.

In conuentu militum recitat.] Obseruandum arbitror verbum *Conuentu.* non enim dixit In concione: quia Græcè non omnes milites intelligebant. Sed aliquammultis familiaribus, & Græcæ linguæ peritis coactis, qui deinceps cæteris exponerent. Erat ergo Consilium, Concio, & Cõuentus. Ad consilium adhibebantur, legati, tribuni, quæstores. ad concionem, omnes: ad conuentum, proximus quisque.

Fumi incendiorum.] Significat Cæsaris consuetudinem, vt quà exercitum duceret, ædificia omnia incenderet: quæ tamen hostiũ essent. Sic lib. 8. cap. 1. Nanque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatum.

Cum tantis copiis.] Steph. *Tãtulis*. & mox, *Tũ*, pro *Tamen*. quod sine dubio rectum est.

Si fortè timoris simulatione.] Factum hoc Cæsaris Frontinus laudat, & stratagematis loco numerat, lib. 3. cap. 17.

Trans vallem magnam & riuum.] Vox *Magnã* abest ab omnibus aliis. Ac sæpe iã dixi cõsensionem librorum sine magna caussa nõ repudiandam.

Relictum esse militem.] Omnes alij prȩter Aldinum, *Reliquum*.

Illum locum relinqui.] Præclarè hunc locum Dionys. Lambinus vir doctissimus restituit: *Vllum* locum relinqui volebat. Steph. & Aldin. *Illorum* pro *Illum* scriptum habebant. Sed Lambini emendatio sine dubio probanda est.

Expiato incommodo.] Memorabile est, quod Suetonius scribit, Cæsarem audita clade Tituriana, barbam capillúmque summisisse: nec antè dempsisse, quàm vindicasset: quod nunc accidit.

Diutina lætitia.] Faern. codex, *Lætatio*. quod idem in Steph. reperi.

Millia passuum L.] Omnes alij, Millia passuum abesset circiter LX.

CAP. XIII.

L. Roscio Legato.] Omnes præter Aldin. *Quæstore*. sed perspicua veritas omnium lib. consensioni præponderat. Hunc autem legatum Cæsaris fuisse constat ex hoc ipso lib. cap. 8.

Aliàs territando, aliàs cohortando.] Rectè sic, vt in Ald. & Steph. nostro, & Romano, cùm in vulgatis legatur *Alios*.

Recentibus officiis.] De quib. inf. lib. 6. cap. 4.

Omnibus gentibus.] Notandus locus, Gallorum gentem virtute belli gentibus omni-

bus præcelluisse. Sic lib. 6. cap. 6. Ac fuit antea tempus cùm Germanos Galli virtute superarent.

Exercere.] Placet Faernini & Stephanici libri scriptura: Exigere à finitimis, equos parare, exules damnatósque tota Gallia, &c.

Alterius factionis.] Nam de principatu Treuirorum cum suo socero contendens, statim se Cæsari dediderat. lib. 5. cap. 2.

Hostem iudicandum curat.] Omnes ad vnum, Hostem iudicat.

Neu quis quenque.] Legendũ arbitror, Quenquam.

Armatum concilium.] Liuius lib. XXI. In his (de Gallis loquitur) noua terribilísque species visa est, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt.

Nonnullis ciuitatibus.] Apparet esse mendum. Itaque fuere qui *Ciuitates* corrigerẽt. quod non displiceret, nisi viderem Cæsarem de vna tantùm Treuirorum ciuitate verba fecisse. Veteris igitur codicis auctoritas expectanda est: Siquis fortè scriptum haberet *Societatem.* quod huic loco aptissimè conueniret.

Obsidibus de pecunia cauent.] Consentiunt noster, Stephan. Ald. & Romanus: quos probo. Nã de pecunia, in bello, obsidibus cauebãt: in pace, prædibus. Indéque natum prædum dandorum initium arbitror. alij vulgati, Obsidibus & pecunia.

Nondum hieme confecta.] Sic infrà lib. 7. Iam propè hieme confecta, &c.

Ab hoc concilio abfuisse existimabantur.] Nonnulli, Ab hoc concilio eximebantur. quod non placet. Legendum puto *Consilio* per s. vt non concilium à Cæsare indictum significet: sed consilium pro coniuratione & conspiratione dixerit: vt alibi persæpe. vt mox: Acco qui princeps eius cõsilij fuerat.

Pro suggestu.] Pro tribunali. Liuius lib. 31. Excelso in suggestu superba iura reddentem stipatum lictoribus vident.

Æstiuum tempus instantis belli.] Puto legendum *Instans.* neque obscuram coniecturæ caussam esse arbitror.

Ex eo quod metuerat odio.] Sic Aldinus. Faernus autem, Quod in eum erat: ex ingenio: vt significat Vrsin. Steph. Meruerat. quod etiam in quibusdam impressis video. Et rectè. Cauarinus hic, Rex quondam Senonum, regno & domo à suis expulsus fuerat. Hunc Cæsar restituerat, lib. 5. cap. 9. Cæsar igitur aut ipsius in Senones iracundiam, aut iustum Senonum in illum odiũ pertimescebat.

Germanos in amicitiam.] Sic Steph. & Ald. & alij. Ego *Germanis*, casu tertio non dubito quin sit corrigendum.

Cum transrhenanis congredi.] Se cum Germanis, qui auxilio Treuiris veniebant, coniungere.

His confirmatis rebus.] *Constitutis*, sexcentis locis dixit. sed hoc tum vsurpat, cùm aliqua pollicitatio facta est. vt Ciuil. 1. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant.

Custodis loco.] Obseruatoris, speculatoris.

Liber VI.

CAP. I.

N. Pompeio.] Sic Pedian. in Milon. Senatusconsultum factum erat, vt Interrex & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui Proconsule ad vrbem erat, viderent, ne quid detrimenti Resp. caperet, delectus autem Pompeius tota Italia haberet. Quid sit autem Ad vrbem, & Asconius & ego in Verr. 2. exposuimus. Qui cũ imperio erant, si quid publicè aut priuatim agere vellent, extra vrbem manebant: ingredi in vrbem iis non licebat. Sic lib. Ciuil. 2. In se noui generis imperia constitui: vt idem ad portas vrbanis præsideat rebus, &c.

Consulis sacramento rogauisset.] Primùm mittebantur Conquisitores. Tum delectus habebatur. pòst Consules sacramento rogabant: Milites sacramento dicebant.

Ad opinionem Galliæ.] Vocem *Galliæ* non dubito ex glossa imperiti hominis sumptam esse. Nam superiùs dictum est, Opinionem à Cæsare passim dici pro auctoritate & existimatione. Itaque non *Galliæ* subscribendum fuit, sed potiùs *Populi R.* vt mox: Docuit quid Populi R. disciplina atque opes possent. Sed hoc nisi qui in Cæsaris libris admodum versatus fuerit, non videbit.

Cum Q. Titurio amiserat] Mendum perspicuũ. Legendum est, *Cotta & Titurius amiserant.* lib. 5. cap. 9.

Tribus legionibus.] Idem infrà hoc ipso lib. cap. 6.

Finitimos atque Germanos.] Vox *atque* nõ est in Faerni & Steph. libris, & meo iudicio delenda est.

CAP. II.

Ab eis millibus passuum XV.] Duæ illæ voces *Ab eis*, absunt à nostro & Aldino & Stephanico & Romano. Et rectè absunt. quanuis nõnulli restituerint, A militibus.

Cum XXV.] Locus hic demõstrat per id tempus decem in legione cohortes fuisse.

Bacenis.] Pars Herciniæ Syluæ: quam nunc Nigram Germani appellãt: *Der schwuartzvuald,*

uuald, à Nechari amne ad Mœnum.

Habebat in animo.] Frontinus lib. Stratag. 2. factum hoc Labieni cõmemorat. T. Labienus, inquit, C. Cæsaris legatus aduersus Gallos ante aduentũ Germanorum, quos auxilio his venturos sciebat, confligere cupiens, diffidentiam simulauit, positísque in diuersa ripa castris, profectionem edixit in posterum diem. Galli credẽtes eum fugere, flumen quod medium erat, instituerunt transmittere. Labienus circumacto exercitu inter ipsas superandi amnis difficultates eos cecidit.

Nonnullos Gallos.] Sic Steph. & multi impressi. Rectiùs Aldinus, Nonnullos Gallicis rebus.

Primísque ordinibus.] Mirum est, neque, vt opinor, probabile, totos ordines euocatos. Itaque alibi persæpe, primorum ordinum centuriones conuocatos scribit. Quomodo tamen restituendum sit, veterum lib. ope destitutus affirmare non audeo.

Ciuitatem recipit.] Id est, ex rebellione ac defectione recuperat.

CAP. III.

QVod auxilia.] Deest vox *Germani*: vel certè subaudienda est. nisi quia in Sueuos præcipuè proficiscebatur, potiùs ita legendum sit, Quòd auxilia contra se Sueui Treueris miserant. Sed superior magis arridet.

Dare pollicentur.] Faernus, *Dari*. Sed ita est in lib. Stephani, & meo, & Aldino, & reliquis omnibus. neque mutandi caussam video idoneam.

Sub eorum imperio.] Notetur Cæsarem promiscuè pro eodẽ vsurpare: In fide, In clientela, & Sub imperio esse.

Barbaros atque imperitos.] Hoc dicit, quia cibaria sibi non prouiderant.

Ad iniquam pugnandi conditionem.] Nihil muto. sed si quis vetus codex haberet *aliquam*, magis placeret. vt aliis multis locis: vt paulo suprà: Sperãs temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem.

Posteaquam venerant.] *Venerint*, legendum arbitror.

Ac longè introrsus.] Nonnulli *Hanc*: quod magis placet.

Cheruscos à Sueuis.] Mirum est, & contra Cæsaris consuetudinem, de Cheruscis mentionem hîc fieri, quasi de potentissimis populis: neque tamen vllam eorum vel minimam descriptionem vllo loco adhiberi. De hac autem Cheruscorum & Sueuorum vicinitate, Tacitus lib. Annal. 2.

CAP. IIII.

CIuitatibus atque pagis.] Ciuitates dicit Respublicas, quæ vel liberæ & sui iuris erant: vt Bellouacorum, Venetorum: vel in alterius potentioris fide & clientela: vt Biturigum, Senonum, qui Aeduorum fidem sequebantur. Pagos verò earum Rerump. fines, siue territoria.

Factiones sunt.] Hîc notetur memorabilis illa vox Cornelij Taciti in Agric. vita: Non aliud aduersus validissimas gentes pro nobis vtilius, quàm quòd in commune non consulunt: sed per Principes factionibus & studiis trahuntur. Ita dum singuli pugnant, vniuersi vincũtur. Itaque cùm diuturnis ciuilibus bellis Galli inter se conflictati essent, Cæsar hanc occupandæ Galliæ occasionem sumpsit. Sic transitum in Germaniã, bella Vbiorũ, Vsipetum, Tenchtherorum, & Sueuorum ciuilia eidem præbuerunt: vt libro 4. & lib. 5. dictum est. Transitum in Britanniam, Cassiuellauni & Trinobantum contentiones. Et has easdem artes postea qui Magnæ bestiæ simulachrum appellatus est, studiosè retinuit.

Singulis domibus.] Hoc à me non intelligi, ingenuè fateor: si quis interpretetur singulas ciuitates ac familias duas in partes diuisas fuisse: vt alteri Aeduis, alteri Sequanis fauerent. Nam hic parricidarum culeus potiùs, quàm patrisf. quietum domicilium fuisset. Locum igitur, sic interpretor: vt cùm in Gallia duæ factiones essent, nullæ ciuitates, nullæque domus non alterutri parti studerent: nullæ verò (vt vulgò loquimur) neutræ essent. Atque hũc eundem morbum in Italia grassatum, cùm alij Guelphi, alij Gibellini dicerentur, nemo est qui nesciat.

Principes.] Aedui, aut Sequani.

Contra potentiorem.] Non dicit contra Aeduos, aut Sequanos: quorum erat summa potestas. sed contra Principem, aut ciuitatem: superiorem ea, quæ afficeretur iniuria, inferiorem autẽ Aeduis aut Sequanis.

Omnes ciuitates.] Non dicit, singulæ. sed omnes, cunctæ, vniuersæ: vt ex tota Gallia bipartita diuisio fiat, non ex singulis ciuitatibus aut domibus. quasi diceret, omnes Galliæ totius ciuitates, si genus vniuersum spectemus, duas in partes diuisæ sunt.

Alterius Sequani.] Aruernos superiùs posuit: lib. 1. cap. 12. aliísque locis scribit, Sequanos in Aruernorum fide & clientela fuisse. Sed quòd Sequani suis sumptibus bellum illud proximum gesserant, suáque pecunia Germanos conduxerant, & eorum auxiliis Aeduos vicerant, ita loquitur.

Diuitiacus.] Vide lib. 1. cap. 12.

Commutatione rerum.] Pulsis Germanis, eorúmque Rege Ariouisto.

Amplificata.] Forsan, *Amplificatis*, commodiùs legeretur. Hac autem ipsa de re vide lib. 7. cap. 10.

Adæquare intelligebant.] Steph.& Ald.Adæquare intelligebatur. quod magis placet. nam sensus est:Vulgò intelligebatur Rhemos adęquari Aeduis gratia & beneuolentia apud Cæsarem. Neque moueat quod mox dicet, longè principes tum Aeduos fuisse. Nam potentia & opibus & dignitate antecellebant, gratia pares erant.

Qui in aliquo sunt numero.] Sic Ald.Corrigẽdum: Aliquo sunt numero, vt in Steph. & Aimoini monachi libris.

Per se nihil habet.]Aimoinus,Nihil habet per se.quod sine dubio deprauatum est.

In seruitutem dicant.] Aimoinus, Addicunt, quod magis ad iuris consuetudinem accedit.

Altera Druydum.] Plin.lib.16.cap.vlt.Nihil habent Druydæ (ita suos appellant Magos) visco & arbore in qua gignatur, (si modò sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos, nec vlla sacra, sine vlla fronde conficiunt, vt inde appellati quoque interpretatione Græca posſint Druydæ videri. Hæc Plinius. Dryadas tamen nymphas Græci dixerunt, non Druydas. De eorum autem superstitione idem lib.24.cap.11. Nonnulli eruditi viri obseruarunt veterem illam Gallorum cõsuetudinem etiamnunc multis Galliæ locis retineri,cùm anni initio clamitant, *Au guy, l'an neuf.* Id est, ad viscum: annus nouus. Vnde illud Ouidij:

Ad viscum Druydæ, Druydæ clamare solebãt.

De his etiam in hanc sententiam Lucanus lib.1.ita scribit:

Et vos barbaricos ritus,morémque sinistrum
Sacrorum, Druydæ,positis repetistis ab armis.
Solis nosse Deos,& cœli numina vobis,
Aut solis nescire datum. nemora alta remotis
Incolitis lucis. Ammianus autem lib.15.tria sapientum genera nominat,Bardos,Eubages, ac Druydas: & hos Pythagoreos numerat.

Rebus diuinis intersunt.] Atqui omnibus interesse licebat, nisi quibus sacrificiis interdictum erat. Planiùs ergo Præsunt, dixisset. quanquam nihil muto. nam & huic scripturæ liber Aimoini suffragatur,& posteriùs dicet, Sacrificiis priuatis Druydas adhiberi.

De controuersiis.] Strabo lib. 4. δρυΐδαι δὲ πρὸς τῇ φυσιολογίᾳ, καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσκοῦσι. δικαιότατοι δὲ νομίζονται, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύονται, τάς τε ἰδιωτικὰς κρίσεις καὶ τὰς κοινάς.

Iidem discernunt.] Mirum est ita constanter legi in Aimoini,& Aldi,& Stephani libris. nam Latinæ quidem linguæ consuetudo perspicuè flagitat *Decernunt.* quo modo emendandum esse non dubito.

Aut priuatus, aut populus.] Sic Steph. Ald.& & Aimoin.Multi autem impresſi,*Publicus:* ex Græcæ linguæ cõsuetudine, apud quos δημοτικὸς dici solet. quamquam Latinam hanc esse consuetudinẽ non memini. Fortasse populũ nominat,quòd ciuitates quoque,quę Druydum decretis non parebant, à sacris arcerentur.

Ab iis omnes decedunt.] Et Aimoin.& Steph. particulam *Ab*,remouent: quorum auctoritatem sequor. Plaut.in Trinumm.

Decedam ego illi de via, & semita,&c.

Aditum eorum.] Sic Aldinus.At Aimoinus & Stephan. Aditum, sermonémque defugiunt.

His præest vnus.] Antistes,summus Pontifex. Itaque & Romani Põtificis,& Cardinaliũ, & contentionum in creandis Pontificibus imago planissimè perspicitur.

Media habetur.] Nam in Gallia totã prouinciam quæ trans Rhodanum erat, non numerat: vt ab initio dictum est.

In Britannia reperta.] Plin. lib. 30. cap.1. Britannia, inquit, hodiéq; Magiam attonitè celebrat, tantis cerimoniis, vt eam Persis dedisse videri posſit.

Illò proficiscuntur.] Id quod argumento esse volumus, eandem Gallorum atque Britannorum linguam fuisse. Tacitus in Agricola: In vniuersum æstimanti, Gallos vicinum solum (de Britanniæ solo loquitur) occupasse credibile est. Eorum sacra deprehendas superstitionũ persuasione. Sermo haud multum diuersus.

Versuum.] Non iam (opinor) dicit carmina: sed ambitus orationis. qua in re vocabulũ hoc vsurpari solitũ, nemo ignorat.

Græcis literis.] Sic Aimoinus & noster, vt Steph.& Ald. & Roman. & omnes ad vnũ quos vidi libri. Attamẽ remota voce Græcis, idonea & integra huic loco sententia constabit: hoc modo: In sola Druydum disciplina literis & scriptione non vtuntur. ceteris in rebus omnibus, vtuntur. Deinde si in priuatis ac domesticis rationibus & accepti expensíque codicibus patresfam. omnes Græcis literis vtebantur: quid est quod superiùs dixit, lib. 5. cap.12. Cæsarem Græcis conscriptam literis epistolam ad Q. Ciceronem misisse, ne intercepta epistola,sua à Gallis consilia cognoscerentur? Itaque mihi persuasum est, vocem *Græcis* adulterinam esse: & ab eo fortasse interiectam, qui apud Straboñe lib. 4.legerat Gallos exemplo Massilienſium inductos, præceptores inde suæ iuuentuti sumpsisse, & adeò φιλέλληνας fuisse, vt etiã pactiones & contractus Græcè scriberent. Sed Strabo præcisè de Massilienſi vicinia tantùm id commemorat. deinde sua demum memoria id fieri instituisse. Plura autem hac de re scripsimus in Francogalliæ, cap.2.

Non

Non interire animas.] Vnde ille festiuus mos Gallorum, pecunias mutuo accipiendi, quæ apud inferos reddantur: vt scribit Valerius lib.2.cap.1.

Ea literis mandare.] Ergo disciplinæ mysteria scriptionis abstinentia occultabant. At Pomp. Mela eam occultationem imperitè meo iudicio ad locum retulit. Docent, inquit, clam & diu vicenis annis in specu, aut in abditis saltibus.

Memoriam remittant.] Hoc idem Plato tum in Phædro, tum in Timæo. Quintil. lib.11. Quanquam, inquit, inuenio apud Platonem, obstare memoriæ vsum literarum. videlicet, quòd illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus.

De syderibus atque eorum motu.] Vbi sunt inepti, qui dixerunt Plinium scripsisse, Gallos astrologiæ studiosos non fuisse? propterea quod lib.18.cap.25. his verbis vtitur: Africam, Hispaniam, Galliam sileri, non erit mirum. nemo enim obseruauit in iis, qui syderum proderet exortus. Quasi verò Plinius nō meminisset quod Cæsar mox subiungit, Gallos nihil eorū quæ de hisce rebus tradebant, literis mandasse.

Alterum genus est equitum.] An igitur pedites nullo numero habebantur? quod ex superiore diuisione sequi videtur.

Ambactos.] Festus sic, Ambactus apud Ennium lingua Gallica seruus dicitur.

Natio est omnium.] Sic omnes quos vidi. Faernus testatur in suo scriptum, *Omnis.* quod magis placet.

Homines immolant.] Idem Cicero pro Fonteio. Sueton. in Claudio. Pomp. Mela. Plinius lib.30.cap.1. Eusebius autem lib.4. de præp. Euag. cap.17. docet, hāc innumerarū gentium & præsertim Occidentalium cōsuetudinem fuisse. Patet autem huius doctrinæ initia ex Iudæorum religionibus, & Prophetarum præceptis esse nata: qui de Christi sacrificio multa prædicere solebāt. Sed hanc doctrinam Sathanæ præstigiis apud Gallos stultissimè corruptam fuisse. Quid enim nocentis supplicium ad alterius æquè noxij absolutionem pertinet? An duobus captis & damnatis latronibus, alter alterius supplicio liberabitur? Innocentem eum igitur fuisse oportet, qui pro nocentibus & maleficis pœnas lueret.

Simulachra.] Strab. lib.4. καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλου ἐμβάλλοντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ παντοῖα θηρία, καὶ ἀνθρώπους ὁλοκαυτοῦσι.

Numero nocentium.] Hoc idē Tacitus Germanis attribuit. Nec dierum, inquit, numerum, vt nos, sed noctium computāt. sic constituunt. sic condicunt. nox ducere diē videtur.

Imperium cœlestium.] Aimoinus, Cœleste. Martem bella gerere. quod posterius in multis impressis seruatum est. Meliùs Aldinus, Steph. & alij, Bella regere.

Aut posita.] In templo, aut consecrato loco.

Publico conspectu.] Sic legendum, vt est apud Aimoin. Filiúmque puerili ætate in publico in conspectu.

Tantas ex suis bonis.] Hæc videtur Antidos fuisse, quam Iustinianus in ius ciuile induxit, & Græco nomine προσφέρνην appellauit. cuius tamen institutum propterea videtur absurdum fuisse, quia dos datur propter onera matrimonij. Turpe est autem dicere, maritum vxori esse oneri, aut vxorem onera matrimonij sustinere. Sed hæc ab historiæ interpretatione aliena sunt. Nam etiam Tacit. scribit in moribus Germanorum fuisse, vt non mulieres viris, sed contrà viri mulieribus dotes darēt. Quem etiam veterum nostræ Religionis Patriarcharum consuetudinem fuisse, patet ex libro qui de Rerum originibus inscriptus est.

Pecunia cōiunctim.] Placet Aimoini lectio, Coniunctim pecuniæ.

Ad eum pars vtriusque.] Nimirum eo casu quo liberi ex eo matrimonio nulli extarent. alioqui iniquissima esset conditio.

Iustis funeribus.] Sic Aimoinus. Steph. Ald. & ceteri omnes. Ego iampridem *Funeribus* delendum putaui: cùm Iusta pro funeribus veteres vsurparint: quæ Græci τὰ νομιζόμενα dicebant, vt in Comm. verb. iur. docuimus. Ac iam hoc idem Vrsino placuisse video.

Vnà cremabantur.] Non tamen, vt opinor, viui. Priùs ergo sacrificabantur.

Suam Remp.] Nam (vt Strabo scribit) ἀριστοκρατικαὶ ἦσαν αἱ πλείους τῶν πολιτειῶν.

Legibus sancitum.] Aimoin. *Scriptum.* quod abiudico.

Per concilium.] Sic Aimoin. Steph. & Aldinus. *Per concilium* tamen *licere*, idem valere videbatur quod Auctore concilio, vel Senatu. cùm hîc, opinor, perspicuè vsurpetur pro *In concilio.* Consulendos tamen plures veteres codices putarem, siquis scriptum haberet, *Pro concilio*: vt paulò supra, *Pro suggestu.* id est in concilio, in suggestu: & apud Sallust. Iugurth. Sed, vti pro concilio imperatum erat, Elephanti traduntur. nisi fortè *Per concilia* scriptum dicamus, pro, In conciliis.

CAP. V.

Germani.] Hoc quoque caput in Aimoini libro descriptum est, sed multis locis vitiosé.

In studiis rei militaris.] Seneca lib. de Ira, Germanis quid est animosius? quid ad incur-

ſum acrius? quid armorum cupidius? quibus innaſcuntur, innutriuntúrque, quorũ vna illis cura eſt, in alia negligentibus.

Impuberes permanſerunt.] Sic Tacitus in lib. de morib. German. Sera iuuenum Venus: eóque inexhauſta pubertas. Quaſi non antè pubertas exiſtat, quàm habita fœminę notitia. Alioqui exiſtimaſſet aliquis, Impuberes honeſto nomine à Cæſare appellatos, qui fœminæ notitiam nondum habuerunt. nam illa temperantia, ſtatura & vires aluntur, non lanuginis vacuitate. Mela autem locum ſic exſcripſit, Maximo frigore nudi agunt, antequam puberes ſint: & longiſsima apud eos pueritia eſt. Hanc autem nuditatẽ etiamnunc in Americis gentibus conſpicari licet. ac ſuperiùs Cæſar initio libro 4. eandem in Sueuis commemorat.

Rhenonum.] Steph. *Rhenorum.* Aimoin. *Rhenonum.* vbi de ſuo aſcripſit: Eſt id animalis nomen. Eáque opinio in vulgus recepta eſt. Quale tamen illud animal ſit, nemo, quod ſciam, explicat. Verũ vt animal fuerit, tamen non Tegumẽtis Cæſar dixiſſet: ſed Pellibus Rhenonum, pro tegumento. deinde, an feræ ignotæ nomen ſine interpretatione aliqua poſuiſſet? Ego *Renum* reſtituendum eſſe iampridem exiſtimaram. ſed affirmare ſine doctioris alicuius auctoritate non audebam. Vbi autem meam hanc opinionem Th. B. clariſsimo viro probari animaduerti, cuius ſincerum ac ſubtile iudicium omnes docti admirantur, in ea permanendũ exiſtimaui. præſertim his Corn. Taciti verbis confirmatus, in lib. de morib. Germ. Tegumen, omnibus ſagum, fibula conſertum. Cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignes agunt. Locupletiſsimi veſte diſtinguuntur, non fluitante, ſed ſingulos artus exprimente. Gerunt & ferarum pelles. Sed & Seneca lib. de Ira: Quid, inquit, Germanis induratius ad omnem patientiam, vt quibus magna ex parte non tegumenta corporum prouiſa ſunt: non ſuffugia aduerſus perpetẽ cœli rigorem? Item lib. epiſt. 14. epiſt. 90. Num hodiéque magna Scytharum pars tergis vulpium induitur ac murium, quæ tactu mollia, & impenetrabilia ventis ſunt?

Agriculturæ non ſtudent.] Eadem ferè omnia de Sueuis ſuperiùs dixit. vt facilè intelligatur, maximã Germaniæ partem eo nomine appellari. Quare cùm illo loco ſcribat, rei militaris ſtudio agriculturam non deſeri, crederem hoc loco vocem Omnes, deſiderari. vt ſit: Agriculturæ non omnes ſtudent. Idque eo magis quòd paulò infrà ſic loquitur: Quod vt ſuprà demonſtrauimus, minimè omnes Germani agriculturæ ſtudent.

Agri modum.] Idem lib. 4.

Aliò tranſire.] Extra ſuos fines, bellandi cauſſa.

Æquari poſſe videat.] Verbum *Poſſe* delendũ eſt, auctoribus libris Aldi, Stephani, & Aimoini: tametſi apud hunc multa ſint, quæ adhibito iudicio repudianda ſunt. Et nũc idem Manutio probatum video.

Quam latiſſimis.] Noſter, & Steph. & Aimoin. & Rom. *Quàm latiſſimè.* quod valde placet. Sic enim lib. 4. cap. 1. maximam putant eſſe laudem, quàm latiſsimè à ſuis finibus vacare agros.

Prope ſe audere.] Idẽ liber, *Prope audere.* quod forſitan æquè probandum eſt.

Pecuniæ cupiditas.] At non tam ex pecuniæ, vt opinor, quàm ex honoris & imperij cupiditate factiones diſſenſionéſque naſcuntur. Itaq; videndum ecquis liber inueniri poſsit, in quo *Potentiæ* ſcriptum ſit.

Controuerſias minuunt.] Minuere controuerſias, tollere & diſceptare: vt dictum eſt. lib. 5. cap. 8. Et hoc idem ſcribit Tacitus de mor. Germ. Eliguntur, inquit, principes, qui iura per pagos vicóſque reddant.

Atque extra fines.] Mendum operarum hoc puto. Nam pro *Atque* reponendum *Quæ* vt in aliis omnibus.

Qui ſequi velint profiteantur.] Verba ſunt formulæ.

Fides abrogatur.] Alij omnes *Derogatur.*

Germanos Galli ſuperarent.] Tacit. de mor. Germ. Validiores, inquit, olim Gallorum res fuiſſe, ſummus auctorum diuus Iulius tradit. eóque credibile eſt, etiam Gallos in Germaniam tranſgreſſos. Quantulum enim amnis obſtabat, quo minus quæque gẽs eualuerat, occuparet, permutarétque ſedes promiſcuas adhuc & nulla regnorũ potentia diuerſas. Idem in Vita Agric. Nam Gallos quoque in bellis floruiſſe accepimus. mox ſegnitia cum otio intrauit, amiſſa pariter virtute ac libertate. Sed diligenter notandum eſt, non generaliter de Gallis omnibus Cæſarem hæc ſcripſiſſe, ſed propriè de iis qui proximè Rhenum incolunt, id eſt de Belgis.

Agri inopiam.] Hoc vix Cæſar cuiquã, qui vtriuſque naturã regionis norit, perſuaſerit. Et ſatis multis aliis de cauſsis bella ſuſcipiuntur. Liuius tamen lib. 5. in hanc ſententiam ſcribit, Ambigatum Biturigum Regem Sigoueſum ſororis filium in ſaltus Hercinios miſiſſe: cùm exonerare prægrauante turba regnum cuperet: quòd ea gens pópulis abundabat.

Vulgò Tectoſages.] Sic Ald. & Steph. & alij quamplurimi. Aimoin. *Peruolgæ.* Faernus & Vrſinus, *Volſcæ*: vt in pleriſque impreſſis. quòd ſine dubio rectum eſt.

Nunc

Nunc quod.] Locus hic ex Aimoini & Steph. libris ita corrigendus eſt: Núncque in eadem inopia, egeſtate, patientia, qua Germani, permanent.

Gallos autem propinquitas.] Perſpicuum eſt aliquid deeſſe. quinetiam in Aim. & Steph. & Romano ita legitur: Gallis autem prouinciarum propinquitas. Ammianus autē locum hunc Cæſaris lib.15. exſcribens, ad Aquitanos hæc refert. Aquitani, inquit, ad quorum litora, vt proxima, placidáque merces aduentitiæ conuehuntur, moribus ad mollitiem lapſis, facilè in ditionem venere Romanam. Itaque locum hunc reſtituendum ſic putarem: Galli autem quibus prouinciæ propinquitas, &c. Nam etiam vocem Prouinciæ in quibuſdam impreſsis reſtitutam videmus.

Nemetum & Rauracorum.] Beat. Rhenanus, docuit legendum eſſe, *Venetum, & Tauracorum*, qui ſunt Rhetiæ populi, quorum hi nunc *Tragai* vocantur, hi ad lacum *Collenſem* accolunt. Pompon. Mela: Rhenus ab Alpibus decidens propè à capite duos lacus efficit, Venetum & Acromum.

Aut audiſſe, aut adiſſe.] Mēdum perſpicuum. nam Audiſſe & Accepiſſe, idem ſunt. Itaque Faernus ex ingenio reſtituebat, Qui ſe aut adiſſe ad initium. quod magis probo. niſi fortè rectiùs ſic videretur. Qui ſe aut vidiſſe initium, &c. Poſtea tamen adiit & vidit Iulianus Imp. vt Suidas teſtatur, apud quem hæc illius verba proferuntur: πρὸς τὴν ἑρκυνίαν ὕλην ἐθεόμην. καὶ εἶδον ἐγὼ χρῆμα ἐξαίσιον, ἴσθι γοῦν τοι θαῤῥῶν ἐγὼ ἐγγυῶμαι μή πω ὦφθαι τοιοῦτον, μηδ᾽ ὅσα πότεγε ἡμεῖς ἴσμεν ἐν τῇ ῥωμαίων. ἀλλ᾽ εἴτε τὰ θετταλικὰ τέμπη δύσβατα νομίζει τὶς, εἴτε τὰ ἐν θερμοπύλαις, εἴτε τὸν μέγαν καὶ διωλύγιον ταῦρον, ἐλάχιστον ἔστω χαλεπότητος ἕνεκα πρὸς τὸ ἑρκυνίον τοὔνομα.

Differant ab ceteris.] Ab aliis, lib. Aimoin. quod magis placet. Atque apud eundem alia nonnulla ſunt à noſtra lectione differentia. ſed iudicium & delectum adhibuimus.

Eſt bos cerui figura.] Puto legendum *Biſons.* primùm quia probabile eſt Cæſarem æquè huius belluæ, vt ceterarum, nomen prodidiſſe. deinde quoniam abſurdum videretur, ita ſcribere: Eſt bos cerui figura. Cur enim potiùs bos, quàm Ceruus appelletur? præſertim tantis & tam erectis cornibus. Præterea Plinius, & Solinus Biſontes huic eidem Hercyniæ ſyluæ attribuunt. Atenim deſcriptiones huius Cæſarianæ non conueniunt. Primùm, ſi decem Pliniis, & totidem Solinis vnius Cæſaris auctoritatem anteponam, iniuriam me illis facturū non putabo. Fuit enim in Germania Cæſar: & bis Rhenū tranſmiſit. Vbios, & Vſipetes, & Tenchtheros ſibi fœderatos habuit. nec dubiū eſt has illi belluas ab illis demōſtratas fuiſſe: quę etſi hoc tēpore iis fortaſſe in locis non reperiantur, tamen intelligendum eſt, eas propter incolarum multitudinem, & crebras venationes in remotiores partes difugiſſe. Poſtremò in Biſontis deſcriptione, neque veteres Plinius, Solinus, Pauſanias, neque recentes, Munſterus, Geſnerus, Olaus, Sigiſmundus inter ſe cōueniunt. Itaque Biſontis figuram ad Cæſaris exemplar exprimendam curauimus. Albertus quidem magnus lib. hiſt. animal. 2. Alcis nomen (quem Equiceruum nominat) huic Cæſarianæ figuræ apertè attribuit. Equiceruus, inquit, nobis cognitus, equo ſimilis eſt: ſed altior: vulgò *Elent*, & ad equitandi vſum cicuratur: tantundem enim vno die ſpatij, quantum equus triduò perficit. Cornua eius ſolida, & ramoſa ſunt: colore quo cerui. Ab initio vbi enaſcuntur, ad tres, vel quatuor digitos rotunda ſunt: deinceps lata & tenuia, aſſeris inſtar, & circa finem multos producunt ramos. facit hæc latitudo, vt ſcabellis idonea ſint. pondus cornuum ingens. magnus horum animalium numerus eſt in ſyluis Pruſsiæ, Vngariæ, & Illyriæ. Maiora ſunt ceruis, & hirſutiora, ſimili tamen pilo. in ceteris cauda ſolùm ceruis ſimilia. Frontis latitudo ad duas palmas. Hæc Albertus de Equiceruo, quem Biſontem hunc Cæſarianum eſſe, nemo non videt. Itaque figuram ad illa præcepta ſuperiùs poſitam accommodauimus.

Sicut palmæ ramíque.]. Vel *Quæ* partic. delenda eſt, vel Faerni liber probandus, in quo ſcriptum eſt *Quàm latè.*

Mariſque natura.] De Biſontis natura Pauſan. lib. 10.

Appellantur Alces.] At huic Cæſaris deſcriptioni Plinius, & Solinus non Alces, ſed Machlis nomē attribuūt. Pauſanias autem lib. 9. alteri diuerſiſsimæ belluæ Alces nomen imponit: quæ media inter ceruum & camelum ſpecie, neque inueſtigari, neque præuideri poteſt. Eadem recentiorum omnium diſcrepantia eſt: quorundam etiā ridicula & abſurda. Itaque huius vnius noſtri auctoritatem & exemplar ſecuti, Alcem ea figura quam ſuperiùs poſuimus exprimendam curauimus.

Paulùm modò acclinatæ.] Stephan. & Aldinus Reclinatæ. & paulò pòſt, Cùm ſe conſuetudine acclinauerint, &c. Et hoc Manutius ſecutus eſt.

Vri appellantur.] In huius deſcriptione Solinus conuenit. Figuram quoque ad Cæſaris exemplar aptiſsimam Sigiſmundus Liber ex Moſcouitis protulit: quam ſuperiùs poſuimus. Nam vſum quoque cornuū in poculis commemorat. Macrob. lib. Sa-

turn.6,cap.4: Vri, inquit, Gallica vox eſt, qua feri boues ſignificatur. Seruius autem Georg.2.in illud Virgil.Syluestres vri,&c. Sunt, inquit, boues agreſtes, qui in Pirenæo monte naſcuntur: exceptis elephantis, maiores animalibus ceteris. dicti Vri ἀπὸ τῶν ὄρων, id eſt à montibus.

CAP. VI.

Eorum auxilia tardaret.] Auxilia quæ ab iis Galli expectabant.

Ad bellum Ambiorigis profectus.] Aſſentior Faerno, vt verbum Profectus tollatur. neque enim tum Cæſar profectus eſt: vt modò teſtatur.

Atque etiam imparatum.] Vox *Etiam* tollenda eſt, auctoribus libris Faerni & Stephani.

Sed hoc quoque factum eſt.] Sic Ald.Steph.& alij quamplurimi. Nonnulli, Sed hoc eo factum eſt. quod valde arridet.

An ſuas copias.] Melius Faerni & Steph. libri, Ambiorix copias ſuas iudicióve non conduxerit,&c.

Æſtus efficere.] Idem Plin.lib.2.cap.85.

Taxo exanimauit.] Plin.lib.16.cap.11.Et qui eā regionem incolunt, affirmant etiamnunc inter Hoium & Namurcam magnam taxorum copiam reperiri.

Ad Vatucam.] Steph.*Ratucam*.Faern. *Atuatucam*. Hubertus Thomas in lib. quem de Tungris & Eburonibus inſcripſit, *Varucā* reſtituit. Eſt, inquit. Varuca etiamnunc eius nominis caſtellum, haud ampliùs, medio milliari Germanico, ab vrbe Leodio diſtans, in mediis Eburonum finibus, in ſumma planitie. Addit etiam ſe Varucam in antiquo Cæſaris libro reperiſſe. Item alio loco ſcribit Lamberto Paſcali cuidam placere *Ratucam* legi, vt eſt in lib. Steph. atque eſſe oppidulum Rodt, vel Hertzos Rodt: quod eſt inter Aquiſgranum & Iuliacum. Huiuſmodi eruditorum hominū contentiones ab horum nominum & locorum inueſtigatione nos deterruerunt.

Titurius.] Cladem ſignificat, de qua ſcripſit ſuprà lib.5.cap.8.

Ex his tribus.] Suprà huius ipſius lib.initio.

Aut locus ſyluestris, aut palus impedita.] Faerni lib.Aut locis ſylueſtribus palus impedita. quod magnoperè arridet. nam ſine ſylua palus non multum præſidij attuliſſet. Et crebrò Cæſar ita loquitur, Sylueſtribus locis: aut, Sylueſtribus ac remotis locis.

Ad flumen Scalden.] Idem Hubertus in libello de Eburonibus reponit *Sabin*. Non enim, inquit, Aſcaldis in Moſam influit, ſed Sabis iuxta Namurram, & in finibus Arduennę percurrit. At Suetonius in Germania eúm collocat. Obſeſsione caſtrorū, inquit, in Germania nuntiata, per ſtationes hoſtium Gallico habitu penetrauit ad ſuos.

Vbicuique.] Sic Aldus. magis tamen vſitata & Stephanica placent, Vbicunque.

Diſperſis periculum.] Videtur deeſſe verbum Hoſtibus. vt ſit, Diſperſis hoſtibus. ſicut initio capitis inſequētis, Diſsipatis ac perterritis hoſtibus, vt demonſtrauimus. Nam Vniuerſis in dandi caſu poſitum, & de Cæſarianis dictum videtur: vt & ad ſummam exercitus referatur, & cum voce Singulis ex aduerſo conferatur. vt apud Tacitum in Agric. Ita dum ſinguli pugnant, vniuerſi vincuntur.

Nam & prædæ.] Refertur ad militum conſeruationem.

Interfici vellet.] Vox, Cæſar, aut abeſt, aut duriùs ſubaudienda eſt.

Præſidio barbaris.] Propter ſyluarum denſitatem & iniquitatem locorum.

Quàm legionariorum vita.] Sic Aldinus. meliùs Faerni & Stephan. Quàm legionarius miles.

Pro tali facinore.] Et huic quoque loco medicinam ex aliquo vetuſto codice deberi, quiuis in Cæſarianis ſcriptis exercitatus facilè animaduertit.

CAP. VII.

Tranſeuntes Rhenum.] Tranſeunt, aliquantò rectius videretur: & ita eſſe video in lib.Steph.

Infra eum locum.] Verſus mare. vel propius à mari. nam ex Gueldria tranſmittunt. pons imperfectus erat proximè Coloniam.

Ab oppugnatione deſiſtūt.] Particula *Ab* deeſt in omnib. antiquis. vt infrà lib. 7. Vercingetorix, vbi de Cæſaris aduentu cognouit, oppugnatione deſiſtit.

Sub vexillo.] Adr.Turneb.vir doctiſs.lib.3.ca.3.& lib.4.cap.11.ſcribit, Vexillū fuiſſe proprium Veteranorum, & eorum qui poſt annum XVI exauctorabantur. Nam Veterani dicebantur, qui annos XX ſtipendia fecerant. Milites, inquit, confectis ſtipendiis exauctorata legione ſub vexillis habebantur, dum præmia emerita acciperēt, aut in agros deducerentur. Tacitus enim lib.1.ita ſcribit: Miſsionem dari vicena ſtipendia meritis, exauctorari qui ſena dena feciſſent, ac retinendi ſub vexillo: ceterorum immunes, niſi propulſandi hoſtis. Sed videamus, ne locus Taciti ad imperium Tiberij & illorum temporum rationem ſit reſtringendus. Nā etſi alia eſſent Signa, alia Vexilla, tamen in ſingulis centuriis ſingula vexilla fuiſſe Vegetius auctor eſt: quibus cohortis & centuriæ numerus literis deſignabatur. Itaque Liuius ſcribit, Ordinem ſexagenos milites, duos centuriones,

riones, vexillarium vnum habuisse. Denique Sub vexillo cum dicebant, idem, opinor, significabãt, quod nunc Signis explicatis. Liuius lib. 26. Milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audiuit. Sueton. Augusto: Eosque seruos adhuc viris fœminisq; perniciosioribus indictos, ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit. Tacitus lib. 1. Vt denarius diurnum stipendium foret: ne veterani sub vexillo haberentur. Et quanquam aliud erat Signum, aliud Vexillum, aliud Aquila, tamen æque Sub signis dicebãt, vt Sub vexillo. vtriusque testimonia proferã. Sueton. Nerone: Cuculi resides apud Rostra triumphantis habitu, inter signa militaria atque vexilla. Item in Vitellio: Vrbem introiit ferro succinctus inter signa, atque vexilla. Tacitus lib. 3. Quatuor legionum aquilæ per frontem, totidemque circa è legionibus aliis vexilla, mox duodecim alarum signa. Etsi ergo Signum generis nomen est, tamẽ interdum proprie & speciatim vsurpatur: veluti pro draconibus. Hinc Sub signis duci, & Sub signis militare. Liuius de bell. Pun. Nocte ad Hipponem cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites, sociosq; nauales duxit. Item: Et nostra iuuẽtus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Itẽ lib. 23: Annibali sub signis ad multũ diei in acie stanti. Signum autem etiam pro vexillo generali nomine vsurpari, vel ille locus qui apud hunc nostrum paulò pôst sequitur, argumento est. Nam cum de militibus istis qui sub vexillo profecti erant loquatur, tamen ita subiungit, Barbari signa procul conspicati, oppugnatione desistũt. Paucis autem versibus intermissis, & tyrones & veteres milites simul sub vexillo profectos ostendit. Hoc, inquit, veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus.

Quibus iam licet esse fortunatissimis.] Sic legendum. nam in quibusdam *Libet*, mendosè scriptum est.

Sub vallo tenderent.] Sic Liuius lib. x: Edictóque vt quicunque ad vallum tenderet, pro hoste haberetur. Et eadem loquendi forma etiam nũc apud Gallos manet. Absurde autem in Romano & Aldino legitur, Sub valle.

Nouas religiones.] Quasi locus ille populo R. fatalis atque exitiosus esset.

Ne murus quidem cingi.] Video esse qui reponant Numerus, aut nescio quæ alia. Sed sensus est, Tãtam esse paucitatem militum, vt in defensione castrorũ ne murum quidem ac vallum cingere possint.

P. Sextius Baculus.] Iam sæpe dictum est, Baculus restituendum esse. Quinetiam illud quod mox sequitur mihi suspectũ est: Cuius mentionem superioribus præliis fecimus. Bis mentionem eius fecit, prælio Neruico, lib. 2. cap. 7. & Sedunico, lib. 3. cap. 1. Postea multa prælia facta & in his libris connumerata sunt. Itaque si quis vetus Codex adiuuaret, crederem Cæsarem scripsisse: Superioribus libris: vel, Commentariis. vt infrà lib. 8: Nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est.

Deficiens ægrè per manus seruatur.] Vox Deficiens, glossa est eius, quod superius dixit, Relinquit animus Sextium. Itaque rectè abest à nostro antiquo, itémque à Faerni & Vrsini libris. Dixit autem *Per manus*, vt & aliis locis, quod alij Inter manus. Cicero Verrina 7. Itaque erant exitus eiusmodi, vt alius inter manus è prælio auferretur. Liuius lib. 3. Cecidisse semianimem: inter manus domum allatum.

Qui non rei nouitate.] Steph. Faern. Quin rei. quod placet.

CAP. VIII.

Fidem non haberent.] Steph. & Vrsin. Fidem non faceret. quod magis placet.

Cæsaris aduentus.] Memorabile est quod Suetonius scribit, eum habitu Gallico, vt ad Ciceronem properaret, per stationes hostium iter fecisse.

Ne minimo quidem casu.] Sic omnes quos vidi. Vrsin. testatur in suo & Vaticano scriptum esse, *Casui.* quod longè rectius est: nisi fortè melius ita esset: Ne minimo quidem ausu locum relinqui debuisse. Id est, castris egredi, ne ob minimum quidem factum audacius, oportuisse. vt mox lib. 7. cap. 1. Quod neque legiones absente Imperatore audeant ex hybernis egredi. Et Ausu ac ductu alicuius aliquid fieri, video Latine dici ab Hircio in lib. de bell. Alex. Sed illa superior mihi probabilior videtur.

In fuga circunspicerẽt captiui.] Ita est in Steph. Ald. & aliis quamplurimis. vitiosé. nam verbum *Circunspicerent* omnino delendum est. quod etiam video in quibusdam Lugdunensibus obseruatum.

Durocortum Rhemorum.] Steph. Durocortorũ. quod idem Vrsin. in Vaticano & suo esse testatur. Strab. li. 4. ὁ ξιολογ ὅταζον ἐστὶν ἔθνος τοῦ ταύτῃ, ῥῆμοι, καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν δουρικόρτορα.

Si qui se occultassent.] Ex barbaris.

Deducto.] Reducto à Cæsare.

More maiorum supplicium.] Vt verberibus exanimatum corpus securi feriretur. quod in Guturnato postea factum est. libro 8. cap. 6.

Aqua & igni.] Non igitur aquæ & ignis interdictio semper in damnatorum gratiam exercetur: tametsi ciuibus quidem R. ex lege Porcia semper fauorabilem fuisse, patet ex Orat. Cęsaris apud Sallust. & Ciceronis pro Cæcinna.

Ad conuentus.] Dictum est in fine lib. I.

Liber VII.

CAP. I.

Ad conuentus peragẽdos.] Sic Vrsinus. At Steph. Ald. & alij cõplures: Ad cõuentus agendos. quod placet. vt modò in superiori, & aliis multis locis.

Senatusconsulto.] Pædianus in arg. Milonian. historiam hanc explicat. vbi scribit, tantũ in vrbe tumultum propter Clodij cædem, & Milonis factiones fuisse, vt S. C. factum sit, vt interrex, & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui pro Consule ad Vrbem erat, viderent, nequid detrimenti Resp. caperet. delectus autem Pompeius tota Italia haberet. Vide etiam Epit. 107.

Coniurarent.] Seruius Honoratus scribit, Cõiurationem esse, cum orto tumultu, quia singulos sacramento rogare non vacabat, qui exercitum ducturus esset, vexillũ proferret, atque ita diceret: Qui Remp. vult saluam esse, me sequatur. Qui ad eum conuenerant, vniuersi simul iurabant.

Tota prouincia.] Gallia Cisalpina.

A maioribus acceperant.] Nam pleræque ciuitates erant (vt Strab. scribit) ἀριστοκρατικαί.

A maioribus acceperant.] Vrsin. & Steph. Acceperint. quod placet.

De obsidibus cauere.] Sic Ald. Mendosé. nam sine dubio *De* particula tollẽda est, Steph. & Vrs. lib. auctoribus. Et quia, vt superiore libro notauimus, eodẽ modo dicimus, De pecunia obsidibus cauere: vt in pace, prædibus.

Clamore per agros.] Non multorum conclamatione, sed vnius quasi præconis. Vereor tamen ne Pagos Cæsar potius scripserit. vt lib. 6. cap. 5. Principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt.

Hinc alij.] Steph. Hanc alij. Ego Hunc, vt ad clamorem referatur.

Collatis signis.] Nam armatum habere concilium solebant. lib. 5. cap. 13.

Regnum appetebat.] Nam hac tẽpestate Aruerni Optimatum dominatu regebantur. Olim tamen Reges habuisse, alio loco demonstrauimus.

Expellit ex ciuitate.] Opinor non ex vrbe, sed Aruernorum finibus. Nam Ciuitatẽ in his libris nusquã pro vrbe oppidóve positum animaduerti. Sic inf. de Auarico: Pulcherrimam vrbem, quæ ornamento & præsidio sit ciuitati. Verumtamen in lib. Ciuil. I. Ex ciuitate expelli dixit, pro Ex vrbe Roma. Vt Tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos ad suam dignitatem restitueret.

Certum numerum militum.] Mirum est, quod Strab. scribit li. 4. Vercingetorigẽ hoc bello quadringenta hominũ millia coegisse.

Qui morati.] Et aliis locis dictum est, Cæsaris orationem sæpe ad mẽtem, non ad verba respicere. Alioqui legẽdum fuisse, *Quæ moratæ.* vel, Copias equitum peditúmque.

Se cum Aruernis coniungunt.] Steph. & Rom. Statim cum Aruernis iunguntur.

CAP. II.

Virtute Cn. Pompeij.] Turbata cæde Clodij ciuitate, cum seditiones inter candidatos consulatus Hipsæum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad cõprimendas eas Cn. Pompeius à Senatu Cõsul III factus est absens, & solus: quod nulli alij vnquam. Epit. CVII.

Eo tempore pacati.] Suspectus mihi locus. Fortasse, Non satis pacati. sed sine codicis auctoritate nihil mutabo. In Romano est *Quieti.*

Volcis, Artomicis.] Vetus *Locis.* quod absurdum est. Liuius lib. 25. Iam in Volcarum peruenerat agrum (de Annibale loquitur) gentis validæ. colũt autem circa vtranque ripam Rhodani.

Summo militum labore.] Steph. Sudore. quod tamen non æque placet. Ita etiã in Romano scriptum est.

Omnibus suis inopinantibus.] Vox *Omnibus*, nõ est in Faerni, Vrsini, & Stephani libris: & planè superuacanea est.

Heluetico prælio victos.] Sic omnes libri. suprà tamen lib. I. cap. 3, Omnis, inquit, ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Et tamen lib. 3. cap. I. Neruicum præliũ dixit.

Stipendiariis Æduorum.] Nam etsi libertatem eorũ personis reliquerat, tamen ita in fidem receperat, vt stipendium penderent. lib. I. cap. II.

Voluntates alienare.] Commodius videretur Alienari, in patiendi verbo.

Genabum Carnutum.] Aimoin. lib. I. cap. 5. Genabum interpretatur, vbi nunc, inquit, Aurelianis. Est tamen oppidum, Gianum vulgò dictũ, cuius incolæ hoc sibi nomen vindicant: quòd iter hoc à Carnutibus ad Biturigas sit rectius: deinde, quòd eius quoddam suburbium etiam nunc vetus nomen retineat. Vitiose autem apud Orosium *Cenapum* pro Genabum legitur.

Pons fluminis Ligeris contingebat.] Continebat melius in quibusdã impresis legitur.

Cic.Ver.6. Eorum coniunctione pars oppidi,quæ appellatur Insula, mari disiuncta angusto,ponte rursum adiungitur & continetur.

Nouiodunum.] Non dubito esse vicum, qui hodie appellatur Neuui.neque mihi displiceret hoc loco reponi, Neuidunum. quem Aimoinus Biturigibus cōiungit. Nā quod ascribit, Quam quidem Niuernas esse putant:ex itineris istius ratione falsum apparet. tametsi hoc eodem nomine alterum quoque appellari potuerit.

Significatione Gallorum.] Nam cum sermonē non intelligerēt,ex significationibus, quibus inter se Galli vtebantur, coniecturam fecerunt.

Prælium equestre committit.] Sic Steph.Magis placet Ald. Præliumque equestre cōmitti. Nondum enim Cæsar pugnabat, sed peditatum cōtinebat. Itaque modò dicet,eum Germanos equites summisisse.

Oppidum Auaricum.] Auaricum esse, quod *Burgas* lingua Gallica dicimus, illud argumento est, primùm quòd vrbis situs cū hac Cæsaris descriptione aptisſime conuenit. Nam ab vna parte flumine alluitur, ab altera paludibus clauditur. Angustus autem aditus in superiore vrbis parte est, vbi Arx posita est. deinde quòd flumen Auaronis nomen hodiéque retinet. tum,quòd Orosius hanc ipsam historiā & Cæsaris orationem exscribens, Biturigam pro Auarico posuit. quo eodem verbo Gregorius Turonēsis & Aimoinus Monachus eadem in re vtuntur. postremò, quòd ceteris omnibus oppidis incensis, solum Auaricum Biturigum nomen retinuisse videtur. Itaque Ammianus lib.15. Lugdunensem, inquit, Lugdunus ornat,&Cabillones,& Senones & Biturigæ.Vbi tamen legendum videtur Bituriges. Antonius quoque in Itinerario Beturicum,vel potius Bituricum in Aquitania prima numerat.

Ciuitatem Biturigum.] Ridicule Bituriges nōnulli hoc tempore Ciuitatem hoc loco poni putant, pro vrbe: cùm, vt aliis locis omnibus, pro ea regione vsurpetur, quæ vni magistratui paret, vnísque legibus vtitur. Ciuitatis nomen his septem libris Cæsar nusquam pro oppido vsurpat.

CAP. III.

GErmanos equites.] Notandum equitibus Germanis & ab initio belli Cæsarē esse vsum, & multo postea plures euocasse. vt infrà hoc ipso lib.cap.12.

Ex ædificiis.] Vicis,pagis,& villis,in quas cōditum erat pabulum.

Deleri posse.] Sic legendum vt in Ald. Steph. Diligi.alij, Diripi. quod abiudico.

Neu suis sint.] Hoc loco non dubito legendū esse, *Ne*

Prædámq; tollendam.] Locus mihi suspectus. nam vox *Tollendam* superuacanea videtur.

Grauiora existimari.] Steph. & Ald. Grauius existimari. de quo nihil affirmo.

Deliberatur de Auarico.] Ita placet,quanuis in Steph.& nonnullis legatur,*Dicebatur.*

Impedimentis exuant.] Impedimenta hoc loco Cæsar pro mulis & eiusmodi iumentis vsurpat.Sic infrà cap.8.Prima luce magnū numerum impedimentorum ex castris detrahi,mulionésque circumuehi iubet.

Flumine & palude.] Flumen incolæ *Auron* vocāt,vnde fictum vrbis videtur nomen. Dio lib.40.rapidum appellat: vt aliquid videlicet inepto Græcorum more affingeret.

Pecore ex longinquioribus vicis adacto.] Nihil muto. Vulgò tamen Abigi pecus dicitur, potius quam adigi.Sed iam video in libro Romæ centum ab hinc annis edito impressum esse *Abacto*: quomodo restituendum arbitror.

CAP. IIII.

GEneratim distributa.] Sic lib. 1. cap.pen. locutus est, pro Distinctis quibusq; secundum suam cuiusque ciuitatem.

Propè æquo Marte.] Sæpenumero,æquo Marte pugnare, est pari certamine dimicare. Nunc verò ad loci naturam refertur. quasi dixisset, Pari natura loci, nulla iniquitate.

Edocet quanto detrimento.] Hoc idem suis aliquanto post ad Gergouiam in memoriam reuocat cap.9.

Munitione defenderet.] Natiua scilicet.

Virtutem despicere.] Ironicè Virtutem appellat pro Ignauia.

Turpiter se ex fuga recipientem.] Nihil muto. Tantū dico, non satis meminisse me similem locutionē legisse:Recipere se ex fuga. Nam Recipere ex fuga dicitur,qui fugientē recipit.vt lib.6.ca.7. A quibus receptos ex fuga Tencteros docuimus. Fortasse vacat particula *Ex*.sed, vt dixi,nihil affirmo.

Armis concrepant.] Similiter Tacit. de Germanis: Si displicuit sentētia,fremitu aspernantur.sin placuit,frameas concutiunt.

CAP. V.

LAqueis falces auertebāt.] Laqueis etiā arietes auertere solitos, Liu.lib.36. testatur. Nam cùm ariete,inquit,quaterentur muri, non laqueis,vt solet,exceptos declinabant ictus.

Destinauerant.]Sic Ald.& Steph.Alij nōnulli, Distinuerant. quod sine dubio verius est: pro Auerterant, contrariam in partem attraxerant.

Aggerem cuniculis subtrahebant.] Oppidani fossas subterraneas sub mœnibus aperie-

bant, vſque ad aggerem Romanorū. hinc terram ſubtrahebant, vt turris in aggerem promota ſubuerteretur.

Turribus contabulauerant.] Has etiam pontibus traiectis conſtratiſque coniungebant. lib.8.cap.2.

Agger expreſſerat.] Exprimere, opinor, dixit, pro Extollere: vt Exprimere & Deprimere contraria ſunt.

Commiſſis malis.] Locum à me non intelligi, ingenuè fateor. niſi Malos pro ſcalis dixerit: & Scalæ fuerint mali, multis bacillis, quaſi fibulis traiectis inſtructi. nam ſcalas in turribus ſummæ altitudinis adhiberi ſolitas, cum ex aliis multis conſtat, tum verò ex Procopio lib.Gott.belli, & li.2.vbi turres à Vittige Gotto extructas deſcribit.

Apertos cuniculos.] A Romanis. Nam oppidani intra mœnia contrarios aperiebant, quas Gallicè *Contraminas* vulgò appellamus. Tum in os cuniculi ſaxa, & ignes iaciebant: & trabibus præuſtis foſſores depellebant.

Expreſſerat.] Subleuarat.

Muri Gallici forma.] Huius loci interpretationem debemus Th.B.magno & claro viro, qui muri Gallici ſpeciem primus animaduertit eandē eſſe à fronte, quæ eſt Teſſularij operis, ſiue ſcacarij, quem *Eſchiquierum* vulgò appellamus. Formā autem &, vt ſpero, primam texturā ab initio ponemus, ex qua de ceteris, quæ ſuperiùs imponebantur, æſtimari poſsit.

Binos pedes.] Non refertur ad Collocantur, ſed ad verbum Diſtantes. quaſi dixiſſet: binos pedes inter ſe diſtantes. vel ſic: Interuallis binum pedum diſtantes inter ſe.

In ſolo collocantur] Non intra ſolum, ſed humi. Sic lib. Ciuil.2. Duæ primùm trabes in ſolo æquè longæ, diſtantes inter ſe pedes quatuor collocantur.

Interualla.] Binum pedum.

Reuinciuntur extrorſus.] Imò, *Introrſus*. Reuinciri autē dicit, quia tranſuerſaria trabs pedes quadragenos longa ſuperimponitur: eáque commiſſuris & fibulis iungitur: hoc eſt, vt noſtri loquuntur, morteſiis & ceuillis. Id introrſus neceſſariò faciendum fuit. In fronte nullus eiuſmodi reuinctioni locus erat. Sic igitur emendandum.

Paribus intermiſſæ ſpatiis.] Non dubito quin ſit legendum *Intermiſſis*. & ita Cæſaris cōſuetudo poſtulat.

Hoc enim in ſpeciem.] Ald.& Steph. Hoc cum in ſpeciem. Fortaſſe, Ob ſpeciem.

Pedes quadragenos.] Vel Pedum quadragenū, legendum eſt, vel addendum, Longis. vel eiuſmodi aliquid ſubaudiendum.

Rectis lineis ſuos ordines ſeruat.] Eadem ſpecie & figura, qua ſunt Scacarij, quæ vulgò *Eſchiquiers* appellamus: vt ille vir præſtantiſſimo ingenio, & ſingulari iudicio præditus animaduertit.

Imbribus tranſderentur.] Steph. & Ald. Tardarentur. Nonnulli impreſsi, *Turbarentur.* quod magis placet. Magis etiam Vrſini liber: Milites cum toto tempore luto, frigore, & aſsiduis imbribus turbarentur.

Picem reliquáſque res.] Hîc perſpicuè deeſt, vox *Alij*: vt ſit, Alij picem, &c.

Pluréſque partitis temporibus.] Sic Stephan. & nonnulli impreſsi. Meliùs Ald. *Duæque.* nam alternatim excubabant, & opus faciebant.

Aggerem interſcinderent.] Ne longiùs ignis manaret.

Gallus per manus.] Vel *Qui* interponendum eſt: vt ſit, Quidā Gallus, qui per manus, &c. quod Faerno & Vrſino placere video. vel paulo inferiùs *Hic.* nimirum illo loco: Hic ſcorpione à latere dextro traiectus.

A propugnatoribus vacuus.] Non ſatis video, quorſum Propugnatorum mentio pertineat: vbi de Proiectoribus apertè loquitur. Et fieri poteſt, vt qui Protectoribus, vitioſè legerit, hoc reponendum verbum putarit.

Omni ea parte.] Alij, Omni parte. Placeret, Omni ex parte.

Perfectíſque operibus.] Sanè ita eſt in lib.Stephan. vt Faernus de ſuo teſtatur, Derectíſque operibus. Fortaſſe legendum Erectis. ſed nihil affirmo.

Legiones intra vineas.] Stephan. Extra vineas. quod ſine dubio rectum eſt. non enim vineis contineri legiones poterant. niſi fortè *Citra vineas* commodiùs legeretur. cùm modò dicat, In occulto. quaſi poſt vineas laterent: vnde ſubitò, ſigno dato, ſcalis admotis in muros prouolarēt. Sed ſic quoque Salluſtius locutus eſt in Iugurth. Tum verò, inquit, cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, &c.

Obuiam contraueniretur.] Sic Steph. Ald. & omnes. Faernus delebat, Contra. Ego potiùs vocem *Obuiam* gloſſema eſſe iudicarē.

Continenti impetu petiuerunt.] Sic Steph. Faernus autem, Continuò petiuerunt. Ego nihil mutandum cenſeo.

Silentio except.] Vrſinus, Silentio ſic ex fuga recepit. neq; aliter ſenſum putat elici poſſe idoneum. Ego animaduerti aliud eſſe, Recipere ex fuga: aliud, Excipere ex fuga. Illud eſt, cùm qui fugiebant, ad locum deſtinatum peruenerunt. hoc verò, cùm in ipſa via & fuga intercipiūtur. vt ſuprà lib. 6.cap.7. A quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Vſipetes ſupra docuimus. Et mox: Primos Eburonū fines adeunt. multos

tos ex fuga dispersos excipiunt. Vercingetorix ergo de illorum fuga certior factus, celeriter familiares suos principes ciuitatum obuiã illis misit, qui silentio ipsos ad amicos suos deducerent.

Vt procul.] Puto legendum esse *Et procul.* Ac mox, *Curauit: qua cuique,* non autem *Qua* quo sensus nullus est.

Disparandos.] Separandos, seiungendos.

Cõcursu & misericordia.] Steph. Miseria. rectiùs multo, vt cuiuis perspicuum est.

Cuique ciuitati.] Nam omnes generatim in ciuitates distribuerat.

CAP. VI.

NOn virtute neque acie.] Placet Vrsini liber, *In acie.* nam idem video nunc in illo Stephani.

Castra munire instituerent.] Priùs tamen dictũ est lib. 5. cap. 11. Neruios Romanorum exemplum & disciplinã imitatos cœpisse illorum castra circumuallare.

Sustinere possent.] Sustinerent, scriptum est in nostro, & Stephan. & Roman.

Auctoritatem minuunt.] Sic lib. Ciuil 2. cap. Quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiã Imperatoribus, & res aduersæ odia concilient.

Patienda & perferenda.] Faern. ex veteris codicis auctoritate, duo illa, Et perferenda, reiiciebat. Ego de Steph. lib. idẽ affirmo.

Singuli magistratus.] Quos lingua Gallica Vergobretos appellabant. lib. 1. cap. 7.

Regiam potestatem.] Superiùs eodẽ illo loco Regiam potestatem interpretatur, ius vitæ & necis. Quo loco nonnulla quæ huc pertinent exposita sunt.

Suos cuiusque eorum.] Locus de mẽdo suspectus. Legendum videtur, Suas cuique eorum esse &c.

Etiam ad se euocant.] Sic Ald. At Steph. Ad se Decetiam euocauit. quod idem de suo Vrsinus testatur. qui oppidum ignobile illud fuisse putat. Quod non displicet, cùm mox sic inferat, Eò conuenisset.

Fratrem à fratre.] Cotum à Vedeliaco.

Duos ex vna familia.] Hanc eandem in Augurum R. collegio legem fuisse, scribit Dio lib 39.

Intermissis magistratibus.] Non continuatis in eadem aut persona, aut familia, vt in Coto acciderat.

Cotum magistratũ deponere.] Sic Ald. at Steph. Imperiũ, cuius illã glossam fuisse arbitror.

In magnis Cæsaris difficultatibus res.] Sic Steph. Ald. & cet. At Faern. & Vrsin. sic: Erat in magnis Cæsari difficultatibus, ne &c.

Quartis quibusque cohortibus.] Sic Ald. Quod qui non intelligunt, sic immutant: Demptis quibusdam cohortibus. Quod eruditis viris indignum fuit. Nam sensus est apertissimus: Cæsarem quartam quanque cohortem de quaque legione detraxisse. atque hoc pacto è quatuor legionibus quas præmittebat, vnius numerum detraxerat. Nam si è quadraginta cohortibus (quibus legiones quatuor cõstabant) quartã quanque cohortem detrahas, efficies numerum decem cohortium. id est vnius legionis, siue hominum quinque millium.

Iisdem sublicis.] Falsò igitur scribit Dio lib. 40. Cæsarem ratibus suum exercitum traduxisse.

Pars inferior.] Nam Vercingetorix superiorem partem, quoad securis adigi potuerat, rescindendam curarat.

CAP. VII.

CAstris pro oppido.] Noster, Steph. & Rom. Propè oppidum. quod idem Vrsin. de suo testatur.

Horribilem speciem præbebat.] Strab. lib. 4. scribit, Aruernos hoc in bello habuisse hominum quadringenta millia, duce Vercingetorige.

Virtutis suorum periclitaretur.] Sic Ald. At Stephan. Perspiceret.

Tenebatur tamen.] Sic omnes lib. Ego sic probarem: Non nimis tamen firmo tenebatur. Nam quod *non minùs* quidam reponebant: cui tandem probari poterit?

Subsidium ex oppido venire.] Placet Steph. lib. scriptura: Subsidio ex oppido veniri.

Cum his primum cõmunicat.] Steph. Præmium. quod idẽ Vrs. de suo testatur. Præmiũ autẽ pecuniã, qua solicitatus fuerat, intelligit.

Ad Cæsarẽ disceptaturi.] Vrsino & Faer. placet ex antiquo lib. *Disceptatorem.* Ego idem video in lib. Steph. Neque tamen acquiesco. Nam vtrocũque modo addẽdum esset, De suo. hoc modo: Quam Romani de suo ad Aeduos. Itaque vocem *Romani*, tollendã arbitror, vt sit sensus: Cum de iure & legibus Aeduorũ ageretur, quid ita iudicium eius rei potiùs penes Cæsarẽ, quàm penes ipsos Aeduos fuisset? Significat Cæsarẽ ea de re iudicasse, quæ non fuerat ipsius iudicij: ac propterea ei acceptum magistratum ferre non debere.

Et præmio deductis.] Placet Faerni cõiectura, Adductis.

Omnis nostra nobilitas.] Noster, & Steph. & Aldin. & Rom. Nobilitas omnis interiit.

Omnes equites Æduorum.] Steph. Rom. & noster, Multos equites.

Præsidij fiducia vnà erant.] Commeatúmque in Cæsaris castra deportabant.

In eodem mendacio permanet.] Probabilius videtur, vt est in Steph. & Ald. Eodẽ mendacio permouet.

CAP. VIII.

Ad contrahenda castra.] Angustioribus finibus circunuallanda. Nam quòd pauci reliqui fuerant, contractior esse circummunitio debebat. Cuius rei prætermissio magnum, vt pòst intelligetur, castris periculū attulit.

Suis clientibus.] Hos lib. 3. cap. 6, Gallica lingua Soldurios, Latina Deuotos appellauit. atque hanc mirificam in patronos fidē prædicauit.

Iisdem in vallo.] Qui locum hunc non intelligebant, ita mutarunt, Iisdem eodem in vallo. Imperité. nam *Quibus iisdem*, hoc sensu dixit, Cùm propter paucitatem semper iidem pugnarent, neque defessis integri submitti possent.

Fuisse tormenta.] Legendum arbitror, *Tomenta*, quibus milites incubabāt, quæ lana plerunque constant. nec tamen appellatione lanæ tomentum continebatur, inquit Iurisconsultus. Galli, Materata nominant. Et hanc coniecturam locus ille perspicuè confirmat, quem subiiciam ex lib. de bell. ciu. 3. cap. 9. Magnúsque incesserat timor sagittarum. atque omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex cētonibus, aut ex coriis tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

Pluteos vallo addere.] Pluteos, opinor, dicit iam asseres crassiores, quos pro lorica supra vallum ponebat.

Ad cognoscendum spatium.] Quasi in re liquida & perspicua deliberandi locum esse nullum putaret. Hæc est illa temeritas, quam in Gallis Cæsar reprehendit: quam Cic. lib. Offic. 1. sic explicat: Ne incognita pro cognitis habeamus, hísque temere assentiamus. quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus & diligentiam.

Quæstionem decernunt.] Apparet, Quæstionis nomine, non tantùm iudicium, & cognitionem ipsam iudicum significari: verumetiā inquisitionē criminum, quæ iudicium antecedit: quam Pragmatici nostri vulgò Informationem appellant.

Rursus exercitum contraheret.] Subobscurus locus. nam antea neque exercitum contraxerat, & de contrahendis tantùm castris erat locutus. Exercitum autem distraxerat. Nam è sex legionibus quatuor secum abduxerat. Verùm hoc non est omnem exercitum distrahere, sed partem duntaxat. Cōtrahere ergo dixit, pro Reuocare.

Si alterum amisisset, quin pené.] Vrsin. affirmat in suo lib. ita scriptum: Si alterum amisissent, non dubitari quin penè, &c. Nihil in meis istiusmodi reperio: ac videtur rectè vox *Quin*, cum illis superioribus, *Non aliter*, conuenire.

Mulionésque.] Præclarè hunc locum ex suo lib. restituisse, sibi Vrsinus videtur: hoc modo: Magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorúmque produci, neque iis ferramenta detrahi, mulionésque, &c. Sed neque in vllo meorum quicquam eiusmodi video, neque quorsum ferramenta mulis detraherentur, satis intelligo. Illud scio, Impedimentorum nomine crebrò mulos, & eiusmodi sarcinaria iumēta significari. Front. in Stratag. Petreius in magna aquarum & pabuli inopia impedimenta interfecit. Quod Cæsar lib. Ciuil. 1. commemorans: Illi, inquit, & inopia pabuli adducti, & quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. Et alio loco: Cùm legiones duæ flumen transissent, impedimentáque & omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus. Et aliquanto pòst: Desiderati sunt eo die equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. Hæc cùm ita sint, non tamen omnino liber Vrsini repudiandus est: potiúsque hic locus ita corrigendus videtur: Magnum numerum impedimentorum ex castris produci, iisq; strata detrahi, mulionésque, &c. Nam Liuius lib. 7. de Dictatore C. Sulpitio loquens, Rem, inquit, nouam excogitat: qua deinde multi nostri atque externi Imperatores, nostra quoque quidam ætate vsi sunt. mulis strata detrahi iubet: binísque tantùm centunculis relictis agasones partim captiuis, partim ægrorum armis ornatos imponit.

Spatium itineris augebat.] Non puto Cæsarem adeò ieiunè de re perspicua scripsisse: sed aliquid ad spatium designandum addidisse, veluti Altero tanto, vel Vehementer, vel aliquid eiusmodi.

Produxerant Galli.] Fortasse Perduxerant, rectiùs legeretur.

Densissimis castris.] Confertissimis tentoriis & tabernaculis.

Corporis parte nudata.] Thorace deposito, quod pectoris munimentum erat.

Qua cum erat concionatus.] Lib. Steph. Conceronatus. Non dubito mendum subesse. nam concionandi tempus certè non fuit. Reponendum igitur, Commoratus. Nam paulò pòst ita scribit: Ipse paulùm ex eo loco cum legione progressus, vbi constiterat, euentum pugnæ exspectabat.

CAP. IX.

Spatio pugnæ.] Id est, longinquitate, diuturnitate.

Ad Auaricum.] Sup. hoc ipso lib. cap. 4.

M. Petreius.] Noster & Stephan. M. Petronius.

Nihilo magis in æquum locum.] Rectißimè sic emendatũ est in libris recentioribus: cùm in antiquis nostris omnibus scriptum esset Nihilominus.

Retinendos eos non censuit.] Ita placet, vt est in Aldino. quanuis veteres nostri omnes habeant Constituit.

Quos & quàm humiles.] Hac de re lib. 6. cap. 4.

Omnibus ereptis sociis.] Sic noster, & Aldinus rectißimè: cùm in Steph. & aliis antiquitus impreßis vitiosè legatur, *Copiis*.

CAP. X.

NOuiodunum oppidum Æduorum.] Has esse, quas nunc Niuernas vocant, nemo dubitat. Aimoinus tamen lib. 1. cap. 5. Niuedunum sic interpretatur: Quam quidam, inquit, Niuernis esse putant. Sed de Biturigum Niueduno loquebatur, quem falsò Niuernas esse putauit. Dio verò lib. 40. Nouioduni nomen retinuit.

Ex prouincia expellere.] In prouinciam, restituendum arbitror, vt de Gallia prouincia Romanorum intelligatur. Hanc opinionem sequens pagina duobus locis perspicuè confirmat. Ibi, Iter in prouinciã conuerteret. Item, Cæsarem in prouinciã cõtendisse confirmabant. Et hoc quoque à Nicasio Ellebodio animaduersum Manutius testatur.

Adiungi Labieno.] Quem in Senonum fines cum quatuor legionibus miserat.

Vim fluminis refringeret.] Eadem se ratione vsum scribit in Sicori transmittendo. lib. de bell. ciu. 1. cap. 13. Rationem Vegetius exponit lib. 3. his verbis: Explorato vado, duæ acies equitum ordinantur, interuallis competentibus separatæ, vt per mediũ equites & impedimenta transeant. nam acies superior aquarum impetum frangit: Inferior, qui rapti submersiq; fuerint, colligit atque transponit.

Repleto exercitu.] Replere exercitum dixit pro Reficere, & recreare: an potiùs, pro Commeatus defectum supplere?

CAP. XI.

SEcũdo flumine.] His tribus, quatuórve locis Secũdo & Aduerso flumine Cæsar dixit, pro Iuxta flumen, vel Secundum, vel Aduersum & ad ripas fluminis. Velut inf. Magnum ire agmen aduerso flumine, pro, Ad ripam amnis, sed contra fluminis naturam. Planius igitur fuisset, Secundum flumen. Plaut. Rud. Quid illuc est hominum secundum litus?

Secundo Galliæ motu.] Nunc secundum motum Galliæ dicere videtur, non numero & ordine: sed euentu & successu. Nã multò plures Gallię motus, & rebelliones fuerãt?

Quinque reliquas.] Hic locus ostendit quod alio loco diximus, in legione decem cohortes fuisse.

Equitatus peditatúsque.] Noster, & Romanus & Stephan. Exercitus, equitatúsque. nihil muto. tantùm profiteor aliis non paucis locis ita Cæsarem locutum. vt infrà cap. 13. Quòd equitatus quo maxima parte exercitus confidebat. Et nunc idem video Manutium secutum.

Præsentem adesse existimarent.] Sic noster & Steph. & multi impreßi. Sed in Aldino & Manutiano vox Præsentem sublata est. mendosé. Nam vetus hæc locutio est, à Terentio & Cicerone vsurpata.

Transfixi pilis.] Stephan. & Rom. Confixi telis. quod non placet. Nam pila ante congressum coniiciebantur.

Contra castra Labieni.] Sic noster. Stephan. autem & Romanus & multi impreßi, *Contra Labienum*. quod non placet. Nam modò dixit, è regione castrorum Labieni præsidiũ in statione relictum.

Victorúmque impetum.] Placet Faerni coniectura, vt particula *Que* deleatur.

CAP. XII.

HOrum supplicio.] Durum ac propè incredibile hoc videtur: Aeduos in obsides Gallos, ad eorum ciuitates terrendas, sæuiisse.

Frequentes multitudines suffragiis.] Rectißimè hunc locum emendauit Vrsinus, ex Faerni lib. Eò conueniunt vndique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur.

Illi, quòd amicitiam.] Illi, hoc est, Rhemi & Lingones.

Indulgentiam requirunt.] Id est, Amissam sentiunt, vt Pedianus interpretatur. Gallicè dicimus, *Regretter*. Frustrà desiderant: eius desyderio laborant.

Suum consilium.] Rectè. cùm in aliis sit *Concilium*: per c. Nam suum consilium ab reliquis separare, modò dixit, quod alibi, Sibi consilium capere.

Denique ei rei constituit diem.] Sic omnes lib. Ego magis ita probarem, siquis liber adiuuaret, Diemque ei rei constituit. Nã vox *Denique* superuacanea videtur.

X V millia numero.] Millium, secundo casu legendum arbitror: vt aliis plerisque locis.

Finitimi ei prouinciæ.] Pronomen *Ei* tollendum arbitror. Nam prouinciam modò Allobroges dicit: vt suprà lib. 1. pag. 1, & aliis locis. Segusianos autem Allobrogum esse finitimos, & extra prouinciam trans Rhodanum primos, idem docuit li. 1. cap. 5.

A superiore bello.] De quo dictum est lib.1. cap.16.

Imperium totius prouinciæ.] Non regionis Allobrogum, sed prouinciæ Narbonensis, quam se Romanis erepturos sperabant.

Superioribus annis.] Lib.4.cap.3.

Præliari consueuerunt.] Lib.1.cap.17.

Minus idoneis equis.] Lib.4.cap.1.

Equos sumit.] Opinor, non eos, quibus vti solebant: sed quos præterea paratos habebant.

Atque Euocatis.] Locus hic ostendit, quod alibi diximus, Euocatos non modò in peditum, sed etiam in equitum numero fuisse. Quales autem Euocati essent, alio loco docuimus.

Conuocatisque ad concilium.] Corrigendum *Consilium* per s. nam conuentum modò dicit præfectorum & magistrorum rei militaris.

Si pedites suis auxilium ferant.] Sic Ald. Steph. & alij complures. Nonnulli Suis rebus. quod verissimum esse nō dubito. Nā Suas res impedimēta modò appellat: vt id quod sequitur ostendit.

Bis per hostium agmen.] Sic Ald. & omnes, vt opinor, impressi. A Steph. tamē abest vox Bis. quod non puto negligendum.

Ad iusiurandum adactis.] Idem optimus liber, Iureiurando adactis: quo modo sæpe locutus est.

Pugnatur vnà omnibus in partibus.] *Vnà*, id est, vno tempore. Plutarch. in vita scribit, Cæsarem in hoc prælio gladium amisisse, quem Aruerni in fano ostentationis caussa suspenderunt. Eum postea à Cæsare cōspectum, neque passum esse tolli, cùm id amici suaderent.

Nostros spe auxilij confirmabat.] Sic omnes lib. Fateor tamen non videre me, quorsum illę duæ voces Spe auxilij, pertineant. Nam vbi res ipsa erat, spei locus esse non poterat.

Tandem Germani.] Huius quoque victoriæ gloriam Dio Germanis tribuit lib.40.

Controuersiam.] Sup.cap.6.

CAP. XIIII.

COpias suas vt pro castris.] Non intelligo quorsum particula, *Vt*, pertineat: ac nō potiùs *Quas*, pro *Suas* legatur. nisi fortè vtrunque retinendum est. Nam aliquantò sup. Copias, inquit, se omnes pro castris habiturū, &c. Et multò pòst: Copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit.

Alexiam oppidum Mandubiorum.] Alesiam, noster, itemque Steph. atq; ita rectè Faernus emēdauit. Sed & Velleius Paterc. Circa Alesiam, inquit, tantæ res quantas audere vix hominis, perficere penè nullius nisi Dei fuerit. De ea Strabo ita scribit: καὶ ὁ περὶ ἰλλησίαν μανδιβέλων ἔθνος ὁμόρου τοῖς ἀρϐέρνοις, καὶ ταύτην ἐφ' ὑψηλοῦ λόφου κειμένην, περιεχομένην δ' ὄρεσι, καὶ ποταμοῖς δύσιν. Legendum igitur apparet, ἀλεσίαν μανδουβίων ἔθνος ὁμόρου τοῖς αἰδύοις. Diodorus autem lib. 5. scribit, eam ab Hercule conditam, ac fuisse totius Galliæ metropolim, & liberam ac sui iuris permansisse, vsque ad C. Cæsarem, à quo vi capta, & in populi R. potestatem redacta est.

Quà maxima parte.] Steph. & Vrs. lib. multo veriùs, Quo maxima.

Ne qua subito irruptio.] Steph. Eruptio. sed illud verius puto. Non enim ex vrbe, sed ex castris hostium irruptiones fieri significat: vt paucis post versibus.

Trium millium passuum.] Legendum, Tria millia, vt suprà.

Millia hominum octoginta delecta.] Ex quo de oppidi magnitudine existimari potęst. Plutarch. autem numerat ἑπτακαίδεκα μυριάδας.

Coarctantur.] Stephan. Coaceruantur. quod placet.

Germani acrius.] Placet Steph. *Cum Germani.*

Ad se referri.] Intra oppidum.

Fossam pedum xx. *latam.*] Pedes, ex consuetudine Latinæ lingnæ reponebam. Sed pòst animaduerti, vocem *Latam* à Steph. lib. abesse. quod magis probo. Denique Petrus Victorius vir doctissimus ita hunc locum restituit ex libro antiquo, vt cum Stephanico planissimè consentiat. Variar.24.cap.17. Quod autem *Totum corpus* pro Totum opus, idem Victorius reponendum putabat, vt Corpus munitionis Cæsar dicat: quanuis ita in Romano codice scriptū sit, tamen propterea probare nō possum, quia verbū *Opus* video hac in re sexcētis locis à Cæsare vsurpatum fuisse: vt mox: Et turres toto opere circundedit. Sic enim legendū est, non *Operi.* Hæc autem *prior fossa* paulò pòst appellatur.

Qui si indiligentiores.] Steph. Quòd si. neque cur mutetur, vlla caussa est.

Pedibus cccc *reduxit.*] Sic Stephan. Faernus autem Deduxit. Superiorem quidem munitionem xi millium pedum in circuitu, quam Cæsar instituerat, necesse est sublatā fuisse, & longiùs ab vrbe remotam.

Ne facilè.] Legendum *Nec.* vt in Stephan. & hæc omnia parenthesi claudenda (*Quoniā* vsque ad *Cingeretur*).

Neve de improuiso.] Mendum apertissimum. Legendum, Ne de improuiso. vt in Steph. & Ald. Et ita Victorius hæc omnia ex suo libro restituit.

Duas fossas.] Locum sic intelligo, vt non binas

nas fossas præter illam primam circum omnes collis partes duxerit, sed cùm eius radices duo duabus ex partibus flumina subluerent, vnam vtrinque fossam à flumine ad flumen duxerit. quarum altera, quòd paulo altiore loco facta erat, repleri aqua non potuerat: alteram cùm esset demissiore loco facta, fluminis aqua compleuerat. Itaque pro *Interiorem* non dubito quin sit corrigendum *Inferiorem.* Binas autem duntaxat fossas spatio quadringentorum pedum intermisso factas, etiam inferiùs ostendit: vbi sic loquitur, Priores fossas explent.

Directis lateribus.] Th. B. vir summi ingenij & doctrinæ admirabilis, fossam directis lateribus interpretabatur, quæ ad perpendiculum excauata est: & (vt Cæsar infert) cuius solum tãtundem patet quantum summa labra. Gallicè dicimus, Ad instar fundi cupæ. Hircius lib. 8. Fossam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi, &c.

Erat eo tempore.] Valde placeret, Eodem tempore: si quis liber adiuuaret.

Haud admodum firmis.] Steph. & alij nonnulli, *Aut.* mendosé. abscindebãtur enim trunci arborum non grandium, vel potiùs (vt mox dicet) stipites, quorũ in summo rami aliquot eminebãt. Hi quoque ita rescindebantur, vt aculei semipedem lõgi relinquerentur.

Singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabantur.] Mendum apertum. Itaque Steph. Ald. & plerique alij habent: Pedes terra exculcabantur. Ego *pedes terra* delendũ censeo. Nam cum *Exculcabantur* Cæsar posuisset, interpres subscripsit, id est Pede terra calcabatur.

Pares munitiones.] Nam binas fossas circunduxit, & quod inter illas spatium intercedebat, tribus illis defensionum generibus, cippis, liliis & taleis muniuit. tum post interiorem fossam aggerem cum loricis, pinnis, & ceruis extruxit: turres præterea & castella crebris locis posuit: in quibus milites collocabantur: cùm satis multos non haberet, vt aggerem integrum circũfunderent.

Vt ne magna quidem.] Nam turres frequentes & castella toto opere circundedit: quæ cùm ab latere hostes vulnerarent, quantumuis magna multitudo (ducentorum scilicet XLI millium) accederet, tamẽ circunfundi hostes impediebat. Suus autem cuique legato & legioni locus erat in illis turribus attributus.

Neu cum periculo.] Hoc loco particula *Neu* pro *Et ne* posita est.

CAP. XIIII.

IMperat Æduis.] Locus insignis: ex quo de cuiusque ciuitatis potentia æstimari poterit.

Nec frumenti rationem.] Sic Ald. Steph. verò Frumentationem. Magis placet Vrsini & Faerni lib. Frumentandi rationem.

Eorum clientibus.] Subaudiendum, Vicinis, ac finitimis. nam alios multo plures in Aeduorum fide & clientela fuisse, alibi demonstratum est. Itaque quatuor istos populos pro vna regione posuit: & quoniam tenues erant, quasi pro vna tãtùm Aeduorum ciuitate. Nam inter hos quinque nominatos æquabiliter numerum istum triginta quinque millium dispartiri, nulla ratio est. Sic superiùs cap. 12. Aeduis & Segusianis imperata sunt decem millia. Sic infrà Aruernis parem numerum attribuit, adiunctis similiter quatuor tenuibus ciuitatibus. Propterea autem hos coniunctim numerat, quia deinceps ordinem in numeris seruat, à maioribus ad minores gradatim progrediens.

Aulercis Brannouicibus.] Ego non duos facio populos, sed vnicum duntaxat, vt alibi: Aulerci Eburones, Aulerci Cenomãni, Aulerci Diablintres.

Duodena millia.] Hoc in loco error ex notæ numero natus erat. Nam cum Cæsar XII. scripsisset, (quem numerum etiam Steph. seruauit) librarius XXII, (vt in Aldino est) exscripserat. Hoc modo quadrabit ratio summæ, quam infra Cæsar colligit: & ordo ab eo institutus seruabitur, vt à maioribus numeris ad minores procedat.

Bellouaci x.] Quæri potest, cùm tanta huius ciuitatis potentia fuerit, quantam Cæsar identidem prædicat, quo modo minus illi, quàm superioribus proximis sit imperatũ. Sed verisimile est ei propter dignitatem gratificatum. Itaque mox subiungit, ne hunc quidem numerum misisse: sed duo tantùm millia.

Heluetiis Suessionibus.] Absurdé. Legendum est Heleuteris: vt in Steph. & nonnullis impressis.

Suessionibus.] In Ald. Steph. & antiquis omnibus impressis legebatur, Senonibus: in recentioribus, Bis Sena millia. Vtrunq; corrupté. Nam vocem Senonibus superior eorum enumeratio perspicuè repudiat. Hæc autem posterior impudens & manifesta corruptela est. vt illud omittã, quod nulla ratione Bis sena in hunc numerum contulisset, cùm superiùs Duodena enumerarit.

Rauracis & Boiis triginta.] Ita est in Steph. & Ald. sed neque harum ciuitatum tenuitas

tantum recipit oneris, neque ordo à Cæsare institutus à maioribus numeris ad minores, aut summa inferius ab ipso collecta hunc numerum patitur. Quare assentior iis, qui *Bina* hoc loco restituunt. nam (vt hic noster superius dixit cap.3.) Boiorum ciuitas erat exigua & infirma.

Uniuersis ciuitatibus.] Non singulis, sed generatim vniuersis.

Non contulerunt.] Steph. Non compleuerunt.

Huius Commij.] De hoc suprà lib.4.cap.5.

Duo millia miserunt.] Steph. Vna. restituendū est *Bina*.

Ciuitatem eius.] Atrebates. Significat eos nō redactos in prouinciam.

Pristinæ belli laudis.] De qua lib.6.

Circiter CCXL.] Legendum est CCXLI. siquidem ad numerum omnes missi sunt. sic enim ratio quadrabit.

Natus loco.] Steph. Ortus loco.

Omnium nostrum pristinæ.] Placet Stephan. & Ald. Omnium vestrum consensu pristinæ.

Animi est ista mollities.] Ita probo. Stephan. tamen, Molestia.

Ex oppido.] In quo millia erant hominum octoginta delecta.

In ipsis cadaueribus.] Nam de facienda extra oppidum eruptione agebatur.

Seruituti addicere.] Sic Ald. Steph. verò *subiicere*. quod non æque probandum puto.

Romanos &c. animine caussa.] Sic Aldin. quod planè retinendum censeo. Steph. Eorum animos in illis vlterioribus munitionibus sine caussa quotidie excerceri putatis?

Cimbrorum & Teutonum.] De quo suprà lib. 1.cap.13.

Iure & legibus cōmutatis.] Nam hæc erat Prouinciarum ratio, vt in eas magistratus Roma mitterentur, qui in iis ius dicerent.

Hos Cæsar.] Stephan. Tunc Cæsar. quod magis placet.

Dispositis custodibus.] Ald. Custodiis. sed nihil muto.

Recipi prohibebat.] Sapiens ἀποσιώπησις, cum id quod dictu erat grauius, occisos à Cæsarianis, reticuit. Dio tamen lib. 40. quod à neutris recipiebantur, miserrima morte interiisse.

Omnes milites,] Aldus, Omnium militum intenti animi. Steph. Omnes milites intenti pugnæ euentum expectabant. Quod sine caussa mutandum non est.

Uno die intermisso Galli.] Hoc de Gallis exterioribus intelligendum est: vt mox ostendet.

Fundis libralibus.] Opinor, quibus libralia saxa iactantur. Veget. lib.2.cap.23. Sed & manu sola omnes milites meditabantur libralia saxa iactare. qui vsus paratior creditur: quia non desiderat fundam.

A munitione aberant Galli.] Rursus de Gallis exterioribus locus intelligendus est.

Stimulis induebant.] Patet igitur, Cæsarem eodem illo triplici defensionum genere aduersus exteriores hostes vsum fuisse: vt paulò ante dixit: nimirum cippis, taleis, & liliis.

Ex superioribus castris.] Ex superioribus castrorum locis. nam loca erant inæqualia, vt sæpe dictum est.

At interiores.] Nunc de Gallis quos in oppido Vercingetorix habebat, loquitur.

Priores fossas.] Duas igitur tantum fossas Cæsar duxerat. Nam si tres fecisset, nunc dixisset Primas.

In scrobes delapsi.] Steph. Delati.

Cum lux appareret.] Steph. multo concinnius, Cum lux appeteret. Vt aliis locis.

At interiores.] Qui ex oppido eruperant.

Vergasillaunum.] Stephan. vbique *Vercasiuellaunum.*

A castris.] Sunt qui Rastros ponant. quod cuiusmodi sit, non intelligo. Fortasse *Contos* aliquanto melius conueniret,

In aliena virtute.] Stephan. Salute: quod abiudico.

Plerunque quæ absunt.] Cùm duobus locis pugnatur, qui in vno pugnant, aliorum periculo commouentur. Eodem illud pertinet in lib. de bell.ciuil. 1.cap. 5. Communi fit vitio naturæ, vt inuisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiúsque exterreamur.

Vtrisque ad omnia occurrat.] Sic Ald. Sed propter insequentia Steph. libri scriptura probabilior est: quam etiam in quibusdam impressis videmus: Vtrisque ad animum occurrit, vnum esse illud tempus, quo maximè contendi conueniret: id est, Et Gallis & Romanis in mentem veniebat.

Si rem obtinuerint.] Si in iis defendendis superiores euaserint.

Iniquum loci ad decliuitatem.] Sic Steph. Ald. verò & plerique impressi, Exiguum. quod valde probo: sed multo magis, si pro *Ad*, legeretur *In*. vt sit sensus: Exiguum loci fastigium magnum habet in decliuitatem momentum.

Agger ab vniuersis.] Aggerem hoc loco pro glebis, & frōdibus ac virgultis, quibus agger extruebatur, posuit. vt aliis locis.

Aggere & cratibus aditus expediunt.] Sic Ald. Steph. verò Aggere & cratibus fossas implent. Ego vtrunque coniungendum censeo: Fossas implent, Aditus expediunt.

Ex colore vestitus.] Purpureo, vt opinor. Plut. in Bruto: τὸν δὲ Βροῦτον ὁ Ἀντώνιος ἀνευρὼν τεθνηκότα, τὸ μὲν σῶμα τῇ πολυτελεστάτῃ τῶν ἑαυτοῦ φοινικίδων περιβάλλειν ἐκέλευσεν. ὕστερον δὲ τὴν φοινικίδα κεκλεμμένην αἰσθόμενος, ἀπέκτεινε τὸν ὑφελόμενον.

ὑφελόμενον. Hircius de bello Africo. Cum Scipio ſagulo purpureo ante Regis aduentum vti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe, non oportere illum eodem vti veſtitu atque ipſe vteretur. Itaque factum eſſe illico, vt Scipio ad album ſeſe veſtitũ transferret.

Noſtri omiſſis pilis.] Sic Steph. Magis placet *Emiſſis*, vt eſt in Ald.

Hoſtes terga verterũt.] Steph. Hoſtes ergo terga verterunt. Liu. lib. 1. Nec manere ergo nec tranſire auſus, &c.

Duces producuntur.] Plutarch. in hoc Producendi verbo, vt in aliis non paucis, ab interprete deceptus, putauit idem eſſe quod pompæ cauſſa tranſuehi. Scribit enim Vercingetorigem armis pulcherrimè indutũ, equo ornato vectum, ter circum Cæſaris tribunal obequitaſſe, deinde proiectis armis Cæſari ad pedes procubuiſſe. Sed ecce alias rurſus fabulas. Nam Dio lib. 40. ſcribit, Vercingetorigem nullo anteà miſſo internuntio repentè ad Cæſarem veniſſe, multóſque illo inopinato aduentu perturbatos fuiſſe. Addit autem illum à Cæſare in triumphum ductum ac necatum.

Ciuitates recuperare.] Aeduorum & Aruernorum Remp. conciliare: in gratiam & amicitiam cum Cęſare reducere. nam reliquarum ciuitatum milites præter illas duas in hoſtium numero habuit.

Harum rerum literis.] Ald. Huius anni rebus cognitis. Steph. His literis cognitis. Placet Faerni liber: His rebus Cæſaris literis cognitis.

Supplicatio indicitur.] Stephan. & alter antiquiſſ. *Redditur.* Poſt hæc autem miniatis literis ſcriptum in Stephanico ita erat: *Iulius Celſus Conſtantinus legi commentarios Cæſaris.*

Liber VIII.

CAP. I.

Svetonius in Iulio: Reliquit & rerum ſuarum Commentarios Gallici, ciuiliſque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique, & Hiſpanienſis incertus auctor eſt. Alij enim Oppium putant, alij Hircium, qui etiam Gallici belli nouiſſimũ, imperfectúmque librum ſuppleuerit.

Inertiæ deprecationem.] Vt mihi per te inerti eſſe liceret.

Rerum geſtarum Galliæ.] Sic locutus eſt, pro, In Gallia, infrà capit. 8. Sed multo durior illa verborum traiectio eſt: huic tamen ſcriptori familiaris. Nam quod Comparentibus, nonnulli reſtituunt, pro Comparandis, planè abſurdum eſt.

Prærepta facultas.] Cicer. in Brut. Commentarios quoſdam ſcripſit rerum ſuarum, valde quidem probandos: nudi enim ſunt, recti & venuſti, omni ornatu orationis, tanquam veſte detracta. ſed dum voluit alios habere parata, vnde ſumerent, qui vellent ſcribere hiſtoriam: ineptis gratum fortaſſe fecit, qui volunt illa calamiſtris inurere: ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. nihil enim eſt in hiſtoria pura & illuſtri breuitate dulcius.

Aliter audimus.] Minus attentè.

Pro teſtimonio.] Vt in hiſtoria ſcribenda. nã qui ſcribit hiſtoriam, quaſi pro teſtimonio dicit ea, quæ narrat: & quaſi ex viſu ea percepta habuerit. nam παρὰ τὸ ἱστορεῖν dicta putatur.

Coniurationes facere.] Initium belli inferendi communi totius Galliæ conſilio certam in diem conferre.

Reſiſti poſſe Romanis.] Hoc cum aliis locis, tum præſertim apud Aleſiam eſt cognitũ: vbi ducenta quadraginta millia exteriorũ hoſtium, octoginta delecta interiorũ profligauit.

Non poterant contineri.] Vt intelligi poſsit magnam admodum Biturigum potẽtiam fuiſſe: præſertim amplius xx oppidis vno die incendio abſumptis.

Vulgare incurſionis ſignum.] Sic lib. 5. cap. 12. Tum fumi incendiorum procul videbantur, &c.

Quantum in ratione eſſet.] Quantum humana ratione prouideri poterat.

Imparatis deiectiſque.] Steph. & nonnulli veteres impreſsi, Defectiſque. quomodo ſine dubio legendum eſt. Nam Defectum, pro eo cui quid deficit, Veteres dixiſſe, nemo mediocriter eruditus ignorat.

Expeditionum munus iniungebat.] Stephan. & Ald. *Onus.*

CAP. II.

Aulercos] Aulercos Eburones (vt opinor) ſignificat.

Impedita circundatum palude.] Melius Steph. & Ald. Locum caſtris excelſum in ſylua circundata palude. nam mox vlteriorem ſyluam nominat.

Veterrimas legiones.] Sic Steph. & Ald. Alij impreſsi *Veteranas.* quod magis placet. quoniam in lib. 1. cap. 10. quatuor veteranorum legiones ſeſe habuiſſe ſcribit.

Agminis ratio.] Hunc eundem ordinem Cæſar ſe tenere ſolitum ſcribit, cum hoſtes propinquarent. lib. 2. cap. 5.

Quæ legiones.] Sic Ald. & multi impreſsi. At Steph. ſic, Cum repentè inſtructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli

vident,&c. Quæ lectio, cum auctorem tam bonum librum habeat, caussáque cur mutetur, nulla sit, à nobis sine dubio retinenda est.

Loriculámq;.] Sic Steph. & Ald. & alij innumeri. Faern. & Vrsinus restituunt Coronis. sed dictum est superior, libro, Loricā esse structuram in muris, quam vulgus hodie Parapettum appellat, quod pectus vt lorica muniat.

Lateribus directis.] Dixi eod. lib. fossam lateribus directis esse, quæ ad perpendiculum excauata est.

Quo propior hostium vallo.] Placet consensus Faernini, Vrsini, & Stephanici: Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.

Barbari nitebantur.] Steph. Ald. Inflabantur. quod etiā propter huius scriptoris, & Cæsaris consuetudinem retinendum est.

Locis natura munitis.] Sic Steph. & Ald. Alij, Loci, in secundo casu. quod sine dubio rectum est.

Inflammantur atque incitantur.] Sic Steph. Aldinus verò Inflantur. vtrunque rectè.

Equitibus interpositi.] Hac de re dictū est lib. 1. cap. 17, & lib. 3. cap. 16.

Paucísque in resistendo.] Steph. & Ald. Paucísque resistentibus interfectis.

An aduersis mediocribus timidiores.] Sic Ald. At Steph. An aduerso mediocri casu. quod æquè placet.

CAP. III.

Astrorum vias instruunt.] Steph. multo melius, Copias armatorum in suis instruunt castris. Quod etiam video quosdā scribere se in manuscriptis aliis codicibus reperisse.

Ascensu lacessendos.] Stephan. Cæsar neque resistentes aggrediēdos tanto collis ascensu iudicabat.

Diutius permanere sine periculo.] Sic Stephan. Aldin. tamen, Sine cibariis. quam controuersiam veterum librorum numerus disceptabit.

Superioribus commentariis.] Non sanè declaratum, sed leuiter tantummodo significatū est lib. 3. cap. 5. vbi locum annotauimus.

Per manus stramentorum.] Faernus verborū ordinem immutat. sed qui Cæsaris in traiiciendis verbis consuetudinem, & huius imitatoris attendet, nihil sine veteris auctoritate Codicis immutabit.

Equorum insidias veriti.] Hæc traiectionum importunitas qua Hirtius delectatur, cum huic loco, tum aliis compluribus obscuritatem attulit. Ordo est: Vix priores partes equorum suorum aduerterent. Tum deinde insidias veriti, &c.

Qua consuetudine.] Sanè in Steph. ita legitur, vt in multis impressis. Qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat. Sed absurdior locutio videtur: & Aldina lectio probabilior: Equitatúmque quem ipse pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, &c.

Velut indagine.] Apta similitudo, & ad loc naturam & ad hostium consilium, qui Romanis easdem insidias tendebant, quas venatores explicata indagine feris ponere consueuerunt.

Primus cum paucis se ostendit.] Placet Steph. & Faern. Primum.

Propter aliquem timorem.] Insignis sententia syllabæ vnius vitio deprauata. Restituendum *Timor* in primo casu. neque in re perspicua vllo argumento est opus.

Pari marte.] Pari certamine, ancipiti prælio, vario certamine. Alibi Cæsar vsurpauit de loco.

Haud inuitantibus nostris.] Sic Ald. Melius Stephan. Aut.

Abesse quam octo millibus.] Vox *Quam* sine dubio delēda est. Eius autem loco in Ald. & Steph. ita reperio: Non lōgius ab ea cæde abesse plus minus octo millibus passuum, &c.

Cognita calamitate.] Vrsin. hoc delet. Ego in illum locum restituo: Cognita calamitate omnibus aduersis. Nam ex illis paucis ex fuga receptis calamitatem cognitam significat. Et paulò pòst perturbationem notabimus.

Sine vlla perfidia.] Insignis philosophiæ locus: An contra perfidum vti perfidia liceat. simpliciter detestandam esse perfidiam, satis multis locis Cæsar ostendit.

Permotus celeriter.] Locus sine dubio deprauatus. In Steph. legitur, Permotus vel celeriter. Vrsinus ex suo commodissimè locū restituit: modò particula, *Et*, addatur hoc modo: Et centurio, velut insueta reper motus vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Comij, non potuit.

In conspectum cuiusquam Romani.] Nunquam Romano cuiquam fidem habiturum.

CAP. IIII.

Ad præsens imperium.] Sic Steph. & Ald. Nonnulli ad præsens periculum. quod non placet. Nam sensus est: Ad victorum insolentiam euitandam.

In illis regionibus praerat.] Erat, legendum est, vt in Steph. Faern. & Vrsin.

Togatam Galliam.] Quam eandem & citeriorem & Cisalpinam Cæsar appellat.

Impetu illorum.] Steph. & Ald. Quia repentino latrocinio atque impetu incolæ illorum

rum erant oppresi. Probabilior tamen vsitata videtur.

Proximum suæ dignittais.] Duas postremas voces Faernus tollit. Si ex libri veteris auctoritate, probo. sin minus, nihil muto.

Vastare ciuibus.] Sic omnes lib. Et potest esse sensus, Regionem vastari ciuibus, cũ multi interficiuntur. Itaque Orosius: Horrenda (inquit) hominum strage vastauit. magis tamen placeret, *Vicis.* si modò vetus aliquis liber adiuuaret.

Dumnaco duce Andium.] Steph. Adimmaco. sed neque aliis locis sibi constat, & Orosius nomen hoc prodit.

In omnes partes finium.] Sic Steph. Mendosé. Ald. In omnes fines partium.

C. Caninij certior.] Stephan. C. Caninij Rebili certior.

Et Romanum & externum.] Nonnulli reponebant: Et Romanum exercitum sustinere hostem. quod non placet. Nam externum hostem appellat, quem Cæsar superiore libro Exteriorem dixit. Interiores enim Cæsar hostes appellauit eos, qui sunt in oppido. Quare tollatur particula *Et*, locus erit integerrimus.

Propter magnitudinem constratum.] Sic Ald. *Transeundum.* quod sine veteris auctoritate codicis mutandum non est.

Sub sarcinis.] Dixi superius quodam loco.

Omne agmen morarentur.] Sic Steph. Vrsinus ex suo & Faern. libro tollebat, *Agmen.* Sed puto illum ita scripsisse pro *Omne.*

Confligit audacius.] Sic Steph. Aldinus verò, Consistit.

Substitentes equitibus.] Ita placet, cũ in Steph. legatur, Subsistentibus.

CAP. V.

Exulibus omnium ciuitatum receptis.] Steph. Ascitis. Aldin. Accitis. vulgata magis placet.

Millibus ex fuga quinque.] Steph. & Ald. Nõ amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, &c.

Liberam vagandi.] Placet. Steph. Liberè vagandi.

Circundare moratur.] Sic Steph. & multi impresi. Aldinus verò *Conatur.* quod ab imperitissimo confictum facilè paulò pòst intelligetur.

Disposita præsidio habeat.] Sic valde placet. quanuis in Steph. Disponat.

Intra millia passuum x.] Sic Ald. Steph. tamen: A millibus non amplius XII.

Summa velocitatis.] Rectissimé. vti patet ex lib. I. cap. 17. Stephanicus mendosissimè, Felicitatis.

Intra castra distribuit.] Faern. ex suo lib. In terna castra. quod valde placet, cum infrà dicat, eum præsidia dimisisse.

CAP. VI.

Concursu maximo militum.] Sic Stephan. rectissimè, cum in Ald. vitiosissimè legatur, *Consensu.* Nam coactum Cæsarem concursatione & flagitatione significat.

Verberibus exanimatum.] Hoc erat, more maiorum supplicium de damnato sumere. lib. 6. cap. vlt.

Vnam æstatem.] Nam hic erat annus imperij Cæsaris octauus: Ser. Sulpitio, M. Marcello Coss.

Magna etiam.] Præclarè hunc locum Faernus & Vrsin. ex suis lib. restituerunt: Et iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent.

In Belgio.] Permaneo in sententia, & Belgis, vbique legendum arbitror. nusquam enim istiusmodi nomen in aliis gentibus Cæsar finxit. Sic paulò pòst: In Belgas, pro, In Belgium.

Vulnera per fidem interpositam.] Steph. & Ald. Perfidia interposita.

L. Paulo, C. Marcello Coss.] Pantagathus & Vrsinus reponunt, L. Lentulo. Sed aduersatur ordo annorum ac fastorum, quem initio posui. Nam is annus quem insequentem appellat, est ipsius imperij & belli Gallici nonus.

Aqua prohibere hostem.] Frontin. lib. Stratag. 3. cap. 7. C. Cæsar, inquit, in Gallia, Caduceorum ciuitatem amne cinctam & fontibus abundantem ad inopiam aquæ redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis vsum per sagittarios arcuisset.

In infimis.] Stephan. Sic enim imis radicibus montis ferebatur.

Dimicationis periculo.] Placet Vrsin. Dimicatione & periculo.

Agger in altitudinem pedum nouem.] Stephan. Pedum sex. Sed illud verisimilius est. nam Orosius scribit aggerem & turrim pedum LX fuisse. Cum autem tabulata x essent, oportet singula quinque pedes alta fuisse.

Fortissimo sustinebant animo.] Ita est in Steph. & Lugdunensibus, quanuis in Ald. legatur, Paratissimo. sed hoc parui refert.

Vt quisque.] Vrsin. ex suo, Quem quisque. Idẽ est in Steph. Sed nihil mutandum arbitror.

CAP. VIII.

Sacerdotij petitionem.] Vt in Augurũ collegium allegeretur.

Cæsaris decedentis.] Ald. Recedentis. Neutrum magnoperè placet. Commodius legeretur, Absentis, si à vetere quopiã adiuuaremur. Alioqui, Decedentem interpretaremur de prouincia & Gallia. Nũc video in editione Vrsini, *Intercedentis.* opinor ex vulgata cõ-

suetudine, qua Intercedere dicimus pro deprecari. sed Vrsino Latinæ linguæ ratio aduersatur.

Anni commendaret petitione.] Sic Stephan.& Ald.& alij innumeri. nonnulli Lugdunenses sustulerunt *Petitione.* Sed commodius ita emendabitur: Et honorem suum in insequentis anni commendaret petitionem. Ac nunc video idem Faerno & Vrsino placuisse, apud quos tamen Petitione pro Petitionem scriptum est.

Consules creatos.] Obscurè loquitur.nisi fortè vel Creatos dixerit,pro Designatos. quod fiebat mense Sextili, comitiis consularibus: vel Creandos legendum sit. Sed illud probabilius est.

Sibi cōiunctus.] Dura locutio,pro Ipsi.& subauditur,Cæsari.

Necessitudine legationis.] Ser. Galbam legatum quoque numerat Cæsar initio libri 3. Malè in Steph.& quibusdam legitur, Consuetudine.

T. Labienum.] Hic est T.Labienus,qui cum Cæsaris legatus in Gallia decem annos fuisset, tamen ab eo discessit: & Pompeij se partibus adiunxit.

Propter salubritatem.] Nam huius autumni pestilentia tentatum suum exercitum fuisse,posterius lib.1.testatur.

C. Curio Tribunus pl.] Hic est C. Curio, Tribunorum, vt Suetonius scribit, violentissimus. qui de principio Cæsari aduersatus, pòst tamen in eius partes transiit. Cœlius in epist.ad Cic.Quod tibi suprà scripsi,Curionem frigere:iam calet. nam feruentissimè concerpitur.bellissimè enim, quia de intercalando non obtinuerat, transfugit ad populum: & pro Cæsare loqui cœpit. Itaque Epit. 109. C. Curionis, inquit, Tribuni pl. primum aduersus Cæsarem, deinde pro Cæsare actiones continet. Plutarch. in Pomp. scribit, Curionem hunc à Cæsare magno ære alieno liberatum, atque ita in ipsius partes adductum. Hoc autem illius postulatum totidem propè verbis commemorat. Et in eandem sententiam scribit Dio lib.40.& Velleius lib.2.

Fore eo facto.] Valde placet Vrsin. & Faern.librorum scriptura,Fore eo pacto.

Discessionē facere.] Faern. & Vrsin. & Manut. Per se Senatus. quibus non assentior:quanuis per discessionem fieri S C. soleret. Sensus est:Curio discessionem fecit, vt qui suā sententiam sequerentur, iidem pedibus in suam partem discederent. Plutarch.scribit, cùm ij qui solum Cęsarem arma deponere, Pompeium magistratum retinere censerent, discessionem fecissent, plerosque omnes in eorum sententiam pedibus iisse. cum iterum discessio facta esset ab iis qui dimisso exercitu priuatum vtrunque esse censerent, pro Pompeio viginti duos solum, pro Curione reliquos omnes stetisse. Appianus autem lib.de bell. ciuil. 2. in hoc numero CCCLXX posuit.

Consules.] L Paulus,C. Marcellus.

Iusserunt.] In quibusdam annotatum video *suaserunt.* quod probabilius videtur. Valdè placeret Intercesserunt.vt Octau.Pantag[illegible] thus restituit: si modò libris auctoribus [illegible] fecit.

Nam Marcellus.] M.Marcellus,qui proximo superiori anno cum Ser. Sulpitio Cos.fuerat. Huius autem rei totius historia extat in Epist. Cœlij ad Cic.lib. fam.8.ep.8.& 13.

Contra Legem Pompeij & Crassi.] Liu.Epit.107. Lex lata est,vt ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, inuito & cōtradicente M.Catone. Locus hic ostendit, Cn.Pompeium, C. Liciniū Crassum Coss. legem hanc tulisse: de qua tamen operæpretiū est audire quod Suet. scribit in Iul. Acciderat autem, vt Pompeius legem de iure Magistratuum ferens, eo capite quod à petitione honorum absentes summouebat,ne Cæsarem quidem exciperet,per obliuionem: ac mox, lege iam in æs incisa & in ærarium condita corrigeret errorem. Ciceronis autem lib. ad Attic.8. hæc verba sunt: Idem etiam (de Pompeio loquitur) contendit, vt x. Tribuni pl.ferrent, vt absentis ratio haberetur:quod idem ipse sanxit, lege quadam sua: M.que Marcello Cos. finienti prouincias Gallias Kal. Martiis restitit.

Retulerat de Cæsaris prouincijs.] Liu.Epit.108. Præterea contentiones inter Coss. de successore C. Cæsari mittendo agente in Senatu C. Marcello Cos. vt Cæsar ad petitionem Consulatus veniret, cum is lege lata in id tempus Consulatus prouincias obtinere deberet.

Cæsari eam dedit.] Verbum *Cæsari* tollendum videtur.nam Pompeius eam legionē quam Cæsari miserat, Reip.quasi de suo numero ad bellum Parthicū attribuit. Plutarch. in Pompeij vita scribit, eum belli Parthici prætextu eos milites repetiisse,quos ei cōmodarat. quos Cæsar, etsi caussam non ignoraret,viritim CCL. denariis donatos ei remisit. Idem scribit Dio lib.40.

Vni Cæsari detrahuntur.] Pompeius, inquit Dio lib.40.ex his quas secum habebat,nullam dedit: sed eos qui huic negotio præfecti erant, iussit eam legionem à Cæsare petere, quam ei commodarat. Ita cum vterque videretur vnam legionem dare, re ipsa Cæsar ambas dedit.

Ad bellum Parthicum.] In quo M. Crassus interierat. Dio scribit, Bibulo id bellum mandatum

mandatum fuisse, lib. 40.

Fit deinde S.C.] De hoc meminit Cæsar lib. ciu.3.cap.17.

Se expoliari.] Legendum videtur, Ea se expoliari.

Ex suo numero.] Rectè sic: Cũ in aliis quibusdã legatur, Et suo nomine. Numerũ autẽ intelligit x. Legionũ, quæ attributæ illi fuerãt.

Per M. Marcellum.] Corrigatur, vt in aliis nonnullis: A Paulo & Marcello Coss.

Abs emissas.] Primam, quam à Pompeio: & decimamquintam.

FRANC. HOTOMANVS

Lectori, S.

NON sum nescius (Lector) operam me iuuentuti perutilem nauaturum fuisse, si nomina gentium, regionum, vrbium, ac locorum, quibus his in libris Cæsar vtitur, cum iis quibus hoc tempore vtimur nominibus contulissem: vt quo quidque loco gestum esset, notari iam à quoque & animaduerti posset: eámque suauissimam animorum oblectationem futuram fuisse. Sed primum omnium affirmo illud opus esse non priuati & tenuis alicuius hominis, præsertim in vmbraculo & bibliotheca sua consenescentis: sed Regis ac satrapæ cuiuspiam, qui sibi vetus illud Antonini aut Ptolemæi præclarum exemplum imitandum proponeret. non enim solis Gallis, sed Germanis, Heluetiis, Allobrogibus, & Britannis danda opera fuisset. neque verò in libris tantum de bello Gallico opera illa sumenda, verum etiam in iis qui de bello ciuili conscripti sunt: qui sine Italiæ, ac præsertim Hispaniæ totius cognitione & comparatione plenè intelligi non possunt. Præterea quantum ad Germaniam attinet, video quidem eruditos viros complures bonam piámque operam patriæ suæ nauasse: Henr. Glareanum, Ægidium Tschudum, Altamerum, Thomam Hubertum, Iohannem Rhellicanum: & qui longè reliquis omnibus antecellit, Beat. Rhenanum. verum illi tam parum inter se constant, atque adeò tam multa perspicuè pugnantia tradiderunt, vt nihil propemodum certi atque explorati reliquerint. In Gallia verò nostra, quis est, qui vel minimum in tam præclaro instituto laborem posuerit? quod magno gentis nostræ cum pudore fatendum est. quæ, vt olim Ægyptii à suis tyrannis in molibus ac pyramidibus extruendis occupati fuerunt, ne cui meliori cogitationi locum relinqueret, sic tota propè in litibus sectandis, & forensibus, ac rabulariis negotiis ætatem consumit. Itaque Raymundi Marliani doctissimi viri libellum de Galliæ & Germaniæ regionibus conscriptum relinquendum putauimus: tantisper dum Heros aliquis existat, qui Cæsaris librorum studiosus, vel potius virtutis æmulus, negotium eius rei conficiendæ quamplurimis doctis viris, magnis propositis præmiis, committat. Interea eam partem Itinerarii Antonini, quæ ad Galliam nostram pertinet, adhibendam curauimus: simúlque Regum ac Principum Gallorum, Germanorum, ac Britannorum nomina, literarum ordine nuper à nobis animi caussa descripta in hanc appendiculam retulimus.

EX ITINERARIO ANTONINI AVGVSTI,

Galliarum prouinciæ XVI.

Viennensis. Narbonensis I. Narbonensis II.
Aquitanica I. Aquitanica II.
Nouẽ Populania. Alpes maritimę.
Bellica I. Bellica II. in qua transitus ad Britanniam, id est, Remus.
Germania prima super Renum in qua est Magontia.
Germania II. in qua est Agrippina.
Prouincia maxima Sequanorum in qua est Vesontiacensis.
Prouincia Alpium gratarum & Penninarum in qua est Tarantasia.
Aquitania Viennensis idem Metropolis. Aquitania I. in qua est Beturicum.
Prouincia II. in qua est Burdigala.
Nouem Populania in qua est Aussua.
Narbonensis I. in qua est idem Metropolis.
Narbonensis II. in qua est Aquensis.
Lugdunensis I. in qua est Lugdunum.
Lugdunensis II. super Oceanũ in qua est Rotomagus. Lug. III. in qua est Turonis.
Lug. IIII. in qua est Sennis.

METROP. PROVIN. LVGD.
I. CIVI. LVGD. *Numero* IIII.

Ciu. Eduorum
Ciu. Lingonum
Castrum Caballionensis
Cast. Matisconense.

METROP. PROVIN. LVGD. II. *Numero* VII.

Ciu. Rotomago
Ciu. Baiocafsium
Ciu. Abricantum
Ciu. Ebroicorum
Ciu. Salarum, id eſt Saiorum
Ciu. Lexouiorum
Ciu. Conſtantia.

PROVIN. LVGD. III. CIVI. *Numero* IX.

Metrop. Ciu. Turonum
Ciu. Cennomanorum
Ciu. Redonum
Ciu. Andicauorum
Ciu. Namnetum
Ciu. Coriſopitum
Ciu. Cianctium. id eſt, Venetum
Ciu. Ofsiſmorum
Ciu. Diablintum.

PROVIN. LVGD. IIII. CIVI. *Numero* VII.

Metr. Ciu. Senonum
Ciu. Carnorum
Ciu. Antiſioderum
Ciu. Tricaſsium
Ciu. Aurelianorum
Ciu. Pariſiorum Ciu. Melduorum.

BELLICA. I. CIVI. *Num.* IIII.

Metr. Ciu. Treuerorum
Ciu. Mediomatricorum, id eſt Metris
Ciu. Leucorum, id eſt, Tullo
Ciu. Veredonenſium.

BELLICA. II. CIVI. *Num.* XII.

Metr. Ciu. Remorum
Ciu. Sueſsionum
Ciu. Catalaunorum
Ciu. Veromannorum
Ciu. Atrauatum
Ciu. Camaracenſium
Ciu. Turnacenſium
Ciu. Siluanectum
Ciu. Bellouacorum
Ciu. Ambianenſis
Ciu. Morinum, id eſt, Ponticum
Ciu. Bononenſium.

PROVINC. GERM. I. CIVI. *Numero* IIII.

Metr. Ciu. Magontiacenſis
Ciu. Argentoracenſium
Ciu. Nemetum, id eſt, Spira
Ciu. Vangionen. id eſt, Vuormen.

PROVINC. GERM. II. CIVI. *Numero* II.

Metr. Ciu. Agrippinenſis, id eſt, Colonia
Ciu. Tungrorum.

PROVIN. MAXIMA SEQVANORVM CIVI. *Numero* X.

Metr. Ciu. Veſontienſis
Ciu. Equeſtrium, id eſt, Neuiduno
Ciu. Eluntiorum, id eſt, Auenticum
Ciu. Noidenolex Auenticus
Ciu. Baſilienſium, id eſt, Baſilia
Caſt. Vindoniſe
Caſt. Ebrodunenſe
Caſt. Argentarienſe
Caſt. Rauracinſe, id eſt, portus Abucina.

PROVINC. ALPIVM GRATIArum, & Penninarum CIVI. *Num.* II.

Metr. Ciu. Centronium, id eſt, Tarantaſia
Ciu. Valenſium, id eſt, Octodorus.

ITEM IN PROVINCIA. *Prouinc. Viennienſis* CIVI. *Num.* XIIII

Metr. Ciu. Viennienſium
Ciu. Gennauenſium
Ciu. Gratianopolitano
Ciu. Albenſium. Ciu. Viuario
Ciu. Decenſium
Ciu. Valentinorum
Ciu. Auenicorum
Ciu. Arelatenſium
Ciu. Carpentoratenſis *Num.* VI. Ndauſca
Ciu. Maſsilienſium
Ciu. Ricartinorum
Ciu. Vaſionenſium
Ciu. Arauſinorum
Ciu. Cabellicorum.

PROVINC. AQVITANIA I. CIVI. *Numero* IX.

Metr. Ciu. Bitaricum
Ciu. Aruernorum
Ciu. Rotenorum
Ciu. Abigenſium
Ciu. Cadorcorum Ciu. Lemauicum
Ciu. Gabalum Ciu. Vellauorum.

PROVIN. AQVITANIA. II. CIVI. *Numero* VI.

Metr. Ciu. Bardegalenſium
Ciu. Agennenſium
Ciu. Etoliſnenſium
Ciu. Santonum
Ciu. Pictauorum
Ciu. Petrogoriorum.

PROVINC. NOVEM POPOLONIA, CIVI. *Num.* XII.

Metr. Ciu. Auſciorum
Ciu. Aquenſium
Ciu. Laſtoracium
Ciu. Conuenarum
Ciu. Conſantanorum
Ciu. Boatum quod eſt Bot.
Ciu. Beranenſium, id eſt, Benainas

Ciu.Aturensium
Ciu.Vasatica
Ciu.Tursaubica Tralugorra
Ciu.Elloronensium
Ciu.Ellosaticum.

PROVIN. NARBONEN. CIVI. *Numero* VIII.

Metr.Ciu.Narbonensium
Ciu.Tolosatum,id est,Tolosa
Ciu.Beterrensium
Ciu.Agatensium
Ciu.Nemausensium
Ciu.Magalonensium
Ciu.Lutuensium,id est, Lutaua Castrum
Cast.Vcetiense.

PROVIN. NARBONEN. II. CIVI. *Numero* VII.

Metr.Ciu.Aquensium
Ciu.Abtensium
Ciu.Retensium, id est,Reias
Ciu.Foroiuliensium
Ciu.Appencensium
Ciu.Segesterorum
Ciu.Antipolitana.

PROVINC. ALPIVM MARITIMARVM CIVI. *Num.* VIII.

Metr.Ciu.Ebreduno
Ciu.Diniensium, id est,Dina
Ciu.Rigomagensium
Ciu.Sollinensium
Ciu.Saniciensium,id est,Sanicisio
Ciu.Glannatenna
Ciu. Cemelenansium
Ciu.Vensiciensium,id est,Ventio.

Nomina Regum & principum barbarorum.

ADcantuannus,Aquitanus,bello Sontiatum summam imperij tenebat, & oppidum à Cæsare oppugnatum defendebat. lib.3.cap.6.

Aegus & Roscillus,Allobroges,duo fratres, Abducilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimáq; vsus erat, à Cæsare ad Pompeium defecerũt. lib. ciuil.3.

Ambiorix, rex dimidiæ partis Eburonũ. li.5. ca.8. & lib.6.cap.6 Imperia erãt eiusmodi, vt non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinem, libro 5. cap.8.

Antebrosius, Rhemus, primus suæ ciuitatis, legatus ad Cæsarem à suis missus.libro 2. cap.1.

Ariouistus, Rex Germanorum, à Sequanis mercede conductus aduersus Aeduos, in illorum finibus annos quatuordecim confederat. lib.1.cap.12. Rex atque amicus à Senatu appellatus fuerat Cæsare Consule. cap.13.& 15. Galliæ ciuitates quæ aduersus ipsum cõiurarant, vno prælio fuderat, stipendiariásque sibi reddiderat. lib.1. cap.16.

BEllouesus Tarquinio regnante ab auunculo Ambigato Celtarum Rege delectus, qui Italiam occuparet. à Cęsare nõ nominatur: sed à Liuio lib.5.

Boduognatus, Dux Neruiorum, qui summam imperij tenebat, cũ illi aduersus Cæsarem pugnarent.lib.2.cap.7.

CAburus, princeps ciuitatis Heluiorum, cuius filius C.Valerius Donotaurus anno belli Gallici septimo interfectus est.lib. 7.cap.12.

Camulogenus,Aulercus,singulari sciẽtia rei militaris,ad eum est honorem euocatus,vt Parisij & finitimæ ciuitates ei summam imperij deferrent, anno belli septimo.lib. 7.cap.11.

Cassiuellaunus,Britannus,cui,cùm Cæsar in Britanniam exercitum traduxisset, summa imperij bellíque administrandi communi Britannorũ consilio permissa est.lib.5.ca.5.

Caruilius,rex in ea parte Britanniæ quæ est ad Cantium,& tota maritima est, Cassiuellauni imperio castra naualia Cæsaris improuiso adoritur.lib.5.cap.7.

Casticus Catamanteledis filius, Sequanus. lib.1.cap.2.

Catamantales regnum in Sequanis multos annos obtinuerat,& à Senatu, populóque R.amicus appellatus erat. lib.1.cap.2.

Catiuulcus,Rex dimidiæ partis Eburonum, frater Ambiorigis. lib. 5. cap. 7. & libro 6. cap.6.

Cauarillus, Aeduus,pedestribus illorum copiis quæ ad Cæsarem missæ fuerant, præfectus.lib.7.cap.12.

Cauarinus, Seno,quem Cæsar apud Senonas Regem constituerat, regno domóque à suis expulsus, ad Cæsarem confugit.lib. 5. cap.13. Eum Cæsar Senonũ equitatui præfecit.lib.6.cap.1.

Cimberius, Dux Sueuorũ, frater Nasuæ,qui centum Sueuorum pagos primo Gallici belli anno ad Rheni ripas subsidio Sequanis adduxerat, Rhenúmque transire conabatur.lib.1.cap.8.

Cingetorix de Treuirorum principatu contendebat cum Induciomaro. lib. 5. cap. 2. cuius erat gener, mansitque in fide Cæsaris, lib.5.cap. 13. Alter fuit Britannus, rex in ea parte quæ est ad Cantium, qui Cassiuellauni imperio castra Cæsaris improuiso adortus est.lib.5.cap.7.

Comius, Atrebas, quem Cæsar Atrebatibus Regem constituerat.lib.4.cap.5.

Conetodunus,& Cotuatus,Carnutes,despe-

rati homines, quibus ducibus Carnutes anno septimo arma sumpserunt. libro 7. cap.1.

Conuictolitanis, Aeduus, florens & illustris adolescens, qui summum magistratum, quem illi Vergobretum appellant, in sua ciuitate obtinebat. lib.7.cap.6.

Corbeus, Bellouacus, dux suę gentis, in bello aduersus Romanos, anno octauo, vnà cum Commio Atrebate. Ei populi R. nomen odio summo erat. lib.8.cap.2.

Cotus, Aeduus, antiquissima familia natus, homo summæ potentiæ, & magnæ cognationis. Vergobretus in sua ciuitate renuntiatus. lib.7.cap.6.

Critognatus, summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis. Alesiæ summam imperij tenebat. suasit, vt qui ad bellum inutiles essent, eorum corporibus oppidani vitam tolerarent. lib 7.cap.14.

Dluico, Heluetius, Princeps legationis ad Cæsarem missus. lib.1.cap.2.

Diuitiacus, Aeduus, principatum in ciuitate sua obtinebat, cui Cæsar ex aliis Gallis maximam fidem habebat, Romanorũ aduentu in antiquum locum gratiæ atque honoris restitutus est. Eius summum erat in Populum R. studium. Itaque ipsius suasu Cæsar de Gallia occupanda cõsilium sumpsit. lib.1.cap.3.

Drapes, Seno, vt primum Gallia defecit, collectis vndique perditis hominibus, impedimenta & commeatus Romanorum intercepit. lib.8.cap.4. Captus à Caninio, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit lib.8.cap.7.

Dumnacus, Dux Andium, anno octauo Lemouicum oppugnauit. lib.8.cap.4.

Dumnorix, Aeduus, frater Diuitiaci Aeduorum Principis, gratia & largitione apud Sequanos plurimũ poterat. lib.1.cap.4. Equitatui Aeduorum præerat. In Cæsarem perfidus, ca.7. ob rebellionẽ interfectus, lib. 5.cap.3.

Duracius, Picto, qui perpetuò in amicitia R. permansit. lib.8.cap.4.

EPasnactus, Aruernus, amicissim[9] Populi R. qui Lucterium Cadurcum cepit, & vinctum ad Cæsarem adduxit. lib. 8.cap.7.

Eporedorix, Aeduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ: qui de principatu cum Viridomaro contendebat. lib. 7. cap.7. quo duce ante aduentum Cæsaris Aedui cum Sequanis bello cõtenderant. lib.7.cap.12.

GAlba, Rex Suessionum, XII. oppidorum dominus, ad quẽ Belgæ anno belli Gallici secundo propter iustitiam prudẽtiámque summam totius belli detulerant, & ad id bellum millia armata quinquaginta pollicebatur. lib.2.cap.1. Eius duo filij Nouioduno capto Cæsari obsides dati sunt. libro 2.capite 4.

Gobanitio, Aruernus, Vercingetorigis patruus, Aruernorum princeps. lib.7.cap.1.

Guturnatus, princeps Carnutum, rebellione & bello cõcitato, captus, & verberibus exanimatus, securi percussus est. lib.8.cap.6.

ICcius, Rhemus, primus suæ ciuitatis, legatus ad Cæsarem à suis missus. lib.2.cap.1.

Immanuentius, Britannus, qui in ciuitate Trinobantium regnum obtinuerat. lib.5. cap.7.

Induciomarus de Treuirorum principatu cũ Cingetorige contendebat. lib.5.cap.2.

LIscus, Aeduus, summo magistratui in sua ciuitate præerat. lib.1.cap.7.

Litauicus, Aeduus, amplissima familia natus, præfectus decem millium militum, quę Cæsari ad bellum ab Aeduis missa sunt. lib. 7.cap 7.8. & 10.

Lucterius, Cadurcus, homo summę audaciæ, à Vercingetorige imperatore in Ruthenos missus. lib.7.cap.1. eam ciuitatem Aruernis conciliauit, lib.7.cap.2.

MAndubratius, Britannus adolescẽs, qui Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat: cuius pater Imanuentius regnum in Trinobantium ciuitate obtinuerat, interfectúsque erat à Cassiuellauno. lib. 5.cap.7.

Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris regnum in Senonibus obtinebat: huius fratrẽ Cauarinum Cæsar, illo, vt credi par est, mortuo, regem constituerat. lib.5.cap.13.

NAsua, Dux Sueuorum, frater Cimberij: qui primo belli Gallici anno centum Sueuorũ pagos ad Rheni ripas Sequanorum subsidio adduxerat: & Rhenum transire conabatur. lib.1.cap.3.

Numeius, Heluetius, nobilissimus suæ ciuitatis, princeps eius legationis quam primam Heluetij ad Cæsarem miserunt. lib. 1.cap.3.

OLlouico, Rex Nitiobrigum, qui à Senatu R. amicus erat appellatus. libro 7. cap.6.

Orgetorix, apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit, regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, de Gallia occupanda. Cuius rei accusatus mortem sibi consciuit. lib.1.cap.1.

PIso, Aquitanus, amplissimo genere ortus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu appellatus. lib.4.cap.3.

SEgonax, Rex in ea Britanniæ parte, quæ tota maritima est, & Galliam spectat: qui à Cassiuellauno castra Cęsaris adoriri iussus est. lib.5.cap.7.

Sedu-

Sedulius, Dux & Princeps Lemouicum, postremo Galliæ motu.lib.7.cap.15.

Sigouesus, Tarquinio regnante, ab auunculo suo Ambigato Celtarum Rege missus, qui agros ad Hercinium saltum occuparet. Liu.lib.5.

Surus, Aeduus, qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat: solúsque ex Aeduis vsque ad annum octauum in armis permansit, captus in Treuiris à Labieno. lib.8.

TAsgetius, Carnutus, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerāt. Hunc Cæsar in maiorum locum restituerat.lib.5. cap.8.

Taximagulus, Rex in ea Britannię parte, quę est ad Rantium, quæ tota maritima est.lib. 5.cap.7.

Teutomatus, Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu R. amicus appellatus erat.lib.7. cap.6.& cap.8.

VErcingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentię adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat. auctor defectionis & belli contra Cæsarem gerendi. Rex à suis appellatus. lib. 7. cap.1.

Verodoctius, Heluetius, nobilissimus suæ ciuitatis, princeps eius legationis quam Heluetij primam ad Cæsarem miserunt. lib. 1. cap.3.

Vedeliacus, Aeduus, qui Vergobretus in sua ciuitate fuerat.lib.7.cap.6.

Vergasillaunus, Aruernus, Vercingetorigis consobrinus, postremo Galliæ motu vnus è quatuor summis ducibus deligitur, quibus summa imperij tradita est. libro 7. cap.14.

Vertiscus, Rhemus, suæ ciuitatis princeps, & præfectus eorum equitū, quos Rhemi Cæsari auxilio miserunt, anno belli octauo. lib.8.cap.2.

Viridouix præerat Vnellis, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum quæ defecerant.lib.3.cap.5.

Viridomarus, Aeduus, adolescēs summæ domi potentiæ, quem Cæsar ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat: & cū Eporedorige de principatu contendebat. lib. 7. cap.7. Postremo Galliæ motu vnus è quatuor ducibus fuit aduersus Cæsarem. lib.7.cap.14.

Voccio, Germanię Rex, cuius sororem Ariouistus ab ipso in Galliam missam, vxorem duxerat. in Ariouisti fuga periit. libro 1. cap.vlt.

FINIS.

FRANC. HOTOMANI
IVRISC. IN LIBROS DE Bello Ciuili Notæ.

LIB. I. CAP. I.

DE *bello ciuili.*] Vetus lib. sic, Commentariorum belli ciuilis Pompeiani lib.primus. quod non displicet.

A C.Fabio Cæsaris]Sic vetus lib. & Aldin. alij complures, A Fabio C. Cæsaris. Sed consuetudo Cæsaris perpetua hæc est, vt prænomine non vtatur.

Literis Cæsaris.] Literarum argumentum hoc fuit, vt sibi absenti alter Consulatus mandaretur. Nam, vt libro 8. diximus, lege Pompeia Licinia latum erat, vt eius absentis ratio comitiis Consularibus haberetur. Sueton. Senatum, inquit, literis deprecatus est, ne sibi populi beneficium adimeretur: aut vt ceteri quoque Imperatores ab exercitibus discederent. Plutarch. in Pōp. & item in Cæs. scribit, Antonium inuito Senatu Cæsaris literas ad populum recitasse, quibus postulabat, vt prouinciis exercitúque dimissis vterque apud populum actionum suarum rationes redderet. Item in Cæs. Alteras ab eodem literas allatas quibus petebat, vt citerior saltem Gallia & Illyricum, sibi cum duabus legionibus concederetur, vsque ad alterius Consulatus petitionem. Hæc eadem Dio lib. 41.& Appian.Ciu.2.& Orosius. His autem Cæsaris postulatis Cicero lib. ad Att.7.ep. 6. De Rep. (inquit) valde timeo. nec adhuc ferè inueni, qui non concedendum pu

tarit Cæſari,quod poſtularet,potius quàm depugnandum. Cur autem nunc primum ei reſiſtam, quàm cũ quinquennium proro gabamus? aut cùm vt abſentis ratio haberetur,ferebamus? Contrà tamen ep.8. Nã quid impudẽtius? tenuiſti prouinciam per decem annos, non tibi à Senatu, ſed à te ipſo per vim & per factionem datos. præteriit tempus non legis, ſed libidinis tuæ. fac tamen legis. vt ſuccedatur,decernitur. impedis,& ais: Habe mei rationem. habe tu noſtrûm. exercitum tu habeas diutius, quàm populus iuſsit, inuito Senatu? Hæc perterritæ ac perturbatæ Ciceronis mentis argumenta ſunt. Legenda etiam Famili. lib.16 epiſt.12.

A C. Fabio.] A C. Fabio Curione: de quo ſuperiore libro extremo: qui Tribunus anno proximo fuerat. Quem enim hîc Cæſar Fabium, Dio lib. 41. Curionem appellat. Appianus quoque lib. Ciu.bell.2. Curionẽ literarum latorẽ nominat: & triduo MCCC ſtadia ab exercitu Cæſaris Romam confeciſſe ſcribit.

Conſulibus.] C. Claudio Marcello, L. Corn. Lentulo, qui paucis antè diebus Conſulatum inierant. Hæc enim hiſtoria omnis ad Ianuar.menſem pertinet.

Tribunorum pl.] Tribunos Dio nominat, M. Antonium, Q. Caſsium,quos Cæſaris partium ſtudioſos fuiſſe conſtat.C.tamen Caſſium, & M. Lepidum, & L. Torquatum Pompeianos Cicero nominat,ad Att.lib.7. ep.21. Plutarchus in Pomp. Metellum Cæſarianis adiũgit. At ipſe Cæſar paulò pòſt, in fin.cap.7. apertè L. Metellum in ſuis aduerſariis numerat.

Scipio.] Q. Cæcilius Metellus, Pius, Scipio: qui triennio antè Conſul fuerat cum Pom peio: cuius filiam morte P. Craſsi viduam vxorem duxerat Pompeius. Plutarch. in Pompeio.vbi tamen legitur *Corneliam.*

In ciuitate.] Magnoperè aſſentior Faerno & Vrſino, verba duo hæc abundare. Nam in vrbe quidem id factum eſſe, mox dicetur. Sed In ciuitate,pro Intra mœnia vrbis,durius videtur. Et cum ita loquebantur, velut in Quintiana: Quæ res in ciuitate, &c. hoc ſignificabant, id eſt In populo R. & ſic paulò infrà: Ciuitatem eſſe in armis. Et apud Liu.lib.21.Ciuitatem omnem in expectationem belli erectam inuenerunt. Item lib.de legib.3. Qui illa vrbe pulſi, carere ingrata ciuitate, quàm manere in improba,maluerunt. Durius tamen videtur id gloſſæ attribui. Quòd ſi vetus aliquis Codex haberet *Infinitè*, valde arrideret.ac planè mihi perſuadeo, id ex gloſſa ſumptum: cum eruditus aliquis veterem formulam eſſe ſciret, Referre de Rep. pro Referre de ſumma Reip. infinitè, non de ſingulari aliquo negotio. Cicero Philipp.3. Quamobrem Tribuni pl.quanquam vos nihil aliud niſi de præſidio retuliſtis,tamen mihi videmini magno conſilio poteſtatem nobis de tota Rep. feciſſe dicẽdi. Idẽ Catil.3.Senatũ cõſului de ſumma Reip.quid fieri placeret. Sueton. in Iul. M. Marcellus Coſs. edicto præfatus, de ſumma ſe Rep.acturum, retulit ad Senatum vt ei ſuccederetur. Liu.lib. 40.Secundum rem diuinam, vt de Repub. Senatum conſulerent. Et lib.26. De Rep. tamen primũ,ac de prouinciis ambo Coſs. ad Senatum retulere.

De ea re ad Senatum referri.] Aldin.De repub. quod ſine dubio rectum eſt.

Senatus in vrbe habebatur.] Hæc non cohærẽt: Senatum in vrbe habitum: & Pompeium adfuiſſe. Nam Pompeio cui Procõſuli decreta Hiſpania fuerat,in vrbe adeſſe ius nõ erat. Qui enim cum imperio erant,iis intra vrbem eſſe non licebat: eóque Senatus eis extra vrbem dabatur in æde Bellonæ: vt in libell. de Senatu expoſuimus. Itaque ſub finem huius lib. Vt idem, inquit, ad portas vrbanis præſideat rebus, & duas bellicoſiſſimas prouincias abſens tot annos obtineat.Itaque lib.8.cap.vlt.Proximis,inquit, diebus habetur Senatus extra vrbem. & Dio lib.41. Tum, inquit, Pompeius in ſuburbio cum exercitu erat.Quæ cum ita ſint, P.Victorius diſputabat legendum eſſe *Aberat.* quod Faernus & Vrſinus rectiſsimè improbarunt. Nã quo ſenſu dixiſſet,quòd Senatus in vrbe habebatur, Pompeiúſque aberat, Scipionis orationem ex ore Pompeij mitti viſam fuiſſe? Rurſus autem abſurdum videtur, admoneri Senatum in vrbe habitum. Itaque non dubito ſcriptum à Cæſare fuiſſe *Ad vrbẽ*: & ab imperito quopiam vel in gloſſa,vel in textu, repoſitum *In vrbe.* Aderat ergo Pompeius in Bellonæ templo, ſingulorúmque ſententias notabat: vt mox intelligetur, cum dicet, quoſdam laudatos,quoſdam reprehenſos.

Sibi conſilium capturum.] Conſilium ſibi capere dicebantur honeſto verbo, qui ab aliis diſceſsionem faciebant, ſibíque ſeparatim conſulebant. Sic hoc ipſo libro, non procul ab extremo: Vt iurent omnes, ſe exercitum ducéſque non deſerturos, neque ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Et lib.2.inſeq.cap.Si id nõ feciſſet,ſibi conſilium capturos.

Antè de ea re.] Sic vetus, & alij complures. melius Ald. & nonnulli impreſsi, *De republica*: id eſt de ſumma Reipubl. vt paulò antè.

Dixerat aliquis.] Nihil muto. magis tamen placuiſſet numero plurali: Dixerant aliqui.

qui. Nam post parenthesim sic infert: Hi omnes, &c.

Primò M. Marcellus] Qui biennio antè Cõsul cum Ser. Sulpitio fuerat.

Tutò & liberè.] Nam eo præsidio tutus Senatus aduersus Cæsaris & Pompeij exercitus fuisset.

In suas prouincias.] Obtinebat (inquit in Cæsare Plutarch.) duas prouincias Pompeius: Hispaniam & Africã vniuersam: quas per legatos administrabat. Sic infrà cap. 17: Duas bellicosissimas prouincias absẽs tot annos obtineat.

Abreptis duabus legionibus.] Vetus, & alij nõnulli, Correptis. Vitiosè. Nam primam & decimam quintam legionem Cæsari Pompeius abripuerat: vt dictum est superiore lib. extremo. Neque hanc legionum duarum abductionem videtur Cicero probasse, scribens ad Att. lib. 7. ep. 12. Spes omnis (de Pompeianis loquitur) in duabus inuidiosè retentis penè alienis legionibus. Habebat autem hoc tempore Cæsar legiones XI. vt scribit idem ad Att. lib. 7. ep. 7.

Pronuntiaturum.] Moris erat, dictis sententiis, vt eas Consul pronuntiaret: id est, cõmemoraret: vt, si videretur, discessio fieret: cuius rei exemplum est in epist. Cicer. ad Lentul. lib. 1.

Sententiæ graues.] Acerbæ, & vehementes in Cæsarem.

Misso ad vesperum sen.] Apparet verum esse, quod alio loco scripsi contra Vrsini sententiam, vtrunque vsitatum fuisse, Ad vesperã, & Ad vesperum.

Omnes qui sunt eius ordinis.] Notanda locutio. Non enim senatorium ordinem hîc significat: cum essent hoc tempore propè mille Senatores, quos omnes non est verisimile à Pompeio domum euocatos. Sed facetè ordinem vsurpauit, pro numero eorum, qui inimici Pompeij erant.

Laudat Pompeius.] Sic omnes lib. Pantagathus tamen Promptos, ex ingenio restituebat: quod mihi non probatur. Nam vniuersè laudauit, pòst qui reprehendendi videbantur, singulatim reprehendit.

M. Antonius, Q. Cassius.] Liuius Epit. CIX. Cùm S. C. factum esset, vt successor Cæsari mitteretur, M. Antonio & Q. Cassio Tribunis pl. quoniam intercessionibus id S.C. impediebant, vrbe pulsis, mandatum à Senatu Consulibus, & Cn. Pompeio, vt viderent, nequid detrimenti Respub. caperet.

Ad ius comitiorum.] Postulat, vt ius comitiorum seruetur. diebus autem comitialibus Senatum haberi non licebat ex lege Pupia: vt posterius dicetur. Curio superiore proximo Decembri mense Tribunatu abierat, quem anno proximo gesserat. Dio lib. 40. scribit, eum Pontificem fuisse, & postulasse, vt mensis vnius intercalatio fieret, nequid noui in Rep. decerneretur.

Atque eorum.] Magis placeret, *Atque ij*: si modò vetus liber adiuuaret.

C. Curio.] De hoc diximus lib. superiore. Bello ciuili (inquit Velleius lib. 2.) non alius maiorem flagrantiorémque quàm C. Curio Tribunus pl. subiecit facem: vir nobilis, eloquens, audax, suæ alienæque & fortunæ & pudicitiæ prodigus, homo ingeniosissimè nequam, & facundus malo publico.

L. Piso Censor.] Cẽsuram enim hoc anno gesserunt Appius Claudius Pulcher, L. Piso Cæsonius, Cæsaris socer. vt ait Dio lib. 40.

Dolor repulsæ.] M. Cato in petitione præturæ, prælato Vatinio repulsam tulit. Idem cum legem impediret, qua prouinciæ Cõsulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Gallo Syria, & Parthicum bellum: Cæsari Gallia & Germania dabantur: à C. Trebonio Tribuno pl. auctore in vincula ductus est. Epit. 105. Dio verò lib. 40. scribit, eum Cæsaris & Pompeij opera Consulatu deiectum fuisse: factósque Marcellũ & Sulpitium.

Regum appellandorum largitionibus.] Satis ostendit, Reges exteros, qui à Senatu amici & Reges appellabãtur, magnis id largitionibus ab eius anni Consulibus redemisse. Qua ex re vel exterarum gentium stultitia, vel Romani nominis terror cognosci potest.

Pro necessitudine.] Nam Pompeij filiam in matrimonio habebat. Plutarch.

Ostentatio sui.] Legendum arbitror, *Assentatio sui*, vt alibi locutus est. nam quorsum ad hanc rem potentium ostentatio pertinuisset?

Illo affinitatis tempore.] Ad retinendam Pompeij necessitudinem ac voluntatem, Octauiam sororis suæ neptem, quæ C. Marcello nupta erat, conditione ei detulit: sibique filiam eius in matrimonium petiit, Fausto Syllæ destinatam. Sueton.

Infamia duarum legionum.] Infamia propter duas legiones abductas.

CAP. II.

R*aptim atque turbatè.*] Faern. Vrsin. & meus vetus, *Ruptim*. quod valde placet. Nam, vt opinor, Ruptim agere, & Ordine agere, opponuntur.

Extremi iuris intercessionem.] Vox Intercessionem ociosa hoc loco videtur, & ex glossa in contextũ irrepsisse. Cum plebs Romana ciuili bello à Marianis partibus stetis-

set, Sylla victor multa ei ademit, in his Tribunitiæ potestatis partem maximã. Intercessionem tamen reliquerat, vt infrà cap. 3. Cicero de leg. 3. Quamobrem in ista quidem re Syllam vehementer probo, qui Tribunis pl. sua lege iniuriæ faciendæ potestatem ademerit: auxilij ferendi reliquerit. Extremum autem ius appellat, minimum & postremum. Hæc olim ita scripseram. Et video nunc idem Manutio doctiss. viro placuisse.

Octauo denique mense.] Locus mihi obscurus. nisi fortè Saturninum, Gracchos, & similes intelligat, atque ita rem exponamus: Tribuni magistratum nonis Decemb. inibant. Octauo pòst mense Consularia comitia habebantur. Tum igitur nouis Consulibus designatis, de suis superiorum octo mensium actionibus cogitare consueuerant, quomodo accusationem anni insequentis effugerent.

Extremum atque vltimum.] Malè, qui alterutrum tollendum putant. Sic enim Cicero diuin. 2. Cœlum extremum atque vltimum dicit. Hoc autem S. C. quale esset, copiosè exposui in lib. de Senatu, sub voce S. C. vltimæ necessitatis.

Dent operam Coss. Populi R. Tribuni.] Rectè iampridem emendatus ab aliis hic locus est, vt pro Populi R. reponatur, Prætores. & hæc eadem Cic. Famil. 16. epit. 11.

Quiq; Coss. sunt ad vrbem.] Procõsules legendum esse non dubium est. Significat autem Pompeium Hispaniæ Procons. item Scipionem, cui Syria, L. Domitium, cui Gallia, decretæ fuerant. Ciceronem quoque qui è Cilicia reuersus ad vrbem erat. Fam. 16. epist. 11.

Biduo excepto comitiali.] Lege Pupia cauebatur, ne diebus comitialibus Senatum haberi liceret. Sic in epist. ad Q. Frat. Consecuti sunt dies comitiales, per quos Senatus haberi non poterat. Et ad Lent. Senatus haberi ante Kal. Feb. per legem Pupiam (id quod scis) non potest.

Profugiunt ex vrbe.] Antonius, Cassius, Curio. Fam. 16. epist. 11.

Erat Rauennæ.] Sic Sueton. Transiit, inquit, in citeriorem Galliam, conuentibúsque peractis Rauennæ substitit, bello vindicaturus, siquid de Tribunis pl. intercedentibus pro se grauius à Senatu constitutum esset.

Aut sequantur saltem.] Delenda vox *Saltem*, auctore antiquo lib. pro qua video plerisque in libris restitutum *Statim*. sed illa ex glossa erat: vt cuiuis perspicuum est.

Suis lenissimis postulatis.] Sic rectè: cum in plerisque antiquis & scriptum & impressum sit *Leuissimis*. Nam Cæsar Pompeij postulata, acerba: sua, lenia & placida vult videri. Sed longè aliter Cic. Fam. 16. epist. 11. Omnino & ipse Cæsar amicus noster, minaces ad Senatum & acerbas literas misit.

L. Domitio Gallia.] Sueton. scribit, hunc per tumultum successorẽ Cæsari nominatum. Vlterior autem huic, citerior Considio obuenit. Fam. 16. epist. 12.

S. C. perscribuntur.] Perscribi S. C. dicebãtur, quæ quapiam de caussa rata non erant: veluti cum aut Tribuni intercesserant, aut non legitimo loco habitus Senatus fuerat. Ea Auctoritas dicebatur. Dio lib. 55.

Prouinciæ priuatis decernuntur.] Hoc est quod in huius libri fine queritur, in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura & consulatu, vt semper, sed per paucos probati & electi in prouincias mittantur. Plutarchus in Pompeio scribit, Catonem in Siciliam abiisse, quæ prouincia ei obuenerat.

Scipioni obuenit Syria.] Plutarch. scribit, Pompeium misisse Scipionem suum socerum, & Cn. filium suum in Syriam, classis parandæ caussa.

Philippus & Marcellus.] L. Martius Philippus, qui VII abhinc annis Consul cum Cn. Lentulo fuerat, alter ab illo Tribuno pl.

Sortes deiiciuntur.] Quorum ratio in decernendis prouinciis habebatur, eorum nomina in sortibus scripta, in vrnam coniiciebantur. dein vrna commota deiiciebantur. id erat prouincias sortiri. Cic. in Lig. Tuberonis sors coniecta est ex S. C. cum ipse non adesset.

Paludati votis nuncupatis.] Hac de re dictum est in Verr. 7.

Quod ante id tempus acciderat nunquam.] Cicero tamen hac ipsa de re scribens ad Attic. lib. 8. epist. 23. Ipsi Coss. inquit, quibus more maiorum cõcessum est, vel omnes adire prouincias, aut legati sunt eorum, &c.

Lictores habent priuatim.] Scribatur, *Priuati*, vt in aliis quibusdam. nihil obscuri relinquetur. Sed nunc video in Manutiano ita impressum. quod placet.

Et è fanis tolluntur.] De hoc more cõmendandarum fanis pecuniarum, Cicero de Legibus 2.

Cæsar concionatur.] Sic Sueton. Atque ita traiecto Rubiconem exercitu adhibitis Tribunis pl. qui pulsi superuenerant, pro concione fidem militum flens, ac veste à pectore discissa inuocauit.

A quibus deductum.] Vetus *Diductum*. Aldin. *Inductum*. Vetus placet. Nam Diducere, pro Distrahere vsitatum est: vt hic noster: Diducendíque erant milites.

Armis restituta.] Hoc vt verè dicam, non intelligo.

telligo. nō enim armis, sed lege Pompeius Tribunitiam poteſtatem reſtituit Conſul cum M.Craſſo, vt Plutarch. in eius vita, & Pedian. in Diuin. demonſtrant. Quare aut vox *Armis* delenda eſt, aut potius, *ſine armis* legendum. Cicero quidē lib. de legib. 3. ſcribit, Pompeium ſenſiſſe, neceſſarium id fuiſſe, neque potuiſſe ciuitati diutius eā poteſtatem deberi. At iam video Vrſini teſtimonium de Ant. Auguſt. qui vocem *Armis* tollendam cenſebat.

Dona etiam quæ antè habuerit.] Sic meus codex: quod idem Vrſinus de ſuo teſtatur. Placet tamen P. Victorij coniectura, lib. Varr. 10. cap. 24. vt *Bona* legatur. quam vſitatam eſſe locutionem omnes eruditi norunt. *Habuerat*, autem paulò infrà legitur in meo antiquo: melius quàm in vulgatis, *Habuerit*.

Hanc enim euocauerat.] Liuius tamen dimidiatam tantum legionem numerat. Cęſar, inquit Oroſius, Rubicone flumine transmeato, mox vt Ariminum venit, v. cohortes quas tunc ſolas habebat, cum quibus (vt ait Liuius) orbem terrarum adortus eſt, quid facto opus eſſet, edocuit. niſi fortè x. pro v. apud Oroſium reponamus.

CAP. III.

AD arma ſit vocatus.] Sic apud Salluſt. in Catil. & Cicer. in Mil. Videret, nequid Reſp. detrimenti caperet: quo vno verſiculo ſatis armati ſemper Conſules fuerūt, etiam nullis armis datis.

Lociſque editioribus occupatis.] Nihil affirmo. tantū dico, veteres libros Ciceronis de leg. conſulendos, ſiqui reperiri poſsint, in quibus vox *Editis*, vel (vt hîc) *Editioribus* aſcripta ſit. Nam vulgò lib. 3. ita legitur: Cuius primum ortum ſi recordari volumus, inter arma ciuium, & occupatis & obſeſsis vrbis locis, procreatum videmus.

L.Cæſar.] Cicero ad Att. lib. 7. epiſt. 12. L. Cæſarem vidi Minturnis ad VIII. Kal. Feb. manè cum abſurdiſsimis mandatis non hominem, ſed ſcopas ſolutas: vt idipſum mihi ille videatur irridendi cauſſa feciſſe, qui tantis de rebus huic mandata dederit: niſi fortè non dedit: & hic ſermone aliquo arrepto pro mandatis abuſus eſt. At epiſt. ſeq. L. Cæſar mandata Cęſaris ad Pompeiū detulit ad VIII. Kal. cùm is eſſet cum Coss. Theani. Probata conditio eſt, ſed ita, vt ille de his oppidis quæ extra ſuam prouinciam occupauiſſet, præſidia deduceret. Id ſi feciſſet, reſponſum eſt, ad vrbem nos redituros eſſe, & rem per Senatum confecturos. Spero etiam in præſentia pacem nos habere: nam & illum furoris, & hunc noſtrum copiarum ſuppœnitet.

Cæſaris legatus.] Nominatur lib. 7. cap. 12.

Priuatis neceſſitudinibus.] Meus antiquus, *Neceſſitatibus*. quod idem Faern. de ſuo teſtatur. & ita ſine dubio corrigendum eſt.

Eadem ferè atque eiſdem de rebus.] Nihil ſine veteris libri ſubſidio temere mutandum puto. Attamen idem eſſe arbitror, Agere eadem, & Agere iiſdem de rebus. præterea verbum commemoraſſe, per ſe non ſatis conſtat. Itaque videndum, ecquis vetus ita ſcriptum haberet, Eiſdem de rebus commemoraſſe.

Liberare poſſint.] Meus & Ald. *Poſſent*. quod verius arbitror.

Semper Reip. primum.] Deleo *Reip.* nam de ſua, non de Reip. dignitate loquitur. Et rectius fuit in lib. Vrſini, quàm ipſe exiſtimet.

Populi R. beneficium.] Rectè ſic iampridem in Ald. emendatum eſt: cum in meo ant. & reliquis ita legatur: Quod pro beneficio ſibi cōtumelia ab inimicis extorqueretur. Error natus eſt ex nota P.R. ac beneficium intelligit, vt eius abſentis ratio in Cōſulatus petitione haberetur. Populi autem beneficium appellat, quia lege id ſancitum fuerat pugnante Cn. Pompeio III Coss. Epiſt. 3. lib. 8. Att. & Fam. lib. 6. epiſt. 6.

Semeſtri imperio.] Tantum enim adhuc Cæſari reſtabat.

Hæc omnia tandem.] Vox *Tandem*, abeſt à meo, & Ald. & antiquis.

Ipſi exercitus dimittantur.] Auguſt. tollebat vocem *Ipſi*, quod non probo. Nam in meo & Faerni & Vrſini libris ita eſt rectè: Ipſi exercitus dimittant. Hoc eſt, ipſi Pomp. & Cæſ. de quibus agitur. omnes reliqui diſcedant ab armis. Sic Cœlius Fam. 8. epiſt. 14. Cn. Pompeius conſtituit non pati C. Cæſarem Conſulem aliter fieri, niſi exercitum & prouincias tradiderit: Cæſari autē perſuaſum eſt, ſe ſaluum eſſe non poſſe, ſi ab exercitu receſſerit: fert illam tamen conditionem, vt ambo exercitus tradant.

In Italia.] Sic Fam. 16. epiſt. 12. Ferūtur omnino conditiones ab illo, vt Pompeius eat in Hiſpaniam, delectus qui ſunt habiti, & pręſidia noſtra dimittantur.

Capuam peruenit.] Cicero tamen (vt modò dixi) Theanum nominat.

Illi deliberata reſpondent.] Sic omnes antiq. Placet tamen peruulgata: Illi re deliberata reſpondent. vt Gall. bell. 4. cap. 2. Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt, & re deliberata poſt diem tertium ad Cæſarem reuerſuros

Per eos remittunt.] Fortè *Eoſdem*.

Si peracto Cæſaris conſulatu.] Nam Cæſar ad Conſulatus petitionem ſe venturum polli-

cebatur: & se præsentem trinundinum petiturum. Fam.16.epist.12.

Mendacij religione obstrictus.] Honestè, pro Periurus.

CAP. IIII.

P*Isaurum, Fanum.*] Omnes hæ nominantur Fam.16.epi.12. præter Fanum. vbi scribit illis occupatis Pompeium & Coss. vrbem reliquisse.

Tignium Thermum prætorē.] Corrigendum *Inguium*, primum ostendit Cicero Att. 7. ep. 13. Quid agat, inquit, Domitius in Marsis, Inguij Thermus, P. Attius Cinguli. deinde, quod Inguium in Vmbria est, Tignium in Piceno. Plin.3.cap.14. Sed nūc video idem quoque à Manutio ex Plinio annotatum.

Tigniorum.] Legendum ergo Inguiorum. & mox, Inguium recipit.

Aperto sanctiore ærario.] Sanctius ærariū fuisse videtur, in quo pecuniæ ad vltimos casus reseruabātur. Liu. lib.27. Cetera expedientibus quæ ad bellum opus erāt Cōsulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad vltimos casus seruaretur, promi placuit. Cic. Att.7.epist. 20. Hoc cuiusmodi est? VII. Id. Feb. Capuam C. Cassius Tribunus pl. venit. attulit mandata ad Coss. vt Romam venirent: pecuniam de sanctiore ærario auferrent, statim exirent vrbe relicta? Appian. de bel. ciu. 2. scribit ærarium fuisse, in quo pecuniæ bellici tantum tumultus caussa asseruabantur. si quis attigisset, eius caput sacrum fuisse.

Citra Capuam.] Quæ Ciceroni Procos. attributa fuerat, vt eam aduersus Cæsarem tueretur. Fam.16.epist.11.

Lege Iulia.] De coloniis, quam in lib. de legib. exposuimus.

Libertati confirmat.] Mirè dictum, pro Liberos esse iubet.

Circum familiares conuentus.] Cic. Att. 7. epist. 13. Gladiatores Cæsaris, qui Capuæ sunt, sanè commodè Pompeius distribuit, binos singulis patribusfa. Secutorū in ludo I Ↄ Ↄ. fuerunt. Eruptionem facturi fuisse dicebantur.

Labienus.] Hic est T. Labienus, cuius Legati opera fortissima & fidelissima Cæsar annos nouem vsus erat in Gallia, qui nunc à Cæsare desciuit. Fam. 16. epist. 10. Maximā autem plagam accepit, quod is qui summam auctoritatem in illius exercitu habebat, T. Labienus sceleris socius esse noluit. reliquit illum, & nobiscum est. Sic Attic. 7. epist. 11.

CAP. V.

Q*Vadraginta in singulos iugera.*] Summa immensa. nam XXX fuisse cohortes, modò dixit. Itaque Manutius, Quaterna reposuit. Sed quid illud est quod infert, Pro rata parte Centurionibus euocatísque? nam quibus ad eam rem latifundiis opus esset? Notandum est autem quod ait Domitium agros è suis possessionibus esse pollicitum militibus. primum vt intelligatur, eiusmodi fuisse Colonos Domitij de quibus posterius commemorabit. deinde vocem Possessiones, hoc loco non propriè vsurpari, pro iis quæ vsu tantùm, non proprietatis iure habebantur: de quibus in Feudali Dictionario diximus: sed pro Latifundiis. impropriè.

Centurionibus euocatísque.] Euocati dicebantur, qui legitimo militiæ tempore perfuncti, cum emeritis & confectis stipendiis essent, tamen propter rei militaris scientiam, & quòd plerique beneficiis affecti fuerant, nominatim literis ac nuntiis ab Imperatore, magis officij & amicitiæ caussa, quàm pro imperio euocabantur: iísq; plerunque præfectus aliquis attribuebatur. Dio lib. 55. ἐκ τούτων δὲ δὴ τῶν ἀνδρῶν, καὶ τὸ τῶν ἠουοκάτων σύστημα (οὓς ἀνακλήτους ἄν τις ἑλληνίσας, ὅτι πεπαυμένοι τῆς στρατείας ἐπ᾽ αὐτὴν αὖθις ἀνεκλήτισαν, ὀνομάσειεν) ἐνομίσθη. Cæsar sup. cap. 1. Multi vndique ex veteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, euocantur. Idem infrà lib. 3. Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum conuenerant, quæ tota acie dispersérat. Item: Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui apud eum primum pilum in legione decima duxerat. Hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis. Cicero in epist. ad Appium: Antonium præfectum euocatorum misi ad te, cui si videbitur, cohortes traderes. Sallust. in Iugurth. Præterea ex Latio fortissimum quenque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiēdo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Hinc etiam in exteros translatū. Cæsar Gall.3.cap.5. Multis præterea viris fortibus Tolosa & Narbone nominatim euocatis, &c. Euocati autem modò peditibus, modò equitibus admiscebantur. De peditibus, Crastinus, de quo modò diximus, testimonio est. de equitibus Cæs. lib. 7. cap. 12. Eorum aduentu (de Germanis loquitur) quòd minus idoneis equis vtebantur, à Tribunis militum, reliquísque equitibus R. atque euocatis equos sumit, Germanísque distribuit.

Auximo Cæsar progressus.] P. Victorius vir doctiss. Varr. 4. cap. 15. contra omnium lib. consensionem reponēdum putat, Maximo Cæsar progressu: id est, magnis itineribus. Sed Victorius animaduertere debuit, primùm

mum Cæsarem itinerum suorum seriem contexere. superius autem dixerat, se Auximum venisse, atque illud recepisse. deinde cum dicat, Percurrit, nunquid satis celeritatem in itinere faciendo demonstrat?

Ibi in præsidio habuerat.] Antiq. Ibi præsidio, quod magis probo.

Finitimis regionibus coegerat.] Legendum vt in antiq. & Aldin. Finitimis ab regionibus.

Cohortésque amplius x x x.] Orosius similiter legiones tres numerat.

Sulmonenses.] Malè ergo apud Oros. legitur, *Apud Salonem.* corrigendúmque *Sulmonem,* auct. Plin. 3.12.

A Q. Lucretio.] Huius Lucretij crebra mẽtio est in epist. ad Att. vt eorum temeritas qui *Luctatio* mutarunt dilucide appareat.

Et oppid. & milites.] Sic Aldin. De militibus tamen nihil noster antiq. vbi scriptum ita est: Vniuersique oppidani obuiã, &c. quod sanè verius esse arbitror. Nam modò dixit Sulmonenses à cohortibus coerceri. Deserti autem à suis Ducibus milites Antonio se dediderunt: vt modò subiunget.

A Rege Norico.] Agrum Noricum in Gallia nominat lib. 1. Gall. cap. 3. à Boiis occupatũ. sed Regem Noricũ ex Germania, eod. lib. extremo. Non puto Regem vllũ Boiorum à Cęsare in Gallia relictum. Itaque ad Germanum id referendum arbitror.

Circummunire instituit.] Meus antiq. & Aldin. *Circumuenire.* Et infrà lib. 2. Curio Vticam obsidere & vallo circumuenire instituit. Multi tamen hoc ipsum mutant.

Domitius dissimulans.] Meus antiq. *Simulans.* quod magis probo. Nam ista pronuntians, non dissimulat, sed simulat, & fingit. Hanc autem Pompeij desertionem Cicero mirificè exagitat. Att. 8. epist. 7. & 8. Culpam tamen omnem Pompeius in Domitium conferebat. quod ipsius literis cognosci potest, quarum exemplũ extat eod. lib. epist. 17. 18. 19. 20. Summa autem hæc erat, se neque pares cum Cæsare copias habere, neque iis duabus quas habebat, legionibus satis cõfidere, vt iis Reip. fortunas committeret. Itaque censere, vt Domitius oppido relicto suas copias cum ipsius copiis coniungeret.

Consultandi caussa.] Hoc puto è glossa sumptũ, eò magis quod Faerninus & meus antiq. habent *Consiliandi.* quam vocem Langobardicam esse, facilè ex lib. legum Barbaricarũ intelligitur. Memorabile est autem quod de hoc Domitij terrore Seneca scribit lib. de benef. 3. Corfinium, inquit, Cæsar obsidebat. Tenebatur inclusus Domitius. Imperauit medico, eidémque seruo suo, vt sibi venenum daret. Cum tergiuersantem videret, Quid cunctaris, inquit, tanquam in tua potestate totum istud sit? mortem rogo armatus. Tum ille promisit, & medicamentum innoxium bibendum illi dedit. quo cum sopitus esset, accessit ad filium eius. Iube me, inquit, adseruari, dum ex euentu intelligis, an venenum patri tuo dederim. vixit Domitius, & seruatus à Cæsare est: prior tamen illum seruus seruauerat.

Prima vespera.] Meus antiq. & Aldin. Prima vesperi. Sed ita puto illum locutum, vt alibi prima nocte, pro Ineunte nocte.

Paruis momentis.] Cic. Phil. 5. Minimis momentis maximæ inclinationes temporum fiunt, cum in omni casu Reip. tum in bello & maximè ciuili, quod opinione plerunque & fama gubernatur.

Exitus obseruent.] Meus antiq. & Ald. *Asseruẽt.*

Neque eorum.] Meus & Aldin. *Neque eo.* Placet Faerni, Neque verò.

Tanta erat summa expectatio.] Mirè dixit, Tanta summa erat: pro Tanta erat. Cicero de offic. 1. Adeò summa erat obseruatio in bello mouendo.

Vt alius in aliam.] Sic valde arridet: cum in meo & Ald. & aliis pmultis legatur *Nullus.*

Ea re ex ciuitate expulsos.] Meus lib. In ea re. Faernus ex ingenio, Ex iniuria. Sed *Ea re,* apud Cicer. vsitatum est, pro Hac de caussa. Caussam autem significat, Cęsaris in Italiã aduentum. Notanda etiam locutio Ex ciuitate expelli, pro Ex vrbe. Nam superius, Profugiunt, inquit, ex vrbe Tribunipl. Cic. Att. 10. epist. 4. Hi sunt, qui nisi me ciuitate expulissent, obtinere se non posse, &c.

Dimittit omnes incolumes.] De hac Corfiniensi clementia extat Cęsaris ad Ciceronem epistola. Att. 9. epist. 19.

Pauca apud eos locutus.] Ita sine dubio legendum, quanuis in Antiq. & Aldin. legatur, *Loquitur.*

Apertè eorum.] Sic Aldin. meus Antiq. & alij permulti. Legendum *A parte,* vt in aliis nonnullis.

H-S. L X.] Scribatur plenè Sexagies. ne pro Sexaginta ea nota sumatur.

Quod aduexerat Domitius.] Vetus Cod. & Ald. Quod aurum adduxerat, &c.

Sacramentum dicere.] Alio loco exposuimus.

CAP. VI.

R*Eprehensus in itinere.*] Deprehensus in itin. Vetus: Dep. ex itinere. quod probo.

Præfectus fabrum Cn. Pompeij.] Liu. lib. 1. vbi de classibus à Seruio Rege descriptis commemorat: Additæ, inquit, huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, vt machinas in bello ferrent. Sed de Præfecto fabrum Veget. lib. 2. cap. 11.

Cn. Magius.] Hac de re extat Cæsaris ipsius epist. Att. 9. epist. 8. Cn. Magium Pompeij

præfectum deprehendi ſcilicet, & meo instituto vſus ſum, & eum ſtatim miſſum feci. Iam duo præfecti fabrũ Pompeij in meã poteſtatem venerunt, & à me miſsi ſunt.

Ad ſuam dignitatem.] Meus, In ſuam. quod magis probo.

Atque ad ſe Brunduſium.] Sic Ald. Meus verò, Atque ad eum. Legendum opinor, Atque ad Brunduſium. quæ vetus locutio eſt.

Communis ſalutis.] Aldin. Salutis cauſſa. quod apertè mendoſum eſt: etiam Antiquo meo lib. auctore.

Idem perfici.] Pro Tantum, vel Tantundem.

Cum cohortib. x x.] Id eſt, duabus legionibus, ſiue decem hominum millibus. Meus codex, *Decem* habebat: quod magis placet, cum modò dixerit Coss. ſecum magnam exercitus partem abduxiſſe. Et Cic. Att. 9. epiſt. 11. ſcribat Claudiam dimidio plus ſcripſiſſe Pompeium habere, quàm reuera habuerit. Scripſerat autẽ de triginta millib. epiſt. 4.

Ibi restitiſſet.] Vetus, *Remanſiſſet.* Sed parui refert.

Adminiſtrationéſque.] Id eſt, vias, commeatum, itiones & reditiones. Qua de re ſcribit Cic. Att. 9. epiſt. 14. Epiſtola mihi affertur à Lepta, circumuallatũ eſſe Pompeiũ, ratibus etiam exitus portus teneri. Sed & ipſe Cæſar epiſt. 17. eiuſd. lib. Pompeius, inquit, ſe oppido tenet. nos ad portas caſtra habemus. conamur opus magnum, & multorum dierum propter altitudinem maris. ſed tamen nihil eſt quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus, vt aut illum quamprimum traiicere, quod habet Brunduſij copiarum cogamus, aux exitu prohibeamus.

Magium non remitti.] Quid igitur eſt, quod Cęſar ipſe ſcribit lib. Att. 9. ep. 16. Ad v i. Id Mart. Brunduſium veni. ad murum caſtra poſui. Pompeius eſt Brunduſij. miſit ad me Cn. Magium de pace. quæ viſa ſunt, reſpondi. Hoc vos ſtatim ſcire volui. Cũ in ſpem venero de compoſitione aliquid me conficere, ſtatim vos certiores faciam. Niſi fortè eum cum Caninio Rebilo, de quo mox dicetur, remiſit. Sed hæc mera diuinatio eſt. Ac plane hoc aliquid argumenti eſt, contra auctorem Commentariorũ Cęſaris.

Pedes xxx.] Noſter, Pedibus xxx. Vtrumque mendoſé. melius Aldin. Pedum. nam latitudinem & longitudinem oſtendit, vt paulò pòſt conſtabit: cum ait alias pari magnitudine adiectas.

Multis tormentis.] Vox Multis abeſt à meo Antiq. & rectè abeſt, meo quidem iudicio. Satis eſt enim dixiſſe completas.

Telis pugnabatur.] Vet. *Pugnabãt.* quod probo.

Etſi impetus eius.] Vocem, *Etſi*, redundare ac planè tollendam eſſe arbitror.

Vt ipſe colloqueretur.] Ipſe autem erat non Pythagoras, ſed Pythagora callidior Cæſar. cuius hæc fuit perpetua ratio, etiam cum Ariouiſto Germanorum duce.

Ab armis diſcedatur.] Placet lectio noſtri Antiq. à quo duæ primæ voces abſunt. nam & ſæpe Diſcedi, ſimpliciter ita vſurpatur: & iam non de diſceſsione ab armis, ſed à colloquio agitur.

Nihil ſine illis.] Vetus *Nec ſine.* quod magnoperè probo. Nam illud proximum, Renuntiat quod Cõſules abſint, vetuſtè dixit, pro Renuntiat Conſules abeſſe. Cuius locutionis exẽpla eruditis nota ſunt. Plau. in Aſin. Equidem iam ſcio, filius quòd amet meus.

Vicos plateáſque.] Hîc notandus error Fl. Soſipatri, qui dixit, vicos eſſe humiles domos. & qua incedimus, non vicos, ſed vias eſſe vicorum.

Plateas inædificat.] Hæc ead. Plutar. in Pomp. & Veget. lib. 4. cap. 5.

Quòd Coss. abſint.] Nam ſuperioribus proximis diebus Dyrrachium profectos modò dixit. quanuis Cic. epiſt. 4. Att. 9. vnà cum Pompeio profectos ſcribat.

Diebus nouem.] Cæſar v i i. Id. Mart. Brunduſium venit, vt ipſe ſcribit epiſt. 16. Pompeius fugit ad x v i. Kal. Apr. vti patet ex epiſt. 18. qua ratione numerus quadrat. Mutius & Trebatius Ciceroni Imp. S. Cum Capua exiſſemus, ex itinere audiuimus, Pompeiũ Brundiſio ad x v i. Kal. Apr. cũ omnib. copiis quas habuerat, profectũ eſſe. Cæſarẽ poſtero die in oppidũ introiiſſe. concionatum eſſe. inde Romam cõtendiſſe. velle ante Kal. eſſe ad vrbem: & paucos ibi dies cõmorari. deinde in Hiſpanias proficiſci.

CAP. VII.

MAximè pertinebat.] Noſter, Aldin. & alij complures, *Probabat.*

Naues conſcendiſſent.] In ead. epiſt. conſcendiſſe Pompeius dicitur ad 4. Non. Mart.

Facultatem ademerat.] Idem ſcribit Plutarch. Cæſarem nauium penuria impeditũ, quominus Pompeiũ perſequeretur. Ac memorabile eſt, quod eodem loco ſcribit, Italiam iſto modo à Cæſare dierũ L x ſpatio in ſuã poteſtatẽ redactã, ſine vllo prælio & ſanguine. Atque hęc quidẽ Plutar. in Cęſ. In Pompeio verò ſcribit hiſtoricos omnes hãc ex Italia Pompeij diſceſsionẽ in ſummi ſtratagematis numero poſuiſſe. Quorũ quãtus error ſit, licet ex Cic. ad Att. epi. cognoſcere.

Proprætorem Roma.] In meo Anti. *Romanum.* Vtrũque ab Ald. abeſt. quod magis probo.

Africã ſorte Tubero.] Cic. in Ligar. Tuberonis ſors cõiecta eſt ex S.C. cum ipſe nõ adeſſet.

Ex prætura.] Sic Cicero in eadem: Interim P.

Actius

Actius Varus, qui Prętor Africam obtinuerat, Vticam venit. ad eum statim concursum est, atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: si illud imperium esse potuit, quod ad priuatum clamore multitudinis imperitæ nullo publico cõsilio deferebatur.

Ex prouincia fugit.] Cic. Att. 10. epist. 14. Cato, qui Siciliam tenere nullo negotio potuit, &, si tenuisset, omnes boni ad eum se contulissent, Syracusis profectus est ante diem VIII. Kal. Maij.

Vacuas ab imperijs.] Sic Aldin. Noster verò, Vacuas prouincias ab imperiis. vtraque placet.

Filium exponere in terram.] Cicero in Ligar. Prohibiti estis in prouincia vestra pedem ponere, vt perhibetis, summa cum iniuria.

Ad vrbem proficiscitur.] Trebat. ad Cicer. lib. ad Attic. 9. epist. 14. Pompeium Brundusio profectum: Cæsarem postero die in oppidum introiisse. concionatum esse. inde Romam contendisse. velle ante Kal. esse ad vrbem.

Expectato legitimo tempore.] Decem enim anni inter superiorem Cæsaris Consulatum intercesserant.

Quob ab omnibus.] Corrigendum vt in aliis quammultis: Quod omnibus ciuibus pateret. Atque ibi puncto interposito, noua ineunda sentẽtia. quasi repetito verbo *Docet.*

Latum ab decem Trib. pl.] Sic Cic. Att. 7. epist. 3. Cur imperium illi, aut illo modo prorogatum est? cur tantoperè pugnatum est, vt de eius absentis ratione habenda X. Tribuni pl. ferrent?

Pristina consuetudine.] C. Cæsar Cos. M. Catonem sententiã rogauit. Cato rem quæ consulebatur, quoniam non è Republ. videbatur, perfici nolebat. Eius rei gratia ducendæ, longa oratione vtebatur, eximebátque dicendo diem. Erat enim ius Senatori, vt sententiam rogatus, diceret antè, quicquid vellet alius rei: & quoad vellet. Cæsar Cos. viatorem vocauit: eúmque cum finem non faceret, prehendi loquẽtem, & in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit: & prosequebatur Catonem in carcerem. Hac inuidia facta, Cæsar destitit, & mitti Catonem iussit. Hæc ex Capitonis historia Gell. lib. 4. cap. 10.

Ipso Cos. Pompeio.] III. Consule, atque adeò pugnante. Fam. 6. epist. 6. lib. 8. epist. 3. ad Attic.

Cur fieri passus esset.] Sic noster & Aldin. & alij permulti. Video tamen in quibusdam impressis, Ferri. quod verius puto.

Circunscribendis Trib. pl.] Hanc eandem belli caussam Cicero Philipp. 2. commemorat. Quam caussam, inquit, de Cæsare significans, dementissimi sui consilij & facti afferebat, nisi quòd intercessio neglecta, ius tribunitium sublatum, circunscriptus à Senatu esset Antonius? Est autem Circunscribere aliquem, Ab Rep. remouere, & curia foróq; prohibere. Nã superius hac ipsa de re loquens cap. 2. Nec tribunis pl. inquit, spatium datur sui periculi deprecandi: sed de sua salute die septimo cogitare coguntur. & Cicero hac ipsa de re ad Att. 7. epist. 9. Si fortè Tribunus pl. Senatum impediẽs, aut populum incitans notatus, aut S. C. circunscriptus, aut sublatus, aut expulsus sit, dicénsve se expulsum, ad illum confugerit. Et Orosius: M. Antonius & P. Cassius Tribuni pl. pro Cæsare intercedentes, intercedente Lentulo Cõsule, curia foróque prohibiti, ad Cæsarem profecti sunt. Sic vsurpatur in Miloniana: Nunquam illũ Resp. suo iure esset vlta. Senatus, credo, Prætorem eum circunscripsisset. Ne cum solebat quidẽ id facere in priuato, eodem hoc, aliquid profecerat. Exemplum infrà extat lib. 3. cap. 5. vbi ita scribitur: De quibus rebus Seruilius ad Senatum retulit: Senatúsque Cœlium ab Repub. remouendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit: & concionari conantem de rostris deduxit. Sic Philipp. 13. Senatus in Capitolium. Parata de circunscribendo adolescente sententia consularis. Loquitur de C. Cæsare, quem Consul ab Repub. remouere conabatur. Hæc cum iampridem scripsissem, animaduerti postea Manutium doctiss. virũ locos eiusdemmodi multos protulisse.

Illi se honori defuturum.] Sunt qui sic emendẽt: Sin timore defugiant, illi suo honori non defuturum, sed per se Remp. administraturum. Quanto melius noster antiq. Sin timore defugiant, illis se oneri nõ futurum, & per se Remp. administraturum. Neque disputatione, aut argumentis opus esse arbitror. Sed iam ita video à Manutio hunc impressum locum.

Vt operibus antè studuerit.] Sic noster vetus & Ald. opinor, pro, Rebus gestis. quæ sententia proba est, si locutio exemplum haberet. Alioqui corrigendum videretur, Vt opibus ille studuerit. vt de Pompeio intelligatur. Sunt autem qui *Anteire* hoc loco reponant: quod sine vetustorum librorum auctoritate fieri certè non debuit.

Timoris caussa.] Quod Pompeium ab se desertum metuerent: vt Plutarch. quoque in Cæs. commemorat.

Reliquásque res.] Astutè reticet quod Plutarchus scribit cum Cæsar ad ærarium venisset, vt pecunias inde auferret, Metellum

hunc grauiter intercesſiſſe: Cæſarem ei atrociter minatum eſſe: & cum claues nuſquã inuenirentur, accitis fabris fores effregiſſe. quod etiã Oroſ. memoriæ prodidit.

CAP. VIII.

EX *Sicilia & Sardinia.*] P. Victorius Variarum I. cap.2. hunc locum ex antiq. libro ita reſtituit: Quas Sicilia & in Coſano à priuatis coactas, ſeruis, libertis, coloníſque ſuis compleuerat. Docet autem Coſanum Domitij villam fuiſſe. Colonos autẽ dicit Cæſar, quibus Domitius agros ex ſuis poſſeſsionibus & latifundiis attribuerat. vt ſuperius dictum eſt. Et de huiuſmodi colonis locus eſt inſignis apud Appianum ἐμφυλ.β. Et nunc video Manutium Victorij ſententiam ſecutum, & vocem *Coſano* impreſsiſſe.

Noua Cæſaris officia.] Vtriuſque merita paucis poſt verſib. exponet.

In eorum fide.] Hæc vniuerſæ Galliæ fuit ratio, quemadmodum ſuperioribus lib. intellectum eſt: vt tenues aliquot, vel pagi, vel ciuitates in potentiorum fide & clientela eſſent: hoc eſt, vt & ab his illæ defenderentur, & illæ his, cum vſus veniret, ſubſidium ferrent.

Maſſilienſium xv. primos.] Vetus lib. Maſsilia. quod magis probo. Decuriones autem erant aliis in vrbibus, iidem qui Romæ Senatores. Ex eorum ordine certus virorum numerus deligebatur, cui primorũ nomen imponebatur modò x. modò xv. quibus certa muneris publici procuratio mãdabatur.

Ex auctoritate.] Ex decreto Decurionum.

Victas Gallias attribuerit.] Suſpectus mihi locus. Corrigendum videtur, vel hoc modo: Victa Gallia, in ſexto caſu, vt quos Pompeius ſimpliciter fruendos conceſſerat, eos Cæſar abſolutè dono dederit. vel, Gallias attriuerit. quod beneficium, nihilomagis ad Maſsilienſes, quàm ad vniuerſam prouinciam Galliam pertinebat. Sed ſuperior coniectura eo magis probatur, quòd paria vtriuſque beneficia mox appellantur.

Neutrum eorum.] Valet ad quæſtionem Feudiſticam, de Vaſſallo duorum patronorũ, ſi illi inter ſe contendant, quod Vaſſalli officium ſit.

CAP. IX.

L. *Afranio Legato.*] Difficile dictu eſt, nõ potius ſcriptum ſic fuiſſe, L. Afranio Pompeij legato. præſertim cum illum vſque adhuc nuſquam nominarit.

Totius Luſitaniæ.] Sic omnes antiqui. Legendum arbitror *Toti*, caſu tertio. nam ſenſus eſt, Toti Luſitaniæ auxilia imperantur à Petreio: Celtiberis, & reliquis, ab Afranio.

Scutatæ, cetratæ.] Videntur hæc nomina his prouinciis ex cetris & ſcutis impoſita.

Quem ipſe petiuerat.] Sic Ald. Faernus, Quam ipſe pacauerat. Quaſi verò eius rei commemorandæ, vel tempus vel cauſſa vlla fuerit. Meum igitur antiq. ſequor, vbi *Parauerat* legitur. Nam ita paraſſe dicit, vt nobiliſſimum & fortiſsimum quemque nominatim euocaret.

Conſuetudine congreſſæ.] Progreſſæ corrigendũ putarem. atque hoc ad Cæſaris conſuetudinem magis accedit.

Pignore deuinxit.] Nam Centurionum pecunia, quaſi pro pignore tenebatur à Cęſare, ne ab illo ad Pompeium propinquantem deficerent. Præclarum ſtratagema.

Subitò iumentorum.] Acutiſsimè Oct. Pantagathus animaduertit, legendũ *Vi ventorum*. eíque magnopere aſſentior. non enim pondere iumentorum, ſed tempeſtate pons interruptus eſt, vt mox dicet.

Aggere atque cratibus.] Agger hoc loco perſpicuè pro trabibus & longuriis, quibus pons conſtabat.

Sub caſtris Afranij conſtitit.] Antiq. *Conſiſtit*: quod magis probo.

Contra hoſtem.] Notandus locus, in quo ciues, non iam Aduerſarij, vt ſæpe alias, ſed Hoſtium nomine appellantur.

Prima & ſecunda acies.] Hoc Cæſaris facinus retulit Veget. in numerum ſtratagematum. ſed tamen, non ſatis, vt videtur, intellectũ. C. Cæſar, inquit, cum aduerſus Afraniũ copias educeret, & recipiẽdi ſe ſine periculo facultatem non haberet, ſicut cõſtituerat, prima & ſecunda acie furtim à tergo ad opus applicata, xv pedum foſſam fecit, intra quã ſub occaſum Solis armati ſe milites eius receperunt.

Longius agger petendus.] Aggeris nomine materiem, & vimina, & faſces virgultorũ nunc intelligit.

CAP. X.

EX *primo haſtato.*] Sic antiq. & Ald. nonnulli impreſsi, *Primus haſtatus.*

Decliui faſtigio.] Vetus ſic, Editus locus tenui faſtigio. quod non placet. ſed pro Decliui legendum arbitror, vt ſæpè aliàs, Leni. Nã inter Decliuitatem & Faſtigium apud hũc noſtrum nihil intereſt. Similis locus infrà lib.2: Id autem eſt iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte præruptum, atque aſperum, ſed paulo tamen leniore faſtigio ab ea parte, &c.

Impetum aduerſus montem.] Magis placet antiqua: Aduerſus mõtem impetum in cohortes faciunt.

Nonnulla parte compulſis.] Ad ſenſum, non ad verba relatio fit perſæpe. vt aliis locis annotauimus.

Primipili

Primipili centurio.] De quo alio loco commemoratum est.

Vtrique superiores.] Vetus, *Vtrinque.* sed vulgata placet.

Nostrorum impetum.] Vetus, Nostrorum diu impetum.

Numero essent quod.] Verbum *Essent*, abest ab Ald. Sanè si particula quoque insequẽs deleretur, concinnior sententia videretur.

Hostes terga vertere.] Mirum est in Aldin. non esse *Hostes*, sed hoc modo: Terga vertere aduersarios coegissent.

Nix profluit.] Sic Ald. Noster verò *Proluit.* quod etiam habent impressi quidam. Magis placet Faerni coniectura, Profluxit. ac fortasse etiam *Flumen* pro *Fluminis* melius legeretur. Nã sic Cic. in lib. de Clar. Orat. dixit, Fluuium extra ripas diffluere.

Maximi comitatus.] Sic Antiq. Aldin. & quidam impressi. Alij *Commeatus.* vitiosè. nam Comitatum pro parte exercitus veteres dixerunt. vt paulò infrà, Magnos comitatus, qui ad Cæsarem iter habebant.

Pecora secundum subsidium. Animaduerte, primum commeatus genus fuisse frumentarium: alterum, pecuarium. Et sic cap. inseq. Cæsar ciuitatibus quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat.

Vsus Britanniæ. Sup. lib. Gall. 4. cap. 5.

Imperat militibus.] Milites Cæsaris munia omnia obibant: pontes extruebant: frumẽta demetebant: naues ædificabant. Sic Gall. 5. cap. 1. & alibi persæpe.

Demonstratum est.] Sup. cap. 8.

Colonis pastoribúsque.] De quibus dictum est eod. lib. sed legendus Appianus ἐμφυλ. β. sub initium.

Tempus erat autem.] In meo vox *Autem* abest. Placet Faerni lectio: Tempus autem erat anni. Puto Cæsarem scripsisse, Tempus erat anni difficillimum.

CAP. XI.

Vt fert Galliæ consuetudo.] Noster & Ald. Gallica consuetudo.

Millia sex cum seruis liberísque.] Legendum arbitror, Libertis. nam hæc vsitata locutio est, pro In his serui libertíque. Quod vulgò dicitur, Computando seruos libertósque. Sic paulò pòst: Eo die naues Massiliẽsium, cum iis quæ sunt captæ, intereunt nouem.

De nocte proficiscitur.] Rectè: & sic in Ald. cũ in meo sit, Diu noctúque. vitiosè.

His tamen omnibus.] Legendũ arbitror Tum pro Tamen: cui locus hic esse non videtur.

Quæ ferè res.] Cum modò dixerit *Annona*, non video quemadmodum voci *Res* locus esse possit. Eadem autem sententia vsurpatur, à Cic. in ea pro Pomp.

Magni domum concursus.] Non placet. Faernus restituit, *Demum.* quod etiam video in meo antiq. Videtur legendum, *Magni ad domum Afranij concursus, magnæ gratulationes fiebant.* Nam Romæ videntur hæ gratulationes factæ.

Carinæ ac statumina.] Nõnulli *Stramine.* quod planè absurdum est. nam infimam nauis partem ex tabulis conficiebat: tum viminibus reliquum corpus aptabat. Lucan. in 4.

> *Primùm cana salix madefacto vimine, paruã*
> *Texitur in puppim, cæsóq; induta iumento*
> *Vectoris patiens tumidũ superenatat amnem.*
> *Sic Venetus stagnante Pado, fusóq; Britannus*
> *Nauigat Oceano. &c.*

CAP. XII.

Cognito hostium.] Hostium nomine vtitur, opinor, quòd non tam Romani erãt aduersarij, quàm Galli, Albici & pastores: vt modò dixit.

Pastorésq; indomiti.] Hoc significat, opinor, quod dixit initio Gall. 4. de Sueuis. Libertate vitæ, quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt, vires ali, & immani corporum magnitudine homines effici.

Spe libertatis incitati.] In antiq. & Ald. *Excitati.* quod magis probo.

Sub oculis Domitij.] Sic omnes lib. præter solũ Aldinum. vbi scriptum est, *Domini.* quod magnoperè arridet, atque ad seruorum nomen valde accommodatum est.

Remos transcurrentes detergere.] Detergere remos dicebant veteres, cum obiecta nauis transuersæ hostili, eius remos impetu suo perfringeret. ridiculo fortasse nautico: quasi transcurrentibus remis fœdaretur. Itaque nauem remis detergi dicebãt. Hirc. de bell. Alex. Ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transuersa hosti obiiceretur: nullæque remis detergerentur: sed semper venientibus aduersæ occurrerent. Liuius lib. 36. Duæ regiæ vnam circunsistunt, & ab vtroque latere remos detergunt. Hinc Detergere pinnas muri apud eundem lib. 38. Asseribus falcatis detergebat pinnas. Idem lib. 37. Siqua concurrerat rostro cum hostium naui, aut proram lacerabat, aut remos detergebat.

Atque artificio.] Sic Antiq. & Ald. Sed *Artificij* probo: vt est in vulgatis.

CAP. XIII.

Diuersi pugnabant.] Vna naue inter duas interposita.

Alias non longo.] Noster *Alij.* & mox *Alij longiore.* quod non improbo.

Cum Oscensibus contributi.] Propter viciniam.

Triginta in latitudinẽ.] Sic vetus codex & Ald. & multi impressi. Vrsini lib. *Altitudinem.*

quod non probo. nam quòd erat fluuius auertendus, maior latitudinis quàm altitudinis ratio habenda erat.

Partem aliquam Sicoris auerteret.] Antiq. Parte aliqua Sicorim auerteret. quod valde arridet.

Duobus contrarijs generibus.] Sertorianorum & Pompeianorum.

Absentis.] Pompeij, qui Sertorianos vicerat, cuiúsque nomine & auspiciis nunc bellum gerebatur.

In barbaris.] Non dixit infinitè, *In Hispanis.* sed In barbaris: quasi vulgus & plebem significet.

Naues conquiri.] Sic placet: quanuis in Antiq. & Aldin. sit, Conquirere.

Sustinere extremum agmen.] Sic Antiq. & Aldin. Sustinere, hoc loco est, Subsistere & morari, iter supprimere. In quibusdam vulgatis est, Subsistere.

Totis verò castris milites conturbari.] P. Victorius ex suo libro restituit *Circulari.* quod mihi vehementer placet. nam cum palam de Cæsare queri non auderent, in circulis querebantur. Legendus Victor. Variar. 8. cap. 13.

Suprà atque infrà.] Cæsaris institutum alio loco notauimus, vt peditatu per flumẽ transportando, equites supra atque infra constitueret. vt patet lib. 7. cap. 11. vbi instituti huius rationem exposuimus ex Veget. lib. 3. cap. 7.

Interiit tamen nemo.] Nihil muto. atque ita legi placet. verumtamen si quo in vetusto & bono libro ita legeretur: *Tamen non nemo,* libenter eam scripturam cum hac commutarem. Quorsum enim vox *Tamen*? neque vero eò minus traductus incolumis exercitus dici potest.

Huc iam reduxerat rem.] Antiq. & Aldin. Huc iam rem duxerat. Faern. Huc iam adduxerat rem. Fortasse, Huc iam rem perduxerat.

Ad transeundum impedirentur.] Noster, Non impedirentur. Et modò dixit eos transire potuisse.

CAP. XIIII.

PRocul visos cõspexit.] Sic omnes lib. Neque vllũ inuenire licuit, in quo non verbum *Visos* legeretur.

Vasa militari more conclamari.] In stratagematis loco Frontinus hoc numerat lib. 1. C. Cæsar, inquit, per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium, Petreiúmque castra noctu moturos, vt citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis, vasa conclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit continuare quos retentos volebat, & arbitrari castra Cæsarem mouere.

Timori magis quàm religioni.] Maiorem sui timoris, quàm sacramenti rationem ducere. Caussam autem esse arbitror, animorum ardorem, qui in ciuili dissensione multo maiore odio inflammantur: vt nulla salutis spes sit. Nisi hæc sit potius, quòd in bellis ciuilibus remissior esse militaris disciplina solet, ne milites abalienati in aduersariorum partem discedant. Id enim proximè significare videtur.

Lucem multum per se pudorem.] Sic lib. 2. cap. 6. Nanq; huiusmodi res, aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est.

Atque ad Ilerdam reuerti.] Hoc Cæsaris factũ Frontinus laudat, & in stratagematis loco numerat. lib. Stratag. 2.

Nos necessarij victus.] Ita est in meo & Faerni lib. vt ipse testatur.

Difficultas tardabat.] Noster & Ald. Difficultates tardabant.

Excelsissimus.] Abest ab antiq. lib. &, si retinendum videtur, Excelsissimum, legendũ erit.

Iugis Octogesam perueniret.] Per iuga montiũ.

CAP. XV.

CÆsar in eã spem venerat.] Frõt. li. Stratag. 1. factũ Cæsaris aliter interpretatur. Cæsar (inquit) cum exercitum Afranij & Petreij circumuallatum siti angeret, ísque ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam descendisset, continuit suos, arbitratus alienum dimicationi tempus: quòd aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Et quod non ab initio.] Duos versus deesse arbitror, quibus Cæsarianorum querelas & sermones exponebat. Nam verbum *Conqueruntur* ad Cæsarianos pertinere puto. Itémque illud, His prouocati sermonibus: Cæsarianorum scilicet. Arma autem conferre, modò dixit pro Coniungere.

Cum Cæsare per Sulpitium.] Hæ duæ voces, *Cum Cæsare,* absunt à nostro antiq. & meo iudicio absunt, non desunt.

Armat familiam.] Familię nomine intelligit, opinor, quos Proconsules ex domesticis conuictionibus, aut necessariis apparitionibus secum habere cõsueuerant: qui quasi ex cohorte prætoria appellari solent: vt ait Cic. Epist. ad Q. Fr. in qua nullum aliud genus animaduerto, quod ex Familia dici possit. Nam seruos certè ad arma non vocaret. Colonos quidem, de quibus superius diximus, potest etiã hoc verbo significare.

Beneficiarijs suis.] Suo aliquo beneficio obligatis.

Aduer-

Aduersarijs tradunt.] Aduersario, habet V.C. quod valde probo.

Consilium capturos.] Iam antè dictum est, Sibi consilium capere, vocem esse seditiosam: cum defectio fit à maiore parte.

Ad idem iusiurandum.] Vetus placet, Ipse idē iusiurandum adigit Afranium. Nam sæpe præpositionē verbo adiungebant. vt Arbitrum adigere: pro Ad arbitrum. Sic Rhodanum exercitum trāsiicere dixit Plancus ad Cicer. epi. 9. lib. 10. Et puto Ciceronem de Fin. 3. sic scripsisse, Si Annibal ad portas venisset, murúmque iaculum transiecisset: vbi vulgò legitur *Iaculo.*

Vi producatur.] Noster producant. quod non minus arridet.

Quos ceperant.] Non dubito, quin *Receperant* legendum sit: vt in nostro antiquo. Vrsinus restituebat, *Plerosque.* quod nō probo.

Vana religio iurisiurādi.] Sic Ald. sed multo verius Antiquus, vbi *Noua* scriptum est. vt renouatum superioris diei sacramentum significet. Sic enim posterius lib. 2. cap. 6. Relinquitur noua religio, vt eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, &c. Vrsinus quoque idem de suo testatur.

Insueta ad onera portanda.] Diximus alio loco ex Tuscul. Cicer. magnam fuisse cuiusque Romani militis sarcinam: cum præter arma & vallum, etiā dimidiati mensis cibaria portarent.

CAP. XVI.

Consilium explicaturos.] Sic legitur in impressis permultis. Aldinus tamen & noster vetus, Expleturos. quod non æquè probatur.

In locis campestribus subsistebant.] Noster, *sustinebant*, vt aliquanto superius: ac nonnunquam, Sustinere extremum agmen.

Desuper protegebant.] Vox prior abest à nostro & Aldino.

In aduersarios tela coniiciebant.] Sic noster, itémque Aldinus. nonnulli Aduersos. placet Faerni coniectura, *Auersos.*

Tum inquirebant.] Fort. *Requirebant.*

Sexta eius diei.] Aldinus, & noster, *Eiusdem diei.*

Relictis religionibus.] Sic noster & Aldin. Placet Faernini lib. lectio, *Eductis legionibus.*

Munitiones proferunt.] Longius vallū & fossam producunt.

Præsenti malo alijs malis remedia dabantur.] Vt minore incommodo maius vitaretur.

Ad id expeditiores.] Ad crebras eruptiones. quanquam Faernini lib. scriptura non displicet, vt *Ad iter*, legamus. Et hac de re Frontin. lib. Strat. 2. Cæsar, inquit, cū exercitum Afranij & Petreij circumuallatum siti angeret, ísque ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnā descendisset, continuit suos: arbitratus alienum dimicationi tempus: quòd aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Prælio diffugisse.] Sic omnes lib. Ego tamen contra omnium auctoritatem legendū esse arbitror, Prælium defugisse.

CAP. XVII.

Vt fœminas circummunitos.] Sic Ald. & omnes reliqui. Noster, *Circumuētos.* quod magis placet.

Minus conuenisse.] Quàm Afranio, qui modò verba fecerat.

Se qui etiam.] Se, nimirum Cæsarem.

Quam integerrima.] Quasi verò prælio, non alia de caussa, quàm vt paci consuleretur, supersederit.

Exercitum suum.] Totus hic locus interpunctionis vitio sententiam obscurauit. Zeugma figura est. Officium suum Cæsar præstitit. Exercitus Cæsaris præstitit. Itaque Exercitum suum, id est Cæsaris.

Suisque interfectis.] Hoc eod. lib. cap. 16. Quos deprehendit, interfecit. & cap. 17, Productos palam in prætorio interficiunt.

Quos in sua potestate habuit.] Noster, Habuerit. quod sine dubio verum est. idémque de suo Vrsinus testatur. Sed voce *Tamen* interposita multo commodior sententia videretur: ibi, Tamen quos in sua potestate, &c.

Conseruarit & texerit.] Hoc lib. cap. 17. Summa diligentia conquiri & remitti iubet.

Illius denique.] Afranij.

Illorum humilitate.] Sunt qui reponant, *Humanitate*: quos facere imperitè, cum loci sententia, tum Cæsaris consuetudo cōuincit, qui Humilitatem crebrò vsurpat, pro infima & abiecta conditione ac fortuna.

Iura magistratuum commutari.] Non seruari vetera Magistratuum iura, sed induci noua.

Ex prætura & consulatu.] Post præturam & Consulatum.

Perpaucos probati & electi.] Hi sunt Scipio & Domitius priuati, de quibus sup. cap. 2.

Ætatis excusationem.] Quid hoc loco significet, aperuit sup. cap. 1: Multi vndique ex veteribus Pōpeij exercitibus, spe præmiorum atque ordinum euocantur. nam Obtinere exercitus modò dixit, pro Ducere ordines & præfecturas habere.

Firmum esse posse.] Quod promisissent. id est, quanuis fidem Afranio darent, atque in eius verba iurarent, tamen se fidem non seruaturos.

Æqua facta æstimatione.] Pretio cuiusque rei facto.

Introduxerunt.] Quasi cōtrouersiarum introductio, signum sit imperij approbati.

Liber II.

CAP. I.

A*Digit ad ostium Rhodani.*] Sic omnes antiq. Nonnulli autē *Attingit* reposuerũt. Sed Adigere præcisè dixisse videtur, pro Naues adigere. quæ fuit vsitata veterum locutio.

Materiámque.] Trabes, ad aggeris latera firmanda: Vimina, ad vineas contexendas.

Asseres enim.] Asseres hoc loco non pro tabulis vsurpat, sed pro validis sudibus & palis cuspide præacutis. vt alibi pro trabibus. interdum pro contis: etiam pro longuriis vsurpantur. Liuius lib.44. Per procliue sumpto fastigio, lõgi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur. in eos transuersi incumbentes tigni, vt pons esset, iniungebantur, humúsque insuper iniiciebatur. Solido præcedebat Elephas in pontem: cuius priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons prolabi eum leuiter cogebat. Tacitus lib.20. Eduxerant turrim duplici tabulato: quam prætoriæ portæ propinquantem promoti contra validi asseres & incussæ trabes perfregere. Pro contis verò apud eundem lib.30: Postremò asseres ferreo vnco præfixi (harpagones vocant milites) ex Punicis nauibus iniici in Romanas cœpti. Et lib.38. Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Et mox: Falces anchoris ferreis iniectis in interiorem partem muri trahentes asserem præfringebant.

Inter manus proferebatur.] Quod vulgus dicit de manu in manum. vt alio loco diximus. Seneca de breuit. vit. Cum ex balneo inter manus elatus, & in sella positus esset, &c.

Fortissimis lignis.] Equi fortitudinem Cicero dici testatur. Ligni fortitudinem anteà nõ legeram. Cicero dixisset, Firmissimis. Vegetius tamen crebrò ita loquitur.

Æquandi loci caussa facta.] Vitiosa interpunctio loci sententiam deprauat. Nam vox Facta cum insequentibus coniungenda est, hoc sensu: Testudo facta ex fortissimis lignis antecedebat, æquandi loci caussa. Nisi fortè *Soli* potius quàm *Loci* legendum videtur.

Euoluta.] Dictum est pro *Inuoluta*. Cicero tamē in cõtraria significatione posuit. lib de Orat. 2. Lubenter enim te cognitum iam artificem, aliquandóque euolutum illius integumentis dissimulationis tuæ, nudatúmque perspicio.

Ignis iactus.] Posterius lutum, coria, centones, tomenta, & crates in hoc numero reponit.

Per Albicos.] Homines asperos, montosos, indomitos: de quibus dictum est superiore lib. cap.8.

Paucæ erant æratæ.] Hoc est, rostratæ. Vergil. *Quot prius æratæ steterant in littore puppes.* nam ab æreis rostris sic appellantur.

Inopinante Curione.] Quem proprætorem cum tribus legionibus in Siciliam Cæsar miserat. lib.1. cap.7.

Vehementiúsque exterreamur.] Sic lib.7. cap.16. Omnia, inquit, plerunque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

Ex publicis custodijs.] Sic noster antiquus. Magis tamen Ald. lectio probatur: Publicísque custodiis. Nam stationes intelligit eorum qui præsidio vrbi relicti fuerant.

Victoriam ab dijs.] Vetus *Ab his.* vt Ver.1. Sese iam ne Deos quidem habere, &c.

Vel externis auxilijs.] Si domesticæ copiæ non sufficerent.

Quibus in pugna.] Vetus: *In pugnando.* quod æquè arridet.

Magna vis eminus.] Legendum vt in nostro antiquo, *Magna vi*: & vt in ceteris omnibus antiquis, *Inferebant.* nam ad coniunctos Albicis hoc refertur.

De improuiso imprudentibus.] Suspectus mihi locus: qui tamen in omnibus libris ita legitur.

Tanta re prouisa.] Noster *Præuisa*: & mox pro *Enisus*, Vsus: quod magis placet. nisi *Tãtum* vt in Ald. corrigamus.

Respectus patriæ.] Sic noster antiq. Aldus tamen, *Conspectus.* quod magis placet.

CAP. II.

P*Lutei ac vinearum.*] Pluteus nunc pro machina vsurpatur: quæ vnà cum vineis opposita erat ante milites, qui opus faciebant, ne telis ex oppido missis vulnerarentur. Plutei & vinearum formam sub exitũ libelli adscribemus.

Vel externis auxilijs.] Si domesticæ copiæ non sufficerent.

Vitæ periculum cederet.] Manifestum mēdum. Legendum vt in aliis *Accideret*.

Laterculo.] Lateribus minoribus & luto. Lateres autem crudos non coctos fuisse, posterius ex musculi descriptione intelligetur.

Suspenderent.] Sustinerent tectum.

Supra eum locum tigna transuersa.] Sic Aldin. & plerique. Noster verò & nonnulli impressi, *Duo tigna.* quo modo sine dubio legendũ est. Nam hæc duo tigna transuersa crucis figuram (vt vulgò loquimur) habebant. Nihil ad huius turris intelligentiam æquè notan-

notandum est.

Directò transuersas.] Planum igitur & subtensum fuit tectum, non fastigiatum.

Asseribus religauerunt.] Asseres imposuerunt, eósque clauis defixerunt. *Axibus* tamen legitur in quibusdam: quod non displicet.

Tegumenta perpendere.] Sic omnes antiqui. nonnulli impressi Præpendere, vt paulò pòst. quod magis probo. Quanquam *Vnde* pro *Vbi* planius fuisset. Tegumenta autem intelligit storeas, quæ inde prępendebant, dum in contignatione superiore parietes fiebant: nimirum quia pluteorum & vinearum tectis satis muniti non erant.

Contabulationem.] Tectum illud planum ex asseribus factum.

Pluteos ad alia opera.] Nunc machinas intelligit.

Vt est rerum omnium magister vsus.] Sic Cicer. 1. de Orat. Vsus qui magistrorum omnium præcepta superat. Sed initio Luculli, quantum in re militari valeat, ostendit: & Vegetius initio lib. 1.

Storias autem.] Storeas, legendum putarem. Liuius lib. 30. Numidæ præcipuè arundine textis storeáque pars maxima tectis passim nullo ordine, &c. Tres autem iccirco tantum fecit, quia tres tantum turris partes iis storeis obtexit.

Latas quatuor pedes.] Id est, crassas. Nam latitudo cuiusque pedum erat triginta: quantum erat turris spatium, quoquouersus.

Traiici posse.] Quia teli impetum molliùs sustinebant.

Ea pars turris.] Quantum altitudo pluteorũ & vinearum passa est.

Pluteos abduxerunt.] Pluteorum nomine latius etiam vineas comprehendit: vt ex superioribus intelligitur

Turris tectum per se ipsum.] Nihil in hac structura æque notandum est, vt quod de tecto dicitur. Intelligendum est enim, illud coniunctum operi ab initio non fuisse: sed tantisper per se constitisse, sensímque cochlea subleuatum fuisse, dum opus fieret, sextáque contabulatio poneretur.

Prehensionibus.] Prehensionem hoc loco accipere cogimur pro machina, quâ tigna ædificiorum adhibita cochlea subleuantur: vel potius pro ipsa subleuatione, & instrumenti opere. Hanc Fabri nostri appellant *Guindal.* Cum hæc iampridem scripsissem, animaduerti Ad. Turnebum virum eruditissimum libro Aduers. 11. capite 24. in hũc Cæsaris locum multa scripsisse, ab his notis nostris valde dissentanea. In iis autem illud præter cetera mirum videri potest, quòd ait milites hoc tectum sine vineis & pluteis prehendisse, & leuasse. quasi verò vel nunc manibus, vel antea vineis & pluteis ad prehendendum vsi fuerint. Sed integrum lectoribus iudicium relinquemus.

Aliam prehensionem.] Sic impressi complures. Melius noster & Ald. Alia prehensione. Nam ordo est: Alia prehensione & subleuatione expediebant sibi locum ad ædificandum. Tectum enim ita subleuabant, vt desuper eo tegumento muniti aduersus saxa & tela esse possent. à fronte verò, storeis.

Vt primo.] Vt extrema parietum structura capita tignorum tegerentur.

Summam contabulationem.] Tectum cõtabulatum, pensile, nec dum operi coniunctum.

Æque longe.] Pedum sexaginta: intus autem latebant.

Columellæ.] Inter quas intercolumnium, id est spatium relictũ erat: cuius ab vna parte milites opus facere, & murum subruere possent: ab altera parte, siqui vulnerati essent, excedere: & alij recentes atque integri succedere. Hæc postea latera nominabit.

In altitudinem quinque.] Quantum hominum, qui intus latebant, altitudo poscebat.

Capreolis.] Capreoli dicuntur ab architectis ligna, quæ proclinata capitibus inter se iunguntur: interiecta trabe oblonga, quam iidem Canterium appellant. His vtraque ex parte tecti fastigium sustinetur. Legendus Vitruuius lib. 10. cap. 20: vbi Testudinis formam describit.

Vbi tigna.] Si trabs fuisset, Canterium, vt modò dixi, appellasset.

Tigna bipedalia.] Plurali numero est vsus, quòd non tam facilè vnum sexaginta pedes longum reperiretur, quàm duo tricenum pedum.

Laminis clauísque religabant.] Laminam superimponebant, eámque clauis in tigna & capreolos adactis deuinciebant.

Lateres diluere.] Locus hic ostendit, Laterem non esse glebam ex argilla igne decoctam: vt tegulam, vel imbricem. nam argilla cocta Testa dicitur, opinor, quasi tosta: sed esse massã ex argilla vel luto, quæ tecto isti imposita sole induratur. quæ quia si lauetur, liquescit, & defluit, atque in cœnum resoluitur: inde natum Terentianum illud in Phormione prouerbium videtur, Laterem lauare, pro laborem inanem sumere, operam perdere.

Ad extremum.] Id est, in extrema inferiore parte.

Lateres qui super.] Nequid ignis hostium nocere posset.

Contineant.] Id est, Sustineant.

Tectum vineis.] Vineæ antecedebant. secundùm quas musculus sensim adigebatur.

Machinatione nauali phalangis.] Id est, Pha-

langis eodem modo subiectis, quo in machinatione nauali, id est, in nauibus vel ex arido propellendis, vel in aridū subducendis subiici solēt. Phalangas autē Cęsar Latino nomine scutulas interpretatur. inf. li.3. Ligna scz. oblonga & rotunda, instar cylindri, quæ oneri subiecta vectibus impelluntur. Biremes, inquit, subiectis scutulis impulsas vectibus in interiorē partē traduxit. Interdum Phalāges pro fustibus teretibus vsurpantur. Plin. lib.7. cap.56. Prælium, inquit, Afri contra Aegyptios, primum fecere fustibus, quos vocant Phalangas.

Inuolutæ labuntur.] Non intelligo, cur non Euolutæ, potius legendum sit.

A lateribus.] Non lateres dicit tecto impositos: sed latera vtraque ex musculi parte: quæ nos superius intercolumnia diximus.

Ab opere.] Inter milites, qui intus opus faciebant, quidam interiecti erant, qui furcis & longuriis cupas illas à pedibus militum remouerent.

CAP. III.

Ut vis militibus aut ignis eis nocere.] Antiquus noster multo concinnius: Qua aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset.

Turribúsque circumiri.] Melius idē Antiquus, *Circumueniri*. Nam Circumuenire, pro Circummunire, aliis multis locis notauimus.

Propinquitatis interire.] sic omnes alij. Noster multo verius, Interirent.

Inermes cum infulis.] Liu. 29. Legati Locrensium velamenta supplicum, ramos oleæ (vt Græcis mos est) porrigentes antè tribunal, &c. Idem lib. 44. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt. Loquitur de legatis Alexandrinis. Item lib. 45. vbi de Rhodiis loquitur: Vniuersi rursus prociderunt: ramósque oleæ supplices iactantes tandem excitati curia excesserunt.

Eiusdem generis complura.] Nihil muto. Tantum testificor in nostro antiquo scriptum esse: Eiusmodi cōplura. quod æquè placet.

Ab hominibus doctis.] Non iam literarum doctrinam significat, vt quibusdam placere video. Sed Doctos dixit, pro Instructis. vt li. Gall.4. cap.4. Hi iam antè edocti quid interrogati pronuntiarent.

Portis se foras erumpunt.] Libri consentiunt. vt vetus illa fuisse locutio videatur.

Superioris temporis.] Hoc à me non intelligi fateor, nisi legamus *Superiori die.* vel potius vtrunque relinquamus. Nam quod nonnulli de Contemptione dicunt, planè absurdum est.

Agger comportari.] Sic Ald. Noster verò *Comparari.* quod æque placet.

Et coniectis.] Noster, & multi impressi, Conuectis. nimirum, in vrbem.

Eadem ferè altitudine.] Omnes veteres Latitudine. Ego non dubito quin vtrunque verum sit, atque hoc modo legendum: Latitudine atque altitudine.

Fit in hostes impetus eorum.] Vox *Eorum* superuacanea est: & à libris quibusdam rectè sublata.

CAP. IIII.

Fiduciaria opera.] Fiduciarius dicitur, cuius quid fidei & potestati ita committitur, vt nullo iuris vinculo, sed sola fide sit obligatus. Sic, Pater fiduciarius, Heres fiduciarius, Tutor fiduciarius, in iure appellantur, vt in Comm. verb. iur. exposuimus. & in eandem sententiam infrà cap. vlt. Curio Cæsaris legatus ita loquitur: Nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fideicommissum acceperit: se in eius conspectum reuersurum confirmat. Sed Hircius bell. Alex. cap.4. hoc verbo est abusus: Nam Fiduciarium regnū dixit, pro Vsurpatum & occupatum. Locum autem vulgatis in libris vitiosè interpunctum à nobis emendatum subscribemus. Paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio, & puellæ fiduciario regno, dominationéque crudelissima Ganimedis, facere id quod Rex imperasset: nam Arsinoe testamento vacuam Regni possessionē occuparat, &c. Liuius lib.34. Optimum ratus Nabidi & eā Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciariam dare.

Omnibus refirebat.] Ita placet: itáque in meis omnibus constanter scriptum est. Vrsinus tamen, Ferebat. quod non æque arridet.

Ad Massiliam distineri.] Non video cur veterum omnium scripturam repudiemus, in quibus legitur, *Detineri.*

Procurandæ hereditatis.] Moris erat, vt Senatores quibus hereditas in prouincia relicta testamento fuerat, legationem liberam à Senatu hereditatis persequendæ caussa impetrarent. Cicero Agr.2. Hereditatum obeundarum caussa, quibus vos legationes dedistis, qui & priuati & priuatum ad negotium exierunt, non maximis opibus, neque summa auctoritate præditi: tamen auditis profectò, quàm graues eorum aduentus sociis vestris esse soleant. Idem Fam. lib.2. epi. ad Cornif. scribit, eos qui cum libera legatione proficiscebantur, lictores à prouincialibus magistratibus, & insignia ceterorum legatorum accepisse.

Perterritis ciuibus R.] Sic Ald. & multi impressi. Noster multo verius, Perterritos ciues R.

H-S.

H-S.CXC.mill.] Id est, quatuor millia coronatorum, septingentos quinquaginta: quæ pertenuis ad Varronis negotium summa est. Quare legendum censeo: H-S centies nonagies: & vocem *Millia* tollendam, vt efficiatur summa coronatorum quadringentorum septuaginta quinque millium.

Tritici modios CXX. mill.] Modium in casu secundo, quin sit legendum, dubitaturum neminem arbitror.

Iudicia in priuatos reddebat.] Iudicia de priuatorum rebus constituere, non modò iniquum non est, sed etiam prætorium. Quare nihilo probabilior Vrsini aut Octauij Pantagathi emendatio est: demirórque hoc ab illis non obseruatũ. Locus enim sic emendandus est, vt sine interpunctione cõtinenter legatur: quasi scriptum ita esset: Et iudicia in priuatos, qui verba atque orationem aduersus Remp. habuissent, reddebat: eorúmque bona in publicum addicebat. Edictum scilicet proposuerat: Siquis aduersus Remp. (id est, aduersus Pompeium) verba fecisset, se iudicium eo nomine daturum: damnatíque bona in publicum addicturum. Quare, qui partic. Verò, interiecerunt, ibi, Qui verò verba, stultissimè illos fecisse apparet. Et similis iudicij formula extat apud Liuium lib.24: Pronuntiarunt, verba orationémque eos aduersus Remp. habuisse, quò coniuratio deferendæ Italiæ caussa fieret. Totus autem locus, qui variè conturbatus est, ita restituendus est: Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, præsidiáque eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat, qui verba atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorúmque bona in publicum addicebat. Quod autem sequitur: Prouinciam omnem in sua & Pompeij verba per iusiurandũ adigebat: fateor in meis omnibus ita scriptum esse: ac testificor nihil à me immutari. Tantum dico videri posse ex aliorum locorum comparatione, vocem Per, abundare. vt sup. lib.1. In hæc verba iurat ipse: idem iusiurandum adigit Afranium. Vt hoc modo similiter dictum sit, Prouinciam iusiurandum adigere. Cum hæc iampridem scripsissem, animaduerti Manutium ex Nicasij doctiss. viri coniectura reponere, Aduersus Pompeiũ. quam cõiecturã primùm Liuij locus refellit: deinde quis nescit eos qui rerum potiũtur, semper Reip. nomine abuti?

Pompeij beneficia.] Insignis locus: ex quo intelligitur, quæ Langobardi Feuda nominarunt, ea Romano more Beneficia dici consueuisse: & quos illi Vassallos, hos Clientes appellatos.

Ad statutum diem.] Vox *Statutum* abest à meo antiquo, Aldino, & aliis nonnullis: planéque repudianda est.

Per se portas Varroni clausit.] Priuato consilio, nulla expectata auctoritate.

Deductis tribus.] Id est, cum Varro tres in arcem cohortes præsidij caussa induxisset.

Voluntate prouinciæ reperiebantur.] Noster & Aldin. Voluntas prou. reperiebatur: quod probo.

In Italiam venturum promisisset.] Italicam rectè iampridem Rhellicanus restituit: Faernus nuper, Pronuntiasset. Plin. lib.3. cap.1. Oppida Hispalensis conuentus, Celtiaca, Vacumana, Acria, Ilipa, cognomine Italica.

Pedibúsque Narbonam peruenit.] Pedibus & Pedestri itinere dicebant veteres, pro eo quod iam dicimus Terrestri. Sic infrà cap. 6. Eóque illos compulerim, vt neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint?

Legem de Dictatore.] Dio lib. 41. scribit, M. Aemilium Lepidum, cũ qui postea Triumuir factus est, huius anni Prætorem populo persuasisse, vt Cæsarem Dictatorem facerent. Plutarchus à Senatu dictum, & dies XI. gessisse.

CAP. V.

Panico vetere.] Frugis genus, de quo Plin. lib.18. cap.7. & 10. Panico Galliæ quædã, præcipuè Aquitania vtitur.

Dedere sine fraude.] Antiqua locutio, pro Verè & ex animo. Liu.41. Vt prætor sine fraude, cum de bello aut pace agere velit, aduocet concilium. Idem 24. Nihil præterea cũ Consule pacti, quàm vt sine fraude Punicũ emitteretur præsidium.

Quæ missu Bruti.] Sic Aldinus & complures impressi. Noster *Iussu.* quod etiam in quibusdam impressis rectissimè legitur.

Pro nomine & vetustate.] Noster, Pro nomine vetustatis. De Massiliæ autem antiquitate Strabo multa præclarè, itémque Cicero Orat. pro Flac. Quemadmodum autẽ conseruarit, docet Orosius his verbis: Cæsar Massiliam rediens obsidione domitam, vita tantum & libertate concessa, ceteris rebus abrasit. Plutarchus in Solone Massiliam à mercatore conditam, memoriæ prodidit.

Remulco abstraxit.] Laz. Bayfius putat fictũ verbum ex Græco ῥυμουλκεῖν, quasi ῥύμασι ἑλκεῖν, funibus trahere: cum funibus illigata nauis è scapha trahitur. Sic infrà lib.3. Submersam nauem remulco, multis contendẽs funibus, eduxit. Sed si hoc verum est, inflexam fuisse consuetudine pronuntiationem oportet. alioqui Rymulcare, vel Rumulcare scribendum fuisset. Sext. Pompeius: Remulco (inquit) est cum nauis magna

ſcaphæ remis trahitur. Itaque Nonius à Remis & Mulcendo deduxit: quaſi nauis leni tractu ad progreſſum mulceatur. Liu. lib.25: Marcellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam iuſsit. Idem lib.32: Tarde inde ad Maleam trahendis plerunque remulco nauibus peruenit. Video ſanè pro fune vſurpatum, quo deligata nauis trahitur. vt apud Valgium poetam veterem:

Hic mea me longo ſuccedens prora remulco
Lætantem gratis ſiſtit in hoſpitijs.

Regnum Iubæ publicauerat.] Iuba Hiempſalis filius, Rex Numidiæ, Pompeij partes ſecutus eſt. Curio cum Tribunus pl. eſſet, legem tulerat, eius regnum vt populo R. addiceretur. A Pompeio Rex appellatus, à Cæſare hoſtis iudicatus. Dio lib.41.

Exercitus conclamatione.] De hoc more Imperatoris appellandi, abundè dixi in Præf. Inſtit. Iuris. Appianus quidem lib. de bell. ciuil.2. hanc eandem hiſtoriam commemorans, ſubiungit, honorem hunc olim tribui ſolitum ducibus, ob quoduis præclarum facinus militare. ſua autē ætate nemini cōcedi, niſi qui x. hoſtium millia vno prælio cæcidiſſet.

Auribus Vari ſeruiunt.] Seruire auribus, idem eſt, quod loqui ad gratiam.

Suprà demonſtratum eſt.] Suprà lib.1.cap.5. extremo.

Traduxerat Curio.] Sic Ald. & aliquot impreſſi. Video tamen eſſe qui vocem *Curio* ſuis in libris ſuſtulerunt: quos facere perperam & huius loci ſententiam corrumpere, non difficile intellectu eſt. Cæſar enim cohortes amplius x x x. Corfinio capto receperat, & ſacramentum apud ſe dicere iuſſerat. Suprà lib.1.cap.5. Eas igitur tres legiones Curio ſecum in Africam traduxerat. Planior tamen eſſet ſententia, ſi pro *Legionéſque* vetus liber emendaret, *Quo legiones.*

Apud Domitium.] Quem Corfinij præfuiſſe dictum eſt illo lib. cap.5.

Magnus omnium inceſſit timor.] Sic omnes lib. Legendum tamen putarem, *Omnes*, vel *Omnium mentes.*

Alius alij tradiderat.] Sic Ald. Noſter tamen, *Atque illi alijs ediderant.* quod non minus arridet.

Atque in caſtris Curionis.] Ante hæc verba deſiderari quippiam neceſſe eſt. Ac planè tota hæc ferè pagina mendoſè deſcripta eſt.

Ciuile bellum.] Locus ſine dubio mendoſus: atque, vt opinor, ſine veteris ope codicis, inſanabilis.

Commilitéſque.] Alterum item mendum, & opis eiuſdem indigens.

CAP. VI.

Huiuſmodi militum.] Noſter, *Hi militum.* Locus hic eiuſdem opis indiget.

Circumuentos à ſuis.] A tribus legionibus Domitianis, quas Cæſar ſacramentum apud ſe dicere iuſſerat.

Aut pudore aut metu.] Similis proprè ſententia ſup. lib.1. cap.14: Perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis, quàm religioni conſulere conſueuit.

Dimiſſo concilio, concionem aduocat.] Puto me alibi docuiſſe Concilium eſſe, cum Legati & ceteri qui cum poteſtate aut imperio ſunt, in conſilium adhibētur: Concionem, cum ad omnes milites oratio habetur. Sic ad Herenn.3: Si quam rem in concione, aut in concilio faciendam cenſebimus.

Veſtri facti præiudicio.] Modò dixit, *Auctoritate.* Vtrunque tum dicitur, cum alicuius factum alij pro exemplo ſequuntur.

Incerta victoria.] Ita legendum eſt ſine dubio: quanuis in nonnullis legatur *Certa.*

Capitis minutione.] Acerbè. quaſi Domitius qui in Cæſaris poteſtatem venerat, ſeruus aut certè dedititius eius factus ſit. Sed hoc elatoriè dictum eſt. Nam, vt ait Vlpianus, in ciuilibus diſſenſionibus, quamuis ſæpè per eas Reſp. lædatur, non tamen in exitiū Reip. contenditur. Quare qui in alterutras partes diſcedunt, vice hoſtium non ſunt, inter quos iura captiuitatum & poſtliminiorum ſunt. Liuius lib.22. Imo deſiderate, dum patria eſt, dum ciues eius eſtis. ſero nunc deſideratis diminuti capite, abalienati iure ciuium, ſerui Carthaginenſium facti.

Neque pedeſtri itinere, neque nauibus.] Locus hic oſtendit, quod ſuperius aliquoties diximus, Iter pedeſtre dici ab antiquis ſolitum, pro eo quod vulgus dicit, *Terreſtre.*

Conſenſu ſuo.] Faernus, Suorum. Ego, Summo, legendum arbitrabar: ſed Faernum locus duabus paginis interiectis adiuuat: in quo ita legitur: Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias expectare parabat.

CAP. VII.

Amiſſis equis.] Mendum quidem turpe. ſed multo turpius eſt, à nullo adhuc emendatum. Corrigēdum eſt, *Admiſſis.* qua locutione & hic noſter alibi eſt vſus. neque vlla propè apud auctores frequentior eſt, pro Incitatis. Hæc cum ante annos decem ſcripſiſſem, animaduerti poſtea in quibuſdam nouis impreſsis locum hunc emendatum fuiſſe.

Præoccupatis animis.] Vrſinus, *Præoccupatus animus.* & mox: *Cogitabat.* cui propterea non aſſentior, quia multis locis Cæſarem ita locutum animaduertimus, nonnullos etiam notauimus.

Afugientium.] Omnes antiq, *Ac*: quod rectißimè Vrſinus commutauit in *Hac* cum aſpiratione.

Atque iter impeditur.] Nonnulli, *Atque impediuntur*: quod perſpicuè rectum eſt. Significat enim cum hominum multitudine receptus impediretur, turba oppreſſos interiiſſe.

Caſtris expellerentur.] Vetus, *Pellerentur*. quod magis placet.

Atque vulneratis.] Vrſinus affirmat legi in ſuo libro, *Ac mille vulneratis*. Ego ſcripſiſſe Cæſarem arbitror, Aut vulneratis.

Vallo circummunire.] Omnes antiq. & Aldin. *Circumuenire*. quo verbo quamplurimis aliis locis vſum Cæſarem adnotauimus.

Conuentus qui conſtaret.] Rectè ſic: cū alij Conſtarent repoſuerint. Nam conuētum vnius oppidi ſignificat. Ex variis autem generibus, id eſt, vel ex variis municipiis, vel ex variis hominum ingeniis, quorum alij Cæſaris rebus fauebant: alij aduerſabantur.

Equites conuenit.] Sic omnes antiq. Video tamen in quibuſdam recentioribus *Inuenit*. quod magis probo.

Inſolenter quidem, ſed libenter.] Sic plerique. Magis tamen Aldina probatur: *Vt de ſuis homines laudibus libenter prædicant*.

Spolia præferebantur.] Legendum putarem: *Proferebantur*.

Homines equitéſque producebantur.] Fortaſſe *Equique*.

Curionem ab ſpe morabatur.] Noſter Antiq. Aldinus, multi impreſsi, *Ad ſpem*. quod cur mutetur, cauſſam non video. Nam idem eſt, ac ſi dixiſſet, Curionis ſpem morabatur.

CAP. VIII.

IN aciem immittit.] Iidem libri, *Mittit*. quod ſine dubio rectum eſt.

Parentes ſuos commendabant.] Commendare, verbum extremo vitæ tempore vſitatum. Cicero de Orat. 1. Filios ſuos paruos tutelæ populi R. commendaret. Et de fin. 2. Nam iſta commendatio puerorum, memoria & charitas patriæ. Loquitur de teſtamento Epicuri, quo Metrodori liberos commendarat. Item lib. 3. Quorum vterque tibi teſtamento liberos ſuos commendauit. Hirc. de bell. Afr. Ipſe omnibus rebus diligentiſſimè conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari commendatis, ferrum in cubiculum tulit, atque ita ſe traiecit. Cicero Offic. 3: Et is qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulauiſſet.

Siquos ex eo periculo.] Si quos amicos, notos, commilitones.

Vt in reliquis rebus.] Sic omnes antiqui, quos mihi videre licuit. Vrſinus teſtatur in ſuo ſcriptum: Vt miſeris in rebus. quod Vaſcoſanus Lutetiæ impreſſerat x x x abhinc annis.

Paucis lenunculis.] Hos etiam Lemnunculos appellant Grammatici, & eoſdem eſſe dicunt, qui & Lembi appellantur: hoc eſt, nauiculas piſcatorias. Nonius exempla profert. Tacitus lib. 14. vbi de Agrippina Neronis matre loquitur: Nando, inquit, deinde occurſu lemnunculorum Lucrinum in lacum vectam villæ ſuæ inferunt. Ammianus lib. 16. Auido, inquit, flatu ventorum lemnūculo, ſe commiſiſſe piſcantis.

Legatis cum Centurionibus.] Sic noſter vetus. Aldin. tamen: Legatorum numero centurionibus. quod magis placet, quaſi dixiſſet, Pro legatis, vel Legatorum loco.

Liber III.

CAP. I.

DIctatore Cæſare.] Dictum enim à M. Aemilio Legato prætore, ſuperius oſtendit. lib. 2. cap. 4.

Per leges.] Per legem Corneliā, à L. Sylla latam, ne cui eundē magiſtratum, niſi decennium interceſsiſſet, petere liceret. Appianus de bello ciu. Tantum autem à primo ipſius Conſulatu interceſſerat.

Fides eſſet anguſtior.] Ipſe interpretationem ſubiecit. Cicero in Manil. ſic ferè locutus eſt. Nam tum cum in Aſia res magnas permulti amiſerunt, ſcimus Romæ ſolutione impedita fidem concidiſſe.

Arbitri darentur.] Dio lib. 41. Sorte deligerentur.

Æſtimationes poſſeſſionum.] Planius hæc Sueton. De pecuniis mutuis, inquit, diſiecta nō uarum tabularum expectatione (quæ crebro mouebatur) decreuit tandem, vt debitores creditoribus ſatisfacerent per æſtimationem poſſeſsionum, quanti, quáſque ante ciuile bellum comparaſſent. deducta ſumma æris alieni, ſiquid vſuræ nomine numeratum, aut perſcriptum fuiſſet, qua cōditione quarta pars ferè crediti deperibat. Atque hoc nimirum eſt, quod Plutarchus ſignificat in vita Cæſaris, cum ita ſcribit: καὶ σεισαχθείᾳ τινὶ τόκων τοὺς χρεωφιλέτας ἐκούφισε. Quod autem Dio. 41. ſcribit, Cæſarem tuliſſe, nequis vel in argento, vel auro plus pecuniæ poſsideret, quàm LX ſeſtertium, non intelligo. Multo commodius Appianus, qui belli ciuil. 2. ſic ſcribit: τὰς μὲν

ἀποκοπὰς οὐκ ἔδωκε, τιμητὰς δὲ τῶν ὠνίων ἀπέφηνεν, οἷς ἔδει τοὺς χρήστας. τοῖς δανείσασιν ἀντὶ τῶν χρημάτων διδόναι. Nouas quidem tabulas non concesſit: æſtimatores verò poſſeſsionum conſtituit, quibus oportebat debitores creditoribus pro pecuniis ſatisfacere. De ſimili ratione Aeſtimationis, Liuius libro 7.

Ambitus Pompeia lege.] Huius capita expoſui in indice Legum Rom. vbi Pompeiam de Ambitu nominaui.

Rogationes ferentibus.] Ipſo auctore & impulſore Cæſare: qui ea ratione gratificari populo volebat: vt mox dicet.

Singulis diebus.] Vna actione, non pluribus.

In otio ciuilis belli.] Sic Aldinus. vitioſè, ſine dubio. Legendum *Initio*, vt in multis impreſsis.

Suffeciſſent.] Turpe mendum parua litura corrigitur: *Sui feciſſent*. Et ita video iam in multis impreſsis.

Iudicio populi.] Qua de cauſſa leges illas rogandas curauerat.

Ferijs Latinis.] Celebrabantur à Latinis ciuitatibus XLVII, quæ cum populo R. in Albanum montem quotannis conueniebant. Dyoniſ. lib. 4.

XI. dies tribuit.] Idem ſcribunt Plutarchus & Appianus.

Hoc vnum inopia nauium.] Totum hoc, *Inopia nauium*, ex gloſſa videtur in contextum irrepſiſſe. Tametſi non inopia fuit, ſed copia.

Vacuum atque otioſum.] Suſpicor de mendo. Non enim tempus aut ſpatium temporis otioſum, vt opinor, dicitur. Quare videndum, an *Vacuus & otioſus* potius legendum ſit.

Societates earum prouinciarum.] Societates publicanorum, qui in illis prouinciis negotiabantur, & Vectigalia exercebant.

Mercenarias duas.] Noui libri, *Sexcenarias*. quo verbo neceſſe eſt ſignificari ſexcentos in cohorte fuiſſe: cum legitimus vulgariū numerus quingentorum eſſet. qua de cauſſa Quingentariæ dicebantur. quanquam prima Milliaria ex eo numero vocaretur. Paucis tamen pòſt verſibus Mercenarios ab iis, qui vel imperio, vel gratia comparati fuerant, diſtinguit.

A. Gabinius.] Cui Ptolemæi Regis reducendi poteſtas data fuerat.

CAP. II.

Terram attingit Grac.] Duo lib. veteres, Germanorum. ſed P. Victorius vir doctiſsimus Variar. 13. cap. 1. docuit legēdum eſſe *Cerauniorum*.

Iuſſu D. Lælij præerat.] Hic ſpiritus ſuſtinendus, & puncto diſtinguendus locus. vt intelligatur Minutium Rufum iuſſu D. Lælij præfuiſſe.

Iracundia erupit.] Poteſt diſputari pronomen *Suæ*, poſitum eſſe pro *Ipſius*: ſed tamen relinquetur nomen *Nactus*, cui verbum nullum reſpondebit. Nam ad verbum *Erupit* referre, nulla ratio eſt. Conſulendus igitur liber aliquis antiquus: ecquis meam hanc coniecturam confirmet. Nam cum Cæſar hoc loco Bibulum, diſsimulanter tamen, perſtringat: fieri poteſt, vt Iracundiam expuit, facetè dixerit. Quo verbo Terentius eſt vſus, Quaſi vbi illam expueret miſeriam ex animo. De Bibuli autem iracundia paulò pòſt cap. 4. iterum mentio fit. *Indiligentia* verò pro *Diligentia* quod Vrſinus ex ſuo lib. reſtituit, incredibile dictu eſt, quàm mihi probetur. Serius enim Bibulus eis occurrerat.

Complexum veniret.] Sic noſter & Aldin. Facetè autem Bibulum eludit. pro, In Cæſaris manus, aut poteſtatem. Itaque mendoſè in multis libris legitur: Si in conſpectum Cæſaris venire poſſet. Duabus igitur de cauſsis excubabat, primùm vt Cæſaris, ſi poſſet, nauem aliquam interciperet: deinde ne ipſe interciperetur. Nam vitæ ſubſidium ac miſericordiam à Cæſare nullam expectabat.

Seſe munierunt.] Noſter, His ſeſe munierunt. quod placet.

Re frumentaria laborabant.] Noſter, *A Re*. quam veterem eſſe locutionem, nemo ignorat.

Præſectis mulierum crinibus.] In neruorum inopia ſubſidium hoc fuit, vt obſeſsi mulierum capillis tormenta efficerent: quod in Capitolij obſidione factitatum Vegetius ſcribit lib. 3. cap. 9. Et de re eadem eſt apud Iul. Capitolinum in vita Maxim. & Plutarchum in lib. de fœnore.

Hiems appropinquabat.] Nihil mutandum. nā hæc fuit orationis ἐκβολή, à capite: Sed poſt diſceſſum Lyburnarum. Domitius enim prius hoc incommodum accepit, quàm ad Pompeium cum Lyburnis nauibus veniret.

CAP. III.

Vibullium Rufum præfectum.] Hunc, opinor, ſignificat præfectum fabrum, quē Attic. 9. epiſtola 8. ſcribit cum Cn. Magio altero præfecto in ſuam poteſtatem veniſſe.

Ad Corfinium.] Lib. 1. cap. 5.

Iterum in Hiſpania.] Hoc nominatim quidem demonſtratum non fuit, ſed in Hiſpaniam à Pompeio miſſum ad tres ipſius legatos, Afranium, Petreium & Varronē, lib. 1. ca. 8.

Cum

Cum autē Afranius & Petreius in Cæsaris potestatem cum suis omnibus copiis venerunt, vult intelligi, in eo numero hūc quoque fuisse.

Africani exercitus.] Sanè *Afraniani* scriptum est in meo antiquo: vti de suo Vrsinus testatur. sed mendosè, vt opinor. Nam etsi Cæsari se Afraniani milites dediderant, tamen non hoc incommodum Cæsaris, sed lucrum numerabitur. Rectè igitur Africanum exercitum præter Curionem numerat. quia præter Curionem, qui Imperator appellatus fuerat, multò maxima pars ipsius exercitus in Africa interierat.

Romæ à Senatu & à pop.] Non videtur æqua conditio, cum Cæsar in Senatu, & planè in populo dominaretur.

Et Reip. & ipsis.] Totus hic locus ita mendosus est, vt sine veterum codicum auctoritate sanari facilè nō posit. Faernus restituebat, Expedire. sed quàm consentaneum illud videtur, Placere si vterque: pro Vt vterque. deinde illud Necessario iudicio, quid significat? Etiam illud, Si vterque iurauisset, fore vtrunque contentum.

Triduo proximo.] Paulò aliter Plutarch. Si inter se congresi exercitibus intra diem tertium dimisis reconciliata gratia & iureiurando dato, in Italiam redirent.

Græcos murum ascendere.] Locus mihi integerrimus videtur, neque Vrsini emendatione indigere.

Contra imperium Populi R.] Primum nulla lege id erat prohibitum. deinde non Imperium, sed Imperatorem dixisset. Quare non dubito quin Imperatorem legendum sit.

Simulac Cæsar.] Vrsini emendatio nondum mihi satisfacit: potius enim scripsisset, *Dictus est*, quàm Dicebatur. Itaque quod iam aliquot locis obseruatum est, versum hunc suo loco motum arbitror, ibíque collocandum: Cognitis iis rebus quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, simul quòd Cæsar appropinquare dicebatur, Dyrrachio timens, &c. Placet autem quod Vrsinus restituit *Terrórque*.

Princeps Labienus.] Hic est T. Labienus, qui cum Cæsaris legatus in Gallia fuisset, & res magnas gesisset, initio ciuilis belli à Cæsare desciuit, seséque Pompeio adiunxit. Cicero Att. 7. ep. 11. Labienum ab illo discessisse, propemodum constat. Si ita factum esset, vt ille Romam veniens magistratum & Senatum Romæ offenderet, magno vsui caussæ nostræ fuisset. damnasse enim sceleris huius amicum Reip. caussa videretur. Et epist. seq. Labienum ἥρωα iudico. facinus iandiu ciuile nullum præclarius. qui vt aliud nihil, hoc tamen profecit. dedit illi dolorem. Dio lib. 41. scribit, eum discesionis caussam hanc habuisse, quòd cùm opibus & gloria creuisset, maiores sibi spiritus sumpserat. qua de caussa Cæsari suspectus atque inuisus esse cœperat.

CAP. IIII.

P*Erfecto occupato itinere.*] Vet. noster & Ald. *Profecto*. Vrsi. scribit restitui à Statio *Profectus*. quod non displicet. magis tamen placeret, Profectionis occupato itinere. Nam significat anteuertente Pompeio iter ad Dyrrachium præoccupatum fuisse.

Sub pellibus.] Dixi lib. Gall. 3. cap. 7.

Benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio.] Ita est in omnibus, quos vidi, libris. Faernus restituit, Ciuitati esset præsidio: quasi verò de vnica Apollonia, ac nō de finibus Apolloniatiū loquatur. Plin. lib. 3. cap. 23. Cuius in finibus celebre Nymphæum accolunt Barbari, Amantes, ac Bulliones.

Quantum nauium.] Id est, quantum quod nauium habebat, passum est. nam Faerni emēdationem non intelligo.

Nudanda litora.] Nudari litora dicuntur, siue ab hominibus relinquantur, siue ab aqua. Tacitus lib. 5: Flatibus Etesiarum implentur vada, hybernus Auster reuoluit fluctus, pulsóque introrsus freto, breuia litorum nudantur.

Profectum aliquid Bibuli mandatis.] Antiq. noster, & Ald. Perfecturum aliquid de Bibuli mandatis. Iampridem credidi reponēdum esse Vibullij: quem superioris capitis initio dictū est, à Cæsare legatū de pace ad Pomp. missum. In eaque sententia video quoque nonnullos esse. Sed postea veritus sum ne non satis commodè Legati mandata dicerentur. nam & suprà & infrà vbique Cæsaris ipsius mandata hæc appellantur. Eò accedit, quòd nondum exposita hæc fuisse à Vibullio mandata videntur. Nam pag. seq. Vibullius, inquit, sedato tumultu de mādatis Cæsaris agere instituit. Perexigua fortasse mutatio integritatem huic loco restitueret: si *Perfectum iri* aliquid Bibuli mandatis: legeremus. Vt mox: Missuros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Sic infrà cap. 12, vbi simili de negotio agitur: Scipionem, inquit, ea auctoritate esse, vt magna ex parte compellere, atque errantem regere posset. Sperabant ergo fore, vt si Bibulus, cuius tanta erat auctoritas, aliquem è suo numero ad Pompeium mitteret, multum ipsius mandatis proficeretur. Nam Pompeius imperij partem Bibulo concesserat: neque quisquam erat, qui maiore odio Cæsarem prosequeretur.

Buthrotum oppidum Corcyræ.] Sic Aldinus, Corrigendum *Oppositum*. Plin. lib. 4. cap. 12.

Insulæ autem ex aduerso Thesprotiæ Corcyra à Buthroto x II. millibus passuum.

Reliqua perfecturum.] Noster antiq. Reliqua per se acturum. quod placet, cum modò dixerit, summam omnium rerum ad illum delatam.

Nihilominus tamen.] Vox *Tamen* abest à meo antiquo, & rectè abest, sententiáque manet integerrima.

Periculum præstare.] Promittere legatos ad Pompeium sine periculo ituros, & ad Cæsarem redituros.

A fugitiuis ab saltu Pyrenæo.] Sertorianos significat. Docet autem hic locus etiam inter fugitiuos & ciues iurisgẽtium communionem intercedere.

Auditus.] Ita est in Ald. mendosè, vt cuiuis perspicuum est. Legendum, vt in nostro antiquo, & aliquot impressis: Militibus facto, auditum responsum est.

Beneficio Cæsaris.] Idem de Rege Alexandrino scribit Seneca, lib. de consolat. ad Mart. Quid erat, inquit, turpius, quàm Pompeiũ viuere beneficio Regis?

Nisi cum in Italiam.] Placet Vrsini emendatio, vt vox *Nisi* tollatur: si modò vetustum librum auctorem habet. Alioqui legendũ putarem, Si cum exercitu in Italiam ex qua profectus sum reductus existimabor. Nam Lucanus aliud in tempus hanc Pompeij orationem conferens, & aliquantum inflectens sententiam, ita loquentem eum facit:

--Nunquam me Cæsaris, inquit,
Exemplo reddam patriæ, nunquámque videbit
Me, nisi dimisso redeuntem milite Roma, &c.

Sed hîc aliam secutus sentẽtiam Pompeius videtur.

Admodum tuto.] Ne hoc quidem admodum placet: videtúrque desiderari verbum Impetraturum.

Summissa oratione.] Non video quomodo vel flumine interiecto loqui summissa oratione posset: vel Altercandi verbum cum oratione summissa aut exitu colloquij turbulento conueniat.

Orationem interrumpunt.] Noster antiquus, *Intercipiunt*. Quintil. lib. 6. cap. 4.

Pax esse nulla.] Noster antiq. Pax esse non potest.

Caussa debitorum suscepta.] De quibus dictum est sup. cap. I.

Initio magistratus.] Legendum arbitror, Inito magistratu.

CAP. V.

R*Vfus Prætor.*] Liuius Epit. 3. C. Cæcilius Rufus prætor cùm seditiones in vrbe quammaxime concitaret, nouarum tabularum spe plebe solicitata, abrogato magistratu, pulsus vrbe Miloni exuli, qui fugitiuorum exercitum cõtraxerat, se coniunxit. Vterque cum bellum molirentur, interempti sunt. Hæc ille. Fuit autem hic Rufus prætor, vt opinor, peregrinus. Erat enim ius inter se collegis intercedendi. Simillimúmque video in Verr. 3. locum, ad quem etiam hunc nostrum in Commentariis accommodaui. Itaque L. Piso, inquit, multos codices impleuit earum rerum, in quibus ita intercesſit, quòd iste aliter, vt edixerat, decreuisset. quod vos oblitos esse non arbitror, quæ multitudo, qui ordo, ad Pisonis sellam isto prætore solitus sit conuenire. quem iste collegam nisi habuisset, lapidibus coopertus esset in foro.

Per arbitrium fierent.] Noster, *Per arbitrum.* quod idem Vrsinus de suo affirmat. Sed plures adhibitos arbitros superius dictum est.

Præsens constituerat.] Huius lib. 7. cap. I.

Sexies seni dies.] Obscurus mihi locus. Videndum an ita emendari posſit: Sexies senis Idibus. primum quia constat Idibus solui pensiones solitas. vnde illud Horatij,

Omnem relegit Idibus pecuniam. Deinde quia spatium hoc esset triennij, vt mẽstruæ pensiones essent. Cœlius ergo legem tulit, vt creditæ pecuniæ soluerentur sine vsuris: non semel, sed pẽsionibus ita diuisis, vt intra triennium persoluerentur: quæ ferè illorum temporum consuetudo fuit. Liu. lib. 6. Creatíque Tribuni C. Licinius, & L. Sextius promulgauere legẽ de ære alieno, vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratum esset, id quod superesset triennio æquis portionibus persolueretur. Hircius de bell. Afr. Itaque bis mille H-S his imposito, vt per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, &c. Liuius lib. 7. Semunciarium tantum ex vnciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennij. Nunc video Manutium mẽdum quoque animaduertisse: & pro Sexies seni dies, reposuisse Sex pensionibus. Longe à vestigiis vsitatæ lectionis. sed integrum Lectoribus iudicium relinquo.

Ab Rep. remouendum.] Diximus lib. I. hoc esse, quod antiqui Circunscribere dicebant: cum alicui curia & foro interdicerent.

Eo in Italiam euocato.] Scripsisse Cæsarem arbitror, Eum euocatum: nisi vocem Quod, tollamus: & vt in meo libro est, legamus, Reliquias quas habebat.

Visáque proditione oppidi apparere.] Nonnulli impresſi: Et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret. Quo melius nihil sine ope librorum veterum afferre posſumus.

Per Bibulum delata.] Sunt qui *Vibullium* reponant: quem à Cæsare legatum de pace ad Pompeium missum, dictum est *initio cap. 3.*

cap.3.Sed hoc nemo probabit,qui meminerit Vibullium non Pompeij, sed Cæsaris legatum fuisse. deinde non paucis illis diebus hæc significare Milonem sibi à Pompeio per Bibulum nuntiata,sed iam tum cũ per Italiam Bibulus copias cogebat.

Ea quæ faceret.] Sabauditur: Quibus scribebat ea quæ faceret,&c.

Eò cum à Q. Pedio.] Legendum videtur, *Et* pro *Eo*. Prætorem autem cum legione cur dicat, non intelligo, nisi fortè illum ei oppido cum legione vna præfuisse significet.

CAP. VI.

Omnium litora.] Omnia litora legendum arbitrarer.

Clausos tueri.] Ald. *Teneri.* noster,*Tenere.*quod probo.

Siue ad litora.] Ald. Et ad Oricum, siue Ad litora. Vetus noster valde placet: Ne occasionem nauigandi dimitterent: si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naues eiicere possent.

A nostris distraheretur.] An pro Subleuaretur, è naufragio eriperetur?

Q. Coponius.] Hunc Cicero Caium appellat lib. de Diu. I. vbi quædam ad hunc locum pertinentia subiungit, quæ subscribemus. C. Coponium ad te venisse Dyrrachio cũ prætorio imperio classi Rhodiæ præesset, cum primis hominem prudentem atque doctum: eúmque dixisse, remigem quendam ex quinqueremi Rhodiorum vaticinatum, madefactum iri minus x x x diebus Græciã sanguine: rapinas Dyrrachij, & conscensionem in naues cum fuga, fugientibus miserabilem respectum incendiorum fore: sed Rhodiorum classi propinquum reditũ ac domum itionem dari: tum neque ipsum non esse commotum: M.que Varronem & M.Catonem qui tum ibi erant, doctos homines vehementer esse perterritos: paucis sanè pòst diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum: qui cum interitũ exercitus nuntiauisset, reliqua vaticinationis breui esse confecta. nam & ex horreis direptum effusúmque frumentum, vias omnes, angiportúsque constrauerat, & vos naues subitò perterriti conscendistis, & nocte ad oppidum respicientes, flagrantes onerarias, quas incenderant milites, quia sequi noluerant,videbatis: postremò à Rhodia classe deserti,verum vatem fuisse sensistis.

Pontones quod est genus] Naues traiiciendis fluminibus idoneæ, quos, opinor, Baccos hodie appellamus.Auson.in monosyll.Lin tribus in geminis constratus ponto sit, an pons. Isidorus Pontonium appellat. Gell. lib.10.cap.25.Pontones.

CAP. VII.

M. Crassum interfecerant.] De quo est apud Flor.& in Epit.Liuij.

Columnaria, hostiaria.] Tributum in singulas columnas, in singula hostia. Cic. Attic.13. Columnarium vide vt nullum debeamus. Idem lib. Fam.3.epist.8. Ne in venditionem tributorum, & illam acerbissimã exactionem,quam tu non ignoras, capitum atque hostiorum inducerentur sumptus minimè necessarij.

Singulis cum imperio perficiebatur.] Sine dubio legendum, Singuli cum imperio præficiebantur:quanuis ita sit in omnibus, quos vidi, antiquis.

Suo etiam priuato imperio compendio seruiebant.] Sic Aldin. & multi impressi. Ac disputari posset sensum hunc esse,vt suo compendio seruirent: ídque priuato imperio. Sed assentior iis qui in nonnullis impressis vocẽ Imperio sustulerunt. nisi fortè veteris mei libri scripturam probemus: Imperio compendióque. Vt facetè ita locutus sit. pro, Non modò publico imperio, quod eis mãdatum fuerat, sed etiam suo priuato seruiebant.

Honesta præscriptione.] Cicero dicere solet: Nomine. Alij, Prætextu, aut Colore.

Vniuersis imperatis.] Cum pecuniæ non singulis, sed vno nomine vniuersitati imperantur. Hirc. de bell. Afr. Petierúntque à Cæsare, vt vniuersis trecentis vno nomine pecuniam imperaret.

Donationem esse dicebant.] Prolatio diei species donationis est: quia vt plus petit, qui ante diem petit, ita minus soluit, qui tardius soluit.

Ceterásque eius Deæ statuas.] Vrsinus corrigendum putat: Certáque ei rei die constituta. sed mox dicet Præsentem exactam, neque diem constitutam. Legendum puto Certásque: vt aureæ & argenteæ intelligantur.

Vectigal pro mutuo.]Prius pecunias exegerant: nunc vectigal ipsum, id est decumas. Videndum tamen an *Promutuum* vno verbo legendum sit: quod esse verbum Iuris in Comment.eorum verborũ docuimus: cùm pecunia repręsentatur,id est antequam debeatur, persoluitur. Sic paulò suprà: Debitam biennij pecuniam exegerat:& ab eisdem insequentis anni mutuam pręceperat. Ex quo intelligitur Promutuum esse, cùm mutua pecunia præcipitur, quæ nondum debebatur. Quod Gallicè dicimus, *Aduancer.*

Naupacto relictis.] Sic Aldini & antiqui. Corrigendum, Reiectis. vt in quibusdam impressis.

CAP. VIII.

Duobus amissis.] Sic omnes quos videre licuit, tum manuscripti, tum impressi. Corrigendum vt in nostro antiquo: Nostri duobus amissis, &c.

Ab Acilio.] Rectè ab aliis notatum est vel *Caninio*, hîc, vel superius, *Acilio* legendum esse.

Ad libram turres.] Facere turres ad libram, opinor, est facere turres eadem altitudine qua sunt aliæ cum quibus conferuntur. Vnde Librare aquã veteres dicebant, cum altitudo loci vnde ducebatur, cum eo quò ducebatur, quasi libra imaginaria conferebatur. Turres enim in nauibus extruebant, quibus milites per machinationes quasdã in oppida maritima inferebant. Vnde illud Vergilij:

--Credas innare reuulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos,
Tanta mole viri turritis puppibus instant.

CAP. IX.

Parua parte noctis itinere intermisso.] Nihil muto. sed scio Cæsaris consuetudinem esse, vt *Paruam partem* dicat. velut de bello Gall.5. Qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit.

Secundo vsus consilio.] Cepit consilium, quod erat ordine secundum.

Nostri perpet. mun. videbant.] Noster antiq. Habebant. quod multo certius est, quàm ex Faerni coniectura Iungebant. sed præterea vox Qui, vt in quibusdam impressis, necessariò interponenda est: hoc modo, Nostri qui, &c.

Illi interiore spatio.] Sic Ald. Noster, In minore. quod minus placet,

Ex subcoactis.] Laz. Bayfius Subcoactas interpretatur, quæ apud Vlpianum Coactilia: sermone Gallico *Feltra* dicuntur. de quibus Plinij locum hunc profert ex lib.8. cap.48. Lanæ & per se coactæ vestem faciunt: &, si addatur acetum, etiam ferro resistunt: imò verò etiam ignibus nouissimo sui purgamento. quippe ahenis polientium extracta, in tomenti vsum veniunt.

Occupandis præsidijs.] Occupare præsidia, est locum castello faciendo, & præsidio imponendo idoneum capere, & in ea re celeriter hostibus anteuertere. Alibi dicitur, Occupari locus præsidiis. Hirc. bell. Afr. Locáque idonea opportunáque complura præsidiis occupare.

Recipere se iussit.] Noster, Statuit. quod idem de suo Faernus testatur.

Subitò conspicati.] Faern. Constipati. quod valde probo.

CAP. X.

Superiore anno in Hispania.] Libro 1. cap. 14.15. &c.

Aduersus pilum.] Manut. *Cliuum.* quod verũ arbitror.

Ad Alesiam.] Lib.7. cap.12.

Ad Auaricum.] Lib.7. cap.3.

Appellatur Chara.] Sunt qui Carus reponant: & κάρον designari putent, de quo Dioscorides lib. 3. cap. 66. quasi verò Carij aut Cari & nomen & vsus Romanis ante hoc Valerij inuectum incognitus fuisset. Præterea Plin. lib.19. cap.8: vbi hanc Dyrrachini cibi historiam narrat, aliquanto pòst Carcum ab illo diuersum commemorat. Charam igitur Cæsar appellatam hanc radicem scribit, nimirum ab incolis & Dyrrachinis. alioqui non dubium est, quin Carũ & Tranquillus & Lucanus, κάρον autem Plutarchus & Appianus nominassent. Famem (inquit Tranq.) & ceteras necessitates, non, cum obsideretur modò, sed etiam si alios ipsi obsiderent, tantopere tolerabant, vt Dyrrachina munitione Pompeius, viso genere panis ex herba quo sustinebantur: cum feris sibi rem esse dixerit: amouerîque ocyus, nec cuiquam ostendi iusserit: ne patientia & pertinacia hostis, animi suorum frangerentur. Lucanus autem lib.6:

Sed patitur sæuam veluti circundatus arcta
Obsidione famem: nondum surgentibus altam
In segetem culmis, cernit miserabile vulgus
In pecudum cecidisse cibos: & carpere dumos:
Et morsu spoliare nemus lethúmque minantes
Vellere ab ignotis dubias radicibus herbas.
Quæ mollire queunt flamma, quæ frãgere morsu,
Quæque per abrasas vtero demittere fauces.
Plurimáque humanis antèhac incognita mensis
Diripiens miles, saturum tamen obsidet hostem.

Equos tolerari.] Aegrè sustentari. vt infr. lib.3. cap.12. Quóque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare.

Vniuersas in multitudinem sagittas.] Noster antiq. Vniuersam. quod non dubitamus esse verissimum.

CAP. XI.

Ignes facerent interim.] Video in recentibus impressis: Alio loco ignes facerent, alio excubarent: quod vt meo iudicio verissimum est: ita perabsurdum esset putare, nihil aliud hoc loco desiderari. Versus enim multos, fortasse etiam paginam integram deesse, facilè cum ex sequentibus, tum etiã ex Lucano & Suetonio intelligitur. Vna, inquit, sextæ legionis cohors, præposita castello, quatuor Pompeij legiones per aliquot horas sustinuit: penè omnis confixa multi-

multitudine hostilium sagittarum. Lucanus autem rem gestam narrat lib. 6. ab illo versu: *Vt primum libuit.&c.*

Sed in castello.] Vbi vna cohors quatuor Pompeij legiones sustinuit. Sueton.

Foramina CXXX.] Sic Plutarch. Apud Suetonium tamen c x x. leguntur. Vterque autem addit excussum eidem oculum, fœmoréque & humero transfixum fuisse. quod idem Lucanus scribit. & Valer. Maximus 3. cap. 2.

Asiam obtinuerat.] Pro quo extat Ciceronis oratio.

Scæuæ centurionis.] Appian. de bell. ciu. 2. Minutium præfectum annumerat, cuius scutum c x x telis confixum fuerat: ipse sex vulneribus affectus oculum etiam amiserat.

Ad primipilum.] De hoc promotionis genere vide Veget. 2. cap. 21.

Frumentóve & speciariys.] Apparet esse mendum. & placeret Ant. Augustini emendatio: Frumento, veste, pecunia, aliísque militaribus donis: si vel auctoritate libri veteris niteretur: vel cum Cæsar duplex iam stipendium dixisset, non frustra nũc pecuniam iteraret. P. Victorius restituebat, Veste, diariis. Var. 1. cap. 23. Sed ad militaria dona Diaria non pertinent.

CAP. XII.

AMicitia Cæsaris conciliare.] Faernus, Amicitiæ. Ego Cæsari in tertio casu legendum arbitror. vt contraria contrariis referantur. Quasdam per vim expugnabat: alias amicitia conciliabat. Notanda etiam differentia inter Vrbem & Ciuitatem.

Fructus ex arboribus.] Modò paulò antè dixit Folia. Itaque cogitandũ videtur rectiúsne Frondes legi & restitui posset. Hæc cùm multis abhinc annis scripsissem, exierunt Vrsini notæ, quibus idem Faerno placere testatur.

Monuítque equites.] Placet Vrsini liber, vt vox Equites tollatur.

Vera diligentia.] Varia diligentia legitur in nouis libris: quod magis placet.

CAP. XIII.

PRimæ cohortis centurionibus.] Veget. lib. 2. cap. 8. significat in prima cohorte quatuor centurias siue quadringentos milites fuisse. Principem autem primæ cohortis gubernasse centuriam & semis: hoc est c l. homines, ad eúmque propè omnia quæ in legione ordinanda erant, pertinuisse.

CAP. XIIII.

OBiectus portis Ericius.] Quẽ Grǽci ἐχῖνον, hũc Varro Ericiũ appellat. Itaque militarem Ericium interpretor, truncum arboris ramosę, cuius ex ramis aculei bipedales figebant: vbi naturales deerant, inserebantur, vt echini animalis instar omnibus ex partibus aculeis horreret. Truncum autem illum aliquanto ante castrorum portas intermisso spatio pro repagulo & claustro collocabant, qui ianuæ modo aperiebatur. In Gallia truncis quidem arborum passim in plerisque pagis pro claustris & repagulis vtuntur: sed non hirsutis. In Germania Romanorum consuetudinem multis locis retinuerunt. Sallust. apud Non. Saxáque ingentia & axe iunctæ trabes per pronum incitabantur, axibúsque eminebant in modũ Ericij militaris veruta binum pedum. Adr. Turnebus Aduers. 4. cap. 8. præclarè restituit: Axe vincti orbes. Sed quòd Ericium definit Machinam infestis vndique telis horrentem, iccircò non probo, quia Ericius non machina est, sed Repagulum: neque Telis horret, (nam tela missilia sunt) sed aculeis. Minus etiam placet quod P. Victorius scribit, genus munitionis fuisse, cum humi tela palíve defigebantur. Var. 24. ca. 1. Denique Ericius est repagulum ex arboris trunco aculeato factum, ne vel ascensu, vel successu introiri possit. Liuius videtur Obicem appellasse. Nam lib. 6. Nec Romanos, inquit, subeuntes mœnia, molientésque obices portarum arcere possunt. Verum aliud est Ericius, aliud Cataracta, quæ in ipsa porta est. Idem lib. 27. Porta cataracta deiecta clausa erat. eam partem vectibus leuant, partim funibus subducunt, in tantam altitudinem, vt subire recti possent. Et mox: Remisso fune quo suspensa erat cataracta magno sonitu cecidit.

Fortuna, quæ plurimum potest.] Sic sup. lib. 6. ca. 6. Sic Liuius lib. 9. Fortuna per omnia humana, maximè in res bellicas potens.

Eodem quo venerant receptu consulebant.] Vetus Noster: Eodem quo venerant recessu sibi consulebant. Faern. Eadem qua venerant, receptui consulebant. Quod si est ex libris antiquis, magis probo.

Signa fugientium.] Plutarchus scribit: Signa tum à signiferis abiecta, & duodetriginta ab hostibus capta fuisse. Cæsarem autem à quodam suo milite, quem apprehenderat, propè interfectum fuisse; sed ipsius armigerum manum ei amputasse. Suetonius ait, Aquiliferum moranti cuspide esse comminatum.

Aly dimissis equis.] Alter hic locus est, in quo iterum restituo *Admissis*.

Pompeius insidias timens.] Hoc prælium est, quo Cæsar Pompeium scire vincere negauit: vt Suet. & Plutarch. tradunt.

Pompeius imperator est appellatus.] Ex quo intelligitur, non solum hoc nomen tribui so-

litum, sed quoties maior victoria adepta esset.

In literis.] Patet etiam ex Ciceronis Orat. in Pis. & aliis locis sexcentis moris fuisse, vt qui Imperatores appellati essent, in literis quas ad Senatum scribebant, & in lictorũ suorum fascib. lauream adhiberent.

Laureæ prætulit.] Dio lib. 41. caussam hanc affert, quod indignum censeret, ob ciues victos iis insignibus gloriari.

CAP. XV.

Concionem habuit.] Quanta fortitudine, (inquit Sueton.) Cæsaris milites dimicauerint, testimonio est, quòd aduerso semel apud Dyrrachium prælio, pœnam in se vltro deposcerent: vt consolandos eos magis, quàm puniendos habuerit.

Ad Gergouiam accidisset.] Lib. Gall. 9. cap. 9.

CAP. XVI.

Paucis antè diebus.] Quod Faernus & Vrsinus de suis libris testantur, idem ego de meo testor, scriptum habere *Mensibus.*

Pleno atque opulento.] Plutarch. in Cęs. scribit, milites ipsius vino in ea ciuitate reperto recreatos corporis habitum meliorem in modum immutasse. Appianus autem de Germanis hoc addit: καὶ μάλιστα αὐτῶν οἱ Γερμανοὶ γελοιότατοι κατὰ τὴν μέθην ἦσαν.

Casu ciuitatis comprehensis.] Non dubito reponendum esse, *Gomphensis.* Postremam quidem vocem superuacaneam esse, nemo (vt opinor) negauerit.

Delectari imperio.] Agamemnonem (inquit in Cæs. Plutarch.) & Regem Regum Pompeium appellabant, quòd tot principes viros à se pendere, atque ad prætorium suum ventitare gauderet.

De sacerdotio Cæsaris.] De pontificatu maximo: vt scribit Plutarch. in Cæs. & Dio lib. 41. & huc pertinet fabula de venatoribus, qui vrsi nondum capti pellem vẽdiderant. de qua est apud Phil. Cominium Gallicum historicum. quanquam argumentum sumptum videtur ex fabulis Aniani, quæ cum Aesopicis coniunctæ sunt.

Cum ipsis interfuissent.] Sic Ald. & multi impressi, Noster antiq. *Non interfuissent.* quo modo sine dubio corrigendum est.

Ternas tabulas dari.] De more tabularum cognosce ex Asconio. Ternas autẽ sic interpretor, vt in prima, A. nota esset absolutionis. in secunda, C. nota condemnationis. In tertia, M. nota multæ.

Satis perspectum habere.] Magnopere Faerno & Vrsino assentior emendantibus ex suis libris: Perspectum militum animum habere. Nam mutilatum esse locum dubitari nõ potest.

Armis inter equites.] Obseruatu dignum, Cæsarem Germanorum institutum imitatum fuisse, vt pedites velocissimos & fortissimos equitibus admisceret, qui eorum cursum ferè adæquarent. de quo instituto dictum est Gall. 1. cap. 17.

Commodiore frumentaria.] Noster, Commodiore passim frumentaria re vteretur.

CAP. XVII.

In eo loco Pompeius.] Loquitur de sinistro cornu. At Plutarch. & in Cæs. & in Pomp. vita, dextrum Pompeio cornu disertè attribuit: eúmque Antonio, quem Cæsar sinistro in cornu locat, opponit. Rursus Cæsar ipse paulò pòst scribit, se contra Pompeiũ constitisse. At Plutarchus Cæsari perspicuè dextrum cornu attribuit. Rursus Appian. lib. 2. in parte Pompeij Scipioni mediam aciem attribuit, L. Domitio sinistrum cornu, Lentulo dextrum: In Cæsaris verò Syllam, Antonium, & Cn. Domitium simpliciter numerat. Itaque obscura tota hæc ratio est. Nam quod idem subiungit, Afranium cum Pompeio in castrorum præsidio fuisse, ex Cæsaris testimonio falsum esse apparet: neque verisimile est. Frontinus autem lib. Stratag. 2. de hac tota re, & acierum instructarum forma legendus.

Traditæ à Cæsare.] De quibus dictum est lib. 8. cap. vlt.

Millia LV.] Faernus emendat XLV. quod absurdum est. nam aliis multis locis docuimus in cohorte quingentos milites fuisse. Vndecim igitur legiones Pompeius habebat. Hæc tamen cum Plutarchi & Appiani numero non cõsentiunt: qui scribunt Cæsarem hominum XXII. millia opposuisse Pompeianorum XLV. millibus. Sanè paulò pòst Cęsar ipse Pompeianorum numerat occisorum XV millia, captorum verò XXIIII millia.

Euocatorum circiter duo millia.] Circiter duæ quæ dispersæ erant, scriptum est in meo & Faerni & Vrsini libro: rectissimè. De Euocatis, alibi dictum est.

Summa erat M.XXII.] Vitiosa summa. nam cohortes octoginta, millia quadraginta efficiunt. Quadrat tamen cum Plutarchi, Dionis & Appiani ratione, qui XXII millia Cæsari tribuunt. Vt legendum videatur, Cohortes in acie XLIIII. Appian. autẽ fatetur hũc numerum variè ab auctoribus traditum: alios enim in vtroque exercitu numerare LXX millia, quosdam LX. alios verò CCCC.

Ipse contra Pompeium.] In dextro cornu, vt Plutarchus, scribit: decimámque legionem pro cohorte prætoria habebat.

Vexillo signum daturum.] Plutarch. in Pompeio

peio scribit, Cæsarem ante prætorium purpureum sagum suspendisse, idque pugnæ signum Romanis fuisse. προ τῆς σκηνῆς ἐκέλευσε προθεῖναι τὸν φοινικοῦν χιτῶνα. τοῦτο γὰρ μάχης Ρωμαίοις ἐστὶ σύμβολον.

Primumpilum duxerat.] De primipilo aliis locis dictum est.

Quæ studio pugnæ incenditur.] Plutarchus & Appian. sic interpretantur: quasi dixisset, quæ cursu incenditur: quasi cum ignis motu inflammatur, quæ sententia præclara est. Καίσαρ δὲ (inquit Plutarch.) καὶ περὶ τοῦτο διαμαρτεῖν φησὶν αὐτὸν, ἀγνοήσαντα τὴν μετὰ δρόμου καὶ φοβερὰν ἐν ἀρχῇ γινομένην σύρραξιν ὡς ἔντε ταῖς πληγαῖς βίαν προστίθησι καὶ συνεκκάει τὸν θυμὸν ἐκ πάντων ἀναρριπιζόμενον.

Externa acie.] Felicissimè Latinus Latinius hunc locum emendauit (quod Vrsinus in scholiis testatur) vt *Extrema* potius quam *Externa* legeretur. nam & in Cæs. Plutarch. ita scribit: ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε διελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἐξ σπείρας. Sed neque Detrahere extrema acie satis placet. neque Ex extrema: neque illud Singulas ex acie, pro Sex. Nam cum triplex esset acies, si singulas cuique detraxisset, tres tantum confecisset. Puto igitur ita corrigendum, Extremæ aciei sex cohortes detraxit.

Hodie laudabis.] Ἐμὲ γὰρ ἢ ζῶντα τήμερον, ἢ τεθνηκότα ἐπαινέσεις, ait Plutarchus in Cæs.

Sed augere imperatores debent.] Hinc illud Cicer. Philip. 4. Faciam igitur, vt Imperatores instructa acie solent: quanquam paratissimos milites ad præliandum videant, vt eos tamen adhortentur, sic ego vos erectos & ardentes ad libertatem recuperandam adhortabor.

CAP. XVIII.

EX cohortium numero.] Sex, Faernus & Vrsinus rectissimè restituerunt: de quo superius dictum est.

Omnésque conuersi.] Plutarchus & Appian. conuersionis causam scribunt hanc fuisse, quòd Cæsariani Pompeianorum ora & vultus tantum peterent. Iuuenes autem forma florentes, huiusmodi vulnerum metu territos, cessisse. Frontinus quoque lib. Stratag. 4. C. Cæsar, inquit, cum in partibus Pompeianis magna equitum R. esset manus, eáque armorum scientia milites conficeret, ora oculósque eorum gladiis peti iussit, & sic aduersam faciem cedere coegit. Sic Lucanus 7,

Aduersósque iubet ferro contundere vultus.

In os aduersum.] Sic, vt acies gladij, supra occiput exiret: vt ait Plutarch.

Triclinia strata.] Noster *Trichilas stratas.* quo eodem modo impressum videre licet in libro Romæ edito à Petro de maximis, anno M.CCCCLXXII. Sunt qui affirment, in quibusdam legi Triclinia mensis instrata. quod nullis adhuc me in libris, aut nostra, aut patrum memoria impressis reperire potuisse, cõfirmo: quantumuis multos inuestigarim. Quod autem ex manuscriptis (vt aiũt) exemplaribus restituunt Trichilas mensis instratas: sanè propter illorum doctrinæ præstantiam non contemnendum arbitror. sed scrupulos aliquot proponam. Trichilas autem interpretantur vitium aut cucurbitarum iugamentum & vmbraculum, quod lingua nostra *Treillas* appellamus. Videamus igitur primum cum Cæsar luxuriem & delicias Pompeianis obiectet, satísne conueniat trichilas & istiusmodi vmbracula in eo genere numerare, quorum vsum ne lixis quidem aut calonibus quisquã inuideret. Liu. li. 35. Cum ibi statiua essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundinibus textas, fronde, quę vmbram modò præberet, texissent, &c. Deinde cum Sternendi verbum absolutè non vsurpetur, non magis quàm Tegendi, dubitare me fateor, satísne Latinè dicantur Trichilæ sterni, pro Erigi vel institui. nam vocem Mensis, vt iam testatus sum, nusquam reperire potui. Iam verò cui probari poterit, tot in illis Pharsalicis campis vitium, aut cucurbitarum trichilas fuisse? Præterea quod Cæsar scripsit, Triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, id Plutarchus in Pomp. Græcè sic expressit: καὶ τραπέζαις ἐκπωμάτων μεσταῖς, καὶ κρατῆρες οἴνου προὔκειντο. Quinetiam Lucan. 7. de lectis disertè commemorat:

--Capit improba plebes
Cespite patritio somnos, vacuúmque cubile
Regibus infandus miles premit.

Eôdem accedit, quod Sternere triclinium & argentum exponere, quæ Cæsar hoc loco coniũxit, vsitatè ab aliis auctoribus coniunguntur, item vt Conuiuium apparare: vt Rhetor. ad Herenn. 4: Perspicit argentum quod erat expositum, visit triclinium stratum. Item in Verr. 6. Cum essent triclinia strata, argentúmque expositum in ædibus. Item Verrina 5. Cum Apronius è palæstra redisset, & in triclinio, quod in foro strauerat, decubuisset, statuitur Lollius in illo gladiatorum conuiuio. Et mox: Publice sibi conuiuia parari, sterni triclinia etiam in foro iubebat. Idem in Muræn. Rogatus est à Maximo, vt triclinium sterneret. Et mox: Strauit pelliculis hœdinis lectulos Puniceos, exposuit vasa Samia. Postremò video genus hoc ipsum deliciarum, Triclinij scilicet in castris parati, similiter à Liuio vitio verti Romanis quibusdam. Nam lib. 40. Prætorio, inquit, deiecto, direptis quæ ibi

fuerunt, ad quæſtorium, forum, quintanámque hoſtes peruenerunt. Ibi cum omnium rerum paratam expoſitámque copiam, & ſtratos lectos in quæſtorio inueniſſent, Regulus accubans epulari cœpit. Cœlius autem Rhodig. lib. 18. cap. 11. Trichilas, inquit, apud Cæſarem ſtragulæ veſtis prætenuis genus, ſunt qui putent. nimirum, (vt arbitror) quam vulgò *Trellis* alemanicum appellamus. quod quàm ineptũ ſit, quiuis, vt opinor, intelligit. Ad extremum autem prætereundum non videtur, quod multi de Cæſaris moderatione teſtantur. in quibus Seneca lib. de ira 2: Cum ſarcinam, inquit, deprehendiſſet epiſtolarum ad Pompeium miſſarum, ab his qui videbantur aut in aduerſis, aut in neutris fuiſſe partibus, combuſsit. quanuis enim modetatè ſoleret iraſci, maluit tamen non poſſe. Gratiſsimũ putauit genus veniæ, neſcire quid quiſque peccaſſet.

Circiter mill. x v.] Plutarch. tamen & Appian. Aſinium Pollionem auctorem laudant, qui in eo prælio à Cæſaris partibus ſteterit, ſcripſerítque non amplius ſex hominum millia cecidiſſe.

CAP. XIX.

Caſſius cum claſſe.] Memorabile eſt, quod Plutarch. in Pomp. ſcribit: cum Pompeius tantum naualibus copiis valeret, non aliud ipſius grauius peccatum fuiſſe, aut callidius Cæſaris conſilium, quàm quòd tam procul à claſsis auxilio prælium abſtraxerit.

Pari atque antea ratione egerunt.] Noſter, Pari vt antea ratione egit. quod probo.

Pecunia ſocietatis.] Societatem publicanorum intelligit. Nam qui in prouinciis publica exercebant, Romæ ſocietatem contraxerant.

Bello confecto.] Quo Ptolemæum Aegypti Regem huius pueri patrem reduxerat.

Rex erat Ptolemæus.] Ptolemæi Auletis filius, quem regno à ſuis pulſum Pompeius per Gabinium reſtituerat. Dio lib. 42.

Duobus temporibus.] Hoc ipſo lib. cap. 7.

Vniuerſi ſimul Lariſſam.] Sic noſtri omnes. P. Victorius Varr. 9. cap. vlt. ſcribit ſe in optimo libro legiſſe: Vniuerſi iuris eius Lariſſam. quod video quibuſdam eruditis placuiſſe: cum tamen ſenſus in eiuſmodi verbis nullus ſit. Cum autem dixerit, Vniuerſi, placet repudiari vocem Simul, quaſi planè ſuperuacaneam. ſed pro Iuris eius, videndum an Curſim, vel aliud quiddam commodè reſtitui poſsit. Verùm bene habet. Nam Manutius ab homine doctiſsimo reſtitutum teſtatur Viris equis. quo nihil acutius, nihil commodius excogitari potuit. Et locutio vetus doctis iampridem cognita eſt.

Comitum equitum triginta.] Ex quo licet varietatem rerum humanarum perſpicere, cum is qui x x x i i i i annorum ſpatio gentes omnes terra & mari ſuperare ſolitus eſſet, tum demum in ſenectute quid eſſet vinci & fugere condiſceret: vt ait Plutarch. in Pompeio.

Amici Regis.] Epit. 112. Cn. Pompeius cum Aegyptum petiſſet, iuſſu Ptolemæi Regis pupilli, auctore Theodoro præceptore, cuius apud Regem maxima erat auctoritas, & Photino, occiſus eſt ab Achilla, cui delegatum id facinus erat, in nauicula.

Ab Achilla & Septimio interficitur.] Plutarch. ſcribit, Septimium primùm enſem in eum auerſum adegiſſe: ſecundum Saluium, qui centurio ipſius fuerat: tertium Achillam vulneraſſe. Pompeium nihil ſe indignum elocutum, vtraque manu vultum ſua toga texiſſe, atque ita concidiſſe, annos natum vndeſexaginta. tum deinde præciſum caput ad Regem allatum, cadauer autem in litore abiectum, ac diu relictum, donec Philippus quidam Pompeij libertus fragmentis nauiculæ piſcatoriæ pro rogo congeſtis, ipſum combuſsit. Qua de re Cicero lib. de Diuin. 11. ita ſcribit: An Cn. Pompeiũ cẽſes tribus ſuis Cõſulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria lætaturum fuiſſe, ſi ſciſſet ſe in ſolitudine Aegyptiorum trucidatum iri, amiſſo exercitu: poſt mortem verò ea conſecutura, quæ ſine lachrymis non poſſumus dicere? Item lib. Tuſc. 3. Conſtabat eos qui concidentẽ vulneribus Cn. Pompeium vidiſſent, cum in illo ipſo acerbiſsimo miſerrimóque ſpectaculo ſibi timerent, quòd ſe claſſe hoſtium circunfuſos viderent, nihil tum egiſſe, niſi vt remiges hortarentur, & vt ſalutem adipiſcerentur fuga: poſteaquam Tyrum veniſſent, tum afflictari, lamentaríque cœpiſſe.

CAP. XX.

Simulacrum victoriæ.] Hæc eadem Valerius lib. 1. cap. 6.

Antiochiæ in Syria.] Idem Obſequẽs in lib. de prodig.

Ex pauimento.] παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος, ait Plutarch. in Cæſ.

Ac remotis templis.] Lambinus reponebat, Templi, caſu ſecundo. Faernus ex ſuo lib. Reconditis templis: quod magis placet: cũ veriſimile ſit plura templa fuiſſe: & Valerius illo loco ita hæc edat: Sonum Tympanorum Pergami abditis delubris editum.

Tympana ſonuerunt.] In templo Bacchi, vt ſcribit Dio.

Ad valuas se templi.] Dio lib. 41. ad Cæsaris simulachrum. Sed hæc omnia Dionis ex hoc loco corrigenda sunt. Mirum est autem, nullam à Cæsare mētionem eius Cornelij auspicis fieri, de quo mira Liuius scripserat, quæ Plutarchus in Cæsare, & Dio eod. lib. commemorant. Plin. etiam lib. 5. cap. 9. scribit, Nilum quinque tantum cubitorum fuisse, veluti, inquit, necem Magni prodigio quodam flumine auersante.

In tecto.] Mire ergo & Valerius & Obsequens scribunt, sub Cæsaris statua palmam enatam. Nam Cæsar in templo suam statuam fuisse narrat: in tecto palmam enatam.

Quòd fasces anteferrentur.] Hoc quid sit, verba Trebellij Pollionis in Aemiliani Tyranni vita, quæ subscribam, declarant. Qui cum Theodoto vellet imperium proconsulare decernere, à sacerdotibus est prohibitus: qui dixerunt fasces consulares ingredi Alexandriam non licere. Cuius rei etiam Ciceronem cum contra Gabinium loquitur, meminisse satis nouimus. denique non extat memoria rei frequentatæ. Quare scire oportet, Herennium Celsum vestrum parentem, dum consulatum cupit, hoc quod desiderat non licere. Fertur enim apud Memphim in aurea columna Aegyptiis literis scriptum, tunc demum Aegyptum liberam fore, cum in eam venissent Romani fasces & prætexta Romanorum: quod apud Proculum Grammaticū doctissimum sui temporis virum, cum de peregrinis regionibus loquitur, inuenitur.

Nutritius eius.] κορυφαιότατοι γὰρ ἦσαν ἐν κατευνασταῖς ὁ τιθηνὸς τοῖς ἄλλοις εἶναι σύμβουλοι, inquit Plut. de Photino & Achilla.

CAP. XXI.

Pharus est in insula.] De Pharo & eius turribus Plin lib. 36. cap. 12. & aliis locis. itē Ioseph. bell. Iudaic. 5. Ammian. lib. 22. Strab. lib. 17. In eam noster Dictator coloniā duxit. Solinus: Est & Pharos, inquit, colonia à Cęsare Dictatore deducta, ex qua facibus accensis nocturna dirigitur nauigatio. Nā Alexandria insidioso accessu aditur, fallacibus vadis, cæco mari.

EIVSDEM HOTOMANI DE ALIquot rei bellicæ instrumentis obseruatio.

Qvoniam in his Cæsaris commentariis passim quorundam instrumētorum militariū mentio fit, de quorum interpretatione mihi neque cum Valturino viro doctissimo, neque cum aliis recentioribus, ac ne cum veteribus quidē Grammaticis satis conuenit, optimum factu existimaui, nostram de iis obseruationem subiicere. Primùm autem dicemus

De aggere.

Aggeris nomen tripliciter ab antiquis vsurpari video: primùm pro mole ad mœnia oppidorum, deinde pro munitione castrorum, postremò pro materia qua moles munitióve extruitur. Molem intelligimus tumulum ex lignis & glebis ac cespitibus extructum, vt in vrbium aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus præbeatur. Cæs. lib. ciu. 2. cap. 1. Magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiámque comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Lucanus 3,

--tunc omnia latè
Procumbunt nemora, & spoliantur robore syluæ:
Vt cùm terra leuis mediam virgultáque molem
Suspendant structa laterum compage ligatam
Arctet humum, pressus ne cedat turribus agger.

Ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra difflueret: interiorem autem partem viminibus, virgultis & terra repleri atque infarciri solitam. Liu. lib. 10. Fortè quodam loco malè densatus agger, pondere suprastantium in fossam procubuit. Tanta autē aggeris interdum altitudo erat, vt propè mœnia adæquaret. vt bell. Gall. 2. cap. vlt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic vt propè summam muri aggerísque altitudinem acerui armorum adęquarent, &c. Liu. lib. 5. Nam cum agger promotus ad vrbem, vineæque tantum nō iam iniunctæ mœnib. essent, &c. Sallust. in Iugurth. Vineas agere, supérque aggerem iacere, impositis & super aggerem turribus, opus & administros tutari. Cæsar lib. 7. cap. 5. Aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX extruxerunt. Cum is murum hostium penè contingeret, &c. Itaque plerunque obsessi cuniculos sub mœnibus agebant, iísque vel aggeris terram subtrahebant, vt adacta turris corrueret, vel viminibus ignem subiiciebant, vt lib. Gall. 3. cap. 5. Cuniculis ad aggerem vineísque actis, cuius rei longè sunt peritissimi Aquitani, propterea quòd

multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt. Itẽ lib.7.cap.4. Et aggerẽ cuniculis ſubtrahebant, eo ſcientius, quòd apud eos magnæ ſunt ferrariæ. Item cap.5.eod.lib. Eſt animaduerſum fumare aggerẽ, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant. Et mox: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant. Atque hæc quidem de mole, ad quam extruendam non modò fabri, verumetiam milites his ferramentis inſtructi erant: bidentibus, ligonibus, raſtris, alueis, cophinis, qualis: vt Vegetius ſcribit lib.1.cap.24.& lib.3.cap.vlt. Iam verò Aggerem pro muro & munitione caſtrorum vſurpari, ex his intelligitur locis. Cæſar Ciu.3.cap.13. Erat eo loco foſſa pedum xv, & vallus in altitudinem pedum x: tantundémque eius valli agger in latitudinem patebat. Item lib.7.cap.13. Poſt eas foſſas aggerem & vallum XII pedum extruxit. Quibus ex locis intelligitur, cum caſtra foſſa & vallo munirentur, inferiorem valli partem, & quaſi baſim Aggerem appellatam fuiſſe. Poſtremò Aggerem pro ipſa materia poni ſolere, multis Cęſaris locis intelligitur. Triplex autem erat materia: trabium, quæ, vt dixi, latera firmabant, frondium, & ceſpitum. veluti Ciu.2.ca.3. Quòd vnde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe latéque in finibus Maſsilienſium exciſis, &c. & mox: Atque ille congeſtus ex materia fuerat agger. Item Gall.2. cap.6. Lapidibus telíſque ſubminiſtrandis & ad aggerem ceſpitibus comportandis. vbi Ceſpites ſine dubio pro glebis poſuit. Ioſephus lib.bell.Iudaic.7.cap.1.ſcribit in obſidenda Hieroſolyma arbores omnes quoquouerſus ad ſtadia x c. defrondatas fuiſſe. Cæſar lib.7.cap.5. Hi reuinciuntur introrſus, & multo aggere veſtiuntur. & cap.11. Cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabantur. & cap.14. Agger ab vniuerſis in munitionem coniectus, & aſcenſum dat Gallis. & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit. & cap.13. Aggere & cratibus foſſas explent.

De turribus mobilibus.

TVrris mobilis, ſiue (vt Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, inſtar ędificij ex trabibus & tabulis interdum decem contignationibus extructa. Intus erat aries, quem ſuſpenſum milites in hoſtium murum impellebant. ex ſuperiore parte pons demittebatur in eundem murum, & ſcalæ confeſtim iniiciebantur. Tota autẽ machinatio ſubiectis rotis à militibus circiter quinquaginta introrſus promouebatur, cùm muſculus aut vineæ præcederent, ſub quibus foſſores raſtris & ligonibus viã muniebant: aggerémque, de quo diximus, ſolidabant: vt mœnibus Turris propinquari poſſet. In eandem ſententiam ſcribit Veget.lib.4.cap.27. Eius ædificandæ rationem tradit Vitruuius lib.10.cap.19.& de illius forma locus eſt inſignis apud Cæſarem lib.Gall.2.cap.8. Liu.lib.21. Ipſe Annibal, qua turris mobilis omnia munimenta vrbis ſuperans altitudine agebatur, hortator aderat. Eius autem altitudo tanta fuit, vt plerunque denum tabulatorum eſſet. velut lib.Gall.8.cap.6. Extruitur agger in altitudinem pedũ nouem. collocatur in eo turris decem tabulatorum. Et bell.Alex. Has altiſsimis turribus denum tabulatorũ munierant. præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum conſtruxerant, ſubiectíſque eas rotis, funibus iumentíſque obiectis, directis plateis, in quancunque erat viſum partem, mouebant. Ioſephus quidem belli Iud.lib.6.cap.8. tres Romanorum turres in Hieroſolymitana obſidione teſtatur quinquagenum cubitorum fuiſſe. De pontibus verò, quos iniungi ſolere diximus, inſignis extat locus apud Hircium Gall.8.ca.2. Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis conſtratíſque coniungi: quorum frontes viminea loricula munirentur. Lucanus 3,

--Stellatis axibus agger
Erigitur, gemináſque æquantes mœnia turres
Accipit. hæc nullo fixerunt robore terram.
Sed pariter longum cauſſa repſere latenti.
Illinc tela cadunt excelſas vrbis in arces.

Multa etiam in eandem ſententiam ſcribit Procopius lib. Gott.1. vbi turrim deſcribit à Vittige Gottorum duce factam in oppugnatione vrbis Romæ. nam cum Romani quinquaginta milites introrſus adhiberẽt, qui turrim rotis in quatuor angulis ſubiectis propellerent, Vittiges bobus extrorſus erat vſus: quibus ab oppidanis interfectis, Gottorum inſania & ſtoliditas ridẽdi materiam præbuit. Aliam quoque lib.2. deſcribit ab eodem Vittige in Arimini oppugnatione factam, cuius altitudo vrbis mœnia ſuperabat, & quatuor rotis ſuſtinebatur: ſed caſu illo edoctus, non boues ad trahendum adhibuerat: verum intra vineas homines collocarat, qui machinam traherent. Vtrobique autem ſcribit, ſcalas ſummæ altitudinis in turribus adhibitas, quibus ad murum admotis, conſcenderetur. Liuius lib.32. Nam cum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota vna in altiorem orbitam depreſſa, ita turrim inclinauit, vt ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationémque inſanam ſuperſtantibus armatis præbuerit,

buerit. Ioſeph. autem eodem lib. ſcribit, vnam ex illis turribus eodem aggeris vitio concidiſſe.

De teſtudine.

TEſtudo (inquit Veget.lib.4.cap.14.) à ſimilitudine veræ teſtudinis vocabulum ſumpſit: quia ſicut illa modò reducit, modò profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, vt fortius cædat. Liu.lib.34: Iam teſtudinibus admotis, murus ſubruebatur: iam arietibus quatiebatur. Exiſtimabam autem Teſtudinem ex eo dictam, partim quòd teſtudinis figura facta eſſet, partim quòd, non rotulis, vt vinea & turris, ſed ſubiectis ſcutulis, & vectibus impelleretur: quaſi teſtudineo gradu incederet. Sed Amm. Marcellinus lib. 23. ei rotas attribuit: vbi eius formam his deſcribit verbis: Teſtudo compaginatur immanis, axibus roborata longiſsimis, ferreíſque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarúmque recenti textura, atque limo aſperguntur eius ſuprema, vt flammeos detrectet & miſsiles caſus. Conſeruntur autem eius frõtalibus triſulcæ cuſpides, præacutæ, ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores oſtendunt fulmina, vt quicquid petierit aculeis exertis abrũpat. Hanc ita validam molem rotis & funibus regens numeroſus intrinſecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet concitis: & niſi deſuper propugnantium valuerint vires, colliſis parietibus aditus patefacit ingentes. Hæc Marcellinus. Plura autem Vitruuius lib. 10. cap.19.& 20. Ex quibus, multíſque Cæſaris locis intelligitur, Teſtudinem ex trabibus ac pluteis fieri ſolitam: coriíſque ac ciliciis contegi: ſub eáque latuiſſe qui viam turribus aut vineis muniebant, & ſaxa de via remouerent, ac ſolum æquarent. Cæſar ciu.2.cap.1. Antecedebat teſtudo pedum ſexaginta, æquandi loci cauſſa facta, ex fortiſsimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi poſſent.

De muſculo.

MVſculos Veget.lib.4.ca. 16. interpretatur machinas, quibus tecti milites apportatis lapidibus, lignis & terra foſſas complebant, vt turri ambulatoriæ viã munirent. At Cæſar Muſculorum tecto vſum tribuit, non viæ aggere ſupportato muniendæ, ſed muri ſubruendi, lapidéſque vectibus ſubducendi: quos *Mantellettos* vulgò appellamus: quamuis interdum Muſculi ſubiectis rotulis impellerẽtur: cum mantelletti plutei ſint, quaſi ſcuta grandiora, quæ capiti ſuperimpoſita, ictus oppidanorum defendũt. Cæſ. Gall.7.cap.14. Vercingetorix ex oppido egreditur: longurios, muſculos, falces, reliquáque quæ eruptionis cauſſa parauerat, profert. quo loco muſculos pro pluteis tantum poſuit. Itémque Ciu.3.cap.14. Cæſar caſtris munitis ſcalas muſculóſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſsit. Sed eorũ qui rotulis agebantur, formam inſignem Cæſar deſcribit lib.Ciu.2.cap.2. vbi muſculum pedes ſexaginta longum à Trebonio factum exponit: cuius inter columnas ſpatiáque vacua milites vectibus muros ſubruebant. Interim, inquit, ſub muro milites vectibus infima ſaxa turris hoſtiũ, quibus fundamenta continebantur, conuellunt.

De vineis.

VIneas Veget.lib.4.cap.15, interpretatur machinationem tabulatis cratibúſque conſtratam, quæ ſubiectis rotulis impellitur, cuius tecto muniti obſidentes, murorum fundamenta ſubruunt. Opinor autem inde dictas, quòd, vt pleriſque locis vineæ ſepibus vimineis, ita illæ tectis vimineis muniri ſolebant. velut apud Cæſ.lib. ciu.2.cap.1. Tantáque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent, &c. Vſum autem vinearum Lucan.lib.3. his deſcribit verbis:

Tunc adoperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis & tecta fronte latentes
Moliri nunc ima parant, & vertere ferro
Mœnia, nunc aries ſuſpenſo fortior ictu
Incuſſus denſi compagem ſoluere muri
Tentat, impoſitis vnum ſubducere ſaxis. Alium præterea vſum vinearum eſſe video, vt cũ plures ordine impellerentur, milites poſt eas occulti ſequerentur, adeò magno numero, vt legionem Cæſar numeret. velut lib.7.cap.5. Legiones extra vineas in occulto expeditas cohortatus, &c. Salluſt. in Iugurth. Tum verò cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtem tormentis ſagittariíſque & funditoribus eminus terrẽre. At Numidæ ſæpe antea vineis Romanorum ſubuerſis, item incenſis. Et non multò antè: Vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur. nam cum hæ paululũ proceſſerant, igni aut lapidibus corrumpebãtur. milites, neque pro opere cõſiſtere, propter iniquitatem loci, neque inter vineas, ſine periculo adminiſtrare. Hinc Sub vitẽ præliari dicebantur milites, cum ſub vinea militari pugnabant, inquit Feſtus. vnde illud Lucilij: Neque prodire in altum: præliari procul ſub vite. Quæ cum ita ſint, quis

non miretur Ad. Turnebum, tandiu in Cæsaris & veterum scriptorum libris versatum, vineas tamen credidisse gestabiles fuisse, & quinque perticis corio & ciliciis tectis constitisse? Nã lib. Aduers. 11. cap. 24. Apollodor9, inquit, in Poliorceticis Vineas appellat minores & leues testudines. quasi verò Romanas Vineas aut Testudines Apollodorus describat: ac non alias potius, quibus Romanũ nomẽ attribui solebat: aut quasi non Apollodori descriptio apertissime ab illa Marcellini ac Vitruuij discrepet. Sed Apollodori locũ quẽ Grçce Turnebus proposuit, Latinè sic exscribemus. Milites lenibus testudinibus tegendi sunt, quæ Vineæ appellantur, aduersus sagittarum & lapidum ictus. Sunt autem huiusmodi: Milites perticas longas & directas habent circiter quinque: fibula inter se coniunctas: vt quinque interuallum seruetur. Hæ ab imo præacutæ sunt, vt & ipsæ figi in terrã possint, & qui eas ferunt, quiescere. Iam pelles, siue cilicia extrorsus atque à fronte, appenduntur. Supra autem perticis erectis imponuntur instipatæ, non contentæ, sed laxæ, vt missilium impetus frangatur. Fiũt autem hæ perticæ non pari altitudine, sed omnes inter se dispares, vt figuram efficiãt testudinis.

De pluteis.

PLutei, inquit Turnebus, vir doctissimus, erant similes illis appendicibus, quas ædificiis applicamus: & tectum in vnã partem deuexum habebant: vt & plutei, in quibus scribimus. Hæc ille lib. Aduers. 11. cap. 24. Quis hæc tanto excidisse viro non miretur? cum ex Latinis omnibus historicis, ac præsertim ex Vegetio constet pluteum mobilem & ambulatoriam machinam fuisse, ex tabulis, vimine, & corio constratam, trinísque rotulis adigi solitam ad muros, vt qui in iis consistebant, sagittis & missilibus deturbari possent: vt ait idem Veget. lib. 4. cap. 15. Hinc illud Cęsaris ciuil. lib. 2. cap. 2. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt. Et mox: Pluteos ad alia opera abduxerũt. Loquitur de iis, qui ante Massiliam turrim lateritiam extruebant: & ne telis oppidanorum vulnerarentur, pluteos ac vineas ante vrbis mœnia promouerant, quæ tela missa exciperent, dum opifices iis machinis tecti turrim ædificabant. Neque verò illud prætermittendum videtur, Pluteos crebro vsurpari solitos pro tabulis, siue asseribus: velut apud Cęs. bell. ciuil. 1. A fronte, atque ab vtroque latere, cratibus ac pluteis protegebat. & lib. 3. Scaphas magnarum nauium circiter LX cratib. pluteísque contexit. Sic Gall. 7. cap. 8. Pluteósque vallo addere, id est asseres pro lorica, quam vulgò *Parapettum* (quod pectus tegat) appellamus. Item cap. 5. Eo magis quòd deustos pluteos turrium videbant, &c. Item cap. 13. Grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, id est asserum.

De vallo.

VAllus, siue Vallum dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricas extruendas. Hunc vallum legionarij milites vnà cum armis in itinere ferebant, vnde illud Horátij: Romanus, eheu posteri negabitis, Emancipatus fœminæ, Fert vallum, & arma miles. Epitom. Liu. 58: Et trigita dierum frumentum, ad septenos vallos ferre cogebat. ęgrè propter onus incedenti dicebat, Cùm gladio rectè vallare scieris, vallum ferre desinito. de Scipione Africano loquitur. Cic. Tusc. 2. Nostri exercitus primùm vnde nomen habeant, vides. deinde qui labor, quantus agminis. ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad vsum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Liu. lib. 3. Imperant vt militem cum armis vallóque redire in ordines suos iubeãt. Et mox: Clamore sublato ante se quenque ducere fossam, & facere vallum. Quinetiam vallum dici video pro sudibus & stipitibus præacutis confertísque. Nam cum Cęsar lib. Ciuil. 1. cap. 7. ita scripsisset: Fossas transuersas viis perducit, atque ibi sudes, stipitésque præacutos defigit: mox ita subiungit: Moniti à Brundisinis, vt vallum cæcum, fossásque caueant, subsistunt. Item lib. 7. cap. 13. Quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Vallum autem & Vallus (nam vtrunque Cæsar vsurpat) superior pars aggeris ex illis vallis & viminibus interiectis constans. Cæs. lib. Ciuil. 1. cap. 8. Vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat. Item Ciu. 3. cap. 13. Erat eo loco fossa pedum XV. & vallus contra hostem in altitudinem pedum decem. tantundémque eius valli agger in latitudinem patebat. Hirc. bell. Hisp. cap. 4. Nostri cogebantur necessario eos circumuallare ex hostium armis. Pro cespite cadauera collocabantur: scuta & pila pro vallo insuper occisis & gladij & mucrones & capita, &c. Plin. lib. 35. cap. 14. Hinc & Cespitum natura, castrorum vallis accommodata,

modata, contra fluminum impetus, aggeribus. Sed quoniam Valli, siue sudis militaris, insignis extat descriptio apud Polyb. lib. 17, melius fore arbitror locum exscribere, & Latinam interpretationem subscribere. ὁ δὲ Τίτος οὐ δυνάμενος ἐπιγνῶναι τοὺς πολεμίους ἧ στρατοπεδεύουσι, τοῦτο δὲ σαφῶς εἰδώς, ὅτι πάρεισιν εἰς Θετταλίαν, προσέταξε κόπτειν χάρακα πᾶσιν ἕνεκα τοῦ παρακομίζειν μεθ' ἑαυτῶν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ καιροῦ χρείας. τοῦτο δὲ κατὰ μὲν τὴν ἑλληνικὴν ἀγωγὴν, ἀδύνατον εἶναι δοκεῖ. κατὰ δὲ τὴν τῶν ῥωμαίων, εὔκοπον. οἱ μὲν γὰρ ἕλληνες μόλις αὐτῶν κρατοῦσι τῶν σαρκῶν ἐν ταῖς πορείαις, καὶ μόλις ὑπομένουσι τὸν ἀπὸ τούτων κόπον. ῥωμαῖοι δὲ τοὺς μὲν θυρεοὺς τοῖς ὀχεῦσι τοῖς σκυλίνοις ἐκ τῶν ὤμων ἐξηρτηκότες, ταῖς δὲ χερσὶν αὐτοὺς τοὺς γέσους φέροντες ἐπιδέχονται τὴν παρακομιδὴν τοῦ χάρακος. ἅμα δὲ καὶ μεγάλης εἶναι συμβαίνει τὴν διαφορὰν τούτων. οἱ μὲν γὰρ ἕλληνες τοῦτον ἡγοῦνται χάρακα βέλτιστον, ὃς ἂν ἔχοι πλείστας ἐκφύσεις καὶ μεγίστας πέριξ τοῦ πρέμνου. παρὰ δὲ ῥωμαίοις δύο κεραίας ἢ τρεῖς ἔχουσιν οἱ χάρακες, ὁ δὲ πλεῖστος τέτταρας. καὶ ταύτας * ἔχοντας λαμβάνονται * οὐκ ἐναλλάξ. * ἐκ δὲ τούτου συμβαίνει τὴν δὲ κομιδὴν εὐχερῆ γίγνεσθαι τελέως. ὁ γὰρ εἷς ἀνὴρ φέρει τρεῖς καὶ τέτταρας συνθεὶς ἐπ' ἀλλήλους. τὴν δὲ χρείαν ἀσφαλῆ διαφερόντως. ὁ μὲν τῶν ἑλλήνων ὅταν τεθῇ πρὸ τῆς παρεμβολῆς, πρῶτον μέν ἐστιν εὐδιάσπαστος. ὅταν γὰρ τὸ μὲν κρατοῦν καὶ πιεζόμενον ὑπὸ τῆς γῆς ἐνυπάρχῃ μόνον. αἱ δ' ἀποφύσεις τούτου πολλαὶ καὶ μεγάλαι κἄπειτα δύο παραστάντες ἢ τρεῖς ἐκ τῶν ἀποφύσεων ἐπισπάσωνται τὸν αὐτὸν χάρακα, ῥαδίως ἐκσπᾶται. τούτου δὲ συμβαίνοντος, εὐθέως πύλη γίγνεται ἐς τὸ μέγεθος. καὶ τὰ παρακείμενα λέλυται. πρὸς βραχείας τὰς εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκὰς καὶ τὰς ἐπάλξεις γίγνεσθαι τοῦ τοιούτου χάρακος. παρὰ δὲ ῥωμαίοις συμβαίνει τοὐναντίον. τιθέασι γὰρ εὐθέως ἐμπλέκοντες εἰς ἀλλήλους οὕτως, ὥς τε μήτε τὰς κεραίας εὐχερῶς ἐπιγνῶναι ποίας εἰσὶν ἐκφύσεως τῶν ἐν τῇ γῇ κατωρυγμένων, μήτε τὰς ἐκφύσεις ποίων κεραίων. λοιπὸν οὔτ' ἐπιβαλέσθαι παρείραντα τὴν χεῖρα δυνατὸν, ἅτε πυκνῶν οὐσῶν καὶ προσπιπτουσῶν αὐταῖς. ἔτι δὲ φιλοπόνως ἀποξυμένων τῶν κεραιῶν, οὔτ' ἐπιλαβόμενον ἐκσπάσαι ῥᾴδιον. τὸ πρῶτον μὲν πάσας τὰς προσβολὰς σχεδὸν αὐτοκράτορα τὴν ἐκ τῆς γῆς δύναμιν ἔχειν. δεύτερον δὲ τὸ τὴν μίαν ἐπισπώμενον κεραίαν, πολλοὺς ἀναγκάζεσθαι πυθομένας ἅμα βαστάζειν διὰ τὴν εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκήν. δύο δὲ καὶ τρεῖς ἐπιλαβέσθαι ταὐτοῦ χάρακος, οὐδ' ὅλως εἰκός. ἐὰν δέ ποτε καὶ κατακρατήσας ἐκσπάσῃ τὶς ἕνα καὶ δεύτερον, ἀνεπιγνώστως γίγνεται τὸ διάστημα. διὸ καὶ μεγάλης διαφορᾶς πρὸς καὶ τὴν εὕρεσιν ἑτοίμην εἶναι τοῦ τοιούτου χάρακος, καὶ τὴν κομιδὴν εὐχερῆ, καὶ τὴν χρείαν ἀσφαλῆ, καὶ μονίμους. φανερὸν ὡς εἰ καί τι τῶν ἄλλων πολεμικῶν ἔργων ἄξιον ζῆλον καὶ μιμήσεως ὑπάρχει παρὰ ῥωμαίοις, καὶ τοῦτο κατά γε τὴν ἐμὴν γνώμην. Locũ autẽ ita Latinè reddi posse arbitramur. Cũ Titus, vbi castra hostes facerent, scire non posset, illud verò certum sciret, eos ad Thessaliam aduentare, imperat, vt omnes vallum exscindat, secumque ad vsum & opportunitatem efferant. Hoc Græcorũ instituto plane difficile videtur. Romanorum moribus, perfacile est. nam Græci cum iter faciunt, non lubenter grauant sua corpora, neque labores huiusmodi nisi admodum ægrè suscipiunt. At Romani etsi scuta loris coriaceis appendunt ex humeris, manibúsque galeas ferunt, insuper tamen valli ferendi laborem sustinent. Quin hoc quoque inter illos magnoperè interest, quòd Græci optimum illud vallum iudicant, quod est maximè ramosum, & magnam circum baculi corpus habet propaginem. apud Romanos verò vallum duos, trésve, aut summùm quatuor habet surculos: * & hos * habentes accipiunt * non alternatim. ex quo accidit, vt perfacilis eius gestatio sit. Itaque vnus tria atque etiam quatuor simul ferre consueuit. Iam verò certus eorum vsus apud illos differt. nam vallum Græcorum cùm in munitione defixum est, primùm facilè reuellitur. cùm enim pars eius firmior in terram impacta est, surculi autem eminent magni & plurimi, si duo trésve accedant, qui surculos illius extrahãt, nullo negotio reuellitur. ita facile aditus propter latitudinem aperitur, quæque compacta erant, dissoluuntur: quippe cùm implicationes & cõpacturæ huiusmodi valli sint perexiguæ. Apud Romanos dissimillima ratio est. Primùm enim ita valla inter se circumplicant, vt neque facilè quorum ramorum in terram impactorum sint virgulta, neque quorum virgultorum sint rami, agnoscas. præterea difficile est, siquis euellere conetur, manum admouere: quoniam densissime inter se contexta & conserta sunt. Eò accedit, quòd virgulta ita accuratè inflexa & intertexta sunt, vt reuelli ab eo qui prehenderit facilè non possint. primùm quia eminentiæ & surculi omnes suam & propriam in terra firmitudinẽ obtinent. Deinde cum vnum è virgultis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam, magnã simul propaginem educi. neque verò fieri potest, vt duo trésve vnum idémque vallũ prehendere possint. Quòd siquis vnum aut alterum commoueat ac reuellat, exiguum tamen interuallum patefiet. Magna igitur inter Græcorum & Romanorum institutũ differentia est. quod hi & huiusmodi vallũ repererint, & perfacilem eius gestationem & vsum certissimum ac firmissimum excogitarint. Ex quo intelligi potest, siquod aliud è militari Romanorum opere imitatu dignum sit, hoc (meo quidem iudicio) in eo numero habendum esse.

C. IVLII CÆSARIS FRAGmenta, à Fuluio Vrsino collecta,

EX LIBRO EPISTOLARVM AD M. T. C.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

CVm Furnium nostrum tantum vidisse, neque loqui, neque audire me cōmode potuisset, cū properarē, atque essem in itinere, præmissis iam legionibus, præterire tamen nō potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gatiásque agerem. etsi hoc officium, & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. in primis à te peto, quoniam confido me celeriter ad vrbem venturum, vt te ibi videam; vt tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum vti possim. ad propositum reuertar: festinationi meæ, breuitatíque literarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex libro 9. epist. ad Attic.*

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.

REcte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate. atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neque illud me mouet, quod ij, qui à me dimissi sunt discessisse dicuntur, vt mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad vrbem præsto sis, vt tuis consiliis, atque opibus, vt consueui, in omnibus rebus vtar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeo habebo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale. *Ex lib. 9. epist. ad Att.*

Cæsar Imp. M. Ciceroni Imp. S.

ETsi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum iudicaram, tamen, permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra beneuolentia petendū, ne quo progredereris inclinata iam re, qua integra etiam progrediēdum tibi non existimasses. namque & amicitiæ grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere; omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse videntur: nec caussam secutus, eadem enim tum fuit, cū ab eorum consiliis abesse iudicasti: sed meum aliquod factum cōdemnauisse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest. quod ne facias, pro iure nostræ amicitiæ à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono ciui, magis conuenit, quam abesse à ciuilibus controuersiis? quod nonnulli eum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt. tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ iudicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. Kal. Maij, ex itinere. Vale. *Ex lib. 10. epist. ad Attic.*

EX EPIST. CÆSARIS ad Ciceronem.

MFurium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ Legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex lib. 7. epist. ad Cæsarem.*

EX EPIST. CÆSARIS ad Ciceronem.

NEque pro cauto, ac diligente, se castris continuit. *Caris. lib. 1.*

EX CICER. AD ATTIC. libro x.

CAEsar mihi ignoscit per literas, quod non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullum & Seruium questos esse, quia non idem, sibi, quod mihi remisisset, &c. sed tum exemplum misi ad te Cæsaris literarum.

EX LIB. XIII. AD ATT.

SExtius apud me fuit, & Theopompus pridie: venisse à Cęsare narrabat literas: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

EX LIB. EPIST. AD C. OPpium & Cornelium.

Cæsar Oppio, Cornelio S.

GAudeo me hercule vos significare literis, quam valde probetis ea, quæ apud Corfi-

nium sunt gesta. consilio vestro vtar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere cōstitueram, vt quam lenissimum me præberem, & Pompeium, darem operam, vt reconciliarem. tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria vti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, præter vnum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc noua sit ratio vincendi; vt misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri posſit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, vt cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeij præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto vsus sum, & eum statim missum feci. Iam duo Præfecti Fabrum Pompeij in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt. si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, vt malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi, & mihi semper fuerūt inimicissimi: quorum artificiis effectū est, vt Resp. in hunc statum perueniret. *Ex lib. 9. epist. ad Attic.*

Cæsar Oppio, Cornelio S.

AD VII. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pōpeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace. quę visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. cum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete. *Ex lib. 9. epist. ad Attic.*

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his Epistolis quibusdam in locis inueniuntur literę singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam verba ex his literis confici nulla possunt. erat autem conuentum inter eos clandestinum, de commutando situ literarum, vt inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. est autem Probi Grammatici commentarius satis curiose factus. de occulta literarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Gell. lib. I. cap. 9.*

EX LIB. EPISTOLARVM ad Q. Pedium.

Cæsar Q. Pedio S.

POmpeius se opido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnū, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus, vt aut illum quamprimum traiicere, quod habet Brundisij copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex lib. 9. epist. ad Attic.*

EX LIB. EPISTOLARVM ad Pisonem.

LOcellam tibi signatum remisi. *Ex Caris. libro I.*

EX LIB. II. EPISTOLArum ad Frontonem.

VEspera fatigatus luce dormitans. *Ex Caris. lib. 2.*

EX LIB. EPISTOLARVM ad Antonium.

NAm ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se literarū, in quibus erat: se audiuisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ vt essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fieret; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognouisset. deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cicer. ad Attic. libro II.*

Epistolæ quoque eius ad Senatum exstant: quas primus videtur ad paginas, & formā memorialis libelli, conuertisse: cum antea Consules & Duces, nō nisi transuersa charta mitterent scriptas. Exstant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, vt nullum verbum effici posset. quæ si quis inuestigare, & persequi, vellet, quartam elemētorum literam, id est, D pro A. & perinde reliquas, commutet. *Ex Suet in Cæsare.*

Scribere, & legere simul, dictare, & audire solitum accepimus, epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil ageret, septenas. *Ex Plin. lib. 7. cap. 25.*

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ἐπαγορεύειν καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plutarch. in Cæsare.*

C. IVLII CÆSARIS ORAtionum fragmenta.

EX ORATIONE IN funere Iuliæ.

QVæſtor Iuliam amitam, vxorémque Corneliã, defunctas laudauit è more pro roſtris. ſed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris ſui origine ſic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum eſt. nam ab Anco Marcio ſunt Marcij Reges: quo nomine fuit mater. à Venere Iulij, cuius gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & cærimonia deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges. *Ex Suet. in Caſ.*

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plut. in Cæſare.*

EX ORAT. PRO BIthynis.

C. Cæſar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio vſus eſt. Vel pro hoſpitio regis Nicomedis, vel pro horum neceſsitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin proximis retineatur: neque clientes ſine ſumma infamia deſeri poſſunt, quibus etiam à propinquis noſtris opem ferre inſtituimus. *Ex Gell. lib. 5. cap. 13.*

Quid ergo? ſyngraphæ non ſunt, ſed res aliena eſt. *Ex Iulio Rufiniano de Figuris.*

EX ORATIONE PRO Lege Plautia.

REperi tamen in oratione C. Cæſaris, qua Plautiam rogationem ſuaſit; Neceſsitatem dictam pro neceſsitudine: id eſt, iure affinitatis. verba hæc ſunt: Equidem mihi videor pro noſtra neceſsitate, nõ labore, non opera, non induſtria defuiſſe. *Ex Gell. lib. 13. cap. 3.*

EX ORATIONE IN Cn. Dolabellam.

CAeſar in Dolabellam: Actionis illibuiſti, quorum in ædibus, faníſque poſita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia iſtiuſmodi ſine .I. litera dicenda cenſet. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.*

Nono decimo ætatis anno L. Craſſus C. Carbonem, vno & vigeſimo Cæſar Dolabellam, altero & XXX. Aſinius Pollio Catonem, non multo ætate antecedens Caluus Vatinium, iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Corn. Tacit. in dialogo de oratoribus.*

Ceterum compoſita ſeditione ciuili, Cornelium Dolabellam conſularem & triumphalem virum repetundarum poſtulauit. abſolutóque Rhodum ſecedere ſtatuit. *Ex Suet. in Cæſ.*

Diuus quoque Iulius, quum cæleſtis numinis, tum etiam humani ingenij perfectiſsimum columen, vim facundiæ propriæ expreſsit, dicendo in accuſatione Cn. Dolabellæ, quem reũ agit, extorqueri ſibi cauſſam optimã L. Cottæ patrocinio. *Ex Valer. Max. lib. 8. cap. 9.*

C. Cſæar Cn. Dolabellam accuſauit, nec damnauit. *Ex Pediano in orat. pro M. Scaur.*

Significat & Cæſarem, item adoleſcentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus eſt quantum oportuit per Hortenſium, &c. *Ex Pedian. in Diu.*

Ἐπανελθὸν δ' εἰς Ῥώμην. Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plutarch. in Cæſare.*

EX ORAT. AD MILITES.

FAma verò hoſtilium copiarum perterritos, non negando, minuendove, ſed inſuper amplificando, ementiendóque confirmabat. itaque cum exſpectatio aduentus Iubæ terribilis eſſet, conuocatis ad cõcionem militibus, Scitote, inquit, pauciſſimis his diebus regem affuturum cum X. legionibus, equitum. XXX. leuis armaturæ C. millibus. elephantíſque CCC, proinde deſinant quidam quærere vltra, aut opinari, mihíque qui compertum habeo, credãt: aut quidam vetuſtiſsima naue impoſitos quocunque vento in quaſcunque terras iubebo auehi. *Ex Suet. in Cæſ.*

Vt C. Cæſar apud milites de incõmodis eorum. Non fruſtrabo vos milites. *Ex Diomede lib. 1.*

EX ORAT. PRO DECIO Samnite.

NIſi forte quiſquã aut Cæſaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceteróſque cuiuſdam lenti luminis ac tem-

ac temporis libros legit, &c. *Ex Tacit. in dialog. de orat.*

EX ORAT. PRO SEXtilio.

QVo enim Iambo, qua procella verborum, impium Sextilij caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo cũ studiose, tum etiã feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, &c. *Ex Valerio Max. lib. 5. cap. 3.*

EX ORAT. DE CONiuratis.

CAtonem primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes ante dixerãt præter Cæsarem. & cum ipsius Cęsaris tam seuera fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. *Ex Cic. ad Att. lib. 12.*

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus sententiam à Consule, huiuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. *Ex Sallust. in Coniur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτως ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ καταλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ᾽ ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ᾽ αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν, τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORATIONE IN FVnere Corneliæ.

QVæstor Iuliam amitam, vxorémque Corneliam, defunctas laudauit è more pro rostris. *Ex Suet. in Cæs.*

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους, διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις. νέαις δ᾽ οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. *Ex Plut. in Cæs.*

Tum Brutus. Orationes quidem eius mihi vehementer probantur. complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cęsaris sermo sit, Metellum, seque, aduersus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix eius putat: quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionãdi habuisse eum dicit, subitã hostium incursione. *Ex Suet. in Cæs.*

C. IVLII CÆSARIS FRAG.

Anticatonis, Lib. I.

VNO enim excepto, quem aliusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros. *Priscian. lib. 6. Cæsar in Anticatone priore. Vno enim, &c. & lib. 7. & libro 13. ad C. Atil. Seue.*

C. etiam Cæsar, grauis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, superbiæque, dominatúque. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.*

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. itaque misi librum ad Muscam, vt tuis librariis daret. volo enim eum diuulgari. *Ex Cic. ad Att. lib. 12.*

Hirtij epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Ex lib. 12. ad Attic.*

Cum mihi Balbus nuper in Lanuuino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. *Ex lib. 13. ad Attic.*

Quibus omnibus generibus vsus est nimis

INCERTA EX ANTIC.

ERunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidẽ licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, vt laudet. describit enim eos, quibus obuius fuerit, cum caput ebrij retexissent, erubuisse. dein de adiicit: Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuit ne plus auctoritatis tribui Catoni, quàm si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœnæ vt apparatus & impendij, sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidẽ possunt, nisi vt simul laudent. *Ex Plin. lib. 3. epistol.*

impudenter Cæſar contra Catonē meum. *Ex Cic.in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquauit, quid aliud dictator Cæſar, quam reſcripta oratione velut apud Iudices reſpondit? *Ex Tacit.lib.4.*

His quoque vſum C. Cæſarem in vituperando Catone notauerit Cicero. *Ex Quinct. lib.3.*

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Ex Suet.in Cæſ.*

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæſar accuſans. *Ex Mart. Capell.lib.5.*

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθείς, ἐφ' ᾧ δὲ ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου. καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος. οὐ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην.

Paulò pòſt: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας. ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὑτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιτλίον Αντικάτων, ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut.in Cæſ.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut.in Cæſ.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκόμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος Ἀντικάτων γέγραπται. *Ex Plut.in Cic.*

C. IVLII CÆSARIS DE Analogia, Lib. I.

AD M. T. CICERONEM.

QVin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipſum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratiſsime ſcripſerit. primóque in libro dixerit, verborum delectum originem eſſe eloquentiæ: tribueritque mi Brute huic noſtro, qui me de illo maluit, quam ſe dicere, laudem ſingularem (nam ſcripſit his verbis, cum hunc nomine eſſet affatus) Ac ſi cogitata præclare eloqui poſſent, nōnulli ſtudio, & vſu laborauerunt, (cuius te pæne principem copiæ, atque inuentorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum eſſe exiſtimare debemus) hunc facilem, & cotidianum noluiſſe ſermonem, nunc pro relicto eſt habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non ſolū principem atque inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, ſed etiam benemeritum de Populi Romani nomine & dignitate. *Ex Cic.in Bruto.*

C. Cæſar in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia ſcripſit, Arenas vitioſe dici exiſtimabat: quod Arena numquā multitudinis numero appellanda ſit, ſicuti neque Cælum, neque Triticum. contra autē quadrigas etiam ſi currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum ſit, pluratiuo ſemper numero dicendas putat. (paulò pòſt, ex lib.I.de Analogia) nam cum ſupra dixiſſet, neque cælum, triticúmve, neque arenā multitudinis ſignificationem pati. Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod vnam terram, & plures terras, & vrbem, & vrbes, & imperium, & imperia dicamus? neque quadrigam in vnam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis appellationem conuertere poſſumus. *Ex Gell.lib.19.cap.8.*

Atque id, quod à C. Cæſare, excellentis ingenij ac prudentiæ viro, in I. de Analogia libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoria atque in pectore, Vt tanquam ſcopulū ſic fugias inauditum atque inſolens verbum. *Ex Gell.lib.1.cap.10. & Macrob.li.1.Sat.*

LIB. II.

SEd C. Cæſar in libro de Analogia ſecundo, huius die, & huius ſpecie, dicendum putat. *Ex Gell.lib.9.cap.14.*

Panium, Cæſar de Analogia libro II. dici debere ait. ſed Verrius contra. *Ex Car. libro I.*

C. Cæſar de Analogia lib. II. fagos, populos, vlmos. *Ex Car.lib.I.*

Niſi quia Cæſar libro II. ſingulariter Idem, pluraliter Iidem, dicendum affirmat. *Ex Car.lib.I.*

Sed Cæſar de Analogia II. turbonem, non turbinem

turbinem etiam in tempestate dici debere ait. *Ex Car.lib.*1.

Cæsar de Analogia lib.11. Panium dixit. sed Verrius Panum sine i. *Ex Car.lib.*1.

Lacer,&c. Cæsar de Analogia lib. 11. nec nõ Valgius de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Car.lib.*1.

INCERTA EX LIBRIS *Analogicis.*

IN libris quoque Analogicis omnia istiusmodi fine i, litera dicenda censet. *Ex Gell. lib.*4.*cap.*16.

C.Cæsar, quasi indiscretum hoc sit, ait, I, litera nominatiuo singulari neutra finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E litera terminata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali. *Ex Car lib.*1.

Quã C.Cæsar ponit in femininis,vt puppim, restim, puluim. hæc enim modo, & ab hoc cani, & ab hoc cane. *Ex Car.lib.*1.

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis. sic Cæsar de Analogia. *Ex Prisc.lib.*6.

Iubar: Plinius ait inter cetera etiam istud C. Cæsarem dedisse præceptum,quorum neutra nomina,ar nominatiuo clausa per i.datiuum ablatiuúmque singularis ostendant, iubar tamen ab hac regula dissidere. nam vt huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est; vt huic farri ab hoc farre. *Ex Car.lib.*1.

Omnium nominum, quæ sunt neutri generis, & in e, terminantur,aut Plinius Cæsarem scisse eosdem esse ablatiuos, quales sunt datiui singulares. Ar literis nomina neutralia terminata; idem non minus ait Cæsar quod datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, vt idem Plinius ait. *Ex Car. lib.*1.

Partum Cęsar in Analogicis, harum partum. *Ex Car.lib.*1.

Nam tribus iii. iunctis, qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum i pro vocali est accipiendũ, quod Cæsari artis grammaticæ doctissimo placitũ fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Ex Prisc.lib.*1.

At vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? *Ex Quinct.lib.*1.

Reliquit de Analogia duos libros,& Anticatones totidem. *Ex Suet.in Cæsare.*

Præterea Cæsar declinat Pubis, puberis. *Ex Prisc lib.*6.

Quamuis Cæsar nõ incongrue protulit Ens, à verbo sum es, est. *Ex Prisc.lib.*18.

Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere, quam Caldum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &,vt ipse Græco verbo significauit, περίεργον. *Ex Quinct.lib.*1.

Neque enim tam Calypsionem dixerim, vt Iunonem,quam secutus antiquos C. Cæsar vtitur hac ratione declinandi. *Ex Quint. lib.* 1.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas male cantas, si legis cantas. *Ex Quintil. lib.*1.

Sic M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi: pungo, pepugi: spondeo, spepondi, dixerunt. *Ex Gell.lib.*7.*cap.*9.

Pro quo digamma, Cæsar hanc figurã Ⅎ scribere voluit. *Ex Prisc.lib.*1.

Vnguenta autem dicuntur à locis, vt Telinum: cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpúsque suaui Telino vngimur, hoc cõficiebatur in insula Telo, quæ est vna ex Cycladibus. *Ex Isidoro lib.*4.*cap.*12.

Apud Cæsarem, & Catulum, & Caluum lectum est,quorum vacillat auctoritas: cum iam fulua cinis fueris. *Ex Non. Marc. in voce Cinis.*

Salue primus omnium Parens patriæ appellate, primus in toga triũphum, linguæque lauream merite,& facundię, Latiarumque literarum parens: atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quãto plus est,ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quam imperij. *Ex Plin.lib.*7.*cap.*30.

Varie etiam scriptitatum est,mancipium,aucupium, manubiæ. siquidem C.Cæsar per i scripsit, vt apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio Longo de Orthographia.*

Hoc Lutum atque Macellum singulari exire memento; licet Ennius, ista macella, dicátque,& Cæsar, lutea. *Ex Capro.*

C. IVLII CÆSARIS LIBER Apophthegmatum.

SED tum ipse Cęsar habet peracre iudicium. & vt Seruius frater tuus, quem literatissimum fuisse iudico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cum volumina iam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere solere. quod eo nunc magis facit, quia viuunt mecum fere quotidie illius familiares. *Ex Cic.lib.9.epist.ad Pætum.*

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quędam scripta, &c. itē dicta collectanea, &c. *Ex Suet.in Cæsare.*

C. IVLII CÆSARIS LIBER Auspiciorum.

SED contra Iulius Cæsar XVI. auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideóque nundinis Romanorum haberi comitia nō posse. *Ex Macro.Sat.lib.1.*

De Siderum motu.

NAm Iulius Cæsar, vt siderum motus, de quibus nō indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Ex Macro.Sat.lib.1.*

Cæsaris de singulorum siderum ortu & occasu obseruationes, in quibus & Idus Martias sibi ferales annotauit. *Ex Plin.lib.8.cap.26.*

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Aegyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. lib.18.cap.25.*

A Bruma in Fauonium Cęsari nobilia sidera significant. (paulò pòst) Pridie nonas Ianuarij Cæsari Delphinus matutino exoritur, & postero die fidicula, quo Aegypto sagitta Vesperi occidit. (paulò pòst) A Fauonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XVII. Kal. Martij triduum varie. & VIII. Kal. hirundinis visu, & postero die arcturi exortu vespertino. item III. Non. Martij Cæsar Cancri exortu id fieri obseruauit. Paulò pòst. Cæsar & Idus Martias Ferales sibi annotauit Scorpionis occasu. Paulò pòst: Tertio Nonas Aprilis in Attica vergiliæ vesperi occultantur. eædem postridie in Bœotia Cæsari autem & Chaldæis, nonis. Paulò pòst: Cęsar sexto Idus significatur Imber libræ occasu: XIV. Kal. Maij Aegypto suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra, marique turbidum, XVI, Atticæ XV. Cæsari, continuóque triduo significat. Paulò pòst: VI. non. Maij Cęsari suculę matutino exoriūtur, & VIII. Idus Capella pluuialis. *Ex Plin.lib.18.ca.26.*

A vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. Paulò pòst: Vndecimo Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit. tertio non. Iunij Cęsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. vndecimo Kal. eiusdē Orionis gladius Cæsari occidere incipit. *Ex Plin.lib.18.cap.27.*

A solstitio ad fidiculæ occasum sexto Kal. Iunij, Cæsari orion exoritur. Paulò pòst: XVIII. Kal. Augusti, Aegypto aquila occidit matutino, Etesiarúmque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar x. kal. sentire Italiam existimauit. Paulò pòst: Aquila Atticæ matutino occidit. tertio kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. *Ex Plin lib.18.cap.28.*

AVGVRALIA.

CAesar in Auguralibus. Si sincera pecus erat. *Ex Prisc.lib.6.*

C. Cæsar, quæ res augurātur οἰωνοσκοποῦνται. *Ex Pris.lib.8.*

EPHEMERIDES.

C. Iulius Cęsar cum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset; & insultans ait: Cecos Cæsar. quod Gallorum lingua, Dimitte, significat: & ita factum est, vt dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriam commemorat felicitatem. *Ex Seru.in lib.11. Æn.*

C. IV-

C. IVLII CÆSARIS POEMATUM FRAGMENTA.

Tu quoque tu in summis, ô dimidiate Menāder,
Poneris, & merito, puri sermonis amator,
Lenibus atque vtinam scriptis adiūcta foret vis
Comica, vt æquato virtus polleret honore
Cū Græcis, neque in hac despectus parte iaceres,
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.
Ex Donato in vita Terentij.

EIVSDEM. C. IVLIVS CÆSAR.

FELTRIA PERPETVO NIMIVM DAMNATA RIGORE
FORTE MIHI POSTHAC NON ADEVNDA, VALE.

Ex antiquo lapide.

EIVSDEM.

Thrax puer adstricto glacie dū ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq; imæ partes rapido traherentur ab amne:
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna,
Hoc peperi flammis, cetera dixit aquis.
Ex libro lusuum in Priap. quidam Germanic. inscribunt.

Reliquit & de Analogia, &c. ac præterea poema, quod inscribitur Iter, quorum librorū primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis prœlij confecit. nouissimum, dum ab vrbe in Hispaniam vlteriorem quarto & vigesimo die peruenit. *Ex Sueton. in Cæsare.*

Nec non olus quoque syluestre est trium foliorum, Diui Iulij carminibus præcipue, iocísque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorū parcimoniam cauillantes. est autem id Cyma siluestris. *Ex Plin. lib.* 19. cap. 8.

C. Cæsar inter primos temporis sui oratores, & Tragicus poeta bonus admodum habitus est. huius sunt enim Tragœdiæ, quæ inscribuntur Iulij. & hi autem Iulij, & Antonius ab satellitibus Marij sunt occisi. *Ex Ascon. Pedian.*

Feruntur & à puero, & ab adolescetulo, quędam scripta, vt laudes Herculis, Tragœdia Oedipi, item dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Ex Suet. in Cæs.*

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, &c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerunt enim & carmina, in bibliothecas retulerunt, non melius, quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. *Ex Tacit. in dialog. de Orat*

Καὶ ποιήματα γράφων, καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρῆτο, καὶ τοὺς μὴ θαυμαζομένους ἄντικρυς ἀπαιδεύτους & βαρβάρους ἀπεκάλει. *Ex Plutarch. in Cæs.*

C. IVLII CÆSARIS Dicta.

Maxime autem de Bruto nostro, de quo quidem ille, ad quem diuerti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit; sed quidquid vult, valde vult. idque eum animaduertisse, cum pro Deiotaro Nicææ dixerit. *Ex Cicer. ad Attic. libro* 18.

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextij rogatu, veni ad eum, cum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cum tandiu sedens meum cōmodum exspectet? (de Bruto.) *Ex Cic. ad Att. lib.* 18.

Interrogatúsque cur repudiasset vxorē, quoniam (inquit) meos tam suspicione, quam crimine, iudico carere oportere. *Ex Suet. in Cæsare.*

Pontico triumpho inter pōpæ fercula trium verborum prætulit titulū, Veni, vidi, vici. *Ex Suet. in Cæsare.*

Consecutúsque cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paullulum constitit. ac reputans quantum moliretur, conuersus ad proximos, & etiam nūc, inquit, regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. *Ex Suet. in Cæs.*

Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorū iniquitas vocat. iacta est alea, inquit. *Ex Suet. in Cæs.*

Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, numquam fugiens respexeris inquit. aut crimen obiectum vt Cicero, &c. *Ex Quinct. lib.* 7.

Est & illa ex ironia fictio, qua vsus est C. Cęsar. nam cũ testis diceret à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset. Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam & loricam haberes? *Ex Quinct. lib. 6.*

Nam & ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli, sic enim appellabat, laudatáque honorificẽtissime & æquitate tua, & prudentia, repente pręter spem dixit, se senatui roganti de Marcello ne hominis quidẽ caussa negaturum. *Ex Cic. lib. 4. epist. ad Ser. Sulpic.*

Cum propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. *Ex Cicer. libro 13. epistola ad Acilium.*

DE C. JVLIO CÆSARE.

SED tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latinè loqui elegãtissime, nec id solum domestica consuetudine, vt dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quanquam id quoque credo fuisse, tamen vt esset perfecta illa beneloquẽdi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentnm oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque, cum ad hanc elegantiam verborum Latinornm, quæ, etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere, splendidam quandam, minimḗque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, orationes quidẽ eius. &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata vnde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere. sanos quidem homines à scribẽdo deterruit, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cic. ad Cornelium Nepot. apud Suet in Cæsare.*

Quid noster hic Cæsar? nónne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? quis vmquam pręter hunc Tragicas pæne comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica prope venustate tractauit? atque ita, vt neque iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetiis minueretur. *Ex Cic. lib. 3. de Orat.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale verò conditus, & facetiis Cæsar. *Ex Cic. de Offic.*

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, ciuilísque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africíque & Hispaniensis incertus auctor est. alij enim Oppium putant, alij Hirtium; qui etiam Gallici belli nouissimum, imperfectúmque librum suppleuerit. Paulò post: Pollio Asinius parum diligenter, parúmque integra veritate cõpositos putat. cum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit; & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperã ediderit; existimátque rescripturum, & correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæsare.*

C. verò Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur, tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamẽ hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quinctilian. libro 10.*

Quid tantum noceret vim Cæsaris, asperitatem Cœlij, diligẽtiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere? *Ex Quinct. lib. 10.*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlij, subtilitatem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem

tem Calui reperiemus. *Ex Quint.lib.12.*

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splēdidior Cæsar, amarior Cœlius, grauior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero. *Ex Tacit.in dialog.de Orat.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ, ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, *&c. Ex Plutarch. in Cæs.*

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. *Ex Plutarch. in Cæsare.*

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat, ex nostris Gracchorum, Catonísque, quorum sanè plurimæ sunt circuncisæ & breues. ego Lysię, Demosthenem, Aeschinem, Hyperidem, multósque præterea, Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cœlium, in primis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. *Ex Plin.lib.1.epist.*

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem, &c. *Ex Plin.lib.5.epist.*

Hi versus debebant poni in fine fragm. Anticatonis.

Atque vtinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra, sed omnes
Nouerunt Mauri, atq; Indi, quæ psaltria penē
Maiorem, quàm sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c. Ex Iuuen. Sat. 4.

FVLVII VRSINI ROMANI EMENDATIONES IN CAII IVLII CAESARIS LIBRVM PRIMVM

DE BELLO GALLICO.

CAP. I.

QVod vndique loci natura tuti Heluetij continetur.] Vox Tuti, abest ab antiquissimis libris Vaticano, & meo. rectè igitur illam reiecit Manutius, quę putidi alicuius Grãmatici (vt opinor) glossa, ab imperito Librario recepta, Cęsaris locum contaminauit. pro Continentur autem, legebat Octauius Pantagathus, Contineantur.

2 *Lacu Lemano.*] Lemanno duplici nn, scriptum est in Vaticano exemplari & meo: eámque scripturam confirmat Plinij vetustus codex Vaticanus.

4 *Propterea quòd aliud iter haberent nullum.*] ita legitur in Vaticano codice, & meo. videtúrque venustior lectio.

Ad Id. Apr.] Gabriel Faernus antiquis libris auctoribus legebat, Ad. Id. Apr. hoc est, ante diem Iduum Aprilium. est autem genus loquendi, quo Cæsar ipse alibi quoque vtitur.

5 *Hedui.*] Aedui, veterum librorũ auctoritate scribendum est. apud Strabonem quoque & Ptolemæum, αἰδύων ἔθνος, scribitur.

6 *Et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.*] Locum sine dubio deprauatum ita emendari posse existimabat Faernus, si, memoriæ proderetur, legeremus.

7 *Quin etiam quòd necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit.*] Hunc quoque locum ope vetusti codicis ita restituit Faernus, quòd necessario rem Cæsari enuntiarit.

Regni per Heluetios obtinendi.] Ita est in Faerni libro.

8 *Per C. Valerium Procilium.*] Libri Vaticanus & meus habent, Procillum. eius autem fit mentio paulò infrà.

9 *Et iisdem ducibus.*] Faernus, iis ducibus.

A Gallicis armis.] Delet Faernus particulam, à.

10 *Nam hoc toto prœlio, cùm ab hora septima ad vesperum.*] Liber Vaticanus habet, ad vesperam. quam lectionem non omnino reiiciendam esse opinor. Citat enim Charisius libro 1. Cæsaris exemplum ex epistola ad Frontonem, quo ostendit illum Vespera, pro Vesperi dixisse.

Et nonnulli inter carros, rotásque mataras ac tragulas subyciebant.] Mataras, reponendum ex libris Vaticano & meo. Idem error irrepsit in Liuij librum 7. & eiusdem libri epitomen. emendandi etiam Strabo lib. 9. Nonius Marcellus, & Iulius Pollux περὶ βαρβαρικῶν ὅπλων.

11 *In nullam partem noctis itinere intermisso.*] Nulla parte noctis, legebat Faernus, ex veteribus libris. quam lectionem quis non videt meliorem esse, quàm quæ in vulgatis circumfertur?

Prima nocte.] Prima noctis vigilia, reperitur in antiquo meo libro. quomodo scriptum esse in aliis quoque codicibus, notauit Faernus. ita locutus est & lib. 5.

12 *Vti sibi secreto, in occulto.*] Delebat Faernus, in occulto, vel quòd abesse à veteribus libris obseruasset, vel quòd, inculcatũ id ab aliquo existimarit.

13 *Si quid ille se velit.*] Ita legit Faernus, quomodo in meo quoque libro scriptum inuenitur.

Atque è molumento.] Molimento reponebat Faernus ex manuscripti libri auctoritate.

Neque de communi re dicendum sibi.] Discendum, legebat Faernus, parũ ab vsitata scriptura recedens.

Si id ita fecisset.] Reiiciebat Faernus particulam, ita.

Longe futurum fraternum nomen Populi Romani.] Ita legit Faernus.

15 *Atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse.*] Vocem Dicebant, Grammatici, vt opinor, Scholium, delebat Faernus ope veteris libri.

Non magnum periculum miserabantur, quòd.] Hæc verba non legũtur in Vaticano libro: in meo autem est, Magnum periculum miserabantur, quòd non, &c. mihi Vaticani libri scriptura magis probatur.

Æquitate conditionis.] Conditionum, substituit Faernus, adiutus vetere libro.

Aut ei præscribere auderent.] Viderentur, est in Faerni libro.

16 *Auctiores velit esse.*] Auctos, habet lib. Vatican.

Non Galliæ oppugnandæ.] Impugnandæ, habet Vaticanus liber. & ita Faernus legit.

Debere se suspicari.] Delet Faernus vocem Debere, auctoribus veteribus libris.

17 *Et ad nostros adequitare.*] Videndum num rectius sit sine particula, ad, vt est in meo libro.

Nam etsi sine vllo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore videbat.] Faernus reiiciebat Commissum, vocem otiosam, & inepti alicuius Grammatici glossam.

M. Valerium Procilium.] C. Valerium Procillum est in scriptis exemplaribus meo & Vaticano.

M. Titium.] Mettium, pro Titio, habent libri veteres. & in argenteo nummo C. Cæsaris est, M. Mettius. Ita etiam paulò pòst scribendum.

Præsidium vtrisque castris, &c.] In libro Faerni, & Vaticano legitur: Præsidio, &c. relicto, omnes, &c.

Duæ filiæ harum.] Quidam ita interpungũt, Duæ filiæ, harum altera, &c.

LIB. II. Cap. I.

INeunte æstate.] Faernus, inita.

Exercitus in vnum locum conduci.] Exercitum, Faern. & paulò pòst, Primos ciuitatis miserunt.

Teutones.] Teutones scribendum est auctoritate veterum librorum Vaticani & mei: quam scripturam confirmat hoc de vetusto lapide fragmentum.

... VGVR. TR. MIL. EXTRA
....VGVRTHA. REGE. NVMID
....TRIVMPHANS. IN
....ANTE. CVRRVM. SVVM
....NSVL. APSENS. CREATVS
....NORVM. EXERCITVM
... CIMBROS. FVGAVIT. EX. IEIS
....HAVIT. REMP. TVRBATAM

Caletos.] Caletes habet liber meus. καλῆται, Ptolemæus.

Et Funditores Baleares.] Baliares, ex vetusti lapidis auctoritate scribendum, quomodo apud Græcos etiam βαλειαρίδες, scribi animaduerti. Inde Baliaricus, vt est in eodem lapide, dictus Metellus.

3 *Et quid nostri auderent, sollicitationibus exquirebat.*] Ita scriptum est in meo libro.

Et in fronte leuiter castigatus.] Ita legit Faernus.

Quòd Diuitiacum quoque.] Delet Faernus particulam, quoque.

4 *Ex pauore, ac fuga.*] Pro pauore, Faernus legit, terrore.

5 *Cùm per eorum fines triduo iter fecisset.*] Faernus ex vetere libro emendauit, triduum, quæ mihi lectio magis probatur.

Nam quòd hostis appropinquabat.] Existimabat Faernus, hosti, legendum esse. Cæsar enim in motu erat, non hostes qui trans flumen Sabin expectabant.

His facilè pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt.] Proturbatis, est in libro Faerni. in meo autem, pro decurrerunt, est, decucurrerunt. quam scripturã in eo libro passim seruari animaduerti: vt etiam, ciuitatium, pro ciuitatum. videndus Charisius Grammaticus.

6 *Sed etiam ad galeas induẽdas.*] Liber meus habet, inducendas.

7 *Vt in sinistra parte aciei.*] Acie, legit Faernus, pro Aciei. sic lib. 5. & Sallustius hist. lib. 1. apud Priscianum.

Rursus resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt.] Ita hunc locum legit Faernus ex vetere libro.

Clamor fremitúsque exaudiebatur.] Oriebatur, est in meo libro. & ita legebat Faernus.

Ausos esse.] Faernus, ausi quòd essent.

Custodiam ex suis, ac præsidium.] Ita legit Faernus, pro custodiæ & præsidio.

Tanti oneris turrim in muros sese collocare.] Opinor scribendum, muro: quo modo Faernus quoque legebat.

Vt posteà compertum est.] Placet, perspectum est: quod Faernus etiam annotauit.

Nostros præsidia deducturos.] Pro Deducturos, in meo libro scriptum est, non inducturos: quam ego huius loci veram scripturam opinor.

Osismos.] Osismos est in scriptis codicibus, quos ego vidi. & Ptolemæus habet ὀσίσμιοι. ita Orosij antiquum apud me exemplar.

LIB. III. Cap. I.

NE primum quidem posse impetum suum sustineri.] Vocem Suum, reiiciebat Faernus. quæ & à veteribus quoque libris abest.

Gesa.] Gæsa est in libro Faerni & meo. ita etiam Græci γαισὰ scribunt. videndus Pollux. paulò suprà, pro colloquendis, Faernus legebat, collocandis: quam scripturã retinuit Manutius.

Alijs occurrisse rebus viderat.] Videbat, Faernus.

2 *Proximus Oceano in Andibus.*] Proximus mari Oceano, habet liber meus. & ita olim Octauius Pantagathus emendarat. Faernus autem legit, proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat.

Frumenti, commeatúsque petendi caussa dimisit.] Faernus delet vocem Commeatus, & pro dimisit, legit dimiserat.

Ceteros antecedunt.] Faernus, reliquos.

Vnellos.] Reponendum Eusebios, ex libro Faerni, & meo.

Quòd ille aberat longius.] Ipse, pro Ille, Faernus. & ita puto scribendum.

Ambialites.] Ambianos habet liber meus. & ita Ptolemæus.

Veneti, reliquæque item ciuitates.] Ita Faernus.

Diablintres.] Diablintes, est in meo libro. Plinius tamen lib. 4. Diablindas appellat.

Quod nomen ad omnes nationes, &c.] Ita legit Faernus.

Libertati studere.] Placet vt in meo libro legitur, libertatis studio se incitari.

3 *Atque eius vsus inscitiam.*] Inscientiam habet liber meus. & ita paulò infrà.

Casus erat extimescendus.] Erant extimescendi, scriptum est in meo libro.

4 *Non absimili forma muralium falcium.*] Vidi librum manuscriptum, qui pro Muralium haberet Ruralium. paulò pòst, pro Prærumpebantur, emendat Faernus Perrumpebantur.

Quo ventus ferebat.] In quam ventus, &c. Ita est in meo libro.

Maximè fuit oportuna.] In meo libro est, Maximæ fuit oportunitati.

5 *Vt iam non solùm hostibus in contemptum Sabinus veniret.*] Faernus legebat, contemptionem: qua voce vsus est Cæsar lib. 3. de bello Ciuili.

6 *Ex tertia parte Galliæ est existimanda.*] In meo libro legitur, æstimanda; quam scripturam retinemus.

Tolosa & Narbone.] Locus mancus ita supplendus ex vetere meo libro, Tolosa, Carcasone, & Narbone. & Ptolemæus, τωλῶσα, καρκασὼ, ναρβών.

In Sontiatium fines.] Ex eodem libro reponendum, Sociatium. quomodo & apud manuscriptum Orosium legi animaduerti. ita etiam Athenæus lib. 4.

Ærariæ sectura.] In libro Faerni est, stricturæ.

Quos illi Soldurios appellant.] Athenæus lib. 4. si modò quæ circumfertur editio, mendo vacat, Silodunos hos nominat, his verbis: νικόλαος δ' ὁ δαμασκηνὸς, &c. φησὶν, ἀδιάτομον τὸν τῶν σωτιανῶν βασιλέα, (ἔθνος δ' ἐστὶ τοῦτο κελτικὸν) ἑξακοσίους ἔχειν λογάδας περὶ αὐτὸν, οὓς καλεῖσθαι ὑπὸ γαλατῶν τῇ πατρίῳ γλώττῃ σιλοδούνους. τοῦτο δ' ἐστὶν ἑλληνιστὶ εὐχωλιμαῖοι. τούτους δ' οἱ βασιλεῖς ἔχουσι συζῶντας καὶ συναποθνήσκοντας, ταύτην ἐκείνων εὐχὴν ποιουμένων, ἀνθ' ἧς συνδυναστεύουσί τε αὐτῷ τὴν αὐτὴν ἐσθῆτα καὶ δίαιταν ἔχοντες, καὶ συναποθνήσκουσι κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην, εἴτ' ἐν νόσῳ τελευτήσει ὁ βασιλεὺς, εἴτε πολέμῳ, εἴτε ἄλλως πῶς, καὶ οὐδεὶς εἰπεῖν ἔχει τινὰ ἀποδειλιάσαντα τούτων τὸν θάνατον, ὅταν ἥκῃ βασιλεῖ, ἢ διεκδυῶντα. Illud etiam est hoc loco notandum, quem Athenæus ἀδιάτομον appellauit, in scriptis Cæsaris codicibus Adiatonum nominari: [illegible]nque scripturam confirmari testimonio Plutarchi.

7 *Crassus in fines Vocontiorum.*] Legendum ex Dione lib. 39. & veteribus libris, Vocatium. ita etiam Cæsar paulò infrà.

Crassus cum sua cunctatione, atque opinione.] Cunctatio atque opinio habet vnus liber scriptus: posteà mutatum in cunctatione, atque opinione.

Flustates.] Elusates ex Plinio, & Claudiano in Ruf. --*muros inuadit Elusæ.*

8 *Eò exercitum adduxit.*] Duxit est in meo libro.

LIB. IIII. CAP. I.

Reliqui, qui domi remanserint, se atque illos alunt.] Præstare opinor vt legamus quomodo in libro Latini Latinij Viterbiensis scriptum inueni. reliqui domi manent; pro se, atque illis colunt.

Neque vestitus præter pelles habeant.] Deest vox Quicquam, quam ex vet. lib. reposuit Faernus.

Quibus maximè Galli delectantur.] Quibus maximè Gallia delectatur, quæque immenso parat pretio, &c. Ita legitur in meo lib.

Ac multo humiliores, infirmioresque redegerũt.] Reddiderunt, Faernus ex vetere libro.

2 *Ad Ambiuaritos.*] Ambibaritos, habent libri scripti, & Orosij antiquum exemplar.

Mediomatricum, Tribotorum.] Legendum, Tribocorum, ex Strabone lib. 4. & Ptolemæo. liber autem meus habet, Mediomatricorum, qui μεδιοματρικοὶ Straboni. Ptolemæo tamen, μεδιομάτρικες.

3 *Cùm ipsi non amplius DCCC. equites haberent.*] ∞DCCC. est in meo libro. quam ego scripturam non improbandam opinor. paulò pòst, pro Ierant trans Mosam, scriptum est, erant trans Mosam profecti.

4 *Sicambrorum.*] Sugambrorum habet liber meus, & Orosius scriptus. à Strabone etiam σούγαμβροι, & à Ptolemæo σύγαμβροι appellantur.

Tantum esse nomẽ apud eos, atque opinionem, &c.] Ita est in meo libro.

Hæc machinationibus immissa in flumen.] Ita legitur in meo libro.

Pro ariete subiectæ.] Pariete emendarat Faernus ope veteris libri: & ita est in meo.

5 *Adit ad illos quisquam.*] Illo adit quisquã, Faerni liber.

Atque imperio Populi R. paratos obtemperare.] Ita scriptum est in meo libro.

Neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas iudicabat.] Ita est in meo libro.

Atque ita montibus.] Adeò montibus, legitur in meo libro.

Simul & nauibus desiliendum.] Ita habet meus liber.

Culpam in multitudinem coniecerunt.] Contulerunt, est in meo libro.

6 *Et cùm se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedibus præliantur.*] Ita hunc locum legendum puto auctoribus libris Faerni, & meo.

Infirmis nauibus hiemis nauigationem subeundã non existimabat.] Videndum an ita legi debeat, vt in meo libro scriptum est: Infirmis nauibus hiemi nauigationẽ subiiciendam.

LIB. V. CAP. I.

MAgis magnos ibi fluctus fieri cognouerat.] Minus magnos, scribendum puto: quo modo legebat Faernus, & in meo vetustissimo libro scriptum vidi. paulò etiam infrà, pro, In alio mari vti assueuerant, est, In reliquis vtimur maribus: quam scripturam agnoscit Priscianus lib. 7.

Accepta oratione eorum.] Pro, oratione, non malè habet, ratione, liber meus.

Quid fieri velit ostendit.] Vellet, Faernus.

Atque omnes ad portum Iccium conuenire.] Itiũ est in scriptis libris. eius meminit Strabo lib. 4. his verbis: παρ' οἷς ἐστὶ καὶ τὸ Ἴτιον, ᾧ ἐχρήσατο ναυστάθμῳ Καῖσαρ ὁ θεός, διαίρων εἰς τὴν νῆσον, &c.

Circiter millium passuum x x x. transmissum à continenti.] Delebat Faernus vocem Transmissum, quòd illam abesse à veteribus libris animaduertisset.

2 *Ad Britannicum bellum omnibus comparatis rebus.*] Ita Faernus.

3 *Ille autem reuocatus.*] Ille enim, habent libri Vaticanus, Faerni, & meus. Enim hîc non est coniunctio caussam reddens, sed assertionem.

4 *Vno erant visæ tempore, à litore discesserant.*] Vnà erant visæ, timore à litore, &c. ita in meo libro scriptum est.

Atque in litus eiectas esse.] In litore, Faernus.

5 *Aut annulis ferreis.*] Lancinis, pro anulis, Faernus.

Hoc millia passuum D C C C. *in longitudinem esse arbitrantur.*] Melius ex vetere libro Faernus, existimatur, pro arbitrantur.

Omnes verò se Britanni luteo inficiunt.] Ita hunc locum emendauit Petrus Victorius, cùm anteà Glasto legeretur: quæ vox cùm nusquam penitus inueniatur, ex corruptis Plinij verbis in hunc locum irrepsit. in vetustissimo tamen codice Vaticano, pro glasto, est Vltro. & apud Pomponium Melam lib. 3. cùm de hac corporum infectione loquitur, Vltro etiam legitur. in meo autem antiquissimo libro est, Vitro. vt quam retineam, veram lectionem non habeam.

7 *Magnus ibi numerus pecorum repertus.*] Placet Pecoris, quomodo in Faerni libro legebatur.

Cùm statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere.] Ita est in meo libro.

Samarobrinæ.] Samarobrinæ habent Faerni libri & meus. Ptolemæus etiam Σαμαρόβριγα.

8 *Inimici palàm, &c.*] Ex vetere libro legebat Faernus: Inimicis iam multis palàm ex ciuitate, & his auctoribus eum interfecerunt.

Quorum opera cognouerat.] Rectius in meo libro legitur, Quorúmque opera cognouerit.

Ad castra oppugnanda venerunt.] Castra oppugnatum venerunt, Faernus.

C. Carpineius.] C. Arpinius, est in meo libro.

Subsidio venire.] Subuenire, Faernus.

Ab ijs absit.] Reiicit Faernus, ab iis. & ita est in meo libro.

10 *Prouidere possent.*] Scire liber meus habet.

Et numero pugnandi pares nostri.] Pugnatium, pro Pugnandi, ex ingenio emendauit Faernus.

A confertis vitare poterant.] Rectius, opinor, in meo libro, Conferti vitare poterant. ita etiam paulò infrà, pro pugnaretur, est, pugnassent.

T. Baluentio.] T. Bentio, est in meo libro.

Sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse.] Ita est in meo libro.

11 *Gladijs cespites circuncidere.*] Cespitẽ Faernus in vetere libro scriptum obseruauit.

Nam minus horis tribus, &c.] Faernus ita ex vetere codice legebat. nam minus horis tribus x. milliũ in circuitu munitionem pedum x v. perfecerunt. locum opinor non vacare mendo. nam ita de hac ipsa re scripsit Orosius, vel potius è Cęsare exscripsit. Multitudo hostium ex hoc colligi potuit, quia cum in obsidione castrorum vallum circundãdum esse à captiuis Romanis doceretur, & instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram, & sagulis exportando, vix tribus horis vallum pedum x. & fossam pedum x v. per millia passuum x v. in circuitu fecerunt.

12 *Quanta cum virtute.*] Delebat Faernus particulam Cum. & ita est in meo libro.

Neque hostibus diutina lætitia.] Lætatio est in Faerni libro.

13 *Exercere, à finitimis equos parare.*] Rectius, opinor, in meo libro legitur, Exigere à finitimis, equos parare, exsules, damnatós-

que tota Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit.

Et manu munitissimis castris.] Abest vox, manu, à meo vetere libro.

LIB. VI. CAP. I.

Illi finitimos atque Germanos.] Finitimos Germanos, est in meo libro: & ita puto scribendum.

Aut ex eo, quod metuerat, odio.] Faernus, Aut ex eo, quod in eum erat, odio: siue meliores nactus codices, siue ex ingenio, ita emendauit. pro Existat autem, est Oriretur in meo libro.

3 *Si amplius obsidum velit dari, pollicentur.*] Ita legitur in meo libro. & paulò pòst, pro Vbiorum, vbi horum.

4 *Iidem decernunt.*] Abest vox Iidem à Vaticano codice & meo.

Natio est omnium Gallorum.] Omnis, est in meo libro.

Non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.] Nõ posse aliter Deorum, &c. ita est in meo libro.

Iustis funeribus.] Quum, iusta, quæ Græci τὰ νομιζόμενα dicunt, & funera, idem sit, suspicor mendum esse in voce funeribus: & vel Funebribus scribendum, quo modo locutus est Liuius, vel omnino vocem delendam.

5 *Quàm latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere.*] Ego in optimo meo libro scriptum inueni, quàm latissimas: & ita legendũ opinor. Faernus tamen legit, quàm latissime.

Vulgo Tectosages.] Non est dubitandum quin Volcæ Tectosages, vt in libro Faerni & meo, sit legendum. Ptolemæo etiam οὐόλκαι τεκτοσάγες.

Qui, se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.] Faernus nullo adiutus vetere libro sed cõiectura tantùm ductus, ita hunc locum emendabat: Qui se, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.

Ab eius summo sicut palmæ, ramique latè diffunduntur.] Animaduertit Faernus locum nõ carere mendo. itaque delebat particulam Que: in meo autem libro melius, pro Que, legitur Quàm.

6 *Ad bellũ Ambiorigis profectus.*] Vox Profectus, abest à libro Faerni: & σχολιαστικῶς posita ab aliquo videtur.

Atque etiã imparatum.] Faernus delet, etiã. & paulò suprà legit, celeriter, contra omnium opinionem, &c. quomodo in meo quoque lib. scriptum est.

Sed hoc quoque factum est.] Melius in meo libro, Sed hoc factum est, &c.

Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit.] Ita Faernus.

Ad Vatucam contendit.] Liber meus habet, Atuatucam. quam lectionem confirmat Ptolemæus, licet operarum vitio ἀτουάκουτον apud illum scriptum sit.

Aut locis syluestribus palus impedita.] Ita scriptum est in meo libro.

Quàm legionariorum.] Legionarius miles, est in meo libro.

7 *Deficiens, ægrè per manus tractus.*] Abest vox Deficiens, à Faerni libro, & meo.

Qui non rei nouitate.] Quin, legit Faernus, & ita habet liber meus.

8 *Fidem non haberent.*] Videndum anne rectius sit, vt in meo legitur, Fidem non faceret.

Equitatum se ex fuga recepisse dicerent.] Equitatum tantum se ex fuga, &c. ita est in meo libro.

Ne minimo quidem casu.] Magis placet, casui, vt est in libro Vaticano, & meo.

Durocortum.] Liber Vaticanus, & meus habent, Durocortorum. Ptolemæus quoque δουροκόρτορον. malè igitur apud Strabonem, δατικόρτορον.

LIB. VII. CAP. I.

Quam à maioribus acceperant.] Acceperint, rectius est in meo libro. & paulò pòst, Quoniam in præsentia obsidibus cauere, &c.

Quod more eorum grauissima cærimonia continetur.] Quo more eorum grauissimæ cærimoniæ continentur: ita est in meo libro, egóque ita malo, quàm vt in aliis legitur.

2 *His constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus.*] Reiiciebat Faernus vocem, omnibus: quæ à meo quoque libro abest: ac nescio quo modo in hunc locum irrepserit. paulò pòst, pro Ibi scriptum est, Inde.

3 *Quo pabulandi caussa adire posse videantur.*] Liber meus habet, adiri.

4 *Insidiarum caussa.*] Insidiandi, est in meo libro.

Reliquáque quæ ad oppugnationem oppidi.] Ita est in meo libro.

Non hæc omnia fortuitu.] Fortuito, habẽt libri Vaticanus, & meus.

Quem turpiter se ex hac fuga recipientem, &c.] Ita scriptum est in meo libro.

5 *Milites cùm toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur.*] Ita legitur in meo libro.

Quidam ante portam opidi Gallus qui per manus serui, &c.] Ita hic locus legendus, à Faerno primùm ex ingenio, deinde libri mei auctoritate emendatus.

Perfectisque operibus.] Derectis habet liber meus: sic enim vbique pro Directis.

Vt si qua ex parte obuiam contraueniretur.] Faernus delebat Contra.

Vltimas opidi partes continenti impetu petiuerũt.] Continuo petiuerunt, habet liber meus.

Silentio ex fuga recepit.] Liber meus habet, silentio sic ex fuga recepit, &c. vt nisi ita legatur, non satis aptus sensus elici possit.

6 *Neque in acie vicisse Romanos.*] Ita legitur in meo libro.

Vt omnia quæ imperarent, sibi patienda, & perferenda existimarent.] Non dubito quin illud, & perferenda, sit Grãmatici alicuius glossema, quod auctoritate veteris libri reiiciebat Faernus.

Senatúmque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit.] Liber meus antiquissimus habet, Decetiam euocauit. codex verò Vaticanus, Ad se etiam, licet non omnino emendatè, minus tamen corruptè, & in quo veræ scripturæ vestigia aliqua appareant. esse autem Decetiã opidi nomen, in finibus Aeduorũ, opinor: eiúsque, quòd non adeo celebre esset, mentionem apud Scriptores non reperiri.

Atque omnibus omissis his rebus.] Faernus delebat, his.

7 *Erat in magnis Cæsaris difficultatibus res.*] Hunc locum ita reperi scriptum in meo vetustissimo libro, Erat in magnis Cęsari difficultatibus, ne, &c. & ita Faernum quoque legisse animaduerti.

Postridie cum duabus legionibus in occulto restitit.] Postero die, Faernus. & ita legendum arbitror.

Castris pro opido in monte positis.] Prope opidũ, est in meo libro.

Cum ijs primum communicat, hortatúrque vt se, liberos, & imperio natos, &c.] Liber meus pro Primum, habet præmium: quam scripturã videntur confirmare hæc quæ sequuntur verba: Celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, &c. siue, vt emendauit Faernus, adductis.

Ad Cæsarem disceptaturi.] Placet Disceptatorem, quomodo Faernus legebat, & est in meo libro.

Indicta caussa.] Indicta re, Faernus.

8 *Atque omni genere telorum.*] Ita est in meo libro: insulsè legunt alij, omnis generis telorum.

Primis nunciis.] Trinis, pro Primis habet liber meus. sed non satis placet.

Si alterum amisissent, non dubitari, quin penè circumuallati.] Ita legitur in meo libro.

Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionésque, &c.] In omnibus quæ vidi exemplaribus, locus hic mancus, mutilúsque circumfertur. vnius autem optimi mei libri ope, insigni repleta lacuna, ita illum suppleuimus: Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorúmque produci, neque iis ferramenta detrahi, mulionésque, &c.

9 *Quòd satis magna vallis intercedebat.*] Magnę valles intercedebant, est in meo libro.

Matres familias.] Matres familiæ, habẽt lib. Vaticanus, & meus.

Nec minus se in milite.] Non minus, &c. Vaticanus liber, & meus.

Pontem refecit, exercitúmque transduxit.] Ita habent libri Vaticanus, & meus.

10 *Ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem.*] Daret, Faernus.

In eámque fortunam, amplitudinémque deduxisset.] Ita est in meo libro.

Vt, ab re frumentaria, Romanos excludere.] Rectius in meo libro legitur, Si aut re frumentaria &c.

Id ne tum quidem necessario faciundum existimabat.] In meo libro est, Vt nemo tunc quidem, &c.

11 *Id est opidum Parisiorum, quod positum est in insula.*] Ita legit Faernus.

Neque nostrorum militum, victorúmque impetum sustinere potuerunt.] Hunc locum ita emendauit Faernus ex vetere libro: Neque nostrorum militum victorum impetum, &c.

12 *Eodem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragiis res permittitur.*] Quis non videt hunc locum ita scribendum, atque interpungendum esse, vt in libro Faerni scriptum animaduertimus? Eodem conueniunt vndique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur.

A tribunis Mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis.] Ita est in meo libro.

Id quod magis futurum confidebat.] Vaticanus liber & meus habent, confidat, vt opinor, rectius. & paulò suprà, pro Iter facere, Iter confici.

Pugnatur vnà tunc omnibus in partibus.] Ita est in meo libro.

13 *Alexiam.*] Liber Vaticanus & meus habent, Alesiam. ita etiam Strabo libro 4. licet malè apud eum legatur, καὶ ὁ περὶ ἰλλησίαν πόλιν μανδιβόλων. Plutarchus. Dion. lib. 4. Diodorus Siculus, & Velleius Paterculus.

Qua maxima parte exercitus confidebant.] Quo maximè confidebant, liber meus.

Ab ea fossa pedibus CD. deduxit.] Ita liber meus habet, pro reduxit.

Huc teretes stipites feminis crassitudine.] Latinus Latinius Viterbiẽsis vidisse se librum manuscriptum testatur, in quo, pro Feminis, legeretur Fœmoris. in meo autem pro, ad summum, est, ad infimum.

Ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur.] Vide num rectius, infixæ, vt est in lib. Faerni & meo.

14 *Frumenti rationem habere.*] Frumentandi Faernus legit,& ita habet liber meus.

Xantonibus.] Liber meus habet, Santonis. & ita omnino legendum.paulò infrà, Lexouiis,Aulerus, Eburonibus, &c. delendum Aulerus, ex eiusdem libri auctoritate.

Curiosolites,Rhedones, Ambibari, Cadetes,Osismii,Lomouices,Veneti,Veneli,&c.] Ita est in meo libro,οὐένελοι etiam Ptolemæo.

Fiduciæ pleni.] Fiducia est in meo libro.

Quid ergo?mei consilii est facere.] Ita ex meo libro interpungendum.

15 *Eósque propulerunt.*] Pepulerunt, Faernus.

16 *In aliena vident virtute consistere.*] Constare est in meo libro.

Eruptione pugnaret.] Pugnet, liber meus.

Loca prærupta, atque ex adscensu tentant.] Ita est in meo libro.

Aggere,& cratibus aditus expediunt.] Fossas explent, habet liber meus, pro, aditus expediunt.

Excipitur rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor.] Excipit, libri Vaticanus & meus.

Huius anni rebus cognitis.] His rebus literis Cæsaris cognitis: ita se reperisse in antiquo libro notauit Faernus.

LIB. VIII. Cap. I.

A. *Hirtij,vel Oppij.*] A.Hirtij Pansæ. ita hic liber inscibitur in meo vetusto codice.

1 *Equitatus præsidio.*] Equitum præsidio, Faernus.

2 *Velliocassos.*] Vellocasses habet liber meus.ita Plinius,& alij.

Vt si diceretur Cæsar cum 3. legionibus venire, offerrent se,&c.] In meo exemplari totus hic locus ita legitur. Si,vt diceretur (vel, dicebatur,vt in libro Latini Latinij) Cæsar cũ tribus legionibus veniret, offerre se, &c. paulò infrà, pro Permanerent, est Permanere.

Coronísque pro ratione eius altitudinis inædificari.] Ita Faernus.

Alter quo propior hostem in vallo collocatus esset.] Faerni liber & meus habent,Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.

Aut vicissim hostes,eodem transgressi.] Melius Eandem,vt est in libro Faerni & meo.

Præsidio pabulationibus mittit.] Faernus ex vetere libro legebat, pabulatoribus: quod magis placet.

3 *Fasces vbi consederant,nam, &c. stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos.*] Ita Faernus.

A conspectu texit Romanorum.] Pro, texit, est in meo libro,extulit.

Vix suorum ipsi priores partes animaduerterent.] Ita est in meo libro.

Primus cum paucis se ostendit.] Videtur legendum,Primum,vt in meo libro.& non multò pòst, pro Nostri constanter, est, Nostri autem constanter.

Omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo.] Faernus ex veteris libri auctoritate delebat verba illa, cognita calamitate.in meo autem exemplari,atque etiam in vetustissimo Orosij libro, qui apud me est,Correus,non Corbeus scribitur.

Velut insueta re permotus, vellet celeriter hominem conficere,à familiaribus prohibitus non potuit.] Ita est in meo libro.

4 *Qui in illis regionibus præerat.*] Abest particula In à Ferni libro,& meo.

Proximum suæ dignitati esse ducebat.] Faernus, proximum esse ducebat.

Atque omne agmen morarentur.] Reiicienda vox Agmen, auctoribus libris Faerni, & meo.

Q.Titatius Varus.] Legendum Q.Attius Varus,vt in libro 3.belli ciuilis.

5 *Reliquásque proficiscitur ciuitates.*] Ceterásque est in Faerni libro,& meo.

Profugit inde cum paucis Lucterius.] Effugit, Faernus: & ita habet meus liber.

Ipse Legionem vnā intra castra distribuit.] Pro Intra,est in Faerni libro & meo,trina.

At Germanos, equitésque.] At Germanos equites,est in meo libro.& paulò post: Germani equites,pro Germani,equitésque.

6 *Sub ipsius enim Opidi murum magnus fons prorumpebat.*] Videndum num melius in meo libro legatur, Sub ipsum enim opidi murum magnus fons prorumpebat.

Opidani enim loco superiore decurrentes sine periculo prœliabantur, multósque pertinaciter succedentes vulnerabant, vt tamen milites nostri nō terrerentur] Ita hic locus legitur in meo libro.

Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis.] Liber Faerni habet, Eodem tempore cuniculos tectos,crates, & vineas agunt ad caput fontis.

Sed quæ superare fontis fastigium posset.] Faernus legebat ex antiquo libro, Sed quæ superaret fontis fastigium.

Vt ab incendio restinguendo dimicatione, & periculo deterrerentur Rom.] Ita est in meo lib.

Tamē omnia paratissimo sustinebant animo.] Fortissimo,habet liber meus,pro paratissimo.

Ita vt quisque poterat.] Faernus,Ita quàm quisque poterat.

Cùm pertinaciter resisterent opidani.] Hunc locum ita legebat Faernus: Cùm pertinaciter resisterent opidani,& iam magna parte suorum

suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt,&c. hanc lectionem confirmat meus liber.

Manus præcidit, vitam concessit.] Ita est in meo libro, rectius quàm in vulgatis, manus præcidit, vitámque concessit.

7 *Qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant.*] Meus liber habet, qui nulli, &c. & ita legendum opinor.

Parente Romanis ciuitate.] Liber meus habet, Parente sibi omni ciuitate: quę lectio videtur non omnino improbanda.

Ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset.] Perduxisset, Faernus.

Et conuersi hostem pellere.] Conuersis equis, est in meo libro.

8 *L. Paullo, & C. Marcello cos.*] L. Lentulo, & C. Marcello cos. emendauit olim Octau. Pătagathus, & ita in veteri libro scriptum est. horum autem consulum mentio est in antiquo etiam argenteo nummo, in quo legitur, L. LENT. C. MARC. COS.

Quam sub discessu suo.] Melius in Faerni libro & meo, Quam sub decessum suum.

Contendebat enim gratia cùm libenter pro homine &c.] In antiquo libro scriptum est, Contendebat enim libenter cum gratia pro homine, &c.

Simúlque se & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione.] Ita Faernus, & Latini Latinij liber.

Fore eo facto liberam.] Eo pacto, Faernus.

Sed etiam per se discessionem facere cœpit.] Deest vox Senatus, quæ à Faerno reposita, locum sine dubio corruptum restituit: Sed etiam per se Senatus discessionem, &c.

Quod ne fieret, consules, amicique Pompeij iusserunt.] Pro Iusserunt, emendauit Octauius Panthagatus Intercesserunt: sed haud scio, ex auctoritate ne antiqui libri, an coniectura.

Atque ita rem moderando discesserunt.] Faerni liber habet, Atque ita remorando discesserunt.

Confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit.] Liber Faerni & meus habent, Confectam ex delectu Prouinciæ Cæsaris, ei tanquam ex suo dedit.

Cùm de voluntate Aduersariorum, &c.] Cum voluntate aduersariorum, legit Faernus deleta particula De.

Ipse exercitui distribuit hiberna.] Ita hic locus legitur in meo libro.

LIBRO I. DE BELLO Ciuili.

CAP. I.

Referũt consules de rep. in ciuitate.] Faernus delebat in ciuitate. quod fortasse ab aliquo σχολιαςικῶς positum, in Cæsaris verba irrepsit.

Hæc Scipionis oratio, quòd senatus in vrbe habebatur, Pompeiúsque aberat.] Aderat, habent omnes manuscripti libri, & ita omnino legendum: non vt Petrus Victorius, & alij eũ secuti, Aberat emendarunt. valet autem, vt opinor, hoc loco, aderat, ad vrbem erat: quod rectè de Pompeio dictũ est, qui quòd Procos. esset cum Imperio ad vrbem erat, cùm in vrbe esse non liceret. itaque ipse Cęsar ita de Pompeio infrà scribit: Ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur. Ad vrbem verò esse, qui dicerentur, & pluribus locis docet Pædianus, & ex his Cæsaris verbis colligitur. qui Procos. sunt ad vrbem, &c. quam autem reponimus lectionem confirmant hæc quæ sequuntur verba: Misso ad vesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. paulò pòst: Proximis diebus habetur Senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quę per Scipionem ostenderat, agit, &c.

Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat.] Octauius Pantagathus pro Pompeius, legebat, Promptos. quo nihil potest aptius huic loco excogitari, licet nullius quòd sciam veteris libri auctoritate confirmetur.

Atque ostentatio sui & potentium.] Sui potentium, Octauius Pantagathus.

Quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari.] Liber meus habet, iniunxerat. & paulò pòst, ruptim, pro raptim.

2 *Quíque Proconsules sunt ad vrbem.*] Octauius Pantagathus legebat, Proconsulibus.

In Mauritaniam mittatur.] In meo antiquissimo libro scriptum est, Mauretaniam: quæ scriptura in Græco quoque æreo numismate reperitur. μαυρετανια enim habet.

Philippus & Marcellus priuato consilio prætereuntur.] Pro Philippus, emendauit Octauius Pantagathus, Paullus. quòd enim superiore anno consules fuissent, prætereundi non erãt, quominus eis consulares pro-

uinciæ decernerentur.

Paludatique votis nuncupatis exeunt.] Melius, exeant, vt est in vetere libro.

Quæ superioribus annis armis esset restituta.] Antonius Augustinus Episcopus Ilerdensis, delet vocem, armis.

Qui amissam restituisse videbatur, dona etiam, &c.] Ita Faernus.

3 *Semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora.*] Faernus ex vetere libro, necessitatibus legebat.

Sibi semper Reip. primam fuisse dignitatẽ, &c.] In meo vetustissimo codice locus hic aliter legitur, ac in lib. Faerni scribi animaduerti. sic enim habet: Sibi semper primã fuisse dignitatem, vitáque potiorem: doluisse se quòd pro beneficio sibi per contumeliã ab inimicis extorqueretur. sed Faerni lectio magis placet: Sibi semper Remp. primam fuisse dignitate, vitáque potiorẽ, &c.

Proficiscatur Pompeius, in suas prouincias ipsi exercitus dimittantur.] Opinor rectius legi in Faerni libro & meo, exercitus dimittant. Antonius August. delet vocem ipsi.

4 *Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit.*] Faernus, substitit.

Actius.] In meo vetustissimo libro, Attius duplici tt, scribitur. eius meminit Cicero ad Attic. epist. 4. libro 8. Sulmone C. Attium Pelignum aperuisse Antonio portas.

In iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum.] Liber meus corruptè habet, VcillumHirrum. Faernus autem pro Vlcillem, substituit Luceium.

5 *Quaterna in singulos iugera.*] Ita emendauit Paulus Manutius, cum malè XL. in omnibus exemplaribus scriptum sit.

Castellisque circummunire instituit.] In libro Faerni & meo est, circumuenire.

Consultandi caussa.] Faernus, consiliandi.

Neque eorum tam remisso.] Neque verò tam remisso, Faernus ex vetere libro.

Vt nullus in aliam partem mente atque animo.] Liber meus habet, vt alius in aliã, &c. quæ lectio non improbanda.

Vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos.] Pro ea re, reposuit Faernus, iniuria. cuius scripturæ vestigia retinet antiquus meus lib.

Erant Senatorij ordinis.] Pro Senatorij, est, primi, in libro Faerni & meo.

Ferentinorum.] Frentanorum, est in meo libro. quam scripturam confirmant Græci quoque scriptores Ptolemæus & Strabo. φρεντανοὶ enim habent.

6 *Neque verò idem perfici.*] Profici, est in meo libro.

Reliquisque telis pugnabatur.] Pugnabant, Faernus.

Nihil sine illis de compositione agi posse.] Faerni liber & m[eu]s habent, Sine illis non posse de compositione agi.

Deprehensas excipiunt.] ita Faernus legit, & & in meo libro scriptum est.

7 *Hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem.*] Deest particula, cum, in Faerni libro, & meo.

Se verò vt operibus antè studuerit, sic iustitia & æquitate, velle superare.] Liber meus antiquus habet, Se verò vt opibus anteiri studuerit. &c. ac vidi qui hanc lectionem retinendam putent.

8 *Quas Sicilia & in Cosano à priuatis coactas.*] Cùm antea legeretur Sicilia, & Sardinia. ita ope veteris libri emendauit Petrus Victorius. meus autem liber eandem seruat scripturam. nisi quòd pro Sicilia, habet Sigili. minus certè deprauatum nomen. nam Sicilia prouincia, cum Consano, quæ Domitia villa sit, non satis aptè coniungitur.

9 *Celtiberis, Cantabris.*] Celtiberiæ, habet liber meus.

Quem ipse petiuerat.] Faernus, quam ipse pacauerat.

Subito iumentorum, & aquæ magnitudine.] Octauius Pantagathus legebat, Subito vi ventorum & aquæ, &c.

10 *Atque aliis summissis præsidiis.*] Subsidiis, habet liber meus.

Cominus tamen diu stetissent.] Melius legitur in meo libro, Cominus tam diu stetissent.

Nix profluit.] Faernus, profluxit.

Tempus erat difficillimum, &c. ac ciuitates &c.] in Faerni libro & meo legitur, Tempus autem erat anni difficillimum, &c. at ciuitates, &c.

11 *Qui iter habebant ad Cæsarem.*] Placet, habeant, vt est in meo libro.

Magni domum concursus ad Afranium.] Faernus legebat, demum, pro, domum. sed non satis placet. vide num melius sit, domo. paulò pòst: magnæque gratulationes fiebant.

Pontem institutum perficit biduo.] Ita Faernus.

Alij vt prædæ præsidio sint.] Ita est in meo lib.

12 *Et quòd licebat latiore spatio producta lõgius acie.*] Liber meus habet aut producta, &c.

Hoc primùm Cæsari ad Ilerdam nunciatur.] Faernus ex vetere libro, pro, primùm legebat, prælium.

13 *Hos Tarraconenses, & Lacetani.*] Vetus liber meus habet, Iacetani. & ita ex auctoritate Strabonis & Ptolemæi scribendum censeo. ἰακκητανοὶ enim appellantur à Strabone in libro 3. idem autem error est in Liuij & Plinij codicibus.

Et paucis pòst diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt.] Lurgauonenses, legitur in meo libro: & ita habet Liuius. Strabo autẽ appellat, opinor, ἰλεργέτας. nã de iis scribit, ὀ πολὺ ἄπωθεν τοῦ ἴβηρος. sed hoc non asseue-

asseueranter affirmauerim.

Octogesam.] Et oui sam, Plinius.

Huc iam rem duxerat.] Faernus, huc iam adduxerat rem.

14 *Mittitur L. Decidius Saxo.*] Saxa habet Faernus, & ita in meo libro scriptum est. is fuit metator Cæsaris. Cicero Philipp. 13.

Nam quæ itinera ad Iberum.] Ita est in meo libro.

Nos necessarij victus inopia coactos.] Ita legitur in meo libro.

15 *Hoc consilium Cæsaris plerisque non probabatur.*] Ita habet meus liber.

Hæc consultantibus.] Consiliantibus, est in Faerni libro, & meo.

Conquirit atque euocat.] Ita est in meo libro.

Armáque cum hominibus necessariis.] Liber meus habet, armáque quod cum hominibus, &c.

Sed plerosque ij, qui receperant, celant.] Ita scriptum est in meo libro & paulò pòst, Cæsar qui milites aduersariorum in castra, &c. ita etiam Faernus.

Vana religio iurisiurandi.] Noua religio, &c. in Latini libro, & meo.

Centuriones, ampliorísque ordinis Equites Romanos in Tribunicium restituit honorem.] Faernus ita hunc locum legebat, Centuriones ampliori ordini, & Tribunos in Tribunicium, &c.

16 *Equites verò ex loco superiore, in aduersarios tela coniiciebant.*] In auersos, pro, aduersarios, emendabat Faernus. alij libri habent, aduersos, minus corruptè.

Lentè atque paulatim.] Ita Faerni liber, & meus.

Qua re animaduersa, Cæsar, relictis iis munitionibus, subsequitur.] In libro Faerni, pro relictis iis munitionibus, est, eductis legionibus. & ita legendum videtur.

Illi enim animaduerso vitio castrorum.] Ita est in meo libro.

Et quo essent ad id expeditiores.] Ad iter expeditiores, habet Faerni liber: quod magis placet.

Illi impediendæ rei, quæ munitionis caussa fiebat.] Faernus ope veteris libri ita locum restituit: Illi impediendæ rei causa, hora, &c.

17 *Acies erat Afraniana.*] Totum hunc locum ita legit Faernus: acies erat Afraniana duplex, ex legione prima, & tertia: in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex, sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant, &c.

Aquæ, ligni, & frumenti inopia.] Faernus legit, aquæ, lignorum, frumenti, &c.

Quem Cæsar delegit.] Delegit, habet liber meus.

Quos in sua potestate habuit.] Placet, habuerit, vt est in meo libro.

Pecuniam pro iis rebus soluit.] Pecuniam pro iis dissoluit rebus, est in Faerni libro, & meo.

Introduxerunt.] Intus adierunt, habet meus liber: & fortasse melius.

Cæsar vt cognosceret, postulatum est.] Postulant, Faernus.

Eique negotio Q. Fusium Calenum Legatum præfecit.] Q. Fusium, est in meo libro: & ita in argenteis nummis inuenitur, in quibus Kalenum per K, non per C, scribi animaduerti.

LIB. II. Cap. I.

QVæ ex signo facilè agnosci poterat.] Ex insigni, legebat Faernus veterum librorum auctoritate. cuius lectionis vestigia remanent in meo quoque libro.

2 *Fastigio musculi delabitur.*] Elabitur, Faerni liber, & meus.

Hostes ex muro, ac turribus submouentur.] Ita est in Faerni libro, & meo.

3 *Interiectis aliquot diebus.*] Rectius legitur in meo libro, interiectísque, &c.

Sed, vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant.] Contemptionem, habet liber meus, non omnino malè. nos tamen vulgatam scripturam retinemus.

Omnibus arboribus longè, latéque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis.] Conuectis, est in meo libro: & ita olim emendarat ex ingenio Octauius Pantagathus.

Cùm pæne inædificata in muris, &c.] Ita est in meo libro.

4 *Hæc omnibus referebat sermonibus.*] Liber meus habet, ferebat.

Hæc se certis nunciis, certis auctoribus comperisse.] Hæc secretis nuntiis, &c. est in meo libro, ac vidi qui hanc scripturam retinendam censeant.

Quas Cæsari esse amicas ciuitates.] Octauius Pātagathus ita hunc locum legendum existimabat: Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, præsidiáque eò deducebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, & iudicia in priuatos reddebat, &c. reperi posteà in meo antiquissimo libro ita hunc locum scriptum esse.

Cùm itinere conuerso, sese Ilipam Italicam venturum promisisset.] Cùm itinere conuerso sese Italicam venturum pronunciasset. ita Faernus legebat: primúsque, quòd sciam, locum restituit.

5 *In publicum contulerant.*] Attulerant, Faer.

Etiam ab initio.] & iam ab initio, Faernus.

C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit.] Liber meus habet, ibi C. Caninium, &c.

Paullo amplius passus ∞.] Passuum, Faernus. & paulò pòst, longè, pro longius.

Ne primam sacramenti.] Faernus, ne primi sacramenti, &c.

A quibus contumelia perfugæ appellarentur. huc pauca ad spem largitionis addidit.] Ita est in meo libro.

Genus hominum, quod liceret, &c.] Locus hic vereor vt sit satis emendatus. neque verò nisi veteris alicuius libri opè purgatus fuerit, aptus ex eo sensus elici poterit. in meo autem, pro, vellent: quæ offerrentur: commilitonésque: & accipiebant: legitur, vellet: qua offerrentur: commilitésque: & accipiebantur.

6 *Nam neque prudentes suspicari oportet. sibi parum credi.*] Pro, prudentes, legerem, pudentes, ex Faer. li. & paulò post: quòd illis licentiã timor augeat noster, is studia deminuat: non vt in vulgatis, quòd illis licẽtiam timor augeat, nostris studia deminuat. confirmant hanc lectionem quæ sequuntur verba: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, &c.

Quo maiorem.] Meus liber habet, qua maiorem, &c. vt ad noctem referatur.

Prouinciam, Siciliam, atque Africam.] Ita est in meo libro.

Consensu suo constituit Curio.] Suorum, Faern.

7 *Quo æquiore loco prælium committeretur.*] Committerent, Faernus. quod placet.

Sed præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant.] Magis placet vt est in meo libro, Sed præoccupatus animus Attianorũ, &c. nihil de resistendo cogitabat.

Qua telum abiici posset.] Faernus legit, adigi.

Ac fugientium multitudine.] Hac fugientium, &c. ita habet meus liber.

Ex numero aduersariorum circiter DC *interfectis atque vulneratis.*] Huius loci integram, incorruptámque scripturam in vno meo libro reperi, in quo, pro, atque vulneratis, legitur, ac ∞ vulneratis. cùm manuscripti omnes, quos viderim, corruptè habeant, atque.

Quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt.] Potuerint, liber meus. quod magis placet.

At illi itinere totius noctis confecto.] Faernus notauit in veteribus aliquot libris scriptũ esse, confecti: quo modo in meo quoque libro legi animaduerti. neque dubitandum est, quin ita scribi debeat.

8 *Vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam, &c.*] Vnam vt in miseris rebus, &c. ita corrigendum puto, meo vetustissimo libro auctore.

Diebúsque æquè post paucis.] Deest, æquè in libro Faerni, & Latini.

LIB. III. Cap. I.

Illis temporibus quibus in Vrbe præsidia Legionum Pompeius habuerat.] Melius ad Vrbem, vt legit Faernus. nam de his ipsis Legionibus lib. I. scribit Cæsar, ne ad eius periculum reseruare, & tetinere eas ad Vrbem Pompeius videretur.

Anni spatium ad comparandas copias nactus.] Annuum spatium, Faerni liber & meus.

Sasalem filium miserat.] Sadalẽ appellat Lucanus lib. 5.

Ex Gallogræcia dederant.] Pro, dederant, est, tantundem, in Faerni libro, & Latini.

Eius rei caussa omni in ora maritima.] Abest, in, particula à Latini libro, & meo.

2 *Erat Orici Lucretius Hispilo.*] Vespillo, scribendum. ita habet lib. meus: & argenteus nummus in quo est, Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO.

In eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit.] Indiligentiæ, est in meo libro. quod non displicet: nã paulò pòst ita de Bibulo scribit, custodiísque diligentius dispositis.

Si in Cæsaris conspectum veniret.] Melius, venire posset, vt est in meo libro.

Ibi qui concitatis Dalmatis.] Non est prætereundum hoc loco Delmatas, non Dalmatas in antiquis lapidibus inueniri, & Delmaticus, pro Dalmaticus. qua de re ita ex auctoritate Varronis scribit Velius Longus in libro de Orthographia. placet etiã, vt Delmatiam, nõ Dalmatiam pronunciemus, quoniam à Delminio maxima ciuitate tractum nomen existimetur.

Sese munierant.] His sese munierunt, habet liber meus.

Tantis detrimentis receptis.] Acceptis, est in meo libro: quod magis placet.

3 *Et detrimento Africani exercitus.*] Lib. meus pro Africani habet Afraniani. vt ad Afranij milites referatur, qui se Cæsari, victo Afranio, dediderant.

Interea & Reip. & ipsis placere oportere.] Faernus hunc locum ita corrigendum esse indicauit: interea expedire, & ipsis placere oportere.

Græcos murum ascendere.] Totus hic locus ita legitur in meo libro. Cùm Græcos murum ascendere, atque arma capere iuberet. illi autem contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent: oppidani etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur, &c. neque sanè dubito quin ita legendum sit.

Diurnis

Diurnis eò nocturnisque,&c.] Ex meo antiquo libro ita hic locus legendus, atque interpungendus: diurnis eò, nocturnísque itineribus contendit simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantúsque terror incidit eius exercitui,&c.

4 *Cæsar profecto occupato itinere.*] Achilles Statius Lusitanus, pro, profecto, legit, profectus; quod non displicet. ita enim alibi locutus est Cæsar.

Vt vigiliis castellisque benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio.] Libri scripti aliquot, pro, essent, habēt, esset. quod Faernus retinet. sed pro, ciuitates, ciuitati legit: tutæ, verò delet. in Aldinis recentioribus deest vox, præsidio; quæ est reponenda.

Quantum nauium facultatem habebat.] Faernus, quam tum nauium,&c.

Atque vno tempore accidit.] Liber meus habet, atque vno etiam tempore accidit,&c.

Neque tum respondendum Cæsari existimabat.] Placet, existimauit, vt est in meo libro.

Quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat.] Ita est in meo libro.

Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italia,&c.] Malè hic locus in vulgatis libris, quos viderim, legitur. ita autem interpungendum, & emendandum esse existimo ex mei libri auctoritate. cuius rei opinio tolli non poterit, cùm in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. bello perfecto ab iis Cæsar hæc facta cognouit, qui sermoni interfuerunt.

Nisi Cæsaris capite relato.] Delato, Faernus.

5 *De solutionibus, quæ per arbitrium fierent.*] Per arbitrum, est in meo libro. & fortasse melius.

Aliam tabularum nouarum.] Pro, aliam, Faernus legit, alteram: quod placet.

Ipse cùm Casillinum venisset.] Faernus, veniret, & Casilinum vnico l scribendum. κασιλῖνον enim habet Strabo, & liber meus.

Atque proditio opidi appareret.] Faernus legebat, de proditione opidi appareret.

Quæ mandata ad se per Bibulum delata essent.] Vibullium, habet liber meus. & ita legendum opinor.

Peruenit Turios.] Thurios, liber meus. & Straboni, θȣ́ριοι.

Itaque magnarum initia rerum.] Ita est in meo libro.

6 *Vltra Lyssum.*] Lissum, habet liber meus. & ita Strabo lib. 7.

Leuiúsque tempestatis, quàm classis, periculū existimauerunt.] Aestimauerunt, est in meo libro. quod magis placet.

Has, scaphis, minoribúsque nauigiis compluribus sumptis.] Pro, sumptis, est, summissis, in Faerni libro & meo.

In animi fortitudine.] Firmitudine, Faerni libr, & meus. & ita magis placet.

Qui omnes ad eum perducti.] Producti, est in meo libro.

Ex omnibus copiis.] Expositis copiis, Faern.

7 *Hæc eodem ferè tēpore.*] Ita habet lib. meus.

Ipsi iter secundum eas terras direxerant.] Pro terras, est, terra, in meo libro. vt eas, ad naues referatur.

Conferta præfectis.] Differta præceptis, habet liber meus. quam scripturam cōfirmat Latini quoque liber.

Ceterasque eius deæ statuas: cùm in fanum ventū esset,&c.] In meo quoque libro locus hic corruptè scriptus inuenitur; ita tamē corruptus, vt ex eius scripturæ vestigiis vera lectio elici posit. sic enim habet: Ceteráque eius diei cōstituta, cùm in fanum, &c. ego si coniecturæ locus sit, veteris scripturæ vestigiis retētis legerem, certáque eius rei die constituta, cùm in fanum, &c. lib. 7. bell. Gall. ita planè locutus est, tempore eius rei constituto. & hoc ipso libro, certúmque ei rei tempus constituitur. de hac autem lectione nemo dubitabit, qui Cæsaris verba quæ sequuntur, paulò attentiùs considerauerit.

Calidone, & Napacto.] Liber meus habet, Calydone. Straboni quoque καλυδών.

Adesse Scipionem cum legionibus.] Sic omnino legendum, non, vt in vulgatis libris, legione. duas enim legiones in Syria habebat Scipio, vt suprà. nec verisimile est, si vnam tantùm legionem habuisset, ad custodiam impedimentorum octo cohortes rerelinquere voluisse. hæc Faernus.

8 *Ex fremitu equorum illata suspicione.*] Pro, illata, est, incussa, in libro Faerni.

Iisque custodiam nauium longarum.] Iisdémque, liber meus habet.

Quæ erat ad custodiam ab Acilio posita.] Videtur legendum, Caninio, quo modo Faern. emendauit: aut paulò suprà, pro Caninius, reponendum erit Acilius. quam scripturam retinuit Paulus Manutius.

Etiam nauem expugnauit.] Pro etiam, emendauit Faernus, eam. neque dubitādum est, quin ita legi debeat.

Hellide, atque Amantia.] Liber meus habet, Biblide, non satis emendatè, minus tamen corruptè. placet Bullide, ex Ptolemæo.

9 *Decertandi potestatem Pompeio fecit.*] Lib. meus habet, decernendi.

Atque vt nostri perpetuas munitiones videbant.] Pro, videbant, Faernus legit, iungebant: & & delet vocem, timebant. quam nos scripturam retinemus.

Recipere se iussit.] Statuit, Faernus.

Legiones reduci iussit.] Faernus, legionem. & ita legendum.

Constipati pila coniecerunt.] Ita legit Faernus,

in meo libro eſt, conſpirati.

Aduerſus clivum incitati.] Anteà legebatur, pilum, pro quo Manutius repoſuit, cliuũ. Faernus autem tumulum, non ita aptè.

Præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt.] Ita eſt in meo libro.

Paulóque circa eum locum morati.] In meo libro pro, circa, eſt, citra. deeſt autem vox, morati.

10 *At tum integras.*] Faerni liber & meus habent, at contra integras, &c.

Noctu cohortes noſtras.] Noctu, Faernus.

11 *At plerique exiſtimant.*] Rectius legit Faernus Ac, pro At. & paulò pòſt, alter agere ad præſcriptum.

Volcatius Tullius.] Tullus, eſt in meo libro: & ita habet argenteus nummus.

Ad duorum millium numero.] Ad duo millia, Faernus.

Cæſari renunciauerunt.] Remunerauerunt, habet liber meus.

Cohortémque duplici ſtipendio, frumentóve, &c.] Antonius Auguſtinus legit, frumento, veſte, pecunia, aliíſque militaribus donis.

12 *Et Orchomenum de voluntate ipſarum ciuitatum recepit.*] Liber meus non habet particulam, de. & ita lib. 1. de bello ciuili locutus eſt.

Amicitia Cæſaris conciliare ſtudebat.] Faernus ex veteribus libris legebat, amicitiæ.

Sed etiam fructus ex arboribus deficiebant.] Pro fructus emendauit Faernus, frondes.

Locupletéſque ex egentibus effecerat.] Fecerit, Faerni liber & meus.

Monuítque equites.] Deeſt vox, equites, in meo lib. videndúmque an ita aptius ſit.

Diſcedere à noſtris.] A nobis, Faernus. & ita liber meus habet.

Poſtquam id difficilius viſum eſt.] In meo libro eſt, poſtquam id facinus viſum eſt.

13 *In interiorem vallum tela iaciebant.*] Anteriorem, Faernus.

Per mare nauibus expoſitis in aduerſos noſtros impetum fecerunt.] Placet vt legebat Faernus, per mare nauibus expoſiti in auerſos noſtros, &c.

Et viribus deficeret.] A viribus deficeretur, habet liber meus.

14 *Atque opera, vt demonſtrauimus, circummuniret.*] Faernus, opere, ex antiquo libro.

Eo loco propugnante.] E loco, habet liber meus. & paulò pòſt, ſibi repugnantes, ibi, pro ſibi.

Ex parte, ex qua proruebat.] Faernus, ea parte, qua perruperat.

Eodem quo venerant.] Placet, eadem, qua venerant. ita legit Faernus.

Omnéſque deductos.] Productos, Faernus.

15 *Si non omnia cederent ſecunda.*] Caderent, habet liber meus: & ita Faernus legebat.

Et ne citiſſima eius profectio cognoſceretur.] Citiſsimè, Faernus. & ita in meo libro apparet ſcriptum fuiſſe.

Ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.] Ita eſt in meo libro.

Intra vallum caſtrorum.] Delet Faernus vocem, caſtrorum, auctoribus vetuſtis libris.

Ne occaſio temporis deeſſet.] Occaſioni, liber meus. totus autem hic locus ita legitur, & ſuis vt eſſet auxilio, &c.

Sed Cæſarem Apollonia directo itinere auerterat.] A recto itinere, pro, directo, Faernus.

Heracleam Senticam.] Sinticam, Ptolemæus, Liu. lib. 42. & 45. Plin. lib. 3. cap. 10.

16 *Quæ gens paucis ante diebus.*] Menſibus, pro diebus, eſt in Faerni libro, & meo.

Lariſſam legiones adduxerat.] Lariſam, vnico ſ ſcriptum eſt in meo libro. ita Græci quoque ſcribunt: & in argenteo nummo eſt, λαρισαίων.

L. Hirty.] Hirri, habet liber meus. Cic. ad Att. lib. 8. appellat C. Hirrum.

Quod proficiſcenti promiſiſſet.] Recepiſſet, Faernus.

Quod ſatis perſpectum habere videretur.] Locus omnino deprauatus, ita reſtituendus eſt ex emendatione Faerni, & auctoritate mei libri: quum ſatis perſpectum militum animum habere videretur, &c. quod nam Pompeius propoſiti, &c.

17 *Ex delectibus horũ annorum.*] Ex delectu, &c. Faernus. & plerique ſunt ex Colonis tranſpadanis, liber meus habet.

Ac iam animo victoriam percipiebant.] Præcipiebant, eſt in meo libro. & ita legendum opinor.

Hæc erant numero millia XLV.] Ita meus liber.

Euocatorum circiter duæ.] Ita Faernus. & paulò pòſt, quæ tota acie diſperſa erant.

Tametſi erant Dyrrhachinis prælijs vehementer attenuatæ.] Lib. meus habet, tametſi erat Dyrrachinis præliis vehemẽter attenuata. vt ad IX. legionẽ tantum referatur. quod placet. ſequitur enim, & huic ſic adiunxit IIX. vt penè vnam ex duabus efficeret.

Ipſe contra Pompeium conſiſtit.] conſtitit, liber meus.

Celeriter externa acie ſingulas cohortes detraxit.] Latinus Latinius Viterbienſis emendauit, celeriter extrema acie ſex cohortes detraxit. ſuámque emendationem hoc adducto Plutarch. loco ex Cęſare ſtabilire conatur. μετεπέμψατο σπείρας ἓξ ἀπὸ τῶν ἐπιταγμάτων, καὶ κατέστησεν ὄπισθεν τοῦ δεκάτου, κελεύσας ἡσυχίαν ἄγειν, ἀδήλους τοῖς πολεμίοις ὄντας. eadem ſcribit in Pompeio. & Appia. idẽ li. 2. fieri autẽ potuit vt librarius ſcripturæ ſimilitudine deceptus, pro, extrema, fecerit, externa: nã in meo quoq; vetuſtiſsimo libro animaduerti in hac ipſa voce lapſũ nõ ſemel librariũ, qui

qui & lib. I. de bello Africo, pro extremo, scripserit, externo. sed verba illa Cæsaris paulò pòst de hac ipsa re prolata magnopere Latini emendationem confirmant. nec enim vt in vulgatis libris, quam instituerat ex cohortium numero, legendum est, sed vt calamo notatus liber habet, quã instituerat sex cohortium numero.

Atque eum milites electi circiter CXX. *voluntariè.*] Faernus, voluntarij. quos Græci ἐθελοντὰς dicunt.

Dextro Cornu procurrit.] Procucurrit, liber meus: & ita Charisius.

18 *Circuire cœperũt.*] Circumuenire, Faern.

Tantum se opinionem fefellisse.] Faernus ex vetere libro legit, tantum se suam opinionem, &c.

Ab eo petierunt.] Petiuerunt, habent Faerni liber, & meus.

Se Sullæ similiter dediderunt.] Deest vox, similiter, in Faerni libro, & meo.

19 *Nisi eo ipso quidam nuncij de Cæsaris victoria.*] Abest à libro Faerni vox, quidam.

Pari atque antea ratione egerunt.] Egit, Faernus legit, deleta, quæ sequitur, voce. & ita est in meo libro.

Nam, quicunque ex fuga Pompeium sequeretur.] Placet vt in meo libro legitur, qui cum ex fuga, &c. & paulò pòst, soluerunt. pro, soluere iubebantur.

20 *T. Ampium.*] Pro, Appium, Manutius emẽdauit, Ampiũ. & ita habet liber meus.

Senatores omnes ex prouincia vocasse.] Euocasse, est in meo libro. & in summam, pro, summa, paulò pòst.

Quod ante ipsam Mineruam collocatum esset, & ante ad simulacrum Mineruæ spectauisset.] Ita est in meo libro: & fortasse melius, quàm vt vulgo legunt.

Pergami in occultis, ac remotis templis.] Faerni liber, & meus habent, Pergamíque in occultis, ac reconditis templis.

Corripi, ac interfici iussit.] Faernus, corripi, atque interfici iussit.

21 *Regis domũ obsidere, regno expellere alios, alios accersere.*] Placet, vt habet meus lib. Regis domum obsidere, regno expellere: alios accersere.

Deductis copiis.] Di ductis, Faernus.

Constrata omnes.] Rostratæ, Faernus.

Hoc tractu oppidi.] Faernus, in hoc tractu oppidi. & ita legendum videtur.

LIB. I. DE BELLO Alexandrino.

CAP. I.

Vt nostri illorum opera imitari viderentur.] Imitati, est in meo libro. quod magis placet.

Nam puteis fossisque.] Lib. meus habet, puteis fossis. & infrà ad fodiendos puteos, dixit. vt de hac lectione, quin vera sit, dubitari non oporteat.

2 *Munitiones nudare nolebat.*] Nudari, habet liber meus. & paulò pòst, exposuisset, pro exposuissent.

Quanquam si quid grauius illi accidisset.] Ita est in meo libro.

Et ad explicandam classem, & ad receptum, &c.] Ita habet liber meus.

Capitur hoc prælio quinqueremis vna, & biremis cum defensoribus.] Ita est in meo libro, cùm in aliis desit vox, biremis.

3 *Et illam, & vrbem.*] In meo libro est, & illa in vrbe. paulò pòst, cum constratis nauibus aggreditur, abest particula, cum.

Et DCCC *passuum interuallo ad oppidum enatauerunt.*] Placet, pro, interuallo, interuallum, vt in meo libro.

Pugnabatur à nostris ex ponte.] A nobis, habet liber meus: quod retinemus.

Pauci alleuatis scutis.] Ita est in meo libro, pro, alleuati scutis: quam scripturam non improbamus: ita enim in antiquis quoque marmoribus hoc ipsum reperitur.

4 *Aut suopte consilio, per occultos nuncios Regis probato.*] Non dubito quin ita scribendum sit, vt in meo libro legitur, aut suo priore consilio per occultos nuncios Regi probato.

Quasi verò id Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio.] Ac non prudentissimo consilio, &c. est in meo libro.

Sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, parum etiam feliciter confecta erat.] Sequor scripturam veteris mei libri, in quo est, sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter, &c.

Planicies ex omnibus partibus subiecta.] In libro meo est, planicia.

5 *Qua liberum accessum haberi demonstraui.*] Lib. meus habet, quam liberum accessum habere demonstraui.

Magnam multitudinem hostium interfecerunt.] Magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt, legitur in meo libro.

Maiorique ex duabus filiis Cleopatra, &c. Ita meus liber.

6 *Quintúmque, Patiſcum.*] Patiſium, eſt in meo libro, & paulò poſt, Reſponſa, pro Reſponſum, fortaſſe melius.

Cuius itineris hæc erāt certæ oportunitates.] Cuius itineris has eſſe certas oportunitates, ita habet liber meus.

7 *Supplicia conſtituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commēdationem habebant, ea, quæ morte eſſent miſeriora.*] Ita hunc locū emendauimus ope veteris mei libri.

Capit ex eo prœlio pentiremem.] Penteremem, habet liber meus. & dicrotas, pro dycrotas. Baifius tamen aſſerit legendum, dicrota, in libro de re nauali.

8 *Et prœlio Pharſalico rem feliciter gerebat.*] Et Palæopharſali rem feliciter gerebat. ita legendum auctoritate libri mei. adiuuat hanc ſcripturam locus Oroſij ex libro 6. hic exitus pugnæ ad Palæopharſalum fuit.

Simultatum cauſſæ tenues conijciebantur.] Simul & cauſſæ, &c. ita legit Latinus Latinius.

Minucius inter ſaxa, quæ iaciebantur, in itinere.] Meus liber habet, quæ iacebant in tinere. & infrà, relato domum Caſsio.

9 *Vtrum nihil timere, an omnia licere, mallet.*] Timeret, eſt in meo libro, pro, timere. & ita legendum videtur.

His rebus confectis, totum exercitum luſtrat.] Notum, pro Totum, eſt in meo libro. & fortaſſe nouum erat legendum.

Sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura ſciri non poteſt.] Aliter meus liber. ſed id, qua mente, communis erat coniectura.

Frequens legionibus cōuentus.] Latinus Latinius legit, Legionariorum.

Lepidus eodem tempore, Marcelluſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur. Caſſius Narbonem. ſub idem tempus Trebonius Procos. &c.] Ita hunc locum ſcriptum inueni in meo libro.

10 *Et ambitione atque indulgentia Tribunorum militum.*] Indiligentia, eſt in meo libro.

Quæ maiores ſunt dignitate.] Liber meus, Maiore.

Legionibus Syriæ.] Legionibus Syriæque, ita eſt in meo libro.

Ipſe iter cœptum.] Inceptum, eſt in meo libro.

Legionem autem eam, quam ex genere ciuium ſuorum Deiotarus, &c.] Ita legitur in meo libro.

11 *Seruitiáque agi iuſſit.*] Seruitia agerentur iuſsit, liber meus.

Vel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerentur, id fieri, vel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, &c.] Ita eſt in meo libro.

Eodem gradu, quo præruptam in prælium deſcenderat vallem, aſcendere aduerſus arduum collem, &c.] Ita legitur in meo libro.

Vel fiducia motus.] Commotus, lib. meus. & pro oppreſſus, habet oppreſſos: vt ad milites referatur.

II. Legiones cum Cœlio Vintiano in Ponto reliquit.] Viniciano, putaui aliquando ſcribendum, motus auctoritate veteris argentei nummi, in quo Viniciæ familię nomen notatum animaduerteram. poſteà verò nactus ſum Cæſaris commentariorum exemplar ſeptingentis ferè ab hinc annis ſcriptum, quod emendationem hanc confirmauit meam. ita Cœlij quoque locum in epiſt. ad Cicer. 4. lib. 8. corrigendum puto. M. Cœlium Vinicianum, &c. vbi malè legitur, Vicinianum. opinor autem aliquam è Vinicia familia à Cœlio adoptatum, Cœlium Vinicianum dictum ex vſitata illa adoptionum formula, qua etiam Q. Cæcilius Pomponianus Atticus eſt appellatus. Craſſus etiam quidam Iunianus apud Ciceronem in epiſt. ad Q. Fratrem nominatur; cuius & in argenteo quoque nummo mentionē inueni hac inſcriptione, CRASSVS IVNI. hoc autem quòd eſſet ignotius, occaſionem aliquibus dedit deprauandi potius, quàm corrigendi cognominis.

LIB. DE BELLO AFRICO.

CAP. I.

Quod neque certum locum gubernatoribus, præfectiſque quem peterent, præceperat.] Rectius, puto, legitur in meo libro; quòd neque circum loca gubernatoribus profectis quid peterent, præceperat. hanc ſcripturam confirmat liber Latini Latinij.

Fortuitu.] Fortuito, Latini liber, & meus.

2 *Vt, ſi fieri poſſet, nec locum vllum excuſatio haberet, &c.*] Magis placet vt in meo libro ſcriptum eſt, Vt, fieri poſſet nec ne, locum nullum excuſatio haberet, nec moram tergiuerſatio.

Regium enim equitatum Scipio, & prouincia Africa alebat.] Ita legitur in meo libro.

Tanta hominum erat dementia.] Rectius puto in meo libro, tanta homines eſſe dementia.

Iam cœlo albeſcente.] Albente, lib. meus. ſic etiam infrà.

Qui in præſidijs relicti ſui milites fuiſſent.] Ita meus liber.

Subito ex condensis turmis pedites Numidæ leuis armaturæ,&c.] Ita legendum ex meo libro.
Concursu renouato.] Cursu, habet liber meus.
Cæsarisque equites, iumentáque,&c.] Locus sine dubio corruptus, ita emendādus ex vetere meo libro: Cæsarísque equites ex nausea recenti,siti,languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendū hostem,perseuerandúmque cursum tardiora haberēt.
Maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum,leuisque armaturæ.] Ita liber meus.
Germanisque D C C C.] Liber meus habet, ∞ D C. quod magis placet.
Quater tantis.] Quater tanto, liber meus.vt ad vocem,auxilio,referatur.
3 *Istius ætatis cùm esset.*] Istuc ætatis, est in meo libro.
Remp.ab audacibus,sceleratísque ciuibus oppressam.] Pro, audacibus, habet, arduis, liber meus.
Et aqua dulci elota.] Eluta,liber meus.
4 *Oculos,mentémque ad mare depositos.*] Dispositos,est in meo libro.
His se miseris, suámque fidem implorantibus.] Iis se in miseriis,suámque, &c. ita liber meus habet.
C.Virgilius Petronius.] Placet, Prætorius, vt est in meo libro. sic infrà, C. Decimius Quæstorius.& Tullius Rufus Quæstorius.
Quotidie mutuis prœliis inter se.] Pro, Mutuis, habet, minutis, liber meus. sic paulò pòst dixit, prœliis minutis cominus dimicabāt.
Etiam vndique ad Cæsarem veniunt.] Rectius, opinor, in meo libro legitur, & iam vndique,&c.
Non ausus periculo suo rem facere.] Periculo suorum,est in meo libro. quod placet.
Auxiliisque tandem suis exhilaratis animo, atque leuata solicitudine.] Aliter hic locus legitur in manuscripto meo libro, & fortasse melius: auxilíísque tandem suis exhilaratus, annonæque leuata solicitudine.
5 *Propter mare legiones educit.*] Ducit, magis placet,vt est in meo libro.
Ex omnibus præsidijs cohortes deducit.] Eduxit, liber meus. paulò pòst, conuulneratísque, pro, vulneratis.
In acie in cornu dextrū & sinistrum ex iniquiore loco pugnare.] Dextro & sinistro,lib. meus.
Q. Commius.] Q. Cominius scribendum ex veteribus lib.& ita habet Parisinus codex.
Nauis triremis.] Trieris, est in meo lib. τριήρης enim Græcis.
Rempub.cum optimo quoque defenditis.] Defendetis,habet liber meus.
Apud Thapsum custodiæ caussa in salo esse iusserat.] Ita legendum ex meo libro.
6 *Nimbus cum saxorum grandine.*] Saxea grandine,liber meus.
Itaque subito imbre,grandinéque consecuta,grauati pondere,&c.] Opinor hunc locum non vacare mendo. nam in meo libro, qui hac in parte nec ipse satis emendatus est,pro grauati, subruti,& disiecti,est,grauata, subruta, & disiecta: quæ aptius ad tentoriola, quàm ad homines in iis degētes referūtur.
Vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, cum tribus legionibus equitibúsque frenatis,&c.] Ita legit Latinus Latinius,deletis illis,exercitúsque Scipionis à terrore Cæsaris.
Et expectatione copiarū regiarum.] Liber meus habet,expectatio,&c. & paulò pòst,suspensiore animo,pro, suspensione animi.
Quæ erant transeunda Cæsari.] Transgredienda, liber meus. vtitur hoc verbo paulò infrà in hac ipsa re.
Partim viuis sunt potiti.] Viuorum,lib.meus. ita paulò pòst locutus est, partim occiderunt,partim viuorum sunt potiti.
Partim in quas quisque poterat regiones peruenire.] Ita habet meus liber.
7 *Sed quoniam ij sibi neque modum, &c.*] Liber meus.
Et quantum potes,proficisci iubeo.] In meo lib. pro,potes,est,potest.& ita paulò pòst,quantum potest,abesse ex Africa iubeo,pro,potestis.
Necessitatéque coactus.] Ita est in meo libro.
Diceretque,vt reliqua,quæ vellet,perageret.] Liber meus,sed restare,vt reliqua, &c. locus hic mihi valde suspectus est.
Et ne iugo à Cæsare excluderetur.] Ita scriptum est in meo. & paulò pòst, Quintiū Aquilā.
8 *Pentiremes duas.*] Pēteremes,habet meus liber.
Audaciaq; commotus.] Ita est in meo, pro, motus.
Se à Nasidij classe captum.] Ita legendum ex meo libro.
Primo impetu legionum.] Ita est in meo lib. pro,legionis.
Eósque iaculis conuulnerare satis esse existimaretur; Cæsar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi,&c.] Placet hæc lectio magis, quàm quæ in vulgatis libris circunfertur.
9 *Et legionarium militem defatigabant.*] Defatigabat,meus liber; & interficiebat, paulò suprà, pro interficiebant. & ita videtur legendum.
A Scipionis circiter I I.] Ita est in meo libro.
P.Cornelio Scipione euocato.] Scipionis euocato,est in meo libro.
Vt suis fortunis præsto, quòd benemeriti essent, auxilium ferret.] Placet vt in meo libro scriptum est, vt suis fortunis populi R. quòd benemeriti essent.&c.
Vt haberent facultatem turmas Iulianas circunfundendi,& nihilominus fortissimè, acerriméque pugnarent.] Ita est in lib.Latini Latinij.
10 *Et animaduertit aciem pro vallo Scipionis, &*

lephantósque dextro, sinistróque cornu collocatos, &c.] Ita meus liber.

Tubicen.] Tubicina, liber meus: ita in antiquo quoque lapide inuenitur.

Elephantus.] Elephans, est in meo libro.

Quibus miseris ea res paruo præsidio fuit.] Melius puto, quibus miseriis, vt est in meo libro.

Itaque ij omnes Scipionis milites.] Ita in meo libro legitur.

Totúmque exercitum veteranum donauit. præmia fortissimo cuique, &c.] Ita meus liber.

11 *Liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi Proquæst. fuerat, commendatis.*] Liber meus pro ibi, habet ei.

C. Considij filio.] Rectius opinor in meo libro legitur, C. Considio filio.

Liuineio Regulo.] Ita est in meo libro. & in argẽteis quoque nummis, L. LIVINEIVS REGVLVS.

Ceteio.] Liber meus, Cæteio. fortè: C. Atteio.

M. Eppio.] Ita est in meo lib. in nummo etiã argenteo, in cuius altera parte Africæ prouinciæ imago expressa est cũ literis Q. METELL. PIVS SCIPIO IMP. nominatur M. hic Eppius Scipionis legatus.

Libentes, cupidéque conditionem acceperunt.] Ita est in meo libro, pro Cupidíque.

M. Catonem Vticæ sibi ipsum manus attulisse.] Ex meo libro ita scribendum.

Lætorio Rustiano.] Legerem Cæstiano, si me antiquus aliquis liber adiuuaret, quòd id cognomen sit Plætoriæ familiæ in argenteis nummis. sed fieri etiam potest, vt Rustius aliquis à Plætorio adoptatus, sit deinde Plætorius Rustianus dictus.

Atque ibi Crispo Sallustio populi R. Proconsule.] Abest à meo libro, populi R.

Duodetricesimo die.] Tricensimo, meus lib. est autẽ antiqua scribendi ratio, qua in æreo quoq; nũmo, Quadragensima notatũ vidi.

LIB. DE BELLO HISP.

CAP. I.

Legati clam præsidio Cn. Pompeij.] Præsidia, liber meus.

Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo R. meritam esse sciens, XI. cohortes, &c.] Ita hic locus in meo codice scriptus reperitur. aliter in Aldino; sed malè.

Id cùm animaduerteret aduersarios minime velle.] Ita legitur in meo libro.

Et vna facta ex colonijs.] Ita habet meus lib. non, colonis.

Pompeius qui eodem iugo tenebatur loci natura.] Liber meus, Pompeius, quòd eodem iugo tegebatur loci natura.

Non esse commissurum Cæsarem.] Ita lib. meus.

Ad subsidium committendum.] Submittendũ, habet liber meus.

Suo loco præteritus est.] Sic est in meo libro, pro Perterritus.

2 *Et opido potiri posse sperarent.*] Ita meus lib.

Quin eruptionem.] Ita, pro Irruptionem, habet liber meus.

Clamore facto auersati sunt prælium facere.] Ita est in meo libro.

Quæ stramentis ab nostris hibernorum caussa ædificatæ erant.] Quæ stramenticiæ ab nostris, &c. Ita est in meo libro.

Cuius funestæ laudes quoniam ad hãc fortunã, &c.] Ita meus liber.

Tum, qui ita locutus esset, iugulatum.] Eum, qui ita locutus esset, iugulatum, liber meus.

3 *Militi ceruices abscissæ.*] Militibus, habet meus lib. & ita videtur legendum.

Flumen transgressi duo.] Ita meus liber.

Ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti.] Ex his vtroque genere, &c. liber meus.

Ita pridie duorum centurionum internicio.] Lib. meus habet, interitio.

In æquum locum non sunt ausi descendere.] Ita habet liber meus.

Prælium ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum.] Ita in meo libro hic locus scriptus reperitur.

4 *Et circa Hispalim in olîueto constitit.*] Melius puto, in meo libro, contra Hispalim in oliueto constituit.

Interuallum prouinciam diuidit.] Malè hic locus in omnibus quos viderim libris legitur. in meo autem ita planè scriptum est: interim nulla planicia diuidit. sed planicia, pro Planicies in eò libro semper scribi animaduerti.

P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset.] Latinus Latinius legit, qui castris ante à Pompeio præpositus esset.

Item optimis superadditis vestimẽtis.] Lib. meus habet, Itẽ optimis insternendã vestimẽtis.

Ipse de tempore cœnauit, vinum, & nardũ identidem sibi infudit.] Pro vinum, est, resinam, in libro Latini & meo. quod magis placet.

Simul Cæsar castra contra id opidum posuit.] Cõtra opidum, habet liber meus.

Clam cuidam Philoni, illi, qui, &c.] Lib. meus habet, clam quendã Philonẽ illũ, qui, &c. ita paulò pòst, pro, clam præsidio, clã præsidia.

5 *Qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent.*] Imparati est in libro Latini.

Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit.] Latini lib. habet, exesum locum vt in speluncam, &c.

SCHO-

SCHOLIA ALDI MANVTII PAVLI F. ALDI N.

IN C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALL. LIB. I.

CAP. I

Lingua.] Vide Strabonem, libro 4.

Institutis, legibus.] Vide Cæsarem ipsum, lib.6.de bel.Gall. Ammianum Marcell. lib.15. & Strabonem lib.2.

Amicus appellatus erat.] Quibus de caussis mos hic fuerit apud Romanos, vide Liu. lib.1.de Bel.Macedonico.

2 *Allobrogum, qui nuper populo R.pacati erāt.*] Cicero, in Oratione de Prouinciis consularibus: C.Pontinius, fortissimus vir, ortū repente bellum Allobrogum, atque hac scelerata coniuratione excitatum, præliis fregit, eosque domuit, qui lacessierant, &, ea victoria contentus, rep. metu liberata, quieuit. Ammianus autem Marcellinus, lib.15. Fabium Maximū, à deuicta,& prorsus domita Allobrogum gente, Allobrogici cognomen consecutum esse scribit.

Rhodanus fluit.] A Rhodo Opido, Rhodiorum Colonia, dictus Rhodanus. Vide Plin. lib.3.cap.4. Pomponius vero Mela, ita de eius ortu, & exitu, scribit: Non longe ab istri, Rhenique, fontibus Rhodanus surgit, deinde, lacu Lemano acceptus, tenet impetum: &, cum se per medium lacum egerit, tantus egreditur, quantus venit. Eius descriptionem vide apud Ammianum libro 15.

Ad Idus Apr.] vsitatius loquendi genus, Ad, id est, Ante diem. Quod ab aliis quoque obseruatum video.

3 *Flumen est Arar.*] Sanconnam dictū hunc fluuium, tradit Ammianus lib.15.

Magnam partem eorum concidit.] Non à Cæsare, sed à Labieno, eius legato, Tigurinos superatos esse, tradit Plutarch.

Is Pagus appellabatur Tigurinus.] Pagi, inquit Festus, dicti à Fontibus, quod eadem aqua vterentur. aquæ enim, lingua Dorica, παγαὶ appellantur.

Hic Pagus vnus, cum domo exisset, Patrum nostrorum memoria, L.Cassium, Consulem, interfecerat.] Epitome Liuiana, libro 65. L.Cassius, Consul, à Tigurinis Gallis, pago Heluetiorum, qui à Ciuitate secesserant, in finibus Allobrogū, cum exercitu, cæsus est: milites, qui ex ea clade superauerant, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, vt incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt. Idem tradit Orosius, lib. 5.cap. 17. In quo quiddam diuersum à Cæsare,& epitome Liuiana, videre licet.

Sub iugum miserat.] Festus: Iugum, inquit, sub quo victi transibant, hoc modo fiebat: Fixis duabus hastis, super eas ligabatur tertia; sub iis victos discinctos transire cogebant. Vide Liuium quoque, initio, lib.9. ab V.C.

Quo grauius homines, ex commutatione rerum, doleant quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res, &c.] Val. Max.lib.1. cap.2. Lento, inquit, gradu, ad vindictam sui diuina procedit ira: tarditatémque supplicij grauitate compensat. *Et Hom.ἰλ.δ.*

Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν,
Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ· σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν
Σὺν σφῇσιν κεφαλῇσι, γυναιξί τε, καὶ τεκέεσσιν.

4 *Summo magistratui præerant.*] Duos ex eadem Familia Vergobretos creari non posse, eisque Aeduorum finibus exire fas non esse, tradit Cæsar, de bello Gall.lib.7.cap. 6. Quo ex loco, acerrimi vir ingenij, omniúmque literarum laude præstans, Nicasius Ellebodius Casletanus, Præerat, hîc legendum putat, non Præerant.

Æduis libertatem sint erepturi.] Fratres enim sunt à Senatu R.& consanguinei, appellati. infrà. Cornelius quoque Tacitus, lib. 11.Hist. sic ait: Primi Aedui Senatorum in vrbe ius adepti sunt. datum id fœderi antiquo,& quia soli Gallorum Fraternitatis nomen cum Populo R. vsurpant. Et Cic. lib.1.ad Att. Aedui, fratres nostri, pugnant. epit. Liu.lib.61. Aedui, socij populi R.

Reperiebat etiam Cæsar,&c.] Antiqus liber Bibliothecæ Vaticanæ: Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, quod prælium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, atque eius equitibus. Quæ melior est lectio, vt mihi quidem videtur.

C. Valerium Procilium.] Ita legi in vetustis & nummis, & lapidibus, non, Porcilium,

ostẽdimus in ORTHOGRAPHIA nostra.

5 *Considius,&c.*] Vide Appianum.lib.1.Bel. Ciuil.& in Parthico: & Plutarchum in Sylla,& Crasso.

Id se à Gallicis armis,atque insignibus cognouisse.] Liber Gryphij præpositionem omittit. Et sane venustius hæc legentur,si absit.

Decurionis Equitum Gallorum.] Vegetius, lib. 2.capite 14. Quemadmodum,inquit,Centuria,& Manipulus, Peditum vocatur: ita inter Equites Turma.& habet vna Turma Equites XXXII. &, qui huic præest,Decurio appellatur.

Phalange facta.] Qu. Curtius, libro 3. Phalangem inquit, Macedones vocant Peditũ stabile agmen: ita vt vir viro, & armis arma conserta sint. Vegetius autem libro 2. cap. 2. non tantum Macedones, verum etiam Græcos,& Dardanos, Phalangib. vsos esse, scribit:& in vna Phalange 8. armatorum millia censa esse.De hac autem Germanorum Phalange ita Orosius libro 6. Pugna maximè grauis. ex Phalange Germanorum fuit,quam, coacto in vnum agmine, scutisque supra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti vndique præstruxerant. Sed postquam aliqui Romanorum militum, agilitate, audaciaque,insignes,supra obductam saliere testudinem, scutisque sigillatim,velut squamis, reuulsis,desuper nudos deprehẽsorum, detectorumque humeros perfoderũt, territi hostes nouo mortis periculo, terribilem dissoluere compagem.

Scutis vno ictu pilorum transfixis.] Vegetius, libro 2. cap. 15. Bina inquit,sunt missilia, vnum maius ferro triangulo,vnciarum nouem, hastili pedum V, & semis, quod Pilum vocabant,nunc Spiculum dicitur.

Ab hora VII. *ad vesperum pugnatum sit.*] Non video,cur alij mutarint,Ad vesperam: cum Plautus Amphitr. (teste quoque Nonio) sic locutus sit.Hæc,inquit, illis est pugnata pugna,vsque à mane ad vesperum.

Mazaras, ac tragulas.] Cum Sisenna, apud Nonium, dixerit, Galli materibus, Sueui lanceis configunt. Et: Alij materibus aut lanceis tamen medium perturbant agmẽ: non inepte ante me natum repositum video à quibusdã, Materes,siue Materas. Mazacem apud Hesychium, hastam Persicam dici, dicunt alij. Tragula autem quid sit, docet Festus: cum dicit,teli genus esse,sic dictũ, quod scuto infixũ trahatur. Nonius vero Marcellus Tragulã hastam esse dicit.

Circiter millia hominum CXXX.] Centum millia Plutarchus dicit prælio superfuisse.Eutropius autem libro 6. tradit,Heluetiis, ac eorum sociis, CXLVII. millia in prælio isto interempta esse. Strabo autem circiter CD. millia interiisse, & IIX. millia hominum euasisse.

6 *Verbigenus appellatur.*] Alias, Vrbigenus.Quidam legunt, Vrbienus, vel, Vrbinus: ab Vrba, antiquissimo Heluetiorum Opido.

Prima nocte.] Gryphij liber,Prima noctis vigilia.

In hostium numero habuit.] Re vera occidit: sed mentionem crudelitatis vitare voluit.

Boios petentibus Aeduis, quod egregia virtute, erant cogniti, vt in finibus suis collocarent, concessit.] Cæsar libro 7. de bello Gallico capite 2. sic: Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum ducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum Opidum, quos ibi, Heluetico prælio victos, Cæsar collocauerat, Aeduisque attribuerat,&c.

Literis Græcis confecta.] Literis, & sermone, quod Strabonis testimonio probatur. Sic enim libro 4. Καὶ φιλέλληνας κατεσκεύαζε τοὺς Γαλάτας, ὥστε ὁ τὰ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφειν. Cæsar autem libro 5. capite 12. Epistolam, inquit, Græcis conscriptam literis, ad Ciceronem mittit, ne intercepta epistola nostra ab Hostibus consilia cognoscantur. Et libro 6. capite 4. de Gallis: In publicis, priuatisque rationibus Græcis literis vtuntur. Confirmatur & à Iustino, qui similiter locutus,addit, Sermonem. ait enim libro 20.in extremo, Facto S. C. ne quis postea Carthaginiensis aut literas Græcas, aut sermonem studeret, ne aut loqui cum hoste, aut scribere, sine interprete, posset.

7 *Vti sibi secreto,in occulto,de sua.&c.*]In aliis, Et occulto.Gryphianus liber,ad oram,tollit hæc duo verba.

Transductos plures.] Cornelius Tacitus,libro 20.Caussa,inquit, Germanis transcendẽdi in Gallias,Libido, atque Auaritia, & mutandæ sedis amor,vt relictis paludibus, & solitudinibus suis, fecundissimum solum possiderent. Idem tradit & Strabo,lib.7.

Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere.] Sumpsit hoc à Demosthene, qui simile quid de Stratone contra Midiam narrat:ita autẽ in eo legitur: Καὶ δεινὸν οὐδὲν εἰργασμένος, ἕστηκε νυνὶ σιωπῇ, οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἀγαθῶν τῶν κοινῶν ἀπεστερημένος, ἀλλὰ καὶ τοῦ φθέγξασθαι ἢ ὀδύρεσθαι. καὶ οὐδ' εἰ δίκαια, καὶ ἄδικα πέπονθεν, οὐδὲ ταῦτα ἔξεστιν αὐτῷ πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν.

Vt ante Cimbri, Teutonique, fecissent.] Eutrop. libro 5. Epit. Liu. libro 67.& 68. Tacitus de situ, & moribus Germanorum, & libro 20.Histor.

8 *Siquid ille à se velit.*] Parisini, Si quid ille se velit.rectius.

Emolu-

Emolumento.] Molimento, legendum esse, ante quinquennium annotatum est in Variarum lectionum libro, ad Calcem Cæsaris impresso.

In consulatu suo, Rex, atque amicus, à Senatu app.] Tractatur hoc idem hoc eodem libro, infra, paullo fusius.

Dicendum sibi & cognoscendum &c.] Phaernus, Discendum reponit. Ita autem locutum Terentium obseruaui: Noui, & scio.

Treuiri autem Pagos c. *Sueuorum.*] Idem Cæsar, de bello Gall. lib. 4. addit, Sueuos ex centũ pagis suis quotannis singula armatorum millia, bellandi caussa, è finibus suis educere solitos. De cẽtum pagis vero Sueuicorum vide & Tacitum de situ, & moribus Germanorum.

9 *Ingenti magnitudine corporum Germanos.*] Magnitudinis corporum caussam reddens Cæsar, infra libro 4. capite 1. hanc esse dicit quod lacte victitantes, multumque in venationibus sint. Et lib. 6. capite 5. Vita, inquit, omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris, exsistit: ab paruulis duritiæ, ac labori, student: qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. hoc ali staturam, ali hoc vires, neruosque confirmari, putãt. Pomponius vero Mela, lib. 3. Qui Germaniam, inquit, incolunt, immanes sunt animis, atque corporibus, & ad insitam feritatem vaste vtraque exercent, bellando animos, corpora ad consuetudines laborum: maximo frigore nudi agunt, antequam puberes sint. & longissima apud eos pueritia est.

Tribunus militum.] Tribunus mil. (ait Vegetius, li. 2. cap. 8.) à Tribu denominatur, tribuẽdoque iure. quia præest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Græce Χιλίαρχος dicitur, quod mille militibus præsit. Duo autem eorum genera esse, tradit idem Vegetius: maiorem, qui per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur: minorem, qui ex labore prouenit.

Qui, ex vrbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti.] Multos nobiles, & claros, adolescẽtes Plutarchus fuisse tradit, qui cum Cæsare in Gallica expeditione, voluptatis, lucrique, caussa, se illi adiunxerint.

Vt satis commode supportari posset, timere dicebant.] Pro, Ne. Sic Terentius, Hec. act. 1. sc. 2. Firmæ hæ vereor vt sint nuptiæ.

Aut ei præscribere auderent.] Alias, Viderentur.

Repræsentaturum.] Beroaldus legit, Tentaturum.

Prætoriam cohortem.] Vegetius, de Cohorte, & quot in Legione fuerint li. 2. cap 6. Pretoria vero dicebatur Cohors, quod à Prætore numquam discederet. Cuius militibus dabantur (vt ait Tacit. lib. 1.) bini denarij in diem: cum aliarum cohortium milites singulos tantum acciperent, hoc est x. asses.

Seque esse ad bellum gerendũ paratissimam.] In aliis libris legitur, Paratissimum. Quo modo si legas, dictum erit, vt à Terentio illud in Eunuchi Prologo: nunc, quam acturi sumus Menandri Eunuchum: & paullo post: Transtulisse in Eunuchum suam ex Græca. Referuntur enim, ad Comœdiam.

10 *Gratia, dignitate, honore, auctiores, velit esse.*] Auctos, est ad oram Gryphiani libri.

Multis sese nobilibus, principibusque populi R. gratum esse facturum.] In his, Catoni Vticensi: Plutarchus enim, in Niciæ, & Crassi, comparatione tradit, eum censuisse, Cæsarem, cum xxx. Germanorum millia cecidisset, hostibus dedi. Quòd cum ipse Cæsar præclare nosset, Anticatonem edidit.

Bello superatos esse Aruernos & Ruthenos, à Q. Fabio Maximo.] Epit. Liu. lib. LXI. Q. Fabius Max. consul, Paulli nepos, aduersus Allabroges, & Bituitum, Aruernorum Regẽ feliciter pugnauit.

11 *Legiones delectæ commissum cum Equitatu prælium.*] Commissum, non legitur in varietate lectionis ad oram Gryphiani libri. rectiusque abest.

M. Valerium Procilium.] Procillũ, Gryphius, & Parisienses, & hic, & cap. seq. Procilius autem legi in veteribus & nummis, & lapidibus, dixi in ORTHOGRAPHIA.

Genus hoc erat pugnæ, &c.] Cęsar, lib. 4. initio, eadem ferme narrat de equestri Germanorum prælio: & Ammianus Marcellus lib. 15. vbi pugnam Iuliani Cęsaris cum Alemanis describit. Hoc autem pugnæ genus ante hoc tempus à Romanis vsurpatum, Orosius tradit, lib. 4. cap. 18. quo loco de prælio inter Hasdrubalem, & Romanum exercitum, in Italia commisso, ita scribit: Diu incertus belli euentus fuit, elephantis maxime Romanam infestantibus aciem, qui à militibus R. occisi sunt, quos à volitãdo, Velites vocãt. quod genus militiæ paulo ante fuerat repertum, vt lecti agilitate iuuenes, cum armis suis, post terga equitum sederent, & mox, cum ad hostem ventum esset, equis desilirent, & continuo pedites ipsi, ex alia parte equitibus, per quos aduecti fuerant, dimicantibus, hostem perturbarent.

Si ante nouam Lunam prælio contendissent.] Idẽ à Lacedæmoniis obseruatum, tradit Lucianus, & Plut. in Cæsare eadem quæ hic Cæsar de Germanis, scripsit. Huius autem rei caussam vide infra, apud hunc eundem, lib.

6.cap. 5. eos enim Deos tantum putabant, quorum opibus iuuarentur. Germanos vero huiusmodi vatibus, seu sagis deditos fuisse, legimus apud Tacitum, de situ & moribus Germanorum: & lib.10. de Velleda, & Aurinia, fatidicis.

12 *Omnes Alarios &c.*] Vegetius, lib.2.cap. 1. Equitum quosdam hinc Alarios dici putat, quod ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegant acies: quæ sane suo tempore Vexillationes à Velo vocarentur, quia velis, hoc est flammulis, vterentur.

Triboces.] Plinius lib.4.cap.17. & Tacitus de situ, & moribus Germanorum & Eutropius lib.6. Tribochos nominat: Ptolemęus vero Tribonos: mendose, vt opinor.

Sedusios.] Edures, non Sedusij, dicuntur ab Orosio lib.*6*.cap.7.

Millia passuum ex eo loco circiter v.] Plutarchus stadia C D. scriptum reliquit.

LIB. II. Cap. I.

S*Vessiones.*] Ptolemæus Vessones nominat. Alias, Suessiones. Nunc, Soissons.

3 *Sin minus possent, &c.*] Glossema puto verbum, Possent, quod si absit, elegantius hoc sit dictum.

Per eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudine telorum, repulerunt.] Per eorum corpora, Belgarum scilicet. Plutarchus autem, Romanis transitum esse factũ per Belgarum cadauera, scribit.

5 *Teneris arboribus incisis, atque inflexis.*] Q. Curtius, de Mardis, Alexandri exercitum impedientibus, lib.6. Occultus, inquit, nexus ramorum, velut laquei, perpetua sæpe itinera claudit, &c. Vide eundem Cæsarem infra lib.5.cap.4.

6 *Vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret.*] Extrema hæc libenter tollerem, si vetusti alicuius libri auctoritas suffragaretur.

Signum tuba dandum.] Hoc etiam glossema puto. non enim hic est locus, in quo signi dati mentio fieri debeat, sed infra post cohortationem ad milites. signo enim dato, statim in hostes impetus fiebat. Cæs. de bel. ciuil. lib. 3.cap.9. Tuba signum dari, atque in Hostes impetum fieri iussit.

Non modo ad insignia accommodanda.] Quibus ab hostibus distinguntur.

7 *Decumana Porta.*] Post Prętoriam portã sita. Per eam delinquentes milites ad pœnam deducebantur. Veget. lib.1. cap.23.

Clamor, fremitusque exaudiebatur.] Alias, Oriebatur.

In his, Primipilo P. Sext.] Vide, quæ annotaui in Sallustij Iugurtham de Primipilo.

Manipulos laxare.] Ouid. Fast. lib.3.

Pertica suspensos portabat longa maniplos.
Inde maniplaris nomina miles habet.

Vegetius, lib. 2. capite 13. Contubernium (ait) manipulus vocabatur, ab eo, quod coniunctis manibus dimicabant. Plutarchus in Romulo aliam Etymologiam dicit esse Manipuli: sic enim ait: Εκατοςείας ἑκάςης ἀνὴρ ἀφηγεῖτο, Χόρτυ, καὶ ὕλης ἀγκαλίδα κοντῷ περικειμένην ἀνέχων, Μάνιπλα ταῦτα Λατῖνοι καλοῦσι: ἀπ᾽ ἐκείνων δὲ καὶ νῦν ἐν τοῖς στρατεύμασι τούτους Μανιπλαρίους ὀνομάζουσι.

Huius aduentu spe illata Militibus.] Similia Plutarchus narrat in Iulio, & Suetonius, & Val. Max. lib. 3.cap.2.

Ex DC. *ad* III. *Senatores.*] Quadringentos tantum fuisse Neruiorum, tradit Plutarchus: Epitome vero Liuiana nonagintaquinque lib.104.

Ex hominum millibus LX. *vix ad D.*] Non D, sed CCC, legitur in Epitome Liuiana.

8 *Custodiæ ex suis, ac præsidio* VI. *millia hominũ, vna reliquerunt.*] Gryphianus liber, ad orã, Custodiam, &, Præsidium.

Plerumque omnibus Gallis.] Valerius Palermus Veronensis, in studiis literarum non mediocri cum laude versatus, putat hoc loco pro Plerumque, Plerisque, reponendum. Vt sit, Plerisque omnibus. Quo modo & Terentius And. Quod plerique omnes faciunt adolescentuli. Idem Cæsar lib. 5.cap. 13. Equites plerumque omnes (inquit) tela intra vallum coniiciebant. Quo etiam loco fortasse legendum, Plerique omnes.

Tanti oneris turrim in Muros sese collocare confiderent.] Parisienses, In muro.

Nostros præsidia deducturos.] Nostros pręsidia non inducturos, Parisienses. rectius.

Dies XV. *supplicatio decreta est.*] Idem tradit & Plutarchus. Suetonius autem: Plurium, quam quisquam vmquam, dierum supplicationes impetrauit. Supplicia dicuntur à Sallustio. De Supplicationibus vero, lege Liuium libro 2. belli Punici, in principio.

LIB. III. Cap. I.

N*Antuates, Veragros.*] Nantuates, vel Naniuates, & Varagri, dicuntur à Plinio libro 3. cap.20. & Strabone lib.4.

2 *Proximis Oceano.*] Proximus mari Oceano, Parisienses.

In Vnellos.] In Eusubios, liber Gryphianus ad oram.

Cæteros antecedunt.] Reliquos, idem Gryphij liber.

Reliquæque ciuitates.] Parisienses, Reliqueque item Ciuitates.

Quod

Quod nomen apud omnes nationes.] Ad, non Apud, Parisienses.

Multum natura loci confidebant.] Quod hic Cæsar Naturam appellat, Ingenium non satis proprie dixit Ouidius, Trist. libro 5. eleg. x.

Nil extra tutum est: tumulus defenditur ipse
Mœnibus exiguis, ingenioque loci.

3 *Cum ex alto se æstus incitauisset.*] De Maris exæstuatione, Plinius lib. 2. cap. 99. & 101. Quinctus quoque Curtius simile quid narrat de Indici Oceani exæstuatione.

Non absimili forma muralium falcium.] Ruralium, Parisienses. Quę autem sit forma muralium falcium, vide Vegetium libro 4. cap. 14.

Malacia.] Μαλακία, mollitiem significat.

Reliquos sub corona vendidit.] Gell. libro 7. cap. 4.

4 *In contemptũ Sabinus veniret.*] Cõtemptionem, legi in aliis libris, annotatum est & in Variis lectionibus. Eodem modo dixit & lib. 5. cap. 12.

Vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est Animus: &c.] Liu. lib. 10. ab v. c. & libro 4. Belli Macedonici, idem narratur.

Animus, &c. Mens, &c.] Idem de bello Gall. lib. 6. cap. 1. Totus, & mente, & animo, in bellum insistit. Et de bello Ciu. lib. 1. cap. 5. Tanta erat summa rerum exspectatio, vt nullus in aliam partem mente, atque animo, traheretur. Et Terentius, And. act. 1. sc. 1. Mala mens, malus animus.

5 *Tolosa & Narbone.*] Tolosa, Carcasone, & Narbone, Parisienses.

6 *Vocontiorum, & Tarusatium.*] Vocatium, primus reposuit Sabellicus.

Flustates.] Volaterranus reponit, Flussates, quod sua quoque tempestate fuerint Comites de Flusso. Fuluius Vrsinus, doctissimus vir, mihique summa familiaritate coniunctus, Elusates, ex Plinio, & Claud. in Ruf. -muros inuadit Elusæ.

7 *Eo Exercitum adduxit.*] Duxit, Parisienses.

LIB. IIII. Cap. I.

VSipetes.] Vsipij dicuntur à Tacito.

Neque vestitus, præter pelles, habeant.] Habeant quidquam, Gryphianus liber.

Et lauentur in fluminibus.] Idem tradit lib. 6. cap. 5. Mela quoque, lib. 3. eos magnam curam in natando ponere, etiam sæuissima hieme, scribit.

Quam latissime à suis finibus vacare agros.] Vide eundem Cæsarem, lib. 6. cap. 5. Et Mela, Germani, inquit, vt circa ipsos, quę iacent, vasta sint, curant.

Condrusonum.] Condrusos nominat idem, lib. 2. cap. 2. & lib. 6. cap. 6.

2 *Quæ appellatur Vacalos.*] Gryphianus liber, Vualis: quo modo nominatur & à Tacito, Hist. lib. 2. in initio.

Mediomatricum.] Mediomatricorum, Parisienses. Ita eos Strabo nominat. quamuis Ptolemæus, Μεδιομάτρικες. Idem lib. 7. cap. 14. Mediomatrices appellat. Quo in loco variant Parisienses.

Tribocorum. Triboces idem dixit supra.

4 *Sicambrorum.*] Sicambros, à similitudine Germanici vocabuli Sygenberger dictos facile crediderim. Vnde à Ptolemæo, Σύγαμβροι, dicuntur.

Immissa in flumine.] In flumen, Parisienses.

6 *Cum se inter Equitum turmas insinuauere, & ex Essedis desil.*] Insinuauerint, ex Ess. Parisienses.

LIB. V. Cap. I.

MAgis magnos ibi fluct.] Minus magnos, Gryphianus liber, ad orã.

In alio Mari vti assueuerãt.] In reliquis vtimur maribus, Gryphius, & Parisienses. Præterea Prisc. lib. 7. hanc lectionem agnoscit.

2 *Omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis.*] Omnibus ad Britannicum bellum rebus comp. Parisienses. Pleniore numero.

3 *Corus ventus.*] Ab aliis dicitur, Caurus. Græci, Αργέστης. Gell. lib. 2. cap. 22.

5 *Plumbum album.*] Plinius lib. 34. cap. 17.

Omnes vero se Britanni luteo inficiunt quod Cæruleum efficit colorem.] Alij alia. Mihi Glasto, non displicet: cùm videam, Plinium, hæc dicere, lib. 22. cap. 2. Simile, inquit, plãtagini Glastum in Gallia vocatur: quo Britannorum coniuges, nurusque, toto corpore oblitæ, quibusdam in sacris & nudæ incedunt, Aethiopum colorem imitantes. De hoc autem Britannorum more pingendi corpora, vide & Herodianum ad finem libri 3.

7 *Opidum autem Britanni vocant, cum siluas impeditas vallo, atque fossa, munierunt.*] Idem propemodum de Germanis narrat Herodianus, lib. 7.

Magnus ibi numerus pecorum repertus.] Pecoris, Parisienses.

Cum statuisset hiemare in Continente, propter repentinos Galliæ motus.] Cum statuisset hiemem in Continente, propter repentinos Galliæ motus, agere, Gryphius, & Parisienses.

Et prioris commeatus expositis Militibus.] Nicasius Ellebodius Casletanus delendã pu-

tat particulam, Et.

8 *Samarobrinæ.*] Alias, Samarobrigæ. Fulvius Vrsinus, Samarobriuæ, ex antiquo libro, & Ptolemæo, in quo Σαμαρόβριοα.

Essuos.] Nulla de Essuis apud veteres mentio. Ideo non male quidam opinati sunt reponi posse, Suessones, vel, vt Ptolemæus, Vessones: de quibus & supra lib. 2. cap. 1.

His M. Crassum Quæstorem, &c. præficit.] Nam Publius eius frater, cum patre in Parthos ierat.

Magna manu ad Castra oppugnanda venerunt.] Magna manu Castra oppugnatum venerunt, legunt quidam: vel, Ad Castra oppugnatum: mutatione non tantum non necessaria, verum &, vt mihi quidem videtur, quæ non multum elegantiæ habeat. Cum in aliis optime legatur, Magna manu ad Castra oppugnandi venerunt. Vt intelligatur, Caussa. Loquendi genus, ab aliis, præcipueque à Sallustio, vsitatum.

10 *Erant, & virtute, & numero pugnandi pares nostri.*] Cum non cohærerent inter se, Numero pugnandi, mutarunt quidam, legendo, Numero pugnantium: vel, Animo pugnandi. Verum rectius in Parisiensi libro: Erant & numero, & virtute pugnandi, pares nostri.

Sperare se, ab eo suam, ac Militum, salutem impetrari posse.] Parisienses, Sperare se, ab eo de sua, ac Militum, salute impetrari posse.

11 *Muralium pilorum.*] De pilis muralibus, Vide Vegetium, lib. 1. cap. 20.

Vt vltro Militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.] Vltro passiue dixit. Quo modo & Cicero, Fam. lib. 7. Epist. x. Subinuideo, inquit, tibi, vltro etiam accersitum ab eo, ad quem ceteri, non propter eius superbiam, sed propter occupationem, adspirare non possunt.

X. millium passuum circuitu munitionem perficerunt.] Parisienses, x. millium passuum in circuitu munitionem pedum xv. perfecerunt.

Et verutum in balteo defigitur.] De Veruto, vide Vegetium, lib. 2. cap. 15.

12 *Veritus, &c. vt Hostium impetum sustinere non posset.*] Ex Latini sermonis consuetudine tollerem particulam Non: vel Ne, pro Vt, legerem.

Consedit, &, quam æquissimo loc. pot. &c.] Suspicor de mendo. non enim hæc apte coniunguntur. Parisienses alio modo legunt superiora. sed neque eo modo mihi satisfaciunt.

Neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat.] Dionysius Lambinus, homo de literis benemeritus, hoc loco putat legendum esse, Vllum locum relinqui volebat. Quod ita Cæsar dixerit lib. 6. cap. 8. minimo quidem casui locum relinqui debuisse. Quæ lectio optime huic loco conuenire videtur.

Diutina lætitia.] Lætatio, Gryphianus liber, ad oram.

13 *Multo minorem superesse dicerent partem.*] Dele, Partem. venustior erit lectio.

LIB. VI. Cap. I.

S*Acramento rogauisset.*] i. iureiurando adstrinxisset. Sic locutus & Liu. lib. 2. Belli Macedonici: Lucius, inquit, Cornelius Lentulus, Prætor, cum v. Legatis profectus est: obuios in agris, sacramento rogatos, arma capere, ac sequi, cogebat.

Et amicitiæ tribuisset.] Iulia enim, Cæsaris filia, & Pompeij vxor, perierat.

Finitimos atque Germanos.] Gryphius & Parisienses, Finitimos Germanos.

Aut ex eo, quod metuerat, odio Ciuitatis motus existat.] Parisienses, Aut ex eo, quod in eum erat, odio Ciu. &c.

2 *Difficili transitu, Flumen, Ripisque præruptis.*] Mosella: quod Ptolemæus Obrincum vocat.

3 *Demonstrauimus.*] Initio lib. 5.

Si amplius Obsidum vellet, dare pollicentur.] Si amplius Obsidum vellet dari, poll. Parisienses.

Vbiorum satisfactionem.] Vbi horum, Parisienses. Verum prior mihi lectio magis arridet.

4 *De his duobus generibus.*] Tria genera ponit Strabo libro 4. Bardos, Vates, & Druidas.

Ambactos, clientésque.] Ambactus, inquit Festus, apud Ennium lingua Gallica actus dicitur: Idem Cæsar infra, cap. 4. Serui & clientes, dixit.

Si res in suspicionē venit.] Sic locutus Dolabella, in Epist. Fam. Etsi, ait, numquam tibi in suspicionem venire debuit.

Iustis funeribus confectis.] Cum eadem sint Iusta, quæ Funera, recte opinatur Fulvius Vrsinus, vel, Iustis funebribus, legendum: vel Funeribus tollendum, tamquam glossema ad, Iustis. Ita locutus est & Liuius.

5 *Quam latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere.*] Quam latissimas, Parisienses.

Harum est consimilis Capris figura.] Plinius lib. 8. cap. 15. longe aliam, ac Cæsar, Alcis figuram tradit.

Vri appellantur.] De Vris, Plinius lib. 8. cap. 15. Macrobius autem Sat. lib. 6. cap. 4. Vros dicit Gallicam vocem esse, qua feri boues notantur.

6 Sed

6 *Sed hoc quoque factum est,&c.*] Abest, Quoque, à Parisiensi libro.

Taxo,&c.] De Taxo veneno, consule Pliniũ, lib.16.cap.2.

Quam Legionariorum, periclitaretur.] Parisienses, Quam Legionarius miles periclitetur.

7 *Cuneo facto.*] De Cuneo, Vegetius lib.3. cap.19. & Aelianus de instruendis aciebus.

Fidem non haberent.] Parienses, Fidem non faceret.

Durocortum.] Durocotorum, Parisienses. Fulvius Vrsinus, Durocortorum: cum Ptolemæus, Δȣροκόρτορον. Emendátque Strabonẽ, in quo corrupte Δατικόρτορον legitur.

More Maiorum, supplicium sumpsit.] De hoc more, vide infrà, de bell.Gall.lib.8.cap.6.

LIB. VII. Cap. I.

Qvam à Maioribus acceperant.] Acceperint, Parisienses.

In præsentia de Obsidibus cauere.] Abest particula De, à Parisiensi libro.

2 *Opinione præceperat.*] Ita legendum; non, vt in aliis, Perceperat. Sic idem locutus, de Bello Ciu. lib.3. Ac iam animo victoriam præcipiebant. Liuius quoque, Dec.4. Nec se ad bellũ Achaicum, aut rem vllã, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. Et: Consul quia non pugnam cominus, sed locis oppugnandis, futuram præceperat animo. Virgilius, lib.6,

Omnia præcepi, atque animo mecũ ante peregi.

Et 11,

Exsultátque animis, & spe iam præcipit hostem.

Omnibus suis inopinantibus.] Abest verbum, Omnibus, à Gryphij libro.

3 *Quæ sit necesse accidere victis.*] Sallustius, Catilina, in oratione Cæsaris: Quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere: rapi virgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: fana, atque domos, spoliari: cædem, incendia, fieri: postremo, armis, cadaueribus, cruore, atque luctu, omnia compleri.

4 *Reliqua, quæ ad oppugnationem Opidi pert.*] Reliquaque, quæ, &c. Parisienses.

Fortuitu.] Fortuito, Parisienses. Quo modo item, de bello Africo, cap.1.

5 *Ab ariete materia defendit.*] Arietis formam vide apud Vegetium, lib.4.cap.13.& apud Ammianum, lib.23.

6 *Conspectum multitudinis fugerat.*] Ita locutus Sallustius, Iugurtha: Metellus conspectum Marij fugerat. Et Terentius, Heaut. act.3.sc.1,

Tuum conspectum fugitat, ob peccatum.

Etiam ad se euocauit.] Abest verbum Etiam, à Parisiensi libro. Antiquus liber Bibliothecæ Vaticanæ, Ad se etiam. Alius Fuluij Vrsini, Decetiam euocauit. Optime. nam Antoninus in Itinerario suo huiusce Opidi mentionem facit. Quod ipse Fulu. doctissime, primus, obseruauit.

7 *Castris pro Opido in Monte positis.*] Parisienses, & Gryphij liber ad oram, Castris prope Opidum in Monte positis.

Imperio natos.] Ita locutus Sallustius, Iugurtha: Vos, Quirites, imperio nati, æquo animo seruitutem toleratis: Quamuis in aliis libris præpositio In legatur, hoc modo, In imperio nati. Quod non admodum probo.

Ad Cæsarem disceptaturi.] Placet, quod in Parisiensi libro legitur, Ad Cæsarem disceptatum.

8 *Matresfamilias.*] Parisienses, Matresfamiliæ, & hic, & hac eadem pagina, capite nono.

10 *Negotiandi, aut itineris caussa.*] Antiquus liber ornatissimi viri, Io. Vincentij Pinelli, non habet illa, Aut itineris. Et sane absunt à Parisiensi libro & Gryphij.

Vt, ab re frument.] Si ab re frumẽt. Gryphius. & antiquus liber Io. Vincentij Pinelli. Si à re frument. Pariensès.

Ex Prouincia.] Nicasius Ellebodius Casletanus delenda putat hæc duo verba; vel legendum, In prouinciam.

12 *Segusianisque.*] Segusiaci dicuntur à Ptolemæo.

Minus idoneis equis.] Cæsar, suprà lib.4.cap.1. Iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis nõ vtuntur; sed, quæ sunt apud eos nata praua, atque deformia, hæc, quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt.

Tribunis Mil. reliquisque Equitibus R.] Annotatum etiam est in Variis lectionibus in aliis libris legi, Tribunis Mil. reliquisque, sed & Equitibus R. Quæ mihi lectio non displicet.

Confidebat.] Confidat, Parisienses. recte.

Pugnatur vna omnibus in partibus.] Gryphij liber, Pugnatur vna tum omnibus in partibus.

13 *Ad summum fastigio.*] Parisienses, & Gryphij liber, Ad infimum fastigio.

14 *Aulercis.*] Auliorcos nominat Ptolemæus.

Xanthonibus.] Parisienses, Santonibus. Santones, non Santoni, dicuntur ab eodẽ Cæsare, lib.1.de Bell.Gall.cap.2.

Fiduciæ pleni.] Fiducia, Gryphij liber.

Quid ergo mei cõsilij est? facere, &c.] Gryphius & Parisienses, Quid ergo? Mei consilij est, facere, &c. Recte.

16 *E castris longurios, musculos, &c.*] A Castris, quidam. Alij Præpositionem omittũt. Parisienses, Ac rastros, longurios, musculos, &c.

Aggere, & cratibus, aditus expediũt: falcibus vallum, &c.] Parisienses, & Gryphij liber ad oram: Aggere, & cratibus, fossas explent: falcibus vallum, &c.

Huius Anni rebus cognitis, &c.] Parisienses, His literis cognitis, &c. Gryphij liber, ad orã, His rebus literis Cęsaris cognitis, &c.

LIB. IIX. Cap. I.

Equitatus præsidio.] Equitum præsidio, Parisienses.

2 *Velliocassos.*] Vellocassios, Parisienses.

Vt, si diceretur, &c. venire, offerrent se ad dimic.] Parisienses, Si, vt diceretur, &c. veniret, offerre se ad dimic. Gryphij verò liber, in aliis cum Parisiẽsi libro facit; præterquam, quod in eo, Offerrent, legitur.

Permanerent.] Permanere, Parienses.

In vallo colloc.] In ipso vallo, Parisienses.

3 *Copijs armatorum, Castrorum vias instruũt.*] Antiquus liber Pinelli, Copias armatorum pro suis instruunt Castris.

Superioribus Commentarijs declaratum est.] Hoc nusquam reperiri in Cæsare, alij obseruarunt. Videndum igitur, an mendum aliquod sit.

Partes aduerterent.] Parisienses, Animaduerterent.

5 *Circundare conatur.*] Moratur, Pinelli liber. Recte.

6 *Quæ mœnibus æquaretur.*] Loquendi genus postulat, vt legamus, Quæ mœnibus æquaret. Ita locutus Pacuuius, apud Gell. lib.14.cap.1. Nam si qui, quæ euentura sint, præuideat, æquiparent Ioui. Et Cic. noster li.1.Offi. Non solũ inquit, Orationes meas, sed etiam de Philosophia libros, qui iam illis fere æquarũt, studiose legas. Ita enim legendum censeo, ex antiquis libris. Quod tamen cum vidisset Dionysius Lambinus, locutionem non assecutus, improbauit. Vide quæ scripsi in illum Sallustij locum, Catilina: Regium imperium in superbiam, dominationémque, conuertit. Ibi enim huiusmodi multa, apud Scriptores à me obseruata, posui.

Ab incendio restinguendo.] Sic Sallustius, Catilina: Incẽdium meum ruina restinguam. Vide, quid eo loco dixerim.

Paratissimo sustinebant animo.] Fortissimo, Parisienses, & Gryphij liber ad oram.

Conuersi hostem pellere.] Conuersis equis hostem pellere, Parisienses.

8 *Ibique Exercitũ lustrauit.*] De hoc lustrandi exercitum more, vide Liu. li.34.ab.V.C.

L. Paullo, & C. Marcello cos.] Gryphij liber ad oram, L. Lentulo, & C. Marcello cos. Recte.

Insequentis Anni.] Alij legunt, In insequentis Anni. Parisienses, Sequentis Anni.

Sed etiam per se discessionem facere cœpit.] Hunc locum cum mendosum esse non solum alij obseruarint, verum & ipse semper duxerim, de eo, deque aliis similibus, vt meus mos est, non solum amicos, & literatos viros, verum & veteres libros, cum eos inspiciundi copia fuit, consului. Tandémque Veronæ ante quadriennium antiquum reperi Cæsaris exemplar, in quo, mendose, sed vnde tamen elici veritas facile possit, totus hic legitur locus. Sic autem in eo erat: Sed etiam per sese discessionem facere cœpit. Quod cum vidissem, statim venit in mentem, illud extremum se, Senatus significare.

Consules, Amicique Pompeij, iusserunt.] Alij, Suaserunt. Octauius Pãtagathus, acerrimo vir ingenio, Intercesserunt, legit.

Cæsari eam, tanquam ex suo numero, dedit.] Abest, Eam, à Parisiensi libro.

SCHOLIA
IN C. IVLII CÆSARIS de Bello Ciuili, Lib. I.

CAP. I.

Literis à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis.] Offendebar, Caij, prænomine; cum Cæsar, de se ipso loquẽs, nunquam prænomen addere consueuerit. Verum postea reperi, quod mihi scrupulum hunc eximeret. Parisienses enim ita ediderunt: Literis à C. Fabio Cæsaris cons. red. Quæ mihi placet admodum lectio.

Referunt Consules de Rep. in Ciuitate.] Absurdum. quasi Consules, vbi ciuitas non sit, id est multitudo ciuiũ, referre de Rep. possint. Locus igitur mendo non vacat: *nec* facilis diuinatio est.

Tribuni pl.] His Curionem addit Appianus.

Completur vrbs ad ius comitiorũ.] Lõgè distabat à mense Ian.quo hæc gesta sunt,comitiorũ tempus. quare libri veteres consulendi.

Dolor repulsæ.] In cõsulatu.epit.Liu.lib.108. Falsum autem hoc esse,dictúmque à Cæsare, inuidiæ caussa, tradit Plutarch. in Vticensis vita.

Adulatio, atque ostentatio sui, & potentium.] Sic veteres libri:nec obscura sentẽtia. hoc enim dicitur:Cum ipse sibi, vt solẽt inanis gloriæ cupidi homines, adularetur, seque ostentaret,& eorum amicitiam,qui tum in rep.iudiciisque, plurimum pollebant.

Neminẽ dignitate secum exæquari volebat.] Velleius lib.2.Pompeius,ait,vt primumRemp. aggressus est, nõ quenquam animo parem tulit. &, in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat. neque eo viro qui quam aut alia omnia minus, aut gloriam magis, concupiit.Lucanus:

-Nec quenquam ferre potest, Cæsar ve priorem,
Pompeius ve parem.

2 *Neque etiam extremi iuris Intercessionem retinendi,quod L.Sylla reliquerat,facultas tribuitur.*] Intercesionem,glossema videtur. nã extremum ius est Intercesio, quam Sylla tribunis pl.reliquit,Pompeius ademit.

Latorum audacia.] Suspicatus sum aliquãdo, reponi posse; Latronum. Sed nec,eo modo si legas, plane mihi satisfacio. Absunt hæc à vetere Pinelli libro.

Quique Proconsules sunt ad vrbem.] Hunc locum,ante multos annos, emendauit Pater meus,ex historia: quanquã scripti libri haberent,Consules, non,Proconsules Cicero,eadẽ de re,in epistola ad Tironem: Postea quã Senatus Consulibus, Prætoribus, tribunis pl.& nobis,qui procõsules sumus, negotium dederat, vt curaremus, ne quid Resp. detrimenti caperet. Et in oratione pro Deiotare: Cum audisset, Senatus consentientis auctoritate arma sumpta, consulibus,prætoribus,tribunis pl.nobis imperatoribus remp.defendendam datam.

V. primis diebus, quibus haberi Senatus potuit.] IV.diebus, non v. haberi Senatus potuit, à kal.Ian.ad VII. Id. reliqui tres comitiales dies sunt.quod ex vetere Kalendario, cum *Orthographia* nostra impresso,liquet.

Suis leuissimis postulatis.] Quibus à Senatu responsum non est:quia Cæsaris literæ, à C. Fabio Consulibus redditæ, recitatæ quidẽ in Senatu sunt; vt verò ex iis ad Senatum referretur, à Tribunis pl. qui Cæsari fauebant, impetrari non potuit. quod initio huius libri dictum est.

Faustus Sylla Propræt.] Cum esset in omnibus libris,Propere,Pater reposuit,Propr.id est Proprætor. A Vaticano abest,Propere.

Marcellus verò,passurum se in præsentia,negat.] Consulatum gerebat cum L. Lentulo: erat autem Cæsaris affinis, vxore ducta, nepte Iuliæ,sororis Cæsaris,Octauia,quæ soror Augusti fuit, & ex hoc Marcello peperit eum, de quo Virgil. *Tu Marcellus eris.*

Prouinciæ priuatis decernuntur.] Cum soleret magistratum gerentibus decerni: vt magistratu functi proficiscerentur in prouincias.

Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia.] Vtraque consularis. Sed Domitio vlterior tantum obtigit Gallia: nam citerior Considio Noniano, teste Cicerone in epistola ad Tironem,in qua sunt hæc: Feruntur cõditiones ab illo,vt Pompeius eas in Hispaniam: delectus qui sunt habiti, & præsidia nostra,dimittantur:se vlteriorem Galliam Domitio, citeriorem Considio Noniano (his enim obtigerunt) traditurum.

Philippus,& Marcellus,priuato consilio, prætereuntur.] Quia Cæsaris affines. nam L.Philippus Atiam,Iulia,sorore Cæsaris,natam; C.Marcellus,vt supra diximus, Octauiam, Atiæ filiam,in matrimonio habebat.

Ad Populum referatur.] Consuetudo Latini sermonis postulat, Feratur. nam, Referre ad Senatum,Ferre ad Populum,dicimus.

3 *Tribunos pl.qui ad eum confugerant,conuenit.*] M. Antonium, Q. Cassium Longinum, quibus intercedendi facultas erepta erat, significat. Cicero ad Tironem: Antonius noster, & Cassius, nulla vi expulsi, ad Cæsarem cum Curione profecti erant.

L.Cæsar adolescens.] Quem postea victor Cæsar occidit.Suetonius:Nec vlli periisse,nisi in prælio, reperientur, exceptis duntaxat Afranio,& Fausto,& L. Cæsare iuuene. ac ne hos quidem voluntate ipsius interẽptos putant.Cicero ad Varronem:Vt audiui de L.Cæsare filio,mecum ipse, Quid hic mihi faciet patri?

Cuius pater.] Auunculus M.Antonij. Cicero, in epistola ad Dolabellam.

Populi R. beneficium.] Pro beneficio, legi in aliis libris.est in variis lectionibus.

Ipsi Exercitus dimittantur.] Dimittant, est in Variis lectionibus.

Legiones alienas.] Quia mitti deberent ad Parthicum bellum. supra:Retineri Legiones II. quæ ab se,simulatione Parthici belli,sint abductæ.

4 *Cum II. Legionibus subsistit.*] Nicasius Ellebodius Casletanus, ex obseruatione historiæ, legendum putat, Cum v. Cohortibus.

Tignium, Tigniorum, Tignium.] Cum Curio in Vmbria pro Cæsare militaret, rectè Steuchus Eugubinus, probatæ doctrinæ vir, reponendum putauit ante me natum,

Inguium, quod videret hoc opidũ ita a Plinio lib.3.cap.14. nominari. Tignium autẽ est in Piceno. Cum vero in antiquo lapide non Inguium, sed Iguuium, nominari ego videam, ita quoque his in locis reponendum statuo. Eius exemplum sequitur.

Fulginei.

P. AELIO. P. F. PAPIR
MARCELLO. CENT.

FRVM. SVB. PRINCIPI. PE
PEREGRINORVM. AD STATO
ET. PRINCIPI. ET. PRIMIPILO
LEG. VII. GEM. PIAE. FEL. ADLEC
TO. AD. MVNERA. PRAEFF.
LEGG. VII. CLAV. ET. PRIMAE
ADIVTRICIS. V. F. FLAMINI
LVCVLARI. LAVREN. LAVINA.
PATRONO. ET. DECVRIONI
COLONIAE. APVLESIVM. PATRONO
CIVITAT. FOROFLA. FVLGINIA
ITEMQVE. IGVVINORVM. SPLEN
DIDISSIMVS. ORDO. FOROFLAM
CVIVS. DEDICAT. DECVRIONIBVS
ET. LIBERIS. EORVM. PANEM
ET. VINVM ⅌ XX. N̄. ITEM
MVNICIPIBVS. ⅌. IIII. N̄. DEDIT

Cn. Pompeius, Pridie eius diei ex vrbe profectus.] Mendum hic esse, putat Nicasius Ellebodius Casletanus: cum suprà cap.3. Cæsar dixerit, Pompeium Capuæ esse. Locus est diligenti animaduersione dignus.

Maximo Cæsar progressus.] Nescio, qui venerit in mentem quibusdam mutandi hunc locum; & legere, Maximo Cæsar progressu. Ita si nobis libri emendandi essent, omnia certe mutaremus. Verum nunquam hoc institutum probaui, neque probabo. est enim nobis retinenda prior lectio, quantũ potest: neque mutanda, nisi prorsus sensus ipse eam respuere videatur. Locus hic admonet, vt reticendam non putem emendationem quãdam in Varronis Eumenid. apud Nonium Marcellum Tuburbigensem, (sic enim legendum ego puto, non Tiburticensem) quam proximis diebus mihi significauit nobilissimus iuuenis, idémque omnium, quos ego vnquam nouerim, doctissimus, Claudius Puteanus. Ita autem est in Nonio, in verbo, Cædere, quod interpretatur, Occidere, vel Mactare: Varro Eumenid.

Maximum cædit ferro, sed cædere Vlyssem,
Cum bacca siluam cædit, porcosque trucidat.

Dicit Puteanus, Petrum Delbenium, acerrimi iudicij iuuenẽ, quique multa in optimis auctoribus emendauerit, putare hoc loco ita legendum,

Aiax dum credit ferro se cædere Vlyss. &c.

Quod quam vere cogitet, quamque pulchre locum emendarit, doctorum sit iudicium. mihi quidem sic probatur, nihil vt magis probari possit.

Camerino.] Nomen retinet. nobilissimum Opidum, ex quo viri doctissimi prodierunt. Populi Camertes dicuntur. De eius antiquitate, & nobilitate, plura dixit Io. Maria Iouius, Camers, iuuenis, ingenij, doctrinæque, laude, in primis excellens, mihique ob id, maxime carus, in eo libro, quo Camertium antiquitatem persequitur.

Vlcillem Hirum.] Hirrus. duplici RR. scriptum, Lucceię gentis cognomen fuit. Quo semper veritus sum, ne Lucceium, pro Vlcillem, quod certe corruptum verbum est, Cæsar scripserit.

Qui erat ab Opido millia passuum circiter III.] Pro erat, libentius legerem, Aberat.

5 *XL. in singulos iugera.*] Habebat Domitius XXX. Cohortes, id est militum XV. millia: quadraginta igitur in singulos iugera si diuidantur, iugerum erunt sexcenta millia. est autẽ Iugeri longitudo, pedes CCXL, latitudo CXX. Immanis est hic iugerũ numerus: cum præsertim dicat, Ex suis possessionibus: nec Domitij diuitias, vt Crassi, aut Luculli, quisquã celebrauerit. Quare ante multos annos Pater Quaterna reposuit, pro, Quadraginta.

Consultandi caussa.] Consiliandi, legi in aliis libris, est in Variis lectionibus.

Animi confirmatione.] Verbum, Confirmatione, mendosum suspicor. etsi, ne mẽdosum putetur, potest aliquis hoc dicere: veritum esse Cæsarem, ne militum animus, qui, cognito Domitij consilio, mutatus erat, confirmaretur.

Neque eorum tam remisso, ac languido, animo quisquam omnium fuit.] Neque eorum quisquam omnium fuit. ita coniunge. malim tamen, Neque vero. Vaticanus liber, Neque eo. Parisienses, Neque tam remisso, &c.

Vt nullus in aliam partem, &c.] Vt alius in aliã partem, &c. Parisienses.

Filius Domitij.] Filius Domitius, legendum puto: quod ita ferat vetus loquendi consuetudo.

Quod sibi aperte eorum gratia relata non sit.] Fortasse rectius, A parte eorum. Quo modo legitur in Parisiensi libro.

6 *Cn. Magius, Cremona.*] Patriæ nomen interdum addebatur. Vt lib.3. C. Felginatem, Placentia. Quo de loquendi genere vide, quæ diximus in *Orthographia*; in verbo, *Arretium*.

Reliquisque telis, pugnabatur.] Pugnabant, Gryphij

Gryphij liber, ad oram.

Deprehensasque excipiunt.] Abest particula Que, à Carrariensi libro. quod legitur in Variis lectionibus.

7 *Vt operibus ante studuerit.*] Anteire studuerit, Parisienses.

In senatu dixerat, &c.] Plutarchus aliam addit caussam fuisse, cur Senatus Legationem ad Pompeium de Pace, non miserit. ait enim, timuisse Senatum, ne Cæsar aliud in pectore clausum, aliud in ore promptũ, haberet.

Reliquasque res, quascunque agere instituerat.] Hoc loco multa Cæsar reticet, quæ sine multa ipsiús ignominia dicere nõ poterat. De Pecuniis enim, ab Aerario ablatis, reclamante Metello, scribunt Plutarch. Appianus, & Lucanus.

8 *Quas Sicilia, & in Cosano.*] Quid Siciliæ Insulæ cum agro Cosano? Suspicor equidem de mendo: cum prȩsertim veteres libri habeant, Sicili, vel Sigili.

9 *Quem ipse petiuerat.*] Quam ipse pacauerat, Gryphij liber, ad oram.

Præsidio proprio.] Proprio, non legitur in antiquo Pinelli libro.

Iumentorum, & Aquæ magnitudine.] Non opinor subesse mendum, sed verbum, Magnitudine, respicere duas res, iumentorũ pondus, aquæ impetum.

10 *Ex primo hastato Legionis quartædecimæ.*] In singulis Legionibus erant hastati, principes, triarij. horum deni centuriones erant: qui hastatorum, primus hastatus dicebatur, secundus, tertius, vsque ad decimum: vnde illud apud Liuium, lib.42. Virtutis caussa mihi T. Quinctius Flamininus decimum ordinem hastatum assignauit. Sic primus princeps, secundus, tertius, vsque ad decimum. Ibidem Liuius: A M. Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Et Cicero in Epistola ad M. Brutum: Cretensi bello octauum principem duxit. Triariorum quoque decem centuriones fuere: sed, qui primum inter eos locum tenebat, non primus triarius, verum Primipilus, vel Primipili centurio, vocabatur.

Ex inferioribus Ordinibus.] Non ex priuato milite: sed, cum ordines duxisset, id est centurio inter hastatos fuisset: cum essent nouem præterea. Sic lib.3. Ab Octauis ordinibus ad primum pilum se transducere pronunciauit. Id est, qui centurio triariorum octauus fuerat, eum primum fecit.

Ex omnibus Montibus Nix profluit.] Profluxit, Gryphij liber. recte. Parisienses, Proluit.

Neque Frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant:] Nicasius Ellebodius Casletanus, cum videret, ex superioribus Hibernum tempus hic non posse designari, idque etiam perspicue ostenderet illud, Neque multum à maturitate aberant, reponendum putat, In herbis, vel in herba. Quo modo locutum Ouidium obseruauit: Tua messis in herba est. Plinius quoque, lib.18. cap.7. Frumenta hieme in herba sunt. Et Cicero de Senectute, de Frumentis loquens, Herbescens viriditas dixit.

11 *His tamen omnibus Annona creuit:*] His tũ omnibus, legit Nicasius.

Magni domum concursus.] Demum, Gryphij liber. Probo.

Ita comitatus, & eos, qui Frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit.] Antea, Commeatus. Ego, Comitatus, ex antiquo libro, & quia supra: Neque maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaque, veniebant, in Castra peruenire poterant.

Vt prædæ subsidio sint.] Præsidio, Parisienses.

13 *Lacetani.*] Hos à Strabone lib.3. & Ptolemæo Iacetanos dici, docuit Fuluius Vrsinus. Quomodo item legi in antiquo suo libro obseruauit. Emendatque Liuium, & Plinium.

Illurgauonenses.] Lurgauonenses, eiusdem Fuluij liber. & Liuius. Hos putat à Strabone dici Ι'λεργέτας.

Ociogesam.] Idem, Etouisam dici à Plinio, monuit.

Huc iam rem duxerat.] Parisienses, Reduxerat rem. Legendum fortasse, Deduxerat rem. Sic enim locutus est infrà: Res ab Afranianis huc erat necessario deducta. Et in extremo fere libro: Res huc deducitur. Et lib.3. Spe conficiendi negotij, prope in noctem rem deduxerant.

Totis verò Castris Milites circulari.] Cicero, in Bruto: Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem. Et Seneca: Qui verba magna celeritate præcipitant, & communes locos voluunt, & in priuato circulantur. Inde Circulus, cœtus hominum, circumquaque adstantium, aut in orbem collectorum, inter seque confabulantium. Tacitus, libro 3. Nec ignoro, in conuiuiis, & circulis, incusari ista, & modum posci. Seneca: Quidam enim beneficium, quod dederũt, omnibus circulis narrant: pro, passim prædicant, & iactant. Et Circulator: Seneca: Alter apud proximum circulatorem resedit. Et Circulans, id est, sermones in circulis serens: Seneca, 5. Epistolarum: Sic itaque habe, inquit, vt istam vim dicendi rapidam, atque abundantem, aptiorem esse circulanti iudices, quam agenti rem ma-

gnam, ac seriam, docentique.

14 *Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendū) & totius diei pugna, atque itineris labore, defessi, rem in posterum diem distulerunt.*] Non bona distinctio, nisi fallor: nec videtur parēthesis locum habere. est enim hoc, Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum, omnino adiungendum sequentibus, & legendum, Sed totius diei pugna. Quo modo Parisienses ediderunt. Totam sententiam qui perpendet, non dubito, quin mecum sentiat.

L. Decidius Saxo.] Veteres libri, Saxa: & oratione 13. in Antonium: Cum Antoniis pax potest esse? cum Censorino, Ventidio, Trebellio, Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa? Ibidem, infrà: Saxam verò Decidium prȩterire qui possum, hominem deductum ex vltimis gentibus; vt eum tribunum pl. videremus, quem ciuem nunquam videramus? Et in eundem 8: Omnes Cafones, omnes Saxæ, ceteræque pestes, quæ sequuntur Antonium. Idem Saxa, vt opinor, nominatur epitome Liuiana 127. vbi Didio, pro Decidio, legitur: aut, in Cicerone, Decidium, pro Didium.

Namque itinera, quæ ad Iberum.] Parisienses, Nam, quæ itinera ad Iberum.

Prosequebantur, necessarij victus inopia.] Parisienses, Prosequebantur nos, necessarij victus inopia.

15 *Præsertim cum non minus esset Imperatoris, Consilio superare, quam Gladio.*] Suetonius, de Cæsare: Quo sæpius, inquit, vicisset, hoc minus experiendos casus opinans: nihílque tantum victoria acquisiturum, quantum auferre calamitas posset. Facit hic locus, vt obiter mentionem faciam de illo Terentij, in Eunucho, act. 4. sc. 7.

Omnia prius experiri verbis, quam armis, sapientem decet. Quo in loco variant libri. Abest enim vox, Verbis, à quibusdam impressis, vt obseruauit M. Antonius Muretus, vir is, cui plurimum Grȩcæ, Latinæque literæ debeant. In aliis veteribus: Omnia prius experiri cōsilio, quam armis, sapientem decet. In aliis impressis: Consilio omnia prius experiri, quam armis, sapientem decet. Quo modo si leges, erit simile loco huic Cæsaris. Sin verò, illud Verbis, vel, Consilio, deleas, erit dictum, quo modo illud ab eodem Cȩsare, Ciuil. lib. 2. cap. 6. Atque omnia prius experienda arbitror. Nihil enim sequitur, quod illi Prius respondeat; sed per se stat. Et sane hoc modo videtur Donatus interpres legisse. ait enim: Quam armis ἀνακόλουθον, pro, Quam arma. aut ἔκλειψις est, si subaudiamus, Agere. Libanius Sophista idem propemodum dixit: Πρῶτον μὲν γὰρ τὰ δίκαια τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι λαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ τοῖς ὅπλοις ἐπιτηδὰν ἀνθρωπινώτερον δήπουθεν.

Cohortium Alariarum.] Cohortium duo genera, Auxiliares, & Legionariȩ: Auxiliares, Alariæ dictæ, quia legionarias, tanquam alas, tegerent. Sic Alarij equites, & Auxiliarij, iidem, in epistola Ciceronis ad Caninium, lib. 2.

Consiliúmque eius à cunctis probabatur.] Vsitatius loquendi genus, elegantiúsque, Consiliúmque eius cunctis probabatur.

Ad iusiurandum adigit.] Ex hoc loco facile adducor, vt emendandum putem Sallustij locum, in Catilina, In eo ita est: Cum ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret. Puto enim ibi legendum, Adigeret.

Postulant, vt iurent omnes.] Referri malim ad Petreium, & legi, Postulat.

Vana religio iurisiurandi.] Beroaldus, Noua. Recte.

16 *In aduersarios tela conyciebant.*] In Aduersos, Parisienses. legendum, Auersos.

Relictis ijs munitionibus.] Gryphius, Relictis his legionibus. Parisienses, Relictis legionibus. Alij, Eductis legionibus.

Hora x. subsequi.] Io. Vincentij Pinelli liber antiquus, Ora x. Ex quo Nicasius Ellebodius Casletanus, mendosum locum suspicans, Omnia auxilia subsequi, reponendum putat.

Quo essent ad id expeditiores.] In antiquo lib. Ad it. Ex affinitate autem T, & D, & earum inter se conuersione factum est ab iis, qui locum non intelligerent, Ad id: cum sit legendum, Ad iter. Sic infrà lib. 3. cap. 8. Quo iter, inquit expeditius faceret, &c.

Illi impediendæ rei, quæ munitionis caussa fiebat, hora circ. 11 x.] Antiquus Pinelli liber, Illi, impediendæ munitionis caussa, quæ fiebat hora circ. 11 x. Recte.

17 *Ex v. Legione.*] Nicasius legendum putat, Ex quaque legione.

Quem Cæsar deligit.] Delegit, Parisienses.

Habuit, conseruarit.] Habuerit, legitur in Variis lectionibus.

Flagitaretur.] Flagitarentur, in aliis libris. Vt sit, Petreius, atque Afranius, flagitarentur. Græco more.

Q. Fusium Calenum.] Q. Fufium, legendum obseruauit Fuluius Vrsinus, ex vetere lib. & argenteis nummis. Ita emendandum etiam, infrà, lib. 3. cap. 2. 6. & 12.

LIB. II. Cap. II.

C*Apreolis.*] Capreoli, ait Festus, vitium cincinni, intorti, quia ad locum capiendum tendunt, appellati.

Phalangis

Phalangis subiectis.] Græco vsus est vocabulo.lib.3.Scutulas dixit. Virg. autem lib. 2. Aen.Lapsus. Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum Subiiciunt lapsus. Sunt autem rotunda ligna,quibus Naues,maximaque onera, volutantur. Iulius Pollux: Τὰ τῶν νεῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες,φαλάγγες,καὶ φαλάγγαι.

3 *Cum infulis.*] Galli supplices Corollis ex floribus vtebantur,pro amicitiæ,supplicationisque signo,Polybius lib.3.

Vt ub hominibus doctis.] Massiliensium disciplinam,& grauitatem,laudat Cicero,in oratione pro Flacco.

Interiectis aliquot diebus.] Interiectisque, Parisienses.

Portis se foras erumpunt.] Ita legendum. sic enim & alij sunt locuti. Quod cum quibusdam nimis durum videretur, locum mutarunt.Cœlius,in epistola ad Ciceronem:Illa inuidiosa coniunctio non ad occultam recedit obtrectationem sed ad bellum se erumpit.Et Virgilius Georg.lib.1.

Aut vbi sub lucem densa inter nubila sese
Diuersi erumpunt radij.

Excisis,& coniectis.] Conuectis, Parisienses. Recte.

Quod,vbi Hostes viderunt, ea.] Quod,pro Sed, vsurpat.Vt infra,lib.3.Quod,cum esset animaduersum,coniunctam esse flumini. Cic. Philip.10.Quod,qui ab illo abducit exercitum. Cœlius,ad Ciceronem:Quod non dubito, quin te quoque hæc deliberatio sit perturbatura.Liuius, lib. 41. Quod, cum Milites, Consulis imperio dicto audientes futuros esse,dicerent, cum is, more maiorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab vrbe esset.Varro,lib.6.Ling.Lat.Quod,cum dicunt Conspicionem, Cortumionem addunt.Et Plinius lib.18.cap.23. Quod vt hãc quoque curam determinemus.

4 *Fiduciariam operam.*]Id est temporariam. quamque eum cedere oporteret, aduentu Cn.Pompeij. Q.Curtius lib.v.Auspicium, inquit,& imperiũ alij trade interim,qui tã diu Rex appelletur,donec Asia decedat hostis. victor deinde Regnum tibi reddat. &c.Et paullo post: Compositis rebus, iusto Regi tibi fiducia, (id est per fiduciam) restituet imperium.

Iis grauiora onera iniungebat:&c.] Aliter hunc locum legi,in Parisiensi,& Gryphiano, est in Variis lectionibus.

Qui verba atque orationem, aduersus Remp. habuissent.] Hæc exponuntur à Cæsare, tamquã iniuste facta.sed iniuste factum videri non potest,si puniatur is,qui verba, atque orationem, aduersus Remp.habuerit:cum præsertim Cęsar caussam suã à Reip.caussa non disiungeret.Quare recte puto suspicari Nicasium,illud, Aduersus Remp. sincerum non esse : verius autem, Aduersus Pompeium.

Ratio autem hæc erat Belli, vt secum 11. *Legiones Gades conferret.*] Periti proprietatis, & elegantiæ Latini sermonis, non dubito quin legendum esse mecum sentiant, Vt se cum 11. Leg.Gades conferret: id est,11. Legionibus.Natus error ex hoc scribendi more, 11.Leg. Ita quoque ediderunt Parisienses. Quo modo est & in Gryphij libro ad oram.

Legem de Dictatore latam.] Errat igitur Plutarchus,qui creatum à Senatu dictatorem Cæsarem tradit. Appianus & Dio latam ad populum legem significant.

5 *Curio Marcium Vticam Nauibus præmittit.*] Marcum, omnino videtur legendum,nam hic est M. Rufus, Curionis Quæstor, de quo supra.

C.Caninium Rebilum Legatum.] Fuerat etiam Legatus in Gallia supra, libro 7. de Bello Gall.in fine.

Quæ offerrentur.] Parisienses, Qua offerrentur.

Commilitonésque.] Commilitesque Parisienses,& Gryphius.

6 *Nam neque prudentess suspicari oportet.*] Verbũ,Prudentes, fortasse nõ vacat mẽdo:nisi si,Prudentes,idest,probos, intelligas:vt opponatur hoc membrum sequenti membro,neque improbos scire.Diuidit enim Exercitum in Probos qui moleste ferent, sibi parum credi,& improbos, qui Castris loco motis,timeri se intelligent.

Pudore aut Metu, tenentur: quibus rebus Nox maxime aduersaria est.] Terentius Adelph. act.3.sc.5.

Persuasit nox,amor,vinum,adolescentia.

Quem locum sumpsit à Plauto, in principio Bacchidum:

Istoc illecebrosius fieri nihil potest,
Nox,mulier,vinum,homini adolescentulo?

Et Liuius: Nox omnem timorem,aut pudorem extinxerat.

Neque tanti sum animi, vt sine spe Castra oppugnanda censeam: neque tanti timoris, vt ipse deficiam.] Placeret,vt spe deficiam. alterum enim est sine spe,alterum cum spe aliqua.

In me offenditis.] Pater meus coniectura ductus,ita legendum putauit, & imprimi etiam voluit,in libris nostris, ante multos annos : cum in peruulgatis omnibus legeretur,Iam me offenditis. Hanc vero fecit coniecturam, ex ipsa primum sententia, deinde ex Latini sermonis consuetudine. Nam,quod ad sentẽtiam attinet, quis hoc significari non intelligit?non credo,Cæsaris facta probari à vobis, mea reprehendi.

Loquendi genus comprobatur exemplis. Lucceius ad Ciceronem,lib.5.In altera mihi velim obtemperes, in altera non offendas.pro,non offendaris.Et Cicero, ad Qu. Fr.epist.1.lib.1.Si quis est,in quo iam offenderis, de quo aliquid senseris: huic nullam partem existimationis tuæ commiseris. Pro Milone: Si in me aliquid offendistis. Et in Verrem,lib.1.actionis II. Hospes Ianitor,veritus,ne quid in ipso se offenderit,hominem summa vi retinere cœpit. Et: Cum multi viri, fortes in communi incertoque,periculo, Belli, terra, & mari, sæpe offenderint. Hæc enim omnia patiendi significationem habent.

Naues onerarias adduxerim?] Abduxerim, placet: sed ita placet,si hominum eruditorum iudicio comprobetur. ego enim, dissentientibus antiquis libris, opinionem meam amare vix possum.

Consensu suo.] Suorum,Parisienses.

7 *Non ita magni,aut difficili,& arduo,adscensu.*] Io.Vincentius Pinellus legendũ putat, Non ita magno,at difficili, & arduo adscẽsu.Vt respondeant inter se,Non ita,& At.

Ac fugientium multitudine.] Hac, Gryphij liber ad oram.A,Parisienses.

Circiter DC. *interfectis, atque vulneratis.*] Fuluij Vrsini liber,Ac ∞ vulneratis. Quod nõ displicet.

Multum ad hanc rem probandam, adiuuat Adolescentia.] Temeritatem esse florentis ætatis, prudentiam senectutis, ait Cicero, de Senectute.Inde Homerus Iλ.Γ.

Aἰεὶ δ᾽ ὁπλοτέρων ἀνδρῶν φρένες ἠερέθονται.

Et Iλ.Ψ. dicit,velocẽ esse mentem, sed tenue consilium.

Oἶδ᾽ οἷαι νέου ἀνδρὸς ὑπερβασίαι τελέθουσιν,
Kραιπνότερος μὲν γάρ τε νόος,λεπτὴ δέ τε μῆτις.

8 *Vnam,vt in reliquis rebus,Spem reliquam Salutis esse arbitratus.*] Vnam vt miseris in rebus,&c. Parisienses. Recte. Cicero, in Catil.4.Spes sola homines in miseriis consolari solet.

Diebusque æque post paucis.] Abest verbum, Aeque,à Pinelli vetere libro.

LIB. III. Cap. I.

DLs *enim erat Annus,quo per Leges ei Consulem fieri liceret.*] Intra x.annos, vt apud Liuium libro 40. scriptum est,eundem refici consulem, ante multos annos lata lex vetabat. hoc igitur ideo Cæsar dicit, ne putetur, quia potitus esset Italia, dictatorque dictus sit,aliquid aduersus leges commisisse. distabat enim hic alter eius consulatus à primo annis decem.

Quibus in vrbe præsidia Legionum Pompeius habuerat.] Carpit Pompeium, qui, tertium consul, Milone de vi accusato, exercitum in vrbe,contra leges,habuit.

Aliis audientibus iudicibus.] Ob festinationem,breui spatio lege dato.

Antonianos Milites admiscuerat.] Mirabar, in Pompeij copiis Antonianos Milites numerari. cum tres Antonij fratres, Marcus Caius,Lucius, Cæsaris partes in ciuili bello secuti sint: sed postea comperi, exercitum C.Antonij, T.Pulcionis opera proditũ,in Pompeij potestatẽ venisse. propterea quasi dubia fides eorum esset, eos milites Pompeius admiscuerat suis. De hac Antoniani exercitus deditione,hic infra:Se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto militumque deditione ad Corcyram.Et aliquãto post: Hic paullisper est pugnatum: cum irrumpere nostri conarẽtur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera, proditum exercitũ C.Antonij demonstrauimus, eo loco propugnante.Suetonius etiam, Omnibus,ait, ciuilibus bellis nullam cladem, nisi per legatos suos,passus est: quorum C. Curio in Africa periit,C. Antonius in Illyrico in aduersariorum deuenit potestatem. Idem li. 41.42.Dio scriptum reliquit. Quorũ locorum testimonio, mutilos esse hos Cæsaris libros de bello ciuili,facile est intelligere: etenim,quod ipse ait,se demonstrasse,Pulcionis opera proditum exercitum C.Antonij,id in his libris nusquam reperitur.

Cotus ex Thracia.] Cotus, pro Cotys, antiquo more:vt Sulla,pro Sylla:Clupeus,pro Clypeus.nã Cotys verum nomen est Regũ Thraciæ.Liuius lib.42. Tacitus lib.2. Valerius Max. lib.3. cap. 7.Error sæpe natus ex ignoratione veteris Orthographiæ. Vt apud Plinium, cum sincerum esset, Inclutos cantus, pro Inclytos factum est,Inclusos: vnde obscura sententia viris doctis.

Sasalem.] Sadales dicitur à Lucano,lib.5.

Eius rei caussa omni in ora marit.] Parisienses, Eiusque rei caussa omni ora marit.

2 *Impositis,vt supra demonstratũ est,Legionib.* VII.]Hoc totũ glossema arbitror,adscriptũ ab imperito,qui legerat illud in princ. huius lib.Eo Legiones VII,Equitatum omnẽ venire iusserat. Nam,quo modo potuit in Naues imponere Legiones VII, idest pedestres omnes copias,quas Brundisium venire iusserat:cũ supra dixerit:Sed tãtum Nauium reperit, vt anguste XV. millia Legionariorum militũ,& D. Equites transportare possent.Hoc vnũ,Inopia Nauiũ, Cęsari, ad cõficiendi belli celeritatẽ,defuit. Infra quoque ostendit,nõ esse transportatas oẽs copias.Expositis,inquit,militib.Naues eadẽ nocte Brundisiũ à Cæsare remittuntur: vt re-

vt reliquæ Legiones, Equitatusque, transportari possent. Et aliquanto post: Reliquarum ex Italia Legionum aduentum exspectare constituit. Eas autem Legiones Q. Fufius Calenus, & M. Antonius, denique transuexerunt.

Qui appellatur Pharsalia.] Pharsalia, regio Thessaliæ est, ab opido Pharsalo. Cæsar autem copias in Epiro exposuit, haud procul Orico. quare suspicor opidum in prima Epiro fuisse, cui Pharsalo potius, quã Pharsaliæ nomen esset. Paulus Orosius, lib. 6. cap. 15. nõ Pharsaliam, neque Pharsalum, sed Palæopharsalum, i. antiquum Pharsalum, vocat.

Lucretius Hispilo.] Vespillo emendat Fuluius Vrsinus, ex argenteo nummo, in quo, Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO.

Diligentiæ suæ.] Indiligentiæ, Parisienses.

Detrimentis receptis.] Acceptis, Parisienses.

3 *Græcos murum adscendere, &c.*] Parisienses: Cum Græcos murum adscendere, atque arma capere iuberet. illi autem cum se cont. &c.

L. Straberius.] Straberiam familiam nusquã apud veteres legi. Staberiam, ex antiquorum lapidum obseruatione, notam habeo.

Romæ, in ædibus Mangoniorum, in Campo Martio, in ara grandi. i.

T. STABERIO
SECVNDO. COACIORI
ARGENTARIO. VIATOR
CONSVLARIS. ET. PRÆT
SIBI. ET
CLAVDIÆ. STRATONICE
VXORI

Ad Forum Boarium, in hortis Maximorum, vbi putatur fuisse Fabiorum domus.

T. STABERIVS. EPIGONVS
VIATOR. CONSVLARIS
SIBI. ET. SVIS. ITEM. LIB. LIBERTABVS
POSTERISQVE. EORVM.
VIXIT. ANNIS. LXXXII
MEN. II. DIEBVS. XX.

Simul ac Cæsar.] Parisienses, Quo simul ac Cæsar.

4 *Profecto occupato itinere ad Dyrrhachium.*] Malim, Pręoccupato itinere. nam Profecto mendosum esse constat. Vel: Præfecto occ. it. Parisienses: Perfecto. Alij, Profectus.

Huc addunt pauca.] Veteres quidam libri, Huc adsunt pauca. Vnde suspicor legi posse, Huc adsunt pauca. Pro, Addunt, affingunt.

Inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex Aedilitate, & Prætura, conceptas.] Etiam ex consulatu. & merito: ideo à Cæsare omittitur.

Atque vna etiam &c.] Si sic legitur, vt est in vulgatis libris: nec facile sententia colligitur, nec verba satis inter se cohærent. Videtur locus ita posse restitui: si modo libri veteres opem ferant: Vtque vna etiam vtrimque admodum tuto Legati venire, & quæ vellent, exponere possent: certum ei rei tempus constituitur.

5 *Legem promulgauit, vt sexies seni dies sine vsuris creditæ pecuniæ soluantur.*] Plebi infimæ Cœlius, ære alieno oppressæ, hac lege subuenire cupiebat. Subueniẽdi autẽ ratiões, vt opinor, duas excogitauit, vnam ne debitores creditas pecunias, ni satis longa die, soluere cogerentur: alterum, vt, donec eas soluerent, vsuræ nomine nihil penderent. Vtraque ratio patebit, si quo modo Pater meus legendum putat, ita legatur: Legem promulgauit vt sexenni die, sine vsuris creditæ pecunię soluantur. Nam, Sexenni die, pro sex annorum spatio Latine dicitur, vt Annua die, Bima, Trima, Quadrima. Ego legendum putabam, Vt sex pensionibus sine vsuris &c. Quo modo Hircius locutus, de bello Africo, cap. 11. Vt per triennium sex pensionibus populo R. soluerent. Quã lectionem postea reperi & in Parisiensi.

Eo cum à Q. Pedio, Prætore cum legione Lapidẽ ictus esset ex Muro, periit.] De Milonis morte, Velleius etiam lib. 2. Verum in eo nulla de Q. Pedio mentio. Antiquus liber Pinelli, pro, Lapide ictus, habet, Misso lapide ictus. Ego, ex coniectura, legendum puto: Eo, cum à Quinto Pedio Tr. mil. lapide ictus esset ex Muro, periit. Vt illud, Prætore cum Legione, in antiquioribus libris scriptum contracte fuerit, sic: Prætor cum L. priusque, Tr. cum L, quod significaret, Tribuno Militum: Sed cum ab iis, qui libros exscriberent, id non plane intelligeretur, cum punctus adscriptus nõ fuisset literæ, nempe quod I, maiusculis literis scriberent, vt indicat Virgilius Carpensis: inde factum, vt ex MIL. fecerint, CVM L. posteaque, Cum Legione.

Qui eo, præsidij caussa, missi erant.] Moneo Lectorem, ita locum hunc à Patre meo ex ingenio iampridem restitutum: cum legeretur, in libris omnibus, Prædandi caussa.

6 *Quam omnium litora, &c.*] Pro, Quam omnium locorum litora, &c. Nicasius legit, Quam omnia litora, &c.

Hiems præcipitauerat.] Sic locutus Virg.

Nox præcipitat cælo. Liu. lib. 27. Creditũ vulgo est, in puteum apertum ex equo pręcipitasse. Et lib. 39. Et pars maxima inermes per inuia, & rupes deruptas, præcipitantes fugerunt.

In Africum se vertit.] Consuetudo Latini sermonis postulat, vt legatur in Africum vertit. Vide simile quiddam, apud Hirt. lib. 8.

de Bello Gall. Locum enim ibi emendo.

7 *Hoc eodem fere tempore.*] Hæc, Parisienses.

Conferta præfectis.] Differta, Parisienses.

Ceterasque eius Deæ statuas.] Antiquus Fului Vrsini liber, Certaque eius rei die constituta. Recte.

Adesse Scipionem, cum Legionibus.] Ita legendum, non, vt antea, Legione. nam de duabus supra mentio. Quod, ante me natum, obseruatum est ab aliis.

8 *Præsidio impedimentis Legionum reliquit.*] Abundat, Legionum: satis enim constat, Impedimenta legionum esse.

Regis Cotti] Malim, Cotys: de quo diximus lib.3. de bello Ciu. cap.1.

Cn. Pompeij filius.] Parisienses, & Gryphius. Cn. Pompeius filius. Recte. Sic Cornelius Nepos, in Attici vita, C. Marius filius: & Cicero, ad Q. F. lib.2. Seruilius filius. Hic, lib.2. de Bello Ciu. cap.5. L. Cæsar filius. & 3. cap.1, Pompeius filius. & de bello Africo, cap.3. Cn. Pompeium filium.

Vt ex superiori pugnans loco.] Et, non Vt, legendum putat Io. Vincentius Pinellus.

Hellide.] Gryphius, Biblide. Parisienses. Byllide. Recte. ita enim Ptolemęus. Emendandus locus & in hoc libro, cap.3.

9 *Hæc spectans.*] Sic rectius, quam, vt antea, Hæc exspectans.

Recipere se iussit.] Statuit, Beroaldus.

Subito constipari pila coniecerunt.] Antea, Conspicati. Pater, Constipati, ante aliquot annos, in libris nostris reposuit.

Aduersus Cliuum.] Et hoc Pater emendauit: cum, Pilum, non Cliuum, nulla sententia, legeretur.

Præcipites Pompeianos egerunt.] In Parisiensi, post hæ verba, leguntur, Et terga vertere coegerunt.

Paulloque.] vsitatius. Paullumque.

Circa eum locum.] Citra, Parisienses.

10 *Quod appellatur Chara.*] Carus dicitur à Dioscoride, lib.3. cap.59.

Equos eorum vix tolerari.] Pro, vix ali. Infra, cap.12. His rationibus Equitatũ tolerare.

Sublicis in terram dimissis.] Demisis, Parisienses, & Gryphius. Recte.

11 *At plerique.*] Ac plerique, Parisienses.

Volcatius Tullus.] Sunt qui, Tullius, legant. Imperite: duas enim familias in vno homine coniungunt.

Euocatosque Centuriones complures.] Malim, Euocatos, & Manipulares, Centurionesque. quo modo legitur in Gryphij libro, & Parisiensi. Vt militum tria genera ceciderint, Manipulares ac duorum millium numerũ Euocati, Centuriones. non enim Centuriones Euocatorum sunt, sed Manipularium, id est Legionariorum. itaque infra Crastinus euocatus, milites ad pugnam adhortans, non ait, Sequimini me, Manipulares mei: sed Manipulares mei qui fuistis. Centurio enim amplius non erat.

Millia Sagittarum circiter xxx.] Suetonius maiorem numerum ponit. Vna, inquit, vi. Legionis Cohors, præposita Castello, iv. Pōpeij Legiones per aliquot horas sustinuit, pæne omnis confixa multitudine hostiliũ sagittarum, quarum c.ac xxx. millia intra vallum reperta sunt. Videtur igitur aut in Cæsare legendum, cxxx. aut in Suetonio, Circiter xxx. Errore fortasse nato ex litera c, quæ pro Centum, & pro Circiter, varie accipi potuit.

Foramina ccxxx.] Valerius Max. & Suetonius, c. & xx. ictibus: Plutarchus, cxxx.

Ab octauis ordinibus ad Primipilum.] Primus pilus, ordo est: Primipilus, qui ordinem ducit. Quare, cum hic de ordine sermo sit, malim legere, Primum pilum. quo modo legitur in antiquo Cardinalis Borromęij, cuius vitæ integritatem admirari numquam satis possumus, libro. Exemplum occurrit infra: Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in Legione x. duxerat. Et lib. 5. Bell. Gall. T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat. Et Tacitus, lib. 20. Infami gratia primum pilum adepto, læta ad præsens male parta.

Cohortemque postea.] Abest Postea à Parisiensi libro.

Frumentove, & speciariis militaribusque donis.] Alij: Frumento, veste, diariis, militaribus donis. Quo modo T. Liuius, lib.22. Frumento, veste, viatico etiam iuuit. Et Xenophon lib.1. Rerum Græcarum: Ἱμάτιόν τε ἔδωκεν ἑκάστῳ καὶ ἐφόδιον δυοῖν μνᾶν. Et Val. Max. lib. 5. cap.1. de Campanis: Protinus, inquit, cōsulibus insignia honoris, militibus vestem, arma, equos, commeatum benignissime præst. De Diariis autem, Cicero ad Att. Iis, inquit, diariis Militum celeritatem incitat. Antonius Augustinus, Episcopus Ilerdensis, singulari vir ingenio, in emendandisque antiquorum libris maxima cum laude versatus, legendum putat: Frumento, veste, pecunia aliisque militaribus donis. Nicasius, Frumento, vestiariis, &c. id est, vestibus. Vtrum rectius, iudicent eruditi.

Telis ex vallo abiectis.] Rectius videtur, Adiectis.

C. Volusenum.] Ita scribendum, non Volusienum. Cic. in orat. pro Clu. Ita quoque legitur in antiquo meo lapide, cuius exemplum sequitur.

L. VOLVSENVS
MAXIMVS
NOMENCLAT
H. S. E.

Vulgo

Vulgo vero vniuersi.] Induxi, tāquā glossema, verbum, Vniuersi. qui enim, Vulgo, interpretari voluit, adscripsit, Vniuersi. nā, qui dicit, Vulgo peccant, hoc dicit, Vniuersi peccant. & Cic. ep. 1. lib. 9. ad Att. Hinc vero vulgo dicunt. Et pro Murena: Num locum ad spectandum dare, aut ad prādium inuitare? minime, sed vulgo, passim: Quid est, Vulgo? vniuersos?

Custodiarum vera diligentia animaduersa.] Placet, Varia diligentia, vt habent Parisienses libri. Aut pro Vera, legendum, Vniuersa: mutatione haud ita magna, si scribatur, Via.

13 *Per Mare Nauibus expositis, in aduersos impetū fecerunt.*] Quis non videt legendū esse, Expositi in auersos? Antiquus liber Pinelli, Expositi, aduersarij in nostr. Nicasius, Per mare, superfluum putat.

Hoc casu Aquila conseruatur.] Aquila signum Legionis fuit. Plinius lib. 10. cap. 4. Romanis Aquilam Legionibus C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicauit. erat & antea prima cum 4. aliis: Lupi, Minotauri, Equi, Aprique singulos ordines anteibant. paucis ante annis sola in Aciem portari cœpta erat: reliqua in Castris relinquebantur. Marius in totum ea abdicauit. ex eo notatum non fere legiones vmquam hibernasse Castris, vbi Aquilarum non sit iugum.

Omnibus primæ Cohortis Centurionibus interfectis præter Principem priorem.] Cohortes nusquā nominat Polybius, alioqui diligētissimus in acie Romana explicanda. omittēdi caussam, opinor, habuit, quia Cohors in exercitu ordinaria non fuit, sed, si res posceret, ex tribus manipulis fiebat, vno hastatorū, altero principum, tertio triariorū. quæ autem ex primis manipulis fiebat, prima: quæ è secundis, secunda: è tertiis, tertia vocabatur: vsque ad decimam. quoniam deni erant manipuli in singulis militum generibus, hastatis, principibus, triariis. nam velites, neque manipulos, neque signa, neque centuriones proprios habebant: sed post velitationem, id est iactum pilorum, & leuem quandam pugnam ad acies vtrimque committendas, æqua portione ad signa hastatorum, principum, triariorum redibāt. Princeps autem prior dicebatur, Centurio ille manipuli principum, qui ex duobus prior creatus erat. nam, vt ait Polybius duæ fiebant electiones centurionum à tribunis militum, vtraque denum, quia deni erāt manipuli in singulis generibus. prior electio erat honoratior, vsque eo, vt qui centuriones in ea creabātur, iis rebus, quæ de bello deliberabantur, interessent. hi rursus duos ipsi, qui posteriorē manipuli partē regerent, creabāt, quos Polybius οὐραγοὺς appellat. ita erant in singulis manipulis bini centuriones, & bini οὐραγοί. Omnino igitur, cum ex tribus manipulis, vt dixi, constaret cohors, quinque sunt interfecti primæ cohortis centuriones, vno conseruato Principe priore.

14 *Demonstrauimus.*] Quo loco? Quærendū. Non enim vmquam in his libris reperi.

Sibi repugnantes.] Parisienses, ibi.

Eodē, quo venerant, receptui consulebant.] Pater legēdū putat, Eodē, qua venerāt, receptui consulebant. Ego vero, pro, Consulebant, legerē, Concinebāt. Parisiēses, & antiquus Pinelli liber, Receptu sibi consulebant.

Quisquam omnino.] Puto legendum, Quisquā omnium. Quod ita locutus sit idem de bello Gall. lib. 7. cap. 14. & de bello ciu. lib. 1. cap. 5, & lib. 2. cap. 1. Et Terentius, Andria.

Angustiis, portisque Cæsaris Mil.] Parisienses, Gryphij liber ad oram, & antiquus Pinelli liber, Angustis portis, atque his à Cæsare mil.

Felginatem, Tuticanum.] Puto legendum, Fl. Tuticanum.

Agrauium.] Cum prænomen desideretur, & hic pro Agrauium, vel Agranium, (nam vtroque modo legitur in antiquis libris) puto legēdum, A. Granium, vel A. Grauium: quarum familiarum mentio reperitur.

Tribunos Mil. L.] Mendum in numero. nam singulæ Legiones quaternos tātum tribunos mil. habebant. qui ergo fieri potest, vt in eo prælio L. perierint? Antiquus liber Fuluij Vrsini habet, Tr. mill. Ex quo suspicari possumus, ita scriptum olim fuisse: Tr. Mil. III. Quod est, Tribunos Mil. III. Nam, Militum, vel vna litera, M. vel tribus, Mil. vel quinque, Milit. significabatur.

Omnesque deductos.] Parisienses, Omnes productos.

Obiectæ.] Rectius, vt puto, Abiectæ.

15 *Locum securū ad dimicandum.*] Ex vestigiis antiquæ lectionis, legendum, Locum se æquum, &c.

Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret.] Rectius in Carrariensi, Quod esset factum detrimentum, in bonum verteret.

Intra vallum Castrorum continuit.] Parisienses, Intra Castrorum munitionem cont.

Ne occasio temporis deesset.] Occasioni, Parisienses.

Sed Cæsarem Apollonia, &c.] Parisienses, Sed Cæsar Apolloniam à directo &c.

16 *Casu Ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito.*] Comprehensis, abundat.

L. Hirtij.] Gryphij liber, L. Hirtæ. Parisienses, L. Hirri. Ego reponendum puto, Lucceij Hirri.

Promisisset.] Recepisset, Parisienses.

Quod satis persp.] Parisienses, Quod satis perspectum habere militum animum videretur.

17 *Delectibus.*] Delectu, Parisienses.

Colonis.] Colonis, Parisienses.

Ac iam animo victoriam percipiebant.] Elegantius, Præcipiebant: Quo modo Parisiẽses. Cic. Philipp. XIII. Pręcipio gaudia suppliciorum vestrorum. Vide lib. 7. de Bello Gall. cap. 2.

Cohortes C X. *expleuerat. hæc erant millia* LV.] Ergo quingeni milites in Cohorte.

Erant &c. attenuata.] Erat attenuata, Parisienses.

Quæ summa erat ∞ XXII.] Cohortes dixit esse XXC. ex quo videntur pauciores quingentis in cohorte fuisse: at proxime quingenariam fuisse cohortem diximus. idque ex quarta quoque acie, quam è VI. cohortibus Cæsar instituit, intelligitur: nam eos ait Appianus tria millia peditum fuisse. Octuaginta vero Cæsaris cohortes, cum essent Dyrrhachinis præliis vehementer attenuatæ, non plus, quam ∞ XXII. habebāt.

Ex terna acie singulas cohortes detraxit.] Plutarchi verba, in Cæsaris vita, legendum indicant: Extrema acie VI. cohortes detraxit. Ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε περιελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἓξ σπείρας. Et in Pompeio, Μετεπέμψατο σπείρας ἓξ ἀπὸ τῶν ἐπιταγμάτων. Nam ἐπιτάγματα, subsidia sunt, id est extrema acies. Sex cohortes & infra Cæsar nominat: & Appianus, cum ait fuisse tria millia peditum, satis ostendit, sex cohortes fuisse. nam singulæ cohortes quingenos pedites habebant.

Voluntarie.] Voluntarij, Parisienses.

18 *Pilisque missis, ad gladios redierunt.*] Lib. I. de bello Gall. cap. 12. Reiectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. lib. 7. cap. 16. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Sallustius, Catilina, Pila omittunt: gladiis res geritur.

IV. *Aciei, quam instituerat ex cohortium numero.*] Supra dixi, Sex cohortium, legendum.

Ad Prætoriam Portam.] De Prætoria porta, Vegetius lib. I. cap. 23.

Tantum se opinionem fefellisse.] Gryphius, Tantam se opinionem fefellisse. Parisienses, Tantum suam se opinionem fefellisse.

Vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt.] Frigide omnino nimiumque inepte, qui pro Simul, quod in aliis libris legebatur, Iuris eius, reposuerit: dictum putās, Iuris eius, id est eius fortunæ vel conditionis. Cuius locutionis exẽpla si in tota quæras non dicā lingua Latina, sed etiā Barbarie, nusquā ne apud Appuleium quidem, aut Martianum Capellam reperire potueris. Hos qui sequitur auctores, mirum hoc nō vidisse. Viuat igitur ipse cum suis. Neque superari se aliquando timeat, qui genus tam difficile ad imitandum nō solum sibi proposuerit, sed etiam mirifice assecutus sit. Notanda omnia in antiquis libris: non tamen omnia sequi debemus. Sæpe videmus corrupta in scriptura veram lectionem inesse, si quis paullo attentius consideret. Cuiusmodi cum multis in locis suppetant exempla, vel hic vnus haud indubiam fidem facere possit. ex vestigiis igitur antiquæ lectionis, Iuris eius, notatum mihi affirmauit, qui nihil temere affirmat, antiquæ probitatis, & doctrinæ iuuenis, à cuius ingenio acerrimaque in castigandis veterū scriptis diligentia sperare ampla omnia possumus, Claudius Puteanus, notatum inquā a docto homine, legi posse, Viris equis. Quod si putarē ad hāc opinionem confirmandā opus esse pluribus verbis, aliquid adiicerem. verū cui nō vel luce clarius cōstat, veram hanc esse Cæsaris lectionem?

Syllæ similiter dediderunt.] Abest verbum Similiter, à Beroaldi libro.

Aquilæ LIX.] Hoc ita verisimile videri potest, si Pompeius legiones LIX. habuit. Quod cum à vero longe distet, sincerus numerus pro mendoso reponendus, & fortasse IX pro LIX: vt IX legionum Aquilæ ad Cæsarem ex prælio relatæ sint. nā in legione Aquilam vnam fuisse, exploratum satis est, ex Hispaniẽsis belli libro, & Tacito lib. 13. & Plin. lib. 10. cap. 4.

Ab equitibus est interfectus.] A M. Antonio: vide Ciceronem Philip. 2.

19 *Ratione egerunt.*] Agit, Gryphij liber ad oram.

Naues soluere iubebantur.] Gryphij liber ad oram, Soluerunt Parisienses, Soluerant.

20 *T. Ampium.*] Ita restituit pater, cum in omnibus libris legeretur, T. Appium. vide Cic. epist. 12. lib. 6. Fam.

Ex prouincia vocasse.] Euocasse, Parisienses. Euocauisse, Gryphij liber.

Ipse enim necessario Etesiis tenebatur: qui Alexandriam nauigantibus sunt aduersissimi vēti.] Placet hoc loco paullū à proposito digredi: vt horum ventorū cognitionem aliqua ex parte illustrem. Primum igitur, qui venti Etesiæ sint, quaque anni parte, quamque diu, flent: deinde, quo modo gignantur: postremo, quorsum spirent, breui conabor ostendere. Etesias, ventos esse à Septentrione excitatos, inter omnes constat. ideo dixit Lucret. lib. 6. Etesia flabra Aquilonū. Nam Poetæ Aquilonem, pro Septemtrione, accipiunt. licet Aquilo, qui & Boreas idem est, medius inter Septemtrionem orientemque sit. qui enim directe à Septētrione ipso, atq; ab Vrsa, vt loquitur Aristote-

ſtoteles, aduerſus Meridiem flat, Ἀπαρκτίας à Græcis, à noſtris vocatur Septẽtrio. Quo tempore ſpirare incipiant, veterum teſtimonio docebimus. Ariſtot. Meteor. lib. 2. Ἐτησίαι, inquit, πνέουσι μετὰ τροπὰς, καὶ κυνὸς ἐπιτολήν, καὶ οὔτε τηνικαῦτα, ὅτε πλησιάζει μάλιστα ὁ ἥλιος, οὔτε ὅτε πόῤῥω: καὶ τὰς μὲν ἡμέρας πνέουσι, τὰς δὲ νύκτας παύονται. Quod ita vertimus: Eteſię ſpirãt poſt Solſtitium, & Canis ortũ, neque appropinquãte admodum ſole, neque recedente: & interdiu quidem ſpirãt, noctu autem quieſcunt. Columella autem ſic, lib. 11. cap. 2. I X. idus Iul. Capricornus medius occidit: V II. idus Iul. Cepheus veſpere exoritur: V I. idus Iul. prodromi flare incipiunt. Prodromos vocat Eteſias, quia Caniculæ ortum præcurrant diebus octo. Et Plinius Eteſiarum prodromos, appellat lib. 18. cap. 28. quorum in ortu Columellæ aſſentitur, his verbis lib. 2. cap. 47. Ardẽtiſsimo æſtatis tempore exoritur Caniculæ Sidus, Sole primam partem Leonis ingrediente: qui dies decimus quintus ante Auguſti kal. eſt. huius exortum diebus I I X. ferme Aquilones antecedũt, quos Prodromos appellant. poſt biduum autẽ exortus, iidem Aquilones conſtantius perflant diebus XL, quos Eteſias vocãt. Idem infra: Eteſiæ noctu deſinunt flare, & à tertia diei hora oriuntur. Cicero etiam lib. 2. de Nat. Deor. Eteſiæ, quorum flatu nimij temperantur calores, à quibuſque etiã maritimi curſus celeres, & certi diriguntur. Eteſiis nomen eſt ab ἔτος, quaſi anniuerſariis, quod nulli venti, vt ait Plinius, magis ſtati ſint, & ſingulis annis certo tempore reuertantur. Gignuntur diſſoluente ſole humorem in Septemtrionis regione collectũ. de quo ſic Ariſtoteles eodem loco: Ο μὲν Βορέας ἀπὸ τῶν ὑπὸ τὴν ἄρκτον πνεῖ τόπων, οἳ πλήρεις ὕδατος, καὶ χίονος εἰσὶ πολλῆς: ὧν τηκομένων ὑπὸ τοῦ ἡλίου, μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς μᾶλλον, ἢ ἐπ' αὐταῖς, πνέουσιν οἱ Ἐτησίαι. Id eſt: Spirat quidem Boreas à locis Septẽtrionalibus, aqua & niue multa confertis: quibus à ſole liquefactis poſt æſtiua Solſtitia magis, quam in ipſis, Eteſiæ flant. Placet hic Sudæ verba ſubſcribere, quod ex iis non hoc ſolum de origine Eteſiarum, ſed alia quædam, de iiſdem ventis, nõ indigna literis, & memoria, cognoſcũtur. Ἐτησίαι, οἱ ἄνεμοι οἱ κατ' ἔτος πνέοντες. πνέουσι δὲ ἐν ἀκμῇ τοῦ θέρους. διότι ὁ ἥλιος μετεωρότερος, καὶ ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν τόπων ἀρκτικώτερος γενόμενος, λύει τὰ ὑγρὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρκτοις. λυόμενα δὲ ταῦτα, ἐξαιροῦται, καὶ πνευματοῦται: καὶ ἐκ τούτων γίνονται οἱ Ἐτησίαι: καὶ ἀπὸ τῶν ἀρκτώων τόπων φέρονται ἐπὶ τοὺς μεσημβρινούς. ἄπορος πίπτει τοῖς ὑψηλοτέροις ὄρεσι τῆς Αἰθιοπίας, καὶ πολλὰ καὶ ἀθρόα γιγνόμενα, ἀπεργάζονται ὑετούς. καὶ ἐκ τῶν ὑετῶν τούτων πληθορεῖται ὁ Νεῖλος τοῦ θέρους, ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ξηρῶν τόπων ῥέων. Id eſt, Eteſiæ ſpirant æſtate maxima: propterea quod Sol altius adſcendens, & à meridianis locis ad Septentrionem propius accedens, humores, qui ſunt in eo tractu, diſſoluit. quibus in aerem ſpiritumque cõuerſis, Eteſiæ gignuntur: &, à Septemtrione ad meridianam plagam delatæ, cum in altiores Aethiopiæ montes inciderint, in vnum coactæ pluuias efficiunt: quibus exundat Nilus, æſtate à meridianis aridiſque locis defluens. Quod autem hic Sudas de Nili incremento narrat, id ab aliis quoque creditum, Plinius indicat, vbi de Nili ortu ſententias diuerſas commemorat, lib. 5. cap. 9. Cauſſas, inquit, incremẽti Nili varias prodidere, ſed maxime probabiles: Eteſiarũ eo tẽpore ex aduerſo flãtium repercuſſum: vltro in ora acto mari: aut imbres Aethiopiæ æſtiuos, iiſdem Eteſiis nubila illo ferentibus è reliquo orbe. Et Ammianus lib. 22. Opinio celebrior eſt, quod, ſpirantibus prodromis, perque dies X L V. Eteſiarum continuis flatibus repellentibus, eius meatus, velocitate cohibita, ſuperfluis fluctibus intumeſcunt, & reluctante ſpiritu controuerſo adoleſcẽs in maius, hinc vi reuerberante ventorũ, inde vrgente curſu venarum perennium progrediens in ſublime tegit omnia. Quas autẽ de Nili incremento opiniones & Ammianus, & Plinius, & Sudas, in ſuos libros retulerunt, eas videntur accepiſſe à Calliſthene, & Democrito, quorum ipſi nomina omiſerunt. Verba eorum recitarem, ſi hoc eſſet inſtituti noſtri. nõ enim hic de Nili incremẽto, ſed de Eteſiarũ generatione, agimus. Qua parte iam abſoluta, eorũ curſum oſtẽdamus. Ferũtur à Septentrione in Occidentẽ, inde in orientẽ. quod auctor grauiſsimus Ariſt. eod. lib. infra docet his verbis: Οἱ Ἐτησίαι περιΐστανται τοῖς μὲν περὶ δυσμὰς οἰκοῦσιν, ἐκ τῶν ἀπαρκτίων εἰς θρασκίας, ἀργέστας, καὶ ζεφύρους: ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ τῆς ἄρκτου, τελευτῶντες δὲ εἰς τοὺς πόῤῥω: τοῖς δὲ πρὸς ἕω, περιΐστανται μέχρι τοῦ Ἀπηλιώτου. Latine ſic: Eteſiæ iis quidem, qui ad occidentẽ habitant, è Septemtrionibus in Thraſcias, Argeſtas, & Zephyros commutãtur: initio facto ab Vrſa, fine in iis qui longinqua loca incolunt: iis verò, quibus ad orientẽ ſedes eſt, vſque ad eum vẽtum, qui Apeliota dicitur. Sententiã Ariſtotelis comprobant verba Cic. epiſt. 15. lib. 11. ad Cœliũ. Ego, inquit, niſi, quid me Eteſiæ morabũtur, celeriter, vt ſpero, vos videbo. Nã è Cilicia Italiã verſus, hoc eſt ab orientis partibus ad occaſũ nauigatur⁹, ne impediretur Eteſiis, timebat, nõ à Septemtrione. i. dextro latere incurrentibus, ſed ab occaſu, ideſt, à fronte reflãtibus: cũ ab Occidẽte ad ortũ refe-

runtur. Quod etiam clarius demonstrat in epist. 7. lib. 6. Ad Att. Rhodum, inquit, volo, puerorum caussa: inde quam primum Athenas: etsi Etesiæ valde reflant. Nam, Reflant, impedimentum à fronte significat. & ibidem epistola 8. Nos Etesiæ vehementissime tardarunt. In epist. quoque ad Cornificium, flare ab Occidente Etesias Orientem versus, & eos prosequi solere, qui ex Italia Græciam peterent, ostendit his verbis: In Græciã desperata libertate rapiebar, cum me Etesiæ, quasi boni ciues, relinquẽtem remp. prosequi voluerunt: Austerque aduersus maximo flatu me ad tribules tuos Rhegium retulit. Prosequi noluerũt, inquit, qui prosequi alios eo anni tempore solerent. Etesiarum dies vocat in epist. ad M. Brutum, in qua sunt hæc, eadem de re: In medio Achaico cursu cum Etesiarũ diebus Auster me in Italiam retulisset, te vidi Veliæ. Ad Marcellum cum scriberet lib. xv. Ego, inquit, si me nauigatio non morabitur, quę incurrebat in ipsas Etesias, propediem te, vt spero, videbo. Tacit. quoque libro XIIX. Flatus, inquit, in Orientem nauigantibus secundus, inde aduersus erat. Idem colligitur ex hoc Cæsaris loco. Quæ cum ita sint, non video, quæ Plinium adduxerit ratio, vt illa scriberet, naturalis historiæ lib. 2. In Hispania, & Asia, ab oriẽte flatus est eorum, in Ponto ab Aquilone, reliquis in partibus à meridie. Non modo enim ab Oriente Etesiæ nõ spirant Hispaniam & Asiam versus, verum contra ab occidente in Orientem. Quod ex Aristotelis sententia, qui mihi instar omniũ est, atque etiam è Ciceronis locis, videmur ostẽdisse. A meridie vero numquam omnino Etesiæ flant: contra quam hic Plinius sensit. Tertium illud, flare Etesias in Ponto ab Aquilone, potest esse verum: hoc modo, vt aliquam Etesiarum auram incolæ Ponti, nõ tamen vehementem spiritum, sentiant: cũ, Etesias à Septemtrione recta Occidentem petere, ex Aristotele probatum sit. Verum & Plinius veterum quorundam auctoritatem secutus videtur: & eosdẽ, opinor, Gellius, cum dixit lib. 2. cap. 22. Etesias ex alia, atque alia parte cæli spirare: qui tamen in ea se natare sententia demonstrauit, quia subiunxit hæc: Quod supra dixi, Ετησίας ex alia & alia parte cæli flare: haud scio, an, secutus opinionem multorum, temere dixerim. In hac opinionum varietate, quid probem, obscurum est: Aristotelis tamen vnius auctoritate vehementer moueor.

Ac interfici.] Atque, pro Ac: Parisienses. Minima sunt, neque tamen omittenda cẽsui, cum ex iis fuerint aliquando, qui summã sibi gloriam comparare vellent.

21 *Bibuli filios duos interfecerant.*] Vide Valerium Maximum lib. 4. cap. 1. 15. & Senecam, ad Marciam.

Omnesque eas Naues, &c. incendit.] Cum his maximam vrbis partem, quadragintaque librorum millia incensa esse, scribit Orosius lib. 6. cap. 15.

Paullulũ suo cursu decesserint.] Ferri potest. libentius tamen, ex proprietate Latini sermonis, legerem, Deflexerint.

In parte Cæsaris.] Nicasius legendum putat, In pãte Cæsaris, pro, In potestate. Vide infra cap. 20. Verum, ne sic quidem hunc locum integrum puto.

IN A. HIRTII DE bello Alexandrino Lib.

CAP. I.

PVteis, Fossisque,] Parisienses, Puteis fossis. Quomodo infra hoc eodem capite.

2 *Nudare nolebat.*] Nudari Gryphij liber. ad oram.

Si quid grauius accidisset.] Parisienses, Si quid grauius illi accidisset.

Ad explicandam Classem.] Et ad explicandã Classem, Parisienses.

4 *Parum etiam feliciter.*] Abest, Etiam, à Parisiensi libro.

Magnæ nobilitatis domi.] Quis non videt legendum, Homo? non enim nobilitas domi tantum nobiscum est.

Partim demissioribus Ripis flumen transnarunt.] Sic in omnibus libris. Legendum tamen contendo, Raptim.

5 *Qua liberum accessum haberi.*] Parisienses, Quam liberum accessum habere.

Precari offensos iratosque animos.] Placare, magis huic loco conuenire iudico.

Maiori ex duabus filia.] Parisienses, Maiorique ex duabus filiis.

6 *Quinctumque Patiscum.*] Paciscium, Gryphius, & Parisienses.

8 *Prælio Pharsalico.*] Parisiẽses, Palæopharli. Vide Orosium lib. 6.

Relato ad domum Cassio.] Ad, non legitur in Parisiensi.

Q. Sextio.] Hic non Q. Sextius, Sed M. Silius

lius, dicitur à Val. Maximo lib. 9. cap. 4.

10 *Maiores sunt dignitate.*] Maiore, Parisienses.

Nicomedi Bithynio.] Appianus in extremo Parthico.

Iter cœptum.] Incœptum Parisienses.

Rex Armeniæ minoris.] Vide Ciceronem, Philipp. 2.

Natura disciplinaque nostra constitutam.] Ita in omnibus, quos vmquam viderim, libris, & impressis, & scriptis. nihil tamen dubito, quin vera lectio sit, quam nos ex alterius loci collatione & ex ingenio, reposuimus. Supra hoc eodem lib. cap. 6. duas Deiotari legiones disciplina, atque armatura nostra constitutas dixit. Quis amplius de hoc loco dubitet?

11 *Quam secum adduxerat Alexandria.*] Aduexerat, legendum puto.

Tali victoria toties victor Cæsar.] Legẽdum puto, Tali victoria potitus Cæsar.

Cœlio Vintiano.] Fuluius Vrsinus, Viniciano, reponit, ex argenteo nummo, & ex veteribus libris.

IN A. HIRTII DE bello Africo lib.

CAP. I.

FOrtuitu.] Fortuito, Parisienses. Quo modo item, de bello Gall. lib. 7. cap. 4.

2 *Omnium tamen animi.*] Lego, Omnium tum animi.

3 *Istius ætatis cum esset.*] Istuc, Fuluij Vrsini liber. Quomodo Terentius Heaut. act. 1. sc. 1.

4 *T. Salienus.*] Ne quis putet nomen hoc mendosum esse, cũ alibi fortasse apud Scriptores huius familiæ mẽtio nõ reperiatur, placuit hoc loco antiqui lapidis inscriptionẽ adscribere, quem Interamnæ, vetustissimi, ac celeberrimi, Vmbriæ Municipij, superioribus annis effossum, in suum doctissimum ac luculentissimum de patriæ antiquitatibus commentarium contulit Iulius Iacobonius.

M. SALIENVS. A. F.
CLV. GALLVS. FABER.
FERRARIVS.

Mutuis prœliis.] Minutis, Beroaldus. Ita infra cap. 6. & bel. Hisp. cap. 1. Prœlia minuta dixit: & Minutatim infra hoc eod. cap. & cap. 9. Cæsar autem, de bello Gall. lib. 2. cap. 8. & lib. 5. cap. 12. Paruulis prœliis, dixit.

5 *Legiones educit.*] Ducit, Gryphij liber, ad oram.

Cohortes deducit.] Eduxit, Gryphij liber, ad oram, & Parisienses.

Q. Commius.] Gryphij liber, & Parisienses, Cominius. Commia sane familia ignota: Cominia non item. de ea enim mentio in antiquis marmoribus.

Romæ in villa suburbana Carpensi.

DIS. MANIBVS
L. COMINI. L. F. POL. BASSI
SACRVM

Vide & in Orthographia, in, ARRIVS, 5. & in, BAEBIVS, 9. & in, CONSVMMO, 4. & in, RELIGIO, 3. Est & Reate antiqua inscriptio, quam ante quinquennium edidi cum mea epistola, ad M. Antonium Amulium, Cardinalem, omnium bonarum artiũ patronum, Reatinorum Episcopum: qua nobilitatem eius Ciuitatis, antiquitatemque persecutus sum.

Cum vno centurione.] Pontius is dicitur à Valerio Maximo lib. 3. cap. 8.

6 *Cum saxorum grandine.*] Gryphij liber, ad oram, Cum saxea grandine.

Ne secum ipse.] Vt, pro Ne, Parisienses, & Gryphij liber.

7 *T. Alliene.*] Cum in quibusdam libris legatur, Tusci Saliene, legendum puto, T. Saliene, de quo supra, cap. 4. Quo loco vide nostra Scholia.

Necessitate coactus.] Parisienses, Necessitateque coactus.

8 *L. Cispium.*] Familia & hæc non satis nota, quæ tamen in antiquis marmoribus legatur. Vide in Orthographia, in, ARRETIVM, 30. & in, FELIX, 13. Nominatur & à Cicerone in orationibus, post reditum in Senatu, pro Plancio, & pro Sextio.

Se Nasidij classe captum.] Parisienses, Se in Nasidij classe captum.

Primo impetu legionis.] Legionum, Parisiens.

9 *Consuefaceret.*] Vsitatius apud hunc, Cõdocefaceret. Vide suprà hoc eodem capite, & cap. 4.

A Scipione] Parisienses, A Scipionis. Vt intelligatur, Castris.

Tisdram.] Thebennam, Parisienses. Tisdrum dicitur à Sallustio in Iugurth.

Vt suis fortunis præsto, quod benemeriti essent.]

In parisiensi, Vt suis fortunis, de populo R. quod benemeriti essent.

M. Crispum.] Nihil muto. Verumtamen venit aliquando in mentem, ex ignoratione antiquæ Cispiæ familiæ, locum esse corruptum. consulendi veteres libri.

11 *Liberis suis, L. Cæsari.*] Vnico filio: Sed ita veteres loquebantur: quia, Liberi, non Liber, dicebant.

Qui dum, &c.] Legendum puto, Qui cum.

Impetu facto.] Impetuq; facto, Parisiẽses, recte.

Q. Ligario. C. Considij filio.] Q. Ligarius C. Considij legatus fuit. Quod ex oratione pro Ligario colligitur. Repono igitur pro Filio, Legato. Aut legendum, C. Considio filio: vel, vt in Parisiensi, Et C. Considij filio. Quæ quamuis Latine dicta sint: dure tamen nimis hoc loco dicerentur.

Liuineio Regulo.] Ita legendum, & ex libris veteribus, & ex argẽtei nummi inscriptione, docuit Fuluius Vrsinus.

Ceteio, P. Atio, L. Cellæ.] Vt familiæ constarent: legerem libentius, C. Ateio, P. Atrio (ita etiam legitur in Parisiensi, & Gryphij libro) L. Ocellæ.

Eodem die.] Eo die, Parisienses, rectius.

Prætorio Rustiano.] Fuluius Vrsinus, Cæstiano, reponit ex argenteis nummis, in quibus ita legi. vide in Orthographia, in Plætorius.

Populi Romani Proconsule.] Abest, Proconsule, à Parisiensi libro.

IN LIBRVM DE BELLO Hispaniensi.

CAP. I.

Clam *præsidio Cn. Pompeij.*] Parisienses, Clam præter præsidia Cn. Pompeij.

Meritam esse sciebat.] Sciens, Parisienses, recte.

L. Iunium Paciecum.] Nominatur à Cicerone lib. 6. Fam. Sed & in Valerio Maximo lib. 5. cap. 4. de duobus fratribus Paciecis in Hispania natis mentio est. Fortasse idem Cęsar de bello Gall. lib. 5. cap. 8. Q. Iunij ex Hispania mentionẽ faciẽs, aliquem ex hac familia intellexit. Legendum autem puto omnibus his in locis, Paciec. Quæ sane familia hodieque in Hispania nobilissima est.

Cum animaduerteret.] Parisienses, Id cum animaduerteret.

Ex Colonis.] Ex coloniis, Parisienses.

Non esse permissurum.] Commissurum Parisienses.

2 *Opidum potiri.*] Opido, Parisienses.

Irruptionem.] Eruptionem, Parisienses.

L. Minucius Cæsari.] Munacius Plancus dicitur à Valerio lib. 9. cap. 2.

3 *Et eo tempore.*] Lego, Ex eo tempore.

Vt ait Ennius, nostri cessere parumper.] Non quod, vt ego puto, ita Ennius dixerit, sed quod familiare ei fuerit, hoc aduerbio vti. Quod eius scripta indicant. libro enim 6. Annalium, apud Nonium, in, Prognariter:

Diui, inquit, hoc audite parumper:
Vt pro Romano populo prognariter armis
Certando, prudens animam de corpore mitto.

Et Annalium lib. 1. apud eundem Non.

Te nunc Sancta precor Venus, & genetrix patris nostri,
Vt me de cælo visas cognota parumper.

Idem eodem:

Inde tuetur ibi lupus, fimina conspicit amnes.
In Campo celeri passu premens parumper.
Conijcit in syluam sese.

Flumen transgredi duo.] Transgresi, Gryphius, & Parisienses.

Clodius Aquitius.] Parisienses, Clodius Arquitius. Fecit hæc varietas, vt de mendo cogitarem. Qua in suspicione cum essem, reperi in antiquis marboribus, Auitum cognomen esse Clodiorum. Nihil igitur dubito, quin ita hoc loco emendandũ sit.

Romæ, in domo Cæsia.

D M
CLODIÆ
AVITÆ
HEREDES
EX TESTAMENTO

In Aedibus Arberinorum.

D M
TI. CLAVDIO
FELICI. PATRI. ET
CLAVDIÆ
PRIVATÆ. MATRI
TI. CLAVDIVS. AVITVS
FILIVS. OPTIMVS
PARENTIBVS

Cum vero hoc cognomen nõ admodum frequens apud veteres sit, inde factum est, vt mendose quandoque scriptum reperiatur. Nominatur à Plinio lib. 34. cap. 7. Vibius Auitus. Est item hoc cognomen in antiqua inscriptione Neapolitana per B. scriptum. cuius exemplum sequitur.

D M

D. M
AVR. ABITVS. MIL. COH. X. PR
17. VERANI. VIX. AN. XL. MIL
AN. XIIII. NAT. BESSVS. NA
TVS. REG. SERDI CA. VI
CO. MAGARI.. AVR. VICT
OR. ATFINIS. ET. AVR. ZOLONI
VS. EI. AVR. ZANTIALA
ET. AVR. GAIANVS
HERED. B. M. F. CR

Quod cum ita scriptum sit ex affinitate B,& V.literarum apud veteres, placet ἐν τῷ παρέργῳ paucas hic de multis adscribere veterum marmorum inscriptiones, in quibus varie & B,pro V,legitur; & V,pro B.

i.

D. M
C. ALLIVS. ANENDETVS
FECIT. PATRONAE. B. M
ET. S. ET. L. E. P. Q. EOR
ITEM. ALLIA. TATIAS
ADSIGNABIT. SE. VIBA
DOMITIAE. TVCHENAE
L. L. P. Q. EIVS

Romæ,In hortis Fabianini Montij. 2.

D. M
C. ANBIBIVS
HYMNVS. FEC
PETRONIAE
PVSCHENI
PATRONAE
B. M

R. Ad Cloacam D. Luciæ,in ædibus Podocatharorum. 3.

BATINIA. PRISCILLA
NYMPHIS. SACRVM

R. Ad. D. Andreę, Trans Tiberim, via pub. 4.

IVLIAE. BERONICENI
VXORI. MVLIERI
INCOMPARABILI
RARISSIMAE
FEMINAE. B. M
IVLIVS. CAELIMORPHVS
MARITVS

Neapoli. 5.

D. M. S.
VLPIAE
BERONICES

Caiete. 6.

D. M
T. FLA. T. F. TALLIONI
MIL. VRB. CHOR. XI. VRB
STIP. XI
Q. B. AN. XXX
FL. ELPIS. MAT. P.

Romæ, ad D. Petri, & Marcellini. 7.

MAXIMILIAN
QVI. BIXIT. ANNVS
IN. PACE . . . .
. . . . .

&, 8.

T. P. COSMO. CONIVGI. INCOMPARAVILI. ET
T. P. CHRESTO. FILIO. DVLCISS.
P. T. IRENE. POSVIT. Q. B. A. LXXVII
QVI. BIXIT. ANNIS. XI. M. IIII

&, 9.

D. M
VLIA. PRIMA. AV
RELIO. ZOTICO. FI
LIO. BENEMERI
NTI. QVI. BIXIT. AN
NIS. XXXVIII. M
ENSIBVS. III
DIEBVS. X

Salerni. 10.

ACERRIO. FIRMEO. LEONTIO
PRIMARIO. VIRO. ET. EDITORI
MVNERIS. SVI. CVM. FERARVM
LIBYCARVM. QVI. VIX. ANN
XXX. DIGNISSIMO. FILIO
CONSACRABERVNT

Romæ, In ædibus Masæiorum. xi.

ARA. POSITA. ASSTANTE. SACERDOTE. SEX
CREVSINA. SECVNDO. VT. VOVERANT. MA
XIMVS. ET. MAXIMINVS. FILI. IMP. COMM
ODO. AVG. PIO. FELICE. IIII. ET. VICTORINO. I ICOS

SOLI. INBICTO. MITRE
M. VLPIVS. MAXIMVS. PRÆ
POSITVS. TABELLARI
ORVM. ARAM. CVM
SVIS. ORNAMENTIS
INSIGNIA. HABENTES
N. IIII
VT. VOVERAT. D. D

Romæ, versus Quirinalem. 13.

VALERIA. Ↄ. LIBERTA
SABINA. VIXIT. ANNOS
XIIII. TIBERIVS. CLAVDIVS
AVGVSTI. LIBIANOR. ET. TI
CLAVDIVS. TI. FILIVS. ET. LI
BIANOR. NATVS. MERENTI
D I S. M

R. Ad D. Agnetis, extra mœnia. 13.

SEBERA . RVFINIANO
BENEMERENTI . FECIT

&, 14.

D. M
AELIA. NICE. SACERDOS. BONAE. DEAE
SE. BIBA. COMPARAVIT. SIBI. ET
ALVMNAE. SVAE. CL. NICE. ET
AEL. THALVSSAE. ET. AEL. SERAPIAE. ET
CL. FORTVNATAE. ET. LVCIAE. FELICITATI
ET. VALERIO. MENANDRO. F.

Ad D. Angeli, in Foro Piſcario. 15.

D. M
AELIA. AQVILINA
SE. VIBA. SIBI. FECIT
VIXIT. ANN. ...

In domo Carpenſi. 16.

DOMITIA. ITALIA
SE. VIBA. FECIT. SIBI. ET
HYACINTO. COIVGI. SVO
AVG. N. ET LIBERTIS. LIBE
RTABVS QVAE. POST
ERIS QVAE. EORVM

Ad D. Cæciliæ, Trans Tib. 17.

T. FIELLENVS. IANVARIVS
SE. VIBO. FECIT. SIBI. QVI
VIXIT. ANNIS. LXXXXVIII

In Baſilica Lateranenſi 18.

D. M
SEPONIA. PROCLINA. CONIVGI
DVLCISSIMO. AVRELI. MERCVRIO
MEMORIAM. ISTAM. SE. VIBA
CONPARAVIT. SIBI. ET. SVIS. PO
STERISQVE. ITEM. LIBERTIS. LIBE
RTABVSQVE. EORVM. SIQVIS. AVTEM
ISTAM. MEMORIAM. EX. NVMERO
FILIORVM. SIBE. LIBERTORVM
DISTRAHERE. VOLVERIT. INF. AER
PP. R. I-S I N.

Vide & in Orthographia, Albei Tiberis, in, AFRICA, 9.
Et, Baleas, in, HAVE, 10.
Et, Benantia, in, CONIVX, 34.
Et, B, pro, Bixit, in, COIVX, 17.
Et, Bixit, in, KALENDAE, 17.
Et, Pontif. Flabial. in, PROCONSVL, 2.
Et, Iubentius; &, Iubentutis; in, LAEVA, i.

Et Cumis.

PILVMNO. SANCTISSIMO
GENIO. MVNICIPI. SACRVM
P. IVBENTIVS. ANCHARIVS. II VIR.

Et, Libius, in, CAECINA, 4.
Et, Serbus, in, PROCONSVL, 9.
Et, Se vibi, in, LICINIVS, 2.
Et, Se vibo, in, MAECIVS, 3.
Et, Se vibos, in, Q, 21. & 30.
Et, Se vibus, in, EPISTOLA, 8.

Romæ, in ædibus Atilij Delphinij. 1.

VNDIS. CYANEIS. DONVM. PLA
CAVILE. FECIT
CONTVCCIVS. BLANDAS. PER. A
QVAS. ARAM. VENERANDAM
HINC. ORITVR. PERGITQVE. FLV
ENS. DEINDE. OCCIDET. IN. SE
RIPAI. MOX. VIRIDIS. RENOVAN
TIBVS. INCLITA. NYMPHIS
NVMINE. FONTIGERO. GRATES
EX. VNDIQVE. SOLVENS
SOSPES. CVM. COMITE. PRAE
STAT. RENOVANTE. LIQVORE

Ibidem. 2.

ΠΑΤΗΡ. ΧΑΙΡΕ
D. M
AVREL. DIOGENETI
SACERDOTI. VENE
MERENTI. FECIT
AVRELIA. CAENIS
COIVX. CON. QVEM
VIXIT. ANNIS -I-I-I-

Ad D. Gregorij. 3.

ACONTIO
L. RANIO. OPTATO. C. V. COS
CVRATORI. REIP. MEDIOLANENSIVM. CVRAT
REI. P. NOLANO RVM. PROCOS. PROVINCIAE
NARBONENS LEGATO. AVG. ET. IVRIDICO
ASTYRIAE. ET. CA LAECIAE. CVRATORI. VIAE
SALARIAE. CVR ATORI. REIP. VRVINATIVM
MATAVRESIVM LEGATO. PROVINCIAE
ASIAE. PROPRAET ORI. TRIBVNO. PLEBEI
QVAESTORI PROVINCIAE. SICILIAE

Prope Biſentium 4.

VIRTVTI. VISENTI
SACR
M. MINATI. M. L. SAB. GALLI
II. VIR. I. D. QVINQ
MATERNVS. FRATRIS
SVI. H. C. ET. OB. DEDICA
TIONEM. HONORARIAM
VICANIS. FLVIVM. POPV
LO. CRVSTVLVM. ET
MVLSVM. DEDIT

Danuuius etiam, non Danubius, legitur, in antiqua inſcriptione, in Orthographia, in ACCIVS, 1. & in peruetere argenteo Traiani nummo, apud ornatiſsimum virum, antiquarumque rerũ cognitione præſtantem, auũculum meum, Rinaldum Odonũ, leguntur hæ literæ, ab vno latere, IMP. TRAIANO. AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. ab al-

ab altero, COS. V. P. P. S. P. Q. R. OPTIMO. PRINC. DANVVIVS.

Iabolenus item reperitur, & Iauolenus.

Romæ, ad D. Mariæ Trans Tiberim,

L. IVLIVS. TROPHI
MVS. RASINIAE. IA
BOLENAE. KAPITOLI
NAE. F. M. RASINII. HR
MADIONIS. ET. IABOLINAE
SIMPRONIAE
M. C. F

Apud præstantem virum, iisque ornatum animi, ingeniique, dotibus, quas ad summã laudem necessarias omnes iudicant, paucissimi assequuntur, Horatium Fuscum, prope templum Mineruæ.

D. M
P. MANLIO. FVSCO
IAVOLENAE
MARCIA. ET. SOSIBIA
FILIAE. PATRI
PIENTISSIMO. ET
IAVOLENA. SOSIBIA
MARITO. OPTIMO

Vide & in Orthographia, Incomparauili, in Coivx, 20.

Et, Venemerenti, in, Felix, 30.

Ex HAC Literarum affinitate factum est, vt multi item apud Scriptores loci corrumperentur.

Quale illud apud Tacitum: Ea, inquit, Lege de Iudiciis, Iudicibúsque nobis promulgata. Legendum enim puto, Nouis. Vt referatur ad Iudices.

Apud Valerium quoque Maximũ lib. 6. cap. 2. de Scipione Aemiliano, cum legeretur, Deuictæq; Carthaginis spolia habita, qui librum emendauit, videns, non posse hæc referri ad Aemilianum, verbum sustulit: male omnino. si enim legas Auita, prorsus dubitatio tolletur omnis, & loco integritatem restitues suam.

Verum, longius fortasse, quam par erat, non tamen inutiliter, à proposito digressi, reuertamur ad institutum.

In eum locum.] Parisienses, In Aequum locum. Simile mendum erat de Bello Ciuili lib. 3. cap. 15.

Antistium Turpionem.] Nunquam legi Turpionem cognomen esse familiæ Antistiæ. Nominatur à Cicerone Ambiuius Turpio histrio, in lib. de Senectute. Cuius etiam mentio est apud Cornelium Tacitum in Dialogo de Oratoribus. Verum in Tacito mendose legitur, Turpionis, aut Ambiuij. quasi duo sint. qui tamen vnus esse ex Cicerone facile dignoscitur.

4 *Fuste percussus.*] Eodẽ modo locutus Valerius Max. lib. 8. cap. 1. qui tamen locus varie legitur in aliis libris. Cum enim legeretur, Matrem percussam fuste interemerat, mutarunt quidam, in, Matrem fustim interemerat.

Vinum & nardum.] Beroaldus, Vinum, resinam, & nardum.

Nomine Barbarum.] Lego, Hominem Barbarum.

Ad deditionẽ.] Cæsar dixisset, De deditione.

5 *Haberi.*] Legerẽ, Habere; Quo verbo alias, & Cicer. & alij, pro Habitare, vsi sunt.

GALLIAE POPVLORVM, VRBIVM, FLVVIORVM ET MONTIVM,

Quo nomine & olim, & hodie, dicantur,

INDEX LOCVPLETISSIMVS LATINOGALLICVS,

ORDINE ALPHABETICO DIGESTVS:

IN QVO A, ARCHIEPISCOPATVM;
E vero Episcopatum indicat.

BELGICVS INDEX.

Abbatisuilla, *Abbeuille.*
Aduatici pop. *Le pays à l'entour de Bosleduc.*
Aeria, *Aire.*
Agrippinenses pop. *Ceux de Coulongne.*
Alduasdubis, & Dubis, siue Dubius fl. *le Doux.*
Aldenardum, *Audenarde.*
Alemanni, *Alemans en la Franche conté sur Pontarlez.*
Alexia, *Leuxu en la Franche conté.* à nonnullis, *Alexie en la duché de Bourgongne.*
Allobroges pop. *Sauoyens.*
Amantium, *Amance.*
Ambiani pop. *le pays à l'entour d'Amyens.*
Ambianus, *Amiens, E. Ambianen.*
Ambiuariti, siue Ambuariti, & Beuuij, qui & Brabanti, *Brabançons.*
Ambrones pop. *le pays d'Ambrun.*
Amsterdamum, *Amsterdame.*
Amurcum, *S. Amour.*
Angelio fl. *Angelon.*
Antenacum, *Andernarch.* op. inter Confluentes, & Agrippinenses.
Antuacutum, Antuerpia. *Anuers, Antuuerpe.*
Aquisgranum, *Aix.*
Arantum, *Aranto.*
Arar fl. *la Sone.*
Arbosium, *Arbois.*
Arduenna silua, *la forest d'Ardaine.*
Argentoratum, & Argentina, *Strasbourg.*
Argentuaria, *Horbourg*, op. quondam primæ Germaniæ, nunc vicus, iuxta quem est Columbaria, *Columbier en Elsas.*
Argua, *Argue.*
Arlum, *Arlez.*
Arna, *Arne.*
Asna, *Ane sur Salins.*
Asprenciacum, *Aspernay.*
Atrebatum, *Arras*, vnde Atrebates pop. *E. Atrebaten.*
Audomarus, *S. Omer.*
Auenna, *Auenne.*
Auenticum, *Auenche au pays de Vaul.*
Augusta Rauracorum, *Auguste sus Basle.*
Augusta Romanduorum, *Luxembourg.*
Augusta Treuirorum, *Triers.*
Augusta Soissonum, *Soissons.*
Axona fl. *la Disne*, nunc Auaix, prope opidũ Latomio.
Bacenis, silua nigra, *la Forest noire.*
Balma, *Baulme.*
Bapalma, *Bapaulme.*
Barrum, *Bar.*
Basilea, *Basle, E. Basilien.*
Bataui, *Hollandois & Gueldrois.*
Belgæ pop. & Belgica pars Galliæ, *la Gaule Belgique.*
Belgium, *Beauuois.*
Belna, *Beaulne.*
Bellouaci pop. *le pays à l'entour de Beauuois, E. Bellouacen. siue Beluacensis.*
Berga, *Bergues.*
Berna, *Berne.*
Bethunia, *Bethune.*
Beuium, *Beuoye en la Franche conté.*
Bibractæ pop. *Beaulne en la duché de Bourgongne, hodie Belna.*
Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel.*
Bisontium, *Besançon. A. Bisuntinen.*
Bingium, *Bingen*, in ripa Rheni infra Maguntiacum.
Bleterum, *Bleterans.*
Bodobriga, *Poppart* Treuirorũ, non procul à Confluentibus.
Bolonia, *Boulongne.*

Bonna,

Bonna, *Bonne pres Coulongne sus le Rhin.*
Borbetomagus, vulgo *Vuormacia,* Vangionum caput, vulgo *Vuorms.*
Bouina, *Bouine.*
Brabantia, *Brabant.*
Bregantia, vel Confluentes, Breganti vetus op. ad Acronium lacum.
Brielis, *Bryelle.*
Brugæ, *Bruges.*
Bruxellæ, *Bruxelles.*
Burgum, *Bourg pres Nozereth.* Vnde Burgundi.
Burgundiæ ducatus, & comitatus, *duché & Franche conté.*
Buscumducis, *Bosleduc.*
Cabillonum, & Catalaunium, *Chalons, sur Marne: & vng aultre sur Sone. E. Cabilon siue Carthalanensis.*
Cæsaromagus, *Beauuois.*
Calcar, *L'esperon.*
Caleti pop. *le pays à l'entour de Calais port de mer.*
Caletum. *Calais.*
Caluus mons, *Chaumont.*
Calx, *la Chaux.*
Cambetis, *Kemps,* pagus ad nemus Rauracorum, infra Basileam.
Cameracum, *Cambray. E. Camaracensis.*
Campania, *Champaigne.*
Campignola, *Champignole.*
Caninefates, *le pays de Gorchem en Hollande.*
Castellio, *Chastillon.*
Castellana, *Chastellaine.*
Castellum, op. quondam Menapiorum iuxta Mosam, nunc pag. *Kessel.*
Castrum Caroli, *Castelchalon.*
Castrum Thericum, *Chasteau Tierri.*
Catuacy, *Ceux du pays de Douay.*
Celeræ, *Celieres.*
Cæpina fl. *Ougnon.*
Castrum villicum, *Chasteluillain.*
Centrones, *Centron au pays du Liege.*
Chemnitæ, siue Chemnicium, *Chemytes.*
Chamberiacum, *Chambery.*
Cheuannæ, *Cheuannes.*
Clarauallis, *Clereual sur le Doux, & vn autre sur la riuiere Dain.*
Clarum, *Cleron.*
Clarus mons, *Clermont, E. Claromonten.*
Claudianum, *S. Claude.*
Cleuia, *Cleues.*
Colonia Agrippinensium, *Colongne sus le Rhin.*
Compendium, *Compiegne.*
Concordia Romanorum quondam monumentum, nunc specula Argentoratensium.
Crodrusi, *ceux d'empres Aix entre Traict & Juliers.*
Confluentia, *Confluence.*
Constantia, *Constance. E. Constantiensis.*
Corbua, *Corbie.*
Creolium, *Creil.*
Croteum, *Crotoy.*
Curtracum. *Courtray.*
Danus fl, *Dain.*
Dieppa. *Diep.*
Dinantum, *Dinam.*
S. Dionysius, *S. Denys.*
Diuodurum, *Theonuille en Luxembourg.*
Dola, *Dole.*
Dordracum, *Dordrac.*
Dornelum, *Dorle.*
Duacum, *Douay.*
Durocoterum, *Reims en Champaigne.*
Duromagus, *Durmegen,* Vbiorum op.
Ebrodunum, *Embrun.*
Eburones pop. *le Liege.*
Elsebus, *Sheltat en Elsas.*
Elsasia, *Elsasse.*
Embrica, *Embric.*
Enna fl. *Enne.*
Equestris ciuitas, *Neufchastel, en Suisse.*
Fauernum, *Fauerne.*
Fiscanus, *Fescamp.*
Fitignum, *Fitigny.*
Flandria, *Flandres.*
Fonssena, & Fonsseni, *Fonsseniers.*
Fraxinum, *Fraigne.*
Friburgum, *Fribourg.*
Gandauum, *Gand.*
Geneua, *Geneue,* Gessoriacum nauale.
Gessoriacum *Boulongne, sur la mer,* vel Caletium.
Gium, *Gy.*
Gorduni, *Gantois.*
Grauelina, *Grauelines.*
Granuallis, & Granuallenses, *Granualliers.*
Gennes pop. *Cleuoys.*
Greum, *Grey.*
Grudij pop. *le pays à l'entour de Louuain.*
Gueldria, *Gueldres.*
Haga, *la Haye.*
Hannonia, *Hannoyes.*
Harla, *Harle.*
Hareflorus, *Harfleur.*
Harudes pop. *le pays à lentour de Constance en Alemaigne.*
Hastalum, *Hastale.*
Hellum, *El,* Tribonorum vicus.
Heluetia, & Heluetij pop. *Suisses.*
Hippolytum, *Hippolyte.*
Hisaria fl. *Lisere.*
Hisdinum, *Hesdin.*
Hollandia, *Hollande.*
Hoyum, *Hoye.*
Iouis portus, *Huyssant.*
Isara fl. *Aise.*
Itius portus, *Calais port de mer.*
Iuliacum, *Juliers.*

Iulianum, *Iuliain.*
Iuniæ, *Iougnes.*
Iunuilla, *Iunuille.*
Iussum, *Iussey.*
Iura mons, & Iurassus, *le mont Ioux.*
Ypræ, *Ypre.*
Latobrigi, *ceux d'aupres Losanne.*
Laurentianum, *S. Laurens.*
Laudunum, *Laon, E. Laudunen.*
Ledon, siue Lonsalinum.
Lemanus lacus, *le lac de Losanne, & de Geneue.*
Leodium, *Liege.*
Lepontij, *Grisons.*
Leydis, *Leydè.*
Lignium, *Ligny.*
Lila. *Lisle sur le doux, vne autre en Flandre.*
Lysa fl. *Lyse.*
Losanna, *Losanne, E. Losanens.*
Lotharingia, *Lorraine.*
Louanium, *Louuain.*
Lucemburgum, *Luxembourg.*
Lucerna, *Lucerne.*
Luxouium, *Luxeul.*
Maguntia, *Mayence.*
Maillotenses, *Vaulx de Maillot en la Franche conté.*
Marchia, *la Marche.*
Marnecum, *Marney.*
Matrona fl. *Marne separant en partie auec Sene les Belges d'auec les Celtes selon Cesar.*
Mechlinia, *Malines.*
Meldeburgum, *Meldeburg.*
Mediomatricum, *Metz.* vnde Mediomatrices pop. *le pays à l'entour de Metz en Lorraine.* Metæ nunc. E. Metensis.
Menapij pop. *Gueldres & Cleues.*
Migienses, *Vaulx de Mieges.*
Mirebellum, *Mirebel.*
Morantium, *Morans.*
Morinum, *Terouenne*, vnde Morini pop. *E. Morinens.*
Moguntiacum, & Moguntia, *Mayence sur le Rhin. A. Moguntinen.*
Monetum, *Monnet.*
Mombosium, *Monboson.*
Mombiliardus, *Monbeliard.*
Mons in Hannonia, *Mons en Henauld.*
Mondiderium, *Mondidier.*
Monfloridus, *Monfleur.*
Mons acutus, *Montagu.*
Mons Iura, *mont Ioux.*
Mons maior, *mont Maiou.*
Monasteriolum, *Montereul.*
Montani, *sur les mons en Franche conté.*
Montroncum, *Montronc.*
Monsrotundus, *Monsrond.*
Morellum, *Morel.*
Mortua, Mortuenses, *Mortaul.*
Mosa fl. *Meuse.*
Mosella fl. *Moselle.*
Mota, & Motenses, *Mote.*
Namurcum, *Nemours.*
Nancum, siue Nassium, *Nancy en Lorraine.*
Nantuates, siue Antuantes, rectius Vātuates, *le pays de Vaulx.*
Nauatia, *Campen* in Hollandia
Nazarethum, *Nazareth.* vnde Nozerethenses.
Nemetum, *Spire.* vnde Nemetes, *ceux d'alentour de Spire, sur le Rhin.*
Neruij pop. *ceux d'alentour de Tournay.*
Nouesium, nunc Nusia, non longe à Colonia.
Nouiomagum, *Noymage.*
Nouiomus, *Noyon. E. Nouiomen.*
Nouus mercatus, *Marcheneuf.*
Nouiodunū, in prouincia Rhemensi, *Noyon.*
Nuithlandia, *Desert.*
Orchie, *Orchie.*
Orgelium, *Orgelet.*
Ornatum, *Ornans.*
Ostenda, *Ostende.*
Pæmani pop. *ceux d'aupres du Liege.*
Pæma, *Pemes.* Inde Pæmani, siue Pæmenses, *en la Franche conté.*
Palma, siue Balma, *Baulme les nonnes sur le doux.*
S. Paulus, *S. Paul.*
Peninsula, *Penisle.*
Perna, *Perne.*
Peronna, *Peronne.*
Phrysia, *Phryse.*
Picardia, *Picardie.*
Pleumosij, *Flandrois*, in Diœcesi Tornacensi.
Polichnion, *Polichni.*
Pontarlum, *Pontarlez.*
Pontisara, *Pontoise.*
Portuzona, *Port sur Sone.*
Quenayum, *Quesnay le conte.*
Quingium, *Quingey.*
Quintinum, *S. Quintin.*
Rauraci, *Basloys.*
Reamonenses, *Reamonoys.*
Regyacum, *Arras.*
Remis, *Remis*: vnde Rhemi, *A. Rhemensis.*
Res, *Recs.*
Rhena, *Rhenes pres Salins.*
Rhenus fl. *le Rhin, separant la Gaule d'Alemaigne.*
Richarium, *S. Riquiers.*
Rigomagus, *Reinmegen*, Vbiorum op.
Riparia, siue Riuia, *Riuiere.*
Rochofortis, *Rochfort.*
Roya, *Roye.*
Rothomagus, *Rouen, chef de Normandie où y a parlement. A. Rothomagen.*
Rubimons, *Rougemont.*
Ruphacum, *Ruffey en la Franche conté, & vn autre en Alsas.*

Rupis Ioannis, *Roche Iean.*
Ruremonda, *Ruremonde.*
Sabris fl. *Sambre pres Nemours.*
Saletio, *Seltz,* ad Rhenum, infra Argentoratum.
Salinæ, Salins.
Sandiſerium, *Sandiſier.*
Samarobriga, ſeu Samarobina, *Cambray ou S. Quentin.*
Sangona fl. *Sone.*
Sanctio, *Seckingen,* in ripa Rheni ſupra Baſileam.
Scaldis fl. *Leſcault.*
Secluſa, *Leſcluſe.*
Sebuſieni, & Seguſiani pop. *Breſſe.*
Sebuſium, *Vueſſembourg,* op. infra Argentoratum, iuxta montes.
Seduſij, & Seduni, *le pays à l'enious de Syon en Valloys,* incolæ vallis Pœninæ iuxta Veragros, quorum opidum eſt Sedunum. *E. Sedunen.*
Segni pop. Namurcis vicini.
Senna fl. *Sinne.*
Sequana fl. *Seine, ſeparant les Belges en partie auec Marne des Celtes ſelon Cæſar.* Vnde Sequani dicti ſunt Burgundi, *Bourguignons.*
Serpentina flu. *Serpentine.*
Sicambri, *Gueldroys.*
Siluanectum, *Senlis. E. Siluanecten.*
Sirodum, *Siroz,* vnde Sirodani.
Somma, *Somme.*
Sorlinum, *S. Sorlin.*
Solodurum, *Soleure.*
Spira, *Spire.*
Stauia, *Eſtauay au pays de Vaud.*
Sueſsio, *Soiſſons,* vnde Sueſsiones pop. *le pays à l'entour de Soiſſons. E. Sueſſionenſis.*
Sueuia, *Suaube.*
Sunici pop. *pres Cologne.*
Turbiaci pop. *pres Colongne.*
Taſandron, *S. Tandron au Ligiois.*
Teneramunda, *Tendremonde.*
Tigurinus pagus, Tigurum, *Zurich, en Suiſſe.*
Tornacum, *Tournay. E. Tornacenſis.*
Traiectum, *Vtrecht,* inferius in Hollandia.
Traiectum ſuperius, ad Moſam, *Maſtrich.*
Trauium, *Traues.*
Treueris, *Triers,* vnde Treuiri pop. *A. Treuerenſis.*
Tribotes, ſeu Triboces, *le pays à l'entour de Strasbourg.* Alſates nunc dicuntur.
Tullum, *Toul,* à quo Tullingi pop. *E. Tullen.*
Turmaya, *Turmay.*
Vadam, *Vadans en la Franche conté,* & in Batauia.
Vualdrum, *Vauldre.*
Valempoliere, *Valempolieres.*
Valentinæ, *Valenciennes.*
Vangiones, *le pays à l'entour de Vuormos ſur le Rhin.*
Velladunum, *Villeneufue en Lorraine.*
Vercellæ, *Vercel.*
Vernum, *Vers.*
Veſſalia, *Veſſallie.*
Veſontio, *Beſançon.*
Veſulium, *Veſou.*
Verbigenus, *Orbe au pays de Vaulx.*
Verocaſſes, nunc Caſſetenſes, *Calais.*
Veromandui pop. *Vermandois en Picardie.*
Verodunum, *Verdun en Lorraine.*
Villephanum, *Villauphans.*
Virodunum, *Verdun ſur Sone, E. Virdunenſis.*
Voſauia, vel Viſelia, *Vueſel: Treuirorum.*
Viſio, *Veſey.*
Vogeſus mons, *les monts de Vogne en Lorraine.*
Vuormacia, *Vuorms.*
Vſierum, *Vſier.*

ABrincæ, *Aurenches.E.Abricen.*
Aeduum, *Autun.* vnde Aedui pop.*le pays à l'entour d'Autun en Bourgongne.E.Aeduen.*
Agendicum, *Sens, ou Prouins.A.*
Alenconium, *Alençon.*
Alexia, nunc Alsetum, *Alesie en la duché de Bourgongne.*
Altisiodorum, *Auxerre.E.Altissiodoren.*
Ambibarri pop.*le pays à l'entour de Neuers.*
Ambiliates pop.*à l'entour d'Aurenches.*
Andes,& Andegauenses pop.*le pays d'Aniou.*
Ansa, *Anse.*
Antricum, *Chartres.*
Aprea, *Apres.*
Apten.*E.Aptens.*
Arusium, nunc Aurengiæ *Aurenges en la Franche conté.E.Auraicensis.*
Aremici,& Artomici, seu Arecomici pop. *le pays d'Armignac.*
Argentonum, *Argenton.*
Argilia, *Arge.*
Armoricæ ciuitates, *les villes qui sont en Bretagne, Britonans* appellata.
Auaricon, *Chasteauneuf, ou Viaron en Berry.*
Aruerni, *le pays d'Auuergne.*
Andomatum, *Langres.*
Auenio, *Auignon.A.Auenionen.*
Augustodunum, *Autun.*
Augustomenetum, *Neuers.*
Aulerci, *Roan, ou Orleans.*
Aulerci pop.Aeduorum clientes, *Roane,* siue *de Ange.*
Aureliæ, *Orleans.E.Aurelianensis.*
Baiocæ, *Bayeux.E.Baiocen.*
Bellocassij pop.*le pays à lentour de Bayeux.*
Bellicen.*E.Bellien.*
Blannouij pop. *le pays à lentour de S. Iean de Morienne.*
Boij, *Bourbonnois.*
Bonuallis, *Bonneual.*
Brannouices, *le val de Morienne, ou Briansons.*
Brachata Gallia, *la Prouence.*
Cabillonum,& Catalaunium, *Chalon sur Sone E.Catalaunensis,* siue *Cabillonen.*
Cadetes popul. *le pays à lentour de Chasteau-Briant en Bretaigne*
Cadurci pop. *le pays de Quercy, où est Cahors.*
Cadomum, *Caen.*
Canalicum, *Canali.E.Canalinen.*
Carnutum, *Chartres.E.Carnuten.*
Carnutes pop.*le pays à lentour de Chartres. E. Carnuten.*
Carpentoracte,& Carpentoractum, *Carpentras.E.Carpentoraten.siue Carpentoractensis.*
Castillio. *Chastillon.*
Celtæ, pars Galliæ, *selon Cesar tout le pays qui est entre la Belgique & l'Aquitaine.*
Cemmenij montes, *les montagnes d'Auuergne. E.Cisturicen.vel Cistrariensis.*
Cluniacum, *Clugny.*
Centrones pop.*le pays de Tarantaise.*
Comata Gallia, *toutes les Gaules excepté la Prouence qui estoit dicte Brachata.*
Condatæ, *Rennes en Bretagne.*
Cōdiuicum, *Nantes, ville capitale de Bretagne.*
Constantia, *Constance.E.Constantien.*
Curiosolitæ pop. *le pays de Cornoaille en Bretagne.*
Delphinatus, *Daulphiné.*
Diablintres pop. *le pays à lentour de Leondoul en Bretagne.*
Diena, *Dies.E.Dien.Valentinensi coniunctus.*
Dinia, *Digne en Prouence.E.Dignensis.*
Diuio, *Digeon.*
Druentia fl.*Druence en Prouence.*
Driuidum ciuitas, *Drux pres de Chartres.*
Ducona, *Cahors en Quercy.*
Duriorigum, *Vannes en Bretagne.*
Ebrodunum, *Embrun.E.Ebredunen.*
Eburonicæ, *Eureux,* vnde Eburonices. *E. Ebroicen.*
Elauer, fl.*Alier.*
Essui, *Rotelois outre Tournoys.*
Fallisia, *Fallaise.*
Foronitiensis episcop.*Forins.*
Forum Claudij, *Tarantaise.*
Forum Secusianorum, *Bourg en Bresse.*
Fossæ Marianæ, *Aigues-mortes.*
Gaballi, *ceux de Lodesue, nunc Lodaua,* etiam in Aquitanico Indice. *E. Gabinen.* alias *Vapicen.*
Garoceli, *ceux d'aupres Tarantaise.*
Garumna fl.*Garumne separant les Aquitains des Celtes selon Cesar.*
Gebenna mons, *la Montagne de Geneue, & selon aucuns, les mons d'Auuergne.*
Genabum, seu Mediolaneum, *Orleans.*
Geneua, *Geneue.E. Gebanen.*
Gengolphus.*S.Gengou.*
Gergobia, *Clermont en Auuergne.*
Germonna, *Germonne.* E.Glaudatensis.
Grassa, *Grasse.E.Granssen.*
Grationopolis, *Grenoble.E. Gratianopolitanus.*
Heluij pop.*le pays d'Albigeois.*
Herculis portus, *Ville franche.*
Honneflorus, *Honnefleur.*
Ianuilla, *Ianuille.*
Iatinum, *Meaux.*
Iosedum, *Corbeil.*
Iuliobona, *Honfleur en Normandie.*

Iulioma-

Iuliomagus, *Angiers.*
Lanellum, *Lunay.*
Lexobium, & Lexouium, *Lysieux.* vnde Lexobij. *E.Lexouien.*
Ligeris,fl. *Loyre.*
Lingones pop. *le pays à l'entour de Langres.E. Lingonenſis.*
Lugdunum, *Lyon.E.Lugdunen.*
Lutetia, & Lucotetia, *Paris, chef & cour ſouueraine de France.*
Magetrobia,locus in Celtis, *Toaut.*
Mandubij pop. *le pays à lentour d'Alexie en la Duché de Bourgongne.*
Maſsilia, *Marſeille.E.Maſſilienſis.*
Matiſcon. *Maſcon,ſur Saone.E.Matiſconen.*
Matrona fl. *Marne,ſeparant en partie auec Seine les Belges d'auec les Celtes ſelon Cæſar.*
Maurianen. *E.*
Moritania, *Mortaigne.*
Medonta, *Mante.*
Melaniam, *Meulam.*
Meldæ & Meldenſes pop. *le pays à l'entour de Meaux. E.Meldenſis.*
Melodunum, *Meluon ſur Seine.*
Molinum, *Molins.*
Moretum, *Moret.*
Monſairgis, *Montargis.*
Monslimardus, *Montelimard.*
Monſpeſſulanus, *Montpelier.* Agatopolis S.
Morienne, *Morenne.E.Maurianenſis.*
Nannetes pop. *le pays à lentonr de Bretagne. E.Nanaten.*
Nemoracum, *Nemours.*
Neuſtria, *Normandie*, vnde Neuſtrij.
Neodunum, *Leondoul en Bretagne.*
Neomagus, *Neogens ſur Seine.*
Nicia, *Nice.E.Nicienſis.*
Niciobriges pop. *les pays à l'entour de Montpelier.Vzes.*
Niuernum, *Neuers.E.Niuernen.*
Nouiodunum, *Noion*, vltra Ligerim, & aliud Bibracti proximum. *E.Nouinenſis.*
Olbia, *Aires en Prouence.*
Oſsini pop. *le pays à lentour de Landriguer en Bretaigne.*
Oleron, *Oleron.E.Oleren.*
Pariſius, *Paris*, vnde Pariſij pop. *E.Pariſien.*
Peſignianum, *Peſenas.*
Pontorſonus, *Pontorſum.*
Pyrenei montes, *les monts de Pyrenee, les monts de Foys ſeparant la Gaule des Eſpagnes.*
Ratiaſtum, *Lymoges.*
Regena, *Regena.E.Regenen.*
Rhedones pop. *le pays à lentour de Reines en Bretagne.E.Rhedonenſis.E.Riuenſis.*
Rhodanus fl. *le Rhoſne.*
Rhotomagus, *Roen,chef de Normandie où y a parlement.A.Rhotomagen.*
Sagium, *Sees.E.Sagienſis.*
S.Spiritus, *S.Eſprit.*
Sebuſiani,& Secuſiani, *la Breſſe.*
Sallij pop. *le pays à lentour d'Arles.*
Seduſien. *E.Sedun.*
Senonis, *Sens.* vnde Senones pop. vetuſtiſs. Galliæ. *A.Senonenſis.*
Segalauni pop. *le pays à lentour de Valence en Daulphiné.*
Segodunum, *Rhodes.*
Sequana fl. *la Seine, ſeparant les Belges en partie auec Marne des Celtes,ſelon Ceſar.*
Sequani,poſt Burgundi pop. *Bourguignons.*
Siccouportus, *Luſſou.*
Seſuuij pop. *E.Exiſnis.*
Siluanecten. *E.Senlis.*
Simphorianus, *Saphorim.*
Siſtarica, *Siſtarique,Siſtaricen.E.*
Stampæ, *Eſtampes.*
Tarantaſia, *Tarentaiſe.A.*
Tauriſcon, *Taraſcon.*
Tauroentium, *Tollon en Prouence*, nunc Tollena. *E.Tollenen.*
Tectoſages pop. *du Languedoc.*
Tholoſates, *le pays à lentour de Tholoſe où y a parlement.E.Tholonen.*
Trecæ, *Troye.E.Trecen.*
Triboces, *Cherbourg en Normandie.*
Tricaſtinum, *Tricaſto.E.Tricaſtinen.*
Terraſcon.
Turones, pop. *le pays à lentour de Tours ſur Loire.*
Turonus, *Tours.A.Turonen.*
Valentia, *Valence,au Daulphine. E.Valentinen.Dienſi coniunctus.*
Vapina, *Vapinte.E.Vapincen.* alias Gabincen. [Vap.
Vaſio, *Vaſon,E.Vaſionen.*
Var fl. *le Var ſeparant la Gaule d'Italie pres de Nice.*
Vellaunij pop. *Vellaye,S.Fleur.*
Vellaudunum, *Villeneufue,Villa noua nunc.*
Veneris portus, ſiue templum, ſeu Aphrodiſeum, *Cap de Creux.*
Veneti pop. *le pays à lentour de Vannes en Bretagne. E.Venten.*
Veragri pop. *le pays à lentour S.Maurice.*
Verno, *Vernon.*
Vienna, *Vienne,en Dauphiné.A.Viennenſis.*
Vibiſci pop. *ceux à lentour de Bourdeaux.*
Viuarium, *Viuiers.E.Viuarien.*
Vnelli pop. *le pays du perche.*
Volcæ pop. *le pays à lentour de Montpelier, ou d'Auignon.*
Vxellodunum opidum, *Cadenac en Quercy.*

AQVITANICVS ET BRACCATVS INDEX.

Accusianorum colonia, *Gratianopolis, Grenoble, où y a parlement.*
Abdura, *Adure. E. Aduren. Ayre.*
Agathopolis, *Monspessulanus, Montpelier.*
Agatha, *Agathe. E. Agathen. Agede.*
Agena, *Agen. E. Agenen.*
Aginum, nunc Angolisma, *Angolesme. E. Angolismen.*
Albaugusta, nunc Albya, *Alby.* vnde Albienses. *E. Albien.*
Antipolis, *Ragny. E. Andegauen.*
Antipolitanus, *vel Seneten. E. Angiers.*
Anatillorum, *Prouins en Brie.*
Aniciensis, *E. le Puys en Auuergne.*
Appamara, *Appamer. E. Appimen. Pamiers.*
Appanen. *E. Apennes.*
Aquensis episcopatus, *in Vasconia, Aix.*
Aquæ Sextiæ, *Aix en Prouence. A. Aquensis.*
Aquitania, pars Galliæ, *Gascogne, & Guienne.* vnde Aquitani pop.
Arelate, col. Ro.
Arles, *Arelaten. E.*
Auaricum, *Biturigum ciuitas, Bourges.*
Auerni pop. *le pays d'Auuergne.* Celtis à Marliano adscribuntur.
Augusta Asciorum, *Aux en Guienne,* nūc Auscus. vnde
Ausci, & Auxitani pop. *le pays d'Aux. A. Auxitanen.*
Augustoritum, *Poictiers.* vnde Pictaui, siue Pictones.
Axona fl. *le Disne en Guienne.*
Baguera, *Baguiere.*
Bayona, *Bayone. E Bayocen.*
Bergeracum, *Bergerac.*
Bliteræ, & Bitere, *Besiers, en Guienne. E. Biteren.*
Blesa, *Bloys.*
Bloya, *Bloye.*
Bigerrione, *Bierne, Bigorre.*
Bituris, *Burges,* vnde Bituriges. *A. Bituricen.*
Briecum, *Briur.*
Brionda, *Brionde E. Brioncen S. Brien.*
Burdigala, *Bourdeaulx où il y a parlement. A. Burdegalen.*
Burgum, *Bourg.*
Cantabri pop. *Biscaye, ou ceux à lentour de Cuse en Guienne.*
Carcassio, & Carcasio, *Carcassone. E. Carcassonen.*
Castrum, Cordum, *Chasteau, Cordue, Castren. E. Castres.*
Castrum Darry, *Chasteau Darry.*
Castrum Lerum, *Castellerauld.*
Cathurcum, *Cahors. E. Casturcen.*
Cenomania, *le Mans.* vnde Cenomani. *E. Cenomanen.*
Chino, *Chinon.*
Clarusmons, *Clermont. E. Claromonten.*
Commenarum. *E. Comminge.*
Condorium, siue Condona, *Condon. E. Condonen. siue Condorien.*
Cognacum, *Cognac.*
Conserana, *Conserant. E. Conseranen.*
Conuenæ, *Conues.*
Cornubie, *Cornoaille. E. Crisopitensis.*
Datij, pop. *le pays à lentour d'Ax en Guienne.*
Dinantum, *Dinam.*
Dolla, *Dolle. E. Dolen.*
Dunum regis, *Dun le roy.*
Electa, *Elect. E. Electen.*
Elna, *Elne.*
Eloicen, siue Eluenen. *E. Eaule.*
Elusaberris, *Aux en Gascongne.*
Florus, *Fleur. E. Flori.*
Fongera, *Fongeres.*
Fuxus, *Foyx.*
Gabali pop. *ceux de Lodesue.*
Garites, *le pays d'Agenois en Guienne.*
Galiacum, *Galace.*
Garumma fl. *Garonne separant les Aquitains des Celtes selon Cesar.*
Glauden, *E. Glaudennes.*
Hortesion, *Hortois.*
Io. Angelicus, *S. Iehan d'Angeli.*
Laguieria, *la Guierche.*
Lamballa, *Lamballe.*
Lascura, *Lascure. E. Lescuren. Lescat.*
Lebretum, *Allebret.*
Lectorium, *Lectore. E. Lectoren.*
Lemouice, *Lymoges. E. Lemouicen.*
Læona, *Leon. E. Leonen.*
Liburna, *Libourne.*
Lisigniacum, *Lisignan.*
Lodesua, *Lodesue. E. Lodeuen. Gabali ceux de* [*Lodesue.*
Lombaris, *Lombers. E. Lombarien.*
Lomella, *Lomelle.*
Ludum, *le Lude.*
Luxiona, *Luxon. E. Luxonien.*
Maclouius, *S. Malo. E. Maclouien.*
Magalonium, *Magalone. E. Magalonen.*
Magdunum, *Mauge.*
Maleaca, *Malesaiz. E. Maleacen.*
Mediolanum, & Mediolanium, Xanthonum, [*Sainctes.*
Mimatum, *Mende. E. Mimaten.*
Miranda, *Mirande.*
Mirapisce, *Mirepois. E. Mirapicensis.*
Moneta, *Monete.* Monlionus, *Monlion.*
Monsmarsanus, *Monsmarchant.*
Montalbanum, *Montauban E. Mōtis albani.*

Morla-

Morlanum, *Morlois.*
Narbo, *Narbonne. A. Narbonen.*
Nanetum, *Nantes. E. Nannetten.*
Nemausum, Narb. *Nimes. E. Nemacen.*
Nymatum, *Nimay.*
Olorensis, *E. Oloron.*
Partenaicum, *Partenay.*
Petra Buffyera, *Pierre Buffiere.*
Petragoricum, *Perigort.* vnde Petrocorij, *Perigueulx. E. Petragoricen.*
S. Paulus, *S. Paul. E. S. Pauli.*
Pictones pop. *le pays à lentour de Poictiers.*
Pictaui, *Poictiers. E. Pictauen.*
Podium, *le puy. E. Anicien. S. Flori, S. Fleur. E. S. Flori.*
S. Pontius, *S. Pouz. E. S. Pontij,* Themeriarum. *S. Paul de Thommiers.*
Preciani, *Precins.*
Rhedonis, *Renes. E. Rhedonen.*
Rigena, *Rigena.*
Riuiena, *Riuienna. E. Riuiensis, Rieux.*
Rocomadorus, *Rochemadou.*
Rupella, *la Rochelle.*
Ruthenum, *Rouergue.* vnde Rutheni. *E. Ruthen. Rhodes.*
Santones pop. *Xantonges.*
Santonum portus, *la Rochelle.*
Sarlatum, *Sarlat. E. Sarlaten.*
Senecten. *E. Senes.*
Tailleburgus, *Taillebourg.*
Tarbelli pop. *le pays à l'entour de Tarbe en Bigorre ou ceux de Bayonne.*
Tarba, *Tarbe. E. Tarbiensis.*
Tarniensis. *E. Terne.*
Tarusates, *le pays à l'entour de Turse.*
Tholosa, *Tholose, Tholosanen. E.*
Touarsus, *Touars.*
Trecorum, *Triquet. E. Trecorensis.*
Trigay, *siue Tiriguier.*
Turonus, *Tours. A. Turonensis.*
Tutela, *Tules. E. Tutelensis.*
Vabra, *Vabre, E. Vabrensis.*
Vasura, *Basas, E. Vasaten. Basas.*
Vacien. *E.*
Vannetæ, *Vannes. E. Vannetensis.*
Varena, *Vaurent. E. Vaurensis, Vaubour, siue la Vaur.*
Villa Regalis, *Ville Roy.*
Vindocinum, *Vendosme.*
Vtica, *Vsees. E. Vticensis.*
Vsson, *Vsson.*
Xanthona, *Xainthes. E. Xanthonensis.*

NOMINA CIVITATVM CVM INTERPRETATIONE GERMANICA, ET PROPRIA.

Abudiacum, *Happing, iuxta Rosenhaim.*
Abudiacum, *Danubianum Abach.*
Abusiacum, *Fuessen.*
Abusina, *Abensburg.*
Alcimoens. *Vuerd, vel Eystiauia, aut Albus Burgus.*
Ambra, *Amper, apud lacum & fl. eiusdem nominis.*
Agripinensis, *Colonia.*
Aræflauiæ, *Nordling, vel potius Heydenhaym.*
Arbor felix, *Arben.*
Aredata, *Lintz.*
Argentoratum, *Strasburg.*
Artobria, *iam Vueltenburg, Monasterium supra Ratisbonam ex magnis ædificiorum ruinis.*
Atuacum, *vel* Atuacutum *Masdricht.*
Auenticum, *Bibelspurg.*
Auguntum, *Neuuenstat, vel prope, quia nomen repugnat.*
Augusta, *Acilia Straubing, nempe ciuit. antiqua, quæ & hodie Azelburg.*
Augusta Rauracorum, *Augst, pagus nunc supra Basileam miliaria duo.*
Augusta Vindelicorum, *Augspurg.*
Aurisium, *Ros.*
Atilia, *Altenburg, non longe à Neuburgo, iuxta Danubium.*
Autunaco, *vel* Autiniacum, *Andernach.*
Bæodurum, *vel* Bocodurū, *vel* Bolodurū, *vel* Batabis; *Ptolem. Pœdicum, Passau, propter confluentiam Æni in Danubium.*
Bedacum, *Burckhausen.*
Baganum, *Bagenheim.*
Berbecomagus, *Speir.* Bidaio, *Lauffen.*
Bingium, *vel* Vingio, *hic Naus fluuius in Rhenum exit, Pingen.*
Bodobriga, *Poparten.*
Bōna, *Bon, ex cuius opposito Genosia est, vbi Drusus teste Flor. Rhenum ponte coniunxit.*
Bracodurum, *Psulendorff.*
Bregetium, *Rab, propter confluentiam Rabonis, vel Arobonis, in Danubium.*
Bregetium, *Bregnitz.*
Brigantinus lacus, *lacus Constantiæ.*
Mons Brisacus, *vel* Breucomachus, *Breysach.*
Cæsarea, *Reschnig, non longe ab Ingolstadio.*
Calkiaci, *Calcar, Tacitus.*
Cambodunum, *Remmat.*
Campodunum, *Kempten.*
Caritini regio, *nunc ducatus Vuirtemburgensis.*
Carnus, *Presburg.*
Castellū, *Cessel, iuxta Mosam opidum dirutum.*

Cetio, *Zeyſſelmaur.*
Claudionum, *Melck.*
Colonia Traiana, *Keyſer vued.*
Confluentes, *Coblentz, ibi Rigodolium eſt opidum.*
Corioualum, *Ach.*
Cornuto, *Peternel.*
Carrodunum, *Kreynburg, iuxta Vuaſſerburg.*
Curia, *Cur.*
Dauantria, *Deuenter.*
Diedenhouen, *in ripa Moſellæ, à Francis Theodonis villa vocata regia Caroli magni.*
Dracuna, *Ebingem.*
Druſomagus, *Memingen.*
Durocortorum, *Arent, iuxta portum S. Nicolai.*
Duromagus, *Durmegon.*
Epona, *Epenburg, ſupra nouam ciuitatem.*
Fruxinum, *Fryſing.*
Famonodum, *Braunou.*
Gammodurum, *Conſtantia.*
Geſiodunum, *Ips.*
Geſſoriacum nauale, *Gent.*
Hermonactus, *Kilia.*
Icius portus, *vel* Geſſoriacum, *Cales.*
Inutrium, *Mittenuald.*
Iſnica Iſen, *iuxta friſingam.*
Iuliacum, *Iulich.*
Iuliobona, *vel* Vindobona, *ſeu* Vindomana, *aut* Fauiana, *Vienna.*
Iulium Caruicum, *Villach.*
Iuuauiuier, *Saltzbourg.*
Lauriacum, *Lorch, monaſterium iuxta ciuitatem Ens.*
Legio Traiana, *Drechshuſon, quaſi Traiana domus.*
Leodium, *Lutich.*
Leuphona, *Mollen, vel Hanofer.*
Lirimeris, *Lubeck.*
Lugedunum, *Seuenberg.*
Lugedunum, *Vuorcken, vel mons S. Certrudis.*
Marcedurum, *Duren.*
Matreio, *Matran.*
Matricorum, *ſiue* Dinodurum.
Medullum, *Melding, apud Muldorff.*
Melatis, *Vilack.*
Mecenia, *Motzing.*
Mogonciacum, *Mentz.*
Muriola, *Mereck.*
Namurcum, *Namur.*
Naſium, *Nauſe.*
Nemeti, *Spirenſes.*
Neomagus, *Neumegen.*
Neomagus, *Oppenheim, vel Spira potius.*
Noueſium, *Neuſſ.*
Nouidunum, *Laybach, & ſub Norico, Pannonia, Emona, Clemona.*
Nouiomagum, *ſuperius Nymag, pagus circa Berccaſtel.*
Oſcella vallis, *Eſchental.*
Ouillabis, *Lumbach, monaſterium idem ſuper flumen Ens.*
Parthanum, *Partenkirch.*
Pedicum, *Pruch, ſuper flumen Mura.*
Petouium, *ſiue* Patauium, *Petau.*
Pheniana, *Laubing.*
Piſonium, *Vueſchelbourg, inter Strubingam, & Deckendorff.*
Portus Manarmanis, *vel naualia, Campen.*
Pontes Oeni, *Oeting.*
Pontes Sarini, *Sarpruck.*
Pontes Scaphonij, *Scheffelern, nunc monaſteriũ ſuper fluuio Iſara.*
Quinctianis, *vel* Quinctianorum, *colonia, Kuntziung, iuxta Filſs houen.*
Regium, *Docking, non longe à Ratisbona.*
Rimogagus, *Reinmagen.*
Rinſiana, *Grengen.*
Riſtronomanice, *Mundelhaym.*
Ruſiana, *Vuorms.*
Sabaria colonia diui Claudij, *Stain an anger.*
Salinum, *Oſen.*
Samarobrina, *Cameracũ, vel potius S. Quintenus.*
Sequani, & Aedui, *eſt Burgundia, & Lotharingia.*
Sirmium, *Simach.*
Solaturum, *Soloturn.*
Sublauio, *Brixen.*
Suollis. *Suol.*
Sumuntorio, *Hohenuuart monaſterium.*
Tabernæ, *Zabern.*
Targerium, *Stulingen.*
Taradunum, *Riedlingen.*
Taruana, *Teruuan.*
Taururum, *Alba Græca, propter confluentiã Danubij, & Saui.*
Teutoburgium, *Senna Erdet, propter confluentiam Dari in Danubium.*
Teurum, *vel* Berunũ, *Perneu, apud lacũ Remſee*
Tiberiacum, *Berick, vel Berghrym.*
Tigurina metropolis Norici, *vel* Auguſta Tiberij, *ſeu* Regino, *Regenſpourg.*
Tollium, *Doll.*
Tongeren, *ciuitas.*
Tornacum, *Tornach.*
Traiectum inferius, *Vtricht.*
Treua, *Heymbourg.*
Treuirorum Auguſta, *Trier.*
Turegum, *vel* pagus Tigurinus, *Zurich.*
Vacoriũ, *vel, vt aliqui putant,* Sacarabantia, *Gretz.*
Vagenum, *Vuagenhaim.*
Vallatum, *Feilenbach.*
Vangiones, *ſunt Spirenſes.*
Veſpi, *nunc Marchionatus Badenſis.*
Vetera, *Santen.*
Vetera caſtra, *Pſteren.*
Voſauia, *alias* Ficelia Oberuueſel, *ibi cæſa & ſepulta eſt Mammæa, mater Alexandri imperatoris.*

Viana,

Viana, *Vueysenhorn.*
Vindonissa, *vel* Vindonis, *Vuindisch, apud monasterium Kunigsfelden, in quo est sepultura Comitum de Habspurg.*
Vimundria, *Agran.*
Virunnum, *Iudenburg.*
Visontium, *Bisantz.*
Vitodurum, *Vuinterduer.*
Zarmis, *Gethusa, domus venationis Zarmidis Regis, nunc Corona apud Septem castra.*
Zelia, *Cili.*
Zeugma, *Clausenburg.*

NOMINA PROPRIA QVIBVS Cæsar & alij vtuntur,

GERMANICE SONANTIA.

Ambiorix, *Emberich, vel Heinrich.*
Ariouistus, *Ernst.*
Autaricus, *Houptrich.*
Belloues, *Balduuiss.*
Bernhardus, *Bernherr.*
Bituit, *Butuiuit.*
Britomarus, *Bartmar.*
Caromandus, *Garman.*
Castugo, *Castuuig.*
Catamantaledus, *Caltenmantel.*
Catiuulcus, *Gotuolck.*
Cauarinus, Cauarus, & Cauarillus *idem, Geber, vel Geuuer.*
Cincibulus, *Zinsubel.*
Cingetorix, *Sinnentrich.*
Combolomarus, *Cuenuolmar.*
Commanus, *Cunman.*
Corolanus, *Curliman.*
Cutruatus, *Gatrat, vel Conrad.*
Dumnorix, *Dumerich.*
Diuico, *Duffuuig.*
Eporedorix, *Fridrich.*
Induciomarus, *Hussmar.*
Litauicus, *Lutuuig.*
Lomnorius, *Lonherr, vel Lœuenherr.*
Lotharius, *Lother.*
Mœnicaptus, *Mäshaupt, vel Menschẽkopff.*
Numeius, *Neuumey.*
Olouico, *Aluuig.*
Orgetorix, *est Horderich, vel Erentrich.*
Ortiago, *Hortiag, vel Herttuuig.*
Othmarus, *Otmeyer.*
Senanus, *Sunman.*
Sigones, *Siguuys.*
Vercingetorix, *Verrsinrich, vel Scersinrich.*
Verodoctius, *Vaerdhoch.*
Vertico, *Vuerduuig.*
Volmarus, *Volmeyer.*

NOMINA VRBIVM QVARVNDAM ET Locorum Hispaniæ,

HISPANICIS VOCABVLIS RELATA.

Anas fl. *Guadiana.*
Astures, *Asturia.*
Bætica, *El regno de Granata.*
Barcinon, *Barcelona.*
Betis fl. *Guadachibir.*
Baleares, *maior, & minor.*
Cæsarea augusta, *Saragosa.*
Castulon, *Castiglia.*
Calpe, *Gibralterra.*
Cinga fl. *Ringa.*
Cartheia, *Tariffa.*
Corduba, *Cordoua.*
Carpentani montes, *I monti de Sogouia.*
Calleci, *Gallicia.*
Derthosa, *Torthosa.*
Durias fl. *El Duoro.*
Emporiæ, *Empurias.*
Ebusus, *Enisa.*
Girunda, *Girona.*
Hiberus fl. *Hibero.*
Hispalis, *Sibilia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca.*
Numantia, *Sora.*
Neriũ promontorium, *S. Maria de finib. terræ.*
Oscenses, *Osca.*
Olisippo, *Lisbona.*
Ophiusa, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pampaluna, en Nauarra.*
Rhoda, *Roses*
Saguntum, *Mon vedro.*
Sicoris fl. *El Segro.*
Setabum, *Atiua.*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio.*
Tarraco, *Aragon.*
Tagus fl. *El Tago.*
Turdetani, *Andalusia.*
Valentia, *Valenza.*

DE GALLIÆ DIVISIONE

Aldi Manutii Pauli F. Aldi N.

COMMENTARIVS AD FRANciscum Morandum Sirenam.

SÆPE legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, nouere. quod ostendere, breui definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominum cultu; à regione sic: Gallia vel trāsalpina est, quę vlterior etiā dicitur, vel cisalpina, quę citerior. vtraque diuiditur in duas: trāsalpina in Narbonēsem, & comatā: cisalpina in trāspadanam, & cispadanā. Rursus à cultu definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta: togata, cisalpina omnis. de comata, probat Plinius lib. 4. cap. 17. Gallia, inquit, omnis, comata vno nomine appellata, in tria populorū genera diuiditur: amnibus maxime distincta, à Scalde ad Sequanam Belgica: ab eo ad Garumnam Celtica: eadémque Lugdunēsis: inde ad Pyrenęi mōtis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. 3. cap. 4. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse: postea verò Narbonensem, in qua fuere Allobroges, Prouinciam à Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desiisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse, lib. 11. cap. 37. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia à C. Cæsare in prouinciæ formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius prouincia facta fuerat: ideo Prouinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata: reliqua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliā longè latéque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa vniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæū, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem CCCCXX. ∞ pass. latitudinem CCCXIII. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, vltima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philippica IIX? Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonij cōsilium, vt cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem à L. Planco tunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi assumere, quo posset deinde superatis alpibus, in Bruti prouinciam, quæ Togata Gallia à Romano vestitu vocabatur, impetum facere, Brutóque eiecto, vrbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subiecit enim in eo loco, Otiosus videlicet esse mauult. Et Philippica v. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis trāsalpina, præter Narbonensem: togata verò cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius: Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit: nam ita Anconem Italiæ adiudicasset: sed Gallorum, veterum incolarum, rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro 46. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nominis caussa & Togatæ, & Comatæ.

Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβονησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν Ἄλπεων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τογᾶτα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη: αὕτη δὲ δὴ Κόματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην

κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι καὶ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.
Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib.3.cap.4. Narbonensis prouincia appellatur pars Galliarum, quæ interno Mari alluitur, brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiũque saluberrimis Romano imperio Iugis: à reliqua vero Gallia latere septemtrionali montibus Gebenna & Iura. Et Mela lib.2.cap.3. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, brachatosque vocat Gallos, qui Fonteium accusabant, cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisset. Quo patet: licet ea Galliæ pars nomen mutauerit, Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen Brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam à brachis dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem: recitabo illud Suetonij, quod in Caij Cæsaris vita scriptum est: Iidem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clauum sumpserunt. Latus enim clauus tunica senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis sumpserunt.

VETERVM GALLIÆ LO- CORVM, POPVLORVM, VRBIVM, Montium, ac Fluuiorum, Alphabetica descriptio,

eorum maxime, quæ apud Cæsarem in Commentariis sunt: & apud Cornelium Tacitum:

AVCTORE
RAYMVMDO MARLIANO VIRO CLARISSIMO
& sui temporis eruditissimo.

A

CAESAR, in Commẽtariis Galliam in tres partes diuidens, loca Galliæ Prouinciæ, à Romanis tunc possessæ Britanniæ Vlterioris, quam Angliã dicimus, Hispaniæ etiam Citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transque Rhenum Flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, Legibusque inter se etiam tunc differebant.

Aduatici, Belgarum Populi, Regni Eburonum (*nunc* Leodinẽsium) finitimi: ac Neruiis (*nunc* Tornacensibus) proximi: habebant amplum, & in altissimis rupibus Opidum. Forte nunc, *vt quibusdam videtur*, est Opidum appellatum Beaumont, vicinum Thuduino, in finibus Hãnoniæ. Hos ex allusione vocabuli *complures* credunt esse eos qui Douacum, Atrebatensis Diœcesis Opidum, non longe à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Teutonisque prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est, Aduaticos fuisse eos, qui *hodie* Gallicam Brabantiam, vbi Opidum Niuella est, partemque Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium Opida Cameracẽsis Diœcesis, finitimaque his loca extra Frãcorum Regnum inhabitant: vbi locus quidem in vici formam redactus est fere desertus. cuius nomen *Gallica lingua veteri* satis alludit, & monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem, pag. 10.& .22.& 48.& 53.

Agendicum, inter Celtas Opidum, Senonibus, Parisiis, Velauduno Opido Senonum, Genabo Carnutum Opido, & Nouioduno, Auaricoque Biturigum Opidis proximum, in Regno Frãcorum situm. Prouins *Gallice*. pag.62.& 72.& 76.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum vrbem ad Ripas Rheni Citerioris sitam, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*: in

qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris coniugem, Neronisque matrem natam esse, ac veteranos, & Coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorumque gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam vrbem fatali igne paullo post consumptam *refert*: in qua Capitolium, & loca, ac ædificia fuere, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdusius, Celtarum est Fluuius, *Gallice* Le Doux, Oriens circa Montem Iuram, Sequanos ab Heluetiis diuidēs: lapsusque per Comitatum Burgundiæ, Montem Bellicardum, Insulam ac Clarauallem, Castella perluit, ac vrbem Bisuntinam nūc intersecat: dehinc, Dolam Opidum præterfluēs, circa Viredunū Castrū non longe à Cabillonensi vrbe Arari Fluuio, cui *nunc* Saona nomē est, miscetur, & Dubius *nūc* vocatur ad Sequanos prorsus pertinens, pag. 11.

Alexia, inter Celtas Opidum Mādubiorum, in Ducatu Burgundiæ, finibusque Aeduorum, non longe à Lingonibus: in vici formam redactum, nomen retinens, à quo etiam *hodie, vt plerisque placet*, magna pars eius Regionis Alsetum nuncupatur, nec longe distat à vico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in Floris Lilij formam Cęsaris iussu, *vt ipse scribit*, factæ sunt. pag. 78.

Allobroges, erant Populi citra Rhodanum Fluuium, & Lemani Lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam Opidum, vbi sollemnes nundinæ nostra Aetate celebrantur in Sabaudia, locaque finitima incolētes: qui etiam fuere finitimi Vocontiis Populis, propinqui Centronibus, *nunc* Tarantasiis, ac trās Rhodanum vicos, & possesiones habebant circa Regionem, quæ *hodie* Bressa dicitur, ad Ducem Sabaudiæ spectans, quam Fluuius Indis irrigat, citra Ararim Flumen. Hos memorat *Iuuenalis satyra prima*, & *Sallustius in Catilinæ historia*, referunturque in *epistola Planci inter Familiares Tullij, quæ incipit, Numquam mehercule.* Allobroges enim, qui cis Rhodanū habitabāt, finitimi erant Gallię, Prouincię Romanorū, propter quod cum Romanis paullo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Gallię Prouinciæ, quę Romanorū erat, cū esset finitima Allobrogibus. Fuisse itē partem Allobrogū, inter quos fuit Vienna Ciuitas Metropolis, secundū *Strabonē*. Hi sunt *hodie* Sabaudienses appellati, quibus Dux pręest, vetustate Imperij, & nobilitate generis longe clarissimus. Caput gētis Taurinū. Nam Vercellas in dotē eius maiores à Vicecomitibus habuere, pacis admodū studiosi. pag. 2. & 3.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliā v. Legiones transduxit per fines Centronū, qui *hodie* Tarantasij nominātur. Hæ Graiæ dicuntur: quibus *vulgo* Mons Cinesius, seu Cinerū nomē est: quę & Pœninę, *vt quidā volūt*, dicunt, quod Hannibal Pœnus his in Italiā penetrauerit. *Tacitus* autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricū, & Germaniā iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas Summas *Cæsar* appellat, quod inter oēs magis emineant: quarum iter patefieri volebat, quo magno cū periculo, magnisque cū portoriis Mercatores ire consueuerāt, proximæ Veragris Populis, quorū vicus erat Octodorus, *nunc* D. Mauritius dictus. Harum vnā diœcesis Augustēsis, D. Bernardi Montē *vulgus* nominat. Alteri Sedunēsis diœcesis Mōs Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas *Cornelius Tacitus*, & *veteres* dixere maritimas. Hæ in Prouincia Hebredunēsi, locisque Ligustico Mari finitimis consistunt: qua ex Italia iter erat ad aggrediendā Narbonensē Prouinciā. Alpes itē fuere, quas *idem Tacitus*, & *Prisci* dixere Ræticas, à Rætis Populis, qui, ex Tuscia profecti, duce Ræto, ea loca tenuere, forsan dictæ. Hæ Agro Tridentino adiacēt, & Veronēsi, q̄bus ex Italia in Sueuiā, & Austriā iter est. Fuerūt & illæ, ex q̄bus Rhenus inter fines Sedunēsis, & Curiēsis diœcesū orit, quas Lepōtias *Cæsar*, & *alij scriptores* appellauere. *Nūc* D. Gotthardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse *quibusdā placet*, quibus in loca Rheno, Oceanoque finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat *Tacitus*, quas sentit esse ꝓximas Rætis, quas forte ex Italia ꝑ Taruisinā vrbē in Styriā, & Austriā iter est.

Ambarri inter Celtas, necessarij erāt, & consanguinei Aeduorū, quos quidā opinantur esse Borbonienses. *Nonnulli* autē, quod fuerint Niuernenses Aeduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli, quo Aetas nostra vtitur. Ambarros etiā (aut potius Ambactos) dicimus Ciuitatū clientes, seu adhærentes. Opidū Ambarrorū Pagus Semarius, siue Mons Barri dicitur. pag. 4.

Ambiani, Amiens *vulgo*, in Picardia posita. Hanc Rex à Duce Burg. repetit. p. 17. & 19.

Ambibariti erāt Pop. in quos Cæsar hiemādi caussa. C. Antistiū Rheginū cū Legiōe vna in VII. Cōmētarij fine misisse cōmemorat. & forte erāt Ambianēses, vel aliqui his ꝓximi, vt eos Atrebatesq; & Morinos finitimos in fide cōtineret. Non enim est verisimile, quin aliquā Legionē illic collocauerit, vt superioribꝰ annis cōsueuerat, de qua nō cōstat, nisi de hac intelligamus, pag. 83.

Ambibarij, Populi Celtarū, inter Armoricas Ciuitates, Oceanū attingētes, finitimi *Rhedonibus*, & Lemouicibus, circa Britāniam

Cite-

Citeriorē,& Normanniam,in Regno Francorum siti.pag.80.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobiis, Nannetibus, Diablintribus, & Osisinis proximi,in Britannia Citeriore,qui oppositi sunt Angliæ,in Regno Francorũ, Dauranches *Gallis*.pag.25.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas Populi erant,citra Rhenum, & Mosam,Flumina. Ad quos prædandi, frumentādique caussa partem Equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchtheri Populi, qui cis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (*nunc* Iuliacenses) expulerant. *Inde coniectura est*, hos Ambiuaritos incoluisse eam Ducatus Brabantiæ partē, in qua Buscuducis, Breda, & Bergæ Opida, Leodiensis Diœcesis, & Antuerpia Opidum, Cameracensis Diœcesis extant, Nussiaque, & Geldria Citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ vsque Tungros Opidum prope vsque Leodium,*vt plerisque placet*, Mare Oceanũ protendebatur.pag.32.

Anartij, Populi trans Rhenum, & Danubiũ, cui,ac Herciniæ siluæ, quæ ingens erat silua Germaniæ,& Dacis finitimi erant. Qui Daci,*vt plerisque placet*, pridem partem habitarunt Pannoniæ,pag.58.

Ancalites,Populi in Anglia,Trinobantibus, Bibrogis, Cassiis, & Cenimagnis proximi pag.48.

Andes,Populi inter Celtas,Curiosolitis,Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoque proximi, quos Ligeris Flumen alluit. Ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, & Francorũ Regno siti,Ducatus titulo insigniti. Hinc in Regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam Regni iura deuenerunt. quæ mox Reges Francorum ex testamento Rhenati vltimi sibi adsciuerunt. pag.23.& 64.

Ansuarios, Germaniæ inferioris Populos, proximos Phrysiis, pulsos à Caucis, non memorat *Cæsar*,sed *Tacitus*.

Antona,in Anglia Fluuius. *Tacitus*.

Antuates,Populi citra Rhodanum,extra Belgas,Celtas,&Aquitanos,finitimi Allobrogibus, & Gebennæ Opido ac Galliæ Prouinciȩ Romanorum proximi.Huius nominis adhuc extat vicus, & Præfectura quædam Monachorum inter Geneuam,& Delphinatum,qui est Geneuensis diœcesis.Videntur tamen, secundum *Cæsaris* descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges,& vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam *hodie* Vautuates appellant. pag.24.

Aquitania Regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est:hāc Garumna Flumen à Celcis diuidit, quæ & Oceanum Mare attingit.In hac sunt Metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumque suffraganeæ: pars itē aliarum Metropolum extra terminos eosdem sitarum.Quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur.Guiennam hanc Galli *hodie* nuncupant. Hæc cum olim à Regibus Francorum Ducibus Normanniæ transdita esset, qui postea Regnum Angliæ occuparunt, cum illam post varias contentiones C. & L X.amplius annos Angli tenuissent, Caroli V I I.auspiciis tandem ad Francos rediit. In hac cum alij Principatus celebres sunt, tum Fuxensis: quorum Princeps Nepos ex sorore Ludouici X I I, qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis memorabili prœlio, vitam cũ Principatu amisit. Sicque eius Opida ad Regem, nullis relictis heredibus, rediere,sorore superstite, Ferdinando Regi nupta. pag.1.& 28.

Arar,Celticȩ Fluuius est,*nunc* la Saone. Oritur in Diœcesi Tullensi, finibusque Burgundiȩ,& Lotoringiȩ,non longe à Monte Vogeso,quo Mosa Flumen profluit.Intersecat tum eam Burgũdiæ partē,quæ imperatoria,tum eā,quȩ Regia dicitur. Illi Comes,*vt hodie loquuntur*:huic Dux,à Francorum Rege institutus, prȩerat: qui tamen mortuo Carolo Philippi,ab Heluetiis occiso apud Nanceum, ad supremum ius Regium adscriptus est, vt nullus adhuc Burgundiȩ Dux sit, sed Comes tantum.Intersecat Cabillonem,ac Matisconem Ciuitates, tunc Aeduorum Opida.Prolapsus ad Lugdunum vrbem, Rhodanum influit. Quem Fluuium *Virgilius in Bucolicis*, *Lucanus in primo*,*& Tibullus elegia* V I I. *memorant*. pag.4.

Arduēna silua omnino in Belgis totius Galliȩ maxima,atque ingens, à Rheno Fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (*nunc* Tornacenses) & initium Rhemorum pertinens,millibus passuum amplius D.in longitudinem patet.Attingit enim Menapios, (*nunc* Iuliacenses) Aquisgranum Opidum, Eburones, (*nunc* Leodienses) Condrusos, Aduaticos,qui erant pars Comitatus Hannoniȩ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem,Lotoringum,Limburgensemque Ducatus,Eifliam, & Comitatum Namurcensem, Metensium,Moguntinorum, Confluentiȩ, & Vbiorum, *nunc* Coloniensium, & Catalaunȩ Diœcesis fines, in qua sunt vici,Castella, & Opida multa, ac cōplures insignes Abbatiȩ, prȩsertim Ordi-

nis D. Benedicti, scilicet Diui Huberti, Leodiensis Diœcesis, Diui Cornelij, Coloniensis Diœcesis: cuius siluę extrema pars versus Belgas sunt Mosa, & Scaldis Fluuij. Scaldis vero Mosam influit: qui Fluuij, & Silua nomen retinent priscum hac etiam tempestate. pag. 40. & 58.

Aremici, Populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum Fluuium finitimi Volcis, non longe à Gaballis, Aruernis, Heluiis, Ruthenis, Massiliensibus, & Cadurcis. Hos *coniectura est* fuisse Artomicorum Populos, quorum Ciuitas est Episcopalis, & Prouinciæ Viennensis, in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenses *dicimus*, vbi Principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus *vulgo dictus*. Horum princeps, Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium, Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prœlio victus, & cæsus est. pag. 77.

Arenacum, inter Coloniam, & Traiectum vrbes Episcopales, locum vltra Nouesium. Rheno adiacentem, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Armoricæ Ciuitates positæ erant in vltimis Galliæ finibus. Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli, Populi oppositi Angliæ, Britannia Citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi subditus, præfuit: nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiæ, ad Regem redacta. pag. 80. & 91.

Aruerni, Populi inter Celtas, finitimi Aeduis, Biturigibus, ac Borboniensibus, nec longe à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Duci Borbonij adscribitur. In Francorum Regno siti. Hos memorat *Lucanus in primo*. pag. 8. & 13. & 64. & 65.

Asciburgium, Opidum Germaniæ, non longe à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Castra situm, Nusciæ, & Cleuensi Ducatui proximum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Astypyrgion olim ab Vlysse, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas Populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas est, nomen adhuc retinens in Prouincia Rhemensi. Regē agnoscit. Arras *hodie*, vulgo nuncupatur. In hac laudatissima texuntur aulæa. pag. 17. & 19.

Auaricum, erat Opidum Celtarum maximũ, munitissimumque, in finibus Biturigum, Agri fertilissima Regione fere ex omnibus partibus Flumine, & Palude perpetua circumdatum, trans Ligerim Fluuium, habens vnum, & perangustum aditum, proximum Nouioduno, Opido Biturigum, ac Genabo Opido Carnutum, & Velaunoduno Opido Senonum, in Francorum Regno situm, Burges, vel Viarons, *à Gallis appellatum*. pag. 66.

Auenticum, Heluetiorum caput fuisse, testis est Tacitus. Ammianus Marcellinus scribit, suis quidem temporibus desertam Ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex Aedificiis semirutis colligi. Hodie late patentes ruinæ visuntur, & retinet patria lingua priscum nomen Auenche. *Vicus, in Agro Vautuatum*.

Aulerci, Populi erant inter Celtas, Aeduorum clientes, de Ange *dicunt*, siue Rhoanum. pag. 80.

Aulerci, item Populi inter Celtas, ex Ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuiis, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis, in Prouincia Turonensi, & Francorum Regno siti, quos *nonnulli* Aurelianenses esse opinantur. Sed illi Prouinciæ sunt Senonensis. pag. 23.

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouiis, ac Velocassiis. pag. 27.

Ausci, Populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ Citeriori, in Regno Francorum siti: quos *coniectura est* fuisse Auscitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est Metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum vrbs opulētissima Heluiumberrum, *vt refert Pomponius Mela*. pag. 29.

Axona inter Belgas Fluuius est, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado transitus est. La Disne *vulgo* dicitur. In huius Fluminis transitu Germani ab insequētibus Gallis magnum incommodum accepere, fere IIX. millibus passuum vltra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem Diœcesim partiens. *Gallice* Auaix *nunc* dicitur, prope Opidum quod vocatur *Gallice* Latonio. pag. 17. & 18.

B

Bacenis, silua ingens trans Rhenũ, Sueuos à Cheruscis pro natiuo muro diuidit: *nunc, vt opinio est*, Nigra silua dicitur, non longe à Friburgo Opido, & Badensi Agro, inter Athesim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubium, Germaniæ Flumina, Herciniamque siluam, & Hassiæ, Regionis Germanicæ, montes. pag. 55.

Bataui, Populi inter Belgas. nam Mosa Flumen parte quadam ex Rheno recepta longe fere ab Oceano LXXX. millibus passuum,

quæ appellatur Vualis, Insulam efficit Batauorum, in Oceanumque influit. Hi *hodie, vt plerisque placet*, Hollandi dicuntur, Dioecesis Traiectensis, propinqui Phrysiæ, & Ducatui Geldriæ, ac Mari Oceano finitimi. Hos memorat *Lucan. lib. 1.* Hi à Cattis populis Transrhenanis, Cheruscis, & Ligiis Pannoniæ Populis vltra Hercyniã siluam finitimis, Hermunduris orti dicũtur, & seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ vacua cultoribus, simulque Insulã, inter vada sitam, occupauere. Quam Mare Oceanum à fronte, Rhenus Amnis tergũ, ac latera, circumluit, *vt refert Cornelius Tacitus:* dicens, apud Batauos fuisse olim Lucũ sacrũ, q, *vt cõiectura est*, hodie in finibus vici Haghęducis in Hollãdia extat. nec lõge, *secundũ Tacitũ*, est Insula, nomine Mona, vnde forte Monachũ Opidum, vel Monasterium Ciuitas Episcopalis est. pag. 32.

Batauodurum, inter Coloniensem, & Traiectensem, vrbes Episcopales, locum vltra Nouesium, in finibus Ducatus Cleuensis sitũ, Rheno adiacentẽ, Belgis adscribẽdum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Belgæ Populi multarum Ciuitatum, Opidorum, ac locorũ, Mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana Fluminibus includũtur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenũ antiquitus transductis, Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu *nunc* sunt valde culti, humani, & satis effeminati, continueque sunt apud eos Mercatores, quo per ætates commerciaque mores hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis: cum earum suffraganeis intra Oceanum Mare, ac eadem tria Flumina constitutis. item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, Silua Arduenna vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis Populis, ac locis: & plerique Principes, tum Profani, tum sacri, Ducesque, & Comites, Ciuitatesque, quarũ multæ liberæ, suoque iure agũt, aliæ Francorũ Regi obtemperant. Quod superest; Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorũ electores, sunt & Francorum Regis, quos Pares vocãt ferme omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, cõsecratur, & inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat *Lucanus in primo.* In his Belgarũ clarissimi erant Treuiri, quorũ vrbs opulẽtissima Augusta, *vt refert Pomponius Mela*, quę *nũc* ignoratur. In Belgica autẽ à Iul. Cęs. vsque in tempus inclinãtis Imperij Legatũ Romani diutius habuerũt. Nũc vero vice Proconsulum, & Legatorũ Romani Põtificatus Monarchia extat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsunt Episcopi, ad instar Præsidis Prouincię instituti. Sũt & collectores, quos *Prisca Aetas* Quęstores appellauit, atq; Reges, & Principes, qui, velut Censores, Decreta Põtificis Maximi, & Censuras reuerenter exsequuntur. Huic singuli obedientiam exhibẽt, & ad eũ in caussis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deferũt. pag. 1. & 16. & 17. & 95.

Belgiũ erat Bellouacorũ Ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit, ac plures Legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomẽ adhuc retinet. Dictum etiã videri potest Belgiũ, pro Belgarũ Regione: vt *apud Liuium* Samniũ, pro Samnitiũ Regione. pag. 44.

Bellocassi, Populi inter Celtas, proximi Lexobiis, quos, *opinio est*, esse Baiocenses. Eorum Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Normaniæ, & Regno Francorum sita. pag. 80.

Bellouaci, Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Rhemensi, ac Francorum Regno sita. *Hodie* Beauuoisin. pag. 17. & 19. & 76.

Betasios Germaniæ Populos, inter Belgas, ꝓximos Caninefatibus, Batauis, Tũgris ac Marsacis, Traiectẽses superiores fuisse *cõiectura est*, ad vtrãque Mosæ Fluminis ripã cis Rhenum sitos, in Dioecesi Leodiensi. Hos *Cæsar* non memorat, sed *Tacitus*.

Bibracte Opidum Aeduorũ in Celtis, longe maximũ, ac copiosissimũ, & maximæ apud Aeduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hiemauit: In Frãcorum Regno sitũ, in formam ruris redactũ: & in radicibus Montis, non lõge ab Aedua Ciuitate, positum, nomen retinet. pag. 7. & 75.

Bibrax, Opidũ Rhemorũ in Belgis, vltra Axonã Flumen, nec lõge ab eo: quod Flumẽ in extremis Rhemorũ finibus erat, & in eo Põs, in Francorum Regno situs: nũc Naui, interdum vado transiicitur. Portus priscũ Opidi nomen Latine retinet. pag. 17. & 77.

Bibroci, Populi in Anglia, Mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis. pag. 43.

Bigerrones, Pop. in Aquitania, ꝓximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sõtiatibus, & Hisp. Citeriori, in Franc. Regno siti, Comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est in Vasconia cõsistẽs. Nomẽ retinẽt, vbi Tursa est, & castrũ Begora, & Episcop. Bicterẽsis Prouinciæ Narbonẽsis. Hinc ꝓfectus vir fortis Enequus nomine, Regnũ Nauarræ cõstituit, pulsisq; inde Mauris, successoribus suis Regnũ ꝑ manus reliquit. pag. 29.

Bingiam, *nunc* Pingiam, Germaniæ Opidum Belgis adſcribendum, inter Maguntiam vrbem, & Confluentiam Opidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

Bituriges, Populi inter Celtas. Eorum fines ab Aeduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit. proximi ſunt Aruernis. XXI vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæſarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas eſt Metropolis, retinens nomen. Carolus VII, qui, pulſis Anglis, Francorum Regnum reſtituit, cum nihil ferme aliud eſſet, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricenſis Rex in deriſum appellabatur. in Regno Francorum ſita. Hos memorat *Lucanus lib. primo.* pag. 64. & 85.

Blannonij, (Brannouij magis legitur) Populi inter Celtas, proximi Seguſianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant: qui fuerunt forte & Brannouices: qui dicuntur *à Gallis* de Blano. pag. 80.

Boij, Populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Auſtralibus, ac Danubio Flumini proximi. Qui in Agrum Noricum transiuere, Noriamque oppugnarunt, expulſis, *vt coniectura eſt*, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trans Danubium, non longe ab ortu eius, & Atheſis Fluminis ſita, Noricus Ager appellatur. Boiorũ pars Aeduis Cæſarem deprecantibus, deuictis Heluetiis, quorum in ſocietate domo exceſſerant, in finibus Aeduorum à Cæſare ſunt collocati. Vbi Gergobiam, Ciuitatem exiguam, & infirmam, non longe ab Auarico, Opido in finibus Biturigum ſito, eis per Aeduos attributam, habitarunt: Boij primum, poſt Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolenſium per Noricũ Agrum, vbi Nurimberga eſt opidum, in medio fere Germaniæ ſitum, in Auguſtenſes protenduntur, cum quibus, & aliis finitimis Transrhenanis vſque ad Briſsinam vrbem, & terras quas hodie Sigiſmundus, Auſtriæ Dux, poſsidet, ac in fines Tridentinos ſæpe tunc, & continue vſque nunc Heluetij Rhenum tranſeuntes bella geſſere. Hi Borbonij *hodie* dicuntur. pag. 2. & 8. & 65.

Bonnam, Opidum ad Citeriores Rheni ripas ſitum, & Colonienſi vrbi, ac Confluentiæ Opido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat *Cæſar* ſed *Tacitus*.

Brannouices, Populi inter Celtas, Proximi Seguſianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorũ clientes erant. *Hodie*, la Moriane. pag. 80. Idem forte, qui & Brannouij.

Bratuſpantium, Opidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Sueſsionibus, in Frãcorum Regno ſitum. pag. 19.

Brigantes, in Anglia Populos, Silurum gentem, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

Britanniæ maioris, cui nomẽ eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in Inſula *ipſi* memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his, qui prędæ, ac inferẽdi belli cauſſa ex Belgis tranſierunt, qui omnes fere his nominibus Ciuitatum appellantur, quibus orti Ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remãſerunt, atque Agros colere cœperunt. Inde *opinio* eſt, eorum linguam ex Populorum diuerſitate compoſitam, intellectu, ſcientiaque loquendi difficiliorem eſſe, quodque Germanos præ ceteris caros habeant, quia plerique Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus poſtea Angliæ pars maritima originem ſumpſit. Hos *refert Lucanus* vltra Oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe. Continet tota Anglia Inſula in circuitu bis ∞ millia paſſuum. Apud hos erat, & eſt, magnus pecorũ numerus. Hæc Inſula Angliæ, Germaniæ Populis in eam Claſſe ſæpius irruentibus, victis veteribus Colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad Septemtrionem vergit, Scoti, & ipſi Germani, Pictis admiſtis, occuparunt, hodieque tenẽt, Francis amiciſsimi, Anglorum Regi maxime ſemper infeſti, Populi moribus inconditi, efferi. nullas prope vrbes habent. nemora, & ſiluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, *vt auctor eſt Tacitus*, Germaniæ inferioris populos, Tenchtheris, & Phryſiis proximos, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

C

Cabillonum, Opidum Aeduorũ, inter Celtas, quod, *coniectura eſt*, fuiſſe Opidum Cabillonem, ad ripas Araris Fluuij, vbi rei frumentariæ, commerciique, & commeatus cauſſa ſæpe Romani negotiabantur. Matiſcone Opido finitimum, in Prouincia Lugdunenſi, Ducatu Burgundiæ, & Francorum Regno ſitum, nomen retinens, Challons ſur Saone. pag. 83.

Cadetes, Populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellãtur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauenſibus, Cenomanis, in Regno Francorum ſiti. pag. 80.

Cadurci, Populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellauniis, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum ſub Imperio eſſe conſue-

consueuerant: Ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, ac Regno Francorum sita: nomen retinent. Hos memorat *Iuuenalis in prima satyra* 3. *lib.* Nec longe erant à finibus Prouinciæ Romanorum. pag. 80.

Caletes, Populi inter Belgas, Morinis, Oceanoque Mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuissimis in Britanniam (*nunc* Angliam) transiectus. nomen retinent. Morinensis sunt Diœcesis, in Regno Francorum siti, Anglorum Regi subiecti. pag. 17.

Camulodunum, in Anglia Opidum, seu Colonia. Nihil de hoc *Cæsar*, sed *Tacitus*: quem post Cæsarem fere c, & xx. annis Historiam scripsisse, *constat*: præsertim *ex libro quem de Oratorū, & Poetarū collatione edidit*.

Caninefates, Populos, Batauis finitimos, & eandem Insulam colētes, qui, origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Cantium, in Anglia, ad Mare est in angulo imi, minorisque lateris ex tribus eius insulę lateribus, contra Galliam, quo fere omnes Gallicæ Naues appellunt, & ad Orientem Solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ Regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ Regioni IV. Reges præerant, quibus *Cæsar*, quidquid in annos singulos vectigalis Populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc Regio Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, Quæstorque à Romano Pontifice in Angliā mittitur, qui censum annuū exigat, nō dissentiente Rege. In Cantio Ciuitas est Metropolis, nomen retinēs. Fere habet omnes Episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas Metropoles solū habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quod omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subijcerentur. pag. 42. & 44.

Cantabri, Populi Ciuitatum Citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garūnis, Cocosatibus, ac reliquis Populis, & Ciuitatibus Aquitaniæ contra Exercitū Cæsaris, cuius Dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vna cum Patre, à Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis Montibus, ac Garumnæ Fluuio. pag. 29.

Cargali, Populi Transrhenani, in Galliam Celticā circa fines Sequanorū, ac Aeduorū ab Ariouisto, Germanorū Rege, transportati, quos non ab re *opinari possumus* eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso Rege similiter translatis.

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Gallię media, à qua tamē extra Regnū Francorū biduo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomē *Latine* retinens, in Frācorum Regno sita. p. 53.

Casi, Populi Angliæ, Mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. pag. 43.

Cattos, Populos Germaniæ, trans Rhenum Flumē, Ligiis, Hungariæ Populis, Cheruscis, Hercyniæque siluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro Flumine finitimo sale secundo pugnabāt, & in æternū discordabāt, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Catuaci, Populi inter Belgas, Neruiis, Caletibus, Veromāduis, ac Condrusis proximi, quos forte Douaci Opidi incolas, Diœcesis Atrebatēsis, *opinari licet*. pag. 17.

Caturiges, Populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, qua iter erat ab Alpibus Graiis ad Opidum Geneuam, Lacum Lemanum, & Rhodanum Fluuium, quos *verisimile est*, fuisse Diœcesis, vel saltem Prouinciæ Tarantasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. pag. 3.

Celtica, quæ & Gallia *olim* à Romanis dicebatur, Vesontinam, Senonensem, Bituricēsem, Lugdunensem Ciuitates Metropolitanas, earumque suffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanā, & Rhodanum flumina sitas complectitur. In hac sunt Ducatus Bituricēsis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorum Reges, à Philippo scilicet Valesio, cognominantur: & Normaniæ, quoad citra Sequanam se extēdit, Comitatus etiam Burgundię, Niuernēsis, Altissiodorensis, Montis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Bellouacensis, de Iouigni, Principatus Auræsiccæ, multique alij, & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clarissimi sunt Aedui. Horum vrbs opulentissima Augustodunū, *vt refert Pomponius Mela*, cui Gallica lingua alludit, Autum appellando. cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis viguit, Rhodanus Fluuius præfiniebat, *vt nonnulli scripserunt*. Hi proprie Franci *nunc* dicuntur. pag. 1.

Cenimagni, Populi in Anglia, Mari proximi, & Trinobantibus, Sagontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Casis. pag. 43.

Centrones, Populi finitimi Garocelis, & Caturigibus, nō longe à Vocōtiis, & Allobrogibus erāt, inter Alpes Graias, quæ *hodie* dicūtur Mōs Cinerū, siue Cinesius, & vrbem

Geneuam, Lacumque Lemanum, & Rhodanum Fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarantasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, Ciuitas est Metropolis. Quidam & Centrones legunt. pagina 3.

Centrones, item Belgarum Populi, qui sub Imperio Neruiorum (*nunc* Tornacensium) erant, proximi Grudiis, Leuacis, Pleumosiis, & Gordunis. Forte sunt *nunc* Cortracenses, in Flandria, Tornacensis Diœcesis. pag. 3. & 47.

Ceracates, Germaniæ Transrhenanæ Populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Chamauos, Germaniæ inferioris Populos, pridem Phrysiæ partem, Oceanum Mare, Rhenum Fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac saltibus vberrimam incolentes, quam mox Tubantes Populi, post Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitarũt, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Cherusci, Populi Germani gente, nomine, & numero appellati: cis Rhenum Fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui *hodie* Leodienses, & Condrusis proximi. Hos, *coniectura est*, fuisse inter Populos Leodiensis Diœcesis. pag. 17.

Cherusci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Bacenis, silua Germaniæ ingens, (*nũc* Nigra, *vt plerisque placet*, dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos *Tacitus refert* proximos Hermunduris, Cattis, & Ligiis, Hungariæ Populis. pag. 55.

Cimbri, Populi, Rhenum Fluuium transeuntes, depositis (vbi postea Aduatici incoluerunt) citra id Flumen impedimentis, omnem Galliam vexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterque per Galliam, Prouinciam Romanorum, faciẽtes, in Italiã contenderunt. Hos memorat *Lucanus lib.* 1. quos à Dacia, quæ Dania dicitur, venisse, *opinio est*. Hi Zelandiam *hodie* tenẽt, Zelandiq; nũcupãtur. p. 10. & 11. & 81.

Ciuaronem, Opidum proximum Hisaræ Flumini, Vocontiis Populis, Montique Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat *Cæsar*, sed *Plancus inter Epistolas familiares Tullij, in illa, quæ incipit, Numquam mehercule*. Quibus in locis, *opinio est*, Cæsarem, initio Gallici belli, v. Legiones ex Italia transduxisse: *& verisimilius est*, quam quod per Eporediam, vrbem Episcopalem, & Augustam Prætoriam, ac Montem, cui Coloniæ iugum vulgo nomen est, inter Cinesium, & Sancti Bernardini Montes iter fecerit, cum hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocosates, Populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ Citeriori, & Garumnæ Fluuio: in Francorum Regno siti. pag. 29.

Condrusi, Belgarum Populi inter Eburones, (qui *nunc* Leodienses sunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientes) Menapiis, Mosæ Fluuio, & Siluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ Opidum ab Antonino Pio, *vt quidam scribunt*, conditum, & Benefacta appellatum. nomen retinent. Diœcesis sunt Leodiensis, & vsque ad ciuitatis fere mœnia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent, *nunc*, Ducatui Luxẽburgensi, ac Comitatui Namurcensi, & Mosæ Fluuio finitimi. pag. 17. & 59.

Confluens Mosæ, & Rheni Fluminum in Sicambros (*nunc* Geldrenses) ad Menapios, (*nunc* Iuliacenses) vt olim se ipsi Menapij protendebant, est longe ab Oceano fere LXXX. mille passibus, proximus Nouiomagio, Geldrensium Opido, Diœcesis Traiectensis, Prouinciæ Coloniensis, inter Buscumducis, & Hœsdem, Opida Ducatus Brabantiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum post prœlium, & fugam suorum se trans Renum recepit: inter quem Confluentem, & Coloniensem Ciuitatem, (quæ post Vbiorum fuit) Ponte facto, *Cæsar*, primo transiecit exercitum. pag. 33.

Curiosolitæ, Populi inter Celtas, ex maritimis Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuiis, Osismiis, Vn[illegible], Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse, *plerisque placet*. Quæ Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, Britanniæ Ducatu, Regnoque Francorum siti: Cornouaille, *Gallis*. pag. 23. & 80.

D

DAci, Populi erant Transrhenani, Danubio Fluuio, & Anartibus, silueque Hercyniȩ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitasse, *plerique* transdunt, & post in maritima loca Noruergiæ proxima cessisse. Lucanus libro 2. pag. 58.

Danubius, Fluuius Germaniæ, ex Monte qui *ab aliis* Irancus dicitur, non longe à Rhæticis Alpibus, Athesisque, & Rheni, Germaniæ Fluminũ, fontibus inter Tridẽtinã, & Curiensem Diœceses oriens, Germanos sinistra, & Hungaros, ac Teutones dextra alluẽs. Post Ister dictus, ac iterũ Danubi9, Euxino Mari pluribus ostiis immergitur. Hũc autẽ, & Rhenũ Fluuiũ in Rætia oriri,

oriri, *quidam* transdunt.

Diablintres, Populi inter Celtas, Lexobiis, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitis, Venetis, & Sesuuiis proximi, ex maritimis Ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ, in Prouincia Turonensi, & Regno Francorum siti. Leondoul, *Gallice*. pag. 25.

Diuodurum, inter Belgas Opidum Metensis Ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam Ciuitatem iter est, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Forte Theonis villa *nunc* dicta.

Duracij, Populi in finibus Pictonū, qui perpetuo in amicitia remanserant Romanorum, propinqui Opido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis: inter Celtas, in Regno Francorum siti. Hinc Duraciorum Familia, inter Gallos præcipua. Imo vero Duracius proprium viri nomen magis fuisse, ex Cæsaris textu colligitur. vide pag. 90.

Durocotorum, (quod & Durocortum *legitur*: &, Durocortorum) Opidum Rhemorum, inter Belgas, in Regno Francorum situm. pag. 62.

E

EBurones, Populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condrusis, Menapiis, Aduaticis, Treuiris quorum clientes erant, & Syluæ Arduennę finitimi, *nūc* Leodienses dicti, *apud Gallos* Liege. Horū maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui scilicet Mosa Fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Geldrenses erant Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonū ignobilis, atque humilis: proximi Oceano, & Siluis, continentesque paludes habebant. His 2. Reges præerant, quo magis constat, eos fines quamlatissimos extitisse, quibus *coniectura est* Ducatum Luxemburgensem, & Lotaringensem, ac Iuliacensis partem, & Comitatum Namurcensem, vrbemque Aquisgranum, vbi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum Diœcesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extendit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in vico, Lupilia nomine, Leodiensi Ciuitati proximo, ortum habuisse *transdunt*, Pipinosque, & Carlomanos, Belgas, simulque Germanos fuisse: sicque in Germanos Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à *Græcis*, non in Transrhenanos est translatū Imperiū. Ciuitas *nunc* est Episcopalis Prouinciæ Coloniensis. Hos memorat *Lucanus in pri.* & *Suetonius in vita Iulij Cæsaris*, quem refert cladem Cottæ, & Auruncule ij ægerrime tulisse. Hanc ciuitatem Carolus Dux Burgundiæ vltimus, solo æquauit, omnesque puberes, & sacerdotes interfecit, quod Episcopo consanguineo suo, infestiores aliquanto fuissent. pagina. 17. & 32. & 47. & 60.

Eburonices, inter Celtas Populi, Aulercis, Lexouiis, Vnellis, & Curiosolitis proximi, ex Maritimis Ciuitatibus Oceanū attingētibus. Hos *opinio est* Populos esse Ciuitatis Ebroicorum, quæ est Episcopalis, in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Normaniæ, & Francorum Regno sita. pag. 27.

Elauer, Fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam Opidum, in altissimo Monte positum, præterfluens, qui fere ante Autumnū vado transiri non solet, in Regno Francorum situs, nomen adhuc retinens: *Gallice* Allier. pag. 71.

Essui, populi pacatissimi, & quietissimi, proximi Ciuitatibus quę Armoricæ appellantur, remoti à Belgis vltra c. millia passuum. Hos inter Celtas fuisse, *coniectura est*, forte in Normania, aut Britannia Citeriore, & Regno Francorum siti. *Galli* Retelois appellant. pag. 44.

F

FLustates, Populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis & Hispaniæ Citeriori, in Regno Francorum siti, Comitatus est in Vasconia consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet *etiam nunc*. pag. 29.

Frisios, Oceano, & Batauis finitimos, pluraque loca, & Insulas circa Hollandiam, Geldriam, Brabantiam, & Traiectensem vrbē ac ostia, quibus Rhenus Oceanum Mare influit, habitantes, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*, referens, eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

GAballi, Populi inter Celtas, proximi Heluiis, & Cadurcis, Vellauniis, & Aruernis, quorum sub Imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Bituricensis *olim, nunc* Arelatensis, in Regno Francorum sita, nomen retinens. pag. 77. & 80.

Galli omnes in Septētrionib. sunt positi, Carnutū autē fines, regio toti⁹ Galliæ media. Galli virtute belli omnibus pręferebātur,

ac Germanos superabant, vt vltro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, Agrique inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, & quod à Dite Patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt noctem dies subsequatur. *Coniectura est*, Horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ Ciuitates, Treuirensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, *quæ* in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas, *coniectura est*, vt CHRISTI forte fidem facilius introducerent apud Germanos, eorum finitimos. pag. 11.

Garites, Populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ Citeriori, quos, *coniectura est*, fuisse Lacorites, *nunc* Lectorenses. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum Regno sita. pag. 29.

Garoceli, Populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra Alpes Gaias, quibus *hodie* nomen est Mons Cinesius, siue Cinerum. Hac Hannibal, *auctore Liuio*, non sine ingenti difficultate, Exercitum in Italiam transduxit. Hi non longe à Centronibus, *qui* Tarantasij *sunt*, nec ab Hisara Fluuio extra Celtas, Belgas & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt. pag. 3.

Garumna, Flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud Flumen, Montesque Pyrenæos, ex quibus oritur, & in Mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. pag. 1. *Lucanus in* 1. & *Tibullus Eleg.* VII.

Garumni, Populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ Citeriori, in Regno Francorum siti. pag. 29.

Gebenna, Mons, qui Heluios ab Aruernis separat, vt *lib.* 7. Cæsar dicit. Distat autem hic Mons plurimum à Geneua Opido. Meminit huius & *Plinius*. pag. 64. & 75.

Geldubam, Germaniæ locum, prope Rhenum, Magũtinam, & Coloniam vrbes Metropoliticas, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Genabum, inter Celtas, Carnutum Opidum, quod Pons Ligeris Fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, Opidis Biturigum, in Regno Francorum situm. pag. 65.

Geneua, Opidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo Pons, super Rhodanum Fluuiũ situs, ad Heluetios pertinebat: vbi à Lacu Lemano (quem Lausane *dicunt*) Rhodanus ad Ligusticum Mare profluit, finitimũ Antuatibus, & à Gallia Prouincia Romanorum, non longe distans: *Nunc* Duci Sabaudiæ, siue eius Ciuitatis Antistiti proprio Comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Viennensi, nomen præsertim *Gallice* retinens. Hanc memorat *Lucanus lib.* 1. pag. 3.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum Opidum, quos Heluetico prœlio victor Cæsar ibi collocauerat, Aeduisque attribuerat, *vt supra descripsimus*, in finibus Aeduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum Opidis, in Regno Francorum situm. pag. 65. Vide, Boij.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos Opidum secundũ Flumen Elauer, in altissimo Monte positum, forte *nunc*, Claromontensis, Ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Francorum Regno sita. pag. 63. & 70.

Germania, *vt plerisque placet*, inter Danubiũ, & Rhenum Flumina protenditur, omnesque illic habitantes Populos à Fontibus eorum vsque ad Maria, in quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos, qui Citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani vrbem, & plerosque Belgas ortos à Germanis cis Rhenum Flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars, quæ Alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam vrbem Rhe[illegible] Fluminis Citerioribus ripis adiacen[illegible] protenditur: inferior ab inde vsque in Mare Oceanum. Horum Ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime expellere. pag. 57. & dein.

Gordunni, Populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Grudiis, Gantois *Gallice*. pag. 47.

Grinnes, inter Coloniensem, & Traiectẽsem vrbes locum vltra Nouesium Opidũ Rheno adiacentem, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*: qui, *vt coniectura assequi possumus*, Cleuis est, *vnde* Cleuensis Ducatus dicitur, cui satis vocabulum alludit. Hinc Mater Ludouici XII. Francorum Regis, Maria nomine.

Grudij, Populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunnis. *Gallice*, Lannois. pag. 47.

Gugernos, Germaniæ Populos, prope Rhenum Fluuium, & Geldubam, Batauis proximos, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. *Sunt, qui* Cugernos malint.

Harudes,

H

Harudes, Populi Transrhenani sunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto, Germanorum Rege, transportati. pag. 9. & 10. & 14.

Heleuteri, Populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum sub Imperio esse consueuerant, in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum siti. pag. 80. *Nonnulli* Helueteri corrupte legunt.

Heluetij inter Celtas Populi sunt, bonitatem Agri habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Geneuensi, & Vesontinæ Diœcesibus, ac vltra Lausanensem Agrum protensi, hique ex maxima parte Vesontinæ Prouinciæ sunt, atque ad Sabaudiæ Ducatum extendebantur. Quorũ fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem Diœceses, Montesque Brigam, & Sancti Bernardi, vsque fere in Bellicensem Diœcesim, cuius Populi, *vt coniectura est, olim* Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à Monte Iura circa Basiliensem & Constantiensem Agros, vsque ad ortum Fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vsque in finẽ Lacus Lemani, vbi Pons est, & Ciuitas Geneuæ, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc XII. Heluetiorum Pagi, vt tempore Cæsaris consistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim Pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur. qui, sæpe vltra Rhenum transeuntes bella cum Bauaris, Sueuis, & aliis Transrhenanis finitimis, (quos altos Alemanos *nominamus*) seu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ *nunc* Constantiensis, Curiensis, Tridentinæ, & finitimarum sunt Diœcesum, gerebant. Hos, cũ per Galliam, Prouinciam Romanorũ, transire prohibiti essent à Cæsare, angusto, & difficili itinere, vix qua singuli Carri ducerentur, per loca, vbi Claues, & Iougni Castella *nunc* sunt in extremis Sabaudiæ, & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui *nunc* Comitatum Burgundiæ habitant, penetrasse creditur, & ad Ararim Fluuium circa Surregium, & Viredunum, Castella, id Flumen attingentia, ac in Aeduos, vbi *nunc* Ducatus est Burgundiæ, contendisse. Hi *à plerisque* Suitenses, *à nonnullis* Fœderati dicuntur: Agrosque, & vicos possident in Italia citra Montem, qui Sancti Gotthardi dicitur, in Diœcesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo, ac suorum equis amotis, se prœlium commisisse *refert*, & cum VI. Legionibus, Equitatuque, & auxiliaribus copiis duobus prœliis, vno ad Ararim Fluuium, altero in Aeduis, Heluetios ad CCCLXIII millia, eorum, qui ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prœlio pugnatum diu, atque acriter, vt toto prœlio cum ab hora diei VII. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi, cum sæpe in Italiam erumperent, à Carmaniola, Duce Philippi, Mediolanensis Principis, prœlio victi, intra fines se suos postea continuere. Nostra demum ætate à Carolo IIX, Francorũ Rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen compararunt, vt nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno XXX millia eorum à Venetis euocatis, (id, quod numquam ante acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias Castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt. pag. 1. & 3. & dein. 20.

Heluij, Populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos Mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum sita, *nunc* Albiẽses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse, *Eusebius*, & *alij transdunt*. pag. 64. & 77.

Hercynia, Germaniæ Transrhenanæ Silua est, forte ab Hercyno, Monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectaque Fluminis Danubij Regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos *plerique* putant Hungariæ partem habitasse. Hinc *constat* Nemetes, qui Spirenses *vocantur*, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ Silua multo longior, atque latior est, quam Italia, vel Gallia tota. pag. 58.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ Populos, Ligiis, Hungariæ Populis, Cattisque, Cheruscis, ac Siluæ Hercyniæ, & vltra illam proximos, *memorat Tacitus*.

I

Ibernia, Insula est ad Hispaniam, Occidentemque Solem sita, qua medium Angliæ latus vergit: dimidio minor, (vt existimatur) quam Anglia. Sed pari spatio transmissis XXX millibus passuum in Iberniam appelles, vt in Britanniam. In hac sunt plures Metro-

poles, & Ciuitates Episcopales, quam in Anglia. Eam *quidam* nominant Hirlandiam.pag.42.

Icenos, in Anglia Populos, ab Ostorio, Romano Duce, subactos, *memorat Tacitus*, qui forte Itij Portus accolæ fuerunt.

Iosedum, inter Celtas Opidum, Fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens supra Melodunum Opidum ei finitimum, & Lutetiæ, (quæ Parisiorum est) proximum, non longe à Senonibus, in Francorum Regno situm. *Hodie* Corbeil nominatur, vt quidã existimant.pag.77.vide Glareanum, in lib. 7.Comm.Cæs.

Itius, Portus inter Belgas, Morinis, Oceanoque Mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à Continenti Britanniæ (quam Angliam *dicimus*) x x x millia passuum distãs, & trasiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia Insula, Hollandia, & Flandria: ad sinistram autem, Comitatus, qui *dicitur* Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex opposito vero Angliæ consistit. Opidum est illic, populorum, quibus Caletũ nomen est. Id adiecto Itij portus nomine, *vt quibusdam placet*, Calitium nuncupatur. Morinensis Diœcesis, in Regno Frãcorum, & potestate Anglorum Regis sitũ. Hunc Portũ memorat *Lucanus in primo*. Dictus autẽ videtur Itius ab Itando, *vt innuit Paulus Aemilius, libro* 7. *de reb.gest.Franc.*

Iura, Mons, Sequanos ab Heluetiis diuidit: incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus fere in Sebusianos, *nunc* Bellicẽses, Prouinciæ Vesontinę, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarẽ ex Allobrogibus in Aeduos ad Ararim contra Heluetios Legiones transduxisse, *opinio est:* Ciuitates namque, Opida, & vici, sicut *olim* continebãtur nominibus Populorum, ita vt plurimum eisdem in *locis* remanserunt de illorum Diœcesibus, Prouinciis, Tribubus, ac Regionibus.pag.2.& 3.

L

Latobrigi, finitimi Heluetiorũ sunt, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse, *coniectura est*. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Sabaudię sita, ac eius Proprio Antistiti subdita.pag.2.& 8.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamque, Prouinciam Romanorum, ab Heluetiis diuidit, qui *hodie* Lausannæ Lacus dicitur, per quem Rhodanus ad Pontem Geneuæ vrbis effluit. *Lucanus in* 1.pag.2.& 3.

Lemouices, item Populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis. Rhedonibus, Andegauensibus, Cẽnomanis, Lexouiis, in Prouincia Turonensi, Regnoque Francorum siti. Limosins, *Gallice.*

Lepotij, Populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem, & Curiensem Diœceses. Hos, *quibusdam placet*, fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus Fluuius oritur. Forte *hodie* Suitenses dicti, inter Fontem Rhodani Fluuij, & Rætias Alpes siti.pag.32.

Leuaci, inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Grudiis, Pleumosiis, Gordunnis, & Centronibus. *Hodie*, Louanium.pag.47.

Leuci, Populi, finitimi Lingonibus, & Sequanis, (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus, (qui Metenses *hodie dicuntur*) Belgis attribuuntur, & Treuirensi Prouinciæ. *Hodie* Tullenses, dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Lotaringia Regione. Hos memorat *Lucanus lib.* 1.pag.12.

Lexouij, qui & Lexobij, Populi inter Celtas, sunt proximi Osisinis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos *quidam opinantur* esse accolas Ciuitatis Lexouiensis, quæ est Episcopalis in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Noramnniæ, & Francorum Regno sita. *Gallice*, Lisieux. pag,25.& 27.

Ligeris, seu Liger, Flumen non longe ab Aeduorum finibus, in Celtis oriens, eos à [illegible]turigibus diuidit. in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum *dicimus*, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, vadum hic primum inuentum, cum antea numquam vado transiri potuisset.pag.25. & 64. & 75. & 201. Huius Fluuij *meminit Tibullus Elegia* VII. *Gallice*, Loire dicitur.

Ligios, Populos in Hungaria, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*, proximos Hermunduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas Populi finitimi Aeduis, Sequanis ac Tullensibus, (*qui dicebantur* Leuci) nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Lugdunensi, ac Francorum Regno sita, Langres, *ab Indigenis*. Hos *memorat Lucanus libro primo*. Hinc Statium Poetam, qui Thebaida, & Achilleida heroico versu scripsit, ortum *transdunt*: quamuis Statij nomen Seruum significat, *vt scribit A Gellius*.pag.7. & 12. & 32.

Lon-

Londinum, Opidum in Anglia insigne, copia negotiatorum, & mercatuum maxime celebre. non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, Populi, & Mercatores continentur, in Prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucísque propinquos, inferioris Germaniæ populos, *Tacitus refert*: quos *nonnulli* Vuestfalos fuisse *opinantur*, non lōge à Caninefatibus ac Phrysiis. *Quidā* verò, eos Pannones fuisse, *transdunt*. Hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per CC, & IV. annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt: ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, Municipium Vocontiorum, prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges, *Tacitus memorat*.

Lugdunum, vrbē ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam *Seneca in Epistola ad Lucilium refert*, fatali igne suo tempore exustam: quā inter Celtas adscribere, *quibusdam placet*: quoniam omnes eius suffraganei, & pars vrbis, Ecclesiaque ipsa matrix in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricam docuit Latinam, ortus est: à quo Romæ se puerum, cum Q. fratre, Latine primum doctum esse, *Cicero refert*. Opidū hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post C. incensum Romani restituere.

Lutetia, inter Celtas est, Prouinciæ Senonensi adscribitur, Opidum erat Parisiorū, positum in Insula Fluminis Sequanæ, quod perpetua Palus influit, proximum Bellouacis, Agendico Opido, ac Senonibus, & Meloduno opido finitimum: *nunc*, vrbem Parisiensem esse, *dicunt*. Ciuitas est Episcopalis, in Francorum Regno sita, in quam Cæsar se Concilium transtulisse, & Patrum suorum memoria Parisios cum Senonibus Ciuitatem coniunxisse *scribit*. pag. 53. & 76.

M

MAgetrobia, locus in Celtis, in quo Ariouistus, Germanorum Rex, copias Gallorum prœlio vicit, non longe à Paludibus: quem Rheno Flumini proximum, & circa ipsum fuisse, *coniectura est. Gallicè*, Toaut. pag. 9.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniæ Ciuitas Metropolis, quæ *nunc* Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, *à Tacito* relata, qui etiam molem à Druso, ad remorandum Rhenum Fluuium *refert*, & à Paullino Pompeio, Romanarum Legionū in Germania Duce, sub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubij, Populi erant inter Celtas, incolæ Opidi, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Aeduorum, proximi vico, quem Flauignium *dicimus*. *Nunc* in Ducatu Burgundiæ, Regionéque Alsetum, ab Alesia, *vt quibusdam placet*, dicta, quibus vocabulum alludit, in Diœcesi Aeduēsi, & Regno Francorum siti. pag. 78. & 81.

Marcodurum, Vbiorum vicus, procul à Rheni Fluminis ripa, &, *vt coniectura est*, Transrhenanus. *Tacitus*.

Marcomani, Populi Germani sunt, qui cum Ariouisto, Germanorum Rege, à Cæsare sunt prœlio superati, quos *cōiectura est* fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius fere omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, vt sunt Triboci, (*hodie* Argentinenses) & Nemetes (*nunc*, Spirenses) ac Vangiones, (qui Vuormacienses *appellantur*) ac Sedusij, quos forte Sedunos prope Montes Brigam, & Sancti Bernardi *opinari possumus*. nisi quis forte Marcomanos *coniiciat* eos esse, qui vallem Heluetiis finitimam incolunt, cui nomen est Marecomana, Sequanis, & Monti Iuræ proximam. Cum his Marcus Antonius, cognomento Philosophus, periculosissimum, & diuturnum bellum gessit. Tandem, Christianorum precibus, qui pluuiam à Deo impetrarunt, cum Exercitus Romanus siti laboraret, victi, & in deditionem accepti. pagina 15.

Marsacos, Germaniæ Populos, Batauis, Caninefatibus, Tungrísque proximos, &, *vt coniectura est*, Cisrhenanos, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Matiscon, inter Celtas Opidum, tunc in Aeduorum finibus ad Ararim Fluuium, qui Saona *nunc* dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem vrbes. Ciuitas est *nunc* Episcopalis Prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in Comitatu Matisconensi, & Francorum Regno sita. pag. 83.

Matrona, Fluuius est, Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem Agrum, nec longe à Fonte Mosæ Fluminis oritur, Catalaunum Ciuitatem Episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum Regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem vrbem Sequanæ Fluuio miscetur. pag. 1.

Mediomatrices, Populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus, & Tribocis (*hodie*, Argentinensibus.) Hos Metenses esse, *constat*. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Treuirensis. pag. 32. & 80.

Melodunum inter Celtas Opidum, in Insula Fluminis Sequanæ positum, Agendico Opido, Senonibúsque proximum, ac Lu-

tetiæ, (quæ *hodie* Ciuitas Parisiensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanæ posito, finitimũ. Olim Ciuitas Episcopalis erat, *nunc etiam* Opidum est in Francorum Regno, nomen retinens, *Gallice*, Melun. pag.76.

Menapij, Populi Galliç, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ siluæ, Rhenóque finitimi, densissimas siluas, perpetuásque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, Agros, Aedificia, vicósque habebant: proximi Vbiis, Eburonibus, & Sicambris, qui *hodie* Geldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad Confluentem Mosæ, Rheniquе, Oceanum etiam Mare attingunt. *nunc* Iuliacensis Ducatus est, Coloniensis Diœcesis: angustior satis, *vt videtur*, ac subductior, quã pridem Menapiorum fines essent. pag.17. & 25. & 29. & 38.

Metiosedum. *Vide*, Iosedum.

Mœsios, trans Danubium Flumen Populos, Pannonibus finitimos, nõ memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Mona, Insula est, sic nominata in medio cursu inter Angliam, & Iberniam fere ab vtraque x v. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam cõplures minores subiectæ Insulæ esse existimantur: vbi multo breuiores sunt noctes, quam in Continenti: sicut etiam, quanto magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hieme longiores *manifeste videmus*. pag.42.

Monam Insulam in Rheno Fluuio Hollandiæ, Phrysiæ, ac Geldriæ proximam, vnde forte dicti sunt Monasterienses, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Morini, Populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruiis. Oceanóque Mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, *nunc* Angliam, est transiectus. continentes siluas, & paludes habebant. eorum finibus comprehenditur Comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiã Sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo Regio illa à plerisque describitur. Ciuitas est Episcopalis, quæ *Latine* nomen retinet, *Gallice* verò Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemensi, & Regno Francorum sita. pag.35. & 38.

Mosa, Flumen, profluit ex Monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorũ Regno, non longe ab ortu Matronæ, & Araris Fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium Ducatus Geldriæ Opidum, longe ab Oceano fere L x x x. millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, Insulam efficit Batauorum, (qui *hodie* Hollandini dicũtur) Oceanúmque influit: & sic in Celtis oriens immergitur Belgis. pag.32.

Mosellam, Fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuirensem vrbes præterfluit, & Confluctiam, Germaniæ Cisrhenanæ opidũ, intersecat, illicque Rhenum influit, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus: referens*, L. Verum, Nerone imperante, Romanarum Legionum in Germania Legatum, Mosellam, atque Ararim Flumina, facta inter vtrunque fossa, parasse connectere, vt copiæ per Mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox Flumine Mosella in Rhenum, exin Oceanum decurrerent: sublatísque itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septentrionísque litora fierẽt: cui operi Aelium Gracilem, Belgicæ Legatum, inuidisse dicit: deterrẽdo Verum, ne Legiones alienæ Prouinciæ assuescerent studia Galliarum affectare, formidolosum id Imperatori dictitans, quo plerunque prohibentur conatus honesti. *Tacitus libro* 13.

N

NAbaliæ Flumen, trãs Rhenum, Geldrensem, & Phrysium Agrum alluens, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Nannetes, Populi inter Celtas, Osisinis, Lexobiis, Ambiliatibus, Diablintribúsque proximi, ex maritimis Ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonẽsi, ac Britannia Citerione Britonante, & Regno Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper Ducis Britanniæ Primogenito adscribitur. Nantes, *hodie* dicti. pag 25.

Nantuates, qui *à quibusdam* Antuates dicuntur, Populi Germaniæ, citra Rhenum Fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetiis, ac Sequanis. Hos Constantienses *nunc* esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Magũtinæ Prouinciæ. pag. 24. Nantuatum *meminit Plinius, lib*.3.*cap*.20. *& Strabo. lib*.4.

Narbona, Galliæ Ciuitas, Prouinciæ Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus, Populis Aquitaniæ. Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hanc cum C. Cæsar Dictator Colonos ex Martia Legione Milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. pag.28. & 64. & 94.

Nemetes, Populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno Flumini

mini, fere omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, Alsatiæ adscribitur, *nunc* Spirensis dicta. Est & alia Alsatia maritima prope Insulam quandam Phrysiæ. Alsatia autē, in qua Spira, & Argētina Ciuitates cōsistunt, *vt quidam opinantur,* nomē indidit Regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsatū Regio est sita. atque id nomen ab Alexia olim Opido dictum putant, quasi Ariouistus, Germanorū Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit. pag.15.

Nemetocerna, in Belgio, vbi interdum hiemauit Cæsar, inter Belgas, dicta forte à Nemetibus, *nunc* Spirensibus. pag.94.

Neruij, Populi, inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocassibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longe absunt, quos Sabis, & Scaldis Flumina irrigant. Nullus ad eos Mercatoribus aditus erat, nihil vini, reliquarúmque rerum, ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi elanguescerét, virtúsque remitteretur, magnæ virtutis homines maius in discrimen, quam vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britānia fuerit, vniuersum Cæsaris Exercitum deduxerunt: ita, vt Neruiorum prœlio rem in angusto vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni Militum detracto in primam Aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis Imperatori licet, Cæsar ipse testetur. *nunc* Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum Regni sita. pag.19. & alibi sæpe.

Nitiobriges, Populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæque Prouinciæ Romanorum, in Bituricensi Prouincia, & Francorum Regno siti. Montpellier, *hodie à Gallis dictum.* pag. 64. & 70.

Noricus Ager, trans Rhenum non longe à Danubio, & Athesi, Germanię Fluminibus, intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem Diœceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica *appellatur,* in quem Boij, oppugnata Norica, transierant. Inde *Tacitus* affirmat, quod Noricos, Rætósque Rhenus Fluuius interfluit, quibus Retis Lepontij fuere proximi. Norimberga, *nunc à Germanis.* pag.2.

Nouesium, Opidum Germaniæ, *nunc* Nussia dictum, Coloniensis Diœcesis, Rheno Fluuio, & Cleuensi Ducatui proximum, citerioris Rheni ripas attingens, non memorat *Cæsar,* sed *Tacitus.*

Nouiodunum, inter Belgas Opidum, finitimum Suessionibus, & Veromanduis proximum Parisiis: *nunc* Ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemensi, & Francorum Regno sita, *Gallice,* Noyon.

Nouiodunum, item Celtarum opidum vltra Ligerim Fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum opido, ac Genabo, Carnutum opido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum opidis, in Regno Francorum situm.

Nouiodunum, item inter Celtas Aeduorum opidum, ad ripas Ligeris Fluuij, proximū Bibracti, opido Aeduorum, in eorum finibus, & Francorum Regno situm. pag.18. & 65. & 66. & 75.

O

OCelum, (quod & Oscellum, seu Oscela) est Citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpes in vlteriorem Galliam, Centronésque, (*nunc,* Tarentasios) ac Garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, & Seclusæ vicis proximum. *nunc, vt coniectura est,* Nouelesium nuncupatur. Seclusa autem, *vt non nullis placet,* dicitur quasi Citeriorem Galliam ab vlteriori secludens. Diœcesis est Taurinensis. Tres enim Legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæsar per Ræticas, vel Lepontias Alpes breuius vltra Montes, & in Agrum Heluetiorum eundo Tridentū transducere, sed intendens in vlteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in Agro Aeduorum consistentium proficisci, *vt opinio est,* in Agrum Cremonæ paulò ante ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, qua proximū iter in vlteriorem Galliam erat, per Alpes Legiones transducturus. pag.3.

Octodorus, vicus Veragrorum, *hodie* dicitur Sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndique continetur, in duas partes Rhodano Fluuio diuisus, Diœcesis Sedunensis. pagina 24.

Ordouices, Populos in Anglia, arduis Montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat *Cæsar,* sed *Tacitus.*

Osissini, Populi inter Celtas, ex maritimis Ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobiis, Vnellis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter Ciuitates Armoricas nominantur, in Prouincia Turonensi, Regnóque Francorum

siti. Horum Litora Britannico sunt Mari aduersa, *vt refert Pomponius Mela.* pagina 23.& 25.

P

PÆmani, Populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos, *coniectura est*, fuisse inter Populos Diœcesis Leodiensis. pagina 17.

Pannones, trans Danubium Fluuium Populos, quos Hungaros *dicimus*, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus.*

Parisij, Populi inter Celtas, qui Senonēsi Prouinciæ attribuuntur, Senonibus, Belloua-cis, & Agendico Opido proximi, ac Melo-duno Opido finitimi, Lutetiam habent o-pidum, quam *nunc* Parisiensem Episcopalem vrbem inhabitant, positam in Insula Fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in Regno Francorum siti. pagina 53.

Petrocorij, quos Petragorios *dicimus*, Populi in Aquitania, proximi Pictauis, ac Santonibus. Eorum Ciuitas est Episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Burdegalensi, & Francorum Regno siti. pag.80.

Pictones, Populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolismensibus, & Petragoriis proximi. Eorum Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, Regnóque Francorum sita, nomen retinens, Comitatus titulo insigniti. Non longe ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edouardo, Britāniæ Rege, memorabili pugna victus est. Poictiers, *Gallorum lingua.* pag.90.

Pleumosij, Populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum proximi Gordunnis, Leuacis, Grudiis, ac Centronibus, in Diœcesi Tornacensi siti. Flamingi, *vulgò.* pag.47.

Prætiani, Populi in Aquitania, proximi Bigerrionnibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ Citeriori, in Regno Francorum siti. pag.29.

Primigenos, in Anglia Populos, Antonæ, & Sabrinæ Fluminibus propinquos, Socios aliquādo Romanorum, memorat *Tacitus. Nunc in Tacito, lib.*12. legas, Quod primi Iceni ab, &c.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano Fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac Mari Ligustico, & Alpibus, quas Maritimas *dicimus*, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur: licet Viennam Vrbem *Strabo* Allobrogibus adscribat. pag.2.& 81.

Pyrenæi, Montes altissimi, maximéque diuidunt vlteriorem Hispaniam ab omni Gallia. pag.1.

R

RAuraci, Populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno Flumini, in Prouincia Vesontina, quos esse Basilienses, *coniectura est*, quia per Heluetiorum, & Sequanorū fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse intersecat. Bernenses *appellantur.* pag.2.& 80.

Rhedones, Populi inter Celtas ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sesuuiis, Curiosolitis, Osisinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, & Francorum Regno sita, nomen retinet, in Britanniæ Ducatu consistit. pag.23.

Rhemi, inter Belgas proximi Celtis: fratres & cōsanguinei, proximíque Suessionibus, cum quibus eodem iure, & iisdem legibus vtebantur, vnum imperium, vnumque magistratum cum eis habentes: finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi Diœcesibus, ac Siluæ Arduennæ. Ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica: nomen retinens: in qua Francorum Rex vngitur, & cōsecratur, in Regno Francorum sita. pag.16.& 17.

Rhenus, Germaniæ Fluuius, non longe à Danubij, & Rhodani Fluminū fontibus, & fere in medio eorum oritur ex Lepōtiis, qui *à nonnullis* Sarmatæ dicti, Alpes incolunt, inter fines Diœcesum Curiensis, & Tridentinæ, non longe ab Italia, longóque spatio per fines Nantuatium, (qui *hodie* Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum, (ex quibus sunt Basilienses) & Comitatus Ferretensis, Mediomatricum, (*hodie* Metensium) qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (*nunc*, Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur. ac, vbi Oceano proximus est, in plures diffluit partes, multis, ingentibusque Insulis effectis, quarum tres fere à Phrysiis, ac reliquæ à Sicābris, *nunc* Geldrensibus, & Hollandis (qui *olim* Bataui dicebātur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. *Sunt* etiā, *qui* hunc & Danubiū in Rætia oriri transdant, & non longe à locis, vbi vina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (*hodie* Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum, circa Basileam, vsque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ Metro-

Metropolis. Inde est, quod reliqua pars Fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem Diœcesim Prouinciæ Maguntinæ vsque in fines Basiliensium circa ipsum Flumen totos ad Heluetios pertinebat: qui, veteres R. in militaribus signis imitati, capita Boum, Aprorum, Vrsorum, & similium in vexillis suis depingere cõsueuerunt. pagina 32. & 33. & 34.

Rhodanus, Fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum, à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni, Fluminum, fontibus, circa fines Diœcesis Sedunẽsis, prope Montem, cui *nunc* Briga nomen est: &, ad Sedunum, Germaniæ vrbem, decurrẽs, vicum Veragrorũ, qui *hodie* Sanctus Mauritius dicitur, intersecat: Lacuique Lemano, quem *Accolæ* Lausanensem *nominant*, admistus, & ad Pontem Geneuę vrbis eundem Lacum egressus, in Lugdunum, Viennam, aliásque vrbes, & insignia loca ad Volcas, *nunc* Auenionenses, prolapsus, Ligusticum Mare tribus ostiis influit. Rhosne, *Gallis, hodie*. pag. 1. & 2. 10.

Rigodulum, locum inter Belgas, supra Mosellam Fluuiũ, non longe à finibus Treuirorum editũ, vbi Petillius Cerialis, Romanus, copias Treuirorum, & Germanorum, magis casu, quam prudentia, fudit, proximum Metensium finibus, Montibus, & Mosella Fluuio sæptum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Rutheni, Populi Prouinciales, non longe ab Aruernis, & Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum Ciuitas est Episcopalis, nomen *Latine* retinens, in Prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti Armeniaci subiiciũtur, & Rhodetz dicti. Hos *Lucanus in primo* memorat. pag. 13. & 64. & 77.

S

SAbis, inter Belgas Flumen, Neruios irrigat, & Mosam Fluuium, penes Condrusios, seu Namurcium, opidum Leodiensium, influit. *Hodie* Sambram *vulgus nominat*. pag. 19.

Sabrinam, in Anglia Fluuium, *Tacitus* memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæsar Gallorum Concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimenta Exercitus, Obsides Ciuitatum, Literásque publicas, ac Frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse vrbem, *quibusdam placet*. Sabis enim Fluuius eam interfluit, & his *Gallica lingua* satis alludit vocabulum: éstque fere locus ipse in medio Belgarum situ, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est Episcopalis, & Imperialis, Prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburouicibus, Populis Ciuitatum, Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant, orti: vel à Segnis, Belgarum Populis. In hoc Opido, v. ab hinc anno, fœdus inter omnes Christianos Principes, ad internecionem Veneti nominis, ictum est, auctore Pontifice Iulio II, quod Cameracẽse ab opido dictum est. Sunt tamen, qui Sancti Quinctini opidum malint. pag. 44. 49. & 50.

Santones, inter Aquitanos Populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocoriis, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, in Francorum Regno sita, nomen retinens. pag. 3.

Sarmatas, Germaniæ Populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulere. *Tacitus refert*.

Scaldis Flumẽ, inter Belgas, Mosam influẽs, in extrema parte Arduennæ siluæ, nec longe ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem vrbem intersecat, nomen retinens pag. 59. vbi Sabini *legendum putant*, non Scalden, quod ille in Mosam influit, iuxta Namurram: hic, non item.

Secusiani, Populi inter Celtas, extra Galliã, Prouinciam Romanorum, trans Rhenum Fluuiũ primi, Allobrogibus, Sequanísque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanẽsem, & Lugdunensem Diœcesim sitæ, quos Bellicenses esse, *coniectura est*. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Vesõtina Duci Sabaudię subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, vbi nũc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui *nunc* Saona dicitur, vbi Pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium Castella illius Fluminis Citerioris ripas attingẽtia. pag. 3. & 77.

Sedusij, vel Seduni, Populi Germaniæ, si pro Sedunum vrbem incolentibus capiantur, *vt coniectura est*, Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsósque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragris, inter Montes, quibus *nunc* Briga, & Sancti Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus, *Germanica* lingua ex magna parte vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasiæ *Latine* nomen retinens: in cuius finibus Rhodanus oritur: nec longe ab eis, versus Curiensem, & Tridentinam Diœceses, Rhenus exoritur. pag. 15.

Segni, inter Belgas Populi, ex gente, & numero Germanorum, Cõdrusis finitimi, qui

ambo Populi sunt inter Eburones, & Treuiros, Comitatui Namurcensi, Arduennæ siluæ,& Ducatui Lucemburgensi, Mosæq; Flumini proximi. nomen retinent. Eorum opidum Diœcesis Leodiensis, illius Episcopo subiicitur. pag.59.

Segontiaci, Populi in Anglia, Mari proximi, & Casſis, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, *nunc* forte Eboracenses dicti, cui satis alludit vocabulum. Ciuitas est Metropolis. pag.43.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisiis, ac Carnutibus. fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Aeduorum. Ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in Regno Francorum sita, retinens nomen, quam in Burgundia sitam *vulgus* vocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundionum Regibus: quos Senones, Lugduni, ac Viennæ post natũ CHRISTVM per multa sæcula regnasse in Celtica, *plerique transdunt*. pag.53.

Sequana Fluuius prorsus in Francorum Regno, Celtas, postquam Matrona Fluuius sibi immistus est, à Belgis definiens. Oritur prope fines Aeduẽsis, ac LingonensisDiœcesium, in Ducatu Burgundiæ, in Alseti Regione, non longe à vico Abbatiæ, & Monasterij Sancti Sequani: ac per Trecensem Agrum, & Parisiensem vrbem delapsus, Rotomagum Ciuitatem, & Mare Oceanum influit, nomen adhunc retinens. pag.1.

Sequani, Populi inter Celtas, *hodie* Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia, Prouincia Romanorũ, Rhodanus Fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Aeduis, Lingonibus ac Rheno: per fines Comitatus, *nunc* Ferretensis, nihil, *vt videtur*, de his, quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis vrbis Diœcesim, vsque ad Vesontinam Ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde vsque in fines Comitatus Ferretensis, ac Diœcesis Argentinæ, Rhenumque Fluuium protendebantur. Inter quos Fluuios Rhodani, & Rheni per Ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, v. dierum iter expedito patet finibus iisdem. Vltra quoque Ararim Fluuium, non longe post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina Diœcesis complectitur, protendi videbantur. pag.3.& 9.& 55.

Sesuuij, Populi inter Celtas, ex maritimis Ciuitatibus, Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osisinis, Vnellis, & Venetis. Hos *quidam* putant esse Exisinos, quæ Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Turonensis, in Regno Francorum sita. pag.23.

Sibuzates, Populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ Citeriori, in Francorum Regno siti. pag.29.

Sicambri, Populi Germaniæ, *olim* ex toto Transrhenani, proximi Vbiis trans Rhenum tunc sitis. siluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maxime vbi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni Citeriores ripas, Sicambri autem vlteriores incolebant: *nunc* Opida, vicos, & Agros, Sicambri, quos Gel drenses *apellamus*, etiam inter Mosam, & Rhenum possident, quorum pars est Diœcesis Leodiensis. pag.34.& 61.

Silures, Populos Angliæ, *Tacitus refert*.

Sontiates Populi, inter Aquitanos, finitimi Vocontijs, & Tarusatibus Populis, Aquitanis, & Tolosæ, ac Narbonæ, Ciuitatibus Galliæ, Prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ Citeriori: habentes opidum, natura loci, ac manu munitum, in Regno Francorum siti. pag.28.

Suesſij, Populi Germaniæ, quos *coniectare licet* fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi Agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiósque annumerari: siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondã Heluetiis *nostra memoria* bella gessere: vel Suesſij, id est Sueui. nam, cum singulis annis domo Sueuorũ media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandum Regiones delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rætósque habitant: idem fere nomen Sueuorum habentes: à Sueuo Monte: qui, ab Ortu Solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorũ vsque Promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Suesſiones, Populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac Bellouacis, & opidis Nouioduno, quod *hodie* est Ciuitas, Bratuspantióque erant finitimi: Agros feracisſimos, & latisſimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentisſimus, qui etiam Britanniæ Regnum obtinuerat, XII Opida in Suesſionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba: multique Gallorum Reges vsque post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suesſiones accepisse, *leguntur*. Ciuitas est Episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemẽsi prima suffraganea, & in Regno Francorũ sita. pag.16.

Sueuo-

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris, & Franconibus finitima, plus quam c. Pagos habens, maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma opidum, Ciuitatésque, & loca insignia multa. Bauariæ vetus est Principatus, & Austriæ Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Virteberg, aliísque Principibus Ecclesiasticis, & sæcularibus subiecta, qui, *vt olim, referente Cæsare,* Principes Regionum, atque Pagorū sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiásque minunnt. pag.15.&.30.& 31.& 32.

T

Tamesis, Fluuius in Anglia, fines interioris Regionis à maritimis Ciuitatibus diuidens, à Mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atque ægre, transiri potest, & in Mediterraneis illius locis Insulæ oriens, nauigabilísque Oceanum influit. Tamisa, *vulgò.* pag. 42.

Tarbelli Populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniæ Citeriori, in Regno Francorum siti. pag.29.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium Populos non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus.*

Tarusates, Populi Aquitaniæ, proximi Vocontiis, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ Citeriori. Hos, *coniectura est,* fuisse Populos Tursæ, quæ Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Auscitana, & Francorum Regno sita. pag.29.

Tasandrum, opidum in Leodiensi Diœcesi, cui D. Trudo nomen fecere.

Tauciaci, (*alias,* Rauciaci) Populi Germaniæ proximi Nemetum, & Heluetiorum finibus, à quibus Silua Hercynia oritur. & forte erant Rauraci, qui proximi Heluetiis circa Basiliensium fines habitabant: hi tamen Hercyniæ Siluæ non erant proximi, sed Baceni Siluæ, quæ Nigra *dicitur,* interfluente tamen Rheno. *Vide,* Rauraci.

Tectosages, Populi olim Galli, fertilissima Germaniæ loca circa Hercyniam Siluam occupauerūt, atque ibi consederunt, summam iustitiæ, & bellicæ gloriæ opinionem habentes in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani, permanentes, eodem victu, & cultu corporis vtentes. His forte Francones, Germaniæ Populi, eisdem locis proximi successerunt: à quibus Franconibus postea cis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priscum, propriúmque solum repetētibus, citraque Parisios Populos sedē eligentibus, Francia dicta est, *vt plerisque placet.* Ex his Tectosagibus erant hi, quos Mallius, Romanorum Dux, in Gallogræcia strauit, & vicit, Triumphúmque retulit. pag.58.

Techtheri, Germaniæ Populi, Transrhenani, qui cum Vsipetibus, & magna multitudine hominū, à Sueuis diu agitati, & triēnio vagantes, Rhenum Fluuium transierunt, non longe ab ostio, quo Rhenus ipse Mare influit, Menapiorū Agros, vtramq; Fluuij ripam incolentiū, occuparunt. Quo *satis constat,* Menapiorū fines, quos *plerique opinātur* Iuliacenses fuisse, multo, quā *nunc,* maiores exstitisse. Hæc gēs, postea Rheno discreta, sollicitauit Vbios, *nunc* Agrippinenses, vt à Romanis deficerent, initio Imperij Vespasiani. *Tacitus.* pag.30.& 51.

Teutoni Populi vltra Rhenū Fluuiū fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorū loca, cum id Flumen in Galliā venientes transiissent, Impedimēta cum vnius fere Legionis præsidio reliquerunt. *Vsus* autē Teutonos *credit,* qui Franconiam, & Bauariam, Germaniæ Regiones, eísque finitimas terras inhabitāt. *Vulgus* verò omnes citra, & trans Danubiū populos appellat Teutonos. Hi forte, suis finibus quondā pulsi à Sueuis, qui quam latissime Agros desertos possidere gloriabātur, sese Cimbris sociarunt, cū quibus à Romanis, Duce Mario, cæsi sunt, quos *Pōponius Mela* Albi Flumini, Cimbrisque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos *transdit:* Teutonos tamen eos esse, qui trās Domitiū ad dextrā eius inhabitant, *plures scripsere,* inter Alpes scilicet Italiæ imminētes, & Danubij alueū incolētes. Dicti autē forte sūt à Tuiscone, eorū Rege, Manni filio, *vt sentit Tacit. lib. de situ Germ.* Italica, ac Gallica lingua alludūt.

Tigurinus, Pagus, & Populi eius quartā partē Helueticæ cōtinebant, ac inter Celtas erant. Inde forte *cōiectura est,* eos esse, qui *nūc* Turegiū cū Agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Cōstantienses, incolūt. pag.4.

Tolosates, Populi Galliæ Prouinciæ, finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longe à Sontiatibus Populis in Aquitania, nomē retinent. Ciuitas est Metropolis, Francorū Regi subdita. pag.3.& 28.& 64.

Treuiri, Populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruiis, Menapiis, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, *id est,* Metensibus, & Rheno Flumini vsque in Pontē, quo Cæsar transiecit Exercitū, quæ pars *nunc* est Coloniensis Diœcesis. Fere autem omnes Treuiri Germanica lingua vtuntur: &, nisi Exercitu coacti, imperata non faciebant. Nā Ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate nō multū à Germanis differebat. Horū inter Gallos, virtutis opinio erat singularis: & plurimū Equitatu,

Peditatúque valere existimabantur : nomen retinet. Situs Ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius Ciuitatis Præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui, proximis his annis Legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vna cum Cardinali Luxemburgẽsi, re infecta abiit. pag. 10. & 21. & 26. & 39. & 51. & 52. & 90.

Triboces, seu, Triboci, Populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum, finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spirẽsibus, Lingonibus, & Rheno, fere omnes Germanica lingua vtẽtes. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Maguntinæ : *nunc* Argentinenses *Latine* dicti: quibus vulgaris sermonis cum veteri satis alludit vocabulum. Hi sunt in Regione Alsatia, *olim, vt quibusdam placet,* Heluetia pag. 15.

Trinobantes, Populi in Anglia, prope firmissimam earum Regionum Ciuitatem incolẽtes, Mari proximi, & Cenimagnis, & Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Cassiis, Angliæ Populis. pag. 43.

Tubantes, Germaniæ Populos, qui Phrysiæ partem Mari Oceano, Rheno Fluuio, ac Lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quã antea Manni Populi habitarant, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus.*

Tulingi, Populi erant finitimi Heluetiis, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus: &, *vt quidam opinantur*, etiam fuerunt incolæ Turegi opidi, *nũc* inter Heluetios siti, quod forsan *tunc* ex illorum Pagorum numero non erat, in Constantiensi Diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. *Quidam* autẽ *interpretantur* Puregũ, quasi Duregum, id est duorum Regum : & Tulingos credũt *nunc* Lotaringos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe. pag. 2. & 7.

Tungros, Belgarũ Populos, *Tacitus facit.* Hi cis Rhenũ, & Mosam, inter Eburones, numerantur. Opidum est, nomen retinens. *olim* Ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem vrbem translata, vsque ad cuius opidi mœnia, *vt plerique volunt*, Oceanus protẽdebatur, cuius rei quędam illic vetustatis *adhuc* monumenta videntur. Inde *Cæsar scribit,* Eburones, fuisse Mari proximos.

Turones, Populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauẽsibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ Citerioris Ducatu, nomen retinens, in Regno Francorum sita, quam & Andegauensem vrbem D. Ludouicus, Francorum Rex, Britannię Ducatui detraxit: cuius tamen Prouincię omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, Ciuitates remanserunt. pag. 23. & 64.

Tygenos (*quin potius*, Icenos) Populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus Neronem imperatorem heredem instituit, Non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus.*

V

VAdam, inter Coloniensem, & Traiectensem vrbes locum vltra Nouesium Rheno Fluuio, & cis eum adiacentem in Ducatu Cleuensi sitũ, *Cæsar* non memorat, sed *Tacitus.*

Vangiones, Populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno Fluuio, omnes fere Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, *nunc* Vuormacienses dicti, Alsatiæque (*olim*, Heluetiæ : tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris) adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, viderentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis recta à Matronæ Fluminis ortu ad Rhenum Fluuium Celtas his finibus à Belgis dispartiat : quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Treuirensis, in Ducatu Barrensi consistens, adscribitur. pag. 15.

Vascones, in Aquitania Populos, *Tacitus memorat.*

Vatasticam Insulam, in Fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Phrysiis, quæ est Diœcesis Traiectensis, non memorat *Cæsar* sed *Tacitus.* Batauos autem, quos Hollãdos *dicimus,* longe alios esse, *certũ est*, ab illis Hollandis, qui prope Balteum Mare, ac Daciam habitant: sicut & alia est, circa id Mare, & Daciam, Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas Castellum, quasi in mediis Eburonum finibus, nõ longe à Colle vno, siluis, & tumulo, ac magna cõualle, vbi Titurius, & Aurunculeius Romani hiemantes cũ Legione vna, & v. Cohortibus, à II. Eburonũ Regibus dolis intercepti sunt. Id Castellum proximũ fuisse Limburgẽsi, nec lõge ab Aquisgrani vrbe, *verisimile est.* Forsan eo loco, vbi est *nunc* Castellũ, cui Valcatus Mons nomen est. Vatucæ tamẽ Castello, *vt Cæsar ipse describit*, suberat Rhenus Fluuius: propterea *nõnulli credunt,* Vatucã Castellum fuisse, vbi *nunc* est Iuliacum opidũ, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranũ, & Coloniam, Germaniæ vrbes Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari *putãt*, vbi *adhuc* plura insignia vetustatis monumẽta apparẽt. pa. 59. & 60.

Vbij, Germani Populi, *olim* Transrhenani, quorum fuit Ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, & ceteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multúmque ad hos Mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi vectigales fecerunt, multóque humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primo trans Rhenum Exercitu, per Pontem, in Menapiis factum, ducto, vastatis Agris Sicambrorum, se recipit. Iterum autem paullulum supra eum locũ, quo ante Exercitum transduxerat, Pontem in finibus Treuirorum fecit, Legionésque trãsduxit: cuius Pontis vltima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, *nunc* Colonienses, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos *plerisque placet:* qui, *vt verisimile est*, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt, quę Ciuitas paullò post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, *vt Tacitus scribit*, consumpta est, & fere eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum *esse constat*, vt *in Epistolis refert Seneca*. Vbij igitur, Cæsaris tempore, *vt coniectura est*, loca, vbi Marchiæ Comitatus à Duce Cliuensi *nunc* possessus, & Vestfaliæ opida sunt, parsque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur, quorum *adhuc* magna pars ad Coloniensem Ecclesiam pertinet. Hos *Tacitus*, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, *scribit*, quod forte ad vtramque Rheni ripam vicos, Agros, possessionésque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtramque ripam, sic & Phrysij, & Geldrenses *nunc*, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, Agros, possessionésque habebant, & *adhuc* possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum Fluuium protensos Saxones fuisse, *quibusdam placet*. quod facile est, cum quis origine Saxo illic forte aliquid possederit, vt sæpe Principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit. pag.32. & 34. & 54.

Vellauni, Populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu, Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens, à multis tamen S. Flori Ciuitas dicitur. pag.80.

Vellaunodunum, inter Celtas, Opidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum opido, ac Genabo, opido Carnutum, quod Genabum opidum Pons Ligeris Fluminis continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno, opidis Biturigum, in Francorum Regno situm. pag.65.

Velocasses, Populi inter Belgas, Morinis, Neruiísque finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi *hodie* Casletenses *dicti*, in Comitatu Flandriæ, & Francorum Regno, Morinensiq; Diœcesi siti, instar Pagi sunt. Hanc Prouinciam repetit Rex Franciæ *nũc* à Duce Burgundiæ. pag.17.

Veneti, Populi inter Celtas, ex maritimis Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur: proximi Vnellis, Osisinis, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus: hi, *vt quibusdam placet*, etiam Vanes *dicti sunt*, in Prouincia Turonensi & Regno Francorum siti. Ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ Regionum earũ in Britannia Britonante. Sunt præterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi, Venuxinum Comitatum incolentes, patrimonio Beati Petri subditi. Hos, partẽ Galliæ, Prouinciæ Romanorum, fuisse, *quibusdam placet*. pag.23. & 25.

Veragri, Populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, Montésque Sancti Bernardi, & Brigã, quos Veragros Rhodanus Fluuius interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui S. Mauritius dicitur, Diœcesis Sedunẽsis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad Montes illos, quos Cęsar Summas Alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. pag.24. Varagri sunt *Plinio*.

Verbigenus, Pagus Heluetiorum, inter Celtas. pag.8.

Veromandui, Populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiísque finitimi, nomen retinent, in Francorũ Regno siti, at ex magna parte in Diœcesi Laudunensi, ac Suessionensi, & ex toto in Prouincia Rhemẽsi, instarque Prouincię habentes, inter quos sunt incolę opidi S. Quintini, quos Rex repetit. Varmandois, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. pag.19.

Vesontio, opidum maximum Sequanorum, natura loci munitũ, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundię circumseptum. Ciuitas est Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens, mutata litera V in B, vt Romanis, & Vasconibus pronunciandi mos est. Situm habet, qualem *Cæsar in Cõmentarijs descripsit*, pręterquam quod *nunc* eã idem Fluuius ex magna parte intersecat. In illa sunt loca vetusta, qualia Romæ, quæ Pãtheon, Campus Martius, Campúsque Mineruæ, vulgò semper *Latine* dicta sunt, multáq; alia priscę vetustatis monumẽta cõsistunt. pag.10.

Vetera Castra hibernorum Romanorum locum, citra, & prope Rhenum Fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exsurgens, pars equo aditur, vbi Opidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus Amnis, & latitudo Camporum inter Ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, quibus hibernis obsideri, premíque Germanias Cæsar Aug. crediderat, *non Cæsar*, sed *Tacitus* refert. In Cleuensi Ducatu situm.

Vienna, Ciuitas Metropolis in Gallia, Prouincia Romanorum, *nunc* Delphinatus, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam Fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorum finibus, dispartiente Rhodano Aeduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco opidum, *nunc* Ciuitas, pertinebat, *hodie* Lugduno Ciuitati finitima, benéque sita. pag.65.

Vindonissæ, locũ prope Maguntiam, vrbem Cisrhenanam, non *Cæsar*, sed *Tacitus*, refert.

Vnelli, Populi inter Celtas, ex maritimis Ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osisinis, Lexobiis, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter Ciuitates Armoricas numerati, in Prouincia Turonensi, & Francorum Regno siti. pag.23.& 80.

Vocates inter Aquitanos, proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ Citerori, in Regno Francorum siti. ab his forte Vascones *dicti*. Hos *coniectura est*, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, in Francorum Regno sita, quos Vasatenses *dicimus*. pagina 29.

Vocetius Mons in Heluetiis, quem *Cæsar* nõ memorat, sed *Tacitus*.

Vocontij, Populi, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, *id est*, Tarentasiis, finitimi, & Allobrogibus, vltra Alpes Graias, quibus *hodie* Mons Cinerum, siue Cinesius, nomen est. Hos Isara Fluuius alluit. Vasatium, *Gallice*. pagina 3.

Volgæ, Populi Prouinciales, non longe ab Artomicis, seu Arecomicis, qui *nunc* Aurasienses sunt, Tolosatibus, Narbonẽsibus, Massilienſibus, Gabalis, Cadurcis, Heluiis, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus Fluuius alluit, posthac Ligusticum Mare influit. Aremici, aut Arecomici, pridem, *à nonnullis: nunc* Auenionẽses *dicti*. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Arelatensis *olim, nunc* verò Viennensis, *maiorum nostrorum memoria* patrimonio Beati Petri, emptionis titulo, addita. Hic Romani Pontifices Sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbis Romæ, tenuere, LXX. & amplius annos, donec felicissimo euentu Italię restituti Pontifices, ad *hanc diem* mansere. pag.51.& 64.& 77.

Vosegus, Mons, in finibus Lingonum, à quo Mosa Fluuius profluit, non longe à Fonte Matronæ Fluuij, in Francorum Regno situs. pag.32.

Vsipetes, Germaniæ Populi Transrhenani, qui cũ Thẽchtheris, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes Rhenum Fluuium transierunt, non longe ab ostio, vbi in Mare influit, & Menapiorum Agros vtramque Fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc *constat*, Menapiorum fines, quos *plerique opinantur* Iuliacense: fuisse, multo latiores, maioréſque exstitisse, & agros Ducatus Montensis Rheni ripis vlterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse. pagina 30.

Vualis, seu Vacalos est pars Fluuij Rheni, quam Mosa Fluuius recipit ante, quam in Batauos, & Mare Oceanũ fluat, & est Diœcesis Traiectensis, prope Nouiomagum opidum, & Traiectensem vrbem Episcopalem, nomen retinens. pag.32.

Vxellodunum, opidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longe à Gallia, Prouincia Romanorum, Monte, egregie loci natura munito, situm: cuius partes omnes præruptissimis saxis difficili adscensu, & Flumine infimam vallem diuidẽte, totum pæne Montem cingente, præmunitæ erãt. sub cuius etiam muro magnus Fons Aquæ perrumpebat, ab ea parte, qua fere Pedum CCC. interuallo Fluminis circuitus vacabat. Vide Cæsarem de bello Gallico lib.8. pag.91.

Ædui, Populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas. Hi *adhuc* nomen priscum *Latine* retinent, inter Burgundos *nunc* nominati. nec citra Ararim Flumen, (qui *nunc* Saona appellatur) aliquos habent fines, nec *hodie* sunt Sebusianis finitimi. In Ducatu Burgundiæ, & Francorum Regno siti. Ciuitas horum Aeduorum Episcopalis est, in Prouincia Lugdunensi. pagina 9. & alibi sæpe.

Atque

ATQVE hæc de Gallorum, Gallísque, qui aut proximi, aut finitimi, sunt Populis, ita perstrinximus, vt, quamuis vetustatem illustrare pro virili consilium fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclare gestas ab iis explicent. Nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus. Nam, si aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ varietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut Fluminum, vires, res gestas ad hanc normam dirigere voluissem; id sane & operosum nimis, ac immensi pæne operis fuisset, & consilij obliti nostri videremur: quippe qui ab initio *Cæsarem* tantum, aut *Tacitum*, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro Indice complecti voluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem Lectorem volo, multa illum ex varia Historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam, saltem oram Litoralem, notiora nobis factura sint. Nam, vt vlterius penetres, hæc Legis Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens, gentium omnium Regina, Italia, tantas mutationes sensit, vt vix nomen vllum retineat, quod *olim* habuit. Quis enim nescit, eam Italiæ partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Cãpani *olim* tenuere, totam *nunc* in Regni Neapolitani nomen abiisse: quod *olim* Latium, *nunc* Campaniam, aut terram Romanam; quę Gallia Cisalpina, in Lombardiam; quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam; quæ Flaminia olim, *nunc* in Romandiolam esse mutatam? Iam, quæ priscis illis temporibus clarissima Opida fuerant, aut penitus concidere, aut in vicos abiere, successeréque omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lirim enim *à veteribus* Amnem dictum, iam DCC. ab hinc annos à Gariliano Castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerãt, Garilianum *appellamus*. Ticinum *olim*, *nunc* Papiam, à Papio quodam, Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania in Pontem Curuum mutatæ. Egnatia Apuliæ, Iuuenatium *à nobis* dictum. Anienum ipsum Patrem, Tiberonem *Accolæ vocant*. Sipus illa sæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, *nunc* Manfredonia *vulgò*, à Manfredo, Secũdi Federici Imperatoris filio, dicitur. Verum longius, quam par forsan erat, euagati sumus. Cetera sibi Lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à Nobis exspectet.

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM QVÆ IN COMMENTARIIS CAESARIS HABENTVR.

A

Abies in Britannia non prouenit. pag.42
Acarnania Cæsari subdita. 143
Acco, Senonum princeps 53. eius supplicium. 62
in Achaia, & Dyrrhachio à Cæsare gesta. 144
achillas præfectus regis Ptolemæi ad occidendum Pompeium missus. 155. Idem exercitus Alexandrini dux aduersus Cæsarem 156. eius crudelitas 157: eius copiæ, ibid. interitus. 159
achillis, & Memnonis congressus. 208
acilla ciuitas libera se Cæsari dedit 186
actius Pelignus Pompeianus captus à Cæsare incolumis dimittitur. 101
actius Rufus L. Afranium apud Pompeium proditionis postulat. 150
actij vari Pompeiani delectus. 100. fuga eiusdem ibidem.
actius varus Tuberonē appulsu Africæ prohibet. 105. eius copiæ 124. castra ibid.
actij vari cum Curione pugna. 127. periculū, clades, astutiaque. ibid.
actius varus castellorum præfectus 209. eius mors. 210
actuariæ naues. 39.145
actuariis nauibus rostra imposita. 170
ad exercitum manere. 50
adbucillus Gallus Allobrox. 144
adcantuanni, seu Adiatonni rebellio, & mox deditio. 28.29
adolescentes facile traducuntur. 71
aduatici, eorumque res. 19. 22. & dein. 47. 51. 53. 208
aduesperasset. 156
ἄδυτα templorum. 59
ædificia Gallorum.
æduorum auctoritas, potestas, & mox calamitas. 55. 65. 71. 94. clientes. 80. tumultus ac seditio. 70. perfidia. 75
æduorum lex de magistratibus suis. 70
æduorum res cum Aruernis. 8. cum Biturigibus. 69. cum Cæsare, & Romanis. 3. 5. 6. 9. 10. 12. 13. 41. 51. 53. 66. 70. 71. 72. 73. 75. 77. 83. cum Heluetiis. 3. cum Sequanis. 55
ægus Gallus Allobrox, apud Cæsarem accutus. 144. ad Pompeium transfugit. ibid.
ægypti monumenta. 165
ægypto & Alexandria Cæsar potitus. 167
ægyptiæ classis Pompeianæ præfectus Pompeij filius. 131
ægyptij milites Cæsari insidiantur. 156
æquinoctialis nauigatio periculosa. 38.44
ærariæ secturæ in Aquitania. 28
ærei nummi, & anuli ferrei pro nummo apud Britannos. 42
æs apud Britannos non nascitur. ibidem
æstus maris bis incitatus duodecim horarum spatio. 26
ætolia à Cæsarianis ducibus recepta. 138.
afranij, & Petreij, res. 107. 108. 109. 114. 116. 122.
afranij mors. 201
afraniana legio. 204. vide Petreius.
africa, insidiosa natio. 180.
africæ calamitas. 184.189
africanæ Cæsaris copiæ. 197
afrorum mos in frumentis suis in specubus subterraneis condendis. 194
agar opidum. 194.197
agendicum opidum. 62.65.76
agriculturę cur non studeant Germani. 57. 58.
agri priuati olim Sueuis nulli. 31. neque Germanis quidquam agri priuati est. 57
ahenobarbus. vide Domitius.
alba opidum. 101
albici contra Cæsarem à Massiliensibus acciti. 106.110.118
albicorum feritas. 110. virtus. 119
alces feræ. 58
alduasdubis Fluuius. 11
alexandriam vsque Pompeium Cæsar persequitur. 156
alexandria, receptus fugitiuorum Romanorum. 157
alexandriam Achillas occupat. ibidem
alexandria, incendio tuta. 159
alexandriæ descriptio. 159.162
alexandrina licentia. 157
alexandrini belli initia. 158. & dein.
alexandrinorum diligentia, sollertia, industria. 159. 160. versutia 164
de Alexandrinis plura leges in lib. Hirtij de bello Alexan. 159. & dein.

alexia Mandubiorum opidum. 78
alexiorum obsessorum perplexitas. 80.81
ad Alexiam opera Cæsaris. 78
alga iumentis in pastum data. 184
allienus Siciliæ prætor. 179
allienus proconsul Cæsari commeatum in Africam mittit. 186
allobrogum animus erga Romanos. 43
allobroges ad Cæsarem confugiunt. 4. frumentum Heluetiis dare iubentur. 8. solicitantur. 77. fines tuentur. 78
alpium transmittendarum difficultas. 23
alteri, & alteri. 8.203
amanus mons. 138
ambacti equitum Gallorum. 56
ambarrorum ad Cæsarem legati. 4
ambianorum deditio, 17.19
ambiliates Galli. 25
ambiorix, & Catiuulcus Eburonum principes. 44.45
ambiorix Cæsaris beneficiarius. 45
ambiorigis fraus, & perfidia aduersus Romanos. 45.46.47.48.53
ambiorigem vlcisci & debellare Cæsar statuit. 53.58.59.90
ambiorigis mira fuga. 59.62
ambiuariti. 32
ambiuariti Aeduorum clientes. 80
ambracia. 139
amphilochi à Cæsare recepti. 143
ana opidum. 106
anartes populi. 58
ancalites Britanniæ populi. 43
ancona opidum. 110
andes opidũ. 23.25.64
androsthenes Thessaliæ pretor 149
animarum immortalitas. 56
annij Scapulæ mors. 172
annotinæ naues. 41
anserem Britanni non gustant. 42
antecursores Cæsaris. 101
antiochi Comageni auxilia Pompeio. 131
antistij Turpionis Q. que Pompeij monomachia. 208
antonius Cæsarianus. 95.131.136.137.138
antuates Galli. 24
apollinem morbos depellere. 56
apolloniam Cæsar recipit. 133.136
apolloniæ commoditas Cæsari. 149
apsus Fluuius. 133.135
apuliæ grauis autumnus. 131
aqua dulcis ad litora marina 160
aquæ euertendæ labor. ibid.
aquæ, & ignis interdictio. 62
aquillaria lacus in Africa. 124
aquitania tertia Galliæ pars. 28
aquitaniæ limites. 1
aquitaniæ pars maxima sese Crasso dedit. 29
aquitanorum clades. ibidem
aquitanorũ rebellio aduersus Romanos. ibi.
arar Fluuius. 4
aratores stipendiarij milites facti. 183
arduenna silua. 40.58
arecomici Volcæ. 64.77
arguetius Cæsarianus. 204
ariarates Ariobarzanis frater. 175
ariminum opidum. 99
ariobarzanes cccc equites Pompeio suppeditat. 131
ariouistus Germanorum Rex. 9.10.11.12. & deinc. 45.51.55
armis concrepandi mos apud Gallos 67
armorum officinæ Alexandriæ institutæ 159
armatum concilium Gallorum. 51
armenia minor Deiotari regnum. 167.175
armoricæ ciuitates. 135.80.91
arsinoe Ptolemæi Regis minor filia. 159.167
aruernorum, & Aeduorum factiones. 8
aruerni, & Rutheni, à Fabio Max. superati. 13
aruernorum timor à Cæsare 64
arundinum radicibus pasti equi. 144
in Asiam Cæsar proficiscitur. 177
asculum op. à Cæsare recipitur. 101
ascurum opidum. 183
asparagum Dyrrhachinorum opidum. 138
aspauia castellum. 208
asprenas proconsul. 197
asta op. Cæsari se dedit. 211
ategua opidum. 204. capitur. 207.208
atrebates. 17.19.20.80
auaricum op. Biturigum. 66.67.69.74
auienus trib. militum ignominiose à Cæsare dimittitur. 191
aulerci Romanis dediti. 23. rebellant 27.80
a. Bæbius, eques. 20[illegible]
a. Clodius. 152
a. Fonteij ignomminiosa dimissio. 191
a. Gabinius. 131
a. Trebellius eques. 209
a. Valgius. 205
a. Varro Pompeianus. 135
aurigarum Britãnorum in prœliis mira dexteritas. 37
ausci Aquitani Romanis dediti. 29
ausetani ad Cæsarem transeunt. 111
auspiciorum, & religionum obseruans Pharnaces. 177
auximum opidum 100
axona Fluuius. 17.18

B

BAbilius. 205
bacenis silua. 55
bætis Fluuius. 173.203
bæturia. 208
bagrada flu. 124
baleares funditores. 17
baleares insulæ. 183
balista turrem deiiciens. 205
barbarorum mos in castris figendis. 92
basilica. 172

batauorum insula. 32
belgæ. 1.16
belgæ Gallorum fortissimi. 1.16.96
belgarum in Romanos coniuratio. 16.17.19 fuga & cædes, ibidem. in Britanniam commigratio. 42
belgium. 44
bellicatio noua, & inusitata. 142
bellica porta Vticæ. 124
bellica laude semper inclyti Galli. 51.63.80
bellidenses Cæsari se dedunt. 133
bellocassi populi. 80
bellonæ templum. 175
bellouaci, eorumque res. 17.18.19.76.80.85. 86.87.88
berones Cassiani. 172
bessi in copiis Pompeij. 131
bibracte opidum Aeduorum. 7. incenditur. 75.
bibrax Rhemorum opidum. 17
bibractense Gallorum concilium. 77
bibroci Britanniæ populi. 43
bibulus xxx. naues Cæsaris incendit. 132. eiusdem odium in Cæsarem. 134. crudelitas in Cæsarianos, ibid. mors, 135. filij eius duo occisi. 157
bigerrones Romanis dediti. 29
bithyniæ, ac Ponti compositio Cæsari difficilis. 175
biturigum res. 64.85
biuius Curius Cæsarianus. 103
boduognatus Neruiorum dux. 21
bogud Mauritaniæ Rex à Cassio in auxiliũ vocatur. 173. aduersus Marcellum pugnat. 174. à Pompeio filio infestatur. 183
bogud Rex, & P. Sitius Cirtham Iubæ Regis opidum inuadunt. 184
boia opidum. 66
boij populi 2. Heluetiorum auxiliares. 7. Aeduis attributi. 8
bona Iubæ Regis sub hasta vendita. 201
bos cerui figuræ. 58
bosphori Rex constituitur Mithridates Pergamenus. 178
brachium ad Flumen Salsum Pompeius facit. 205
brannouij. 80
brannouices. ibidem
bratuspontium Bellouacorum opidum. 19
britanniæ descriptio, & Britannorum res, 34. 35.36.37.38.41.42.43.44.
britanniam disciplinæ ergo adibant Galli. 56
brundisium opidum, circaque res gestæ. 103. 104.131.136
brutus adolescens Cæsarianus. 64. eius classis aduersus Massillienses. 118.119.123
bullis, & Amantia opida. 140
bursauolenses populi. 207
buthrorum opidum. 134

C

Cabillonum & Matiscona. 83
caburus Allobrox. 77
cadauera hostium pro Cespite. 210
cadetes populi. 80
cadurci. ibidem
cæcilius niger Barbarus Pompeianus. 211
cæcinæ Cęsar ignoscit. 200
cæresi Germani. 17
cæsar Antonio adest in Auguratus petitione 95
cæsar cum Afranio dimicat. 107
cæsar Deiotaro ignoscit. 176
cæsar deprecans à suis militibus non exauditur. 199
cæsar dictator à M. Lepido dictus. 123. idem Dictator quarto designatus. 202
cæsar, & Pompeius vicina castra ponunt. 133. 140
cæsar in Galliam contendit. 3.55
cæsar in mare se abiicit, & nando euadit 164
cæsar nouem annis iisdem fere militibus vsus. 99
cæsar Pompeio conciliari vellet 103.133.135
cæsar Rhenum transiicit. 34
cæsaris pro castris semper duæ legiones excubabant. 68
cæsaris & Pompeij nouissimum inter se prœlium. 152
cæsaris ad Scipionem de pace mandata. 144
cæsaris memorabile factum in creditorum miseria. 135
cæsaris in Hispania res gestæ. 126
cæsar se esse Cæsarem respondet. 207
cæsarianæ classis incendium. 154
cæsarianarum copiarum duces contrarij 173
cæsariani exercitus tolerantia, sitis, & fames 154
cæsariani à Pompeianis in colloquio condicto contra fidem vulnerantur. 135
cæsariani equites fugantur. 33.147
cæsariani equites mille contra septem millia Pompeianorum confligebant. 151
cæsariani milites ab Afranio, & Petreio male plectuntur. 114
cæsariani milites in quodam castello omnes vulnerati. 143
cęsariani milites desperatione se interficientes. 47
cæsariani milites indomabiles. 164
cæsarianorum aduersus Britannos difficultates. 35.36
cæsarianorum militum aduersus Germanos trepidatio. 11
cæsarianorum aduersus Pompeianos pugna & victoria. 210
cæsarianorum strages à Pompeio. 205
c. Antistius Reginus legatus Cæsaris. 52
c. Auienus trib. mil. ignominiose à Cæsare

dimittitur. 191

c.Biotius Reginus eques Romanus à Cæsare captus. 194

c.Caluisius Sabinus Cæsarianus 138

c.Caninius Vxellodunũ obsidet. 91. & dein. vide, Caninius.

c.Carpineius eques Rom. 45

c.Casſius Syriacarum nauium Pompeij præfectus. 131

c.Clusianus ignominiose dimittitur. 191

c.Considius Longus Pompeianus. 124.179. eius crudelitas. ibidem

c.Crispus Sallustius. vide, Crispus Sallustius.

c.Curio Trib.plebis Cæsaris fautor.95. vide, Curio.

c.Decij Quæstorij à Sallustio fuga. 186

c.Fabius legatus Cæsaris. 44.91.106

c.Flauius eques. 209

c.Fundanus eques Romanus ad Cæsarem transfugit. 205

c.Fusij Cottæ Romani equitis mors. 63

c.Gallonius eques Rom. 122

c.Marcellus Rhodiæ clasſis Pompeianæ præfectus. 131

c.Marius. 11.187

c.Mesſius Cæsarianus. 186

c.Plætorius Quæstor. 167

c. Pomponius Pompeianus 131

c.Sallustius Crispus præt.180. proconsul. 201

c.Saserna. 192

c.Trebonius legatus Cæsaris.43.61.106. Masſiliam oppugnat.118. prætor vrbanus. 135

c.Triarius Pompeianus.131. eius de procursu militum præceptum. 152

c.Valerius Donataurus. 77

c.Valerius Flaccus. 14

c.Valerius Procilius Galliæ prouinciæ princeps. 6

c.Vergilius Petronus Pompeianus. 185. eius deditio. 201

c.Vocatius Tullus. 58

c.Volusenus, Trib.milit. 24.35.94.144

calaguritani populi. 111

calcatæ ad fosſas complendas. 206

calenus Cæsarianus. 134

caletorum potestas. 17

calidon opidum. 138

calones inermes armatis hostibus intrepidi occurrunt.21. eorum fuga. ibidem

calpurnius Saluianus. 172

cameli XXII Regis Iubæ à Cæsare capti. 195

camulogenus Aulercus.76. eius mors. 77

intra cancellos pugnare. 181

candauia. 133.149

caninius Rebilus legat⁹ Cęsaris.104.140. 211

canopus. 165

cantabri populi. 106

cantium Britanniæ. 42

canusium opidum. 103

capillo promisſo sunt Britãni, reliqua omni corporis parte rasa. 42

cappadoces in copiis Pompeij. 131

cappadocia regnum Ariobarzanis. 167

capita hominum occisorum aduersus hostiũ opidum ad terrorem conuersa. 210

caput Cn.Pompeij adolescentis Cæsari allatum. 212

capua opidum. 100

capua perfugium Pompeianorum 101

caralitani Cæsaris studiosi. 105

caraleis Sardiniæ Cæsar adit. 202

carbona opidum. 173

carsulenus Cæsarianus præfectus. 166

carmonenses populi. 122

carnutes, eorumque res. 44.51.53.63.91

carruca op. 209

carteia op. 211

caruilius Rex. 44

casſi Britanniæ populi. 43

casſiuellaunus Britannorum dux. 42.43.44

casſianæ turmæ honor à Cæsare. 209

casſius Pompeianus. 154

casſij Pompeiani timor.139. eius fuga. 155

casſius Longinus Pompeianus proprætor relictus.171. eius stipatores. 172. eiusdem odium apud milites.171.172. pugna cum Marcello.173.174. vulneratio, & cõsanatio. 172. eiusdem mors. 175

castellani castellorum domini. 169

casticus Sequanus Catamantaledis filius. 2

castra Lunata. 197

castra munire quando primum ceperint Galli. 70

castra Postumiana, locus. 204

catamantaledes Sequanorum princeps. 2

catascopus. 184

catenæ ferreæ pro funibus. 26

catiuulcus Eburonum princeps. 44. taxo vitam finit. 59

cato Cæsaris hostis.98. Siciliæ prætor 105. eius de Pompeio querela, ibidem. eiusdem ad Cn. Pompeium filium oratio. 183

catonis Lusitani oratio ad Cæsarem 206

catonis Vticensis molimina aduersus Cæsarem. 187. eiusdem apud Vticam gratia, labor, exitus. 199.200 vide, M.Cato.

catuacorum potestas. 17

caturiges Galli. 3

cauarillus Aeduus capitur. 78

cauarinus Senonum Rex. 51.53

causſam ex vinculis dicere. 2

causſula. 191

celeritas Cæsaris. 50.65.72

celtæ, qui & Galli. 1

celtiberia regio. 111

celtiberi populi. 106

celtillus Vercingetoricis pater. 63

cenimagni Britanniæ populi. 43

centrones populi. 3

cercinna insula. 180
cercinnates Cæsarem commeatu iuuant. 186
cerui in operibus militaribus. 79
ceteio Cæsar ignoscit. 200
cetrata prouincia. 106
cetrati Afraniani occiduntur. 113
chara radicis vsus pro pane. 142
cherronesus. 161
cherusci Germaniæ populi. 55
cibaria trium mensium molita secum efferunt Heluetij. 3
ciceronis hibernorum oppugnandorum consilium. 48
ciceronis prudentia.48.periculum. 49
ciceronis cura Cæsari. 50
ciceronis obseruātia mandatorū Cæsaris. 60
ciliciæ ordinatio per Cæsarem. 175
cimberius,&Nasua Sueuorum Imperatores. 10
cimbri,ac Teutoni Italiam vastantes. 10.11
à Mario pulsi. 11
cingetorix,eiusque res. 40.44.51.54
cinga Fluuius. 109
cingulum opidum. 101
cippi qui dicantur. 79
cirtha opidum capitur. 184
cispius,& Aquila Cæsariani. 194
ciuilis dissentio Romana. 84
ciuilis dissensionis remedium. 95.96
ciuilium dissensionum seditio. 174
ciuitas omnis Heluetia in quatuor pagos diuisa. 4
ciuitas Parisiorum,& Senonum. 53
ciuitatum Germanicarum laus. 58
ciuitates Cæsari amicæ ab eius inimicis vexantur. 122
ciues Romani Gaditani. ibidem
ciuium Romanorum bona, qui cōtra populum Rom. arma tulissent, Zamæ vendita. 201
clades ingens Cæsarianorum. 147
clasis Pompeiana. 131
clasis Cæsariana. 132
clasis Cæsarianæ incendium. 154
clasis Gallica aduersus Romanos. 26
cleopatra cum fratre suo pugnans. 155
cleopatra à Cæsare Regina Aegypti constituitur. 167
clientum Gallorum fides. 72
clodius Aquitius Cæsarianus cæsus. 208
clodius Cæsaris & Scipionis familiaris. 144
clodij cædes. 63
clodianæ cædis reus Milo. 135
clupea insula. 124.179
cn.Domitius Caluinus. 129.138.199
cn.Magius præfectus fabrum Pompeianus captus ad Cæsarem adducitur. 103.104
cn.Piso Pompeianus. 179.182
cn.Pompeius proconsul. 52
cn.Pompeius Q.Titurij interpres. 47
cn.Pompeij adolescentis molimina.202.eius cædes. 212
cn.Pompeij aduersus Cæsarem iniquitas. 96
cn.Pompeij præsidium fragile. 207
cn.Pompeij res præclare gestæ. 183
cn.Pompeij virtus.64.Vide Pompeius.
cocosates Aquitani Romanis dediti. 29
cœlij prætoris iniquitas. 135
cœliæ leges. ibidem
cœlius de rep.remotus. ibidem
cœlius Vincianus Cæsarianus. 177
cohortes colonicæ. 122
cohorti vni Pompeianæ decem Cæsariani certare non detrectant. 189
colonorum delectum habent Pompeiani.101
comana op.167.Bellonæ templum. 175
comius,Atrebatensium Rex,eiusque res. 35.36.44.53.80.85.89.94.95
commeatibus duobus reportatus ex Britannia Rom.exercitus. 44
commentariorum Cęsaris elegantia. 84
commentarios Cæsaris Hirtius contexuit. ibidem
commilites. 125
commilitij consuetudinis ius. 149
conclamandi mos in castris. 148
conclamare vasa. 112
conditionem ab hoste armato Romani non accipiunt. 48
condrusi Germani. 17.59
conetodunus,& Cotuabus duces Gallorum. 63
confluens Mosæ & Rheni. 33
coniugia Gallorum. 57
coniuratio aduersus Cæsarem. 37. aduersus Q.Cassium Longinum. 172
considij Longi Pompeiani crudelitas.179.eius acta.6.186.188.199.eius mors. 201
consilia hostis audienda non esse. 45
consilium in ipso negotio non capiendum. 46
conuictolitanes Aeduus. 70.71.73
copiarum Cæsaris paucitas.131.eleuatio. 151
corbeus Bellouacorum dux.85.86.eius mors. 89
corduba Cæsaris amica.122.Hispaniæ caput. 203
cordubam Cæsar capere contendit. 204. & dein. 211
condubensis conuentus Varronem excludit. 122
cordubensium onus à Cassio Longino 171. defectio. 171.173
corfinium Cæsar oppugnat. 101.103
coriis intectæ turres. 68
corneliana castra. 124.127
cornelius Balbus vulneratur. 135
cornificius Cæsarianus Quæstor proprætor. 169.
cornu vnum in fronte bouis figura cerui. 58.

cornu bouis pro poculo. ibidem
coronam auream Pharnaces Cæsari miserat. 176
cortice ex arboribus potius se victuros Cæsariani minantur, quam Pompeium è manibus dimissuros. 142
corus ventus. 40
cosam in agro Turino Milo oppugnat. 136
cotho Hadrumeti. 194
cottæ Arunculeij prudentia ac virtus. 46
cotuatus & Connetodunus Gallorum duces. 63
cotus Aeduus. 70.78
cotus Thracum Rex D.equites Pompeio suppeditat. 131.139
crastini primipili Cæsariani fortitudo. 152. mors. 154
cratium vsus iu bellis. 104
creditarum pecuniarum sine vsuris soluendarum lex. 135
cremandorum cadauerum mos apud Gallos 57
crispus Sallustius Zamensis proconsul. 201. eiusdem ad Cercinnam insulam gesta. 186
crines mulieribus abscisi, & ex illis tormenta facta. 132
critognati Aruerni crudelis oratio in obsidione Alexiæ. 80
crudelitas veterum Gallorum 56.81
cuniculorum agendorum peritissimi Galli. 68
cupiditatis pecuniæ malum. 57
curio Cæsarianus eiusque res.100.104.124.125 & dein.eius mors. 129
curianorum militum trepidatio. 125.129
curiani equites à Scipione deficientes. 191
curiosolitæ pop.Rom.dediti. 23.25.80

D

Damasippi liberis Cæsar ignoscit.200.eius mors. 201
dardani in copiis Pompeij. 131
decimæ legionis commendatio. 12.20
d.Brutus adolescens. 26
classis ad Massiliam præfectus. 106.110
d.Lælius Asiaticarum nauium Pompeij præfectus. 131.140.154
deiotarus eiusque res. 131.167.169.176.178
delphos Calenus Cæsarianus recipit. 143
delta in Aegypto. 165
deuoti, qui Soldurij. 28. eorum mira fides. ibidem
diablintres Galli. 25
dianæ Ephesiæ fanum spoliari iubet Scipio. 138.interuentu Cæsaris impeditur. 156
dictator Iulius Cæsar. 23. dictatura se abdicat. 130
didius Gadium præfectus. 212. eius mors. ibidem
diei prolatio in exactione pecuniæ donatio dicta. 138
dij Gallorum.56.Germanorum. 57
dioscorides, & Serapion legati Ptolemæi Regis ad Achillam. 157
dis pater Gallorum. 56
diuico Heluetiorum legatus ad Cæsarem 4
diuitiacus, Aeduorum Princeps, eiusque res. 2.5.6.8.12.16.55
domitius Ahenobarbus Pompeianus. 101. eius de fuga ex Corfinio consultatio. 102. à Massiliensibus receptus excluso Cæsare. 106.110.inde fuga. 123
domitius proditionis arguitur. 126
domitius Caluinus. 138. eius cum Pharnace res. 167.168
donillaus Gallogræcus CCC equites Pompeio suppeditat. 131
dotis ratio apud Gallos. 57
drapes Senonum princeps.91.captus.92.inedia mortuus. 94
druidum descriptio. 55
dumnacus Andium dux.90.eius fuga. 91
dumnorix Aeduus Diuitiaci frater, eiusque res. 2.3.5.6.40
duo viri Aciem inclinatam restituunt. 208
duracius Picto. 90
duracotorum opidum. 62
duum viri municipiorum. 103
dynastæ prouinciæ. 175
dyrrhachio intercluditur Pompeius. 140
dyrrhachij, & Acaiæ gesta.143.& dein.
dyrrhachina duo prœlia Cæsarem nonnihil debilitarunt. 153

E

Eburones populi. 17. Treuirorum clientes.32.vbi siti. 44. eorum defectio.45. prædæ omnibus à Cæsare exponuntur. 60. vastantur. ibidem
eburonices aduersus Romanos conspirant. 27.
egesaretus Thessalus Pompeij fautor. 139
egimurum opidum. 189
eginium opidum. 149
elauer Fluuius. 70
elephanti condocefacti. 185
elephanti Scipionis. 179.188.190
elephanti communi periculo in aciem educuntur.188.eorum terroris minuendi ratio. 195
elephanti LX aduersus Cæsarianos producti 190.eorum fuga. 198
elephanti LXIV à Cæsare capti. 199
elephanto ferocienti veteranus miles se fortiter obiicit. 198
emolumento, id est impendio seu detrimento. 10
ennius citatus. 208.210

epasnactus

epasnactus Aruernus Lucterium Cæsari tradit. 94
ephesiam pecuniam auferre Scipio conatur. 138. ei salutem Cæsar affert. 156
ephippiorum vsus apud Sueuos indecorus, & turpis. 31
epibatæ armantur. 183
epidaurum Octauiana oppugnatione liberat Vatinius. 170
epirus tota Cæsari deditur. 133.140
eporedorix Aeduus. 71.72.77. capitur. 78
equestres copiæ, pedestres apparentes. 181
equestris prœlij consuetudo. 205.206
equitibus quingentis Heluetij quatuor millia equitum Romanorum propellunt. 5
equites mille Cæsariani septem millia Pompeianorum equitum sustinere non dubitant. 151
equites Galli. 56
equitum Gallorum temerarium iusiurandũ. 78
equites Germani sæpe in prœliis ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur. 31
equitum Romanorum generositas. 91
equi alga pasti. 184
equorum mira docilitas. 31
equorum studiosi Galli. ibid.
eratosthenes. 58
eritius bellicum instrumentum. 146
essedariorum vsus in prœliis, apud Britannos. 36.37
etesiæ venti. 156
euphranor Rhodius vir fortis. 162. eius mors. 165
exactiones grauissimæ Scipionis Pompeiani. 138
exactiones graues Cassij. 171
excommunicatio veterum Gallorum. 55
exercitus Cæsariani maior pars Tirones. 209
exercitus Cæsariani sitis. 195
exercit9 hostiles à mane vsque ad horam decimam in conspectu alter alterius immoti perstantes. 193
exercitus Afranij, & Petreij dimissus. 117
exercitus Rom. ab Heluetiis pulsus, & sub iugum missus. 3
explorator falsa renuncians. 10

F

Fabij Peligni facinus audax. 127
fabius Max. Ruthenos & Aruernos superauit. 13
facere pro sano, hoc est, quod sani esset. 41
facinus memorabile. 127.132.198.199. horrendum. 206
factiones Gallorum. 8.55
factum est metum esse magnum. 209
fagum & abietem Britannia non habet. 42
falcatæ quadrigæ Pharnacis. 177
facium in nauibus bellicis vsus. 26
fames ac pænuria Afranianorum. 113
fames Cæsarianorum militum ac tolerantia. 67.147
familiæ Orgetoricis decem millia hominũ. 2
familiæ vnius duo simul in Aeduo Senatu esse non poterant. 70
fana pecuniis spoliata. 99
fanum opidum. 100
fascium prælationis inuidia. 156
fauonius Scipionem castigans. 144
fautores Cæsaris LXXIV. à Pompeio securi percussi. 207
faustus Sylla. 99
faustus & Afranius viui à Sitio capiuntur. 201. eorum mors. ibidem
ferrariæ Biturigum. 68
ferrariæ officinæ à Pompeianis institutæ. 183
ferrum in maritimis Britanniæ locis nascitur. 42
festinatio Cæsaris. 184
fideicommissus exercitus. 129
fides Cæsaris. 207
fides Cæsarianorum militum cõstantissima. 189
fides tota Italia angustior. 130
fiduciaria opera legati. 122
fiduciarium regnum. 164
filia Ptolemæi regis minor ad Achillam se confert. 158
filiis in fœminino genere, Maiori ex duabus filiis. 167
fluminis alti transeundi ratio. 203
flumen auertere Cæsar molitur. 111
flumina Romanos milites non morantur. 75
flustates Romanis dediti. 29
fœderis militaris sanciendi ritus apud Gallos. 63
feminæ à viris prodi hostibus metuentes, viros hostibus ipsæ produnt. 69
foliis arborum pasti equi. 144
fontem cuniculo intercipit Cæsar. 93
fortissimi Gallorum cur sint Belgæ. 1
fortitudinis exemplum memorabile. 199
fortunæ vis. 59.60.61.65
fraternæ pietatis exempla. 6.33.185. zelus, & æmulatio. 6
frenati equi, & infrenati in bellis. 182
frigoris tolerantissimi Sueui. 31
frigoribus exposita est Gallia. 5
frumentari. 79
frumentum dediticiis suis dandum curat Cæsar. 5
frumentum certis diebus militibus admetiebatur Cæsar. 8
frumentum suum Heluetij comburunt. 2
frumenti angustia premitur Cæsar. 146
frumenti condendi modus apud Afros. 194
frumenta, & ædificia propria corrumpentes

Galli. 77
frumenta intra munitiones sata. 144
fuga Ambiorigis mira. 62
fugæ hostes celandæ ratio. 88
fugæ simulatæ fraus. 128
fugitiui etiam legatos de pace mittebant de saltu Pyrenæo. 135
fuluius Postumius adiutor Lentuli. 145
funera Gallorum magnifica. 57
fusius Galenus Cęsarianus.132.eius industria. 143
fusius Cotta occiditur. 63

G

Gabali populi. 77.80
gabinij Cæsariani felicitas.169.infelicitas,& mors. 170
gabiniani milites. 131.155.157
gaditani Cæsaris fautores. 122.123
galba Suessionum Rex. 16
galearum tegmenta ex viminibus. 145
galliæ diuisio. 1.55
gallia omnis ad Septemtrionem est. 5.34
gallia omnis pacata.23. repête tumultuatur. 25
gallia prouincia.107.Cæsari decreta. 10
gallia tamquam prædæ Germanis & Romanis exposita.13.subacta.94.libera esse iussa. ibidem
gallia Transalpina. 64
galliæ concilium,cui ne orbis quidem terrarum possit obsistere. 69
galliæ consensus aduersus Cæsarem. 45
galliæ consensus in libertate vindicanda. 80
galliæ conuentus Cæsar agit. 15. concilium inducit. 53
galliæ equitatus ad Cæsarem in Britanniam profecturum. 40
galliæ, & Germaniæ morum discrimina. 9. 55
galliæ & Hispaniæ regiones saluberrimæ. 131
galliæ fertilitas,ac opulentia præ Germania. 9
galliæ imperium sibi vindicare volunt Heluetij 2.Ariouistus & Cæsar. 10.12.13
galliæ motus repentini. 44.51
galliæ præsidia distribuit Cęsar. 94
galliæ prouinciæ seruitus. 81
galliæ res gestas Hirtius absoluit. 84
galli Belgæ. 16
galli bellicosi. 28.51.56.63
galli Celtæ lingua Gallica dicti. 1
galli disciplinæ ergo in Britanniam proficiscebantur. 56
gallorum equitum mos.56. iusiurandum temerarium.78. virtus, ac fortitudo mirabi[lis]. 109.180
gallorum veterum mores, ac instituta. 55. & dein.
galli à Dite patre progeniti. 56.græcis literis vtebantur, ibidem. humanis victimis diis litabant,ibidem.Cimbrico bello humanis corporibus vescebantur.81.in bellis sedere soliti.88.iumentis maximè delectantur. 31. etiam senes militant. 87. multos carros in bellis habent.109. procero ac mirifico sunt corpore.22.188.religionibus dediti,eorumque dij,ac vota. 56
galli armati in concilium veniebant. 51. nouis rebus plerumque student. 31
galli in copiis Cæsaris. 106. Iubæ Regis. 128. Pompeij. 131
galli proditores in exercitu Cæsaris. 19.54
galli vrbes suas ipsi incendunt. 66
gallorum aduersus Romanos coniuratio.25. 49.50.odium & insidiæ.46.63.rebellio. 16. 24.31.53.63
gallorum ante Cæsaris aduentum annua bella. 56
gallorum coniugia.57. consilia subita, & repentina. 25. 31. consuetudo erga liberos suos natu minores. 57. mos in rumoribus nouis excipiendis. 31
gallorum cum Cæsarianis prœlium. 25.81
gallorum disciplina ex Britannia allata. 56
gallorum duces ad Alexiam. 80
gallorum,& Belgarum eadem est oppugnatio. 17
gallorum fortitudo.58.industria ac sollertia. 68.infirmitas.33.leuitas ac mobilitas.16.26. 31.libertas. 63. mollities in aduersis. 28. temeritas innata. 73
gallorum facinus memorabile in mortis pro patria contemptu. 69
gallorum fuga,& clades. 25.82.83
gallorum Germanorumque Labienianorũ cædes. 188
gallorum immensæ copiæ. 80
gallorum ingenia candida,& aperta. 196
gallorũ inter se discrimina 1. factiones duæ. 8.55
gallorum mira consuetudo in concilij armati indictione. 51
gallorum nobilium genera duo,Druides,& Equites. 55
gallorum præcipui Belgæ,& Aedui. 96
gallorum principes ad Cæsaris pedes se abiiciunt. 7
gallorum tutelam aduersus Ariouistum Cæsar suscipit. 9.10.11.12
gallis ignota Britannia. 35
gallicarum nauium forma. 26.& dein.
gallica classis aduersus Romanos. ibidem
gallicæ plebis vilitas. 55
gallicus victus cum Germanico non conferendus. 9

gallico Germanicus ager non compar... ibidem
gallicorum murorum forma. 68
gallinam Britanni non gustant. 42
ganymedes Eunuchus nutricius Arsinoes. 159 eius odium. 164. impotens Regnum. 167
garites Romanis dediti. 29
garoceli Galli. 3
garumna Flu. 1
garumni Aquitanis Romanis dediti. 29
gebenna mons. 64. 75
gemella legio. 131
genabum Carnutum opidum. 63. 85. diripitur atque incenditur. 65
genabensis perfidia, eiusque vltio. 67. 69
gener à socero proscriptus. 51
geneua Allobrogum opidum. 3
genusum Flu. 148
gergobia opidum. 63
gergobina Boiorum op. 63
gergouia Aruernorum op. 70 eius oppugnatio. 73
germaniæ, & Galliæ morum discrimen. 55. & dein. 57
germani quando primum, & qua ratione in Galliam transierint. 9. 10. 13. 33. inde pulsi. 15
germanorum equitum virtus. 166
germani pedites summæ velocitatis inter equites pugnantes. 14. 92
germani leuis armaturæ. 116
germani Transrhenani continenter cum Belgis pugnantes. 1. Belgis aduersus Rom. coniuncti. 16. eos Cæsar vlciscitur. 54
germanorum ad Cæsarem legatio. 32. retenta. 34. aduersus Romanos dolor, & odium. 46. arrogantia. 32. cultus corporis. 57. cum Romanis cõflictus. 15. clades, ac fuga. ibid. & 33.
germanorum matresfam. prœliandi tempus suis præscribunt. 14
germanorum magnitudo corporis ac terror. 11. mos in bellis parãdis. 57. nuditas. 57. procacitas. 13. superstitio in prœliis suscipiendis. 14. trepidatio. 33. vagatio seu peregrinatio & error. 57. victus, ibidem. virtus. 78
germanorum omnis vita in venationibus, & studio rei militaris consistit. 57
germanos Galli quondam virtute superabant. 58
germanos Cæsar debellat, & Germanico bello finem imponit. 32. 33
Cetera, quæ ad Germanorum descriptionem, mores, & instituta pertinẽt, vide pag. 57. & dein.
getuli, & Numidæ, Marij beneficiarij. 186. ad Cæsarem deficiunt. 187. 191
getulorum Considij comitum auaritia, & crudelitas. 201
getulorum duo opida capiuntur. 184
getulorum equites sine frenis. 193
gladiatoria familia Milonis. 135
glans inscripta vice epistolæ missa. 205. 206
glandes fusæ. 183
glasto se inficiunt Britanni. 42
gobonitio patruus Vercingetorigis. 63
gomphi à Cæsare non toto die expugnati. 150
gordunni Neruiorum clientes. 47
grando saxorum in exercitum Cæsaris cadens. 189
grauis armaturæ miles legionarius. 195
græcis ad Ciceronem literis conscriptam epistolam Cæsar mittit. 49
græce indocti Neruij. ibidem
græci contra pop. Romanum pugnare nolentes. 133
græcis literis galli olim vsi. 56
grudij Neruiorum clientes. 47
grumus natura excellens. 204
guturnatus, seu Gutruatus, aut Cotuatus Carnutum factionis princeps occiditur. 92

H

HAdrumetum opidum. 124. à Cæsare obsidetur. 179. capitur. 200
hadrumetanorum multa à Cæsare. 201
haliacmon Flu. 139
harpagones. 111. 206
harudes populi. 9
heleuteri populi. 80
heluetia omnis ciuitas in quatuor pagos diuisa. 4
heluetij ceteris Gallis præstantiores 1. cetera de Heluetiis vide pag. 1. 2. 3
heluetij pop. 64. 77
heraclea Sentica. 149
hercinia silua, eiusque feræ. 58
herculis fanum Gadibus. 122
herculis fano ablata restituit Cæsar. 123
herminius mons. 171
hibernia insula. 42
hiemare sub pellibus. 133
hiemes in Gallia maturæ. 34
hiempsal Rex. 192
hippo regius. 201
hippotoxotæ. 131. 183
hispalis opidum. 122. 123 eius olіueta. 209. eiusdem turbatio, ac molestia. 211. 212
hispalensibus ingratitudinem exprobrat Cæsar. 213
hispani equites. 45
hispani in copiis Cæsaris. 188
hispanorum auxilia Gallis aduersus Romanos. 29
hispanorum pugnandi ratio. 108
hispanorum seditio inter se. 174

hispaniæ caput Corduba. 203
hispaniæ principes ad Cæsarem transeunt. 114. ex Hispania apportabantur necessaria ad armandas Cæsaris naues. 39
hispanicæ res tam Pompeianorum quam Cæsarianorum.107.126.142. & deinc. 202
hispaniæ duæ à Cæsarianis pacatæ. 147
hispaniæ vlterioris fecunditas,& situs. 204
hispaniæ vlterioris potitus Cn. Pompeius adolescens. 202
hispaniarum deditio. 126
hissam M.Octauius à Cæsare abalienat. 132
homines à Gallis pro victimis immolati. 56
hordeo corrupto,& panico vetere se alentes Massilienses. 123
hordeo frumentum auctum. 144
horrorem adspectus glasto sibi conciliant Britanni in bellis. 42
hospitium sacrosanctum.206.eius violati nefas. ibidem
hostis consilia qualiter accipienda. 45
hostis in acie tollendi ratio. 52.53
hostis in iniquum locum pertrahendi stratagema. 54
hybridæ à Labieno conscripti. 182

I

IAdertinorum in pop.Rom.officia. 169
ibernia insula.vide.Hibernia.
iberus Flu. 111
iccius,& Antebrogius Rhemorum legati. 16
iccij angustiæ. 17
ignis iaci solitus. 205
ignis supplicium. 2.64
Cum igne pugnantes Cæsariani. 48
igni viui combusti Paradenses expugnati. 199
ignibus nocturnis produntur aliquando milites. 142
ilerda opidum. 106.111
illurgauonenses populi. 111
in Illyrico gesta. 23.25.39.169
imanuentius Trinobantium Rex. 43
imitatores sollertissimi Galli. 68
item Alexandrini. 159
imperatorem se appellat Scipio. 138. eo nomine indignus censetur à Centurione Cæsariano capto. 189
imperatores munera ac dona ab amicis accipiebant re bene gesta. 176
in Impuberes etiam sæuit Bibulus. 134
indo Rex. 204
induciomari Treuiri simulatio. 40. dolus ac defectio.44.51.fuga.50.cædes. 52
induciarum genus ex misericordia. 121
inermes aliquando Germani terrorem Romanis afferentes, postea armati, ac victores spreti,& superati. 11
in[...]tibus in ardore pugnæ nō parcitum.69
ingratos ac perfidos Cæsar vlciscitur. 193
inimici alter alterum seruantes. 45
insidiæ Labieni aduersus Cæsarem.190.detectæ. 194
insidiarum occultandarum fraus. 164
insignia sibi in prœliis accommodabant milites Romani. 20
insignium & signorum militarium occultãdorum fraus. 73
insontes etiam, & innoxios nonnũquam diis suis sacrificabant Galli. 56
instar legionis videri.146. instar cohortium. 163
intercessio Tribunicia. 98
intermittere dare obsides: hoc est,cessare, & protrahere. 37
interpretes quotidiani. 6
per Interpretes Cæsar Gallis locutus. 6
issa Insula. 171
isthmum Cæsar munit. 143
italia sine vulnere à Cęsarianis capta. 147
italia sine Sicilia & Africa teneri non potest. 126
italię facultates,& existimatio. 52
itineris Cęsariani ad hostes asperitas. 112
itineris difficultas in Afraniano exercitu. 107
ithyreę naues. 183
ictius portus. 39
iuba Numidiæ Rex,Pompeij hospes, & amicus.124.Cæsaris hostis.184. auxilia Pompeio suppeditat.171.elephantos ad Scipionẽ adducit.184. 190. auxilia à Scipione Pompeiano abducit. 184. ad Vticam male pugnat.124.Vticenses confirmat. 127. Curionem Cęsarianum vincit. 129. eius crudelitas.ibid. & 194.196.superbia & arrogantia. 190.terror apud Cęsarianos, & rursus contemptus. 190
iubę Regis angustię. 184. 187. 191. 200. mors. 201
iudiciorum mira forma,vt alij audirent, alij iudicarent. 131
iulius Cęsar & P. Seruilius consules creantur. 130
iumenta alga tolerata. 184
iumenta sua sarcinaria Afraniani ipsi occidunt. 116
iumentis maxime delectantur Galli. 31
iunij pœnitentia. 206
iuppiter à Gallis cultus. 56
iura mons altissimus. 10
iusiurandum Labieni in fauorem Pompeij à Cęsare metuentis. 133
iusiurandum temerarium equitum Gallorũ. 78
iureiurando hostili fidentes Cęsariani Tyrones in perniciem suam se dedunt. 137

L

Labieni Cæsaris legati castra oppugnata. 51. eius stratagemata. 54. 76. supplementum. 76. cum Gallis prœlium. 77. virtus. 70
labienus à Cæsaris inimicis ad defectionem solicitatur. 95. Cingulum opidum exædificat. 101. Pompeio iurat, & idem facere cogit legatos, Tribunos, centuriones &c. 133. eiusdem cum Vatinio de pace altercatio. 135
labieni aduersus Cæsarianos crudelitas. 147 assentatio ad Pompeium. 151. acies contra Cæsarem. 181. insidiæ aduersus Cæsarem. 190. detectæ. 194
labieni fuga, & clades. 188. 190. 195. mors. 210
laboris intolerantes Galli. 67. 70
labori, ac duritiæ, à pueris student Germani. 57
labrum dumtaxat superius non radunt Britanni. 42
lacetani ad Cæsarem transeunt. 111
lacte, & pecore viuunt Sueui. 31
lacte, caseo, carne viuunt Germani. 57
lacus Lemanus. 2. 3
lanistæ in modum Cæsar suos tyrones aduersus elephantos instituit. 195
largitio Cæsaris. 123
larinates populi. 103
larissa opidum. 150
latobrigi patriam suam deserunt. 2. redeunt. 8. eorum numerus. ibidem
latrocinia apud Germanos infamia quæ non sint. 57
latrones dicti Romani ab Aeduis. 72
legati aliæ sunt partes, atque imperatoris. 143
legati Heluetiorum ad Cæsarem. 3
legati iure gentium sacrosancti. 25
legati officium. 122
legati singulis præfecti legionibus. 74
legatorum violatorum vltio. 27
legatos Cæsaris Galli violant. 25. Pompeiani item. 208
legio Centuriones suos cædens. 173
legio Gemella. 131
legio septima frumentatrix. 37
legionis decimæ virtus & pretium apud Cæsarem. 12
legio vndecima Cæsaris impar ceteris. 86
legio vigesima septima tyronum. 137. 138
legio trigesima sexta. 168. trigesima septima. 160
legio vernacula. 85
legio veterana. 137
legione vna Gallia vlterior obtenta. 3
legiones à duce perfuga transductæ. 125
legiones Cæsaris veteranæ, & nouæ. 86
legiones duæ Cæsari detractæ, Pompeio traditæ. 96. eæ primariæ erant in exercitu Pompeij. 151
legiones Pompeij. 131
legiones semper duæ pro castris Cæsaris excubabant. 68
legionum Cæsarianarum in hiberna distributio. 44
legionarij militis robur. 195. 196
legionarij in equos impositi. 12
leguminibus etiam contenti erant Cæsariani milites in inopia. 142
lemouices populi. 80
lemouicum opidum. 90
lenium opidum. 211
lentulus Spinther Asculo expellitur. 101
lentulus & Marcellus coss. Cæsaris hostes. 95. 101. Roma metu Cæsaris aufugiunt. 101
lentulus Marcellinus Quæstor Cæsarianus. 145
lẽtuli Consulis æs alienum. 98. odium in Cæsarem. 97
lentulus Spinther ætatis honorem ostentat. 150
lentulus Spinther Cæsaris beneficiarius. 102. eiusdem fuga. 101. mors. 155
lenunculi, nauigia piscatoria. 129
lepidus Proconsul in auxilium à Casio vocatur. 173. mediat inter Casium & Marcellum. 174
lepontij populi. 32
leporem Britanni non gustant. 42
leptis opidum. 172. ciuitas immunis & libera. 180
leptim Labienus oppugnare conatur. 185
leptitanorum multa à Cæsare. 201
leuaci Neruiorum clientes. 47
leuci populi. 12
leuis armatura inter equites interiecta. 182
leuis armaturæ pedites. 81
lex Aeduorum de magistratibus creandis. 70
lex Iulia. 101
lex Pompeia de ambitu. 131
leges Cœliæ duæ. 135
lexouij, seu Lexobij, aduersus Romanos conspirant. 25. 27
libertas Gallorum. 25. 63
libertini, & serui in militiam adscripti. 182
libo Pompeianus cum Cæsare ad oricum colloquitur. 134. insulam Brundisinam occupat. 136. Cæsarianos terret, ibidem. Brundisio discedit. ibid.
liburnica classis Pompeiana. 131
licinius Damasippus. 129
lictores habere priuatis non licebat. 110
ligarius captus à Cæsare necari iussus. 194
Q. Ligario, C. Considij filio Cæsar ignoscit. 200
liger, seu Ligeris Flu. 25. 64. 75

lilium in munitionibus Alexiæ. 80
lilybæum promontorium. 179
lingones pop. 7.12.32
lintrium vſus in fluminibus tranſiiciendis. 4
liſcus Aeduus Dumnorigem apud Cæſarem defert. 5
litata internecio, hoc eſt vlta. 208
litauicus Aeduus eiuſque fratres. 71.72. eius perfidia, ac fuga. 71.72.75
litora omnia à Pompeianis tenebantur. 140
literæ Cæſaris vix, atque ægre in Senatu recitatæ. 97
literis diſciplina Druidum non mandabatur. 56
liuineius Regulus, Hadrumeti præfectus. 200
longarum nauium agilitas. 41
longinus Cæſarianus. 172
lorica. 79
l. Aemilius Decurio equitum Gallorum. 7
l. Afranius Legatus Pompeij. 106. proditionis poſtulatus. 109
l. Aurunculeius Cotta legatus. 44. eius prudens conſilium. 46. vulnus. 47
l. Cæſar adoleſcens legatus. 77. 99. oratione Vticenſes cohortatus, vt portas aperirent, Cæſari aduenienti obuiam proficiſcitur. 200
l. Canuleius legatus Cæſarianus. 140
l. Caſsius Conſul ab Heluetiis cæſus. 3.4
l. Caſsius Longinus Cæſarianus. 138
l. Cellæ Cæſar ignoſcit. 200
l. Ciſpius Cæſarianus. 193
l. Decidius Saxo Cæſarianus miles. 112
l. Domitius. 99. in Cæſaris poteſtatem venit. 103. eius fuga. 123
l. Domitij ſententia de tribus tabellis iudicibus dandis in cauſſa eorum qui à Pompeio non ſtetiſſent. 150. eiuſdem mors. 154
l. Fabij Centurionis ſeu virtus, ſeu temeritas miranda. 74
l. Hirtius à Pompeio ad Parthos miſſus. 150
l. Iunius Patiecus. 203
l. Laterenſis Imperator appellatus. 172. eius mors. ibidem
l. Lentulus Conſul. 97. eius mors. 155. vide Lentulus.
l. Licinius Squillus Caſsium ſauciat. 172
l. Lucceius Pompeianus. 135
l. Manlius prætor Pompeianus. 103
l. Manlij Proconſulis fuga. 28
l. Mergilio. 172
l. Metellus trib. plebis Cæſari obiicitur. 105
l. Minucius Baſilius. 59. eius ad Cæſarem epiſtola. 207
l. Munatius Plancus. 44
l. Naſidius Pompeianus. 118
l. Paullus conſul. 95
l. Petroſidij aquiliferi mors. 47
l. Piſo. 98
l. Piſo Cæſaris ſocer. 4. 98. eius mors. 4
l. P[illegible]s Cæſarianus. 107.179
l. [illegible]s Centurio à Cæſare captus dimittitur. 100
l. Racilius aduerſus Caſsium conſpirat. 172. eius mors. ibid.
l. Roſcius. 44. Quæſtor. 51. prætor. 98
l. Rubrius in poteſtatem Cæſaris venit. 103
l. Septimij trib. militum aduerſus Pompeium crudelitas. 155
l. Sertorius. 111
l. Straberius Pompeianus, Apolloniæ præfectus, clam inde profugit. 135
l. Ticida eques Romanus. 189
l. Titius Trib. milit. 173
l. Tiburtius in colloquio vulneratur. 135
l. Torij apud Cordubenſes terror. 173
l. Torquatus Orici præfectus Pompeianus ſe & Oricum Cæſari dedit. 133. eius mors. 201
l. Valerij Præconini legati mors. 28
l. Vareni Centurionis egregium pro inimico facinus. 49
l. Vibullius Rufus in Cæſaris poteſtatem veniens, ab eo ſemper dimiſſus. 132
lucretius Hiſpilo Pompeianus. ibidem
lucterius Cadurcus homo audax. 64.91
luminibus accenſis noctu Vticam Cæſar peruenit. 200
lunæ plenæ vis in æſtibus maritimis. 36
luna niſi noua Germanos non contendere. 14
lunata caſtra. 197
luſitania. 106.171.211
luſitani Hiſpalim oppugnant. 211
luſitani leuis armaturæ. 109
lutetia Pariſiorum. 53. 76. incenditur. 76
luxuries Pompeiani exercitus. 153
lyſſum opidum. 137

M

Macedones equites in Pompeij copiis. 131
macedoniæ pars libera. 138
machinæ bellicæ Romanorum barbaris admirationi ſunt. 22
machinæ variæ Alexandrinæ. 159
magiſtratus Gallorum. 57
magiſtratus bellici apud Germanos. ibid.
magiſtratus lex apud Aeduos. 70
magiſtratus præpoſtere decernuntur Romæ 99
magiſtratus Romanis ſacroſancti. 213
magnitudo animi Cæſaris. 186
magnitudo corporis & vires vt ponantur. 31
malaca vrbs. 174
malacia, ac tranquillitas maris. 27
malcus Nabateorum Rex. 159
mandubiorum fames, ac miſeria. 81
mandubracius adoleſcens Britannus. 43

manlius Tusculus. 12
manus rebellibus victis præcisæ. 15
manibus præcisis dimissi tabellarij captiui. 5
marcelli odium aduersus Cæsarem. 96
marcellus cum Cordubensibus à Cassio deficit. 173. Vide, M. Marcellus.
marcius Crispus præsidio Thebennensibus à Cæsare mittitur. 197
marcomanni Germani. 15
m. Acilius. & Statius Murcus Legati Cęsaris. 134
m. Antonius legatus Cæsaris. 82. Quæstor. 85. Brundisio præest. 136. eius sacerdotij petitio. 95
m. Antonius. Q. Cassius Trib. pl. Cæsaris fautores. 98
m. Aquinius nouus homo. 192
m. Aquinio Catonis filio Cæsar ignoscit. 200
m. Aristij Trib. mil. misera cædes. 73
m. Bibulus Pompeij præfectus maris maximus. Vide Bibulus.
m. Cœlius Rufus prætor Romanus. 135
m. Calidij sententia de rep. in dissensione ciuili Pompeij, & Cæsaris. 98
m. Cato Vticensis. 183. 187. 199. Vide Cato.
m. Crassus à Parthis interfectus. 138
m. Eppio Cæsar ignoscit. 200
m. Fauonius Pompeianus. 139
m. Lepidus prætor. 123
m. Marcelli sententia de rep. in dissensione Cæsaris & Pompeij. 98. idem prætor appellatus. 173. eiusdem prudentia. 174
m. Messala, & M. Piso Consules. 10
m. Messala legatus. 185
m. Octauius Pompeianus. 131
m. Opimij præfecti equitum Scipionis mors. 139
m. Petreij Centurionis præclarum facinus. 74. eiusdem fauor erga Cæsarem. 139. erga Pompeium. 182. fuga. 201. mors. ibidem
m. Plotius in colloquio vulneratur. 135
m. Pomponius Cæsarianus. 154
m. Rufus Quæstor. 124. 129. eiusdem sententia de Cæsare, & Pompeio. 98
m. Silanus. 52
m. Tiro ignominiose dimittitur. 191
m. Titius Ariouisti hospes. 14. de manibus Germanorum ereptus. 15
m. Trebius Gallus. 25
m. Valerius Procillus. 14
m. Varronis in vlteriore Hispania legati mutatio. 122. & dein. eius legiones 173
marcomanni populi. 15
mare bis æstuans x i i horarum spatio. 25
mare conclusum, & mare apertum. 26
maris transitu Cæsarem prohibere Pompeius conatur. 131
marium omnium non eandem esse naturam. 25
marij affinis Cæsar. 186
maritimorum Gallorum rebellio aduersus Cæsarem. 25. 26
maritimorum opidorum munitio. 26
marrucini populi. 103. 127
mars. 56
marsi Centuriones perfugæ. 125
marsorum militum virtus. 192
massilienses docti. 121
massiliensium res. 106. 111. 118. 119. 121. 122. eorũ nomini & vetustati defert Cæsar ne eos perdat. 123
materiari. 79
materfam. de muro se deiiciens. 207
materiæ inopia laborat Africa. 183
matiscone opidum. 83
matrona Flu. 1
mauri equites. 180
mauri equites elephantorum præsidium. 198
maurorum equitum duo millia à minus triginta Gallis equitibus in vrbem repelluntur. 180
mazaga opidum. 175
mazaræ telorum genus. 7
mediomatrices. 32. 80
medobrega Lusitaniæ op. 171
melodunum opidum. 76
memorabile Cæsaris factum in difficultate pecuniaria. 130
memorabile Cæsaris documentum in reficiendis militibus. 148
memorabilis casus in conflictu nauali. 119
memoriæ exercitatio. 56
menapij Galli. 17. 29. 31. ab Vsipetibus oppressi. 31. eorum vastatio. 38. rebellio. 53. deditio. ibidem
mendacij vsus in captandis militum animis. 73
menedemus Macedoniæ princeps. 138
mercatorum commercia cur admittant Suеui. 31
mercurius præcipue apud Gallos colebatur. 56
messalla Cæsarianus Vticam custodit 200
messanæ periclitatio. 154
metiosedum opidum. 77
metropolis opidum in potestatem Cæsaris redactum. 150
militis in Cæsarem cauillum. 12
militis veterani cum elephanto pugna. 198
milites à mane ad vesperam ieiuni in armis stantes. 188
milites præ pauore testamenta condentes. 11
milites seipsos plectentes. 149
militum amor erga Cæsarem. 117
militum tyronum ruditas. 61
militaris disciplina & seueritas largitione nimia minuitur. 171
militarium signorum conferendorum cærimonia apud Gallos in fœderibus sanciendis. 63

milo cædis Clodianæ reus. 135
eiusdem molimen, ac mors. 136
minerua dea. 56
minucius Rufus Pompeianus. 132
minucins Silo, L.Racilij cliens. 172
minucius coniurationis aduersus Cassium index, excruciatur à libertis. ibidem
minutatim se recipere. 185
miracula post victoriam Cæsaris. 156
mithridates pergamenus. 165. se Cæsari iungit ibidem. Rex Bosphori à Cæsare constituitur. 177.178
mona insula. 42
monomachia. 208
morini Galli. 17. vltimi Gallorum pacati. 29. eorum ad Cæsarem legati. 35
Barbaros se vocant. ibid.
morini Cæsarianos ex Britannia reduces inuadunt. 38. in potestatem Romanorum rediguntur, ibidem. Atrebatibus à Cæsare attributi. 80
à Morinis in Britanniam transiectus breuissimus est. 35
moritasgus Cauarini Regis frater. 51
mosa Fluuius. 32
mulieres & pueri in muro dispositi ad speciem dumtaxat. 132
mulieres Germanorum rhedis & carris impositæ. 15
mulierum Gallicarum mos in prœliis capillum passum demittendi, & liberos proferendi. 74
mulierum crines præfecti ad tormenta bellica efficienda. 132
muliones, equitum speciem exhibentes. 73
munatius Plancus Cassij lictorem gladio transfigit. 172
mundo opidum. 210
mundensis campus. 209
mundensium ducum clades. 211
munera Milonis. 135
municipia Romana, pecunias exiguntur. 99
munitiones Cæsaris ad Alexiam. 79
munitiones Cæsaris & Pompeij ad Dyrrhachium. 141
munitionum ambitus inusitatus. 145. Vide Opera.
muri opidorum Gallicorum. 68
muri hostilis primũ conscendendi gloria. 74
murus miræ longitudinis. 3
musculi forma. 120
mutuo sese conficere conantur Iuba, & Petreius. 201
myoparo. 170

N

NAbatæorum Rex. 159
nannetes Galli. 25
narbo vrbs. 28.64.94
nasidij classis capta. 194
nasidij odio Sulcitani à Cæsare multantur.
nasidianæ naues inutiles. 119
nalua & Cimberius Sueuorũ imperatores. 10
naues Britannorum. 102
naues Cæsaris. 25.35.37.39.41.105.106.110.131. 132.137
nauium Gallicarum forma. 26.27
nauium Rhodiarum naufragium. 137
nauium Romanarum cum Gallicis impar prœlium. 26
nauale certamen Romanorum & Gallorum 27. Massiliensium, & Cæsarianorum. 110. Vatinij & Octauij. 170
nauigationes Cæsaris felices. 44
naupactus. 138
neapolis. 179
nebulæ crassæ latibulum. 204
negligentia ex diuturnitate. 87.132.194
nemetes Germani. 15
nemetocerna opidum. 94
nemo tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. 61
neruij equitatu nihil olim valebant. 20
neruij Gallorum ferocissimi. 17. Græce indocti. 49. militaria opera à Rom. facere docti. 48. eorum clientes. 47. mores. 19.50. multitudo. 48. peruicacia in re aduersa. 22. in Ro. rebellio, ac fraus. 20.21.47.50.51.53. deditio. 22.53
nicomedis Bithynij nobilitas. 175
nicopolis opidum. 168
nili aqua limosa, atque turbida. 160
nimbus cum saxorum grandine. 189
nitiobriges populi. 64. eorum Rex Teutomatus. 70
niue altissima Cæsar non prohibetur ab itinere. 64
norica opidum. 2
noricus ager. ibidem
noricus Rex. 102
nouiodunum opidum. 18.65.75
nox dierum xxx in insulis Britannicis. 42
noctem diei præponunt Galli. 56
noctes in Britannia, quam in continente breuiores. 42
noctium non dierum numero spatia temporum metiuntur Galli. 56
nocturna Gallorum concilia. 51
nocturna opera Cęsarianorũ obsessorum. 48
numeius, & Verodoctius Heluetiorum legati. 3
numidæ & Cretæ sagittarij in exercitu Cæsaris. 17
numidæ & Getuli à Scipione multi ad Cæsarem delabuntur. 186
numidæ in cruce suffixi. 194
numidarum aduersus Curionem strategema. 128
numidarum celeritas. 195. eorum equi infrenati.

nati
numidarum clades. 12[illegible]
Cæs[illegible]
nutricius pueri regis regn[illegible] 136
[illegible]mphæum portus. 137

O

OBsides Cæsariani ab Aeduis male multantur. 77
obsides Gallorum male habet Ariouistus. 9
obucula opidum. 173
ocelum opidum 3
octauij Pompeiani castra oppugnantur. 132. eius cum Vatinio nauale prœlium. 170. fuga. 171
octodorus Veragrorum vicus. 24. incensus. 25
octogesa opidum 111
oculorum effossio in minoribus suppliciis. 64
olei tricies centenis millibus pondo multantur Leptitani à Cæsare. 202
ollouico Teutomani pater. 70
onustus cum genitiuo. 194
opera Cæsaris ad Alexiam. 79. ad Massiliam 119.120
opidum altissimis mœnibus à Cæsare vno nec toto die expugnatum. 150
opidum quid Britanni vocant 43
opidi Corfinij cura Cęsari, ne diripiatur à militibus. 102
opidi Sarsuræ præfectus Scipio, à multitudine interficitur. 196
opida Hispaniæ natura loci munita. 204
oppius legatus Cæsaris. 195
orchomenum Cæsar recipit. 143
orginia Silua. 58
orgetorix (qui & Orgētorix in vetustis quibusdam codicibus) Heluetiorum princeps. 2
orgetorigis filius, & filia capiuntur. 7
orgetorigis mors. 2
oricum opidum. 132. Cæsar recipit. 13[illegible]
oscenses populi. 111
osissini Romanis dediti. 23
otacilius Crassus Pompeianus. 137

P

PAbuli equorum inopia apud Pompeianos. 144
pabuli inopia iumenta sua occidentes. 116
sine pabulo retenta iumenta toto quatriduo. ibid.
pacatorum insigne in bellis. 74
pacidius Pompeianus. 181
pacidij Pompeiani aduersus Cæsarē pugna. 197. eiusdem mors. ibid.
paconia insula 179
p[illegible] Germani. 17
pag[illegible]ntum Sueuorum ad ripam Rheni cōsidentes. 10
pagi Tigurini robur. 4
pagos in quatuor omnis ciuitas Heluetia diuisa. ibid.
palæopharsalica victoria. 171
palma ex pauimento enata. 156
paludati prætores. 99
paludes Morinorum. 38
palus inter duo castra media. 18
palus perpetua in Sequanam influens. 76
panis à famelicis in hostium castra abiectus 142
panis ex radice factus. ibid.
panico & hordeo se alentes Massilienses. 123.
parada opidum, & eius miserādа clades. 199
paratonium. 160
parentare ciuibus. 50
parisij populi. 53
parthi Romanorum hostes. 138
parthicum bellum. 96
parthinorum opidum Cæsar expugnat. 140
parthinos Pompeius prædæ loco habuit. 141
pastores indomiti. 110
pastores Turini à Milone solicitantur. 136
pecuniæ conflandæ commenta. 138.171.172. 173
pecuniæ è fanis tolluntur. 99
pecuniam publicam sibi oblatam Cæsar repudiat. 103
pecunias Cæsar mutuas à Tribunis militum, & Centurionibus accipit. 107
pecus loco frumenti imperatum. 110
pecoris cupidi barbari. 60
pecoris in agros obuersari sinēdi astutia ad occultandas insidias. 168
pedites mira celeritate equorū cursum adæquantes. 14
peditum eximiæ pernicitatis comminiscendorum inter equites in pugna stratagema. 78.88. 150.181.195
peligni pop. 101
pelles pro velis. 26
pelles vestitus Sueuorum. 31
pelusium se confert Pompeius victus fugiēs 155. id à Mithridate capitur. 165
pentiremes duæ Cæsarianæ capiuntur. 193
perfidia Aeduorum aduersus Romanos. 72
perfuga Gallus ad Gallos adornatur. 27
perfugæ Cæsariani. 145
perfugi multi ex Pompeianis quotidie ad Cæsarem confluebant. 115
periclitari fortunam. 133
periurium Oracilij Pompeiani. 137
periurij perfidiā morte Cæsar vlciscitur. 194
pertinaciam hostium Cęsar magnopere vindicandam censet. 92
petra, locus. 140
petreius legatus Pōpeij. 106. eius furor. 114

petreius Theſſalus Pompeij fautor. [illegible]
petreius & Afranius Pompeiani copias iungunt. 106. Cæſaris calamitatem Romam ſupra verum nunciant. 110. eorundem crudelitas in Cæſarianos. 77
petreij mors. 201
petrocorij pop. 80
pharus quid ſit. 157
pharitæ. 163
pharnacis Armeniæ Regis res. 167. 168. 169. 170
pharſalia locus vbi Cæſar milites ſuos expoſuit. 132
pharſalici exercitus clades. 154
philippus Trib. plebis. 99
philo Pompeianus Hiſpalis præfectus. 211
photinus Eunuchus nutricius Ptolemæi Regis, regnum Aegypti procurat. 156. eius cædes. 158
piceni populi. 100
pictonum vexatio. 90
pilorum cacumina ardentia. 189
piruſtæ Illyrici. 39. eorũ legatio, ac deditio, ibidem.
piſaurum opidum. 100
piſcibus, & ouis auium victitantes populi. 32
piſo Aquitanus cum fratre occiditur. 33
plætorij Ruſtiani mors. 201
planities x v. millia paſſuum patens. 187
plebs Gallorum, Seruorum loco habebatur. 55
plebis Gallicæ tutamen aduerſus potentiores. 55
pleumoſij Neruiorum clientes. 47
plumbum album in Britannia. 42
pluuia ſaxorum. 189
pompeia lex ambitus. 131
pompeiæ Fauſti vxori Cæſar ignoſcit. 201
pompeij, & Cæſaris amicitia. 52
abalienatio Pompeij. 96.99
pompeij patris, & filij, & Pompeianorum res geſtas in bello aduerſus Cæſarem videre potes à pag. 97. ad pag. 157. rurſus pag. 172. 173. 183. item à pag. 202. ad pag. 213.
pompeij Rufi periculum. 199
pomponius, M. Cæſarianus. 154
pontis in Rheno à Cæſare facti ratio & forma. 34.54
pontis interciſi reficiendi ratio. 112
pontem celeriter efficit Cæſar. 34.110
pontem Geneuenſem Cæſar reſcindit. 3
pontem in Arare Cæſar facit. 4
pontes interruptos reficere Cæſar prohibetur magnitudine fluminis. 109
pontones. 137
pontum Cæſar recipit. 177
pontum Pharnaces occupat. 169
populi, & ciuitates ad partes Cæſaris tranſeuntes. 111
poſſe largiter apud aliquos. 5
[illegible] 204
[illegible] 124
[illegible] extus. 138
p[illegible] Regis apud Th[illegible]nam interficitur. [illegible]
prætores inter ſe aduerſarij. 13[illegible]
prætorum de imperio ad populũ ferebatur. 99
præuertere, hoc eſt anteuertere, & præuenire, atque occupare. 7[illegible]
præciani Romanis dediti. 29
princeps, prima. 12
pro rata parte. 100
proconſul cum imperio ad vrbem manens. 52
procurator regni Nutricius Regis pueri. 156
prouincia facta ex Regno Iubæ. 101
prouincię Galliæ ſeruitus. 81
prœlium equeſtre. 191. nauale. 161.162
prœlia ſex à Cæſare vno die facta. 143
ad Ptolemæum Regem Aegypti Pompeius fugiens ſe confert. 155
ptolemæum inter & Cleopatram Cæſar arbitrum ſe interponit. 156
ptolemæi patris teſtamentum. ibid.
ptolemæum puerum Cæſar in ſuam poteſtatem recipit. 157
ptolemæi Regis pueri fictæ lachrymæ. 164
ptolemæi Regis caſtra oppugnat Cæſar. 166
ptolemæi Regis mors. 167
puberes omnes armati conuenire coguntur armato concilio indicto apud Gallos. 51
p. Actius. 124
p. Atrius eques Rom. à Cęſare captus. 194. venia donatur. 200
p. Caluicius Pompeianus. 211
p. Conſidius pro exploratore miſſus falſa renunciat. 6.7
p. Cornelij Scipionis mors. 196
p. Craſsi adoleſcentis res. 15.25.26.29
p. Domitius. Vide, Domitius.
p. Lentulus Spinter in poteſtatem Cęſaris venit. 103. Vide Lentulus.
p. Ligarius Afranianus iuſſu Cæſaris necatus. 194
p. Saſerna. 180
p. Seruilius Coſ. 130
p. Sextij Baculi primipili mors. 24.61
p. Sitius Numidiam Iubę regnum inuadit. 187. eiuſdem virtus. 201
p. Sulpitius Rufus legatus. 35
p. Sulpitius prętor. 154
p. Syllæ dexteritas. 142.143
p. Vatinius Cęſaris legatus. 135
p. Veſtrius eques Rom. captus. 194
puellę regnantis tædium apud populum. 164
pueri & mulieres in muro ad ſpeciem militũ diſpoſiti. 132
pugna ex eſſedis. 36.37
pugna naualis. 27

pugna

pugna sex h[illegible] durans. [illegible]
pugnam i[illegible]m Gallo[illegible]
putei à Cæ[illegible] fod[illegible]
pyra Iubæ R[illegible] op[illegible]
pyrenæi mon[illegible] Cæsare occupantur. 106

Q

Q[illegible] falcatæ Pharnacis aduersus Cæsarem. 177
q. [illegible]inctilius, & L. Canuleius, legati Cæsaris. 140
q. A[illegible]la Cæsarianus. 193
q. [illegible]ius nauium Cæsarianarum præfectus. [illegible]
q. Cassius Trib.pl. Cæsarianus. 122. Gaditanorum præfectus. 123
q. Casiij Longini odium in Hispanos, & cōtra. 171. vulnus. 172. mors. 175. Vide, Cassius.
q. Cicero Cæsarianus. 44. eius castra oppugnantur à Neruiis. 47. eiusdem valetudo tenuissima. ibid.
q. Coponius Rhodię classis Pompeianæ prę-fectus. 136
q. Cornificius Cæsarianus. 169
q. Cominius Cæsarianus ad Scipionem deductus. 189
q. Fabius Maximus legatus Cæsaris. 203
q. Fulginij Cæsariani primihastati x i v. legionis mors. 108
q. Fusius Calenus legatus Cæsaris. 117
q. Iunius Hispanus. 45
q. Laberij Duri Trib.mil.mors. 42
q. Ligario Cæsar ignoscit. 200
q. Lucretius Senator. 101
q. Marcius Trib. mil. Pompeianus ad Cæsarem transfugit. 205
q. Patiscus Cæsarianus. 167
q. Pedius legatus Cæsaris. 16.136.203
q. Pompeij Nigri equitis R. Italicēsis robur. 208. eiusdem cum Antistio Turpione singulare certamen. ibid.
q. Sertorij milites. 29
q. Sabinus. 143
q. Sextius de vita pecuniam paciscitur. 172
q. Titatius Varus præfectus equitum. 90
q. Titurius Sabinus legatus Cæsaris. 17. eiusdem prouincia. 26. apud Vnellos acta. 27. stratagema. 28. 44.45.& dein. eiusdē mors. 47
q. Tullius Cicero. 59
q. Varus præfectus equitum Domitij Cæsarianus. 139
q. Velanius. 25
quiret. 199
quos inter. 74

R

RAbirius Postumus. 180
radix qua vice panis vteretur Cæsaria-
[illegible] arundinum pasti equi. 142
[illegible]s Macedonis auxilia Pompeio. 144
[illegible]uenna opidum. 131
rauraci populi. 80. se Heluetiis domos suas relinquentibus iungunt. 99
rebilus magni vsus militaris vir. 2
rex Iuba. Vide, Iuba. 124.127
regis Deiotari abiectio. 176. subleuatio, ibidem. Vide, Deiotarus.
reges Aegyptiis constituit Cæsar. 164
reges Britannici quatuor. 44
regnum fiduciarium. 164
regnum Iubę in prouinciam conuersum. 201
rei ex vinculis caussam apud Heluetios dicebant. 2
religio sacerdotum Gallicorum. 56
remulco nauem abstrahere. 144. adducere. 161
repræsentare, in præsentia dare. 176
rescribere ad equum. 12
rhedones Romanis dediti. 23
rhemi Romanorum amici. 77. in insidias Bellouacorum incidunt. 87
rhemi se Cæsari dedunt. 16. eorum amicitię vsus Cæsari. ibid. eorundem apud Cæsarē auctoritas, & gratia. 51.53.55
rheni fluminis latitudo, & altitudo, origo, fluxus, & insulæ. 9.32.33.34
rhodanus fluuius. 1.2.10
rhodiæ classis Pompeianæ præfectus C. Marcellus, cum C. Pomponio. 131
rhodiorum in maritimis prœliis virtus. 161
romani ab Heluetiis cæduntur. 5
romani arbitri regni Aegyptij testamento electi. 156
romani negotiatores imprudentes Genabi à Gallis opprimuntur. 63
romani Sicambris prædabundi produntur. 60
romani statura breui, Gallis ludibrio sunt. 22
romanorum ac Britannorum dispar pugna. 43
romanorum incautorū oppressio ab Aeduis. 91
romanorum mos in pugna committenda. 152.153
romanorum seruitutem excutere Galli conantur. 25
romanorum naues ad Massiliam. 110
romanarum legionum plusquam hyperbolica laus. 213
roscillus & Aegus Allobroges fratres à Cæsare ad Pompeium deficiunt. 144. & dein.
roscius prætor Pompeium Cæsari purgat. 99
rostra actuariis nauibus Vatinius imponit 170
ruspina opidum. 180. primum opidum ad a-

micitiam Cæſaris acceſsit in A[illegible]
rutheni Aruernis conciliantur.
rutilius Lupus prætor Pompeianus. 103

S

SAbini legati cunctatio. 27
ſabis fluuius. 19
ſabura Iubæ Regis præfectus. 128. eiuſdem ſtratagema. 129. mors. 201
ſacerdotum auctoritas. 70.175
ſacerdotes Galliæ Druides. 56
ſacramentũ apud ſe dicere Domitianos milites Cæſar iubet. 103
ſacraměti Domitiani religione milites ſuos liberat Curio. 126
ſacramentum militare vt ſoluatur. 126
ſacramenti redemptione, pecuniæ cogendæ inuentum. 172.173
ſacrati viri à Capua decem ex Cęſarianis cæſi. 147
ſacrificia veterum Gallorum. 56
ſagittarij Galli. 70
ſagittariorum, & funditorum Pompeianorum cædes. 153
ſagittarum triginta millia in Caſtellum Cæſarianum coniecta. 143
ſaguntinorum ſigna. 204
ſalinarum ſtagnum. 197
ſalienus. 185
ſalona opidum. 132.169
ſalonarum conuentus. 132. oppugnatio. ibid.
ſalſum Flu. 204
ſaltus Pyrenæus Caſtulonenſis. 106
ſalum, pro mari. 193
ſalluſtij ad Cercinnam inſulam geſta. 186
ſalutatio militaris. 199
ſamarobrina opidum. 44.50
ſamarobrinenſe Gallorum concilium. 44
ſantones Toloſatium vicini. 3
ſarſura opidum. 196
ſaſales Coti Regis filius inter Pompeij copias. 131
ſaſerna præfectus Leptitanus. 180.185
ſaturnini, & Gracchorum caſus. 99
ſaxea pluuia. 189
ſcæuæ centurionis ſcutum c c x x x. foraminibus confoſſum. ibid.
ſcaldis flumen. 59
ſcaphæ. 36
ſcapula rogo exſtructo ſibi exitum parat. 211
ſcipionis Pompeij fautoris, & amici res geſtas vide pag. 97. 98. rurſus 138.139. item à pag. 179. ad pag. 201
ſcorpio bellicum inſtrumentum. 68.185.186
ſcribonius Libo Achaiæ claſsis Pompeianæ præfectus. 131. cum Cæſare ad Oricum colloquitur. 134
ſcribonium Libonem Cęſar iubet de pace cũ Pompeio agere. 104. Vide, Libo.
[illegible] ro vallo poſita. 210
[illegible] facta, & [illegible]ibus intexta [illegible] 209
ſcutata & c[illegible] prouinc[illegible]. 106
ſecundarij, ſecundæ legionis milites. 172
ſecuſiani populi. 3.77
ſedulij Lemouicum ducis mors. 83
ſeduni Galli. 23
ſeduſij Germani. 15
ſegni populi Germaniæ. 59
ſegonax Rex. 44
ſegontiaci Britanniæ populi. ibid.
ſegouia opidum. [illegible]3
ſenatus omnis Venetus necatus, reliqui ſub corona venditi. 27
ſenatuſconſultum aduerſus Cæſarem. 96
ſenatuſconſultum extremum, Dent operam magiſtratus ne quid reſp. detrimenti capiat. 98. quando id fieret. 99
ſenectus apud Gallos etiam militat. 87
ſenes bello inutiles, Cimbrico bello apud Gallos. 81
ſenones in fide Aeduorum. 53
ſenonũ conſcientia facinoris aduerſus Rom. 51. eorundem motus. ibid. rebellio. 53. deditio. ibid.
ſentinæ vitia. 137
ſequana Flu. 1
ſequanus ager optimus totius Galliæ. 9
ſequani Germanos in Galliam inducunt. 55
ſequani principatu deiiciuntur. ibid.
ſequanorum, & Aeduorum factiones. 55
ſequanorum miſeria à Germanis. 9. ab Ariouiſto. ibid.
ſequanis Aedui ſubditi. 8.55
ſer. Galba. 24. eius perplexitas. ibid. Cæſari amicus. 95
ſeruus dominum iugulans. 206. punitur. 207
ſerui paſtores armantur à Pompeio. 103
ſerui puberes armati Alexandrino bello. 159
ſerui puberes omnes in extrema neceſsitate manumiſsi. 132
ſerui ſpeculatores capti in crucem ſublati. 207
ſeruos ſe mentientes milites interfecti. 205
ſeruilis tumultus in Italia. 11
ſeruilius conſul. 135
ſeſuuij Romanis dediti. 23
ſex. Cæſar. 123. Iulij Cæſaris auunculus. 175
ſex. Pompeius frater Cn. Pōpeij. 203. à fratre Cn. Pompeio auxilium petit. ibid.
ſex. Quinctilius Varus. 103.125
ſibutzates Aquitani Romanis dediti. 29
ſicambri. 34.60
ſicilia ac Sardinia à Cæſare recipiuntur. 104
ſiccius, ſeu Sitius Iubæ fines inuadit. 187
ſicoris fluuius. 107.111.
ſignorum militarium conferendorum mos Gallicus. 174

ſilicenſe

silicense flumen.
solduriorum deuotorum f[illegible]
sontiates à Cæsare victi.
soricaria. 208
soritia opidum. 209
sortes, & vaticinationes matrumfam. Germanorum in prœliis ineundis. 14.15
spolia & militaria dona. 143
sp[illegible] Hispaniæ. 204
speculator Põpeianus captus & occisus. 205
speculatorum comprehensorum pœna. 207
speculatoria nauigia. 36
squillus index coniurationis. 172
stagnum salinarum. 197
statius Murcus Cæsaris legatus. 134
stratagema Ambiorigis. 47. Bellouacorum. 87. Cæsaris. 73. Domitij. 140. Iubæ Regis. 129
stratagema Pompeij in eruptione. 145. Salonensium ciuium aduersus Octauium. 132
stratagema Vercingetoricis in fallendis suis 68
subsidiari, subsidium ferre. 87
suessiones Rhemorum fratres. 16. Rhemis attributi. 85. Cæsari deduntur. 18
sueui. 15. Germanorũ bellicosissimi. 30. Rhenum transire moliuntur. 10. eorũ delectus aduersus Romanos. 34.55
sueuis ne dij quidem pares. 32
sueuis vectigales Vbij. 31
sulchitanorum multa à Cæsare. 202
sulmonenses Cæsaris fautores. 101
sulpitius legatus Cæsaris. 35
supplicia apud Gallos. 56
surus Aeduus captus. 94
sylla alter, Lentulus. 98
sylla intercessionem Tribuniciam non sustulit. 98.99
sylla prænomine P. castrorum Cæsaris præfectus. 142. eiusdem dexteritas. 143
syllæ Fausti largitio. 199
syriacæ res Cæsaris. 175

T

Tabellæ tres iudicum. 150
tabulæ Græcæ in Heluetiorum castris repertæ. 8
tabulæ nouæ. 131. earum lex. 135
taleæ. 80
tarbelli populi. 29
tarcondarius Castor c c c. equites Pompeio suppeditat. 131
tarraconenses ad Cæsarem transeunt. 111.123
tarsus Ciliciæ vrbs. 175
tarusates Romanis dediti. 29
tasgetus Carnutensis à suis ciuibus cæditur. 44
tauris Insula. 170
taurenta, Massiliensium castellum. 118
[illegible]um. 59
[illegible]gulus Rex. 44
tectosages Volcæ. 58
tegia opidum. 197
tenchtherorum bellum. 51
tergestinorum oppressio. 90
testamentum Ptolemæi Regis. 156
testudo pedum L X. 118
tetrachia Deiotaro adimitur. 178
teutomatus Nitiobrigum Rex. 70.73
teutoni & Cimbri. 10. 11. à finibus Belgarum arcentur. 16
thamesis Fl. 42.43
thapsus opidum. 197. eius custodes Cæsar ignominiose dimittit. 189
thapsitanorũ angustiæ. 197. multa à Cæsare 201
thebas Calenus Cæsarianus recipit. 143
thebenna opidum. 196
thebennenses, Cæsaris auxilium inuocant. ibidem.
theologia Gallorum. 56
theophanes Pompeianus. 135
thermus pr. Pompeianus. 100
thessali in copiis Pompeij. 131
thessaliæ, & Aetoliæ legati ad Cæsarem. 138
thessaliæ diuisio. 138.139
thessalia in Cæsaris ditionem venit. 150
theutomatus. Vide, Teutomatus.
ti. Nero Cæsarianus. 165
ti. Tullius. 206
tignium opidum, Cæsaris studiosum. 100
tigurinus pagus. 4
timor aliquando misericordiam non recipit. 69
tisdre opidum. 187.199.201
tisdritanorum multa à Cæsare. 202
titurij Sabini trepidatio. 45.46
titi duo Hispani adolescentes Cæsariani ab inimicis intercepti. 185
t. Allieni ignominiosa missio. 191
t. Appij sacrilegium impeditur. 156
t. Baluentij primipilaris mors. 47
t. Cæcilij Centurionis mors. 108
t. Labienus Cæsaris legatus. 3.21.26.44.59. Vide, Labienus.
t. Pulcio. 146
t. Pulfionis centurionis inimicitia cum L. Vareno, eiusdemque Pulfionis virtus. 48.49
t. Rebilus proconsul. 199
t. Sallienus centurio. 185
t. Sextius. 52.74.83
t. Silius. 25
t. Terrasidius. ibid.
t. Torius Italicensis dux à legionibus quibusdam eligitur in odium Cassij. 173
t. Vasius. 172
togata Gallia. 90
tolosa, & Tolosates. 3.28.64
torquatus Orici præfectus. 133. eius mors 201

traiectus Britanniæ breuissimus. [illegible]
transrhenani populi Galliæ domitæ [illegible]
dita legatos ad Cæsarem mittunt. [illegible]
trebonius legatus. 106. proconsul. 174. vi de tribunali deturbatus. 135. eiusdem mira in reficiendis operibus industria. 121. humanitas. 135
tres, aut quatuor milites Cęsariani duo millia Numidarum in fugam verterunt. 195
treuiri. 10.26. equitatu ceteris Gallis prestat. 21.39.40. Germanos aduersus Romanos solicitant. 51. eorum ferocia. 90. clades. 54. 77.94
triboces Germani. 189
triginta sex annos militans centurio. 43
trinobantes ciuitas Britannorum. 185
triumphi Cæsaris ornamenta. 195
tubero. 27
tuligni populi. 206
tullius legatus. [illegible]
tullij Rufi Quæstorij mors. 199
turinum opidum, & Turini. 135
turios Cælius solicitans interficitur. ibid.
turris Phari admirabilis. 157
tuticani cædes. 147
tympanorum spontaneus sonus. 156
tyrannos Cæsar in fidem recipit. 175
tyronum legio. 138

V

VAcalos insula. 32
vacca oppidum. 196
valerius adolescens. 210
valerius Flaccus. 104.105. eius mors. 105
valetiacus. 70. al. Vedeliacus.
vallus in masculino genere. 145.159
vangiones Germani. 15
varro legatus Pompeij. 106
varus. 127.129.193.194
varus Fl. 117
vatinius Cæsarianus. 154.170.171
vatuca castellũ, & Vatucensis clades. 59. 60.61
vbij. 31.34
vcubis opidum. 204. incensum. 207
vectones populi. 106
vedeliacus, Coti Aedui frater. 70
vellaunij. 80
vellaunodunum op. deditur. 65
velocassium potestas. 17
venetia vrbs Galliæ maritima. 25
veneti Galli. 25. Romanis dediti. 23
[illegible]tus à Cæsare necatus. 27
[illegible]tio. 27.35
[illegible] 209
vera[illegible] 24
verbigenus pagus. 8
vercingetorix. 63.67.69.71.[illegible] 78.80.82
vergasillaunus Aruernus. [illegible]0.81
vergilius Pompeianus. [illegible]
vergobretus magistratus Aeduorum. [illegible]
vernacularum legionum duarum rob[illegible]
verocasses, seu Velocasses populi. [illegible]
verodoctius. [illegible]
veromandui. [illegible]
versaonenses. 209
vertico Neruius. 49
vertiscus Rhemorum præfectus. 87
vesontio Sequanorum opidum, 10
veteranarum legionum fiducia. 186
vibullius Rufus Pompeianus. 101.103.105.133
victoriæ simulacrum se conuertens. 156
vienna opidum. 65
viridomarus Aeduus. 72.75
viridouix Vnellorum Rex. 27
viuos homines diis sacrificabant Galli. 56
vlcilles Hirrus Pompeianus. 101
vlla opidum. 174.203
vnelli populi. 23.26
vocates Aquitani Romanis dediti. 29
voccio Noricorum Rex. 15
vocontij populi. 3.29
vosegus mons. 32
volcatius Tullus Cæsarianus. 143
volcæ, seu Volgæ Arecomici. 64.77
vota Gallorum. 56
vrbes x x. Biturigum vno die incensæ. 66
vri feræ. 58
vrsao opidum natura munitum. 212
vsipetes, Germani. 30.31.33
vtica opidum. 124.127.199.200
vticensis expeditio, Curionis Cæsariani. 128
vticenses. 127.199.200
vxellodunum opidum. 91.93
vxores Ariouisti duæ. 15
vxores communes apud Britannos. 42
vzita opidum. 188.190.192.200

Z

ZAma, Regia Iubæ. 200.201
zamenses. 201
zela opidum Ponti. 176
zetta opidum. 194

Corrigenda in Commentariis.

Pag.54.lin.37. † 3 Cæsar, postquam p.64.l.vlt. operam p.81.lin.34. † 15 Interea Commius, p.82, l.28. † 16 Bis magno p.91.l.16. † 5 qua ex fuga, p.97.l.13. Sicilia ***In notis Franc. Hotom.*** p.5.coll.1.lin.[illegible] p.13.col.1. l.19. Nostros Ibid.l.56. millia ambulare, aut p.23.col.1.l.1. iocus p.36.col.1.l.22. iudicione p.37.[illegible].l.7. commemorata p.48.col.1.l.7. superiore